

ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО

ПРОФЕСОР

ВАСИЛ
ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ
НА БЪЛГАРСКАТА
ДЪРЖАВА
ПРЕЗ СРЕДНИТЕ
ВЕКОВЕ

ТОМ III

СОФИЯ/НАУКА И ИЗКУСТВО

ПРОФ. ВАСИЛ
ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ
НА БЪЛГАРСКАТА
ДЪРЖАВА
ПРЕЗ СРЕДНИТЕ
ВЕКОВЕ

ТОМ III

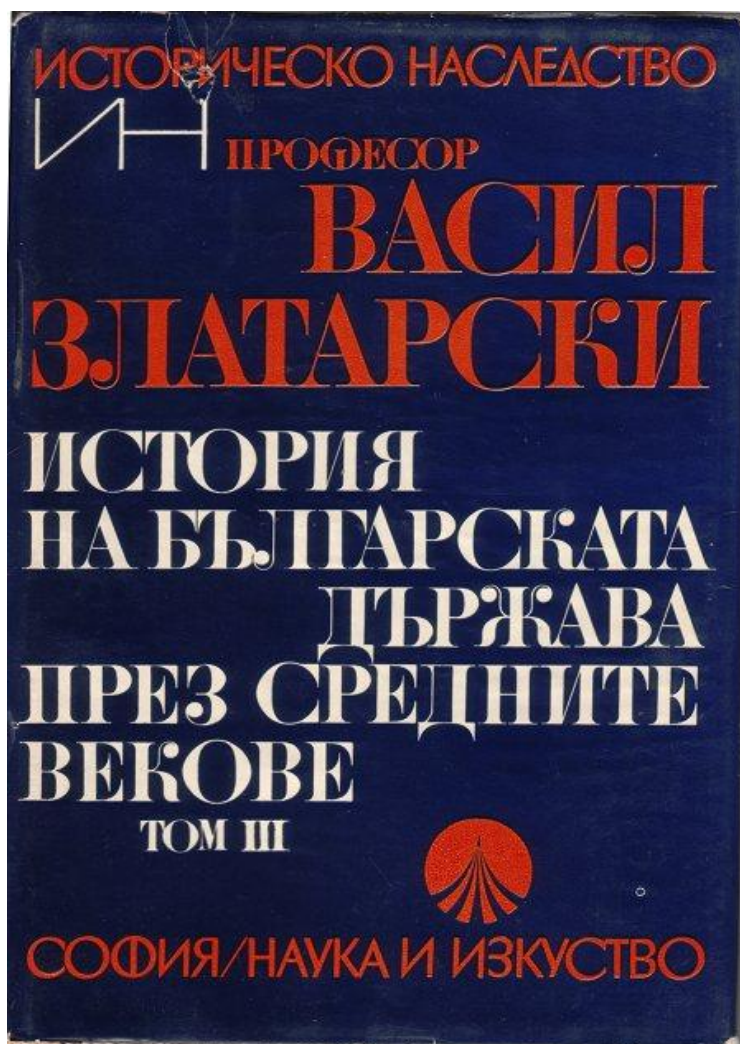
История на българската държава през сръднитъ вѣкове

Томъ III. Второ българско царство. България при Асѣневци
(1187—1280)

Васил Златарски (1940)

Васил Н. Златарски (I изд. София 1940; II фототипно изд., Наука и изкуство, София 1972, под ред. на
Димитър Ангелов)

Облечка, корица и заглавни страници

ПРОФ. ВАСИЛ
ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ
НА БЪЛГАРСКАТА
ДЪРЖАВА
ПРЕЗ СРЕДНИТЕ
ВЕКОВЕ

ТОМ III

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЪ И ИЗКУСТВАТА

Проф. Д-РЪ В. Н. ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ
НА
БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА
ПРЕЗЪ
СРЪДНИТЪ ВЪКОВЕ

ТОМЪ III
ВТОРО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО
БЪЛГАРИЯ ПРИ АСЪНЕВЦИ
(1187—1280)

1. ОСВОБОЖДЕНИЕ И ОБЕДИНЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИТЪ ЗЕМИ.
— 2. ТЕРИТОРИАЛНО РАЗШИРЕНИЕ И ПОЛИТИЧЕСКО ИЗДИ-
ГАНЕ. — 3. БЪЛГАРИЯ ПРИ ПРИЕМНИЦИТЪ НА ИВАНЪ АСЪНЯ II.

СОФИЯ — ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — 1940

Проф. Д-РЪ В. Н. ЗЛАТАРСКИ

БЪЛГАРИЯ
при
АСЪНЕВЦИ
(1187—1280)

1. ОСВОБОЖДЕНИЕ И ОБЕДИНЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИТЪ
ЗЕМИ. — 2. ТЕРИТОРИАЛНО РАЗШИРЕНИЕ И ПОЛИТИ-
ЧЕСКО ИЗДИГАНЕ. — 3. БЪЛГАРИЯ ПРИ ПРИЕМНИЦИТЪ
НА ИВАНЪ АСЪНЯ II.

СОФИЯ — ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — 1990

ПРОФ. **ВАСИЛ
ЗЛАТАРСКИ**

**ИСТОРИЯ
НА БЪЛГАРСКАТА
ДЪРЖАВА
ПРЕЗ СРЕДНИТЕ
ВЕКОВЕ**

ТОМ III

*ВТОРО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО
БЪЛГАРИЯ ПРИ АСЕНЕВЦИ
(1187—1280)*

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА ПРОФ. ДИМИТЪР АНГЕЛОВ

ФОТОТИПНО ИЗДАНИЕ

*ИЗДАТЕЛСТВО
НАУКА И ИЗКУСТВО • 1972*

Д. Ангелов: Предоговор на редактора

Том III от «История на българската държава през средните векове», обнародван през 1940 г. като посмъртно издание на труда на В. И. Златарски, обхваща периода от 1187 до 1280 г. В този том се разглежда бурната, изпълнена с драматични събития история на Втората българска държава, която се стреми след отхвърляне на чуждото иго да заеме отново своето място на първостепенен политически и културен фактор в Европейския Югоизток. Това е времето на царуването на Калоян (1197—1207 г.), време на сложна международна обстановка, създадена на Балканския полуостров след разгрома на Византия и основаването на Цариградската латинска империя. Това е време на големите успехи, постигнати при Иван Асен II (1218—1241 г.), когато след битката при Клокотница България опира на три морета — Черно, Бяло и Адриатическо, и тръгва по пътя на икономически и културен възход. Постепенно обаче настъпва период на упадък, на вътрешно раздробяване, на изострени социални противоречия, свързани тясно с по-нататъшното развитие на феодалния строй. Българската държава се огъва под ударите на византийци и маджари, преживява ужаса на татарските нашествия, разтърсва се от жестоката схватка между болярската аристокрация и надигналите се под ръководството на Ивайло селски маси. Това е накратко съдържанието на основните събития за времето от 1187 до 1280 г.

Написването на този обобщаващ труд на В. И. Златарски е предшествувало, както при предишните толове, от предварителна разработка на отделни въпроси. Плод на тази разработка са следните студии и статии: Ивайло и Момчил. Сравнителна характеристика (1899 г.), Международните отношения на България при първите Асеневци (1908 г.), Асеновият надпис при Станимака (1911 г.), Гръцко-български съюз през 1204 — 1205 г. (1913 г.), Южна България след смъртта на Иван Асен II и Регинският мир (1927 г.), Иван Асен II (1218—1241 г.) (1930 г.), Търновският надпис на Иван Асен II (1930 г.), България при приемниците на Иван Асен II (1932 г.), Ловеч като средновековна крепост (1932 г.), Потеклото на Петра и Асена, водителите на въстанието от 1185 г. (1933 г.), Ансбертовият «жупан или сатрап на България» не е бил Добромир Хриз (1933 г.), Цар Калоян под стените на Солун през 1207 г. (1934 г.), Родопският управител Иван Спиридонови (1935 г.), Боянският надпис (1935 г.).

Както в предишните толове, така и в том III изложението на В. И. Златарски се отличава с изобилие от фактически данни, почерпени от разнообразни извори (византийски, западни, домашни). В това отношение неговата книга надхвърля далеч писаното дотогава върху историята на България през XIII в. Верен на предначертаната си цел да изследва преди всичко историята на българската държава, В. И. Златарски се е спрял главно на събития от политически, военен и църковно-религиозен характер, докато на въпросите около социално-икономическото и културното развитие е отделил незначително място. Така се е получило несъмнено едно по-ограничено виждане върху историческия процес. Независимо от това обстоятелство обаче огромният и добре систематизиран материал, който изяснява главните моменти от нашата политическа, военна и църковно-религиозна история през епохата на Асеневци, представлява едно безспорно постижение, което и досега не е загубило своята стойност.

Спирайки се върху отделни глави от «Историята» на В. Н. Златарски, трябва да подчертаем и интересното и добре написано изложение върху събитията след 1187 г., свързани с преминаването на Третия кръстоносен поход през Балканския полуостров. Основателно е подчертал авторът, че, общо взето, последиците от този поход са били неблагоприятни и че със своите грабителски действия кръстоносците предизвикали оправдана съпротива сред балканското и по-специално сред българското население. Същевременно В. Н. Златарски е посочил добре въз основа на изследване на изворовите данни, че тогавашните български владетели Петър и Асен са се опитали да използват враждебните отношения между немската кръстоносна армия и византийските управници, за да осъществяват определени политически цели и да утвърдят независимостта на неотдавна освободената от византийска власт млада българска държава. Добре проучени са събитията във връзка с убийството на Асен и Петър и действията на Иванко и Добромир Хриз.

Заслужено внимание е отделил В. Н. Златарски на създалата се в началото на XIII в. обстановка в балканските земи, възникнала в резултат на Четвъртия кръстоносен поход и изграждането на Цариградската латинска империя. Особен интерес предизвикват страниците, посветени на преговорите между Калоян и римския папа Инокентий III. Тук е взета пред вид богатата с фактически данни преписка между българския владетел и римския първосвещеник, която и преди това е била позната на изследвачите, но не е била използвана от тях с необходимата пълнота. В това отношение В. Н. Златарски прави важна крачка напред. Добре личи от изложението, че трябва да се прави разлика между чисто политическите цели, които са движели Калоян при неговите преговори с Инокентий III, и религиозната страна на въпроса, която е стояла въвн от погледа на българския владетел и към която той не е имал отношение. Основателно заключава В. Н. Златарски, че сключената през 1204 г. уния е имала само политически характер и че не е била свързана с никакви последици от гледна точка на развитието на църковно-религиозния живот в България. Правилни са изводите на В. Н. Златарски, че Калоян в края на краищата е съумял да постигне преследваните от него цели и да си извоюва признание за своята власт от страна на твърде авторитетната по онова време римска курия.

Подчертавайки качествата на Калоян като дипломат, В. Н. Златарски е оценил правилно и неговите качества на способен военачалник, който довършва освободителното дело на своите братя. В. Н. Златарски обаче не се увлякъл от една възможна идеализация на образа на този наш средновековен владетел и въпреки, общо взето, положителното си отношение към неговата политика, дава в края на своето изложение и някои критически бележки относно характера на Калоян и неговите действия по време на опустошителните войни срещу византийци и латинци.

Една от най-сполучливите глави от том III от «История на българската държава» е безспорно главата, която има за предмет събитията по време на царуването на Иван Асен II (1218—1241 г.). Привличайки обширен изворов материал, В. Н. Златарски е изследвал подробно външната политика на този забележителен български владетел, като е подчертал неговите безспорни качества на държавник и умението му да се ориентира а твърде сложната по онова време политическа и военна обстановка в Мали Азия и в балканските земи. С основание е наблегнал той на обстоятелството, че голямата победа на Иван Асен II в битката при с. Клокотница (1230 г.) над

войските на епирския владетел Тодор Комнин се явява преломен момент в съотношението на политическите сили в Балканския полуостров и че след разгрома на Епирската империя българската държава тръгва бързо по пътя на икономически и културен възход. Заслужено внимание е отделил В. Н. Златарски на сложната и в основни линии умела политика, водена от Иван Асен II след битката при Клокотница, която имала за цел да укрепи още повече положението на българската държава и да разшири евентуално нейните граници. С интерес се чете заключителната характеристика за личността и за заслугите на Иван Асен II, която звучи правдиво и отговаря на историческите факти. Качества на прецизен изследван е проявил В. Н. Златарски в изложението си, посветено на събитията след 1241 г. Проследен е подробно започналият се политически и военен упадък на българската държава при приемниците на Иван Асен II, което я довежда постепенно до края на пропастта и до заплахата да стане плячка на обграждащите я от различни страни врагове. Проучени са сложните политически взаимоотношения, възникнали на Балканския полуостров след възстановяването на Византийската империя и появата на татарите като една нова и опасна сила. Проследен е добре процесът на вътрешното раздробяване на българската държава в резултат на засилените сепаратистични настроения на отделни боляри. Изложението завършва с подробен разказ за въстанието на Ивайло и за неговия разгром. И тук В. Н. Златарски е останал верен на своята склонност към фактическа пълнота и използване на целия изворов материал.

Разбира се, и том III от «История на българската държава през средните векове» съдържа наред с редицата положителни страни и някои недостатъци. Пренебрегнати са, както вече се отбеляза, въпросите на социално-икономическото и културното развитие на България през разглеждания период, без чието поставяне не би могъл да се разкрие историческият процес в цялата му дълбочина и многостранност. Не е засегнат изобщо въпросът за наличието на феодални отношения във Втората българска държава и за свързаните с тях последици от политическо и социално естество. Вследствие на това не са могли да получат пълно обяснение такива важни събития като напр. преследването на богомилите по време на Борил и въстанието на Ивайло. На някои от тези въпроси се обръща внимание в редакционните бележки в края на книгата. Там са направени и някои добавки главно от библиографски характер, които имат за цел да осъвременят до известна степен изложението и да го поставят в съответствие с последните проучвания на наши и чужди изследвачи върху разглеждания период.

В заключение трябва да се подчертае, че том III от «История на българската държава през средните векове» е крупно научно дело на бележития български историк В. Н. Златарски, което и досега не е загубило голямата си стойност. Трябва да се съжалява, че той не е успял да завърши предначертаната си цел и да напише историята на нашата държава до падането ѝ под властта на османските турци.

Д. АНГЕЛОВ

П. Никовъ: Доклад пред БАН, 1936 г.

През 1934 г. проф. В. Н. Златарски обнародва втория томъ отъ своята „История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове“ — онази частъ, въ която е изложена историята на България подъ византийско владичество (1018—1187). Отъ това време до края на живота си (15.XII. 1935 г.) проф. Златарски работѣше почти изключително надъ третия томъ отъ своето съчинение. Следъ неговата смъртъ ръкописътъ бѣ предаденъ на проф. П. Никова, титуляръ на катедрата по българска история въ Университета. Проф. П. Никовъ прегледа ръкописа и го докладва въ едно заседание на Българската Академия на наукитѣ и изкуствата, презъ м. май 1936 г. Когато, обаче, съгласно взетото решение бѣ започнато печатането на този трудъ — презъ м. априлъ 1939 г. — самъ проф. Никовъ бѣ вече покойникъ. Както проф. Никовъ изтъква въ една своя статия за личността и дѣлото на проф. Златарски, този томъ е намѣренъ въ ръкописъ „почти привѣршенъ“ и, споредъ него, се нуждае само отъ „нѣкои не много голѣми допълнения“. Нѣкои отъ тѣзи празноти бѣха запълнени при печатането, докато други оставатъ. Нѣкои отъ тѣхъ сж наистина леки за оправяне. Нѣкъде въ ръкописа, напримѣръ, сж направени „поправки“: надъ текста сж добавени други думи и изрази, безъ обаче да се унищожи първоначалниятъ текстъ. Поради това не се разбира, дали авторътъ е направилъ окончателни поправки, или пъкъ ги е поставилъ, редомъ съ основния текстъ, за да избере по-късно по-добрата и подходяща дума или изразъ. Изборътъ при печатането въ такива случаи бѣ направенъ съ огледъ на смисъла на текста и правилността на езика. Понѣкога въ подреднитѣ бележки не бѣха посочени точнитѣ и пълни заглавия на използванитѣ съчинения; другъ пѣтъ липсваха точни указания за съответнитѣ мѣста отъ книжовнитѣ извори. При тѣзи случаи — не особено многобройни — бѣха направени внимателни справки и бѣха добавени, при печатането, възъ основа на авторскитѣ указания, точни препратки. Цитатитѣ и препраткитѣ отъ книжовни извори на гръцки, латински и славянски езикъ бѣха свѣрени при печатането. За жалость, не бѣ възможно да се намѣрятъ тукъ, въ София, нѣкои отъ използванитѣ отъ автора съчинения и въ такива случаи трѣбваше да се следва въ всичко авторскиятъ ръкописъ. Текстътъ се напечати, като се запазиха всички особености на авторовия езикъ, а въ нѣкои случаи и отличителниятъ написъ на отдѣлни думи, възприетъ отъ покойния нашъ ученъ.

Докато общото изложение може да се смѣтне като напълно завършено, то не така изглеждатъ притуркитѣ въ края на този томъ. Авторътъ, вижда се, е възнамѣрявалъ да поработи още върху нѣкои отъ тѣхъ, а другаде — да прибави нови притурки.

Работата около оправянето на ръкописа и грижитѣ за коригирането е извършена отъ д-ръ Иванъ Дуйчевъ, редовенъ доцентъ по българска история въ Университета. Негово дѣло е сжщо заглавието на книгата и прибавеното въ началото съдържание, а още и библиографията на книжовнитѣ извори и литература, показалецътъ на имената и добавкитѣ въ края на книгата. При изготвянето на тѣзи допълнения сж използвани като образци съответнитѣ части отъ предишнитѣ томовете на „История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове“.

Академията.

Освобождение и обединение на Българските земи

Преминаване на кръстоносците от третия поход през Балканския полуостров и нарушение на договора между Византия и България

Настаналите след ловешкия договор в 1187 год. мирни отношения между българи и ромеи [1] не траели дълго време. Прогласяването и коронясването на Асѣня I за български цар без съгласието на ромейския император, както и отцепването на освободена България като автономна архиепископия без благословението на цариградския патриарх — тия два факта не сж могли да не обърнат вниманието в Цариград и да не ги считат като явно нарушение на мирния договор. Обаче тогавашният император Исаак II Ангел (1185—1195) не е могъл нищо да предприеме против българите, защото всичкото му внимание било съсредоточено в опасения за него бунт на Теодора Манкафа в лидийска Филадельфия, който заплашвал да обхване малоазийските владения на империята. От своя страна Асѣнь I и Петър не сж могли да не очакват противодействия откъм Византия в една или друга форма за своите смѣли и самоволни постъпки. Затова тѣ не изпускали нито един случай, който би могъл да им донесе, ако не узаконение, то поне признание на създаденото от тѣх ново положение в освободената част на България. Това тѣ най-първо получили от Сърбия.

Великият сръбски жупан Стефан Неман, който още от 1183 год. се бѣ обявил за най-голям враг на византийския император и, в съюз с маджарския крал Бела III (1173—1196), бѣше опустошил северозападните български земи и достигнал бѣ до Сръдец (1185) [2], след женитбата обаче на Исаака II Ангел с дъщерята на Бела III, която промѣни неприятелските отношения между Маджарско и Византия на приятелски, се лишил от поддръжката на маджарския крал в своя стремеж да разшири предѣлите на своето княжество за смѣтка на византийските владения. Това най-ярко изпква в обстоятелството, че през времето на българското въстание, макар то да е представляло сгоден момент да предприеме нови нападения на северозападните български земи, но той не е посмѣл това да стори, защото зад гърба си имал, ако не съюзника, то поне приятеля и тъста на ромейския император. През 1186 год. погледите на Стефана Неман били обърнати към Далмация, дето норманите бѣха разпространили за кѣсо време своята власт; но там той нѣмал успѣх и бил принуден да сключи мир с Дубровник (27.IX. 1186) [3]. За да може да продължи борбата си с Византия и да закрепи положението си след отказа си да признава властта на императора, на Стефана Неман оставало само едно срѣдство: след възстановяването на българската държава да потърси съюза на търновските царе за съвмѣстни действия против Византия, защото, очевидно, той се боял, да не би да срещне в лицето на възобновителя на българското царство противници при прокарването на своя завоевателен план. От своя страна Асѣнь I и Петър, едно, като не знаели, какви сж планове на Исаака II към тѣх, и друго, като виждали в предложението на сръбския велик жупан официално признание на възобновената от тѣх държава, приели го, и

съюзът билъ сключенъ, обаче при какви обстоятелства и на какви условия, остава неизвестно (1188) [4]. Отъ тоя моментъ общитъ интереси като че ли налагали на българи и сърби да се сплотятъ за задружни действия, обаче, когато Стефанъ Неманъ предлагалъ съюзъ на българитъ, той съвсемъ друго мислилъ, както ще видимъ по-нататкъ.

Стр. 3 сл.

Относно кръстоносните походи срв. М. А. Заборов, Крестовые походы, Москва, 1956; J. Meyer, Geschichte der Kreuzzüge, Stuttgart, 1965; същия, Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge, Hannover, 1960. Виж още М. А. Заборов, Введение в историографию крестовых походов (латинская хронография XI—XIII веков), Москва, 1966. Специално за Третия кръстоносен поход: Д. Ангелов, История на Византия, II, стр. 213 сл.; Стр. Лишес, Третиат кръстоносен поход и българите, ИИИ, VII, 1957, стр. 205. (Д. Ангелов)

За закрепата на своята държава не по-малко Асѣнь I и Петъръ се надѣвали да използватъ едно ново твърде важно за тѣхъ събитие — преминаването на кръстоносцитъ отъ 3-ия походъ презъ Балканския полуостровъ начело съ германския императоръ Фридриха I Барбароса (1152—1190). Наученъ отъ втория походъ, въ който преди 40 години бѣ взелъ сжщо участие, Фридрихъ I, за да отстрани всѣкакви прѣчки, недоразумения и неприятности презъ време на пътуването, своевременно взелъ всички предпазителни мѣрки. Той изпратилъ пратеници и писма до всички владетели, презъ държавитъ на които неговата армия щѣла да мине, а въ края на 1188 г. билъ сключенъ въ Нюрнбергъ съ представителя на Византия логотетъ на дрома, Ивана Дука, тържественъ, утвърденъ съ взаимни клетви договоръ, по който германскиятъ императоръ се задлъжилъ мирно да премине презъ ромейскитъ владения и да не допусне никакви пакости нито на градъ, нито на село, нито на крепостъ, нито на паланка, а ромеитъ ще му набавятъ всичко потрѣбно въ изобилие, така че армията му да не търпи въ нищо недостигъ, но безъ мжнотии и въ излишекъ да намѣри както храна за хората, тѣй и фуражъ за конетъ. Заедно съ Ивана Дука, който се завърналъ въ началото на 1189 год., по желанието на Исаака II Ангелъ, Фридрихъ I изпратилъ специална комисиия отъ видни кръстоносци въ Цариградъ, която да наблюдава за точното изпълнение на сключения договоръ. Споредъ Никита Акомината, едновременно Исаакъ II се разпоредилъ да се събиратъ запаси отъ храни и други потрѣби, а на областнитъ началници заповѣдалъ незабавно да придружаватъ кръстоносцитъ презъ ония мѣста, презъ които императоръ Фридрихъ ще минава [5].

Отъ Регенсбургъ, сборния пунктъ на кръстоносната армия, която на брой достигала до 120 хиляди души, на 11. май 1189 год. кръстоносцитъ потеглили на кораби по Дунавъ и следъ десетодневно пътуване навлѣзли въ маджарскитъ предѣли. Тамъ били посрещнати и приети много добре отъ Бела III, който разрешилъ на много маджарски магнати и рицари да се присѣдинятъ къмъ кръстоносното опълчение. Празника на св. ап. Петра и Павла то отпразднувало (29.VI.) въ полуразрушения гр. Бѣлградъ, първия български градъ на византийска територия, дето не останало за дълго. На 6. юлий кръстоносцитъ вече пристигнали въ Браничево, дето тѣ напуснали корабитъ и багажа си натоварили на кола. Отначало управительтъ на тоя градъ „колкото за очи“ добре приелъ императора и кръстоносната войска, но после се показалъ коваренъ и негодникъ, защото той ги насочилъ не по главния и устроенъ пѣтъ, а по единъ скалистъ и барикадиранъ съ дървета и камъни пѣтъ; само благодарение на маджарскитъ рицари-поклонници, които познавали добре пѣтищата въ тая областъ, тѣ преминали тоя мжченъ пѣтъ благополучно, безъ да срещнатъ

съпротива от страна на ромеите. Но това не стигало. Когато кръстоносците на 11. юлий потеглили от Браничево и навлезли във „пространната българска гора“ (in ipsa silva longissima Bulgarie), поставени във засади „ромееи, българи, сърби и власи полуварвари“ нападали ариергарда на войската и фуражирите и ги избивали със отровни стрели. Залавяните от тях твърдѣли, какво те това вършили по заповѣд на браничевския началник, а главно по разпоредбата на ромейския император; но и те получавали заслуженото наказание чрез обесване. При преминаването през българските гори кръстоносната армия много се измжила и пострадала при събирането труповете на убитите фуражири, от грабежите на нападащи ромееи, които непрестанно отвличали коне и вървещите без военна охрана кола, от мъчните пътища и от голѣмата смъртност поради непредпазливо хранене. Но и при все това кръстоносците въодушевено, храбро и спокойно отивали все напред [6].

Когато Фридрих I заедно с кръстоносната войска се приближавали до почти пустия град Равно (Rabnel и Rabinel, сег. Кюприя), настигнал го пратеник от маджарския крал, който му съобщил от името на своя господар, да се не очудва, защото ромейският император дотогава не го поздравил и почел чрез нарочити пратеници, защото той не се намирал в Цариград, а бил в Мала Азия, дето обсаждал Филаделфия. Между това дошъл и пратеник с писмо от Ивана Дука, в което последният казвал, какво неговият господар (Исаак II) се очудвал твърде много, защото Фридрих I не го още известил с друго пратеничество за своето и на войската пристигане, за да ги проведат през страната по-грижливо, с тържествени посрещания и с приготвяне на добър пазар; но тъй като се научил вече за навлизането му в неговото царство, той щѣл да изпрати насрѣща му хора, които ще очакват пристигането му в гр. Стрѣдец (Stralitz) [7]. Тия думи били посрещнати с негодуване от Фридриха I, който виждал в тях по-скоро подигравка, отколкото извинение, защото изпратените по-рано с Ивана Дука пратеници-кръстоносци, от които Фридрих I бил вече получил известие за тяхното благополучно пристигане в околностите на Цариград, докато Исаак II отсъствувал от столицата, несъмнено сж съобщили на последния след завръщането му от Мала Азия за цѣлия маршрут на кръстоносното опълчение, така че Исаак II не е могъл да не знае, че германският император вече се намирал на византийска територия. От тоя момент вече се поражда недовѣрие между двамата императори, което скоро се обърнало в открит конфликт, изразен най-първо в това, че Исаак, след като приел Фридриховите пратеници, заповѣдал да ги арестуват [8]. Това брутално отнасяне на Исаака II към Фридриховите пратеници в Цариград, несъмнено, се намирало в права връзка с съюза му с турския султан Саладина. Тоя Саладин бил владѣтел на Египет. Той свалил представителя на управляващата дотогава династия на Фатимидите, завладѣл в края на 60-те години на XII век Египет и основал династията на Ейюбидите. След като укрепил властта си в Египет, той завоевал Сирия и по-големата част на Месопотамия и почнал от всички страни да заплашва Иерусалимското кралство. Саладин разбил християнската войска при Тивериадското езеро в 1187 г. и, след като завоевал нѣкои градове по морския брег, насочил оржията си против Иерусалим, който той завладѣл през есента на същата година. Третият кръстоносен поход бил насочен тъкмо против него и затова Исаак II Ангел се сблизил с него, дори сключил съюз против иконийския султан, Саладинов враг, а при нужда и против Фридриха I Барбароса [9]. Кога е

билъ сключенъ тоя съюзъ, точно не може да се опредѣли. Обаче обстоятелството, че той се поставя въ връзка съ арестуването на пратеницитъ, което се отнася къмъ времето, когато кръстоносцитъ се намирили още въ Маджарско, и следъ завръщането на Исаака II отъ Мала Азия, ни дава достатъчно основание да приемемъ, че съюзътъ билъ сключенъ по-скоро въ края на юний 1189 г., отколкото въ края на юлий с. г., както K. Zimmert е наклоненъ да приеме [10]. Това се потвърждава и отъ самитъ задлъжения на Исаака II къмъ Саладина. Ромейскиятъ императоръ се задлъжилъ: да изгони латинцитъ отъ държавата си, да запрети на поданицитъ си подъ страхъ на тъмниченъ затворъ да участвуватъ въ кръстоносни предприятия, да премахне какъвто и да било износъ на храни за останалитъ още християнски пристанища въ Сирия и да се постарее да затрудни преминаването на кръстоносната германска армия презъ държавата си, ако не е въ състояние да я спре [11]. При такива задлъжения става съвсемъ ясно и понятно, защо Исаакъ II толкова рано се решилъ да наруши Нюренбергския договоръ, като заповѣдалъ още при встъпването на кръстоносцитъ на византийска територия да имъ се правятъ всевъзможни прѣчки и спънки по пътя на тѣхното движение.

Докато вървѣли тия разпавии между кръстоносци и ромеи, сръбскиятъ великъ жупанъ Стефанъ Неманъ използвалъ случая и, макаръ и да се намиралъ въ съюзъ съ българския царъ, завзелъ българския градъ Нишъ, нѣкога-си добре укрепенъ градъ, но въ нѣкои части разрушенъ отъ маджарския кралъ Бела III презъ нападението още въ 1183 год. Когато Фридрихъ I съ армията си пристигналъ при Нишъ и прекарвали три и повече дни за пазаруване, Стефанъ Неманъ заедно съ брата си Срацимира, следъ като известили за своето пристигане, за да посрещнатъ германския императоръ, били приети на 27. юлий отъ Фридриха I, като поднесли нему и на отдѣлнитъ началници на кръстоносната войска многобройни и ценни дарове, а себе си и всички свои снабдили съ оржжия отъ тѣхъ. При срѣщата си тѣ настойчиво предлагали на императора военна помощъ въ предстоящия походъ противъ ромейския императоръ, въ случай че тоя се противопостави на кръстоносната войска, защото тѣ предполагали, че при изказаната отъ ромеитъ неприязненостъ къмъ кръстоносцитъ сблъскванията между тѣхъ не ще могатъ да се избѣгнатъ. Освенъ това, двамата жупани съобщили на императора, какво тѣ „заедно съ третия си братъ Мирослава завзели съ мечъ и лжкъ гр. Нишъ и около него и непосредно цѣлата оная земя до Срѣдецъ, отнета отъ властѣта на гърцитъ и си я присвоили, като се стараятъ да разпространятъ своята властъ и мощъ, колкото е възможно, дори по-нататъкъ” [12]. Ако въ тия думи на сръбскитъ жупани не трѣба да видимъ едни само садохвалства, защото въ дадения моментъ тѣ не сж могли да направятъ такива широки завоевания или пъкъ тѣ сж имали предъ видъ тукъ предишнитъ си нахлувания въ 1183 год. заедно съ маджаритъ, когато достигнали, наистина, до Срѣдецъ, то къмъ това време би могло да се отнесе разорението и опустошението на българскитъ градове въ долината на р. Тимокъ — Свърлигъ, Равни (сег. Равно при Княжевецъ) и Козълъ (сег. Кожель) отъ сърбитъ [13]. По-нататъкъ жупанитъ „за самата земя, придобита съ военната имъ храбростъ, предлагали сами, щото тя трѣба да бѣде получена отъ ржката на хората на самия римски императоръ, а сжщо и вѣрностъ за вѣчна слава на римската империя, подбудени не отъ нѣкой страхъ, а само насърдени отъ уважение къмъ него и германското царство” [14]. Колкото тъмно и да е предадена мисълта на сръбскитъ жупани, все пакъ не е мжно да се разбере, че тѣ искали да предадатъ завоеваната отъ тѣхъ земя на императора и после да я получатъ отъ него като феодалъ,

съ други думи, тѣ били готови да признаятъ върховната власт на германския императоръ, а себе си — за негови васали. Доколко това предложение е било искрено, ние не знаемъ; но все пакъ не е мжчно да се отгатне тѣхното интимно желание въ него, а именно: отъ една страна, за да узаконятъ заграбената незаконно отъ тѣхъ чужда земя, понеже я получили отъ своя сюзерень, германския императоръ, а отъ друга — за да могатъ по-лесно да постигнатъ третото си предложение, преговоритѣ за което били почнати по-рано и сега били довършени, а именно: дъщерята на Бертолда IV, отъ Андексъ-Мерау, херцогъ на Далмация (т. е. на Хърватия или Мерания) и маркграфъ на пограничната област Истрия, да се даде за жена на Мирославовия синъ Тольена, князь на Захълмие и Раса — провинции, които се допирали до Далмация [15].

На първото предложение Фридрихъ I Барбароса, следъ като отблагодарилъ за направенитѣ му почести и подаръци, отговорилъ, че „той отъ любовъ къмъ Христа предприелъ това мжчно странствуване противъ притѣснителитѣ на Иерусалимската земя и не замисля никакво зло отъ тщеславие или отъ нѣкаква амбиция противъ когото и да било християнски владетель, както не и противъ ромейския, ако тоя последниятъ е приготвилъ за войската вѣренъ приемъ, както често обещавалъ, и добъръ пазаръ; въ противенъ случай той се въоръжава противъ лъжливитѣ християни — устроители засади на Христовитѣ поклонници наравно като противъ езичницитѣ и че съ (помощта на) своитѣ ще си прокара пжтъ съ желѣзо (оржжие)” [16]. Отъ последнитѣ думи, както и отъ това, че Фридрихъ I не се изказалъ по второто предложение, ясно става, че той въ отговора си билъ доста резервиранъ: нито приелъ, нито отхвърлилъ предложението на сръбскитѣ жупани за военна помощъ. Що се отнася до третото имъ предложение, то по било прието, защото Бертолдъ клетвено се съгласилъ за женитбата на Тольена съ дъщеря му, която щѣла да се извърши на Георгиевъ-день (23. IV. 1190 г.) въ Истрия, подъ условие, че Тольень ще наследи баща си Мирослава най-първо отъ всичкитѣ си братя. Договорътъ билъ скрепенъ съ даване на дѣсната ржка отъ самитѣ жупани [17]. Така Ст. Неманъ кроилъ да присъедини и Далмация къмъ Сърбия по миренъ начинъ. Презъ времето на тия преговори въ Нишъ пристигнали български пратеници съ писмо отъ Калопетра, брата на българския царь Асѣня, въ което той „предупредително поздравявалъ Фридриха I Барбароса и изказвалъ своето разположение къмъ него, като съ длъжимата почитъ и съ клетва му обещавалъ сигурна помощъ противъ неприятелитѣ” [18], т. е. противъ ромеитѣ. Това предложение, което има сжщия изворъ — спрѣчкванията между ромеи и кръстоносци, ще трѣба да се постави въ връзка съ сжществуващия тогава съюзъ между сръбския великъ жупанъ и българскитѣ царе, защото Ансбертъ го свързва тъкмо съ тоя съюзъ, а въ *Historia peregrinorum* се право казва, че сръбскитѣ жупани „предложили доброволна помощъ както отъ себе си, тъй и отъ своитѣ съюзници и приятели, именно Калопетра и неговия братъ Асѣня” [19]. Отговорътъ на това предложение отъ страна на българскитѣ водачи несъмнено е билъ сжщия, както и отговорътъ къмъ сръбскитѣ жупани — резервиранъ. Въ всѣки случай, „това е билъ моментъ, пише В. Г. Васильевски, когато разрешението на славянския въпросъ на Балканския полуостровъ се намирало въ ржцетѣ на западния императоръ; това е билъ моментъ, когато Барбароса почти готовъ билъ да приеме съдействието на българския и сръбския вожди противъ Византия, а това неминуемо би повело къмъ разрушението на гръцката империя” [20].

Докато Фридрих I Барбароса с армията си се намирал при Нишъ, при него се явилъ византийски пратеник севастъ Алексий, братовчедъ на Исаака II, който го поздравилъ отъ името на своя господарь. Той обещавалъ на германския императоръ спокойно преминаване и добъръ пазаръ по-нататкъ презъ цѣлата византийска територия, като казвалъ, че браничевскиятъ управителъ твърде много сгрѣшилъ, задето го прекаралъ недовѣрчиво и не му оказалъ никаква покорностъ, както му било заповѣдано отъ неговия господарь. Съобщилъ сжщо, че той съ войска отъ въоръжени хора пази при Срѣдецъ проходите въ тая областъ противъ сръбскитъ жупани, които насила навлѣзли въ ромейското царство и затова не трѣба да се допуска никакво подозрѣние за война отъ страна на него или ромеитъ. По поводъ на тия думи Ансбертъ забелязва: „но той казва това съ уста, а въ сърдцето излъга“ [21]. При такива едни увѣрения отъ византийска страна Фридрихъ, който все още билъ увѣренъ, че преминаването му презъ византийската територия ще стане тихо и мирно безъ никакви усложнения, отъ своя страна, взелъ мѣрки, щото и самата кръстоносна войска да не дава поводъ съ своето държане за нови недоразумения, особено противъ рицарскитъ прислужници и фуражиритъ, които, отивайки да събиратъ храна и фуражъ, предавали сж на грабежи и безчинствували. Затова на съвета съ началницитъ било решено строго да се наказва всѣки, който се улови въ престѣпление, а върху вюрцбургския епископъ, който билъ известенъ съ своето красноречие, било възложено силно да порицае провинилитъ се за нарушението на клетвата и мира и настоявалъ въ своитъ речи да бждатъ спазвани всички божии закони и свѣтски заповѣди [22]. Освенъ това, като опитенъ и предпазливъ пълководецъ, Фридрихъ I все пакъ намѣрилъ за необходимо да реорганизира цѣлата си армия, която той раздѣлилъ на четири голѣми отреди съ опредѣлени началници и знаменосци; всѣки отъ тия отреди представлялъ отдѣлна бойна единица, винаги готова за всѣкаква изненада [23].

Слсдъ като били изпълнени тия разпоредби, отъ Нишъ на 30. юлий Фридрихъ I, следъ като се простилъ съ своитъ приятели, сръбскитъ жупани, заедно съ кръстоносната армия продължилъ пжтя си напредъ презъ неравни и мжчни горски пжтища; кръстоносцитъ и тукъ се натъквали на барикади отъ дървета и камъни, но най-вече страдали отъ засадни и неочаквани нападения и отъ стрелци-разбойници, които, скривайки се въ гжститъ хръсталаци покрай главния пжтъ, поразявали съ отровни стрели невъоръжени и пжтуващи непредпазливо кръстоносци; обаче много отъ тѣхъ били уловени и получили заслуженото наказание чрезъ обесване. Пасавскиятъ епископъ Дитполдъ въ писмото си за тоя преходъ разказва следното : „Въ втория проходъ, който бѣше твърде много укрепенъ съ камъни и дървета и отъ природата на самото мѣсто, бѣ се събрало голѣмо множество разбойници и крадци, както бѣ заповѣдалъ браничевскиятъ управителъ, който ни бѣ изпреварилъ лукаво; това много затрудни хората на швабския херцогъ, който водѣше първия отредъ. Сетне, като нападнаха нашия отредъ и оня на меранския херцогъ (Бертолда IV), тѣ нараниха нѣкои, като имъ отнеха голѣма частъ отъ багажа. Веднѣжъ привечеръ ние съ споменатия вече мерански херцогъ съ около двацѣсти рицари вървѣхме напредъ, като пазѣхме последнитъ отъ групата; но внезапно двамата синове на единъ воевода на тая областъ почти съ сто другари, като ни нападнаха мжжки и смѣло, дълго се сражаваха съ насъ съ мечове и копия. Но ние съ божия помощъ ги обърнахме въ бѣгство, така че повече отъ 40 ранени се изпокриха въ скривалища, и ние следъ това като събрахме тамъ 24 отъ тѣхъ докарахме вързани за опашкитъ на конетъ въ нашия лагеръ и тамъ накарахме да ги обесятъ за краката“ „по вълчи начинъ“ [24]. Въ споменувания тукъ

воевода трѣба да се разбира нѣкой мѣстенъ воевода боляринъ — първенецъ български, чиито владения, вѣроятно, сж пострадали отъ нападенията и грабежитѣ на рицарскитѣ служители и фуражиритѣ. Че това сж български организирани чети отъ мѣстното население, които имали назначение не толкова да пакостятъ на кръстоносцитѣ, колкото да отбиватъ тѣхнитѣ нападения и грабежи, се види отъ следния случай, който ни предава Ансбертъ. „Знаменитиятъ швабски херцогъ, който предхождаше бащата — императоръ съ своитѣ отреди отъ шваби и баварци. . . избилъ чрезъ безчестно обесване твърде много разбойници уловени измежду българитѣ” [25]. Въ такива всѣкидневни сблъсквания кръстоносцитѣ изтрѣбвали нападащитѣ „неприятели гърци” съ страшни кланета, но при все това останалитѣ злосторници, отстранени по склоноветѣ на планинитѣ, ги безпокоили, докато минавали презъ цѣлата българска гора, съ нощни грабежи, но зато пѣкъ и тѣ били безжалостно избивани отъ кръстоносцитѣ [26].

На 13. августъ кръстоносцитѣ пристигнали предъ гр. Стралицъ (Срѣдецъ), въ който тѣ не намѣрили не само никакъвъ приятелски приемъ, но и никакви храни и други потрѣби, въпрѣки даденитѣ обещания отъ Ивана Дука и отъ севаста Алексия. „Въ Срѣдецъ, пише еп. Дитполдъ, не намѣрихме почти никакъвъ човѣкъ, тѣй като по заповѣдъ на браничевския управитель хората отъ тая областъ бѣха избѣгали въ планинитѣ и бѣха отнесли съ себе си съестнитѣ припаси; тамъ войската поради липса на вино начена много да слабѣе” [27]. Още следъ потеглянето си отъ Нишъ кръстоносцитѣ вече разбрали, че тѣ ще срещнатъ съпротива отъ страна на ромеитѣ, а пѣкъ появяването на разбойници ясно показало, че тѣхното пѣтуване не ще бѣде безопасно и самитѣ тѣ ще бждатъ изложени на разни изненади. Поради това, докато Фридрихъ I Барбароса следвалъ съ главното кръстоносно ядро по главния пѣтъ Нишъ—София—Пловдивъ, нѣкои отъ съюзницитѣ му бивали изпращани отъ дветѣ страни на главния пѣтъ съ задача, едно, да отбиватъ „разбойнишкитѣ шайки” и ромейскитѣ войски, ако такива случайно се появятъ странично, и, друго, да си набавятъ храни и всичко друго необходимо. Такъвъ единъ отредъ билъ образуванъ отъ австрийскитѣ кръстоносци начело съ пасавския епископъ Дитполда, далматинския и мерански херцогъ Бертолда и адвоката Фридрихъ отъ Бергъ, настоятеля на Пасавската църква и на мѣнастиря Мьолкъ, когото Ансбертъ приборява къмъ по-първитѣ (primores) и по-знаменититѣ (celebriores) участници въ третия кръстоносенъ походъ [28].

Когато на 14. августъ императоръ Фридрихъ I Барбароса съ войската потеглилъ на изтокъ по новия пѣтъ за Пловдивъ, отредѣтъ на бергския адвокатъ Фридриха подъ влияние на голѣмото разочарование въ Срѣдецъ взелъ юго-западна посока. Презъ Владайския проходъ-вододѣлъ нашитѣ кръстоносци насочили пѣтя си покрай Перникъ и Земенъ къмъ Велбуждъ (сег. Кюстендилъ), които били недостѣпни за тѣхъ поради своята непривзимаемость, и оттамъ движейки се въ сѣщата посока, тѣ дошли до малката крепостъ Градецъ при планина съ сѣщото име въ Паланешко, северно отъ днешна Крива-паланка, която представляла цвѣтущитѣ владения на мѣстния боляринъ, „благовѣренъ и твърде богатъ”, чийто домъ съ малка църква се намирили въ самата крепостъ. Боляринътъ приелъ радушно рицаритѣ, чрезъ което отнелъ у тѣхъ всѣка причина да го ограбятъ. Обаче освободителитѣ на гроба Господенъ не се постѣснили да покажатъ своитѣ нрави. Въ изображението на страшния сѣдъ, което обикновено се рисува въ нартеката на западната стена на църквата, въ случая въ болярската църква, като обяснили дяволитѣ, яхнали на

гръшниците, за гърци, възседнали кръстоносците, тѣ намѣрили добѣръ претекстъ не само да ограбятъ това цвѣтуще и богато селище, но и да изгорятъ най-жестоко както църквата, тѣй и болярския домъ и най-безчеловѣчно да изколятъ немалко невинни хора [29].

Докато пасавскиятъ епископъ и далматинскиятъ дукъ съ своитѣ хора били заети съ ограбването и разорението на Градецъ, бергскиятъ адвокатъ Фридрихъ самъ съ своитѣ пѣргави и смѣли войници, продължилъ движението си по-нататѣкъ напредъ (*ulterius progrediens*). По пѣтя си той трѣбало да изкачи и прехвърли една планина, завзета отъ неприятели, които отъ горе търкаляли голѣми камъни и хвърляха копия върху него и войницитѣ му, обаче той сполучилъ да ги надвие и прѣсне. Необезпокояванъ вече отъ никого, той навлѣзълъ въ една богата и плодородна областъ, на име *Flachia* — Влахия, която немного, т. е. недалечъ отстояла отъ Солунъ [30]. Тукъ подъ „Влахия“ презъ даденото време (XII вѣкъ) не може да се разбира нито „Струмица и Просѣкъ“ [31], нито „околноститѣ на Солунъ и Сересъ“, или „северна Македония“, нито пѣкъ „днешна Македония“ [32], а само Акоминатовата *μεγάλη Βλαχία* [33], т. е. горна или северна Тесалия, защото и Ансбертъ, както и Никита Акоминатъ, нарича съ името „България“ северо-западнитѣ и западнитѣ (Моравско и Софийско), а сѣщо и юго-западнитѣ (днеш. Македония) бѣлгарски земи [34]. При такова значение на *Flachia* само по себе си се разбира, че и планината, която нашиятъ бергски адвокатъ трѣбало да прехвърли по пѣтя си за Тесалия подъ ударитѣ на неприятелитѣ, по никой начинъ не сж могли да бѣдять Родопитѣ, нито на западъ, нито на юго-западъ отъ тѣхъ, както обикновено се приема, защото той се е движилъ несъмнено по главния пѣтъ, който пресича днешна Македония на югъ: Скопие — Велесъ — Прилепъ — Битоля — Кайляри — Кожани — Селфидже — Лариса, а друга нѣкоя, каквито не една е срѣщалъ по пѣтя си, като, напр., Бабуна планина. Въ Влахия или преди да влѣзе въ нея, той се натѣкналъ, както изглежда, на известна съпротива отъ мѣстнитѣ жители, които Ансбертъ нарича „бунтовници“ (*rebelles*), но и тѣхъ сполучилъ да надвие и дори избилъ нѣкои отъ тѣхъ. Докато адвокатъ Фридрихъ се намиралъ въ Влахия и заграбвалъ нужнитѣ му храни и други потрѣби, настигнали го отстаналитѣ негови другари, пасавскиятъ епископъ и далматинскиятъ дукъ съ своитѣ хора, които, следъ като навлѣзли въ страната, така сѣщо заграбили немалко плячка [35].

„Когато следъ това, пише Ансбертъ по-нататѣкъ, решавали да потеглятъ (обратно), тѣ срещнали (соб. „тѣ имали идещъ насрѣща си“ или „насрещу имъ се явилъ“) нѣкого-си жупана или сатрапа на България, който, следъ като повърналъ на дукса единъ войникъ, плененъ въ България отъ насилието на разбойници, измолилъ отъ него (дукса) и отъ адвоката миръ за себе си и за своята страна“ [36]. И тѣй, Ансбертъ ни съобщава, че когато началницитѣ на нашия отредъ, следъ като се награбили съ изобилна и богата плячка, решавали да потеглятъ обратно отъ Влахия, за да настигнатъ отново другитѣ кръстоносци и да се присѣдинятъ къмъ армията на императора, при тѣхъ се явилъ „нѣкой-си жупанъ или сатрап на България“. Нѣма никакво съмнение, че последниятъ самъ се е нарекулъ така предъ тѣхъ, като далъ византийското име на длѣжността си „сатрапъ“, очевидно, съ цель да посочи на своята широка и неограничена власть, а оттука и на високото положение, което той заемалъ. Обаче това име *σατράπης* е единъ отъ епитетитѣ, които е носилъ намѣстникъ-управителъ на България, както това изрично свидетелствува М. Аталиатъ [37], следователно тоя Ансбертовъ „жупанъ или сатрапъ на България“ не е могълъ да бѣде никой

другъ, освенъ тогавашниятъ намѣстникъ на България, т. е. на днешна Македония, защото презъ XI и XII вв. съ името „България“ се наричали, както се каза, западнитъ и юго-западнитъ български земи. Що се отнася до въпроса, кой е билъ тоя български жупанъ или сатрапъ, то Ансбертъ не го назовава по име; обаче между известнитъ засега моливдовули (оловени печати) на българскитъ намѣстници-управители има единъ (дошелъ до насъ въ два екземпляра), който на опако̀то си носи следния надписъ: [Κύριε, βοή]θ(ει) τώ σῷ δούλῳ Λέοντι βέστη [κ(αί) κατ]ἐπ[άνω] Βουλγαρίας τώ Δριϋύ, т. е. „Господи, помагай на твоя рабъ Льва Дримисъ, вестъ и катепанъ на България“ [38]. Обикновено тоя моливдовуль се отнася къмъ края на Комниновската епоха или къмъ началото на Ангелитъ [39]. Ако това опредѣление е вѣрно, то Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България“ по време напълно съвпада съ вестъ Льва Дримисъ, катепанъ или намѣстникъ-управителъ на България отъ споменатия тукъ моливдовуль. Въ полза на тая идентификация би могло да послужи и следното съображение. Въ текста на Ансберта се чете: *quendam juppanum vel satrapam Bulgarię*. Когато българскиятъ намѣстникъ-управителъ е произнасялъ името на своята длъжностъ *κατεπάνος* и я обяснилъ съ известната на нашитъ кръстоносци дума *σατράπης*, последнитъ, за които първата дума била непозната, поради еднаквото окончание — *πάνος* смѣсили я съ *ζουπάνος* — дума, твърде добре тѣмъ позната още отъ срѣщата имъ съ сръбскитъ жупани въ Нишъ. Поради това ние мислимъ, че думата *juppanus* — „жупанъ“ е попаднала въ историята на Ансберта по недоразумение, и изразътъ трѣба да се чете: *quendam caterpanum vel satrapam Bulgarię*, защото съединителната частица *vel* = „или“ може да стои само между тия две имена, които означаватъ една и същата длъжностъ, когато съ името *ζουπάνος*, *ἀρχιζούπανος* Никита Акоминатъ и Ив. Киннамъ наричатъ само сръбския жупанъ или велики жупанъ [40], а Ансбертъ го нарича навсѣкжде *comes* или *magnus comes* [41].

При такова обяснение, кой е билъ „българскиятъ жупанъ или сатрапъ“, а пъкъ друго не може и да бжде, ако не искаме да фантазираме, явяването му при началницитъ на нашия отредъ става напълно понятно. Когато се научилъ за бързото нахлуване на кръстоносци въ Македония и за тѣхнитъ грабежи и убийства, безъ да ги дразни и предизвиква съ оръжие въ рѣка, защото не е знаелъ, дали не идатъ подиръ тѣхъ други такива грабители, българскиятъ намѣстникъ-управителъ ги настигналъ въ Влахия — северна Тесалия и се явилъ при тѣхъ съ предложение за мирни споразумения и по тоя начинъ да ги разположи, за да не бждатъ тѣй жестоки, когато на връщане ще минаватъ пакъ презъ страната. За тая тѣкмо цель той и повърналъ на далматинския дуксъ войника-кръстоносецъ, който билъ плененъ въ България, т. е. въ днешна Македония, когато отредътъ минавалъ презъ тамъ, и то едвали отъ разбойници, а по-скоро отъ мѣстното население, — и затова той ги нарича *rebelle*s-бунтовници, — което, както видѣхме, на нѣколко мѣста оказвало отпоръ. Предложението, очевидно, било прието, защото Ансбертъ казва, че жупанътъ или сатрапътъ „измолилъ отъ дукса и отъ адвоката миръ за себе си и за страната си“, т. е. било сключено временно споразумение, съглашение. Обаче „измолениятъ миръ“ надали е миналъ безъ никакви задлъжения отъ страна на българския намѣстникъ-управителъ. Понеже нашиятъ кръстоносецъ отредъ се бѣ отстранилъ твърде надалечъ отъ главния пѣтъ на общото кръстоносно опълчение и при това се намиралъ въ една непозната страна и между едно население, враждебно настроено къмъ него, то твърде правдоподобно се явява предположението, че българскиятъ управителъ се задлъжилъ да посочи на нашитъ кръстоносци най-краткия пѣтъ къмъ долината на

срѣдна Марица, къмъ Пловдивъ, като ги снабдилъ и съ водачи, които ги провели по следния приблизително пѣтъ: отъ северна Тесалия (респ. отъ Лариса) на Сервия (сег. Селфидже) — Верея (сег. Караферия или Беръ) презъ Яница (тур. Енидже-Вардаръ) и презъ р. Вардаръ северно отъ Солунъ (затова Влахия се показала на нашитѣ кръстоносци недалечъ отъ тоя градъ), отдето преминали въ долината на р. Струма къмъ Мелникъ-Неврокопъ, по долината на р. Места и презъ Разлогъ и Чепинското корито стигнали при родопската крепостъ Баткунъ [42], при която тѣ били изненадани съ едно неочаквано нападение на ромейска войска отъ засада, може би, по предварително съобщение отъ мѣстното родопско население за тѣхното приближаване; но нашитѣ рицари, макаръ и да били принудени на първо време да отстъпятъ, понеже отредѣтъ се движелъ разкъсано, обаче когато се събрали всички, ромейската войска била съвсемъ разбита и въ преследването ѝ били избити много души [43]. Следъ отблъскването на ромеитѣ отъ Баткунъ нашитѣ кръстоносци се спуснали въ долината на срѣдна Марица и по главния пѣтъ пристигнали не по-късно отъ срѣдата на октомврий с. г. при Пловдивъ, предъ който още на 24. августъ Фридрихъ I заедно съ кръстоносната войска се бѣ разположилъ на лагеръ [44].

Когато на 14. августъ главното ядро на кръстоносцитѣ потеглило отъ Срѣдецъ по главния пѣтъ за Пловдивъ и навлѣзло въ планинската областъ, тѣ се натъкнали по тѣсния пѣтъ на барикади отъ отсѣчени стари дървета и на натъркадени голѣми камъни, а „нѣкои стари крепости, паднали отъ старина — именно силата и защитата на цѣла България — били стегнати съ кули и бойници, казва самъ Фридрихъ I въ писмото до сина си Хенриха, противъ честта на Бога и на светия животворенъ кръстъ за наша гибель и на цѣлото християнство” [45]. Когато стигнали при Ихтиманския проходъ (тѣй нареченитѣ Траянови врата) императорътъ се научилъ, че наблизо при изхода на прохода ромейска войска чакала навлизането имъ въ тракийската равнина, Фридрихъ I, като взелъ съ себе си добре въоръжени конници и въ лагера оставилъ частъ отъ войската, преминалъ прохода и унищожилъ съ огънь всички барикади и прѣчки; ромейската войска, щомъ забелязала рицаритѣ, веднага обърнала тилъ и си отишла, „като съобщавали гърцитѣ, пише Ансбертъ, че тѣ въ бѣдаще никога нѣма да се осмѣлятъ да очакватъ пристигането на нашитѣ” [46]. Това ще да сж били несъмнено отредитѣ на протостраторъ Мануила Камица, племеникъ на Исаака II, и на доместика на запада Алексия Гидъ, на които ромейскиятъ императоръ, споредъ думитѣ на Никита Акомината, който тогава управлявалъ Пловдивската областъ и водѣлъ описа на имотитѣ тамъ, заповѣдалъ да следятъ за кръстоносцитѣ и отъ засади да ги нападатъ, щомъ се прѣснатъ да събиратъ сѣно и храна [47]. Следъ това Фридрихъ I се върналъ въ лагера и дадена била заповѣдь, кръстоносцитѣ да преминатъ презъ прохода и на 20. августъ тѣ слѣзли въ тракийската равнина — въ „земя на име Църквица, която изобилствувала съ лозя и всички блага, и въ която всѣка нужда на войската била премахната по божия милость, тѣй както уморениятъ застава подъ сѣнка, а жедниятъ — при изворъ” [48]. На 24. августъ кръстоносцитѣ се при близили до Пловдивъ, „градъ твърде укрепенъ както отъ природата на мѣстото, тѣй и отъ работата на изкуството”, и предъ него разпънали своитѣ палатки [49]. Градътъ обаче тѣ намѣрили съвършено празенъ и твърде богатъ, но „напуснатъ отъ ромеитѣ отъ страхъ предъ нашитѣ”, забелязва Ансбертъ; обаче, по заповѣдь на императора, тѣ не влѣзли веднага въ града, а останали нѣколко дена въ лагера отвънъ стени.

Бързото напредване на кръстоносците най-сетне изплашило Исаака II Ангелъ, който поискал вече да почне преговори с Фридриха I за мирното преминаване на армията му въ Мала Азия. Затова той изпратил нарочитъ пратеникъ нѣкой-си пизанецъ Яковъ съ писмо до Фридриха, придруженъ отъ единъ маджарски графъ, Лектофоръ (Lectoforus) [50], който билъ членъ отъ пратеничеството, изпратено въ Цариградъ още въ началото на 1189 год. заедно съ Ивана Дука. Тѣ пристигнали въ Пловдивъ преди кръстоносната войска, и маджарскиятъ графъ, като продължилъ пътя си насрѣща ѝ, настигналъ я, когато тя почивала още при Църквица (21. VIII), а Яковъ пизанецъ останалъ въ Пловдивъ да чака пристигането на императора [51]. Тамъ още графътъ разказалъ на императора и на князетъ за окаеното положение на членоветъ отъ първото пратеничество, а именно, че докато кръстоносното опълчение се намирало още въ Маджарско (т. е. наскоро следъ пристигането на пратеничеството въ Цариградъ), ромейскиятъ императоръ заповѣдалъ, императорскитѣ пратеници, които били изпратени „за благото на мира и приятелство“, да бждатъ обявени за пленници и, ограбени и подложени на всѣкакви оскърбления, били хвърлени въ тъмница. Това Исаакъ II направилъ, споредъ думитѣ на Ансберта, „за позоръ на кръстоносната войска и на цѣлото християнство и за угода на своя приятелъ и съюзникъ султанъ Саладина, неприятеля на кръста и на всички християни“. Поради това цѣлата войска се възмутила отъ постѣпката на ромейския императоръ и възроптала противъ нея, защото тя била „противъ правото и обичаитѣ както на всички народи, които служатъ на християнската вѣра, тъй и на варварскитѣ“, и „оттогава свободно се грабѣха богатата на ромеитѣ, а остатъцитѣ се унищожавали“ [52], а пъкъ Фридрихъ I право пише, че оттогава „кръстоносната войска не престана да опустошава и да превзема градове, крепости и села“ [53].

На другия день следъ пристигането на кръстоносците при Пловдивъ (25. августъ) въ лагера имъ се явилъ споменатиятъ пратеникъ на Исаака II, пизанецътъ Яковъ, и му вржчилъ писмо отъ своя господаръ до Фридриха I Барбароса, което било написано „съ голѣма надутостъ и съдържало, споредъ думитѣ на самия Фридрихъ I, еднакво заплашвания, ласкателства и коварства“ [54]. Какво е било собствено съдържанието на писмото, докато другитѣ извори нищо не казватъ за него, само писмото на еп. Дитполда ни го съобщава. „И тъй, споменатиятъ царъ (Исаакъ II Ангелъ), като се наричаше гордо и нахално божи ангелъ, и изворъ на нашата вѣра, и римски императоръ, дигаше довѣрието си отъ нашия господаръ-императора, като казваше (разб. въ изпратеното писмо), че е научилъ отъ донесението на френския и английския кралъ [55] и на браничевския управителъ, какво господаръ-императорътъ билъ влѣзълъ въ Гърция съ намѣрението, щото, следъ като изтрѣби и изкорени гърцитѣ, да предаде това царство въ владения на сина си, швабския херцогъ. Освенъ това заяви, че приятелството, което чулъ, че било свързано между господаря-императоръ и великия жупанъ, било за него твърде важно и подозрително. Все пакъ прибавилъ, че ако господарътъ-императоръ би му доброволно далъ заложници отъ войската, той би му позволилъ преминаване презъ пролива св. Георги и пазаръ, както бѣ уговорено. [56] На това отгоре каза, че иска да се предаде на негово разположение половината отъ земята, която нашата войска би завладѣла отъ сарацинитѣ. Господарътъ-императоръ и князетѣ, като чуха това, макаръ и да бѣха много раздразнени, все пакъ отговориха споредъ времето и мѣстото вежливо и мѣдро, като казаха, че когато получатъ пратеницитѣ си, които били измѣчвани, ограбени отъ вещитѣ си въ това време, за обида и присмѣхъ на Саладиновитѣ пратеници, позорно и нечовѣшки третиранни,

хвърлени въ нечистотиите на затвора, — би могъл да ги намъри благосклонни за волята си, съгласно съ честта на Бога и империята” [57]. Какъ е било отговорено на Исааковото писмо — писмено ли, или устно по пратеника на цариградския императоръ, западните извори не казватъ; обаче Никита Акоминатъ, който нищо не говори за писмото на Исаака II до Фридриха I, съобщава, че последниятъ намърилъ за нужно незабавно следъ пристигането си при Пловдивъ да пише на протостраторъ Мануила Камица и да му обясни, какво напразно ромеите забавятъ движението му напредъ и незаконно му заграждатъ пътя, защото нито по-рано, нито сега не е ималъ на умъ нищо неприязнено или враждебно къмъ ромеите, и своите условия спазва ненарушимо.

Протостраторътъ предалъ съдържанието на писмото му на своя господаръ, като го питалъ, какъ трѣба да се действува следъ това [58]. Отъ това известие, съпоставено съ онова на Дитполда, би могло да се заключи, или че Фридрихъ I отговорилъ на императора не направо, а чрезъ протостратора, защото това, което Фридрихъ I обяснилъ на последния, не е нищо друго, освенъ отговоръ на обвиненията, хвърлени отъ Исаака II, както видѣхме, върху германския императоръ, или че Фридрихъ I е писалъ едновременно на цариградския императоръ и на протостратора, което впрочемъ едва ли е вѣроятно, защото пратеникътъ е донесълъ писмо само отъ ромейския императоръ, а Фридрихъ I едвали би се унизилъ прѣвъ да пише на протостратора, както излиза отъ думите на Никита; но и първата частъ на горната алтернатива не може да се счита за вѣрна, защото германския императоръ, ако е отговорилъ писмено, е могълъ да отговори само направо на ромейския императоръ; тукъ има у Никита нѣкоя бърканица.

Както и да било, но предложеното отъ Исаака II Ангелъ условие, за да се почнатъ преговорите по преминаването на кръстоносната войска въ Мала-Азия, Фридрихъ I и кръстоносните князе не приели, или по-добре, поставили друго едно условие — освобождението и възвръщането на първите имъ пратеници. Между това на 26. августъ кръстоносците влѣзли въ Пловдивъ и се настанили въ него. Никита съобщава, че, когато Фридрихъ I влѣзълъ въ Пловдивъ, той го намърилъ съвсемъ празенъ, защото всички по-важни жители избѣгали отъ него; ако пъкъ нѣкой останалъ, то това е билъ нѣкой сиромашъ, чийто имотъ се състоялъ въ това, което той носѣлъ на гърба си, или пъкъ нѣкой арменецъ „И наистина, пише Никита, едни само арменци считаха пристигането на аламанитъ не нашествие на народите, а дохождане на приятели, защото тѣ въртятъ съ аламанитъ търговия и взаимно сж съгласни съ тѣхъ въ твърде много еретически възгледи” [59]. А споредъ думите на Ансберта, въ Пловдивъ кръстоносците намърили много удобства за войската. „И понеже преминаването презъ морето, пише той, бѣше отказано отъ гръцкия императоръ, ние почнахме между това да се настаняваме въ него като въ собственъ и частенъ домъ, като събирахме гроздето на оная земя и го изстисквахме, а храните (fruges) изваждахме отъ изровените ями, и понеже това гостоприемство бѣ назначено за насъ, всѣки отъ насъ си доставяше задоволство. Въ тоя градъ най-сетне ние прекарахме единадесетъ седмици (26.VIII—11.XI), защото „смѣла земята предъ насъ” (1. Макав. 1, (3)) и, тъй като Господъ ги удържаше, „нѣмаше вече противникъ, нито пъкъ спънки” (3. Цар. 5, (4)) [60]. Но едвали Ансбертъ е тука правъ.

Следъ като получилъ отговора на Фридриха I и кръстоноснитъ князе, Исаакъ II Ангелъ не само не приелъ миролюбиво да отговори, но и намѣрилъ за потрѣбно да подбуди протостраторъ Мануила Камица по-силно да напада аламанитъ (германцитъ) и дори го укорявалъ, задето до тогава все още се съмнявалъ, дали трѣба последнитъ да се затриватъ и изтрѣбватъ, „когато тѣ на отдѣлни отреди излизатъ да търсятъ храни, и на широко пасящи стада насамъ-нататъкъ се разпрѣскватъ съ извънредно голѣма надежда“ [61]. Така писалъ Исаакъ II Ангелъ, защото около него имало хора, които пророчески му внушавали, „ какво Фридрихъ съвсемъ нѣма намѣрение да отива въ Палестина, но всичкото му внимание е насочено къмъ Цариградъ и нѣма ни най-малко съмнение, че той ще влѣзе въ него презъ тъй наречената Ксилокеркска вратичка [62] и че първомъ ще извърши страшни престѣпления, а сетне ще изпита и съответното наказание споредъ праведнитъ слѣдби Божии“ [63]. Протостраторътъ пъкъ, повинувайки се на царскитъ заповѣди, оставилъ безъ внимание писмото на Фридриха I и се заловилъ да причинява на кръстоносцитъ всевъзможни злини, когато фуражиритъ отивали да набиратъ материали. Веднажъ, като взелъ съ себе си около две хиляди отбрани конници, Мануилъ Камица ималъ намѣрение да се добере презъ нощта наблизко до Пловдивъ, да заседне задъ тамшнитъ хѣлмове и сутринъта да нападне фуражиритъ, при това той заповѣдалъ на обоза съ прислужницитъ му, както и на другата войска, при която се намиралъ самъ Никита Акоминатъ, да отстъпятъ оттамъ [64].

Но още преди да настѣпи деньтъ, кръстоносниятъ щабъ се научилъ отъ арменцитъ, които се намирали въ крепостъта Прусинъ (τὸ φρούριον τὸν Προουσινόν), дето собствено стояла на лагеръ императорската войска, за намѣренията на протостратора. Тогава швабскиятъ херцогъ Фридрихъ, синътъ на германския императоръ, като чулъ, че ромейската войска се спрѣла твърде близо, на нѣкакви три хиляди крачки отъ Пловдивъ и че не само е готова да нападне кръстоносцитъ, но и скришно да наблюдава за войската имъ, избралъ сжщо отборъ войници на брой до петъ хиляди (споредъ Никита), „всички оковани въ желѣзо“ и още презъ нощта потеглилъ съ тѣхъ, безъ да бжде забелязанъ нито отъ съгледвачитъ, нито отъ поставената стража и сжщо безъ да се срещне и съ отборния отредъ на протостратора, защото последниятъ вървѣлъ близо къмъ планината (къмъ севернитъ поли на Родопитъ), дето имало селища, пълни съ съестни припаси, и се криелъ задъ височинитъ, като се стараелъ да не бжде забелязанъ отъ неприятеля; а кръстоносцитъ пъкъ смѣло вървѣли по пѣтъ на равното поле, който водѣлъ право въ ромейския лагеръ. Но, като не намѣрили въ лагера никого и се научили, че войсковиятъ обозъ още предния день надвечеръ заминалъ оттамъ, а отборниятъ отредъ заминалъ, за да нападне върху тѣхнитъ съплеменици, които отишли да търсятъ храна, кръстоносцитъ безъ да чакатъ друго известие, обърнали конетъ, за да намѣрятъ ония, които тѣ търсили. Не успѣли още тѣ да се спуснатъ отъ височинката, която се издигала до Прусинската крепостъ, и изведнажъ неочаквано тѣ се ударили съ ромейската войска, която била заседнала тъкмо задъ тая височинка. Въ завързалата се битка аланскиятъ отредъ, който билъ подъ командата на Тодора, синъ на Алексия Врана, почти цѣлиятъ загиналъ, защото първъ влѣзълъ въ бой съ кръстоносцитъ; ромеитъ пъкъ позорно се обърнали на бѣгъ, обаче кръстоносцитъ се нахвърлили върху тѣхъ отстрани, наранили ги съ смъртоносни рани, отъ които повече отъ 50 заедно съ знаменосеца си паднали убити. Самъ протостраторътъ едвамъ сполучилъ да избѣгне плена, като три дена се губилъ по други разни пѣтища. Многома отъ разбититъ се върнали въ лагера безъ оржие и безъ коне, които тѣ изгубили презъ време на бѣгството. Следъ това

сражение ромеитѣ престанали да нападатъ кръстоносцитѣ и се отстранили на доста значително разстояние до 60 стадии: докато кръстоносната войска се върнала въ Пловдивъ, ромеитѣ отстъпили навътре въ Родопитѣ въ областъта Ахридосъ на почивка, като се грижили само, какъ да уцѣлѣятъ и опустошавали собствената си земя за прехранване [65].

Следъ тая блѣскава победа по общото решение на императора и князетѣ възложено било пакъ на швабския херцогъ Фридриха заедно съ сродника му меранския дукъ Бертолда [66] и съ голѣма избрана частъ отъ кръстоносната войска „да завоюва твърде богатия градъ на име Верроя (Veroi, сег. Стара Загора), владянь отъ езичници и турци, поданици на цариградския императоръ”, подъ които ще трѣба да разбираме, очевидно, наемнитѣ ромейски войски, които сж образували веройския гарнизонъ. Когато единъ день херцогътъ се приближавалъ до градскитѣ врата и нареждалъ войницитѣ на отдѣлни групи за нападение на неприятелитѣ или за завоевание на града, изведнажъ той видѣлъ въоръжени неприятели предъ вратата, които наблюдавали кръстоносцитѣ, като че ли имали намѣрение да направятъ нѣщо велико и да имъ дадатъ сражение, обаче станало съвсемъ друго: „при шума на служителитѣ и на младитѣ войници кръстоносци, които съ викъ се нахвърлиха изведнажъ върху тѣхъ, неприятелитѣ позорно обърнахъ тилъ и презъ другата врата на града, качвайки се по височинитѣ, въ бѣгство потърсили спасение. Кръстоносцитѣ, следъ като завладѣли града, намѣрили тамъ храна и ечемикъ, брашно, вино, волове и овци въ твърде голѣмо изобилие и множество разни дрехи, които събрали до пресита почти и, като останали тамъ четири дена, завърнали се при своитѣ обременени съ плячка” [67].

Следъ като се обезпечилъ съ завземането на Верроя откъмъ северо-изтокъ, Фридрихъ I, за да се избави отъ изненади отъ страна на отстъпилата въ Родопитѣ ромейска войска, изпратилъ своя маршалъ, Хенрихъ фонъ Калденъ, „мжжъ опитенъ въ война и неуморимъ презъ време на почивка”, да отиде по пѣтя на отстъплението. Най-първо той завзелъ „много укрепената и прочута крепостъ Скрибенционъ (Scribention)”, която не може да бѣде друга, освенъ Станимашката крепостъ (сега наречена Асѣнева крепостъ) [68], следъ като гражданитѣ били неочаквано принудени да се предадатъ и да признаятъ властъта на германския императоръ. Тогава пакъ той завзелъ и „монашеския замъкъ”, който се намиралъ надъ тая крепостъ и не може да бѣде другъ, освенъ днешниятъ Бачковски мѣнастирь, защото игуменътъ произхождалъ отъ Hibernia в.м. Hiberia, гр. Ἰβηρία-Иверия, днеш. Грузия. Калденъ дори довелъ игумена при императора, „който любезно го задържалъ при себе си и се стараелъ да се отнася къмъ него съ неочаквана почитъ,” а тия думи ясно показватъ, че кръстоносцитѣ въ случая сж се държали къмъ мѣнастиря коректно [69]. Едва ли може да се допусне, че кръстоносцитѣ сж проникнали по сѣщия пѣтъ навътре въ Родопитѣ, защото тѣ се бояли, очевидно, отъ засади. Поради това тѣ обърнахъ главно внимание на крепоститѣ въ Пловдивско. Така маршалътъ на пасавскич епископъ и на меранския херцогъ съ отряда на своя господаръ нападналъ на нѣкакъвъ-си градъ на име Брандovej, жителитѣ на който оказали голѣма съпротива предъ града, дето дали сражение, но не могли да издържатъ и се затворили въ града, като хвърляли камъни и пуцали стрели и по тоя начинъ отбивали нападателитѣ отъ стени. Тогава кръстоносцитѣ обсадили града и пратили пратеникъ при своя господаръ да искатъ помощъ; обаче, преди да дойде тая помощъ, гражданитѣ изпаднахъ въ отчаяние, предали града и го предоставили на обсадителитѣ пѣленъ съ блага, за което животътъ

имъ билъ пощаденъ. По сщия начинъ се предалъ на кръстоносцитъ и „твърде укрепениятъ градъ на име Пернисъ” [70]. „Така въ кжсо време, пише Ансбертъ, гореказанитъ три града и около десетъ крепости съ цѣлата околна област завладѣ войската на Христа и на св. Кръсть”. Всичкитъ тия военни действия, чиято главна цель била да грабятъ градоветъ и селищата подъ видъ на набавка на храни, дотолкова дотегнали на мѣстното население, че то било принудено да потърси защита у императора и началницитъ на кръстоносцитъ. „И тъй, пише Ансбертъ, арменци и частъ отъ българитъ, които населявали частъ отъ оная земя подъ данъкъ (sub tributo), като дойдоха при господаря-императоръ и при началницитъ на войската съ пълно смирение и голѣмо изявление на молби и като извяваха сжщо съ клетва вѣрностъ и подчинение, измолваха сигуренъ миръ за себе си и селата си на условие, че при Пловдивъ ще набавятъ за войската, докато тя пребивава тамъ, пазаръ на стоки за проданъ (forum rerum venalium). Това тѣ вѣрно извършиха” [71]. Тия постоянни нападения съ цель за грабежъ не се забавили да се отзоватъ лошо върху моралното състояние на кръстоносната войска. Угриженъ твърде много за това, Фридрихъ I, за да стегне по-добре дисциплината, раздѣлил войската на групи по 50 души, надъ които назначилъ пентархи или петдесетници, които да ръководятъ както военнитъ работи, тъй да изглаждатъ и всички възникващи спорове, безъ нарушение правото на императорския маршалъ. Сжщо така той учредилъ и единъ видъ върховенъ воененъ съветъ, състоящъ отъ 60 души по-добри и по-благоразумни рицари, по съвета и решението па които да се извършватъ всички войскови дѣла; обаче практиката скоро показала неудобствата на такова голѣмо число съветници, и императорътъ ги намалилъ отъ 60 на 16 души [72].

Между това Фридрихъ I не преставалъ да промишлява за освобождението на своитъ знатни пратеници въ Цариградъ, дето тѣ гниели въ затвора. Безъ да обръща внимание на надменното и недостойно за римската империя посолство на ромейския императоръ, той изпратилъ въ византийската столица двама отлични рицари, следъ като получилъ увѣрение отъ нѣкои ромейски началници за сигурността на живота имъ. На тия двама пратеници било възложено да отхвърлятъ всички укори на цариградския императоръ, отправени противъ германския императоръ: че последниятъ никога не е давалъ като бенефиция на сръбския великъ жупанъ, неприятел на Византия, който се билъ срѣщалъ съ кръстоносцитъ при Нишъ въ България, нито България, нито никоя друга земя подъ ромейска власть, нито пъкъ се е сговарялъ съ нѣкой кралъ или князь противъ ромейското царство; освенъ това на сжщитъ пратеници било възложено да напомнятъ на Исаака II за клетвата, която била дадена отъ негово име отъ канцелара въ Нюрнберъ, за сигурността на живота и за прехвърлянето (презъ морето) на Христовото войнство и какъ всичко това несправедливо било нарушено по всевъзможни начини и най-сетне да му напомнятъ и за извършеното безчестно, отъ вѣкове нечувано дѣло по оковаването на Фридриховитъ пратеници. Както изглежда, това последното съставяло главната задача на пратеницитъ, т. е. тѣ трѣбало главно да настояватъ за освобождение и отпушане членоветъ на първото пратеничество, защото и едното, и другото наскоро последвало. Голѣмитъ военни успѣхи на кръстоносцитъ, които се придружавали съ ограбването и разорението на богата южна България, а сжщо и завладяването и настаняването имъ въ всички главни тракийски градове и крепости най-сетне принудили Исаака II да промѣни поведението си спрямо германския императоръ [73]. Следъ като задържалъ двамата пратеници подъ разни видове забикалки и лукави измислици, така че тѣ се отчаяли въ

завръщането си, той най-сетне освободил главните членове на първото пратеничество и другите рицари и ги изпратил с двамата пратеници при Фридриха I Барбароса. На 28. октомври при всеобща и преголма радост на цялото кръстоносно войнство начело с императора и другите началници те били тържествено посрещнати във Пловдив. „О колко изобилни сълзи от радост там се пролеха! възкликва Ансберт. Дори сам императорът не може да се въздържа от сълзи, след като получи твърде желаните и много необходимите в Христовата войска мъже, отнети върху очакване от връзките на смъртта и от гърлата на вълци“. Съ тях пристигнали и пратениците на ромейския император, именно „канцеларят на цариградския император и други четирма велможи, които ромеите обикновено наричали „севастии“ [74].

На другия ден, 29. октомври, след тържествената среща във големо събрание от князете, клира и рицарите. освободените пратеници разказали „за жалката трагедия на своето позорно пленство, ограбване, гладуване, подиграване и разни охулвания и какъ гръцкият император към скръбта им прибавил и това, че заводните жребци (equos emissarios), които те имали за по-добри, дал на пратениците на сарацинския Саладин като подарък, а последните, като ги възседнали и пропускали насам-нататък, наклонявали ги над вратовете им за подигравка“. Освен това сжците разказвали, че цариградският патриарх, „псевдоапостол“ в речите си към народа в празнични дни наричал „Христовите поклонници“, т. е. кръстоносците псета и обикновено проповядвал, че всеки грък, който бил обвинен в убийството на десет души, ако убие сто „поклонници“, щел да бже освободен от предишните убийства и оправдан от всичките си престъпления [75]. След като били изслушани разказите на освободените пратеници, в събранието били приети официално и пратениците на ромейския император [76]. Канцеларят му, след като произнесъл обичните в такива случаи поздравления, поднесъл на Фридриха I писмо от своя господар. Самите пратеници обещавали на думи, разбира се, свободно преминаване през „Хелеспонтското море“ между градовете Абидос и Систос и отдавна обещания готов пазар и справедлива размна на пари [77].

Поднесеното императорско писмо, според Ансберта, съдържало сжците обещания, лукавщини и хитрини, защото, пише той, „коварният гръцки император отложил бже преминаването на Христовите поклонници за-през зимната суровост; освен това той бил приготвил за нас, незнаещи и неподвиждащи, на три мста засади от турци и своите кумани, тъй че под вид на недостиг на кораби нашата войска при прехвърлянето, раздлена отсам и оттатък, т. е. от двете страни на пролива св. Георги, да бже нападната с войска, а пък гребците, обиколени от шлемовете на сжците неприятели, да бждат избити“ [78]. За всичко това кръстоносците узнали, според Ансберта, от своите пратеници и главно от арменците, които били, както видяхме, в услуга на германския император [79]. Че, наистина, Исаак II Ангел е кроил подобен план, се види от следните думи на Фридриха I в писмото му до сина му Хенриха от 16. ноември: „Най-сетне, наистина, след много посолства и хитрувания на пратениците (ромейски) изкусно той (Исаак II) предложи коварството, което бже намислил срещу наша милост още от по-рано, като ни предостави преминаване през суровата зима; и така, след като бха отпуснати до нашата особа пратениците ни,.... отново обещаваше сигурно минаване, изобилие от кораби, добър пазар, обикновена парична размна“ [80], и Никита споменува, че Исаак II, след като

измѣнилъ отношенията си къмъ кръстоносцитѣ, „почналъ да се грижи за изпращането на аламанитъ на изтокъ”; отъ което може да се заключи, че Исаакъ II, наистина, правилъ подобно предложение, но то било отхвърлено, защото веднага той пише, че като узналъ, какво Фридрихъ I „поради настѣпването на зимата (това бѣше вече въ ноемврий) отложилъ похода до пролѣтъта, той пакъ се върналъ къмъ предишнитѣ убеждения” [81]. Впрочемъ на кръстоносцитѣ не било мжно да разбератъ, че ромейскиятъ императоръ нѣмалъ никакви добри намѣрения, веднага следъ като било прочетено въ събранието писмото му до Фридриха I. Още въ адресната частъ на писмото Исаакъ II „погрѣшно и съ обикновена надутостъ” себе си нарекълъ римски императоръ, а Фридриха I титулувалъ не императоръ, а само кралъ на Германия (*regem tantum Alamannie*). Това силно оскърбило всички слушащи, а германскиятъ императоръ произнесълъ къмъ ромейскитѣ пратеници следната знаменита речъ. „На всички, които сж съ здравъ разумъ, е известно, че единъ е самодържецъ — римскиятъ императоръ, както единъ е и общиятъ отецъ, именно римскиятъ първосвещеникъ. Затова, когато азъ спокойно държа скиптра на римската държава повече отъ 30 години безъ противоречие отъ страна на всички крале или князе и съмъ миропомазанъ и издигнатъ въ Римския градъ отъ върховния първосвещеникъ съ императорско благословение. Тая монархия моитѣ предшественици, римски императори, славно ми повѣриха следъ повече отъ 400 години, защото отъ Константиновия градъ тя бѣ пренесена въ старото седалище на империята, главата на свѣта, въ Римъ при аklamацията на римлянитѣ и князетѣ на империята, както и съ решението (волята) на върховния първосвещеникъ и светата католишка църква поради бавната и безплодна помощъ на цариградския императоръ противъ тиранитѣ на църквата. Прочее трѣба да се очудваме, защо моятъ братъ и вашиятъ господарь, цариградскиятъ императоръ, узурпира неподходящата и незаслужена отъ него титла и глупаво се слави съ чужда за него честъ, когато отлично знае, че азъ и по име се наричамъ и по дѣла съмъ Фридрихъ, императоръ римски и всѣкога августъ Освенъ това въ писмата си той ме поздравява съ изрази на братско чувство, когато самъ себе си изключаватъ отъ братска вѣрностъ, дори и отъ християнското благочестие, — той, който плени моитѣ вѣрни и знатни мъже, Христови поклонници и означени съ знака на светия кръстъ, безъ всѣка вина и, лишени отъ своитѣ нѣща, хвърли ги въ затворъ, съ гладъ ги измъчи и разни обиди имъ причини. И тъй, ако той не възстанови отнетото у моитѣ пратеници и съответно не ги удовлетвори за нанесенитѣ безъ причина неправди и ако не ме поздравява въ писмата си съ длъжимата почитъ и съ името римски императоръ и не ни увѣри чрезъ най-избрани заложници [82] за справедливъ пазаръ и парична размѣна и за сигурностъ въ преминаването презъ морето, което се нарича св. Георги, — да не мисли по никой начинъ за друго, да изпраща било пратеници, било писма при насъ. Нека прочее той знае безъ съмнение, че ние сжщо сме готови по божия милостъ да си пробиемъ пжтъ съ оржие. Нѣма да скрия и това, че сжщиятъ вашъ господарь съ глупаво въздигане въ предишното си пратеничество ми препорѣчваше своята благосклоностъ, когато азъ — цѣлъ свѣтъ е свидетель — не се нуждая отъ милостъта на никой човѣкъ, а само на всемощния Богъ и отъ посрѣдничествата на добри хора предъ Бога” [83]. Ромейскитѣ пратеници били крайно смутени отъ тая речъ и твърде малко имали какво да отговорятъ на всички тия упрѣци; но все пакъ ако и да се опитали съ разни забикалки и несигурни обещания да защитятъ своя господарь, тѣ не сполучили и се върнали въ своя си безуспѣшно [84].

Отъ изказанитѣ въ гореприведената речъ на германския императоръ категорични изявления и непремѣнни условия се ясно види, че къмъ даденото време (края на октомврий и началото на ноемврий) Фридрихъ I бѣ вдигналъ всѣка вѣра въ всички увѣрения и обещания на ромейския императоръ, и особено подъ влиянието на прѣснатитѣ слухове за коварнитѣ намѣрения на Исаака II къмъ кръстоносцитѣ при преминаването имъ въ Мала Азия; за него било повече отъ очевидно, че кръстоносната войска ще може да мине презъ останалитѣ византийски владения въ Европа само съ силата на оржжието и при това следъ като ги подчини подъ властѣта си и завоюва и самия Цариградъ, защото въ писмото до сина си Хенриха отъ 16. ноемврий той пише: „И тъй, понеже е невъзможно преминаването ни презъ пролива св. Георги, ако не получимъ отъ цариградския императоръ най-избрани и безъ всѣко изключение видни заложници и не подчинимъ цѣла Романия на нашата властъ, като напомнимъ, настойчиво молимъ мѣдростѣта на царското ти благородие, щото да изпратишъ удобни на твое величие пратеници въ Генуа, Венеция, Анкона и Пиза и въ други мѣста за подкрепа съ галери и кораби, щото, като ни се притекатъ на помощъ въ Цариградъ къмъ срѣдата на мартъ, тѣ по море, а ние отъ суша да обсадимъ града“ [85]; и по-нататъкъ: „при това да не пропуснешъ да пишешъ на господинъ папата, щото да опредѣли нѣколко проповѣдници въ разни страни, които да подбудятъ божия народъ противъ враговетѣ на кръста, особено пѣкъ противъ гърцитѣ“ [86]. При такъвъ широкъ планъ на бѣдащитѣ действия Фридрихъ I почналъ усилено да се приготвя.

Понеже настѣпвала вече зима, то отначало решилъ да презимува въ Пловдивъ, а неговиятъ синъ Фридрихъ, швабскиятъ херцогъ, да остане съ по-голѣмата частъ отъ войската въ Верроя (сег. Стара Загора), „докато пролѣтната топлина прогони суровостѣта на зимния вѣтъръ“ [87]. Обаче на свикания воененъ съветъ, който напълно одобрилъ плана за презимуване въ Тракия, било решено да се побърза да се завземе и гр. Одринъ, като особено важенъ центъръ въ Тракия, чрезъ което значително ще се улесни и бѣдащето нападение и завоевание на Цариградъ, а пѣкъ незасегнатата отъ кръстоносцитѣ областъ на тоя градъ би могла да достави и изобилна храна и плячка. Тѣкмо когато се готвѣли да потеглятъ за Одринъ, при императора пристигналъ пратеникъ на маджарския кралъ Бела III съ писмо, въ което кралѣтъ подъ предлогъ, че не се позволявало да се върви напредъ, изисквалъ да не се откаже позволение на всички маджари, които участвували въ Христовото войнство, да се върнатъ въ отечеството си. Дали Бела III е направилъ това изискване по своя инициатива, или то е станало по натискъ отъ Исаака II, и какво се е гонѣло съ изтеглянето на маджаритѣ-крѣстоносци отъ Фридриховата армия, точно не се знае; споредъ Ансберта, Бела III направилъ това, защото „той се явявалъ по-малко вѣренъ на господаря-императоръ и на цѣлото Христово войнство, а пѣкъ къмъ своя зетъ, грѣцкия императоръ, билъ доброжелателъ и неуморимъ подбудителъ къмъ погубване на всички наши, безъ да прецени дори, че и въ Христовото войнство се намираше и знатнѣйшиятъ му зетъ, блѣстѣящиятъ швабски херцогъ, украсенъ превъзходно съ знаковетѣ на добродетели и благородство“ ; а пѣкъ, ако е мислѣлъ, че съ изтеглянето на маджаритѣ-крѣстоносци ще ослаби значително Христовото и на св. Кръстъ войнство, то, споредъ Ансберта, то нѣма да почувствува следъ това никаква загуба [88]. Но Фридрихъ I отложилъ въпроса за връщането на маджаритѣ, защото тѣкмо въ това време билъ заетъ съ потеглянето на войската отъ Пловдивъ и главно обмислялъ въпроса за положението на тоя градъ, да не би, ако той остане съвсемъ празенъ следъ изтеглянето на цѣлата войска, отново

бжде завладѣнъ отъ враговетъ. Затова за запазване на Пловдивъ били избрани и оставени тамъ петима епископи, а именно, лютихски, пасавски, мюнстерски, тулски и архиепископъ тарентазиански съ тѣхнитъ хора и други видни рицари съ отборъ опълчение, на които била оставена голѣма часть отъ багажа, товарни животни и заплатитѣ на войската [89].

Следъ като били направени тия разпореждания, кръстоносната войска начело съ императора на 5. ноемврий излѣзла отъ Пловдивъ и поела пѣтя за Одринъ, въ околноститѣ на който отново почнала да се събира ромейска войска. На третия день тѣ стигнали въ гр. Близимось, [90] дето останали цѣли седемъ дена, защото Фридрихъ I съ неголѣма свита трѣбало да се върне въ Пловдивъ, за да съобщи на оставените тамъ негови защитници нѣкои тайни работи. Следъ завръщането на императора тѣ продължили пѣтя си и стигнали въ Констанция [91]. Тукъ Фридрихъ I разрешилъ на кръстоносцитѣ-маджари да се върнатъ въ отечеството; отъ тѣхъ само трима барони останали въ кръстоносната армия, а другитѣ шестима графа заедно съ всички други и съ епископа на гр. Задаръ се върнали на 19. ноемврий [92]. Оттамъ кръстоносцитѣ продължили пѣтя си напредъ, безъ да срещнатъ какъвто и да било отпоръ, при освѣтлението на цѣлата оная страна отъ пожаритѣ на градове, паланки и села, защото ромейската войска безспирно отстъпвала. Когато последната дошла въ Одринъ и видѣла, че не може да направи никаква остановка, гражданитѣ били дотолкова силно изплашени и, безъ да могатъ да взематъ или да поведатъ нѣщо съ себе си, веднага напуснали града; отъ тѣхъ една часть отишла къмъ Цариградъ, а друга — къмъ Димотика (Dimothicon) [93]. На 22. ноемврий кръстоносцитѣ безпрѣчно влѣзли въ Одринъ, който заварили съвсемъ празенъ, дето тѣ намѣрили въ изобилие всичко необходимо за живѣене и се настанили за зимуване. Почти едновременно регенсбургскиятъ епископъ Конрадъ, поддържанъ отъ другъ единъ рицаръ, регенсбургски гражданинъ, завладѣлъ близката крепость Проватонъ (Probaton), сев.-изт отъ Одринъ при днеш. село Провадия, съ пристѣпъ, понеже ромеитѣ най-сетне се обърнали въ бѣгство, и оттамъ незабавно набралъ голѣма и богата плячка отъ всичко необходимо както за себе си, тъй и за своитѣ другари. На 24. ноемврий падналъ и добре укрепениятъ и защищаванъ отъ силни и смѣли кумани и ромеи градъ Димотика (Timoticon). Тоя градъ билъ силно нападнатъ отъ швабския херцогъ, сина на императора, но срещналъ силенъ отпоръ отъ страна на защитницитѣ му, които се опирали главно на природно укрепления градъ и на своитѣ сили. Обаче единъ смѣлъ и храбъръ рицаръ, Хуго отъ Вормсъ, сполучилъ да се изкачи на градскитѣ стени и, последванъ отъ други такива храбреци, нахвърлили се върху враговетѣ и, като разбили градскитѣ врата, впуснали въ града другаритѣ си. Макаръ кръстоносцитѣ и да нѣмали много човѣшки жертви, все пакъ тѣ постѣпили твърде жестоко съ всички, които намѣрили въ града: освенъ децата и женитѣ тѣ изклали на брой повече отъ 1500 души. Тая жестокость, споредъ Ансберта, произлижала не само отъ силния отпоръ на гражданитѣ, но и отъ това, че димотичени предложили на кръстоносцитѣ бѣчва съ вино, въ което била пусната силна отрова. Но за чудо, отровата не подействувала на кръстоносцитѣ, а само на мѣстнитѣ жители, въ което Ансбертъ вижда благоволение божие къмъ първитѣ. Единъ рицаръ позналъ въ града три свои коня, които му били отнети въ България насила отъ разбойници. Сжщо тогава била завзета отъ столника и виночерпеца на императора и крепостъта Никица (Nikiz, нар. Никея или Малка Никея, сег. Хафса), околното население на която произвеждало „отрова или упойка“, т. е. макъ и опиумъ, дето сжщо така билъ направенъ несполучливъ опитъ за изтравяне на кръстоносцитѣ. „Сега се разбра отъ нашитѣ,

завършва Ансбертъ, че отъ встъпването ни въ България и сетне често ни е била приготвяна отрова, но съ божия милостъ тя за насъ била превръщана въ благо” [94].

Следъ като окончателно се утвърдилъ въ Одринъ чрезъ завоеванието на близките около него крепости, Фридрихъ I поискалъ да се обезпечи отъ страна на своите славянски съседи. Когато въ края на м. юлий презъ времето на преговорите на Стефана Неманъ съ Фридриха I български пратеници се явили въ Нишъ съ писма отъ Калопетра, брата на българския царъ Асѣня I, въ които той предупредително поздравявалъ германския императоръ и предлагалъ сигурна помощъ противъ неприятелите, т. е. противъ ромеите, Фридрихъ I тогава отговорилъ, както и на сърбите, резервирано, защото все още не знаелъ, какъ ще се развиятъ по-нататъкъ отношенията между кръстоносци и ромеи; сега обаче, когато войната съ Византия за него ставала неизбежна, за да може да продължи пътя си по-нататъкъ, Фридрихъ I Барбароса не се забавилъ да влѣзе въ връзка съ българските царе, за да осигури обещаваната по-рано военна помощъ. Еп. Дитполдъ въ споменуваното вече нѣколко пѣти писмо отъ 11. ноемврий между другото пише: „Власите сж съ насъ” [95]. Тукъ подъ „власи”, съгласно съ тогавашната терминология, се разбиратъ българите отъ освободената въ 1187 г. северна България [96], а това ясно показва, че водачите на българите, Петъръ и Асѣнь, зорко сж следили за всички действия на кръстоносците въ Тракия и, както изглежда, отрано влѣзли въ преговори съ Фридриха I, за да запазятъ своите владения тамъ. Така, откакъ кръстоносците се бѣха настанили въ Пловдивъ и особено следъ завоеванието на Верроя, никакви кръстоносни отреди не се появили по-нататъкъ къмъ изтокъ въ северна Тракия, въ областта Загора или Загорье, която вече влизала въ предѣлите на новопрогласеното отъ 1187 год. българско царство съ центъръ Търново и то въ дѣла на Петра; тѣхните действия бѣха насочени главно въ южната частъ на Пловдивската областъ, а сетне и южно отъ главния пътъ къмъ Одринъ. Само въ тоя смисълъ, споредъ насъ, трѣба да се разбиратъ и думите на еп. Дитполда „власите, т. е. българите отъ освободена България, сж съ насъ”. И въ дадения моментъ Фридрихъ I тъкмо възъ основа на тия постоянни връзки поискалъ да си осигури обещааната отъ българските водачи военна помощъ.

Съ сжщата целъ Фридрихъ I се обърналъ и къмъ сръбския великъ жупанъ. Ансбертъ ни разказва следното: „Между това, докато ние, разположени всрѣдъ неприятели презъ нѣколко седмици, не чувахме никакво известие за положението на нашите съюзници и поклонници, които оставаха при Пловдивъ, господарьтъ-императоръ, следъ като се посѣветва, делигира далматинския херцогъ, холандския графъ и Фридриха, адвокатъ бергски, и нѣкои по-видни рицари съ 1200 души въоръжени съюзници, и ги назначилъ за Пловдивъ на 7. декемврий, да докаратъ нашия багажъ заедно съ колата и товарните животни (somariis), едно, за да доведатъ съ себе си въ Одринъ всички останали тамъ наши съюзници тъй сигурно съ цѣлата покъщнина, че, следъ като се съедини войската, да се побърза негли съ решението за по-нататъшно пътуване на поклонниците на животворния кръстъ, и, друго, да поговорятъ приятелски при входа на българските клисури (in introitu clusarum Bulgarie) съ великия сръбски жупанъ относно войската, която трѣба да се изпрати намъ на помощъ противъ Цариградъ, ако случайно му (на императора) се обяви война” [97]. И тъй, на далматинския херцогъ Бертолда и на неговите другари било възложено да отидатъ отъ Пловдивъ при входа на българските клисури, т. е. на Траяновите врата, значи нейде при днеш.

Ихтиманъ (срѣднов. Шипонье) и тамъ да нареди срѣща съ бъдещия си сватъ Стефана Неманъ, за да уговорятъ количеството на помощната войска, която трѣбало да се изпрати отъ последния на кръстоносцитѣ противъ Цариградъ, съгласно съ обещанието на великия жупанъ презъ месецъ юлий въ Нишъ, като при това Ансбертъ бележи, „ако случайно се обяви война на императора“, защото за него миролюбивиятъ Фридрихъ I не може да бъде нападателъ, какъвто той въ дадения моментъ се готвѣлъ да бъде. И тъй, обръщанията на Фридриха I и въ България, и въ Сърбия трѣба да се отнесатъ къмъ първата половина на м. декемврий.

Между това сношенията между Одринъ и Цариградъ не се прекъсвали. Макаръ и да ималъ успѣхъ въ войната противъ цариградския императоръ, която тоя глупаво навлѣкълъ на себе си, Фридрихъ I, споредъ Ансберта, „помняйки обаче чистосърдечното намѣрение противъ нападателитѣ на светия градъ Иерусалимъ, обхванатъ отъ голѣма досада поради безплодното протакание на нашето изгнание въ Гърция (Византия), тъй като той отъ дънъ-душа се отвърщавалъ отъ проливане на християнска кръвъ, но която щѣло-нещѣло трѣбало да се пролива въ тия опасности“, — се обръщалъ съ писма и чрезъ свои пратеници къмъ Исаака II, щото тоя, понеже до тогава несправедливо постѣпвалъ спрямо предишнитѣ пратеници, „да даде увѣрение относно мира и безопасността на пратеницитѣ, на които отъ дветѣ страни бѣде възложено да сключатъ миръ. Ако той (Исаакъ II) държи на това, следъ като съгласието между единия и другия императори бѣде възобновено и бѣде известно чрезъ избрани заложници за преминаването и пазаря, нека Христовата войска продължи пѣтя си мирно отъ неговата земя и да върви напредъ съ силна рѣка за освобождението на земята на взаимното обещание“. При голѣмитѣ военни успѣхи на кръстоносцитѣ, които въ своето движение все повече се приближавали къмъ столицата, като всичко ограбвали, и при слуха за съюзнитѣ имъ сближения съ българи и сърби, Исаакъ II Ангелъ разбралъ всичката безсмисленостъ на своята дотогавашна упоритостъ, „тъй като той видѣлъ, че неговата земя и градове, бидейки не въ състояние да се противопоставятъ, ще бждатъ опустошени отъ кръстоносцитѣ“, най-сетне възприелъ предложението на германския императоръ. Тогава отъ Цариградъ пристигнали въ Одринъ на 24. декемврий двама пратеници, пансевастъ Евматий Филокалъ и пизанецътъ Яковъ, които, следъ като били дадени най-избрани заложници, заявили, че безъ съпротива и забава ще сключатъ миръ и съгласие. Но, когато да се приематъ окончателно и да се подпишатъ уговоренитѣ условия на мира и приятелството, ромейскитѣ пратеници решително се отказали отъ нѣкои договорни точки отъ твърде голѣма важностъ. Възмутени отъ това поведение на ромейтѣ, Фридрихъ I и князетѣ унищожили мирния договоръ и изпратили пратеницитѣ на ромейския императоръ съ обявяване на война [98].

Докато вървѣли тия преговори, българскиятъ царъ Петъръ, който добре е билъ запознатъ съ отношенията между Фридриха I и Исаака II, преценявайки важноста на момента за германския императоръ предъ видъ предстоящата му война, поискалъ да го експлоатира въ полза на българската държава. Затова въ отговоръ на запитването на Фридриха I чрезъ пратеници, му съобщилъ, че въ началото на пролѣтътъ (1190 г.) ще изпрати 40 хиляди души власи, т. е. българи, и кумани, които владѣятъ лѣкъ и стрела, като въ сѣщото време го настойчиво молилъ, „да му бѣде възложена отъ него (Фридриха) императорската корона (диадема) на грѣцкото царство“. [99]

Обикновено това последното изречение се разбира буквално, какво наистина „Петър при убедеността, че Византия ще бжде сломена, поискал от Фридриха, щото той да предаде нему византийската императорска корона“ [100]. Би било крайно наивно, ако допуснем, че такава мисъл е могла да мине през главата на Петра през 1189 год., когато междудържавното положение на свободна България било крайно неопределено. Възобновата както на политическата самостоятелност на българите чрез избиране и коронясване на свой цар в 1187 г., тъй и на църковната им независимост чрез учредяването на търновската архиепископия, станала, както показаме на друго място, самоволно не само без съгласието, но и без знанието на византийското правителство и на цариградската църква [101]. Освен това в Цариград са знаели несъмнено за преговорите и сближението на българските царе с кръстоносците и техните водачи; и в едното, и в другото там виждали явно нарушение на мирния договор от 1187 год., а пък с предложението на Петра в 1189 год. за една 40-хилядна армия против ромейския император българските царе ставали вече открито в редовете на византийските врагове. За да предупреди всякакви претенции и противодействия от страна на Византия, Петър сега се обърнал към Фридриха I с проба да получи от ръката му „императорската корона на гръцкото царство“, което не може, както се каза, да се разбира буквално, а значи според нас, Петър искал, германският император да признае царското достойнство на българския цар, което по значение и сила да го приравнява с ромейския император, а чрез това се узаконявало и независимото междудържавно положение на възобновената българска държава, — признание, което при настаналите враждебни отношения той не е могъл да очаква от Исаака II Ангел, който е гледал на Петра и Асеня като на най-големи и опасни врагове, както ще видим по-нататък. Едва ли трябва и може да се свързва с тази проба на Петра някаква васална зависимост спрямо германския император, защото императорска корона са могли да носят само съвършено независимите господари [102]. Че в тоя смисъл трябва да разбираме разгледаното известие на Ансберта и на *Historia peregrinorum*, ще ни покаже отговорът на Фридриха срещу предложението на Петра. Ансберт пише: „Господарят-император отпрати от себе пратеника благосклонно според обстоятелствата и на Калопетра отписа угодливи (приятни) работи“ [103]. Ако в първата половина на горното изречение видим една прикрита форма за приемане на военната помощ, и то „според обстоятелствата“, т. е. ако стане нужда, то от втората половина става ясно, че Фридрих I отговорил писмено на Петра по неговата проба с „угодливи работи“, които само са гделички честолубието му, но в какво се е заключавала тая угодливост не се казва. Нещо повече ни дава *Historia peregr.*, дето четем: „Императорът обаче даде на неговата проба приятелски и угодлив отговор според обстоятелствата, макар и да беше зает с друга грижа и с по-големо безпокойствие за извършване на начертания път. Защото много повече той желал да се притече на помощ на отжидморските страни и да види богатата на Иерусалим, отколкото с бавянето си в Гърция да защитава чужда нему държава“ [104]. Макар тук да се говори само за отговора на Фридриха I на пробата на Петра, но несъмнено тоя отговор се отнася и до предложението му за военна помощ, защото едната, и другата са били тесно свързани. И тъй отговорът, според *Historia peregr.*, бил приятелски и угодлив, но и тук се прибавя „според обстоятелствата“, от което става ясно, че отговорът не е бил категоричен, „защото, обяснява се, той (императорът) много повече желал да се притече на помощ на отжидморските страни и да види богатата на Иерусалим, отколкото с бавянето си в

Византия да защитава, да спасява чужда нему държава”. Тукъ подъ „чужда нему държава” може да се разбира само българската държава и, ако Фридрихъ I трѣбало да я защитава, да я спасява, изпълнявайки просбата на Петра, то трѣба да се приеме, че самъ Петъръ му е изложилъ причината, — неопредѣленото и непризнато междудържавно положение на българската държава и е искалъ да получи отъ ржката му императорска титла, т. е. да признае царското достойнство на българския царъ, чрезъ което би се узаконило и междудържавното положение на държавата му. Фридрихъ I обаче, макаръ и да намиралъ, може би, правота въ искането на Петра и въ това отношение той се изказвалъ благосклонно и благоприятно, понеже наистина е искалъ да се възползува отъ предлаганата военна помощъ, все пакъ предъ видъ на важността на самото искане и свързаната съ него отговорностъ той се сдържалъ да даде категориченъ отговоръ и поставялъ всичко въ зависимостъ отъ обстоятелствата. Но и при такъвъ неопредѣленъ отговоръ Петъръ и Асѣнь не губили надежда, че ще могатъ да постигнатъ крайната си цель, поради новата промѣна въ отношенията между кръстоносци и ромеи.

Следъ дръзкото отхвърляне на мирния договоръ и прекъсване на преговоритъ отъ Коледа кръстоносцитъ възобновили своитъ грабежи въ незасегнати дотогава области. Херцогъ Фридрихъ, който билъ главно заетъ съ доставката на фуражъ и храни и затова билъ нареченъ „на мила и проста шега економъ или доставчикъ на войската” презъ днитъ, въ които било българското пратеничество въ Одринъ, съ прислужниците на войската заминалъ отъ Одринъ, придруженъ само съ триста съюзници рицари, и смѣло преминалъ презъ Македония (южна днешна Тракия) и завладѣлъ градъ Кулосъ [105] и други два града, чиито имена Ансбертъ забравилъ, следъ като ромеитъ избѣгали, а оттамъ се спусналъ къмъ морето, безъ да срещне нѣкакъвъ отпоръ и мощно нападналъ градъ Менасъ (сег. Еносъ при устието на Марица), „който е обиколенъ отвсѣкжде съ море, освенъ единъ само достѣпъ; гражданитъ избѣгали на кораби, а той откаралъ оттамъ нечувана (famosam) плячка. Всички тия градове, щомъ ги завземалъ, херцогътъ скоро напушалъ, „защото, обяснява Ансбертъ, ние нѣмахме въ Гърция постояненъ градъ (Евр. XIII, и), а въздишахме за оня Господевия Иерусалимъ — фигуративно небесния Иерусалимъ” [106].

Не следъ много подиръ завръщането си въ Одринъ, херцогъ Фридрихъ въ трети походъ съ воененъ отредъ потеглилъ „къмъ една гъста гора и твърде укрепена отъ планинската природа на мѣстото, отдето кръстоносцитъ бивали обръщани въ бѣгство съ стрели като дъждъ отъ скрититъ въ горитъ и били обирани, и, като изгонилъ било съ стрели, било съ мечове жителитъ на ония мѣста, получилъ оржжието на мнозина, нагабено тамъ отъ кръстоносцитъ, и откаралъ съ себе си не малка плячка”. Следъ това жителитъ на сѣщитъ планини и гори чрезъ пратеници се обърнали къмъ императора и молили миръ занаяпредъ за себе си и за своитъ, като обещавали пазаръ на нѣща за проданъ, непрекъснатата предпазливостъ спрямо злоумишленицитъ-кръстоносци и помощъ на войската; при това тѣ върнали на императора 18 коня, които били откарани отъ тѣхъ”. Предъ видъ на обещанието имъ на пазаръ отъ всичко необходимо Фридрихъ I изпратилъ при тѣхъ за сигурността на пазаря единъ игуменъ грѣкъ отъ Одринъ заедно съ единъ слуга, императорски куриеръ, които обаче още презъ първата нощъ били най-жестоко обезглавени „отъ придошлитъ врагове”. „Жителитъ на горитъ уловили знаменосеца на тия врагове и го обесили на бѣсилка, а на другитъ останали поставили засади, желаейки чрезъ него да покажатъ на кръстоносцитъ, че чрезъ

това тѣ снематъ отъ себе си и отъ своитѣ подозрението за смъртъта на императорскитѣ пратеници” [107]. Предавайки тоя разказъ, Ансбертъ не дава никакво географско название, нито дори опредѣля посоката на това нападение; обаче като се вземе предъ видъ планинската и гориста мѣстность, трѣба да се предположи, че действията сж ставали въ Родопитѣ, кадето херцогъ Фридрихъ навлѣзълъ, може би, нагоре по долината на р. Арда; ако това предположение е приемливо, тогава въ жителитѣ на сжщитѣ планини и гори ще трѣба да видимъ родопското българско население, което Ансбертъ строго различава отъ „придошлитѣ врагове”, т. е. ромейски войници. Затова това население моли за миръ за себе си и за своитѣ отдѣлно и иска да покаже, че то не държи съ „враговетѣ”, т. е. ромеитѣ и е готово да защитава интереситѣ на кръстоносцитѣ. Но отначало родопското българско население се показало враждебно, защото то изтрѣбвало съ стрели като проливенъ дъждъ всички кръстоносни отдѣлни отреди, които сж прониквали въ неговата област по плячка; но, очевидно, то е следило за промѣнитѣ въ отношенията между кръстоносци и ромеи и споредъ тѣхъ се е държало спрямо първитѣ, както е било въ случая.

Стр. 53

Тълкуванията на В. Н. Златарски въз основа на текста на Ансбертъ, че родопското население след първоначалната си враждебност било склонно да защитава интересите на кръстоносците, трудно могат да бъдат приети. Срв. критически бележки по този повод в статията на Стр. Лишев, Третият кръстоносен поход в България, стр. 221. Както се отбелязва там, Златарски не е използвал всички данни в разгледания от него разказ на латинския писател.
(Д. Ангелов)

Всички тия нападения на кръстоносцитѣ за грабежи и безчинства, за частъ отъ които Ансбертъ споменува въ своята „История”, и при Одринъ, както и при Пловдивъ, много лошо се отразили върху морала и дисциплината на кръстоносната войска. „Цѣлата войска, пише Ансбертъ, се преизпълняше съ плячката отъ самитѣ врагове гърцитѣ и поради това изобилствуващитѣ наслади и продължителното празно стоене доставяха на повечето разпалване на пороцитѣ, а оттука, споредъ известното поетическо изречение: „любовта къмъ монетата расте, споредъ както самитѣ пари растатъ” (Ювеналъ 14, (139)), — тогава въ сърдцата на многома зацарува алчностъ за извънредна раскошъ поради грабежитѣ и убийствата и подъ необходимото своеволие, за принасяне на съѣстни припаси промѣкна се обща почти у всички и повече, отколкото е необходима, злоупотреба съ плячкосване, а отъ неумѣрената любовъ „да иматъ” привързаностъта и предишната справедливостъ у многома отъ нашитѣ както при Пловдивъ, тъй и при Одринъ, охладѣ и това, което, по-рано въ Христовата войска бодърствуваше — вѣрностъ и съгласие, замѣнени отъ алчностъта и нейната дъщеря завистъта, въ многома вече закуца, а нѣкои дори отъ простия народъ, опиянени отъ обѣда на раскоша, позорно се опетниха”. Императоръ Фридрихъ I, както и всички князе-военачалници били много огрижени отъ това разложение на войската и прибѣгвали къмъ всевъзможни срѣдства, дори и до смъртно наказание, за премахване на това отслабване на дисциплината и за повдигане на религиозното настроение, особено се старали морално да въздействуватъ [108].

Докато Фридрихъ I Барбароса и неговитѣ военачалници били завзети съ тия важни въпроси, новата промѣна у цариградския императоръ къмъ него му облекчила разрешението имъ. Исаакъ II Ангелъ, виждайки предъ себе явната гибелъ на държавата, защото всичко на полуострова се бѣ вдигнало противъ нея, най-сетне облагоразумѣлъ. Къмъ края на януарий въ Одринъ се

представили предъ императора предишнитъ двама пратеници негови, пансевастъ аколутъ Евматий Филокалъ и пизанецътъ Яковъ, и му заявили, че тѣхниятъ господарь е готовъ да изпълни всичкитъ желания на германския императоръ, а именно, той молилъ за миръ, обещалъ пазаръ на предмети за проданъ и нужното количество кораби за преминаване на Хелеспонта и свѣрхъ това обещание за удостовѣрение и сигурность потвърдилъ, че ще даде знатни заложници. Германскиятъ императоръ приелъ благосклонно ромейското пратеничество; но поради по-ранното непостоянство на Исаака II въ преговоритъ, той изпратилъ въ Цариградъ заедно съ него Бертолда отъ Кунигсбергъ, Маркварда Анвайлерски и Маркварда Нойенбургски, императорски Kämmerer, които да разузнаятъ, доколко сж истински обещанията, и да установятъ окончателно и напълно условията на мира [109].

Между това ония части отъ кръстоносцитъ, които бѣха оставени въ Пловдивъ, потеглили отъ тоя градъ на 15. януарий съ цѣлия обозъ съгласно съ заповѣдта на императора, но отъ омраза къмъ ромеитъ съ пожаръ съвършено унищожили тоя градъ; други пъкъ насочили пѣтя си къмъ Верроя, който тѣ предали на „отмѣстителни пламъци“, следъ като събрали предварително достатъчна плячка. Всички следъ това се събрали въ Констанция, дето чакали да ги настигне далматинскиятъ херцогъ Бертолдъ съ своитъ другари следъ срѣщата (colloquio) съ великия жупанъ [110]. Но тая срѣща не се състояла, защото Ст. Неманъ билъ заетъ въ това време съ голѣмитъ разорения на българскитъ градове (*grandi labore jet bello in Bulgaria*) отъ Срѣдецъ до Призренъ: крепоститъ Перникъ, Землянъ (сег. Земенъ), Велбуждъ (Кюстендилъ), Житомискъ (развалини при Пастуха между Кюстендилъ и Дупница), а сжщо и Стобъ на р. Рила [111] и затова, когато дошелъ на уговорено мѣсто, той намѣрилъ вмѣсто него само пратеникъ, който съобщилъ, че великиятъ жупанъ е готовъ да изпрати една войска отъ 20 хиляди души; заедно съ него настигналъ другаритъ си въ Констанция на 21. януарий 1190 г., отдето, движейки се къмъ Одринъ и пристигайки въ различно време най-сетне на 5. февруарий цѣлата кръстоносна войска на Фридриха I Барбароса се събрала наедно [112].

Презъ всичкото време, докато вървѣли преговоритъ въ Цариградъ, сблъскванията на кръстоносци съ ромеи не преставали. Така на 1. февруарий 1190 г. неуморимиятъ швабски херцогъ нападналъ на гр. Аркадиополь (Archadinopolim) (сег. Люлебургасъ). Макарь кръстоносцитъ и да намѣрили града изпразненъ отъ войници и отъ всички необходими за живота нѣща, все пакъ нѣкои отъ тѣхъ намѣрили тамъ много вино и храни и ги отнесли на своитъ другари [113]. Ансбертъ съобщава още за много такива сблъсквания, които се отличавали съ не по-малки жестокости отъ по-раншнитъ. Така между другото той съобщава, че единъ отредъ начело съ вюрцбургския епископъ и графовеъ на Салмъ, Видъ и Спанхаимъ, като потеглилъ „въ посока къмъ земята на българитъ, т. е. къмъ българскитъ владения въ северна Тракия, завоювалъ два града, напустнати отъ неприятелитъ, и трети съ силата на оржието съ много кръвъ на повече отъ 5 хиляди убити, а едина отъ тѣхъ опожарили“. Сжщо така другъ единъ отредъ начело съ абенбергския графъ и познатия намъ Фридрихъ, адвокатъ бергски, „най-враждебно настроения къмъ враговеъ въ войската на св. Кръстъ, като се насочилъ въ южната страна, произвелъ страшно клане на хора и откаралъ богата плячка“ [114].

Дали всички тия опустошителни нападения сж били предприемани от кръстоносцитѣ, за да иматъ известно влияние върху вървежа на преговоритѣ за мирѣ, които въ това време се водѣли въ Цариградѣ, или пъкъ тѣ сж ставали по старѣ навикѣ, мжчно е да се установи; въ всѣки случай на 24. февруарий 1190 год. споменатитѣ делегати на двамата императори се явили отъ столицата въ Одринѣ и представили на Фридриха I въ окончателна форма мирния договорѣ, който съдържалъ въ 14 точки най-подробно изложение задлъженията на ромейския императорѣ, тѣй и на кръстоносцитѣ — къмъ него [115]. Докато вървѣли приготвленията на кръстоносцитѣ за предстоящия имѣ пжтъ, „великиятъ domestikъ (dapifer), пише Ансбертѣ, на цариградския императорѣ, който бѣше събралъ преогромна войска, за да разстрои общитѣ отреди на враговетѣ власи, чрезъ пратеници умолявалъ господаря-императорѣ, тѣй като между него и неговия господарѣ, цариградския императорѣ, братѣ на царството му, билъ сключенъ мирѣ, той да му отпусне славното войнство на Христовитѣ peregrini на помощъ за борба противъ власитѣ. Въ сжщия обаче день и Калопетърѣ, господарѣтъ на власитѣ, нареченъ отъ своитѣ императорѣ на Гърция, като изпратилъ писма, усилено молилъ помощта на Христовитѣ peregrini противъ гръцката войска, но и еднитѣ, и другитѣ пратеници били върнати безуспѣшно отъ господаря-императорѣ въ своя си” [116]. Върху това известие на Ансберта, което е отъ голѣма важность за насъ, ние ще се спремѣ по-подробно по-нататѣкъ; тукъ само ще изтъкнемъ, че и дветѣ пратеничества — българско и ромейско, били изпратени въ Одринѣ между 24. февруарий — сключването на мирния договорѣ, и 1. мартъ 1190 г. — потеглянето на кръстоносцитѣ отъ Одринѣ, следов., въ края на февруарий вървѣли вече военни действия между българи и ромеи. И наистина, следъ като били изпълнени всички предварителни задлъжения и главно били дадени и отъ дветѣ страни исканитѣ по мирния договорѣ знатни и важни заложници, при точното изпълнение отъ страни на Исаака II всичко уговорено, кръстоносцитѣ потеглили отъ Одринѣ за Калиополь (сег. Галиполи), отдето трѣбало да стане прехвърлянето имѣ въ Мала Азия. На 1. мартъ потеглилъ сѣ своитѣ швабски и баварски отреди херцогѣ Фридрихъ, а на следния день (2.III) — останалата войска начело сѣ императорѣ Фридриха I Барбароса. Поради дъжделивото време движението ставало твърде мжчно, защото пжтищата били лоши и колата едвамъ се движили. На Връбница 18. мартъ кръстоносцитѣ били въ Русионѣ (Rossam при днеш. Руской), дето по-голѣмата частъ отъ войската поради лошитѣ пжтища напустнала колесницитѣ и товарнитѣ кола и почнала да товари само конетѣ. На 21. мартъ тѣ стигнали въ градъ Брахолъ (Brachol), а на великия четвъртъкъ (22. III.) били вече въ Калиополь. Още сжщия день буйниятъ херцогѣ Фридрихъ пръвѣ преминалъ пролива сѣ голѣма тържественостъ, а презъ страстния петѣкъ и св. сжбота били прекарани всички негови отреди. Поради проливнитѣ дъждове прехвърлянето било спрѣно и Великденя (25. мартъ) другитѣ отреди прекарали на европейския брѣгъ и при това морето било силно развълнувано. Когато бурята утихнала, прехвърлянето на другитѣ части било продължено и най-сетне на 28. мартъ самѣ императорѣ Фридрихъ I, заобиколенъ отъ петъ галери, при звуковетѣ на военнитѣ трѣби, преминалъ сѣ последнитѣ части на кръстоносното опълчение. „И тѣй, завършва Ансбертѣ, отъ преминаването на Сава, т. е. на рѣка Сове, когато навлѣзохме въ земята, подвластна на гърцитѣ, до преминаването на Калиополь, т. е. отъ Европа въ Азия наброяватъ се тридесетъ и деветъ седмици, които ние прекарахме въ България и Гърция въ голѣмо благополучие” [117].

Преминаването на кръстоносците от третия поход през Балканския полуостров не оставило по-добри спомени от онова на първите два похода. Преди всичко то донесе пълно економическо разорение поради постоянните грабежи и буйства на кръстоносците в областите, през които те минали и спходили, близки и по-отдалечени, както видяхме, от главния път, а пък безумната политика на Исаака II Ангел спрямо Фридриха I Барбароса, вследствие на която населението било оставено без всяка защита, подкопавала основно византийската власт на полуострова, особено в българските земи, които още не били освободени. Но престояването на кръстоносците на полуострова особено повлияло върху политическите отношения: то създаде окончателното нарушение на мирните отношения на Сърбия и особено на България към Византия. Чрез кроения си съюз с Фридриха I, който бѣ изразен в предложената военна помощ от 60-хилядна армия (40 хиляди българи и кумани и 20 хиляди сърби), те открито заставали в редовете на ромейските врагове и, след напушането на полуострова от кръстоносците, те не сж могли да очакват от Византия нищо друго, освен отмъстителна война, чиято цел била, както ще видим по-долу, ако не унищожението на славянските държави, то поне най-строгo наказание и преди всичко на българите.

Бележки

1. Вж. В. Н. Златарски, История на българската държава и пр., т. II. София 1934, стр. 466—470.
2. Пакъ тамъ, стр. 422—424.
3. К. Иречек, История Срба. Свес. I. Београд 1922, стр. 197—198.
4. За тоя съюзъ узнаваме само от австрийския каноникъ Ансберта, който в своето описание на 3-ия походъ, като разказва за вътрешното разложение на империята при приемниците на Мануила I Комнинъ и за разпадането на държавата при Исаака II Ангелъ, пише : *In ea fluctuatione regni Grecię prelati comites de Saruigia et Crazzia eo tempore, quo exercitus crucis Bulgariam transmeabat, occasione accepta partem Bulgarle suę ditioni subiugaverant, federe inito cum Kalopetro adversus imperatorem Constantinopolitanum* (вж. *Historia de expeditione Friderici imperatoris* в изданието на A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I. MGH, SS. nova series, t. V. Berlin 1928, S. 33, (7-11)*). Съюзът билъ сключенъ следъ обявяването на българската независимост, т. е. следъ есента на 1187 год., но и преди да стане известно за потеглянето на кръстоносната армия в Сърбия, защото, ако сръбските жупани бѣха вече покорили частъ отъ България тогава, когато кръстоносците минавали България отъ Браничево за Нишъ, съюзътъ вече е сществувалъ и дори въ думите на Ансберта звучи упрекъ, че сръбските жупани, макаръ и да сж имали вече съюзъ с Калопетра, това не имъ побъркало да заграбятъ български земи. Затова ние отнасяме съюза къмъ началото на 1188 год.
5. Nicetas Choniata, ed. Bon., p. 525, (9-22). — Ansbert, ib., pp. 15, (15) — 16, (25). — K. Zimmert, *Der deutsch-byzantinische Konflikt von Juli 1189 bis Februar 1190. Byz. Zeits, Bd. XII (1903), S. 43.*
6. Ansbert, ib., pp. 26, (29) — 28, (21). — *Historia peregrinorum*, ib., pp. 131, (26) — 133, (34) дава повече подробности за движението на кръстоносците следъ заминаването имъ отъ Браничево.
7. Понеже Никита съобщава, че когато станало известно, какво Фридрихъ I навлѣзълъ с войската си въ ромейските владения, за което той известилъ по знатни и заемащи важни длѣжности лица на императора, при него билъ изпратенъ сщиятъ логотетъ Иванъ Дука заедно с Андроника Кантакузинъ, за да отстранятъ

по пжтя всички неудобства (Nicetas, ib., pp. 525, (21) — 526, (3)) отъ една страна, отъ друга пъкъ понеже въ писмото си сжщиятъ Иванъ Дука казва, че господарьтъ му щѣлъ да изпрати въ Срѣдецъ хора насрѣща му, К. Zimmert, като смѣта, че тукъ става дума за едно и сжщо пратеничество, т. е. че самъ Иванъ Дука се намиралъ въ това известително пратеничество и казва, че ако той премълчава за това въ своето писмо, то това се дължи на неговата нечиста съвѣсть (п. т., стр. 47—48). Но тая идентификация ни се показва твърде пресилена и затова недопустима, защото, ако биха идвали при Фридриха I такива важни длъжностни лица и съ такава мисия, както Иванъ Дука и Андроникъ Кантакузинъ, то Ансбертъ едва ли би пропусналъ да спомене за тѣхъ, още повече че Иванъ Дука му е билъ добре познатъ. Очевидно, тия две личности не сж ходили при германския императоръ, а е билъ пратенъ, както ще видимъ по-нататъкъ, братовчедътъ на Исаака II Ангелъ Алексий. И ако Никита сваля върху тѣхъ всичката вина за конфликта между двамата императори (Nicetas, ib., p. 526, (3-7)), то това трѣба да се разбира, че тия две личности съ своето влияние и съ своитѣ интриги най-много сж спомогнали за нарушението на Нюренбергския договоръ.

8. Ansbert, ib., pp. 28, (22)—29, (23). — Hist. peregr., ib., p. 134, (8-27). — За арестуването на Фридриховитѣ пратеници вж. тукъ по-долу, стр. 23. — Споредъ думитѣ на самия Фридриха I (вж. Ansbert, ib., p. 41, (24-34)), арестуването на пратеницитѣ станало още когато кръстоносцитѣ се намирали въ Маджарско.

9. А. А. Васильев, Византия и крестоносцы. Петербург 1923, стр. 65.

10. Вж. каз. ст., п. т., стр. 49—50.

11. Св. Георгиевъ, Императоръ Фридрихъ Барбароса на Балканския полуостровъ и въ българскитѣ земи. Българ. Истор. Библиотека, год. III (1930), т. II, стр. 128.

12. Ansbert, ib., pp. 29, (24)—30, (25). — Hist. peregr., ib., pp. 134, (28)— 135, (13).

13. Вж. Житіе и жизнь Св. Сумешна, написано отъ сина му, краль Стефана Първовѣнчани, изд. отъ Р. J. Šafařík, Život sv. Symeona. Praha 1868, p. 8, cap. 7. — Ср. Иречек, п. т., стр. 199.

14. Ansbert, ib., p. 30, (25-29). — Hist. peregr., ib., p. 135, (14-19).

15. Ansbert, ib., p. 31, (12-18).

16. Ansbert, ib., pp. 30, (30) — 31, (11). — Hist. peregr., ib., p. 135, (19-26).

17. Ansbert, ib., p. 31, (19-26). — Иречек, п. т., стр. 200.

18. Ansbert, ib., p. 33, (7-14).

19. Hist. peregr., ib., p. 135, (10-13): voluntarium offerentes auxilium tam de se quam de ipsorum coniuratis et amicis, Kalopetro scilicet et Assanio fratre illius etc.

20. В. Г. Васильевскій, рецензията му върху книгата на Θ. Успенскій, ЖМНПр., часть 204 (1879), стр. 196—197.

21. Ansbert, ib., p. 33, (15-29).

22. Ibidem, pp. 33, (30)— 34, (18). — Въ Hist. peregr., ib., p. 138, (7-15) тия разпоредби сж отнесени къмъ времето следъ пристигането на кръстоносната войска въ Срѣдецъ, което едва ли е върно, защото при Срѣдецъ тя не останала, както ще видимъ, дълго време.

23. Ansbert, ib., pp. 34, (19) — 35, (11). — Hist. peregr., ib., pp. 138, (20) — 139, (6). — Ср. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 124—125.
24. Ansbert, ib., p. 35, (12-32). — Hist. peregr., ib., pp. 135, (30) — 136, (4). — Вж. писмото на Фридриха I Барбароса до сина му и наследникъ Хенриха, Ansbert, ib., pp. 40, (23) — 41, (2) и писмото на пасавския епископъ Дитполда до австрийския херцогъ Леополда, MGH., SS. t. XVII, p. 509, (32) sqq. и българския преводъ на двете писма у Св. Георгиева, Две писма на видни кръстоносци отъ Пловдивъ презъ 1189 год. Изв. Ист. Дво, кн. XI—XII (1931—32), стр. 254—255 и 259—260, отъ който ние се ползуваме, защото нъмаме подъ ржка латинския текстъ на Дитполдовото писмо.
25. Ansbert, ib., p. 36, (6-13): *Illustris etiam dux Sueuię . . . perplures e Bulgaris latrunculos comprehensos ignominioso suspendio enecavit.* — Hist. peregr., ib.
26. Ansbert, p. 36, (23-29). — Hist. peregr., ib., pp. 135, (30) — 138, (3), дава повече разкази за разнитъ сблъсквания между кръстоносци и мѣстнитъ жители презъ време на пътуването между Нишъ и Срѣдецъ.
27. Св. Георгиевъ, каз. ст., стр. 255.
28. Ansbert, ib., p. 18, (5-7) et p. 21, (6), (34-37). — За действията на бергския адвокатъ Фридриха противъ разбойниците между Нишъ и Срѣдецъ Ансбертъ ни съобщава следното : „Твърде упоритъ въ преследването на разбойници отъ тоя родъ, като забелязалъ, че единъ отъ тѣхъ се покачилъ на върха на едно дърво, за да стреля оттамъ въ неговитъ хора, Фридрихъ го свалилъ съ стрела отъ дървото съ длъжното наказание, като го обесилъ здравата на дървото, за което по-рано не особено здраво се бѣ зацепилъ; сщо така и други шестима той погубилъ за страхъ на останалитъ съ сщщото наказание — позорно обесване”; *ibidem*, pp. 35, (32) — 36, (6). — Hist. peregr., ib., pp. 133, (34) — 134, (7).
29. Ansbert, ib., p. 56, (14-19). — Ср. Hist. peregr., ib., p. 148, (26-31), която съкратено парафразира Ансберта и неправилно предава собственото име Gradniz в. Graditz. — Вж. В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България” не е билъ Добромиръ Хризъ. Годишникъ на Ист.-филолог. факул., т. XXIX, 6, стр. 6—8. — О. Успенскій, Образование второго болгарскаго царства. Одесса 1879, стр. 146.
30. Ansbert, ib., p. 56, (19-29).
31. О. Успенскій, Образование, стр. 149.
32. П. Мутафчиевъ, Владѣтелите на Просѣкъ. София 1913, стр. 10, 11 и 19 въ бел.
33. Nicetas, ib., p. 841, (14-15).
34. Ansbert, ib., pp. 33, (4); 36, (12); 38, (8); 41, (12), (19); 45, (24-25); 58, (16); 61, (3). — Ср. Hist. peregr., ib., p. 135, (11-12). — Вж. В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня, водачитъ на възстанието въ 1185 година. Сп. Б. Ак., кн. 45 (22) (1933), стр. 29—38. — Ср. F. Tafel, De Thessalonica eiusque agro etc. Berolini 1839, p. 473, дето испанскиятъ еврейинъ Вениаминъ Туделски († 1173), като споменува за Robinica и Κυνολοταμός въ Тессалия, пише: *Haec est Valachiae initium, cuius incolae montes incolunt*, т. е. „това е началото на Влахия, чиито жители населяватъ планинитъ.”
35. Вж. В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България” и пр., п. т., стр. 8—9.
36. Ansbert, ib., p. 56, (30-33).

37. M. Attaliota, ed. Bon., p. 37, (12) et p. 38, (8): ὁ δὲ τῶν Βουλγάρων σατράπης; съ същото име той нарича и управителя на тема „Придунавски градове“ (Паристрионъ); вж. ibidem, p. 205, (5-6). — Ср. В. Н. Златарски, Устройство Болгаріи и положеніе болгарскаго народа въ первое время послѣ покоренія ихъ Василиемъ II Болгаробойцею. Seminarium Kondakovianum. t. IV (1931), стр. 53.

38. За изданията, четенията и попълванията на тоя надпись вж. В. Н. Златарски, пакъ тамъ, стр. 54, бел. 25 — Ср. сжщо и V. Laurent, Bulletin de sigillographie byzantine. Byzantion, t. V (1929—1930), fasc. II, pp. 611—614.

39. N. Bânescu, Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'empire de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion. Bulletin de l'Académie Roumaine, X (1923), p. 60.

40. Nicetas, ib., p. 122, (4); p. 569, (13-14). — Впрочемъ Никита нарича Стефана Неманъ още и ἡγεμών (p. 704, (2)), τοπάρχης (p. 207, (2)) и веднажъ σατράπης (p. 206, (17-18)). — Cinnamus, ed. Bon., pp. 101, (29); 102, (23); 199, (14); 274, (8).

41. Ansbert, ib., pp. 29, (24); 30, (20); 33, (7, 24); 35, (13); 46, (23); 55, (34); 60, (33-34); 62, (11-12). — Ср. В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България“ и пр., п. т., стр. 13—14.

42. За това вж. В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България“ и пр., п. т., стр. 11—13, 15.

43. Ansbert, ib., p. 56, (1-13). — Hist. peregr., ib., p. 149, (4-9). — В. Н. Златарски, п. т., стр. 5—6.

44. В. Н. Златарски, п. т., стр. 15—18.

45. Вж. писмото на Фридриха I у Ansbert, ib., p. 41, (6-14). — Ср. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 260. — Сжщо Ansbert, ib., pp. 37, (22-28); 38, (6-9). — Hist. peregr., ib., p. 138, (16-19). — Nicetas, ib., p. 526, (16-21).

46. Ansbert, ib., p. 38, (18-27). — Hist. peregr., ib., p. 138, (16-23).

47. Nicetas, ib., pp. 526, (22) — 527, (5). — При това Никита съобщава още, че въ длъжността си пловдивски управителъ той ималъ много неприятности. Той получилъ отъ своя императоръ заповѣдь, следъ като станало известно, че кръстоносцитъ потеглили отъ Сръдецъ, да възобнови стенитъ на Пловдивъ и да го обиколи съ окопъ. И въ ония мжчни и тревожни дни Никита се заловилъ съ усърдие за тая работа; обаче наскоро дошло предписание да събори всичко, за да не би градътъ да послужи като убѣжище за Фридриха I (ib., p. 526, (9-16)).

48. Ansbert, ib., p. 38, (24-25): reperimus terram planam vinetis et omnibus bonis habundantem Circvviz; въ писмото на Фридриха I, ib., p. 41, (16-18): Itaque universis clausuris per dei gratiam victoriose transitis in terram planam Circuitz omnibus bonis refertam pervenimus. — Hist. peregr., ib., p. 140, (2-5): ingressi sunt terram adjacentem Circuitz, terram scilicet planam, fertilem et amenam, ubi messis triturate et uve jam mature ad vindemiam et omnium bonorum copiam invenerunt. — И тритъ тия известия представятъ Църквица, като terra = земя, страна, областъ, когато еп. Дитполдъ въ писмото си пише: „При Църквица се завърна при насъ заедно съ пратеника на гръцкия царъ единъ маджарски графъ Лектофоръ“ и пр. (Св. Георгиевъ, п. т., стр. 255), отъ което може да се разбере, че Църквица е било име на нѣкой пунктъ — селище, или мѣстность или рѣка. Но понеже това име не се срѣща нийде другаде, трѣба да се предположи, че то ни дава изопачено нѣкое българско географско название. Предложението на П. J. Шафарика вм. Църквица да се чете „Марица“ би могло да се приеме, защото главниятъ пѣтъ, следъ като се спусне отъ планината въ равнината, и презъ сръднитъ вѣкове е вървѣлъ покрай рѣка Марица (С. Jireček, Die Heerstrasse etc., S. 94. — Княжество България, II, стр. 135). Не трѣбва ли да търсимъ тая Църквица въ описаното отъ Стефана Захариевъ (Описание на

Татарь-Пазарджишкѣ каазж. Виена 1870, стр. 77) старо и голѣмо селище, което се намирало на 1 част северно отъ Татарь-Пазарджикъ и близо до р. Тополница и което българитѣ наричали Трояновъ градъ, а близкия камененъ мостъ Трояновъ мостъ? (Ср. Jireček, п. т., стр. 36). Както и да било, едно е вѣнъ отъ всѣко съмнение, че кръстоносцитѣ, следъ като се спуснали отъ планинската областъ, спрѣли се за почивка въ западната частъ на тракийската равнина, нейде западно отъ днеш. Татарь-Пазарджикъ.

49. Еп. Дитполдъ въ споменатото писмо пише: „тукъ (т. е. тамъ, дето кръстоносцитѣ се спрѣли на почивка, следъ като се спуснали отъ планинската областъ, респ. при Църквица) се присъедини къмъ насъ и групата на господаря-императора“ (вж. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 255). Никита пъкъ, като говори, че направенитѣ барикади въ тѣснинитѣ (т. е. прохода) ни най-малко не му (на императора) затруднили пътя, пише: „а още по-забавно било това, че той (кралътъ) миналъ презъ другъ пътъ, влѣзълъ въ Пловдивъ и се разположилъ въ него на лагеръ; по тоя начинъ, като обиколилъ ромеитѣ, намѣрилъ се предъ тѣхъ и вече бѣше завладѣлъ това, което бѣ затворено и заради което проходите му бѣха заградени“ (Nicetas, ib., p. 527, (3-9)). Отъ съпоставката на тия две известия не е мжчно да се разбере, че следъ като очистилъ прохода отъ прѣчкитѣ и се върналъ въ лагера, Фридрихъ I заповѣдалъ на главната кръстоносна войска да мине презъ Траяновитѣ врата по стария римски пътъ, а самъ съ една група свои рицари е миналъ, може би отъ предпазливостъ, предъ Момина клисура покрай Марица (дето днесъ минава ж. п. линия) и се присъединилъ при Църквица, дето войската се била спрѣла за почивка.

50. K. Zimmert (п. т., стр. 51, бел. 1) предполага, че това е име на нѣкоя придворна титла (Hoftitel).

51. Тукъ ние следваме реда на фактитѣ, установенъ така основателно отъ K. Zimmert, п. т., стр. 52.

52. Ansbert, ib., p. 39, (6-18); p. 41, (23-30). — Hist. peregr., ib., pp. 140, (16) — 141, (6). — Дитполдъ у Св. Георгиева, п. т., стр. 255.

53. Ansbert, ib., p. 41, (31-32).

54. Ibidem, p. 39, (2-6); p. 41, (22-24). — Hist. peregr., ib., p. 140, (14-15).

55. По поводъ на тия думи K. Zimmert (п. т., стр. 53; бележи: vermutlich eine Erfindung Isaaks, което едва ли е справедливо, защото тъкмо въ това време въ Цариградъ се намирали агенти на френския кралъ Филипа Августа, които съобщавали на своя господаръ разни отчасти правдиви, отчасти лъжливи слухове и новини, а сжщиятъ кралъ ги съобщавалъ въ Англия (вж. В. Г. Васильевскій, рецензия върху Ѳ. Успенскій, Образование и пр., ЖМНПр., ч. 204, отд. 2, стр. 195—196, прим. 1. — Ср. В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава, т. 2, стр. 481, бел. 2).

56. Споредъ Hist. peregr. (ib., p. 140, (25-27)), Исаакъ II искалъ като заложници самия Фридриховъ синъ, швабския херцогъ и други шестима измежду епископитѣ и князетѣ, които Фридрихъ самъ избере.

57. Вж. у Св. Георгиева, п. т., стр. 255—256. — Ср. K. Zimmert, п. т., стр. 52—54.

58. Nicetas, ib., pp. 527, (21) — 528, (7).

59. Nicetas, ib., p. 527, (10-17). — В. Макушевъ (вж. рецензията му върху Иречековата История болгаръ, въ ЖМНПр., ч. 197 (1878), стр. 55—56) счита споменуванитѣ тукъ арменци за бѣлгарски богомили, което едва ли е приемливо, защото самъ Никита казва, въ какво състои съгласяването имъ съ аламанитѣ (нѣмцитѣ), а именно: „Така арменцитѣ и аламанитѣ еднакво изхвърлятъ почитането на светитѣ икони; еднитѣ и другитѣ употрѣбаватъ при свещенослужението прѣсенъ хлѣбъ и, като се отклонили отъ правия пътъ, спазватъ като

законъ и друго нѣщо, което се отхвърля отъ православнитѣ християни” (ib., p. 527, (17-21)). Наистина, богомилитѣ отхвърляли иконитѣ, но тѣ така сѣщо сѣ отхвърляли и евхаристията, а тукъ тъкмо за последната става дума. Какво е разбиралъ Никита подъ това „друго нѣщо”, въ което арменцитѣ вѣрвали, но което се отхвърляло отъ православнитѣ християни, мжчно може да се каже; въ всѣки случай подъ „арменци” тукъ у Никита по никой начинъ не могатъ да се разбиратъ богомилитѣ, защото въ даденото време строго се различавали въ Пловдивско арменци отъ българи. Така Ансбертъ разказва, че, когато върлуванията на кръстоносцитѣ въ Пловдивската област станали съвсемъ непоносими, „тогава арменцитѣ и нѣкои отъ българитѣ, които населяватъ часть отъ оная земя, като дойдоха при господарь-императора” и пр. (Ansbert, ib., p. 45, (24-27)), затова ние мислимъ, че тукъ Никита, макаръ и да говори за вѣрскитѣ отличия на тия арменци отъ православнитѣ, е употребилъ името „арменци” по-скоро въ етнически, отколкото въ вѣрски смисълъ. — Θ. Успенски пъкъ счита тия арменци за павликяни (Образование и пр., стр. 222—228), обаче едва ли и това може да се приеме за вѣрно, защото въ Пловдивъ сѣ се различавали еднитѣ отъ другитѣ, както това се види отъ следнитѣ думи на Анна Комнина: „Тоя градъ, пише тя, ималъ нещастие да бжде мѣстоживѣлище на последователи отъ многообразни нечестия. Тоя градъ съвмѣстно владѣли арменцитѣ и тѣй нареченитѣ богомили (за които и за тѣхната ересь тя се обещава да говори по-сетне), а така сѣщо и безбожницитѣ павликяни, които сѣ клонъ отъ манихейската ересь” (Anna Comnena, edit. Teubn., II, lib. XIV, cap. 8, p. 257, (6-10)). И тѣй, тукъ имаме най-добро доказателство, че и въ вѣроизповѣдно отношение и тритѣ тия категории въ населението на Пловдивъ се строго различавали: арменцитѣ не сѣ били нито павликяни, нито богомили, а сѣ изповѣдвали монофизитската ересь. По тоя начинъ мнението на В. Макушева, че населението на Пловдивъ образували богомили, е съвсемъ недопустимо (вж. В. Г. Васильевскій, рецензията му върху книгата на Успенскій, ЖМНПр., ч. 204, отд. 2., стр. 214—217).

60. Ansbert, ib., pp. 39, (19) — 40, (3).

61. Nicetas, ib., p. 528, (8-13).

62. Διὰ τῆς λεγομένης Εὐλοκέρκου πυλίδος τῆς πόλεως. Ксилокеркъ, т. е. „Дървенъ циркъ” билъ, както се предполага, сѣщиятъ Влахернски ипподромъ при Влахернитѣ и мѣнастиря св. Мамантъ, отъ който е получила името си и малката врата въ стената на Теодосия I, и то тамъ, дето тя се съединява съ стената на Ираклия. Вж. Г. Ласкинъ, Георгій Кординъ о древностяхъ Константинополя. Кіевъ 1905, стр. 103 и 117.

63. Nicetas, ib., pp. 528, (14) — 529, (1). — При това Никита разказва, че „Исаакъ, обвзетъ отъ такива мисли, зазидалъ Ксилокерската врата съ тухли и варъ и често разправялъ, като въртѣлъ въ ржцетѣ си току-що изкованитѣ отъ медъ стрели, че той вече ги наточвалъ, за да ги забие въ сърдцата на аламанитѣ; после, посочвайки къмъ страничната врата на Влахернския дворецъ, отъ която се виждали поля, разстилащи се по гладката равнина задъ Филопатийскитѣ укрепления, извиквалъ, че ето оттука той щѣлъ да пуща стрели, да поваля и да поразява аламанитѣ, тѣй че смѣхъ об хващалъ всички, на които се случвало да чуватъ такива речи” (ib., p. 529, (1-10)).

64. Nicetas, ib., pp. 533, (18) — 534, (5).

65. Nicetas, ib., pp. 534, (5) — 536, (1). — Hist. peregr., ib., p. 141, (12-23). — Де се е намирала крепостъта Прусинъ или Брусинъ (както К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 391, предлага да се чете по български) може да се опредѣли по следнитѣ данни: 1. военнитѣ действия несъмнено сѣ ставали подъ севернитѣ склонове на Родопитѣ южно отъ Пловдивъ; 2. при тая крепостъ собствено билъ разположенъ ромейскитѣ лагерь; 3. Мануилъ Камица заповѣдалъ на обоза и останалата при него войска да отстъпятъ отъ тамъ, отъ мѣстото на лагера, и 4. следъ сражението обозътъ и войската въ отстъплението си достигнали до родопската област Ахридосъ, т. е. въ областъта на срѣдна и долна Арда, днеш. Кържалийско и часть отъ Мжстанлийско.

Отъ тия думи ясно става, че отстъплението вървело от равнината по пътя Пловдив—Станимака и през днеш. Тополово въ областта Ахрида, дето е имало много други крепости, следов., ромейският лагер билъ разположенъ около пътя за Станимака близо до планината, оттука крепостта Прусинъ се е намирала тамъ наблизу, и ние я поставяме при днеш. с. Карагачъ или при с. Кукленъ, дето има развалини отъ стари крепости, а въ с. Калояновъ връхъ виждаме височината, задъ коя то билъ заседналъ протостратора съ своя отредъ преди сражението и при която станало избиването на аланитъ и бѣгството на ромеитъ.

66. Лично Бертолдъ не ще да е участвувалъ въ това предприятие, защото въ това време той се намиралъ далечъ отъ Пловдивъ — въ днеш. Македония, и само маршалътъ му съ групата на своя господарь е действувалъ тамъ и изобщо въ Пловдивско. Вж. подробно В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България” и пр., п. т., стр. 18—20.

67. Ansbert, ib., p. 44, (12-30). — Hist. peregr., ib., p. 141 (23-33).

68. Това се ясно види отъ описанията ѝ. — Така Ansbert, ib., p. 45, (2-3), пише : *castellum munitissimum ac famosum Scribention dictum*. — Въ Hist. peregr., ib., p. 141, (7-9), четемъ: *Erat oppidum quoddam haud longe a Philippopoli in arduo montis situm nomine Scribention, tam naturali positione loci quam menibus turritis firmissime conunitum*. — Ср. К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 424 и 426.

69. Ansbert, ib., p. 45, (1-9). — Hist. peregr., ib., p. 141, (7-12).

70. Що се отнася до въпроса, кои крепости трѣба да видимъ въ Брандовей (Brandouei) и Пернисъ (Pernis, а въ Hist. peregr.: *Permis*), то първата крепостъ се търси при с. Воденъ, южно отъ Пловдивъ въ планината, а въ Пернисъ виждатъ нѣкакъвъ-си Петричъ, какъвто засега е неизвестенъ, следов., и двата тия града-крепости се помѣстятъ въ прохода на Станимашката рѣка — Чая, но това едвали е възможно, защото въ такъвъ случай тия крепости биха могли да бждатъ завоевани отъ маршалъ Х. фонъ Калденъ, който, както видѣхме, бѣ проникналъ по сщия проходъ въ Родопитъ до Бачковския манастиръ, затова нѣмало защо отново да се праща маршалътъ на пасавския епископъ въ сщщата посока и мѣстность. Очевидно, както Брандовей, тъй и Пернисъ сж се намирали вънъ отъ казаната мѣстность. Затова като имаме предъ видъ, че това сж били отдѣлни градове-крепости, каквито е имало цѣлъ редъ по севернитъ склонове на Родопитъ, но пакъ въ Пловдивско и че военнитъ действия сж ставали покрай тия крепости, ние искаме въ Pernis да видимъ изопаченото име на градъ-крепостъ Περσιότιζα, българ. Перущица, а обстоятелството, че Pernis доброволно последвалъ примѣра на Брандовей, следов, тия две крепости не сж били много надалечъ една отъ друга, ни дава основание да разбираме подъ Брандовей една отъ другитъ крепости пакъ тамъ. напр., крепостта Св. Юстина.

71. Ansbert, ib., p. 45, (24-31).

72. Ibidem, p. 46, (1-12).

73. За тая промѣна въ отношенията на Исаака II къмъ кръстоносцитъ Никита Акоминатъ приписва и на себе си известна заслуга. „И ние сами, пише той, следъ като пристигнахме подиръ немного време (въ Цариградъ), така сжщо обстойно му (на императора) описахме цѣлото положение на работитъ, като прибавихме, че аламанитъ казватъ, какво нищо друго не било подбудило ромейския императоръ да презре клетвитъ, дадени на западнитъ християни, освенъ съюзътъ му съ главатаря на сарацинитъ, скрепенъ по приетия у сарацинитъ при сключване на приятелство обичай чрезъ това, че всѣки отъ двамата съюзници разрѣзвалъ на гърдитъ си нѣкоя жила, и изтеклата отъ нея кръвъ давалъ на другия да пие. По тоя начинъ ние успѣхме да надвиемъ неговото упорство” (Nicetas, ib., p. 536, (2-10)).

74. Ansbert, ib., pp. 46, (13) — 48, (4). — Ето какво пише еп. Дитполдъ въ споменатото писмо: „Каква пъкъ радост бѣ у насъ въ този день, въ който получихме пратеницитѣ си, едва бихме могли да опишемъ, защото повече отъ три хиляди избрани рицари, въртящи въ дѣсницитѣ си копия и щитове, имъ излѣзоха насрѣща почти на шестъ мили, така че грѣцкиятъ канцлеръ и другитѣ личности сж изплашиха много, тъй като се страхуваха да не сж имъ били приготвени примки. Когато това чу херцогътъ на Швабия и другитѣ първенци веднага, като свалиха щитоветѣ, любезно ги посрещнаха, като казаха, че такъвъ е германскиятъ обичай, и че това е направено за радостъ на посрѣщанитѣ и въ честъ на гърцитѣ. Сетне, следъ като бѣха посрещнати грѣцкитѣ пратеници, а нашитѣ пратеници бѣха заведени чакъ при господаря-императоръ съ голѣмо веселие, като нѣкои пѣха: „Пристигнахте желанни” и т. п., нѣкои викаха: „Днесъ, Господи, е твоятъ день”. А господарьт-императоръ, като излѣзе отъ жилището си и се хвърли въ прегръдкитѣ на епископа и графа, прие ги съ много сълзи, казвайки: „Благодаря на Бога, защото моитѣ синове бѣха мъртви и оживѣха, загинали и се намѣриха” (Лук. 15, (32)). Вж. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 257.

75. Ansbert, ib., pp. 48, (31) — 49, (10). — Ср. писмото на Фридриха I до сина му, Ansbert, ib., p. 43, (12-17); у Св. Георгиева, п. т., стр. 262. — Hist. peregr., ib., pp. 142, (29) — 143, (23).

76. За приема на ромейскитѣ пратеници Никита Акоминатъ разказва следния любопитенъ епизодъ. Тѣй като Фридрихъ I узналъ между другото отъ освободенитѣ пратеници, че Исаакъ II Ангелъ дори не имъ давалъ столове, а като роби наредъ съ ромеитѣ трѣбало да стоятъ прави предъ него, и не били удостоени съ никаква почитъ, макаръ че тѣ били епископи и негови роднини, той силно се наскърбилъ и не можалъ да скрие досадата си. „Когато му се представили нашитѣ пратеници, пише Никита, той (Фридрихъ I) заповѣдалъ както на тѣхъ, така и на слугитѣ имъ да седнатъ наредъ единъ до другъ, като не позволилъ да стоятъ прави нито на готвачитѣ, нито на коняритѣ, нито момчетата готвачи. На забележката отъ страна на пратеницитѣ, че не е прилично на слугитѣ да сѣдятъ наедно съ великия императоръ (доста е и това, дето господаритѣ имъ сѣдятъ), той не отстъпилъ въ нищо, а, напротивъ, турилъ ги да седнатъ наредъ съ господаритѣ имъ, като искалъ съ това да подиграе ромеитѣ и да имъ каже, че въ тѣхното отечество не се прави разлика нито по доблести, нито по произходъ, но както свинаритѣ събиратъ всички свини въ единъ оборъ, безъ да отдѣлятъ обикновено угоенитѣ отъ неугоенитѣ, така и ромеитѣ всички турятъ единъ до други” (Nicetas, ib., pp. 536, (20) — 537, (16)).

77. Ansbert, ib., p. 48, (4-8); p. 49, (10-15).

78. Ibidem, p. 48, (8-15).

79. Ibidem, p. 48, (24-30).

80. Ibidem, pp. 41, (35) — 42, (6); у Св. Георгиева, п. т., стр. 260—261.

81. Nicetas, ib., p. 536, (12-15).

82. Въ броя на тия заложници, споредъ Дитполда, влизали следнитѣ личности: синътъ, братътъ, вуйката (чичото ?) на ромейския императоръ, както неговитѣ канцеларъ, маршалъ и столникъ. При това Дитполдъ съобщава за още едно условие, за което Ансбертъ не споменува, а именно: ако грѣцкиятъ императоръ „направи да премине съ миръ, сигурностъ и съ добъръ пазаръ земята (му) и пролива Св. Георги, той самъ (Фридрихъ I) отъ своя страна ще му позволи да избере нѣкои отъ армията, ще (ги) накара да се закълнатъ, че той ще влѣзе въ земята (му) безъ никакво лошо намѣрение, нито съ замисълъ къмъ държавата му”. Вж. у Св. Георгиева, п. т., стр. 256—257.

83. Ansbert, *ib.*, pp. 49, (18) — 50, (35). Съдържанието на тая реч е предадено и въ писмото на еп. Дитполда (отъ 11.XI.), но не тъй пълно, както тя е изложена у Ансберта; впрочемъ у него се срѣщатъ пасажи, които нѣма у последния. Така еп. Дитполдъ влага въ устата на Фридриха I и следнитѣ думи: „А неговиятъ (на Исаака II) предшественикъ, благочестиво споменатиятъ Мануилъ, и когато бѣхме врагове единъ на другъ, поставяше ясно името ни въ писмата си, нито съ нѣщо отнемаше достоинствата на нашето величие. Това и ние правѣхме къмъ него на свой редъ”. Вж. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 257—258. — Съвсемъ свободно е предадена тая речъ отъ автора на *Hist. peregr.* (*ib.*, pp. 143, (24) — 144, (12)), като измѣнилъ дори и външната форма.

84. Ansbert, *ib.*, p. 51, (1-5). — *Hist. peregr.* разказва, че следъ като изслушали речта на императора, ромейскитѣ пратеници се изплашили твърде много, защото тѣ очаквали следъ това да бждатъ хвърлени въ затворъ. Фридрихъ I, като забелязалъ това, обърналъ се къмъ тѣхъ съ нова речъ и ги успокоилъ, като казалъ, че въ римската империя нѣма навикъ да се причиняватъ оскърбителни неправди на каквито и да било пратеници. „Въ едно обаче, продължилъ императорътъ, имамъ пълна надежда на моя братъ, вашия господаръ, че, преди азъ да навлѣза въ предѣлитѣ на царството му, той напълно ще възстанови това, за което се знае, че е било задържано отъ нѣщата и доспѣхитѣ на моитѣ пратеници”. Следъ това гърцитѣ казали, че тѣ не сж дошли да отговарятъ на такива въпроси, защото нѣмали нито инструкции, нито подобна мисия. „Така, безъ да решатъ дѣлото на мира, тѣ се върнаха въ Цариградъ, като донасяли нищо друго, освенъ слуха на несъгласието и заплахитѣ на воинитѣ” (*ib.*, p. 144, (13-29)). Но всички тия съобщения ние считаме като догадки на автора на *Historia peregrinorum* и затова не имъ отдаваме значение.

85. Ansbert, *ib.*, p. 42, (12-20); у Св. Георгиева, п. т., стр. 261.

86. Ansbert, *ib.*, p. 43, (12-20); у Св. Георгиева, п. т., стр. 262.

87. Ansbert, *ib.*, p. 42, (6-12); у Св. Георгиева, п. т., стр. 261. — *Hist. peregr.*, *ib.*, p. 144, (30-34).

88. Ansbert, *ib.*, pp. 51, (19) — 52, (3).

89. *Ibidem*, p. 52, (3-14).

90. Крепостъ на брѣга на р. Сазлийка при вливането ѝ въ Марица, близу до днеш. Симеоновъ градъ. Подробно за тоя градъ вж. В. Н. Златарски, *История на българ. държава и пр.*, т. II, стр. 185 сл. — Въ *Hist. peregr.* той е нареченъ Glismon, разбира се, погрѣшно.

91. За тая крепостъ споменува само *Historia peregr.* (*ib.*, p. 145, (7-8)). Тя се намирала на главния пѣтъ между Пловдивъ и Одринъ и, какъ то се предполага, южно отъ с. Оваджикъ. Подробно вж. В. Н. Златарски, *Известията за българитѣ и пр.*, София 1908, стр. 68 п. л. — Отъ сжщия, *История на българ. държава*, т. I, ч. 1, стр. 301.

92. Ansbert, *ib.*, pp. 52, (15) — 53, (2). — *Hist. peregr.*, *ib.*, pp. 144, (30) — 145, (15). — Заминаването на маджарскитѣ кръстоносци, споредъ Ансберта, станало още отъ Близимось, а споредъ *Hist. peregr.*, следъ пристигането имъ въ Констанция, което е по-вѣрно, защото отъ Пловдивъ кръстоносцитѣ тръгнали на 5. ноемврий и подиръ три дни, т. е. на 8. с. м. стигнали въ Близимось, дето престояли седемъ дена, т. е. до 16. с. м., а пъкъ маджаритѣ заминали на 19. ноемврий, т. е. тъкмо следъ пристигането на кръстоносцитѣ въ Констанция, следов., за пѣтя отъ Близимось сж употребили само три дни. Установяването на тия дати дава възможность да се опредѣли, че писмото до сина си Хенриха Фридрихъ I е писалъ въ Констанция, а не въ Пловдивъ. Вж. K. Zimmert, п. т., стр. 64.

93. Hist. peregr., ib., pp. 145, (24) — 146, (2).

94. Ansbert, ib., pp. 53, (12) — 55, (21). — Hist. peregr., ib., pp. 146, (3) — 147, (3).

95. Вж. у Св. Георгиева, п. т., стр. 258.

96. Вж. В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня и пр., п. т., стр. 34—38; 42—44.

97. Ansbert, ib., p. 55, (22-37). — Hist. peregr., ib., pp. 148, (32) — 149, (4).

98. Ansbert, ib., pp. 57, (15) — 58, (11). — Cp. Hist. peregr., ib., p. 148, (15-25).

99. Ansbert, ib., p. 58, (12-18): Kalopetrus Blacorum et maxime partis Bulgarorum in hortis Tracie domnus, qui se imperatorem... et coronam imperialem regni Grecie ab eo sibi imponi efflagitabat seque ei circa initium veris quadraginta milia Blacorum et Cumanorum tenentium arcus et sagittas adversus Constantinopolim transmissurum constanter asseverabat. — Първият издател на Ансберта, знаменитият славист Добровски дава четене: qui se imperium et coronam imperialem etc., без да забележи, че Петър не е могъл да иска от Фридриха I да тури върху него imperium, но зато пък новият издател А. Chroust открил, че тукъ въ текста е направен доста голъм пропускъ, може би, случайно при преписването, който той попълва приблизително така: qui se imperatorem [nominabat], което намира своята подкрепа въ следните думи на сжщия Ансбертъ: Kalopetrus, Blachorum domnus itemque a suis dictus imperator Grecie. Но какво значи тукъ imperator Grecie ? Да се наричалъ Петъръ или Асѣнь царъ на Византия, нѣмаме и не може да съществува подобно известие при онова неопредѣлено положение, въ което се намирала освободена България, следов., подъ imperator Grecie трѣба да се разбира, че Петъръ се е наричалъ отъ своите съ титула на ромейския императоръ βασιλεύς — царъ. По-нататкъ А. Chroust предлага веднага да се чете: et legatos misit ad imperatorem, qui eum salutabant, вмѣсто което ние бихме предложили: et nuntium (или legationem, както е въ Hist. peregr., ib., p. 149, (14)), защото въ сжщия пасажъ се чете quem nuntium. . . remisit; а думитъ qui euin salutabant да се изпуснатъ като неумѣстни, защото поздравитъ въ подобни случаи сж били обикновено нѣщо, и не се вържатъ съ другия текстъ, защото това пратеничество не е било, следъ първото презъ юлий месецъ, второ и последно, а е имало и други, за които Ансбертъ не ни съобщава. И тъй, гореприведениятъ пасажъ въ български преводъ гласи: „Калопетъръ, господаря на власитъ (българитъ отъ освободена северна България) и на по-голѣмата частъ българини въ оградитъ на Тракия (въ областта Загора), който се [наричаше императоръ, бѣ изпратилъ пратеникъ (или пратеничество) при императора] (въ Одринъ) и настоятелно молѣше да му се възложи отъ него императорската корона на Гърция и увѣряваше положително, че въ началото на пролѣтъта ще му изпрати 40 хиляди власи (българи) и кумани, които владѣятъ лѣкъ и стрела противъ Цариградъ”, срещу съответния пасажъ въ Hist. peregr., който гласи: „Калопетъръ, който заедно съ брата си Асѣня господарюваше надъ влашкитъ народи (populis Blacorum) изпратилъ пратеничество въ Одринъ като молѣше да се възложи на главата му отъ ржката на императора диадемата на грѣцкото царство и обещавахе, че ще му дойде на помощъ съ 40 хиляди кумани противъ цариградския императоръ” (p. 149, (13-23)). Съпоставяйки двата тия текста, не е мжчно да се забележи, че тѣ не се различаватъ съществено съ изключение на това, че въ Hist. peregr. е означено, къде дошло българското пратеничество — въ Одринъ, че самъ Петъръ те дойде на помощъ императору, и че 40-хилядната войска състояла само отъ кумани.

100. Св. Георгиевъ, Императоръ Фридрихъ Барбароса и пр., п. т., стр. 140.

101. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 472 сл.

102. Θ. Успенский, Образование и пр., стр. 150, изобщо разбира даденото изречение приблизително въ същия смисъл. Той само пише: „но германский императоръ долженъ былъ за это не только признать свободу Болгаріи, но и обезпечить за Петромъ императорский титулъ”, безъ да даде каквито и да било обяснения къмъ текста на Ансберта.

103. Ansbert, ib., p. 58, (18-20): Quem nuntium domnus imperator benigne a se pro tempore remisit et Kalopetro placentia rescripsit.

104. Ibidem, p. 149, (18-23): Imperator vero illius petitioni amicabile et placens pro tempore dedit responsum, quamvis alia cura et maiori sollicitudine propositum iter proficere moneretur. Amplius namque desiderabat partibus transmarinis succurrere et videre bona Hierusalem quam in Grecia demorando alienum sibi imperium vendicare. Издательтъ А. Chroust изтъква, че авторътъ на Hist. peregr. е заимствувалъ отъ Ансберта само израза „placens pro tempore”, следов., за останалото той е ималъ другъ изворъ.

105. Ansbert, p. 58, (28): civitatem Culys dictam. Това несъмнено е малката крепостъ у Анна Комнина (ib., I, pp. 227, (16) et 228, (15)) τὸ τοῦ Κοῦλη πολίχνιον, чието мѣстонахождение ние опредѣлихме приблизително между днешните градове Айреболъ и Кешанъ. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 189, бел. 2.

106. Ansbert, ib., pp. 58, (21) — 59, (31). Ние не допускаме, че завземането на Еносъ да е свързано съ очакваната отъ Фридрих а I флота, за която той пише въ писмото отъ 16. ноемврий (вж. тукъ по-горе), защото херцогътъ, следъ като ограбилъ града, напусналъ го, безъ да остави тамъ войски.

107. Ibidem, p. 59, (4-30).

108. Между другитъ способи за въздействие противъ разврата Ансбертъ ни описва следния: „Имаше сжщо и много (такива), които, водени, като стария Финеесъ (синъ на Елеазара, синъ на свещеникъ Аарона, Числа, XXV, (7) и (11)), отъ божия духъ и отъ ревностъ за божия домъ (Псл. 68, (10). — Иоанъ, II, (12)), наказваха прелюбодейцитъ, колкото залавяха, съ достойния способъ за посрамване: тѣ развеждаха както мже, тѣй и жени, публично голи, съ вързани на гърба ржце и съ хвърленъ на половитъ органи парцалъ, презъ цѣлия градъ за страхъ и назидание на другитъ и, най-сетне, като ги потапяха нѣколко пжти презъ самия зименъ студъ въ протичащата рѣка, отпускаха ги съ подobaващия присмѣхъ и подигравки”. — Ansbert, ib., pp. 59, (31) — 60, (20). — Ср. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 137—138.

109. Ansbert, ib., p. 60, (21-32); p. 61, (3-10). — По-нататъкъ Ансбертъ излага новинитъ, които билъ донесълъ върналиятъ се отъ Маджарско императорски пратеникъ клирикъ Еберхардъ. Между другото той разправялъ, че, когато минавалъ презъ България, „той видѣлъ тѣлата на всички почти погребани по пжтя тамъ peregrini Христови изровени по извънредната дивотия или лудешката глупостъ на българитъ за безчестие на Христовата войска, споредъ Давидовото изречение : „труповеъ на Твоитъ раби предадохъ за храна на птицитъ небесни” и пр. (Псл. 78, (2)), освенъ само наистина девственото тѣло на почтения абать Агмунденски, което по чудна божия помощъ останало небутнато”. Ibidem, pp. 61, (31) — 62, (4).

110. Вж. тукъ по-горе, стр. 45 сл.

111. К. Жиречек, каз. съчин., стр. 201.

112. Ansbert, ib., pp. 60, (32) — 61, (3); p. 62, (5-19).

113. Ibidem, p. 62, (20-26). — Hist. peregr., ib., p. 147, (12-18).

114. Ansbert, ib., pp. 63, (9) — 64, (4). — За жаль Ансбертъ не дава имената на тия три града къмъ българската земя и поради това не може да се опредѣли, де собствено е действувалъ тоя отредѣ. Що се отнася до отреда на графъ абенбергски и адвоката Фридриха, то и мѣстото на неговитѣ действия сжщо точно не може да се опредѣли, макаръ и да е дадена южна посока, разбира се, отъ Одринъ.

115. Ibidem, pp. 64, (5) — 66, (36). За договора вж. K. Zimmert, Der Friede zu Adrianopel (Februar 1190), Byz. Zeits. Bd. XI, SS. 303—320.

116. Ansbert, p. 69, (16-27).

117. Ansbert, ib., pp. 69, (33) — 71, (31). — Hist. peregr., ib., p. 152. (14-28).

Закрепата на възобновената българска държава; Асѣнь I Старий

И дветѣ самоволни акции отъ страна на българскитѣ царе Петра и Асѣня — 1. избирането и коронясването на българския господаръ за царь (βασιλεύς), който по стара традиция трѣбало да се равнява на ромейския императоръ по значение и властъ, и 2. обявяването на българската църковна независимостъ съ учредяването на търновската архиепископия, — както и съюзътъ имъ съ сръбския великъ жупанъ Стефана Неманъ били насочени, както видѣхме, противъ Византия; но тогава отъ Цариградъ не се решавали да предприематъ никакви открити действия поради опасното възстание на Манкафа въ Мала Азия и предъ видъ на готвящия се въ западна Европа трети кръстоносенъ походъ, пжтътъ на който билъ насоченъ презъ ромейската империя. Презъ времето, когато кръстоносното опълчение на Фридриха I Барбароса преминавало презъ Балканския полу-въ, отношенията между България и Византия се обърнали, както вече се посочи, отъ нарушени въ явно враждебни. Сближението на Петра съ германския императоръ още презъ юлий м. 1189 г. и предложението му на военна помощъ противъ ромейския императоръ, за което не сж могли въ Цариградъ да не знаятъ, вече показали, че българскитѣ царе открито заставали въ редоветъ на византийскитѣ врагове. Къмъ това време ще трѣба да отнесемъ и побѣгването отъ Цариградъ на третия братъ Ивана, по-сетне царь Калоянъ, който бѣ даденъ като заложникъ при сключването на мирния договоръ въ 1187 год. и като такъвъ прекаралъ „доста време“ у ромейтъ [1]. Изразътъ „доста време“, т. е. не малко време, колкото и да е неопредѣленъ, все пакъ бѣгството на Ивана отъ Византия е станало въ всѣки случай, преди още кръстоносцитѣ да напуснатъ полуострова, защото неговото оставане въ ромейската столица следъ това ставало за него опасно, следов., заложничеството се е продължавало около две години. Това побѣгване на Ивана не малко е допринесло за засилване на неприязненитѣ отношения между дветѣ съседни държави. По-сетне, презъ декемврий 1189 год. и януарий 1190 г., когато отношенията между кръстоносци и ромеи станали дотолкова натегнати, че Фридрихъ I се видѣлъ принуденъ да осигури обещаната отъ българитѣ военна помощъ, Петъръ му съобщилъ, че той е готовъ съ една 40-хилядна армия отъ българи и кумани за действия противъ цариградския императоръ, за което германскиятъ императоръ трѣбало да признае свободата на България и царската титла на българския господаръ. Фридрихъ I приелъ благосклонно предложението на Петра, защото на първо време той, наистина, мислилъ да се възползува отъ услугитѣ на българитѣ. Обаче

сключениятъ наскоро, на 24. февруарий 1190 год., миренъ договоръ между Фридриха I Барбароса и Исаака II Ангелъ направилъ тѣхната военна помощъ безпредметна и поставеното отъ Петра условие неосществимо. Тогава Петъръ и Асѣнь, едно, за да дадатъ на своитѣ съюзници-куманитѣ да се нагрябятъ, защото това е било всѣкога тѣхно главно условие при сключването на воененъ съюзъ, и по тоя начинъ да отклонятъ всѣкакви възможни незадоволства отъ тѣхна страна, и друго, за да предупредятъ всѣкакви изненади откъмъ Исаака II Ангелъ, отъ когото тѣ сж очаквали само война всѣка минута, почнали враждебни действия въ ромейскитѣ владения, вѣроятно, въ Пловдивската очистена отъ кръстоносцитѣ областъ, преди още последнитѣ да потеглятъ отъ Одринъ, т. е. преди 1. мартъ 1190 год.

Противъ българитѣ и куманитѣ на първо време билъ изпратенъ пълководецъ Константинъ Аспиета, когото несъмнено трѣба да видимъ въ неназования по име отъ Ансберта византийски военачалникъ (dapifer) [2]. Той, както изглежда, ималъ на разположение доста голѣма войска, но не билъ снабденъ съ нужнитѣ срѣдства за продоволствието на войницитѣ, защото казвалъ, че „войницитѣ не сж въ сила да се борятъ въ едно и сжщо време съ двама неприятели — българитѣ и глада и че е необходимо да имъ се дадатъ провиантскитѣ пари, които тѣ не били получавали за цѣла година”. Поради това военнитѣ действия противъ българитѣ и куманитѣ били толкова безуспѣшни, че Константинъ Аспиетъ се видѣлъ принуденъ да се обърне къмъ германския императоръ за помощъ, въ силата на току-що сключения миренъ договоръ съ неговия господарь, за борба противъ българитѣ. Въ сжщото време и българскиятъ царъ Петъръ се обърналъ къмъ Фридриха I Барбароса съ усилена молба за помощъ „противъ грѣцката войска” въ силата пъкъ на сключения по-рано воененъ съюзъ между тѣхъ. Тия едновременно обръщания отъ двата противоположни лагери за помощъ показватъ, че и дветѣ страни сж държали упорито и нито едната, нито другата не е могла да вземе върхъ. Но нито ромеитѣ, нито българитѣ не получили исканата помощъ, защото мирниятъ договоръ билъ вече подписанъ между Фридриха I и Исаака II, и кръстоносцитѣ вече се готвили за пътъ къмъ Калиополъ. Освенъ това Константинъ Аспиетъ, ходатайствувайки за войската, предизвикалъ гнѣва на Исаака II, който подъ предлогъ, да не би тоя човѣкъ да повдигне войската противъ него, заповѣдалъ да го арестувала, а после го уволнилъ отъ длѣжностъ и го лишилъ отъ зрение. Обаче следъ това работитѣ на западъ трѣгнали още по-лошо, защото, казва Никита, „българитѣ заедно съ куманитѣ постоянно правѣли разорителни и опустошителни нахлувания въ ромейскитѣ области” [3]. Затова веднага следъ очистването на полуострова отъ кръстоносцитѣ, първата грижа и внимание на цариградското правителство били насочени изключително къмъ българитѣ, Исаакъ II Ангелъ решилъ да накаже българитѣ не само за тѣхнитѣ връзки съ германския императоръ, но и за тѣхнитѣ неочаквани нападения и изобщо за нарушението на мира.

Още презъ пролѣтътъ на 1190 год. Исаакъ II, „като събралъ цѣлата ромейска войска” [4], предприелъ голѣмъ и по суша, и по море походъ въ България, целта на който била да се разправи веднажъ завинаги съ българитѣ. Доколко сж били увѣрени ромеитѣ въ пълния успѣхъ на тоя походъ, се види отъ речъта на Никита Акомината, следъ като получилъ звание великъ сѣдия (ὁ κριτὴς τοῦ βήλου), произнесена преди потеглянето на Исаака въ походъ. „Не бѣше си починалъ отъ грижитѣ, които ти понесе, отбивайки коварнитѣ аламати, ти отново прекарвашъ цѣла нощъ подъ

открито небе и носишъ желѣзо (орѣжие) презъ цѣль день; и като помисли вчера и она день, че да се задържатъ нахлуванията на скититѣ презъ Дунавъ противъ насъ е дѣло на царския великъ умъ, ти направи мисълъта дѣло. И проливътъ на Пропонтида (Мраморно море) скоро се обърна на земя отъ корабитѣ, които покриватъ повърхността (му); и богатиятъ съ дълбоки и крути завои Истъръ (Дунавъ) ги носи върху си плаващи на платна и люшкащи се около неговитѣ острови. Тая рѣка, разсичана следъ много време отъ ромейски лопати, високо възпѣва; скоро, следъ като приеме виковетѣ и затриванията на варваритѣ, силно окървавена далечъ се влива въ Евксинския Понтъ, като възвестява на народитѣ, презъ които тя тече, за твоитѣ подвизи, употребявайки като гласъ, баграта на струитѣ отъ варварскитѣ кърви, и вика къмъ червениятъ варвари за убийственото нападение противъ насъ и къмъ истинскитѣ „мъже на кървитѣ“, че враждебнитѣ замисли противъ ромейтѣ сж унищожени и че съ тебе, богоподобния владѣтель, сж уговорени условията на мира, и тѣ (варваритѣ) преминали къмъ неговия (на мира) блѣсъкъ, за да не ги поглѣща мечъ. И тъй недавно, още съвсемъ недавно ти се бѣ предалъ съвършено на такива дѣла, като на видъ съблюдаваше примирieto, а на дѣло по-скоро чудесно обмисляше и се грижеше за насъ; а сега ти водишъ войската противъ варваритѣ, возейки съ себе си приготвенитѣ отъ известния Архимеда метателни машини, копачки и тарани и всичко, което може да разрушава кули. Прекрасни работи се извършиха за тебе и по суша, и по море, а още по-прекрасни, съ божия помощъ, както се казва, ще бждатъ ония, които — на добъръ часъ на ромейтѣ — има още да се извършатъ, защото заедно съ вода дѣлишъ успѣхитѣ и чрезъ огънь, и чрезъ вода. Затова азъ казвамъ, че варваритѣ, изпитани въ горещъ бой и въ течението на рѣката, най-после, следъ като паднаха духомъ, нека неочаквано да дойдатъ подъ ярмото на твоята държава, като на почивка. Така да разсѣждавамъ ми дава не нелѣпо желание и не слѣпа и неизпълнима надежда, а божие то преглеждане за насъ и твоята всѣкога успѣшна въ боеветѣ храбростъ.

„На тебе, както по-преди на Давида, право и отъ Бога е обещано и изпълнено, че нито врагътъ ще те надвие, нито синътъ на беззаконието ще те притѣсни“ (Псл. 88, (23)).... Защото ние знаемъ, знаемъ по навикъ, който спрямо тебе е не измѣненъ за победата, само трофеи, както и изходътъ на сега предприеманата срещу противникитѣ битка ще бжде безъ съмнение щастливъ. И ние извличаме всѣки пѣтъ двойно веселие отъ твоитѣ дѣла: въ началото ние пѣемъ молитвена пѣсень за отклонение на нещастieto, а въ края радостно възклица ваме, така че, ако самата твоя раздѣла отъ насъ, колкото и да е за кѣсо време, не би западнала дълбоко въ сърдцето (ни), то цѣлото време на твоя походъ противъ варваритѣ ние бихме прекарвали въ радостъ. Защото какво би причинилъ негодникътъ и жалкиятъ човѣкъ, когато ти, истинския повелителъ, о най-победоносний царю, нападашъ на него? или какво би на правило (глиненото) гърне на (медния) котелъ? Той ще каже на планинитѣ да паднатъ върху него и на хѣлмоветѣ да го покриятъ, за което тайнитѣ пророкуватъ; той ще се търси и ще се залавя отъ твоитѣ войски, като вреденъ звѣръ (κνώδαλον), заравянъ отъ добритѣ ловци въ храсталака; въ скоро време мѣстото му ще се издири, и той не ще се намѣри (Псл. 36, (10, 36)), макаръ че обхванатиятъ отъ демонитѣ, следъ като тури престола си на денницата, се възгордѣ на високитѣ северни планини, за да бжде за тебе, равния, на Бога владѣтель, сатана и противоседящъ. Но най-христолѣбивий царю, който обичашъ опасности и при това голѣми повече отъ нѣкогашнитѣ властодрѣжци, тъй като ти се движишъ противъ варваритѣ въ пѣленъ кариеръ (ὄλφ ρυρῆρι). като ще имъ въздадешъ много по-голѣмо въздаяние. Не те

отклонѣватъ отъ копнежъ за насъ нито трудове и почти равни борби, нито изгрѣването на Орионъ, нито блѣсъкътъ на Сириуса, нито височинитѣ на стрѣмнитѣ и недостѣпни за нападение планини, нито тѣсниятъ и мжченъ пѣтъ, нито нѣщо друго.

„И тъй ние, поданицитѣ, възпѣваме отъ насъ сития тебе придружаващи пѣсни. Нека Господь ти праша помощъ по море, като изравня планини, мжнопроходими мѣста прави леснопроходими, разбива меднитѣ врати и съкрушава желѣзни завори; денемъ слънцето да не те пали, нито месецътъ нощемъ; нека ржката ти да изпитатъ всички твои врагове, дѣсницата ти да изнамѣри всички мразящи те, нека тѣ станатъ като пѣна предъ лицето на вѣтъра, а ти — като ангелъ Господень, който ги преследва и изтрѣба; нека да нападне на тѣхъ страхъ и трепетъ, защото тѣ сж племе, което унищожи съвета, който разпѣтветува въ тѣхнитѣ нрави, което се отказва отъ Бога спасителя чрезъ нарушение на клетвитѣ, което често излѣгва въ всичко противъ богоравния императоръ; то е съсждъ на гнѣва, който е приготвенъ за гибель. Следъ като свършишъ работитѣ противъ бунтовницитѣ и противъ насрещнитѣ имъ скити по желанието на твоето най-царствено въ ржката божия сърдце, ти, нашиятъ народень вождъ, ще се върнешъ отъ Хемскитѣ долини (ἔκ τῶν Αἴμου τεμλῶν) цѣлъ богоподобень както нѣкогашниятъ Мойсей отъ Синай, следъ като изгладишъ душитъ на варваритѣ за лесно подчинение като че ли съ наржчното си страшно копие и имъ начертаяшъ отново закона на предишното робство като на други каменни плочи. И нека застане отъ дѣсно на тебе голѣма и блѣскава победа, като друга нѣкоя императрица, За да се неотстѣпно молимъ ние, не само богатитѣ отъ народа, но дори и случайно насъбралата се сбирщина тѣла, завършвайки триумфа. Свърхъ това нека твоятъ престолъ бжде на вѣки, днитѣ ти — като небеснитѣ дни, а властѣта ти — многолѣтна” [5]. За пѣтъ на нападението на северна България билъ избранъ единъ отъ източнитѣ старо-планински проходи (вѣроятно Лопушненския), защото, както изглежда, Исаакъ II искалъ да скрие нападението си и да изненада българитѣ. Затова сухопѣтната войска била прекарана отъ флотата по море отъ Цариградъ покрай Анхиалъ и излѣзла на брѣга въ Месемврия [6]; флотата пѣкъ имала за задача да продължи пѣтя си по морето къмъ устието на Дунавъ, да навлѣзе въ него и по тоя начинъ, като прекжсне връзката на дѣсния брѣгъ съ лѣвия, да пресѣче пѣтя на куманитѣ за отвждъ Дунавъ [7]. Обаче тоя грандиозень планъ противъ България не можалъ да бжде изпълненъ.

Петъръ и Асѣнь били сега много по-добре приготвени да посрещнатъ неприятелитѣ, отколкото по-напредъ презъ времето на възстанието. Тѣ имали сега защита не само въ природата на страната и мжно достѣпнитѣ проходи, но и въ укрепенитѣ мѣста и градове. „И наистина, пише Никита, той (императорътъ) намѣрилъ тамшнитѣ укрепления и градчета защитени много по-силно отъ по-преди и обиколени съ новоиздигнати стени, които на нѣкои мѣста се увѣнчавали съ кули”. Исаакъ II, чийто планъ билъ, следъ като премине Стара-планина въ източната ѣ часть, да нападне и превземе главнитѣ крепости въ северна България, Овечъ (при днеш. Провадия), Преславъ и Търново, скоро се убедилъ, че не ще бжде въ състояние лесно да завладѣе тия укрепени градове, още повече когато тѣхнитѣ защитници, ако и да се решавали да излѣзатъ вънъ отъ тѣхъ, но тѣ като елѣни, скачали по височинитѣ и, като диви кози, се катерили по стрѣмнинитѣ, и решително избѣгвали ржкопашния бой” [8]. Исаакъ II разбралъ, че за да може да превземе означенитѣ крепости, ще трѣба дълговременна обсада; затова, като миналъ покрай Овечъ, Преславъ и други

укрепени пунктове, всичкото си внимание съсредоточилъ на Търново, дето се бѣ затворилъ царь Асѣнь, и което той обсадилъ, следъ като се разположилъ на лагеръ подъ стениѣ. Но и тукъ не можалъ да се задържи дълго. „Единъ българинъ, приструвайки се за бѣглець, разказва Г. Акрополитъ, дошълъ при императора и му съобщилъ, че му се готви нападение откъмъ скититѣ (куманитѣ). Смутенъ отъ тая вестъ, още на следния день императорътъ се оттегля отъ готовата да се предаде крепостъ” [9]. Никита, който несъмнено е знаелъ тая подробностъ, избѣгналъ да спомене за нея и се ограничава съ следнитѣ думи: „Освенъ това страхъ отъ нападение откъмъ скититѣ (защото времето още имъ позволявало да направятъ преминаване), така сжщо подбуждало императора по-скоро да се върне оттамъ назадъ” [10]. Въ единъ вариантъ къмъ Никитовата история се изтъква третя причина за бързото прекратяване на похода: Исаакъ не можалъ да даде заплатата на войницитѣ, защото такава имъ далъ само за два месеца [11], а тия месеци се вече изминали, следов., въ самата му войска ще да се е вдигнало незадоволство, което му е налагало да побърза съ завръщането си. За връщане Исаакъ не избралъ сжщия пътъ, по който той бѣ дошълъ, а почналъ да търси другъ най-късъ, който му посъветвалъ да избере пакъ сжщиятъ българинъ, като разчитвалъ да се спусне по него, презъ тамшнитѣ долини, право въ Верроя (Боруй) [12]. Презъ времето на преминаването обаче на тоя проходъ страшна катастрофа постигнала ромеитѣ. Ето какъ Никита Акоминатъ описва това нещастие:

„Вмѣсто да трѣгне по широката мѣстностъ, която позволила би на конницата нѣкой и други пътъ да се развърне, той (императорътъ) затворилъ себе си и войската си въ дупката на непроходими мѣста и въ долината на гористи пѣтища; по тоя долъ протичала малка рѣчичка. Напредъ вървѣли протостраторъ Мануилъ Камица и Исаакъ Комнинъ, зетъ по дъщеря на Алексия, по-сетнешния императоръ; въ ариергарда — севастократоръ Иванъ Дука, чичо на императора, а срѣдата на отреда, предъ който се движелъ обозътъ и се проточила войската, която била вънъ отъ строя, прислужници, заемалъ самъ императоръ Исаакъ и родниятъ му братъ, севастократоръ Алексий. Между това варваритѣ, като се появили и отъ дветѣ страни на тѣсния проходъ, въ който вървѣла нашата войска, явно всѣка минута заплашвали съ нападение. Авангардътъ обаче благополучно преминалъ тѣснинитѣ, безъ да срещне съпротива откъмъ българитѣ, които несъмнено сж разчитвали, че ще бжде по-добре да позволятъ на преднитѣ войскови отреди безъ кръвопролитие да прехвърлятъ височинитѣ, и тогава да се нахвърлятъ право върху срѣдата и да ударятъ тъкмо на оная частъ на отреда, дето се намиралъ самъ императорътъ, неговата свита, както и всички придружаващи го знатни, — и смѣтката имъ излѣзла върна. Едва току-що императорътъ бѣ навлѣзълъ окончателно въ това тѣсно устие, въ което решително нѣмало накѣде да се бѣга, изведнажъ варваритѣ се нахвърлили върху него съ всичкото си множество. Впрочемъ ромейската пехота не изведнажъ се уплашила. Напрѣгайки всички сили, за да не бѣдатъ заобиколени, ромеитѣ бързо се спуснали по височината на устието и отначало, макаръ и съ голѣми загуби, кое-да-е отблъснали нападащитѣ отъ върховетѣ на планината варвари. Отпосле, обаче, отстъпвайки на многобройността, подъ страшния градъ отъ търкалящи се отгоре камъни, тѣ почнали да отстъпватъ — не бързишката, въ редъ, като че ли съ цель да ги примамятъ и вече най-сетне — понеже неприятелитѣ постоянно все повече надделявали, наблѣгайки и тѣснейки съ своето множество, — цѣлата войска слѣзла съвсемъ. Въ ужасна бъркотия, когато всѣки се грижелъ само за своето лично спасение, неприятелитѣ колѣли всички, когото настигали и който имъ се попадалъ

въ ржце, като затворенъ въ оборъ добитъкъ. Нѣмало кой да защити, па и никой не можеше да защити. Самъ императорътъ, попадналъ като въ нѣкоя мрежа, много пѣти се опитвалъ да отблъсне насоченото противъ него варварско нападение, но нищо не можелъ да направи и дори изгубилъ шлема отъ главата си. Около него се събрали всички знатни въ голѣмо количество, които се намирали въ отреда, и за да му се прокара пѣтъ за излазъ, трѣбало да се пожертвува животътъ не само на голѣмъ брой коне, но, както казватъ, и на ромейски войници, които, като се натрупвали, задрѣствали прохода. По тоя начинъ билъ избитъ много народъ, за да спасятъ него само едного. Когато се съединилъ съ авангарда, императорътъ принесълъ благодарностъ Богу, задето запазилъ главата му въ това сражение. Между това севастократоръ Дука, виждайки, че не било възможно направо да мине, трѣгналъ по другъ пѣтъ, като сполучливо се натѣкналъ на единъ добъръ водачъ, когото примамилъ отъ редоветъ на неприятелската войска единъ войникъ отъ неговия отредъ, на име Литовой, и по него пѣтъ преминалъ безпрѣчно. Като се избавилъ презъ тѣй наричания Крънъ въ Верроя (Боруй), императорътъ се научилъ, че въ предния отредъ на войската, който бѣ преминалъ презъ устието безъ загуби, били разпространени най-лоши слухове за неговата сѣдба, — именно казвали, какво самъ той загиналъ заедно съ останалата войска. Поради това, за да се унищожатъ опаснитѣ слухове, той трѣбало да остане тамъ въ разни мѣста за нѣколко дена и следъ това вече да се върне въ царствения градъ. Между това печалната мѣлва за господаря бързо се смѣнила съ друга вестъ, която разпрѣсналъ по градоветъ самъ императорътъ, като заповѣдалъ навсѣкаде да се обяви за одържаната отъ него победа. . . Но императорътъ не се наслаждавалъ дълго съ славата на победителъ, защото многобройната загуба отъ убити напълнила всички градове съ плачъ и принудила селскитѣ жители да пѣятъ горчиви пѣсни. Следъ като се завърналъ въ Цариградъ, той донейде намали своята гордостъ, и изобщо това поражение силно подействувало върху него” [13].

Стр. 68

Подробно изложение на похода на Исаак Ангел и претърпяното от него поражение виж в книгата на В. Аврамов, *Войната на България с Византия през 1190 г. и погромът на императора Исаак Ангел при гр. Трявна*, София, 1929, стр. 1—232. Според изказаното там гледище поражението на византийците е станало в Тревненския проход. Срв. в същия смисъл и колективния труд на Щ. Атанасов, И. Дуйчев, Д. Ангелов, Г. Цанкова-Петкова, Д. Христов, Б. Чолпанов, *Българското военно изкуство през феодализма*, София, 1958, стр. 210—214.

(Д. Ангелов)

Така сѣдбоносно се свършилъ тоя знаменитъ походъ (трети) на Исаака II Ангелъ противъ току-що възобновена България, — походъ, на който се възлагали, както видѣхме, твърде голѣми надежди. Въ всѣки случай въ тоя походъ Исаакъ II не само не постигналъ първоначалния си планъ, но и завинаги изгубилъ северна България, която дотогава той все още продължавалъ да счита като византийска провинция, а за Византия завинаги билъ отрѣзанъ пѣтътъ къмъ страната северно отъ Стара-планина. Но и при все това сѣщиятъ Никита въ една крайно надута похвална речъ, държана следъ въпросния походъ презъ януарий или февруарий 1191 год. [14], казва следното: „Като младоженецъ, който излиза отъ чертога си, съ свѣтли лъчи ти изгони аламанската войска, като я изтика отъ ромейскитѣ предѣли; после ти се обърна къмъ северния край и оживи нашитѣ тамошни работи, които бѣха съвсемъ разнебитени презъ зимата отъ варварскитѣ нападения. Като напрати своя палещъ лжчъ върху самитѣ хемски бунтовници, ти помрачи тѣхнитѣ гледащи очи. И не измолиха ли тѣ, следъ като избѣгнаха припѣлзяващата опасностъ, да не имъ се явишъ като огънь

или поне да хвърляш отвесно (κατακάθετον) лжчитъ отъ твоето оржие, а да виждашъ достойното за по-голѣмо чудо, безъ да оказвашъ разпространената чрезъ тоя боговиденъ образъ приятелска услуга, като и древниятъ Израилъ не (видѣ) лицето на Мойсея; ти като че ли нѣкоя своя човѣколюбива завеса имъ прострѣ помолилитъ се, макаръ че ти знаешъ, че тѣ са негодни и опасни и че ще се върнатъ пакъ и пакъ по кучешки къмъ собствената си бълвотина [15]. Подражавайки по тоя начинъ на божието човѣколюбие, следъ като намали палещия потокъ на твоята държава, ти приложи по-умѣрени блѣсъци, или иначе да се каже, едновременно твоитѣ блѣсъци освѣтиха хемскитѣ върхове, и отстѣпническото племе веднага и опиращитѣ се на своитѣ лжкове скити, които бѣха въоръжили рѣще противъ тебе, като диви звѣрове, малодушно избѣгаха въ своитѣ леговища и, като змии, тия порождения ехиднини, отклонявайки се отъ предстоящия гнѣвъ, изпокриха се въ подземни пещери” [16]. Не може да има никакво съмнение, че тукъ Никита е ималъ предъ видъ тъкмо току-що описания походъ на Исаака II, който, макаръ и да се свършилъ съ пълно поражение на ромеитѣ, все пакъ официално се преобърналъ, както видѣхме, въ блѣскава победа [17]. Къмъ това, може би, ще трѣба да отнесемъ и частичнитѣ успѣхи на ромеитѣ като обратното отвоюване на Анхиалъ и Варна (вж. тукъ по-долу). Що се отнася до въпроса, по кой пжтъ Исаакъ II, следъ като снелъ обсадата на Търново, е отстѣпилъ, то при данната, че той, следъ като прехвърлилъ планината, дошелъ „презъ тѣй наричания Крънь” (διὰ τοῦ λεγομένου Κρηνοῦ) въ Верроя (Боруй, сег. Стара-Загора), не може да има никакво съмнение, че императорътъ е миналъ презъ Тръвненския проходъ, който води тъкмо въ Крънската областъ, заемаща страната по горна Тунджа отъ Гьопса до Сливенъ [18]; следователно, пжтътъ на отстѣпленieto на Исаака II е вървѣлъ отъ Търново на ю.-з. къмъ днешно Дръново, по Дръновската рѣка на Тръвна и, може би, самата катастрофа да е станала въ тая частъ на прохода, и презъ в. Кръстець превалилъ Тръвненската планина и се спустналъ въ Туловско поле, а оттамъ, като преминалъ Сърнена Гора (стар. Караджадагъ) презъ Змеевския (стар. Дервентския) проходъ, стигналъ въ Верроя. Сполучливото дѣло въ Тръвненския проходъ повдигнало духа на българитѣ, защото имъ доставило освенъ славна победа и голѣма плячка, отъ която не само се обогатили, но и дало възможность да се превъоръжатъ. Убедени, ако не въ унищожението, то поне въ разстройството на ромейската армия, тѣ сега станали по-смѣли. Блѣскавата победа надъ Исаака II Ангелъ вселила въ Петра и Асѣня още по-голѣма самоувѣреностъ, и тѣ сега не само се считали за независими, но и решили вече да пристѣпятъ къмъ изпълнението на втората частъ отъ първоначалния си планъ [19]. Веднага следъ разнебитването на ромейската войска тѣ нападнали и разграбили Анхиалъ и околноститѣ му, а следъ това завладѣли и Варна, последния градъ северно отъ Стара-планина, който още се намиралъ въ византийски рѣще. Съ завземането на тия два черноморски града, главнитѣ военни бази на ромеитѣ, Петъръ и Асѣнь се обезпечвали отъ всѣко нападение на ромеитѣ откъмъ Черно море. Затова тѣ сега обърнали вниманието си на западъ, и вече въ сжщата година тѣхнитѣ нападения достигнали до Сръдець, чиято по-голѣма частъ разрушили, и дошли дори до Стобъ (τὸ Στοιμτικὸν на р. Рила), чиито жители тѣ откарали, и, може би, за пръвъ пжтъ тогава сж посетили и българската светиня Рилския манастиръ [20], така че тѣ достигнали главния пжтъ по долината на р. Струма, който водѣлъ къмъ юго-западнитѣ български земи, днеш. Македония, която все още се намирала подъ византийска власть. Следъ това българитѣ проникнали по-нататъкъ на западъ до гр. Нишъ, отдето откарали „не малка плячка отъ хора и добитъкъ” [21]. Всички тия действия и нови успѣхи, които турили начало за освобождението на западнитѣ и юго-западни български земи, ясно

говорят, доколко въ това време България се бѣ засилила, и че целта на нейнитѣ освободители била вече не да се борятъ за отвоюване на независимостъ, а да разширятъ властта си и да събератъ българскитѣ земи отново подъ една политическа власть, съ други думи, отсега войнитѣ на Петра и Асѣня съ Византия получаватъ настѣпателенъ и завоевателенъ характеръ. Новитѣ военни успѣхи на българитѣ не могли да оставятъ Исаака II Ангелъ въ покой. „Обиколень отъ всички страни, като медъ отъ пчели, пише Никита, и не знаейки, на кого отъ страдащитѣ отъ нападенията на враговетѣ по-напредъ да помогне и за кого ще може да отложи грижитѣ си за най-после, императорътъ решилъ да раздѣли войската си между пълководцитѣ”. Докато българитѣ воювали на западъ, ромеитѣ успѣли отново да отвоюватъ, вѣроятно откъмъ морето, Варна и Анхиалъ, които отново били укрепени и снабдени съ византийски гарнизони, и изглеждало, че всичко тръгнало наредъ [22]. Смѣтайки се по тоя начинъ вече достатъчно осигуренъ откъмъ българитѣ, Исаакъ II решилъ сега да се обърне къмъ сѣрбитѣ, за да накаже и тѣхъ за безнаказанитѣ имъ нападения и разорения на ромейскитѣ области. Презъ есенята на 1190 год. („презъ есеннитѣ поврати на слънцето”) той тръгналъ заедно съ женската половина на своя дворъ отъ столицата и стигналъ въ Пловдивъ, отдѣто потеглилъ противъ сѣрбитѣ и Ст. Неманя, който билъ дошълъ тогава до Скопие и го завзелъ. За тоя походъ Никита ни дава твърде кратки съобщения, които донейде се попълватъ отъ споменатата негова похвална речъ, казана презъ януарий или февруарий на 1191 год. и въ която четемъ следното: „После ти отиде на западъ, безъ да срещнешъ съпротива и, като огънь всичко поглъщащъ, ти се яви предъ нечестивитѣ далматинци. Неманъ, склоненъ къмъ всѣка злоба, се разтопи като восъкъ и молѣше на края на прѣста да му угаси жаждата. Следъ като снелъ отъ себе си символитѣ на властта и лишенъ отъ господството на далматитѣ, той дойде да се допре до твоитѣ прекрасни нозе и се опитваше да ослаби ударитѣ на твоята неумолима сѣкира, направена върху него отъ небето” [23]. А солунскиятъ архиепископъ Евстатий въ своята речъ къмъ Исаака II, държана следъ речта на Никита презъ лѣтото на 1191 год. въ Пловдивъ, вѣроятно, по случай заминаването на императора отъ тоя градъ, за сѣрбския походъ на Исаака II задава следния въпросъ: „И защо не трѣба да изтеглятъ така сжщо и ония (враговетѣ на империята, въ случая куманитѣ), които узнаха, че сѣрбската сила и надменность малко преди това и почти вчера, следъ като бѣха потѣпкани отъ нозетѣ на нашия императоръ, като гумно пълно съ снопове, бѣха и развѣяни като слама, и преживяватъ сжщия страхъ за себе си”? [24] И наистина, споредъ историята на Никита, станало нѣкакво сблъскване съ сѣрбитѣ нейде при р. Морава, въ което сѣрбитѣ не устояли и се обърнали въ бѣгство; при преследването тѣ потърпѣли голѣми загуби отъ убити и потънали въ рѣката [25]; а споредъ речта му, сѣрбската земя била съвсемъ опустошена и разорена. Великиятъ жупанъ билъ принуденъ да сключи миръ, по който той трѣбало да се откаже отъ своитѣ завоевания, но все пакъ сѣрбитѣ сж задържали нѣкои византийски земи, така че по тоя миръ Бѣлградъ, Равно, Нишъ, Скопие, Призренъ, Кроя и Лешъ останали като византийски погранични градове [26]. Къмъ условията на тоя миръ ще трѣба да поставимъ и това, че Ст. Неманъ се отказалъ отъ съюза си съ българитѣ, който Ст. Неманъ и безъ туй не съблюдалъ, както вече се изтъкна.

Стр. 72

Интересно е да се отбележи, че въпреки тежкото си поражение през 1190 г. и обстоятелството, че българската държава била вече напълно независима, византийският император Исак Ангел продължавал да счита, че България се намира под неговата върховна власт. Това личи от съдържанието на сключения през 1192 г. търговски и политически договор между Византия и Дубровник. В този договор става дума за «българско царство» (*regno di Bulgaria*), което свидетелствува, че византийците са признали *de facto* съществуването на една българска държава. Същевременно обаче Исак Ангел дава на дубровнишките търговци същите права и привилегии за търговия в «българското царство», каквито им давал за цялата територия на своята империя. Това свидетелствува за стремежа му да посочи, че той се счита за върховен распоредител и над българите и за господар на България, което, разбира се, не е отговаряло на реалното състояние на нещата. Срв. за клаузите на този договор статията на *G. Cankova-Petkova, B. Primov, Dubrovnik, Byzantium and Bulgaria at the end of the 12-th. Century, Etudes Historiques, III, 1966, p. 79—94.*

(Д. Ангелов)

Следъ като уредилъ работитъ съ великия жупанъ, Исаакъ II Ангелъ, като миналъ презъ Нишъ, отишелъ на срѣща съ маджарския кралъ Бела III, своя тъстъ, която се състояла при р. Сава. Каква е била целта на тая несъмнено политическа срѣща, Никита Акоминатъ не казва; но, очевидно, тамъ сж се обсъждали мъркитъ, които трѣбало да се взематъ противъ бързо засилващата се България, която сега ставала еднакво опасна както за Византия, тъй и за Маджарско, и главно да принудятъ нейнитъ управители да сключатъ миръ; твърде е възможно, като се вземе предвидъ, че Бела III билъ готовъ въ 1195 год. да изпрати военна помощъ противъ българитъ, да е билъ сключенъ и воененъ съюзъ между зетъ и тъстъ противъ Петра и Асѣня [27]. Следъ като прекаралъ много дни наредъ на гости у своя тъстъ, Исаакъ II се върналъ въ края на есеньта въ Пловдивъ [28], дето, очевидно, останалъ да презимува, защото презъ пролѣтъта на 1191 год. ние го виждаме да действува оттамъ противъ куманитъ, па може би, и затова била доведена тамъ и женската полоияна на двора му.

Успѣшниятъ сръбски походъ, за чийто резултатъ въ Търново не сж могли да не знаятъ, никакъ не повлиялъ върху войнственото настроение на Петра и Асѣня; напротивъ, съ настѣпването на пролѣтъта на 1191 год. българитъ заедно съ своитъ съюзници куманитъ възобновили нападенията си въ Пловдивската областъ [29], може би, съ цель да предизвикатъ императора, който, наистина, предприелъ две нощни нападения противъ куманитъ. Ето какъ Евстатий Солунски описва тия нападения въ споменатата речъ. „Ти, най-храбрий самодържецо, щомъ зачу звука на войнишката трѣба (соб. войнишкия викъ), и тозчасъ, като страшенъ тежковъоръженъ воинъ, яхналъ на воененъ конъ, се хвърли въ сражение!... Азъ бѣхъ поразенъ отъ ужасъ, когато настѣпващата нощъ на великото Господне име, въ която Господнето възкресение изпълни устата ни съ божествена пѣсень, ти не даде покой и на твоитъ очи, и, когато другитъ приятно спѣха, самъ, като възседна коня, се спушна противъ неприятелитъ, които, възползувани отъ нощната тъмнина, се нахвърлиха разбойнишки върху страната отвѣдъ рѣката, която умиваше тамшната околностъ (р. Марица). Не по-малко се потопихъ въ дълбокъ ужасъ, отъ който по никой начинъ не можахъ да се отърва, защото не бѣха се изминали още пълни четири дена, и друга по-тежка борба те извика. — Защото скитскиятъ разбойнишки отредъ, следъ като премина рѣката на друго мѣсто, ималъ намѣрение да извърши нѣщо страшно, следъ като изчака такова пакъ време, както недавно по-рано бѣ настанало, въ оная нощъ, мокра отъ проливния дъждъ и тъмна, изобщо много по-лошо отъ онова време. Защото дъждъ вальше цѣлата нощъ; никой отъ присѣтстващитъ тамъ не би казалъ, че не е по-студенъ отъ снѣгъ, а и вѣтръ, като го засилваше, силно брулѣше, удрайки въ лицето, така че очитъ се помрачаваха, безъ да виждатъ, къде трѣба да се върви. А войнишкитъ коне се притискаха, като заставаха единъ до другъ плътно въ горнитъ си части отъ студения въздухъ, и

потъваха съ долните части поради това, че земята, попивайки много вода, се бѣ обърнала въ блато. — Тогава и тамъ ти, най-мощний царю, воеводу и войнико, застана начело на въоръжението, на нападението и на цѣлия оня добъръ редъ, който умѣе да спасява войската, и на ония, които градътъ на Филипа имаше вътре и които обитаваха около него, съ които ми се падна да се събера. И сега самъ азъ не мога спокойно да кажа, доколко всички се бѣха поддали на страха; мене стария и смѣлия не ме обхвана страхътъ, обаче внезапниятъ ударъ силно изплаши мнозина, ако не и повечето. И смущението имаше обяснение. Защото отъ страхъ се обърнаха на бѣгъ ония, у които на сърдцето паднаха разсждения за лоша участъ, а безстрашливи останаха ония, на които императорската разпоредителность, мощъ и храбрость, разпаляйки душитъ, подаваха добри надежди. Обаче всички наедно изпращаха просби къмъ Царя-Бога, пропити съ очудване, и господарътъ силно се провикваше къмъ тѣхъ, които се нуждаеха въ състрадание: „какво е това и докога автократорътъ прѣвъ и самъ ще се грижи преди всички и за всички?“ [30] Отъ сжщата речъ на Евстатия се установява, че първото нападение на императора било предприето срещу Свѣтлото Възкресение (14. априлъ), а второто подиръ четири дена, т. е. на четвъртия день на Великдень. Следъ тия два „голѣми подвига“, съ които той мислилъ, че е осигурилъ безопасността въ пловдивската областъ, Исаакъ II Ангелъ въ края на пролѣтъта или началото на лѣтото 1191 год. се завърналъ въ столицата, „като се отклонявалъ отъ пѣтя презъ Хемъ“, иронически завършва Никита Акоминатъ [31].

Но колкото ораторътъ и да възхваля въ своята речъ двата тия военни подвизи на императора, обаче едвали тѣ сж имали нѣкое особено решаваще значение въ войната съ българитѣ; напротивъ, и следъ това последнитѣ продължавали да безпокоятъ съ своитѣ нападения ромейскитѣ области; особено страдало населението на пловдивската областъ, затова Исаакъ II ѝ далъ ново управление: той назначилъ за стратегъ-управителъ тамъ младия си братовчедъ Константина Ангелъ, който въпрѣки това, че билъ току-що достигналъ юношескитѣ години, отличавалъ се съ своитѣ военни способности, като го издигналъ въ санъ „дука на флотата“ или „велики дука“. Въ скоро време Константинъ уредилъ и стегналъ дисциплината въ повѣрената му войска, която дотолкова се привързала къмъ него, че готова била да изпълни най-предано всѣка негова заповѣдь. Пристигането му въ Пловдивъ веднага оказало своето влияние върху отношенията къмъ българитѣ, които, споредъ думитѣ на Никита, се бояли повече отъ него, отколкото отъ самия императоръ. И наистина, на нѣколко пѣти, когато Петъръ и Асѣнь се тъкмѣли да нападнатъ на околноститѣ на Пловдивъ и Верроя, Константинъ узнавалъ своевременно тѣхнитѣ планове, настигалъ ги, разбивалъ ги съвсемъ и стремително преследвалъ тѣхнитѣ отреди. Всички тия успѣхи на ромеитѣ принудили най-сетне Петра и Асѣня да не правятъ тѣй често своитѣ нападения, както по-рано. Обаче и това не се продължило за дълго време. Младиятъ Константинъ, увлѣченъ отъ победитѣ си, успѣлъ да привлече войската на своя страна и се обявилъ за императоръ въ Пловдивъ. Това безразсѣдство на младия пълководецъ докарало скоро неговата гибель. Когато потеглилъ отъ Пловдивъ за Одринъ съ цель да присѣдини къмъ войската си и тамшния гарнизонъ, той коварно билъ уловенъ отъ свои хора, когато стигналъ въ крепостта Неучикъ или Неуцикъ, близу до Одринъ [32], и докаранъ въ столицата. Исаакъ II веднага заповѣдалъ да ослѣпятъ Константина, а неговитѣ съучастници били простени. Интересни сведения ни дава Никита Акоминатъ за отношенията на българитѣ къмъ бунта на Константина и неговата сѣдба.

„Между това, пише той, българитъ до такава степенъ се зарадвали, особено Петъръ и Асѣнь така тържествували при известието за постигналата Константина участъ, като че ли той се домогвалъ до царската власть собствено надъ тѣхния народъ. „Императорътъ не билъ въ състояние, казвали тѣ, да направи на българитъ по-голъмо благодеяние иначе, освенъ следъ като извади очитъ на Константина“, като остроумно осмѣйвали по тоя начинъ ромеитъ, чиито дѣла постепенно падали и ставали все по-лошо и по-лошо [33]. Въ сѣщото време тѣ желаели на фамилията Ангели, които владѣяха ромейската държава, много години да царува и молили провидението, щото тя, ако е възможно, никога да не измира и да не изгубва императорската власть, като привождали за причина на своята молба — не зная вече, кой и по кой начинъ тѣй вѣрно ги научилъ на това, да бждатъ проклети, — това обстоятелство, че въ продължение на тѣхното царуване положението на българитъ постоянно все повече и повече ще расте и ще се издига, така че тѣ дори ще разширятъ владенията си за смѣтка на чуждитъ области и градове и измежду тѣхъ самитъ ще произлѣзатъ „князя и вожди отъ чресълъ ихъ“ [34]. Тоя разказъ на Никита е твърде характеренъ, защото той ясно ни рисува, отъ една страна, че въ Византия сѣ гледали на България вече като на сѣвсемъ независима държава, а отъ друга, — доколко българскитъ народъ и неговитъ водачи бѣха усвоили тая идея. И наистина, веднага следъ усмирението на Константиновия бунтъ въ 1193/4 год., българитъ възобновили своитъ нападения. „Тѣ не прекратяваха оттогава нахлуванията съ своята скитска фаланга, имайки предъ видъ да разрушатъ нѣкое укрепление, да разграбятъ нѣколко села, или пъкъ да разорятъ известни градове, и опустошаваха всичко, каквото имъ се попадало по пътя, като нападаха ту на Пловдивъ, ту обсаждаха Сръдецъ, а по нѣкога подстѣпваха дори до Одринъ“ [35]. Всичкитъ опити на ромеитъ да се противопоставятъ на българскитъ нападения не донасяли никакви положителни резултати, а между това българитъ отивали все напредъ. Къмъ това време се отнася завоюването на Сръдецъ и присѣдинението на земитъ по горна Струма. Исаакъ II Ангелъ изпратилъ противъ тѣхъ двамата си пълководци, Алексия Гида, началникъ на източнитъ войски, и Василия Ватаци, domestikъ на западнитъ войски. Тѣ се срещнали съ неприятеля при Аркадиополъ (сег. Люле-Бургасъ), но били сѣвършено разбити: Гидъ, следъ като изгубилъ повечето отъ войската си, търсилъ спасение въ бѣгство, а Ватаци загиналъ наедно съ цѣлата си армия. Най-сетне императорътъ решилъ подъ своя лична команда да почне настѣпателна война противъ българитъ. Почнали се усиленни приготовления: направенъ билъ новъ наборъ на войници и сѣсрѣдоточение на ромейскитъ войски; повикани били и много наемни отреди: освенъ това Исаакъ се обърналъ къмъ своя тъстъ, маджарския кралъ Бела III, за помощъ, — въ силата на сключения вече между тѣхъ съюзъ, — който на драго сѣрдце се съгласилъ да му помогне, като изпрати помощна войска презъ Видинъ, следов., предполагало се, че маджаритъ ще навлѣзатъ отъ сев.-западъ въ България. Като събралъ по тоя начинъ достатѣчна армия и се снабдилъ и съ нужднитъ парични срѣдства и съ всичко потрѣбно за войската въ походъ, Исаакъ II Ангелъ презъ мартъ на 1195 год. потеглилъ отъ Цариградъ, съ твърдо и решително намѣрение да се противопостави на враговетъ и да не сложи орѣжие, преди да изпълни окончателно задачата си противъ „бунтовницитъ“. „Въ случай на успѣхъ, пише Никита, той предполагалъ да принесе Богу благодарность, а въ случай на несполука — да се подчини на неговата света воля, която нерѣдко опредѣля, щото жезълътъ на грѣшницитъ да служи като орѣдие за изпитание на праведнитъ. Съ такива мисли потегли императорътъ, като се решилъ смѣло да върви противъ всѣка опасность. Но ржката на Всевишния все още тежала надъ насъ, и неговиятъ гнѣвъ, както се показва на дѣло, не се

удовлетворилъ съ ония бедствия, които ние трѣбаше да търпимъ отъ българитѣ следъ тѣхнитѣ победи” [36]. Съ тия думи Никита намеква на грозната злополука, която постигнала Исаака II Ангелъ, когато вече се намиралъ въ походъ.

Постояннитѣ несполуки въ войната съ българитѣ заедно съ други тежки за населението особено финансови мѣропріятия окончателно подкопали престола на и тъй непопулярния Исаака II. Съставенъ билъ заговоръ противъ него, начело на който застаналъ родниятъ му братъ Алексий. Въпрѣки това, че неговитѣ приближени своевременно го известили за съществуването на тоя заговоръ и дори го предупреждавали за участието на брата му въ него, Исаакъ II обаче не отдавалъ никакво значение на тѣхнитѣ доноси, защото името на родния му братъ за него било достатъчно доказателство, че тѣ съ лъжливи. Следъ като отпразднувалъ Великденя въ Редесто, императорътъ спрѣлъ за по-дълго време въ Кипсели (сег. Ипсала), докато се съберѣли отстаналитѣ части на войската. Презъ време на почивката той решилъ да отиде съ своята свита и слуги на ловъ, като поканилъ и брата си Алексия да го придружи, но тоя отказалъ подъ предлогъ, че билъ боленъ. Щомъ обаче императорътъ се доста отдалечилъ отъ лагера, съзаклетницитѣ пълководци довели ужъ насила Алексия въ императорската палатка и го прогласили за императоръ; цѣлата войска и съветътъ държавенъ последвали примѣра на пълководцитѣ. Когато се научилъ за станалия превратъ, Исаакъ II се опиталъ да потърси спасение въ бѣгство, но билъ застигнатъ въ Макри (стар. Стагира, на западъ отъ Дедеагачъ), а после ослѣпенъ въ мѣнастиря Вира (сег. Фере) и заедно съ своя синъ Алексия билъ изпратенъ въ Цариградъ, дето като държавенъ престпникъ билъ затворенъ въ единъ дворецъ, а отпосле билъ хвърленъ въ тъмница [37].

Новиятъ императоръ Алексий III Ангелъ (1195—1203), който се украсилъ съ гордото име Комнинъ, не продължилъ похода на брата си и се върналъ въ столицата, защото искалъ да се закрепилъ на престола и да се короняса, а пъкъ съ българитѣ намислилъ да свърши работата по миренъ начинъ. Той поискалъ да влѣзе въ преговори съ Петра и Асѣня, като изпратилъ пратеници съ предложение за миръ, но нѣмалъ никакъвъ успѣхъ: българитѣ отговорили надменно, и предложенитѣ отъ тѣхъ условия се показали безчестни и невъзможни за ромеитѣ. Войната пакъ се възобновила и взела много по-широки размѣри. — Следъ завладяването на Срѣдецъ и областта му и съ закрепата властта на българския царъ въ земитѣ по горна Струма, Петъръ и Асѣнь се почувствували дотолкова силни, че тѣ решили да пристѣпятъ къмъ изпълнението на втората частъ отъ първоначалния си планъ — „да съединятъ подъ едно господство Мизия и България, както е било нѣкога”, т. е. да освободятъ и ония българи, които оставали все още подъ византийска власть. За Асѣня I било повече отъ ясно, че освобождението на югозападнитѣ български земи, днеш. Македония, може да стане само тогава, когато ги откъсне отъ центъра на империята, следъ като успѣе да слѣзе по долината на р. Струма и излѣзе и се закрепилъ на бѣломорския брѣгъ. И наистина, още презъ лѣтото на 1195 год., когато Алексий III се намиралъ въ Мала Азия противъ единъ опасенъ самозванецъ, Асѣнь I се спусналъ по долината на р. Струма и се насочилъ къмъ първокласната крепостъ Сѣръ съ своята армия. Недалечъ отъ тоя градъ българитѣ нападнали „българскитѣ войски”, т. е. мѣстни войски, набрани въ България, или днеш. Македония [38], разбили съвсемъ сжщо намиращия се тамъ ромейски отредъ, като избили по-голѣмата му частъ и самия пълководецъ Алексия Аспиета взели въ пленъ. Тѣ завладѣли повечето тамшни крепости,

къмъ които трѣба да причислимъ Мелникъ, Струмица и други и, като ги укрепили още по-силно, а това показва, че тия крепости останали въ български рѣце, върнали се въ своя си, като откарали безбройна плячка [39]. Къмъ времето, когато Асѣнь I се е връщаль отъ тоя победоносенъ походъ, се отнася и пренасянето мощитѣ на св. Ивана Рилски отъ Сръдецъ въ Търново. Ето какъ ни описва патриархъ Евтимий Търновски това събитие: „Следъ като пое държавното знаме, той (Асѣнь) добре закрепи всички разрушени български крепости и увехтѣлитѣ обнови и следъ като се добре въоръжи противъ грѣцкото царство, покоряваше околнитѣ страни, градове и села. Когато обаче дойде до Сръдецъ и го покори подъ властѣта и като чу за преславнитѣ и безбройни чудеса на преподобния, веднага се устреми къмъ неговата честна църква и, като цѣлуна благочестно преподобнитѣ мощи на светеца, мислѣше, че е изнамѣрилъ нѣкое многоценно съкровище. Като се изпълни отъ голѣма радост и духовно веселие, взима добро решение — за по-голѣма честъ и закрепване на своето царство (бѣаждѣ ради чѣсти и ѣтврѣженіе своегѣ црва) да пренесе мощитѣ на преподобния отецъ въ своя преславенъ градъ Търново. И веднага изпрати до своя патриархъ (разб. архиепископъ) господинъ Василия, който билъ въ Търново, голѣмъ градъ, писмо, което гласѣше така: „До всепочитаемия божий архиерей” господинъ Василия и духовния отецъ на нашето държавно царство. — По божие желание, следъ като дойдохъ въ тия страни и пристигнахъ въ Сръдешкия градъ, намѣрихъ честнитѣ мощи на преподобния Ивана, жителя на Рилската пустиня, изпълнени отъ чудеса и изцѣления, струваше ми се отъ радостъ като да летя по въздуха. Защото голѣма слава за него изпълни цѣлата тая страна и чуднитѣ му и преславни изцѣления огласиха не само тукъ, но и цѣлата вжгърска (маджарска) държава. Поради това мисълѣта на държавното наше царство реши, твоята святостъ да дойде тукъ съ цѣлия църковенъ причтъ и съ подобаващата почитъ да пренесе тия честни мощи на преподобния отецъ въ преславния царски нашъ градъ за похвала на цѣлото църковно изпълнение и за закрепата на нашето благочестиво царство”. — Като чу това, божествениятъ светителъ се духомъ възрадвахъ и въздалъ Богу благодарителна молба. И веднага набързо свикахъ цѣлия църковенъ причтъ и всичко гореказано имъ изложилъ. А тѣ на драго сърдце приели всичко съ топло усърдие и гореща душа. И всички едномислено усърдно потеглиха, като че ли искаха да заграбятъ многоденно съкровище и скоро пристигнаха въ Сръдецъ съ своя патриархъ и учитель. А благочестивиятъ царъ Ив. Асѣнь, следъ като приготвилъ почтено всичко за изпращането на светеца, врѣчи всичко на патриарха; оставилъ му и 300 храбри войници да придружаватъ светията. Самъ пъкъ, като потегли, скоро пристигна въ своя царски градъ. И почнахъ да гради църква въ името на светеца въ славния градъ Трапезица. Патриархътъ пъкъ (като) приелъ честнитѣ мощи на преподобния съ цѣлия причтъ, (потеглилъ на пѣтъ); него го придружаваше и игуменътъ отъ мѣнастиря на преподобния и всички подчинени нему монаси. И когато царътъ узнахъ, че патриархътъ пристигналъ, бързо излѣзълъ да го посрещне на мѣсто наричано Кръстецъ съ цѣлия синклитъ и като цѣлуна почитателно мощитѣ на светеца, той ги задържалъ да останатъ тамъ седемъ дена, докато била съградена църквата. И следъ като последната била осветена, съ почитъ положили въ нея мощитѣ на преподобния въ лѣто 6703 (= 1195), индикта 13, дето и до день днешенъ лежатъ” [40], т. е. до Евтимиевото време. Въ Търново мощитѣ преживѣли държавната катастрофа и останали тамъ до 1469 год., когато възобновителитѣ на Рилския мѣнастирь съ разрешението на турското правителство ги отнесоха отново въ мѣнастиря, дето и до день днешенъ лежатъ. И тъй, най-главнитѣ мотиви, които сж подбуждали Асѣня I да пренесе мощитѣ на св. Ивана Рилски отъ Сръдецъ въ Търново, били,

споредъ патриархъ Евтимия, „за похвала на цѣлото църковно изпълнение“, т. е. за прослава, за издигане на обявената следъ възстанието българска автономна църква и „за по-голѣма честь и закрепа на неговото благочестиво царство“, т. е. за засилване на възобновената отъ него българска държава, съ други думи, Асѣнь I е виждалъ въ народния светецъ най-силния покровитель на България и българския народъ, защото борбата за освобождението на българскитѣ земи (отъ византийската власт за него далечъ не била още завършека.

Въ похода на 1195 год. българитѣ не могли, както видѣхме, да завладѣятъ гр. Съръ въпрѣки тѣхната победа, но окупирането и закрепването на тамшнитѣ крепости отъ тѣхъ ясно показали въ Цариградъ, че тѣ ще продължатъ своитѣ нападения въ сѣрската областъ. Затова следъ оттеглянето на българитѣ Алексий III повѣрилъ защитата на Съръ на своя зетъ севастократоръ Исаака Комнинъ, като го снабдилъ съ доста голѣма войска. Освенъ това прѣснати били слухове за голѣми приготовления на цариградското правителство; много се говорило за личната храбростъ на новия императоръ и за неговитѣ превъзходни качества въ сравнение съ неговия братъ; а пъкъ споредъ Никита, и самитѣ българи предупреждавали своя царъ да бжде по-предпазливъ въ действията си противъ ромеитѣ. Но Асѣнь I, който добре познавалъ Византия, нейното вътрешно и външно безсилие, не се тревожилъ отъ такива слухове и съ още по-голѣма самоувѣреностъ продължавалъ войната; напротивъ, на всички тия предупреждения той съ горда самоувѣреностъ отговарялъ, че не трѣба да се дава ухо на слуховетѣ.

„Не вѣрвай на всѣки слухъ! казвалъ Аѣнь. Донася ли мѣлвата, че известенъ човѣкъ е храбъръ, веднага не се плаши, макаръ той, може би, наистина да е такъвъ; говори ли се за нѣкого, че той е малодушенъ страхливецъ, не рискувай и не зѣпай преди време; разбира се, не трѣба пъкъ и съвсемъ да си запушвашъ ушитѣ, защото не винаги слухътъ лъже, особено пъкъ кога казва по-голѣмата частъ отъ народа. Дѣлата на хората, които мѣлвата хули или възхваля, трѣба да се считатъ нѣщо като пробенъ камѣкъ, но въ повечето случаи необходимо е да туришъ своето око за сѣдия на мѣлвата, и тогава вече да се приема за справедлива, или пъкъ, като я подмажешъ съ малко масълце като лъжлива, нека си хвърка тя, кждето иска. Защото, казвалъ Асѣнь, ушитѣ не виждатъ работитѣ, но напълнени съ всѣкакъвъ шумъ, пазятъ само чуждитѣ и често противоположни приказки; окото пъкъ е тъкмо надеждниятъ водачъ по пѣтя и неизмамливъ свидетелъ на това, което е видѣло, защото не отъ страна е чуто, както ушитѣ, а право само види. Поради това не ви подобава да се смущавате отъ това, дето мѣлвата прославя сегашния ромейски императоръ като храбъръ, а трѣба да се види такъвъ ли е той наистина, какъвто го въздигатъ. Нека ви бжде водачъ и вѣренъ ръководителъ въ тая работа предишниятъ животъ на тоя човѣкъ. И ако внимателно вникнете въ него, то ще видите, че тоя човѣкъ съ нищо не е заслужилъ славата си: той съвсемъ не е вземалъ участие въ войната, никога не се е излагалъ на опасности, сражавайки се или помагайки на брата си въ неговитѣ битки за ромейската властъ, — това азъ твърде добре самъ зная, постоянно като грабя и опустошавамъ неприятелската земя, като печелѣхъ победа следъ победа и натрупвахъ трофеи върху трофеи — и не въ награда за трудоветѣ си той е получилъ багреница и царски вѣнецъ, а, както се види отъ самото дѣло, завладѣлъ скиптра по играта на слѣпото щастие. Поради това, азъ, право да си кажа, не мога и да разбера, какъ тоя човѣкъ, който нито веднажъ не ми се е показвалъ въ сражение и който нито съ ржка, нито съ съветъ, нито съ

дума никога не е бъркал на нашите работи, изведнаж се измънил съвсем наопаки. Азъ ще се постарая да ви обясня, доколкото е възможно, моята мисъл за тоя човък и за цѣлия неговъ родъ съ примѣръ. Виждате ли тия разни висулки, които висятъ и се развѣватъ на моето копие отъ вѣтъра? По цвѣтъ тѣ сж различни, а какви сж тѣ по прежда? Всички сж направени отъ една прежда и единъ тъкачъ ги е тъкалъ. Различавайки се по цвѣтъ, тѣ като че ли се различаватъ и по материя. Но това го нѣма и нѣма. Така и братята Исаакъ и Алексий, отъ които единиятъ е вече лишенъ отъ царството, а другиятъ ще носи порфира и се украсява съ владѣтелски вѣнецъ, имали сж единъ баща, изхвъркнали сж отъ едно гнѣздо, една земя ги е родила и отъ всичко поравно сж получили освенъ това, че вториятъ отъ тѣхъ, Алексий, по години е по-старъ. Затова, както ми изглежда и както всички знаемъ отъ опитъ, и на война между тѣхъ не трѣба да има разлика. Казвамъ, че ние сжщо така, както и преди, трѣба да продължаваме войната, като знаемъ, че и сега ние ще излѣземъ противъ сжщитѣ хора, които преди ние сме побеждавали, за да не казвамъ, че тѣ сж станали по-лоши, защото, отъ една страна се види, че ромеитѣ сж вече ослабнали и паднали духомъ, следъ като ние сме ги гонили толкова пжти съ позоръ, и тѣ нито веднажъ не сж могли да си поправятъ работитѣ, отъ друга —трѣба да се разбере и това, че Господъ ги е наказалъ, задето незаконно лишиха отъ царската властъ Исаака, който ги освободи отъ тежкото робство на тиранина! (разб. Андроника I Комнинъ). Люде, които се въоръжаватъ така противъ своитѣ спасители, не сж ли длъжни при пръвъ удобенъ случай да бждатъ изтрѣбени отъ враговетѣ като клетвопрестжпници”? [41]

Де и какъ е чулъ Н. Акоминатъ тая речъ на Асѣня I и изобщо дали тя принадлежи на последния, мжчно може да се провѣри; но независимо отъ това, дали тя е наистина речъ на Асѣня I, или пкъ е съчинена отъ самия Никита, тя ни дава една прекрасна характеристика на първия и въ сжщото време рисува и целта на втория, а именно, отъ една страна, да изкаже своето неодобрение за свалянето на Исаака II и че работитѣ на Византия никакъ не сж се измѣнили съ завземането на престола отъ Алексия III, а, отъ друга, да изтъкне, доколко новосъздаденото българско царство е вече заякнало, а българитѣ сж станали по-самоувѣрени въ действията си противъ Византия и сж вникнали въ разслабеното положение на империята.

Така въодушевявайки и насърчавайки своитѣ българи Асѣнь I възобновилъ войната и на следната година (1196) той съ още по-голѣма самоувѣреностъ навлѣзълъ въ областта на долна Струма и достигналъ до стария градъ Амфиполисъ (при сег. Неохорионъ, тур. Ени-кѡй, на Орфанския заливъ). Когато севастократоръ Исаакъ се научилъ, че българитѣ опустошавали околноститѣ на Съръ, той, увлѣченъ отъ нѣкои малки успѣхи въ сблъсквания съ неприятеля, побързалъ да излѣзе противъ тѣхъ съ пълна увѣреностъ, че той лесно ще се разправи съ тѣхъ. Асѣнь обаче по-голѣмата и по-добрата частъ отъ войската си разставилъ въ засади, и, когато самонадѣяниятъ Исаакъ се впусналъ съ своята конница противъ враговетѣ, той билъ заобиколенъ отвсѣкжде, изгубилъ по-голѣмата частъ отъ войската си и самъ билъ хванатъ въ пленъ отъ единъ куманинъ, който отначало се стараялъ да укрие своя пленникъ, като мислилъ да получи добъръ откупъ за него отъ ромейския императоръ; но скоро се прѣсналъ слухъ, че е уловенъ въ пленъ пълководецътъ и следъ щателно претърсване севастократорътъ билъ намѣренъ и доведенъ при Асѣня I. Всички,

които избѣгнали смъртта въ боя, спасявали се задъ якитѣ стени на Съръ, като оставили цѣлата страна на българитѣ, които безъ прѣчки награбили голѣма и богата плячка [42].

Така се свършилъ и тоя походъ. Никита ни разказва при това единъ епизодъ, който се свързва обикновено съ сѣдбата на царь Асѣня I. Презъ тоя походъ единъ свещеникъ, очевидно грѣкъ или грѣкоманствуващъ, който билъ взетъ въ пленъ и билъ откаранъ като пленникъ въ България, се обѣрналъ на български езикъ [43] къмъ Асѣня, измолвайки отъ него милость да го отпусне на свобода. Асѣнь I обаче му отказалъ, като казалъ, че далъ дума никога да не отпуска на свобода ромеитѣ, а да ги изпраща на оня свѣтъ, защото така било угодно Богу. Дълбоко въздъхналъ свещеникътъ и намокрилъ очитѣ си съ сълзи; разказвало се, какво той отговорилъ, че както Асѣнь не поискалъ да направи милость на бедния човѣкъ, близкъ до Бога по свещенството, така и нему самиятъ Богъ нѣма да окаже милость, че близко му предстои краятъ на живота, и тоя край нѣма да настѣпи съ естествена смъртъ, като въ тихъ сънъ, но както обикновено умиратъ повечето люде, които изваждатъ мечъ за погибель на другитѣ. Предсказанието на свещеника, споредъ Никита, наистина се изпълнило: следъ нѣколко време подиръ възврѣщането си въ Търново Асѣнь I билъ убитъ отъ единъ неговъ съплеменникъ. За това убийство ето какво ни разказва Никита Акоминатъ. „ Единъ човѣкъ, който много приличалъ на него (на Асѣня) по видъ и нравъ и се ползувалъ отъ неговата голѣма благосклонность на име Иванко, ималъ тайно сношение съ сестрата на неговата жена. Като се научилъ за това сношение, Асѣнь отначало запиталъ жена си и я заплашвалъ съ смъртъ, ако тя умълчи за станалото. Жена му съ разни думи смекчила неговитѣ убийствен погледи и ядове и най-сетне прибавила, че той напраздно се сърди на нея, защото той самъ е могълъ ясно да забележи тия сношения. Тогава той си пренесълъ гнѣва отъ жена си върху Иванко и пратилъ да го повикатъ късно презъ нощта, безъ да сдържи нито на минута своята нетѣрпеливость. Иванко, като се създалъ, че не безъ причина и безъ вина отъ негова страна го викатъ така безвременно, отговорилъ, че ще дойде на другата сутринъ. Но Асѣнь пакъ настойчиво повторилъ своето искане, защото считалъ неговото бавене за пренебрежение къмъ себе си. Следъ това Иванко разбралъ вече причината за викането си и се обѣрналъ къмъ своитѣ близки по кръвъ и приятели за съветъ, какво трѣба да прави. Тѣ му посѣветвали да отиде, но въ всѣки случай да препаше дългия си мечъ и го скрие подъ дрехата си и, ако Асѣнь следъ спокойни укори ограничи своя гнѣвъ противъ него само съ глѣчка, или изобщо му наложи наказание, безвредно за живота, храбро да претърпи и да поиска прошка за нанесеното оскѣрбление; ако ли пъкъ той се улови за меча противъ него, то така сжщо веднага да се въоръжи, да се постарее да превари това, което незабавно може да го очаква отъ негова страна, да нанесе смъртъ на кръвожадания и безпощаденъ човѣкъ и да го изпрати въ ада. Така той и направилъ. Тѣй като варваринътъ съвсемъ и не мислилъ да постѣпи съ него умѣрено, а веднага още при първия погледъ се разлютилъ срещу него, като звѣръ, и протегналъ ржка къмъ своето убийствено копье, то Иванко, като го преварилъ, поразилъ го въ хълбука и го умъртвилъ. Следъ това той побѣгналъ, явилъ се при своитѣ съмишленици, разказалъ имъ за всичко станало, и се съгласилъ наедно съ тѣхъ да вдигне възстание, понеже предполагалъ, че братята, роднинитѣ и приятелитѣ на убития така сжщо нѣма да останатъ спокойни. Въ случай че се постигне цельта (съмишленицитѣ му обещавали), че ще управляватъ страната и самата Мизия, по-справедливо и съгласно съ обичаитѣ на народа, отколкото Асѣнь, и че нѣма да решаватъ всичко съ (силата на) меча, както (правѣлъ) убитиятъ, и да вършатъ само това, което би внушавалъ гнѣвътъ;

въ случай пъкъ, че тяхнитъ замисли не се осъществятъ и бжде съвършена несполука въ кроежитъ имъ, решили да се премѣстятъ въ друга лодка и да се довѣрятъ на ония, които управляватъ ромейската империя. Въ сжщата нощъ тѣ успѣли не само да скрепятъ това решение, но и да възбудятъ многома къмъ пламенно участие въ тяхнитъ намѣрения. Като завладѣли по тоя начинъ Търново, тѣ се обявили противъ привърженицитъ на Петра. Щомъ пукнала зората, слухътъ за смъртта на Асѣня прогърмѣлъ не само по стенитъ търновски, но и далечъ задъ тѣхъ. Но, понеже, отъ една страна, Петъръ не се надѣвалъ лесно да потъпче възстанието на Иванка, а отъ друга — тоя последниятъ не билъ въ състояние самъ да противостане на Петра, то и двамата избѣгвали сблъсквания и се стараели да протакатъ времето: първиятъ — въ увѣреностъ, че сдържаността е едничкото срѣдство, за да надвие своя съперникъ, Иванка, а вториятъ — въ съзнание за необходимостта да прибѣгне къмъ ромейския императора и да се възползува отъ неговата помощъ за успѣшна борба съ противника. — Разказвало се сжщо, че ужъ Иванко убилъ Асѣня по внушение отъ севастократора Исаака, който, освенъ другитъ твърде много предложения, склонилъ го на това ужъ особено съ обещанието си да му даде за жена дъщеря си Теодора. Впрочемъ севастократорътъ изпусналъ душа въ окови, преди още да стане убийството” [44]. — Съвсемъ накратко споменува за сжщото събитие Георги Акрополитъ. „Като управляваше, пише той, по тоя начинъ българския народъ, като царъ, въ продължение на деветъ години, Асѣнь биде убитъ отъ братовчедъ си Иванка, който веднага и побѣгналъ, а български царъ става братъ му (на Асѣня) Иванъ, тъй като българитъ не поискали да приематъ на царството Петра, а пъкъ синътъ Асѣневъ, Иванъ, се намиралъ още въ детска възраст” [45].

И тъй, споредъ Никита Акоминатъ, убийството на царъ Асѣня I станало наскоро следъ завръщането отъ втория походъ въ Сърско, т. е. въ 1196 год., което се подкрепя и отъ известието на Г. Акрополита, че Асѣнь I царувалъ деветъ години, т. е. отъ 1187 год., когато той бѣ прогласенъ и коронясанъ за царъ. Що се отнася до самото убийство, то споредъ Н. Акомината, който ни излага цѣлата история споредъ разказитъ, които сж ходили тогава въ византийската столица, излиза, че то е станало по-скоро случайно, отколкото преднамѣрено, предизвикано отъ гнѣва на Асѣня I, като при това изтъква две причини, независящи една отъ друга, именно: 1. оскърбението на семейното чувство на Асѣня поради тайнитъ любовни връзки на Иванка съ сестрата на Асѣневата жена, и 2., че убийството станало по внушението на пленения севастократоръ Исаака, който обещавалъ на Иванка, между другото, да му даде за жена дъщеря си Теодора. Обаче едвали посоченитъ причини могатъ да се считатъ за истински, особено първата, която надали би могла да разяри дотолкова царъ Асѣня I, ако тя е нѣмала друга много по-сжществена основа; па и втората надали може да се приеме за правдоподобна въ тоя видъ, въ какъвто ни я предава Никита, защото единъ пленникъ, който наскоро билъ доведенъ като пленникъ и се е държалъ въ окови въ Търново, едвали е могълъ да внуши на близкитъ около търновския царски родъ да убиятъ Асѣня I; Впрочемъ, тая версия, която Никита предава като слухъ, самъ той опровергава, като пише, че севастократорътъ умрѣлъ въ окови, преди да стане убийството.

Тогава где трѣба да търсимъ истинскитъ причини за убийството на царъ Асѣня? В. Макушевъ се задоволява съ изтъкнатата отъ Никита първа причина и, както изглежда, не допуща влиянието на византийска политика въ това дѣло [46]. Впрочемъ на друго мѣсто той пише: „Щастливитъ войни

съ византийците обогатили българите и имъ дали възможност да укрепят градовете си съ стени и кули; но, завзетъ постоянно съ борбата противъ заклетите си врагове и намирайки се непрекъснато вънъ отъ родината, Асѣнь нѣмалъ възможност да се заеме съ държавната уредба на България, а отъ нея тя се крайно нуждаела. Двувѣковното византийско иго ще да е разклатило всички основи на общественото благоустройство и ще да е заразило българите съ пороците на Цариградъ. Развалата ще да е проникнала предимно въ боярското съсловие. Следъ разпуснатостта на византийците управлението на коравия, решителенъ и предприемчивъ Асѣнь могло е да се покаже на боярите твърде сурово. Ето защо тѣ тъй лесно пристанали къмъ страната на неговия убийца, Иванка, който имъ обещавалъ да бѣде по-кроткъ отъ Асѣня [47]. До каква степенъ развалата проникнала въ българския народъ, се види отъ това, че подиръ Асѣня билъ убитъ братъ му Петъръ, и убийцата билъ не чуждъ, а свой — българинъ” [48]. И тъй, макаръ и да сваля всичката вина за убийството на Асѣня I върху неговия строгъ характеръ, все пакъ В. Макушевъ допуска, че въ това дѣло не малко допринесла и нравствената развала на българските боляри, които били заразени съ пороците на Цариградъ и затова реагирали противъ суровото управление на Асѣня I, съ други думи, че къмъ 1195/96 год. се почнала борба между боярите и централната властъ въ България на чисто политическа почва, която докарала заговора противъ строгия царъ и неговото убийство. Що се отнася до нравствената развала на боярското съсловие, то ще забележимъ, че въ това си твърдение В. Макушевъ отишелъ твърде на далечъ, защото, ако българските боляри презъ времето на византийското владичество биха паднали нравствено толкова низко, то тѣ биха измѣнили на царъ Асѣня и презъ продължителната борба съ Византия, когато имъ сж се представяли много случаи, обаче нийде въ изворите не се споменува за такива измѣни; напротивъ, голѣмитъ военни успѣхи на българите презъ тая борба несъмнено се дължали, между другото, тъкмо на постоянния сговоръ между царя и българските боляри.

Стр. 92—101

Въпросът за причините за убийството на цар Асен I, разгледан подробно от В. Н. Златарски, не може да се счита за изяснен, тъй като липсват достатъчно сигурни данни. Гледището на автора, че в случая не може да става дума за някакво антивлашко течение на българското население, насочено срещу Асеновата династия, е насъмнено правилно. Не е доказана обаче тезата му, че убийството на Асен е било дело на недоволна куманска партия, под чието влияние действувал Иванко. За това няма никакви свидетелства в изворите и изказаните от В. Н. Златарски мисли могат да се приемат само като негови предположения. Срв. по въпроса и П. Мутафчиев, История на българския народ, II, стр. 45, който счита, че заговорниците срещу Асен били боляри, «недоволни от строгото управление и тежката десница на царя», без да определя каква е била етническата им принадлежност. (Д. Ангелов)

Ө. Успенски търси причините за убийството на Асѣня I сжщо така въ вътрешните отношения на държавата, само че той дава други съображения. „Образуването на княжеската власт и усиляването на династията на Асѣневци [49], безъ съмнение било придружено отъ вътрешна борба на рода Асѣневци съ други родови старшини. Въ всѣки случай, въ Търново не всички били доволни отъ новия редъ на работите, на което и обърнали внимание византийските политици. Севастократоръ Исаакъ, назначенъ за главнокомандуващъ въ войната съ българите, влѣзълъ въ сношение съ недоволната отъ Асѣневци партия въ Търново, привлѣклъ на своя страна боярина Ивана (разб. Иванко) и му обещалъ отъ името на императора съдействие, въ случай че той се реши да произведе превратъ въ България. Макаръ че известията на Никита сж твърде сухи и тъмни, все пакъ тѣ даватъ да се разбератъ мотивите за оня превратъ, който замислила да извърши боярската партия. Иванъ събира около себе си всички недоволни отъ Асѣневци, а това

недоволство се крие въ строгитъ мърки, които новата династия си позволявала противъ велможитъ. При това не се срѣща нито най-малко намеки за чуждия произходъ на новата династия, напротивъ, — твърде ясно сж посочени родовитъ смѣтки. Това не е анти-влашко, национално българско движение, каквото то трѣбаше да се окаже, ако на Асѣневци се е гледало като на пришелци, но движение на едритъ поземлени собственици противъ стремежитъ на княжеската власт — да ограничи преобладаващото значение и влияние на боляритъ. Поради това Иванъ обещава на своитъ съучастници известенъ родъ права и неприкосновености, което тѣ, очевидно, нѣмали при Асѣневци [50]. Но, понеже дѣлото за свалянето на Асѣневци е могло да се свърши несполучливо за съзаклятниците, то тѣмъ била представена отъ Ивана поддържка отъ страна на византийското правителство” [51].

И тъй, споредъ Ѳ. Успенски, главната причина за убийството на Асѣня I било това, че въ Търново се образувала болярска партия, която, недоволна отъ строгото управление на царъ Асѣня I, замислила да произведе държавенъ превратъ, и понеже движението не е било народно, а чисто съсловно, то той вижда въ него борба на едритъ поземлени собственици противъ стремежа на централната власт да ограничи преобладаващото значение и влияние на боляритъ. Начело на тая партия застаналъ боляринътъ Иванко, съ когото влѣзълъ въ връзки севастократоръ Исаакъ, още докато билъ въ Съръ като главнокомандуващъ въ войната съ българитъ, и му обещалъ отъ името на императора съдействие, ако се реши да произведе кроения превратъ. Обаче изтъкнатитъ тукъ факти едва ли е възможно да се изведатъ отъ приведения по-горе разказъ на Никита. Местата, които Ѳ. Успенски привежда отъ Никита, за да докаже съществуването на недоволната болярска партия, сж следнитъ: κοινούται τοῖς καθ'αἷμα καὶ φίλοις τὸ ποιητέον οἱ βαυκός [52], и παραχρήμα πρόσεισι τοῖς τοῦ ἔργου δυνίστοσι... μηδέ γάρ ἡρεμήσειν τοὺς τοῦ πεισόντος ὁμίμονας καὶ ὅσον αὐτῷ πρὸς γένους καὶ φίλιον [53], но въ тѣхъ се говори само за роднини и приятели на Иванка, отъ една страна, а отъ друга — за братята, роднинитъ и приятелитъ на убития царъ; за никакви боляри и болярска партия, а още по-малко за едри землевладѣлци и за тѣхната борба съ „княжеската власт” (sic) тукъ не се говори; по-скоро тукъ става дума за родова враждебностъ, която би могла да предизвика сблъсквания. Съ това ние не искаме да кажемъ, че въ България презъ второто царство е нѣмало политически партии въ болярското съсловие; такива имало, но тѣ сж били отъ другъ характеръ и насока, както ще видимъ по-нататъкъ. Освенъ това въ даденото време, когато българската държава се е намирала въ периода на своята формация, отношенията между централната власт и болярството едва ли сж могли да достигнатъ до такава остра форма, щото боляритъ да съставятъ вече заговори противъ живота на своя доскорошенъ освободителъ, който ги е водилъ всѣкога победоносно въ борбата съ Византия за освобождението на българския народъ и земи. Сжщо така остава неизвестно, отде Ѳ. Успенски е почерпалъ известието за сношенията на севастократоръ Исаака съ Иванко преди втория походъ на царъ Асѣня I въ Сърската областъ, когато Никита говори за неговото намѣсване въ вѣтрешнитъ работи на българитъ, само когато той билъ пленникъ въ окови въ Търново, — намѣсване, което впрочемъ самъ Никита опровергава, както се каза, защото Исаакъ умрѣлъ въ окови преди убийството на Асѣня I.

Защитниците на влашкия произходъ на новата българска династия обикновено виждатъ въ убийството на Асѣня I резултатъ отъ нѣкакво-си антивлашко течение между българското

население, което се опитвало да премахне ромънската династия. Колкото и да сж кратки и сухи известията на византийските историци, все пакъ отъ тѣхъ и особено отъ Н. Акомината, никакъ не може да се заключи, че това е било антивлашко, национално българско движение и изобщо масово народно движение; напротивъ, въ това събитие нийде не фигурира народъ или население; самиятъ фактъ — убийството носи чисто частенъ вътрешенъ характеръ, и ако трѣба да го считаме, че то е резултатъ отъ нѣкое движение, то това движение е вървѣло не въ народа, а въ болярското съсловие на новата българска държава, както това лесно може да се разбере отъ разказа на Н. Акомината. Освенъ това „власитѣ“, за които се споменува само у Н. Акомината, че сж взели участие въ възстанието на българитѣ, не сж били ония сжщитѣ „власи“, които къмъ края на XIII вѣкъ подъ протектората на българския царь образували полунезависимо княжество въ днешно северно Влашко и послужили като основа за събирането на прѣснатото влашко население подъ една власт. Това сж били ония чергари власи, които презъ XII вѣкъ били прѣснати като овчарско племе по планинитѣ на българскитѣ земи между българското население [54]. Въ даденото време тѣ не представляли нѣкоя компактна маса, която сама да е съзнавала своята национална индивидуалност и да се чувствувала въ сила да налага своето господство на други по-културни нации, каквато е била въ случая българската. За сжществуването на ромънска вече сформирована народностъ въ даденото време, съ своя самобитна култура и национално съзнание, а още повече като политическа обособена ромънска нация презъ това време не се споменува нито въ единъ съвремененъ изворъ и паметникъ; напротивъ, въ края на XII вѣкъ въ страната, дето въ края на XIII вѣкъ и въ началото на XIV възникватъ дветѣ придунавски княжества, т. е. въ днешно Влашко (Голѣмо) и южна Молдова, е играло историческа роля друго племе, другъ народъ — куманскитѣ, който бѣ здраво заседналъ тамъ, както това се установява отъ географския терминъ Кумания, съ който се наричали въ онова време означенитѣ страни [55]. Но въ тия страни куманитѣ не могли да основатъ единна държава съ централна власт. Тѣ сж, пише Евстатий Солунски, народъ, който не е заседналъ и не е на постоянно мѣсто, и не умѣе да населява, и затова той не е гражданственъ; той се стреми да завладѣе всѣка страна, но нито въ една не може да заседне, и затова е многоблуждаващъ. Тѣ сж хвърчащи люде и затова мжно се улавятъ; тѣ сж безъ градове, и села не знаятъ, и затова тѣхъ ги придружава дивотията” [56]. А пъкъ европейскиятъ плугувачъ Петахий (около 1170 год.) пише: „Куманитѣ нѣматъ общъ властитель, а само князе и благородни фамилии. Тѣ живѣятъ на палатки” [57]. И дветѣ тия известия най-явно говорятъ, че куманитѣ, както и тѣхнитѣ съродичи, печенѣзитѣ, сж живѣели раздѣлени на отдѣлни колѣна или орди, начело на които стояли тѣхнитѣ главатари или князе, отъ чиито родове сж произлизали тѣхнитѣ благородници. Презъ времето на тѣхнитѣ нахлувания южно отъ Дунавъ, отъ които страдали, както видѣхме, най-много днешна северна и южна България, българитѣ се запознали съ силата на куманитѣ и влѣзли въ непосреденъ контактъ съ тѣхъ. Въпрѣки това, че Византия, която при императоритѣ Комнини, отъ края на XI вѣкъ и презъ XII трѣбало да води дълга и тежка борба съ тѣхъ, успѣла да тури край на тѣхнитѣ нападения и опустошения въ предѣлитѣ на империята, обаче куманитѣ отвждъ Дунавъ представляли все още една внушителна сила, на която българитѣ биха могли да се опратъ, въ борбата си съ Византия. И наистина, когато двамата братя Петъръ и Асѣнь вдигнали възстание, следъ първитѣ несполуки тѣ търсятъ опора у куманитѣ отвждъ Дунавъ и благодарение само на тѣхната съюзна помощъ тѣ сполучили да завършатъ съ успѣхъ почнатото освободително движение.

Оттогава куманското влияние си пробива път във новообразуваната българска държава. Предъ видъ на това, че освободителитъ на България все още се нуждаели отъ куманска помощъ, защото борбата съ Византия не била още свършена, тѣ продължавали да поддържатъ съюза съ главатаритъ на отдѣлнитъ кумански орди; отъ друга пъкъ страна, понеже непрестанната война на българитъ съ ромеитъ имъ давала възможностъ да се обогатятъ за смѣтка на ромейскитъ области, много членове отъ благороднитъ фамилии постѣпвали въ България като федерати, които се присѣдинявали съ своитъ дружини къмъ войскитъ на българския царь. Мнозина отъ тия кумански благородници оставали на служба у българския царь и се зачислявали въ редоветъ на българското болярство. По тоя начинъ тѣ постепенно придобивали голѣмо значение и почнали да играятъ важна роля не само въ външнитъ, но и въ вътрешнитъ отношения на българското царство: образувало се наредъ съ българското болярство и друго — куманско, между които се почнало съперничество за надмощие въ държавата още отъ самото начало. Макаръ византийското правителство се стремело по-рано чрезъ християнството да издигне куманитъ въ културно отношение, — било е преведено, както известно, св. Писание на кумански езикъ, — и по тоя начинъ да ги подчини на своето влияние, обаче, поради дивитъ нрави и необуздания характеръ на самитъ кумани, нищо въ това отношение не се постигнало. Затова куманскитъ воеводи, които постѣпвали на служба у българския царь, поради своята слаба изобщо култура, били принудени да приематъ и усвоятъ българския езикъ и култура; въ политическо, обаче, отношение тѣ искали да играятъ първенстваща роля и, може би, по-голѣма отъ тая на българскитъ първенци-воеводи. Тукъ, обаче тѣ срещнали силенъ отпоръ въ лицето на освободителитъ на България, които по никой начинъ не искали, щото куманскитъ елементъ въ болярството да придобие надмощие въ държавата.

И наистина, Петъръ и Асѣнь, ако и да сж били отъ куманско потекло, ако и да сж дължели своя успѣхъ презъ и следъ освободителното движение главно на куманската сила, все пакъ още отъ самото начало изтъкнали българския характеръ както на възстанието, тъй и на новообразуваната държава и дали предимство на българския народъ, на неговия езикъ и култура. Защото тѣ ясно разбирали, че създаденото отъ тѣхъ търновско царство е могло да изникне и да се закрепи само върху историческитъ права на българитъ да иматъ своя държава и върху вѣковнитъ традиции на българската култура, която, въпрѣки тежкото социално-економическо положение на българския народъ презъ времето на византийското владичество, все пакъ продължавала да сѣществува, макаръ и въ ограничени размѣри, поради преследванята на цариградското духовенство. Но заедно съ това, тѣ сж давали предимство на българитъ и тѣхнитъ представители — българскитъ боляри, които естествено се стремили да стоятъ начело въ държавата, и царь Асѣнь I, очевидно, ги е поддържалъ и се противопоставялъ на куманскитъ воеводи и на тѣхнитъ властолюбиви стремежи. Строгото тъкмо отнасяне на Асѣня I къмъ тѣхъ, който, споредъ думитъ на Никита, решавалъ всичко съ силата на меча и постѣпвалъ само по внушението на гнѣва, най-сетне докарало съставянето на заговора противъ неговия животъ.

Така, споредъ насъ, се породило онова съперничество между образувалитъ се още отъ самото начало две политически партии въ болярството — българска и куманска, — съперничество, което върви, както ще видимъ по-нататкъ, като бѣла нишка презъ цѣлия политически животъ на

второто българско царство. Противниците на Асѣня I, както изглежда, умѣло използвали строгия му характеръ, за да агитиратъ тайно между най-близките хора на царя и сполучили най-сетне да привлѣкатъ на своя страна неговия братовчедъ Иванко, който се ползувалъ съ голѣма благосклонностъ отъ страна на царъ Асѣня I, като го убедили „да вдигне възстание“, т. е. да произведе държавенъ превратъ. На първо време, както може да се разбере отъ думите на Никита, Иванко се колебаелъ, но куманитѣ-боляри му поставили такива условия, предъ които Иванко не можалъ да устои. Споредъ Никита, тѣ казвали, че, „ако успѣе тѣхниятъ планъ, тѣ щѣли да управляватъ страната (т. е. тая частъ отъ държавата, която била подъ властта на Асѣня I), па и цѣла Мизия (т. е. заедно съ частта, управлявана отъ Петра) по-справедливо и по-законно отъ Асѣня и нѣма да решаватъ всичко съ силата на меча и да вършатъ това, което внушавалъ гнѣвътъ, както правилъ убитиятъ; ако ли пъкъ замислитъ (τὰ διαβούλια) имъ взематъ другъ край и потърпятъ съвършена несполука въ кроежитѣ (τὰ κατ'ἔφεσιν), тѣ намислили да се прехвърлятъ въ друга лодка, като довѣрятъ работитѣ си на ония, които у правляватъ дѣлата на ромеитѣ“. Ако противниците на царъ Асѣня сж направили подобни предложения на Иванко, то нѣма съмнение, че тѣ предварително сж влѣзли въ преговори съ Цариградъ, отдето сж получили пълно съгласие и одобрение. При оня високъ подеъм на националния духъ при Асѣня I, подобна една измѣна е могла да излѣзе изъ срѣдата само на недоволната куманска болярска партия, но не и на българското болярство. Поради това ние отхвърляме всѣка предварителна намѣса на византийската политика въ дѣлото по убийството на царъ Асѣня I, и то чрезъ севастократоръ Исаака Комнинъ, защото самото положение на последния, като пленникъ въ България, не позволявало да играе такава роля; па и самъ Никита, както вече се изтъкна, опровергава тоя слухъ; ние допускаме въ случая само косвено влияние на византийската политика, предизвикано непосредно отъ самитѣ заговорници.

Както и да било, но Иванко се поддалъ на предложенията на куманитѣ боляри, и тѣ го изтъкнали като съперникъ на царя; тѣхната цель била да убиятъ Асѣня I и на негово мѣсто да поставятъ Иванка, не толкова за да се избавятъ отъ тоя „крѣвожаденъ и безпощаденъ човѣкъ“, колкото чрезъ своя поставеникъ да се добератъ до властта. Отъ своя страна Иванко, за да може да изпълни предназначения планъ и съ успѣхъ да достигне цельта, се постаралъ да придобие на своя страна предани и вѣрни лица въ самия дворецъ, които биха му оказали нужното съдействие въ решителния моментъ. За такава той избралъ сестрата на царицата, на която той ще да е обещалъ да я вземе за жена и да я направи царица. Съзаклятието било съставено, докато Асѣнь I се намиралъ още въ сѣрската областъ. Следъ завръщането си отъ втория походъ въ Македония царъ Асѣнь I, очевидно, е дочулъ за съществуването на заговора и въ гнѣва си решилъ веднага да унищожи главата и душата на заговорниците — Ивѣнка, но самъ падналъ жертва. Иванко, споредъ съвега на заговорниците, прѣвъ нападналъ и убилъ Асѣня I.

Понеже съзаклятниците сполучили да привлѣкатъ на своя страна мнозина отъ търновскитѣ граждани, то за Иванка не било мжно още въ сжщата нощъ следъ убийството да завладѣе цѣлия градъ Търново и да се затвори въ него; дали тогава още Иваико е билъ прогласенъ за царъ, остава неизвестно. Но все пакъ, това обстоятелство собствено му дало възможностъ за нѣколко време да се държи противъ привържениците на династията и особено на Петра, който се намиралъ въ това

време въ Преславъ и трѣбало сега да вземе отново върховната властъ. Обаче, на първо време той се задоволил само съ това, че застаналъ начело на контърпреврата, защото мълвата за смъртта на царя не се ограничила само въ търновскитѣ стени, а бързо се разпространила далечъ по страната. Но Петъръ не се решилъ да тръгне веднага противъ Иванка въ Търново, защото билъ увѣренъ, споредъ Никита, че само сдържаността било едничкото най-добро срѣдство, за да преодолѣе съперника си, и по всичко изглежда, че той е искалъ да избѣгне кръвопролитие на една гражданска война, тъй като убийството на Асѣня не било дѣло народно, а само на нѣколко личности. Тая бавностъ, обаче, на Петра би могла да донесе лоши сетнини както за династията, тъй и за самата България; и ако всичко се свършило благополучно, то това се дължи едничко на немарливостта на византийското правителство.

Докато Петъръ се бавилъ въ Преславъ, Иванко, за да закрепи новото си положение, решилъ да потърси обещаната помощъ на ромейския императоръ. Той веднага известилъ Алексия III Ангелъ за станалия превратъ и го убеждавалъ настойчиво да му изпрати по-скоро войска, за да секрепи въ Търново и наедно да почнатъ борбата за господството надъ цѣла Мизия, т. е. както надъ Асѣновия дѣлъ, тъй и надъ Петровия, следов., сега всичко зависѣло отъ ромейския императоръ да се възползува отъ обстоятелствата, които предавали Търново въ ръцетѣ на ромеитѣ. „И може би, забелязва Никита, наистина би излѣзло отъ това нѣщо добро ба ромеитѣ, ако императорътъ бѣше се решилъ следъ първото известие да се завземе самъ съ усърдие за дѣло, защото, ако да бѣше завзелъ Търново, то вече лесно и безъ трудъ завладѣлъ би цѣла Мизия“. Но императоръ Алексий III не можалъ да оцени и тоя пжтъ, за голѣма радостъ на българитѣ, важността на събитията. „Той, споредъ думитѣ на Никита, съ своята разпусната изнѣженостъ се затворилъ пакъ въ двореца, като нѣкой охлювъ, който се свилъ въ чорупката си, а проводилъ вмѣсто себе си протостраторъ Мануила Камица, комуто вржчилъ началството надъ войската“. Впрочемъ, Алексий III не е билъ въ състояние да предприеме нищо противъ българитѣ, защото тъкмо тогава той се намиралъ подъ тежестта на обширния планъ на Хенриха VI, приемника на Фридриха Барбароса, — присъединението на Византия къмъ Западната империя, и гледалъ само какъ да отстрани тая страшна опасностъ [58].

Но Мануилъ Камица не само не извършилъ възложената нему задача, но позорно се върналъ назадъ. Когато той излѣзълъ отъ Пловдивъ съ войската и вече се приближавалъ до границитѣ на България, неочаквано избухналъ бунтъ между войницитѣ противъ него. „Кжде ни водишъ, казвали войницитѣ, и съ кого ние трѣба да се сражаваме? Малко ли сме ходили вече по тия планински пътеки и не само никога нищо добро не сме постигали, но едвамъ всички не загинахме! И тъй, върни се, забавно се върни и ни води въ нашата страна“! Но и това не стигало. Изплашени отъ разни неоснователни слухове за приближение на неприятеля, тѣ се впуснали да бѣгатъ, „като че ли нѣкой ги преследвалъ подире имъ и поразявалъ съ орждията си.“ Сжщото се повторило, когато самъ императорътъ потеглилъ въ походъ съ още по-голѣма войска. „Всички опити, пише Никита, останали безуспѣшни, защото никой не се решавалъ за подпомагане на Иванка да се съедини съ варваритѣ и да се предаде въ тѣхни ръце“ [59].

По тоя начинъ всичкитѣ очаквания на Иванка за помощъ отъ Византия се обърнали въ нищо. А между това положението му въ Търново ставало все повече стѣснено. Обсаденъ въ столицата отъ

привържениците на убития царь, които почнали да се стичат около Петра, Иванко, доведенъ до отчаяние, понеже билъ напуснатъ отъ своите привърженици, избѣгалъ тайно отъ Търново и потърсилъ прибѣжище при ромейския императоръ. Тогава търновци отворили вратата на столицата на Петра, къмъ когото по тоя начинъ „отново преминала свободно (безпрѣчно) върховната власть (ἡ ἀρχὴν) надъ мизийците”, т. е. надъ цѣла освободена България, защото като царь това е било негово историческо право, а главното военно командване (ἡ ἡγεμονία) било предоставено на третия братъ Ивана, когото Петъръ направилъ „помощникъ въ трудоветъ и участникъ въ управлението на държавата” (τῆς διοικήσεως), което, може би, ще трѣба да се разбира, че Петъръ му е предоставилъ управлението на своята източна половина на държавата. Макаръ че отъ страна на ромеите не били предприети никакви действия, а, споредъ думите на Никита, тѣ не били въ състояние да окажатъ каквато и да била съпротива, обаче противниците на царь Асѣня I, като видѣли, че тѣхното дѣло пропаднало, не могли да се успокоятъ и, ползувайки се отъ миролюбие на Петра, наредили и неговото убийство. Никита пише, че „и Петъръ не починалъ отъ естествена смъртъ, а не следъ много (разб. следъ въдворението му въ Търново) той завършилъ живота си по единъ жалъкъ начинъ, следъ като билъ прободенъ съ мечъ отъ ржката на едного отъ своите съплеменици, и тогава властта надъ българите преминала къмъ третия братъ Ивана” [60]. Кога е билъ убитъ Петъръ, точно не се знае; обаче Никитовото „не следъ много” (μικρὸν ὕστερον) не ни позволява да отиваме по-нататъкъ отъ 1197 год. Убийството на Петра може да служи като най-добро доказателство, че причините за насилствената смъртъ на царь Асѣня I не сж били неговиятъ строгъ характеръ, нито неговата кръвожадностъ и безпощадностъ, защото такъвъ той се явява само въ очите на ромеите, нито пъкъ нѣкакви придворни любовни интриги, защото Петъръ се отличавалъ съ своята кротостъ и миролюбие; и ако го е постигнала участъта на брата му, то това се дължи на това, че той поради миролюбивия си характеръ не взелъ веднага никакви мѣрки, за да накаже най-строгата интелектуалните убийци на брата си, които сж били и негови убийци, а именно, недоволните кумани-боляри, защото тѣ добре знаели, че и Петъръ, като фактически царь, ще поведе спрямо тѣхъ сжщата политика, както и убитиятъ царь. Както и да било, но следъ убийството на царь Петра, споредъ известията на всички извори, българския престолъ завзелъ презъ втората половина на 1197 год. [61] по-малкиятъ му братъ Иванъ, известенъ като царь подъ името Калоянъ [62], понеже синовете на Асѣня I, Иванъ Асѣнъ и Александъръ, били още малолѣтни: първиятъ билъ на 4—5, а вториятъ — на 2—3 години [63]. При какви обстоятелства той е билъ прогласенъ за български царь, ние не знаемъ; но едно е вънъ отъ всѣко съмнение, че тоя актъ е станалъ тихо и мирно, което ни кара да приемемъ, че царь Калоянъ още отъ самото начало е влѣзълъ въ споразумение съ куманите-боляри, и, може би, е отишелъ на компромисъ съ тѣхъ, за да предупреди гражданската война, която е била готова да избухне и следъ убийството на Петра, отъ една страна, а отъ друга — да отклони отъ себе си участъта на братята си. Да правимъ такова предположение ни дава достатъчно основание женитбата на Калояна за куманка [64], — фактъ който най-красноречиво говори, че въ начало на Калояновото царуване куманското влияние значително е било засилено. Съ възцаряването на Калояна се туряло край на двуличното управление на държавата, и той ставалъ самодържавенъ господарь на цѣла освободена България.

И тъй, първото десетилѣтие преминало въ пълненъ успѣхъ за възобновената българска държава: освободителите на северна България не само окончателно закрепили политическата

независимост на българитѣ, но и трѣгнали по пѣтя за освобождението и събирането на българскитѣ земи подѣ властѣта на търновския царь. Кѣмъ тоя периодѣ въ сѣстава на дѣржавата, освенѣ северна България съ Добруджа и тракийска Загора, влизали вече Софийско, Кюстендилско, земитѣ по срѣдна Струма съ важнитѣ крепости Мелникѣ и Струмица, а, може би, и Просѣкъ. Че тая крепости се намирили въ български рѣще още отѣ 1195 год., показва това обстоятелство, че преди и въ 1197 год. тамѣ билѣ поставенѣ, както ще видимѣ по-нататѣкъ, български воевода-управителѣ, а пѣкъ походѣтъ на царь Асѣня I презѣ 1196 год. билѣ насоченѣ кѣмъ важната крепостѣ Сѣръ съ целѣ да я завладѣе и оттамѣ да излѣзе и се закрепи на Бѣло море, следов., царь Асѣнь I трѣгналѣ по пѣтя на българскитѣ господари отѣ първото царство преди Бориса I, именно, да откѣсне юго-западнитѣ български земи, днешна Македония, отѣ центѣра на империята и безбойно да ги присѣдини кѣмъ освободената частѣ на българското отечество. Тоя планѣ, обаче, царь Асѣнь I Старий не можалѣ да осѣществи, защото му попрѣчила преждевременната му насилствена смѣртѣ.

Непрекѣснатата война отѣ 1 89 до 1196 год. значително засилила благосѣстоянието на дѣржавата: победитѣ, одѣржани отѣ българитѣ една следѣ друга надѣ ромеитѣ, имѣ доставяли многобройни плячки и обогатяване, което отивало за затѣгане и усиление на завладяванитѣ у ромеитѣ крепости, за превѣоръжаване на войската, която била снабдявана съ сѣщото византийско орѣжие, и за благоустройството на столица Тѣрново. Богатѣли не само българскитѣ царе, но и българскитѣ боляри, а чрезѣ това се увеличавалѣ контингентѣтъ на войската, и, следов., мощѣта на дѣржавата растѣла. Но редомѣ съ войскитѣ на българския царь съ дѣйствували почти навсѣкъде презѣ седемгодишната война съ Византия и куманитѣ, сѣюзническитѣ отношения съ които, очевидно, съ били продължени и следѣ обявяването на българската независимост и възобновата на българската дѣржава; обаче на какви условия е билѣ възобновенѣ сѣюзѣтъ, ние не знаемѣ, а пѣкъ едва ли може и трѣба да се мисли, че тия условия съ били едни и сѣщи презѣ и следѣ възстанието; но ние имаме пѣлно оснотание да приемемѣ, че не цѣлиятъ кумански народѣ е влизалѣ въ сѣстава на сѣюза, защото, както видѣхмѣ, кумани съ дѣйствували на ромейска страна презѣ дадената епоха. Очевидно, това съ били главатаритѣ на отдѣлнитѣ кумански колѣна или орди, защото дори въ периода на най-цвѣтущето си сѣстояние, куманитѣ не могли да образуватѣ, както се каза, една цѣлокупна дѣржава съ централна властѣ. Тия главатарии се явявали въ силата на сѣюза съ своитѣ дружинии въ България и заедно съ българската войска или отдѣлно отѣ нея съ отивали въ походѣ противѣ неприятеля, или пѣкъ съ оставали въ дѣржавата като федератии на българския царь, който постоянно се нуждаелѣ отѣ готова войска поради непрекѣснатата война съ Византия въ течение на цѣли седемѣ години. По тоя начинѣ куманскиятѣ елементѣ почналѣ да играе голѣма роля още отѣ самото начало на второто царство чрезѣ своя представителѣ — куманското болярство, което се противопоставило на българското болярство като политическа партия и се домогвало да заграби властѣта и дори да смѣни династията, както видѣхмѣ и както това ще покажатѣ сѣбитията отѣ вѣтрешния животѣ на дѣржавата.

Бележки

1. Nicetas, *ib.*, p. 622, (1-6): ...Ἰωάννην ...ὃς ἐφ'ἱκανόν ὠμήρησεν ἐν Ῥωμαίοις, ἥνικα εἶχε βασιλεὺς Ἰσαάκιος δισσεύσας κατὰ Μυσῶν, ἀποδράς κτλ. — Никита споменува за бѣгството само между събитията отъ 1196 год.
2. Вж. Θ. Успенскій, *Образование и пр.*, стр. 154, прим. 1., и тукъ по-горе, стр. 57. — Че Константинъ Аспиетъ е действувалъ въ началото на борбата съ българитѣ презъ 1190 год., се види отъ това, че Никита разказва за неговата сѣдба наредъ съ други политически и военни лица, пострадали отъ подозрителността на императора, преди похода на последния въ България презъ сѣщата година; освенъ това Константинъ по-късно не се явява повече.
3. Ansbert, *ib.*, p. 69, (16-27). — Nicetas, *ib.*, p. 561, (7-9).
4. G. Acropolita, *ib.*, p. 19, (2-3).
5. Const. Sathas, *Bibliotheca medii aevi*, vol. 1(1872), pp. 73—76. — Руския преводъ на тая речъ вж. у Θ. Успенскій, *Византийскій писателъ и пр.*, стр. 181—182, но преводътъ не е пълень и е съвсемъ свободень; а сѣщо откъслечи отъ нея въ *Образование и пр.*, стр. 154, 155 и 156, сѣщо така неточно предадени.
6. За пѣтя както на императора, така и на войската му въ България изворитѣ като че ли не се сходятъ. Така Никита пише: καὶ δὴ τὴν Ἀγχίαλον παραλλάξας ἐκ περιελεύσεως τὸν Αἶμον εἴσεισι (*ib.*, p. 561, (10-11)), т. е. „следъ като миналъ покрай Анхиаль съ обходъ навлѣзе въ Хемъ”. Георги Акрополитъ пъкъ пише : τὴν γοῦν παράλιον παριῶν καὶ διὰ τῆς Μεσημβρίας πόλεως τὴν δίοδον ποιησάμενος ἔσω τοῦ Αἴμου γίνεται (*ib.*, p. 19, (3-5)), т. е. „следъ като преплувалъ покрай морския брѣгъ и презъ Месемврия пропѣтувалъ, пристига вѣтре въ Хемъ”. Съпоставени тия две известия, тѣ не само не си противоречатъ, но се и допълватъ помежду си, защото двата приморски града, Анхиаль и Месемврия, сѣ дадени, за да се покаже, докъде е стигалъ морскиятъ пѣтъ на войската, а пъкъ Акрополитъ право сочи, че императорътъ миналъ презъ Месемврия и тогава навлѣзълъ въ областта на Стара-планина, следов., дебаркирането на войската е станало въ Месемврия. — Въ единъ вариантъ на това мѣсто у Никита (*ib.*, p. 561 ad lin. 10) се чете: καὶ διὰ τῆς Ἀχελῶ διελθὼν, καὶ εἰς τὴν Ζαγορὰν εἰσελθὼν — измѣнение, което преправячѣтъ направили, за да избѣгне да спомене, че походътъ въ началото билъ по море, а това не е вѣрно и противоречи както на Никита, така и на Акрополита.
7. Вж. Θ. Успенскій, *Образование*, стр. 154—157. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 197—198, като изтъква, че за действителното изпълнение задачата на моряци нийде нищо по-нататъкъ не се споменува, предполага, че „флотъ служилъ опорю для сухопутной арміи, такъ какъ она пробиралась въ Болгарію однимъ изъ самыхъ восточныхъ проходовъ и шла берегомъ Чернаго моря на Месемврию и Анхиаль”.
8. Nicetas, *ib.*, p. 561, (11-18).
9. G. Acropolita, *ib.*, p. 19, (5-13). Тукъ Акрополитъ нарича бѣл гарската столица Στρίναβος, което име се срѣща въ нѣкои кодекси, напр. cod. Upsalensis gr. 6 отъ XIV в. (*ib.*, p. 33, (8); p. 53, (15); p. 56, (19) notae) вм. Τρίνοβος или Τρίναβος (p. 33, (8), cod. Parisinus gr. 3041 и cod. Vindobonensis gr. 68, и двата отъ XV в.) и погрѣшно Τρίβονος (p. 176,9 cod. Parisinus gr. 3041, отъ XV в.). Подробно за това име вж. П. Мутафчиевъ, *Търново и Стринава, Училищ. Прегледъ*, г. XXXI (1932), кн. 5, стр. 1154—1163.
10. Nicetas, *ib.*, pp. 561, (18) — 562, (2).

11. Ibidem, p. 561, ad lin. 10: ἐπεὶ μὴ εἶχε τὸν στρατὸν ρογέμενον (δύο γὰρ μόνον μηνῶν ρόγαν δέδωκε τοῖς στρατιώταις).

12. Ibidem, p. 562, (2-5).

13. Nicetas, ib., pp. 562, (7) — 565, (13). — За това поражение Г. Акрополитъ съобщава следното: „Но при преминаването презъ едно тѣсно мѣсто, на него (императора) нападнали българитѣ, разпрѣснали цѣлата войска и заграбили цѣлия запасъ не само на войската, но и на самия императоръ. Много ромеи паднали тогава, спасили се заедно съ императора твърде немного, но и тѣ — голи“. Затова пъкъ той ни дава нѣкои подробности за предметитѣ, които влизали въ богатата плячка на българитѣ. „Българитѣ пъкъ, продължава Акрополитъ, извънредно се възгордѣли отъ това, че заграбили у ромеитѣ такава богата плячка и между другото драгоценни императорски принадлежности. И наистина, тѣмъ се паднали царскитѣ пирамиди (високи шапки), сѣдове на велможи, много пари и самиятъ царски кръстъ (носенъ обикновено отъ нѣкое духовно лице при императора, когато той отивалъ на война). Тѣ извадили последния отъ рѣката, кѣдето го билъ хвърлилъ единъ свещеникъ. Кръстътъ билъ направенъ отъ злато, съдържалъ вътре частъ отъ светото дърво, на което висѣлъ Господъ Христосъ, направено въ форма на кръстъ и имало много малки влагалища, въ които се пазѣли останки отъ прославени мѣченици, млѣко отъ Божията майка, частъ отъ пояса ѝ и много други нѣща, които се отнасятъ до светинята“. G. Acropolita, ib., pp. 19, (15) — 20, (7).

14. Вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 198—199.

15. Прит. Солом. 26, (11); 2 Петр. 2, (22).

16. Recueil des historiens de croisades. Historiens grecs. T. II. Paris 1881. Appendix, pp. 737—738. — Даденитѣ отъ Θ. Успенскій, Образование, стр. 166 откъслечи отъ тая речъ сѣ сѣщо неточни и непълни.

17. В. Г. Василевскій, п. т., стр. 200.

18. W. Tomaschek, Idrîsî, п. т., стр. 31—32, 44—45. — К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 210. — Пятни бележки, ПСп, IX (1884), стр. 43—44.

19. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 472 и сл.

20. Понеже тоя градъ Стобъ, крепостъ отъ първостепенна важностъ презъ срѣднитѣ вѣкове, се споменува въ житието на Ст. Неманъ между градоветѣ, които последниятъ бѣ разрушилъ и ограбилъ, то обикновено се смѣта, че Никита обѣркалъ тукъ сърби съ българи (В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 198. — К. Иречекъ, п. т., стр. 201, бел. 5.). Обаче, това не е справедливо, защото, споредъ насъ, тукъ се бѣркатъ събития отъ разни години. Началото на настѣпателната война на Ст. Неманъ се отнася, както видѣхме, къмъ 1189 год., докато кръстоносцитѣ се намираха още на полуострова. Презъ времето на първитѣ си опустошителни набѣги той, може би, да е достигналъ и до Стобъ, обаче, всички тия разорени и ограбени отъ него градове, начело съ Срѣдецъ, той не можалъ да удържи въ рѣцетѣ си и поради това презъ 1190 год. неговото внимание било обѣрнато на югъ къмъ Скопие, Призренъ и долни и горни Пологъ въ туй време, когато Петъръ и Асѣнь почнали да подготвятъ почва за освобождението на западнитѣ български земи. Ние сме наклонни да свѣржемъ изпразването на Стобъ отъ жителитѣ му не толкова съ притѣснителнитѣ имъ отношения къмъ Рилския манастиръ, каквито ги е имало всѣкога между тѣхъ (вж. К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 628), колкото съ това, дето тѣ се бѣха предали на Ст. Неманъ и Асѣнь не имъ е довѣрвалъ.

21. Nicetas, ib., pp. 568, (14) — 569, (3).

22. Ibidem, p. 569, (3-10).
23. Recueil des hist. des crois., ib., pp. 738—739. — Вж. Θ. Успенский, Образование и пр., стр. 166.
24. Eustathii metropolitae Thessalonicensis Opuscula. Edidit Th. Tafel. Francofurti ad Moenum 1832, pp. 41, (92) — 43, (1). — Θ. Успенский, п. т., стр. 162—163. — В. Г. Васильевский, п. т., стр. 201.
25. Nicetas, ib., p. 569, (13-18).
26. К. Жиречек. п. т., стр. 201—202.
27. Вж. тукъ по-долу, стр. 80 сл.
28. Nicetas, ib., p. 569, (18-22).
29. Ibidem, p. 569, (10-13).
30. Eustathii Opuscula, ib., cap. 3—6, p. 42, (27-91). — Θ. Успенский, Образование, стр. 162.
31. Ние изложихме събитията отъ есенъта на 1190 год. до края на пролѣтъта на 1191 год. споредъ реда, който бѣ далъ В. Г. Васильевский, т. е. че сръбскиятъ походъ на Исаака II е предшествувалъ пловдивскитъ му сблъсквания съ куманитъ, а не обратно, както е представено въ историята на Никита. В. Г. Васильевский не само точно опредѣли времето, когато Евстатий Солунски държалъ речъта си, но и възъ основа на данни отъ сжщата речъ установи, че сблъскванията на Исаака II съ куманитъ сж станали презъ пролѣтъта на сжщата 1191 год. Подробно вж. В. Г. Васильевский, п. т., стр. 199—202.
32. Nicetas, ib., p. 571, (17-19): περὶ τὸ λεγόμενον Νεοῦτζικον — мѣсто, което се намирало на границата между пловдивската и одринската области; може би, него трѣба да видимъ въ развалинитъ на добре запазената голѣма крепость при с. Мезекъ, Свиленградско.
33. Въ единъ вариантъ на Акоминатовата история цѣлиятъ тоя пасажъ е предаденъ въ следния видъ: „твърде много се развеселили българитъ, а най-вече Петъръ и Асѣнь и се зарадвали за ослѣпяването на Константина, защото тѣ предполагали, че, ако Константинъ станѣше владѣтель на царската власть, то българската държава (ἀρχή) изведнажъ би била унищожена. Тѣ казвали: „ние не бихме могли да получимъ нѣкога отъ императора по-голѣмо благодеяние като това, което той сега ни направи, следъ като извади за наша полза очитъ на Константина” — като осмѣйвали по тоя начинъ и унижавали ромейскитъ императори, задето тѣ били лишени отъ такава голѣма област”. — Вж. Nicetas, ib., p. 572 ad lin. 14.
34. Nicetas, ib., pp. 572, (14) — 573, (12).
35. Ibidem, p. 573, (12-19).
36. Nicetas, ib., pp. 587, (16) — 589, (5).
37. Nicetas, ib., pp. 589, (5) — 590, (11); pp. 592, (15) — 596, (6).
38. Че въ тоя смисълъ трѣба да се разбира изразътъ: проοσβάλλουσι τοῖς περὶ τὰς Σέρρας Βουλγαρικοῖς θέμασι, вж. по-подробно В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня и пр., п. т., стр. 37, бел. 3.
39. Nicetas, ib., pp. 612, (15) — 613, (6).

40. Вж. E. Kalužniacki, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393). Wien 1901, стр. 23—25. — Йор. Ивановъ, Български старини въ Македония, София 1931, стр. 382. — Къмъ това време се отнася и съставянето на прибавената къмъ старата, мѣнастирската служба на Св. Ивана Рилски пѣсень, запазена въ тѣй наречения Скопски миней отъ 1451 г. (Йор. Ивановъ, п. т., стр. 351), която гласи: „О Христово избрано стадо и съборе отъ вѣрни новопосветени люде! Дойдете, нека се притечемъ всички къмъ честната паметъ (т. е. да почетемъ паметъта) на преблажения отца Ивана, който бѣ просиялъ въ Рилската планина и е дошълъ при насъ. Защото ето предъ насъ лежи всесвещеното му тѣло и чиста пази нашата вѣра. Нека, прочее, се посрамятъ еретическитѣ мѣдрования на ония, ꙗкоито не вѣрватъ въ възкресението. Защото ето и следъ смъртъта то дава на слѣпи зрение, хроми прави да ходятъ, схванати разпуша, изнемощѣли заяква и бѣсове изгонва. И като укрепвашъ нашитѣ благовѣрни царе срещу противницитѣ, а духомъ предстоишъ предъ престола на Владиката (Господа), моли се за ония, които съ вѣра и любовъ почитатъ твоята паметъ.” Въ тая пѣсень споменуванитѣ „наши благовѣрни царе” не могатъ да бѣдять никои други, освенъ Петъръ и Асѣнь, тогавашнитѣ български царе, както това се потвърждава и отъ израза вѣрными съборе новосщении людѣи, който значи не „вѣрни съборе новопокрѣстени люде”, както превежда Йор. Ивановъ и затова и пѣсеньта отнася къмъ X вѣкъ (п. т., стр. 346. — Отъ сѣщия, Св. Ившгъ Рилски и неговиятъ манастиръ. София 1917, стр. 18, а „съборе отъ вѣрни новопосвѣтени люди”, подъ които се разбиратъ новопосвѣтенитъ духовни лица на обявената въ 1187 год. българска автономна църква при прогласяването на българската независимост (подробно за това вж. В. Н. Златарски, Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Йвана Рилски. Известия на Истор. Д-во, кн. XIII (1933), стр. 6—9. Ср. Отъ сѣщия, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 472 сл.

41. Nicetas, ib., pp. 612, (15) — 615, (23). — Вж. и руския преводъ на Нита Акоминатъ. СПетербургъ 1862, т. II, стр. 156—159.

42. Nicetas, ib., pp. 615, (23) — 617, (10). — Ср. В. В. Макушевъ, Болгарія въ концѣ XII и въ первой половинѣ XIII вѣка. Варшавскія Университетска Известія, за 1872, № 3., стр. 4—7.

43. Че това е билъ български, а не влашки езикъ, вж. В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня и пр., п. т., стр. 38.

44. Nicetas, ib., pp. 617, (11) — 620, (17). — Ср. ibidem, p. 660, (10-11).

45. Acropolita, ib., pp. 20, (23) — 21, (5).

46. В. Макушевъ, каз. съч., стр. 6—7.

47. Това твърдение на Макушева не е вѣрно, защото отъ цитираното у него мѣсто отъ Никита излиза, че не Иванко, а заговорницитѣ сж му правили подобни обещания, за да го убедятъ да застане начело на замисления отъ тѣхъ държавенъ превратъ. За това вж. тукъ по-долу, стр. 94, бел. 2.

48. В. Макушевъ, п. т., стр. 8—9.

49. Терминътъ „Асѣневци” (и още les Assanides), който употребява Θ. Успенски, а отъ него и други историци, когато говорятъ за Петра и Асѣня, както и за третия братъ Ивана (ц. Калояна), къмъ които приброяватъ и тѣхния сестриникъ Борила, съвсемъ не е правиленъ, дори той с невѣренъ, едно, защото ние не знаемъ, дали тѣхниятъ баща е носилъ името Асѣнь и, друго, защото родътъ, династията на Асѣневци се почва отъ царъ Асѣня I Старий, и само неговитѣ синове, Иванъ Асѣнь и Александъръ и следващитѣ отъ тѣхъ потомци сж и трѣба да се наричатъ Асѣневци.

50. За подкрепа на това твърдение Θ. Успенски привежда следната цитата от Никита:

καὶ μὲν προχωροῖ τὰ κατὰ σκοπόν, καὶ χώρας ἐκείνους
καὶ Μυσίας ἄρξειν αὐτῆς τοῦ Ἀσάν δικαιοτέρον τε καὶ ἐννομώτερον. καὶ μὴ τῷ ζῆφει
τὰ πάντα ὥς ὁ πεσὼν διοικεῖν, καὶ ὅπερ ἂν ὑποβάλλῃ θύμος, τοῦτο καὶ διαπράττεσθαι·

(Nicetas, ib., p. 619, (14-18)). Но тукъ трѣба да има нѣкое недоразумение у Θ. Успенски, защото той изпусналъ изъ-предъ видъ думата ἐκείνους, подъ която се разбиратъ ѣмшленицитъ (οἱ τοῦ ἔργου συνίστορες) на Иванка и която има за казуеми ἄρξειν, διοικεῖν, διαπράττεσθαι, както това най-ясно се установява отъ думитъ αὐτοῖς, προβαίνουσι, ἐπιτρέψαντες въ следващето условно изречение, тъй че не Иванко е обещавалъ на съмшленицитъ си „известенъ родъ права и неприкосновеностъ“, а последнитъ, за да го накаратъ да вдигне възстание (πρὸς ἀποστασίαν ἰδεῖν), т. е. да произведе държавенъ превратъ, му обещавали, че „ще управляватъ страната (т. е. дѣла на Асѣня) и цѣла Мизия (т. е. заедно съ Петровия дѣлъ) по-справедливо и по-законно отъ Асѣня, и нѣма да решаватъ всичко съ силата на меча, както убитиятъ и да вършатъ това, което внушава гнѣвътъ“.

51. Θ. Успенскій, Образование и пр., стр. 174—175.

52. Nicetas, ib., p. 618, (18-19).

53. Ibidem, p. 619, (11-14).

54. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. II, стр. 411 сл.

55. Пакъ тамъ, стр. 370.

56. Eustathii Opera, ib., cap. X, p. 44, (21-26):

Ἔθνος αὐτοῖς οὐ στάσι-
μον, οὐ μόνιμον, οὐ κατοικεῖν ἐπιστάμενοι, δι' αὐτὸ δὲ οὐδὲ πολιτικόν· πάσης μὲν
ἐφίεμενον γῆς, ἐγκυθήμενον δὲ οὐδεμίᾳ, διὸ καὶ πολυπλάνητον· πετόμενοι ἄνθρωποι,
καὶ διὰ τοῦτο δυσθήρατοι· ἀπόλιδες, καὶ οὐδὲ κώμας εἰδότες· οἷς δὴ καὶ τὸ θηριώδες
ἀκολουθεῖ.

— Вж. В. Г. Васильевскій, Византия и печенѣги, Труды его т. I, стр. 5. — Θ. Успенскій, Образование и пр., стр. 163.

57. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 7.

58. Вж. А. А. Васильевъ, каз. съч., стр. 68—69.

59. Nicetas, ib. pp. 620, (17) — 621, (16).

60. Nicetas, ib., pp. 621, (17) — 622, (9). — Г. Акрополитъ пакъ съобщава, че следъ побѣгването на Иванка, „царъ надъ народа става братъ му (на Асѣня) Иванъ, защото българитъ не искали да издигнатъ Петра на царството, а Асѣневиятъ синъ Иванъ се намиралъ още въ детска възраст“ (ib., p. 21, (2-5)). Това известие е толкова кратко и тъмно, че едвали трѣба да му се предава нѣкакво значение, защото то противоречи на Никитовото и при това съобщава и невѣрни факти, какво българитъ се отказали отъ Петра и не искали да го направятъ царъ, когато той е билъ такъвъ, както видѣхме, и, както Никита изтъква, намѣрилъ голѣма

61. Че Калоянъ е заелъ престола въ 1197 г., се види отъ следнитъ думи въ писмото му до папата отъ края на 1203 год.: *Notum facio sanctitati tuae quod elapsi sunt sex anni, quod ego semel, secundo et tertio misi ad vos etc.* (Migne, *ib.*, t. 215, col. 155 C). Тукъ „шестъ години“ сж се изминали несъмнено, откакъ той завзелъ престола, защото по-рано той не е могълъ да пратта пратеници изобщо; а понеже писмото е писано въ края на 1203 год., то Калоянъ е билъ прогласенъ за царь не по-рано отъ септемврий 1197 год.

българе нже тогдѣ бдрѣжааше Іѡаннъ Іѡаннца же паче прослоу'тїе дажѣ
и до нѣга сего нарицаѣ.

64. Acropolites, *ib.*, p. 24, (4-9).

Следъ побѣгването си отъ Търново въ 1196 год. Иванко потърсиль прибѣжище и покровителство у императоръ Алексия III, който го приель твърде благосклонно, защото въ неговото лице той намираль единъ добъръ и надеждень помощникъ въ борбата противъ българитѣ. Споредъ описанието на Н. Акомината, „Иванко на ръстъ билъ високъ, твърде съобразителень и въ разцвѣта на тѣлесната сила, но поради сприхавия си видъ и упоритостъта въ убеждението издавалъ въ себе

си „мѣжа крокей“; дори живѣйки между ромеитѣ, той никакъ не се измѣнилъ къмъ смекчение на духа и къмъ подобрене” [2]. Императорътъ го обсипалъ съ почести, обдарилъ го съ ценни имоти и, за да го привърже още повече къмъ себе си, въпрѣки варварския му произходъ, намѣрилъ го за достоенъ да го сроди съ своя родъ, като го ожени за своята внучка Теодора, дъщерята на севастократоръ Исаака Комнинъ, който бѣ умрѣлъ като пленникъ въ окови въ България, когато тя достигне до законната за женене възраст и поради това той го обявилъ само за нейнъ годеникъ. Но Иванко, посочвайки на четиригодишната си годеница, мечтаелъ по-скоро да се ожени за нейната майка Анна, която спазвала още всичката прѣснота на младостта и хубостта си. „Защо ми е агне, което се кърми съ млѣко, казвалъ той, когато овенътъ се нуждае отъ овца за приплодъ и зрѣла коза”? [3] Макарь че предполаганиятъ бракъ и да се ограничилъ само съ една годявка, обаче Иванко се ползувалъ съ почестъ и мѣсто на императорски зетъ и получилъ тогава царското име Алексий. По тоя начинъ той билъ въведенъ въ срѣдата на знатнитѣ роднини на императора и билъ изравненъ съ тѣхъ и по властъ, и по богатство. Най-сетне Иванко билъ назначенъ за главнокомандуващъ надъ всички войски, които били опредѣлени да действуватъ противъ неговитѣ съотечественици и билъ поставенъ за управител на пловдивската областъ [4]. Ето какъ описва въ една отъ своитѣ речи къмъ Алексия III отъ по-късно време Н. Акоминатъ [5] отношенията, въ които се намиралъ въ онова време Иванко къмъ цариградския дворъ. „Тоя доброволенъ робъ и чужденецъ, издѣнка отъ дива маслина и облагороденъ чрезъ присаждането на прекрасна фиданка отъ царската градина, преди като свиня се хранѣше съ желади, а сега, отхраненъ и надебелѣлъ, до ситостъ се наслаждава съ най-добрия пшениченъ хлѣбъ ... Побѣгналъ робъ по своето състояние, който отдавна напустна отечеството си, той билъ приетъ съ всичко разположение отъ императора, удостоенъ съ най-добра участъ и внесенъ въ списъка на нашитѣ граждани. Но, безъ да оцени както трѣба наградата, той отново обърна погледитѣ си къмъ хълмоветѣ и планинитѣ, преминалъ къмъ предишния и сроденъ на неговото племе животъ, и като получилъ подкрепа отъ своитѣ съродичи, като сатаната се опитва да закрепи трона си наредъ съ престола на Бога. Най-безумний и най-неблагодаренъ човѣче! Ти ли съ звуковетѣ на военната тржба ще викашъ на бой съ императора, който те обърна въ такъвъ хубавъ видъ, ти ли, който не умѣешъ да боравишъ и съ овчарски рогъ! Ти ли, който доскоро вчера се обличаше въ овчи кожухъ и носѣше на нозетѣ си обуца отъ волска кожа, ще мечтаешъ за богато обшито облѣкло и за червени ботуши!... Рожба ехиднина, изливаща отрова върху гърди, които те съгрѣха! Напразно императорътъ те обсипваше съ благодарѣния, напълнилъ те съ своето семе, като съобщи своята свѣтлина, както слънцето на месеца, и не те държеше въ отдалечение, а те прие въ браченъ съюзъ” [6].

Ползувайки се отъ своето високо положение, Иванко на първо време оправдалъ оказаното нему довѣрие. Благодарение на взетитѣ отъ него мѣрки той сполучилъ временно да спре нападенията на българитѣ и тѣхнитѣ съюзници куманитѣ, които се простирали по Македония и Тракия. „Той билъ драгоценна опора, забелязва Никита, за ромеитѣ противъ неговитѣ съплеменници, които въ съюзъ съ скититѣ правѣха постоянни нахлувания въ ромейскитѣ области, като опустошаваха всичко по пътя, и най-деятеленъ помощникъ за императора въ ония рѣдки случаи, когато императорътъ се решавалъ самъ да излѣзе на полето” [7]. По тоя начинъ Иванко станалъ пълненъ господаръ на управляваната отъ него областъ, а управлението ѝ употребилъ за осъществението на

своите планове. Така, той постоянно приемал на служба свои съплеменници, обучавал ги въ военното дѣло, като ги привличалъ къмъ себе си съ щедри награди и снабдявалъ съ най-добро оржие; по северните склонове на Сръдните Родопи той издигалъ такива яки крепости, че ги направилъ съвсемъ непристъпни. Всичките тия дѣла на Иванка императорътъ одобрявалъ, хвалилъ го, обсипвалъ го съ почести и твърде голѣми награди, на драго сърдце изслушвалъ съветитъ му и съ удоволствие изпълнявалъ всичките му желания. Обаче близките до императора лица, като обсъждали всичките действия на Иванка, макаръ и да ги намирали похвални и прекрасни, но при все това тѣ се съмнявали, че той вършелъ всичко това изключително въ полза на цариградското правителство, и поради това много пѣти убеждавали императора да уволни Иванка отъ длъжността му. „Надали, казвали тѣ, единъ чужденецъ, който доскоро хранѣше въ себе си непримирима вражда къмъ ромеитъ, можа така изведнажъ до такава степенъ да се измѣни, че по искрено приятелство къмъ насъ е почналъ да строи за тѣхъ въ опасните мѣста крепости и укрепени градчета, да уголѣмява числеността на отредитъ, сформирувани отъ неговитъ съплеменници, и да намалява състава на ромейската войска, а въ нѣкои случаи дори съвсемъ да минава безъ нейна помощъ подъ предлогъ, че тя имала склонностъ да не се подчинява на дисциплинарни искания. По всѣка вѣроятностъ, като действува така, той, напротивъ, храни въ душата си замисълъ да достигне тираническа независимостъ въ владението на страната, защото, ако нѣкои хора и да не обичатъ да изказватъ мислитъ си и понѣкога яката стискатъ езика си, но при все това действията имъ въ повечето случаи по-ясно отъ каквито и да било думи показватъ, какво се таи у тѣхъ на ума имъ”. Но императорътъ не обръщалъ внимание на всички тия предупреждения и, като считалъ, че предстоящиятъ бракъ на Иванка съ неговата внучка му служи като несъмнена гаранция, по никой начинъ не искалъ да се осъмни въ неговата вѣрностъ и безкористие, „като че ли, забелязва Никита, нѣкаква зла сила която постоянно влѣчеше ромейското царство къмъ падане, очароваше нашия вѣнцоносецъ въ тоя случай” [8].

И наистина, не се изминало много време, и Иванко на дѣло показалъ, че живѣенето му между ромеитъ не промѣнило характера му, защото той докрай си останалъ истински българинъ: въ началото на 1198 год. [9] той открито се отметналъ отъ императора и се обявилъ за независимъ господарь на управляваната отъ него пловдивска областъ. Да се реши на такава смѣла крачка следъ оказанитъ нему отъ императора благодѣния, Иванко едва ли е разчитвалъ сгмо на своите сили; очевидно, въ случая той се е опиралъ на нѣкоя по-силна личностъ, която въ дадения моментъ е могълъ да бѣде само българскиятъ господарь. Следъ като достатъчно се укрепилъ и военно се засилилъ, Иванко, въ когото следъ голѣмото престѣпление заговорило най-сетне националното чувство, за да смие отъ себе си тежкото петно на цареубиецъ и да заглади измѣната предъ отечеството, влѣзълъ въ сношения съ царь Калояна, съ когото сполучилъ да сключи, споредъ думитъ на Никита, „сѣюзъ противъ ромеитъ” [10]. За това сближение на Иванка съ българския царь несъмнено сж спомогнали най-много неговитъ бивши съзаклетници — боляритъ-кумани, чието влияние, както се изтъкна, се бѣ засилило при възцаряването на Калояна. На какви условия е станало самото сближение, Никита не казва; но трѣба да се предположи, че царь Калоянъ се съгласилъ да признае това, къмъ което тѣй силно се домогвалъ Иванко, — неговата политическа независимостъ, като се надѣвалъ чрезъ това окончателно да го привлече на своя страна. Въ силата пѣкъ на тѣхния сѣюзъ Калоянъ напратилъ, преди да стане явно отмѣтането на

Иванка, куманитѣ на империята, за да попрѣчи на всѣка съпротива отъ страна на ромеитѣ. Това куманско нашествие.

Стр. 113

Според разказа на византийския историк Никита Хониат след отмятането си от цариградския император Иванко откъснал от ромеите цялата област от Мосинопол (днес Гюмюрджина) до Ксанти и от планината Пангей (Кушница или на турски Пърнар Даг) до Абдера (дн. Балустра нос) на морския бряг. С една дума, под властта му паднали всички земи по средното течение на р. Арда до устието на р. Места. Успехите на Иванко се обясняват между другото с българския характер на населението в тези краища. Срв. Д. Ангелов, Тракия и българо-византийските отношения до падането ѝ под турска власт, Известия на Тракийския научен институт, кн. I, София, 1965, стр. 83.
(Д. Ангелов)

Това куманско нашествие било много по-големо и по-страшно отъ предишнитѣ. Като се раздѣлили на четири отреди, тѣ преминали „цѣла Македония“, т. е. одринската област; тѣ нападали на укрепени градове и планински мѣста, така че достигнали до планина Ганѣ (тур. Текирѣ дагѣ), като ограбили много мѣнастири и избили монаситѣ. Въ общия ужасѣ никой не се е решавалъ да имѣ окаже съпротива, защото на тѣхна страна била многобройността, и трѣбало да се сражаватѣ, безѣ да щадятѣ живота си [11].

Това тъкмо нападение е и предизвикало, споредѣ насѣ, първото военно предприятие на Алексия III, който се бѣ освободилъ вече отъ страшната опасност откъмѣ германския императорѣ, защото презѣ есенѣта на 1197 год. бѣ умрѣлъ [12], — предприятие, което се изразило въ това, че императорѣтъ заминалъ за Кипсела, дето била събрана доста голѣма войска, съ намѣрение, споредѣ думитѣ на Никита, „да направи нѣщо спасително за тракийскитѣ градове, на които българитѣ и куманитѣ бѣха причинили много злини, и предполагалъ да хване Хриза или поне да прекрати нахлуванията му, които той правилъ тайно въ селата около Сърѣ и Струма“ [13]; но Алексий III скоро се отказалъ отъ намѣрението си и се върналъ въ столицата. „И тѣй, забелязва Никита, като оставилъ западнитѣ области въ онова бедствено положение, което тѣ преди това пренасяли и търпѣли, императорѣтъ се върналъ въ Византионѣ (Цариградѣ), безѣ да може дори два месеца да прекара вънѣ отъ кѣщи“. [14] Никита не посочва причината за бързото завръщане на императора; но отъ самия вървежѣ на събитията не е мѣчно да се разбере, че вестѣта за отмѣтането на Иванка, която го поразило като грѣмѣ отъ ясно небе [15], Алексий III получилъ въ Кипсела, и, понеже поради неочакваностѣта на известието той не билъ готовъ веднага да се противопостави на измѣнника, защото събирането на войскитѣ било затруднено [16], върналъ се набързо въ столицата [17]; но твърде е възможно, щото и болестѣта въ нозетѣ, отъ която Алексий III особено много страдалъ [18], да е била една отъ причинитѣ, още повече, че сжщиятъ Никита въ споменатата си речѣ казва: „Подобно на евангелския лукавъ робѣ, когато господарѣтъ и царѣ се бавилъ да отиде противѣ тебе по причина на болестѣ въ нозетѣ, ти (Иванко) се възползува отъ това, за да осжществишѣ коварнитѣ си замисли и подложи на изтезания своитѣ съробовете, а той (императорѣтъ), следѣ като се яви противѣ всѣко очакване, унищожи твоитѣ замисли“ [19]).

Както и да било, но следѣ завръщането си въ столицата Алексий III на първо време изпратилъ при Иванка единѣвъ евнухѣ, който по-рано билъ неговѣ близъкѣ приятелѣ — „да му напомни за сключенитѣ съ него условия и за това, че откакъ е преминалъ на ромейска страна, той не е видѣлъ нито единѣвъ пѣтъ немилостѣ отъ императора, нищо, което да е било несъгласно съ открититѣ нему

надежди за въ бъдаще и всъкога се е ползувалъ съ неизмѣнното царско благоволение” [20]. Дали съ тоя опитъ да влѣзе въ преговори съ Иванка Алексий III е мислилъ да въздействува върху него и да го отклони отъ решението му, или пъкъ е искалъ да печели време, докато се приготви за противодействие, ние не знаемъ; известно е само, че евнухътъ не само не можалъ да изпълни мисията си съ своето явяване при Иванка, но и му далъ възможностъ своевременно да се приготви по-добре за отпоръ, тъй като го „безразсѣдно” предупредилъ за незабавното нападение отъ страна на ромеитъ [21].

И наистина, наскоро следъ заминаването на евнуха, Алексий III изпратилъ противъ Иванка своитъ млади и енергични зетьове, Алексия Палеологъ и Теодора Ласкарисъ, заедно съ своята свита придворни сановници, императорски роднини и съ всички войници, колкото тогава се намирали въ двореца, а самъ императорътъ въ края на пролѣтътъ потеглилъ въ походъ, като заминалъ за Кипсела [22]. Между това Иванко, известенъ отъ казания евнухъ за скорошното нападение отъ ромеитъ, за по-голѣма сигурностъ напусналъ равнината и съ своята войска се оттегилъ въ Родопскитъ планини [23]. Казанитъ пълководци, заедно съ братовчеда на императора, протостраторъ Мануила Камица, съ голѣма енергия преследвали Иванка съ своитъ отреди, но тѣ не могли нищо да му направятъ, защото изпуснали благоприятното време и плячката се изплъзнала, а поради това въодушевлението скоро изчезнало. По-буйнитъ пълководци предлагали да преследватъ Иванка по-нататкъ въ планината; обаче по-благоразумнитъ считали за по-добре, „вмѣсто да гонятъ орела по скали и стрѣмнини, да търсятъ дирята на змея въ планинскитъ проходи, или пъкъ да дразнятъ въ леговището дивия глиганъ, който не веднажъ е посрѣщалъ съ гърди нападението на своитъ противници, — да обикалятъ крепоститъ, които Иванко билъ построилъ и въоръжилъ, и да ги покорятъ подъ властта на императора”. Последното мнение надделѣло като по-добро, и затова ромеитъ най-първо обсадили построената отъ Иванка въ политъ на планината крепостъ Кричимъ (надъ днеш. с. Кричимъ при излаза на р. Вжча отъ Родопитъ). Колкото голѣмо юначество и старание и да показали ромеитъ при обсадата, крепостъта била превзета, само когато отдѣленитъ нѣколко отборъ войници начело съ храбрия Георги Палеологъ сполучили да поставятъ стълби по крепостната стена. Следъ Кричимъ скоро се предали и други крепости по севернитъ склонове на Родопитъ, едни следъ бой, а други доброволно [24].

Отъ своя страна Иванко, „човѣкъ находчивъ и твърде изобретателенъ въ военнитъ работи”, показалъ въ тая борба съ ромеитъ сжщо така много доказателства за своята стратегическа опитностъ, благодарение на която той сполучилъ да улови въ пленъ много ромеи и между тѣхъ и самия протостраторъ Мануила Камица, при което Иванко употребилъ следната военна хитростъ. Той изкаралъ отъ планината голѣмо стадо волове и го предалъ на свои съплеменници да ги покаратъ заедно съ една тѣлпа пленени ромеи къмъ Стара-планина ужъ като частъ отъ плячката, която трѣбало да получи управителътъ на Загора, Иванъ (Калоянъ), или като подарѣкъ за сключения отъ него съ Иванка съюзъ. Самъ Иванко заседналъ въ засада, като мислилъ да примаме ромеитъ въ тая клопка, „защото той знаелъ, казва Никита, че тѣ, щомъ видятъ при това още близки до сърдцето си пленници, които положили душата си за тѣхъ, ще се увлѣкатъ и нѣма да взематъ никакви предпазителни мѣрки за собствената си закрила”. И наистина, така и станало. Щомъ се научилъ за мнимата пратка, протостраторътъ незабавно потеглилъ отъ Батрахо-кастронъ

(Жабья крепостъ), дето той стоялъ на лагеръ, и дошелъ въ крепостъ Баткунъ [25]. Безъ да подозира въ пратката нѣкаква измама, Мануилъ Камица заповѣдалъ на войниците си да грабятъ всичко, каквото виждали, а самъ, като страниченъ зритель, разхождалъ се на невѣоръженъ конь и се любувалъ на тая картина. Въ това време Иванко се спусналъ отъ засадата, заобиколилъ протостратора отъ вси страни съ войниците си и като въ мрежа го взелъ въ пленъ. „Тая добре скроена клопка и хитростъ на бунтовника, пише Никита, съвсемъ обезкуражила останалата ромейска войска и, напротивъ, въодушевила съ нова бодростъ разбунтувалата се страна. Ромеитъ вече не мислили за победа, или дори не се осмѣлявали повече да станатъ лице съ лице съ Иванка и да си премѣрятъ силитъ; като се държали около Пловдивъ, тѣ искали само, щото Иванко поне тоя градъ да остави въ спокойствие“ [26].

Така се извършилъ първиятъ походъ на Алексия III противъ Иванка презъ лѣтото на 1198 год. Колкото несполучливъ и да ни го представя Никита въ историята си, толкова той го рисува победоносенъ въ своята речъ, въ която четемъ следното : „Трѣба да се каже истината, ние се отчайвахме въ надеждата и мислѣхме, че твоята държава предприема почти непостижимо дѣло, като си въображавахме въ ума отвесни планини и отчаени мѣже. Ти, обаче, дойде и победи: превзе мѣстенцето и усмири надменността на варваритъ, скалата отстѣпи на ударитъ на стенобойнитъ машини, и варваритъ си отидоха отъ височинитъ, по които тѣ скачаха като диви кози. Въ това дѣло юначеството и благоразумието оспорваха по между си първенството. Защото юначеството преследваше врага съ мечъ и война, приближаваше се къмъ стенитъ и правѣше недостѣпнитъ мѣста удобопроходими; благоразумието пъкъ, което бързаше да прехитри врага, предлагаше добри способности и, като приемаше измамливата външностъ, безъ да излиза отъ палатката, се добра до високитъ ридове и изплаши врага безъ изстрелъ и безъ кръвъ. Едното обърна неприятеля въ бѣгство съ цвиленето на конетъ, съ звѣнтенето на оръжието и гжсгитъ редове на войниците; другото се приближи до отстѣпника въ мълчалива сила и като хомерова богиня настѣпи на главата му и го повлече къмъ смъртъта“ [27]. Тукъ и поменъ нѣма нито за пленението както на голѣмъ брой ромеи, тъй и на протостраторъ Мануила Камица, нито пъкъ за отказването на ромеитъ да излѣзатъ повече срещу Иванка и ва желанието имъ последниятъ да ги не безпокои около Пловдивъ, така че не може и дума да става за победа на Алексия III; напротивъ, Иванко и следъ този походъ още повече се засилилъ, както ще видимъ по-нататкъ. Но императорътъ трѣбало да прекрати войната противъ Иванко, за да предприеме похода си противъ турцитъ въ Мала-Азия, отдето се върналъ презъ есенъта на 1198 год. Освенъ това, въ западнитъ области се явилъ другъ българинъ-воевода, не по-малко опасенъ за империята, на когото трѣбало да се обърне внимание своевременно. Това билъ българскиятъ воевода Добромиръ Хризъ.

За пръвъ пътъ Никита споменува за тая личностъ, както видѣхме, когато говори за събитията отъ началото на 1198 г. [28], но той все пакъ ни дава нѣколко макаръ и кратки сведения за него и за неговата предишна дейностъ. Така, най-първо за него Никита съобщава, че „Хризъ билъ родомъ влахъ и на бой низкъ“ [29], т. е. билъ българинъ отъ северна България [30], както това доказва и самото му име Добромиръ [31], въ българщината на което едвали може да има нѣкакво съмнение. Що се отнася до второто му име Χρῖσος-Хризъ, то, споредъ насъ, не може да се приеме, че то предава гръцката транскрипция на името Стръзъ [32], защото Хризъ и Стръзъ сж две

съвсемъ различни личности, или пъкъ — славянското (респек. сръбското) име Хръсъ или Хръсъ [33], защото въ гръцката транскрипция българскиятъ ъ или ѣ минава въ ι, а не въ υ, както, напр., Гръдъ — въ Γρίδος [34]. При наличността на българското му име Добромиръ едва ли може да се допусне, че Хризъ е било негово лично име; по-скоро трѣба да се приеме, че Добромиру е било дадено по една или друга причина отъ са-митъ ромеи това гръцко прозвище Χρύσος [35]. — По-нататъкъ Никита пише, че „следъ като не останалъ въ съгласие съ Петра и Асѣня, които бѣха възстанали противъ ромеитъ, а и нѣщо повече — бѣ вдигналъ оръжие противъ тѣхъ съ 500-тъ сѣродичи, съ който той разполагалъ, станалъ съюзникъ на ромеитъ” [36]. Смисльтъ на тоя пасажъ, който е билъ, както изглежда, твърде много съкратенъ отъ преписвачитъ, ще ни стане напълно ясенъ, ако сж обърнемъ къмъ неговия вариантъ въ мюнхенския кодексъ № 450, който гласи следното: „следъ като действувалъ наедно съ Петра и Асѣня въ възстанието, което тѣ бѣха вдигнали, той (Хризъ) не пожелалъ да ги последва (т. е. да действува въ съгласие съ тѣхъ) съ 500-тъ сѣродичи, които той тогава ималъ на разположение, и станалъ съюзникъ на ромеитъ” [37].

И тъй, Добромиръ Хризъ взелъ дейно участие въ възстанието на Петра и Асѣня, т. е. той е билъ единъ отъ важнитъ сподвижници на двамата братя, освободителитъ на България, и тѣ сж ценили неговитъ услуги. Затова, когато въ 1195 год. българитъ окупирали крепоститъ въ областта на сръдна р. Струма, между които била и Струмица, Асѣнь I Старий назначилъ Добромира Хриза за началникъ на тая крепостъ [38], като му далъ единъ гарнизонъ отъ 500 души. Обаче Хризъ, който се теготилъ, както изглежда, отъ подчиненото си на търновския царь положение и се стремилъ къмъ независима властъ, не пропусналъ случая следъ убийството на царь Асѣня I въ 1196 год., когато той, може би, мислѣлъ, че ще настане гражданска война въ северна България, да се обяви за независимъ владѣтель на Струмица и нейната област, т. е. на тия земи отъ източна Македония, които влизали тогава въ българската държава. Неговиятъ планъ билъ, очевидно, следъ като се закрепилъ здраво въ Струмица и отвоювалъ отъ ромеитъ другитъ югозападни български земи, да основе силна македонска самостойна държава по примѣра на Петра и Асѣня. Въ тоя смисълъ ние разбираме думитъ на Никита, че той вдигналъ съ своитъ 500 души оръжие противъ българския царь. Когато, обаче, съ възцаряването на Калояна въ 1197 год. била избѣгната гражданската война, Хризъ, знаейки войнственния характеръ на новия български царь и че последниятъ нѣма да остави смѣлата му постѣпка ненаказана, потърсилъ опора, както и Иванко, въ ромейския императоръ, или, както казва Никита, „станалъ съюзникъ на ромеитъ”. На какви условия е билъ сключенъ тоя съюзъ, Никита не споменува; но това, което по-нататъкъ се разказва за Хриза, ни дава възможность да опредѣлимъ, въ какви отношения сега тоя ставалъ спрямо Византия. „Не следъ много по-сетне, продължава Никита, уловенъ, че клонѣлъ къмъ съплеменницитъ си всѣчески, напредвалъ и се домогвалъ до независима властъ, предава се подъ стража; после освободенъ, изпратенъ билъ да защитава Струмица (споредъ варианта: „после, следъ като далъ клетва, освобождава се отъ затвора и се изпраща за комендантъ на Струмица”) [39]. Ако византийскитъ власти сж могли да затворятъ Хриза въ затворъ, а той трѣбало да дава клетва за вѣрность, то не подлежи на никакво съмнение, че при сключването на съюзния договоръ Хризъ е призналъ върховната властъ на ромейския императоръ. Но тая съюзна вѣрность не траела дълго време, защото и Хризъ, както и Иванко, не следъ много време не оправдалъ възлаганитъ на него отъ императора надежди. Царь Калоянъ, който добре разбралъ, че съ преминаването на Хриза

къмъ Византия българитѣ губѣли отвоюваната вече струмска областъ, не се забавилъ да влѣзе въ преговори съ него, за да го привлѣче на своя страна, както и Иванка, съ примамливото обещание да признае политическата му независимостъ. Но тия преговори, или както Никита се изразява, „това клонение къмъ съплеменницитѣ си“ станало известно въ Цариградъ, и Хризъ, докаранъ въ столицата, билъ хвърленъ въ затворъ. Обаче той скоро сполучилъ да се оправдае отъ всички хвърлени върху него обвинения и отново билъ изпратенъ въ Струмица като комендантъ на крепостта; а това му дало възможностъ да се отметне окончателно отъ Византия и да премине на страната на българския царъ, за което Никита въ споменатата си речъ го нарича „лесно промѣнливъ и хамелеонъ многообразенъ по тѣсно свързанитѣ злодейства“ [40]. Това второ отмѣтане на Хриза отъ императора, което е станало едновременно съ Иванковата измѣна, се е изразило въ това, че въ началото на 1198 год. той почналъ нахлуванията си, които той правѣлъ неочаквано върху селищата около Съръ и по р. Струма. Дали отмѣтането на Хриза има нѣкаква връзка съ измѣната на Иванка, мжно може фактически да се установи; обаче тѣхната едновременностъ, отъ една страна, а, отъ друга, — съюзътъ на ц. Калояна съ единия и другия български воеводи съ еднаква целъ — действия противъ Византия, ни даватъ достатъчно основание да приемемъ, че и двата тия факта иматъ несъмнено известна връзка въ зависимостъ отъ политиката на българския царъ. Алексей III бѣ предпочелъ, както видѣхме, въ началото на пролѣтътъ на 1198 год. походъ противъ Хриза съ намѣрение да го хване живъ или поне да прекъсне разбойнишкитѣ му опустошителни нахлувания [41]. Императорътъ, обаче, следъ като пристигналъ въ Кипсела, се отказалъ отъ това си намѣрение, защото тъкмо въ това време получилъ известието за измѣната на Иванка и се върналъ въ столицата, за да се приготви по-добре за противодействие по-напредъ противъ последния, който билъ и по-опасенъ и по-близъкъ до столицата [42], като отложилъ похода си противъ Хриза за следната година.

И наистина, съ настѣпване на пролѣтътъ на 1199 г. се почнали отново и съ голѣма и препряна бързина събиране и съсредоточване на войскитѣ въ единъ общъ лагеръ въ Кипсела [43]. Между това нови тѣлпи отъ кумани и българи напращани, както и въ предната година, отъ царъ Калояна, съгласно съ договорнитѣ условия, нахлули въ Тракия и насочили своитѣ нападения къмъ столицата. На 23. априлъ (с. с), въ дена на св. Георги, тѣ достигнали до градоветѣ Месина (Мосинополъ, при сег. Гюмюрджина) и Цурулъ (сег. Чорлу), като страшно опустошили тѣхнитѣ околности. Тѣ имали намѣрение, споредъ условията съ своитѣ водачи, да нападнатъ на беззащитното население, което се било събрало въ тоя день, както всѣка година, на съборъ въ селището Куперий близу до Чорлу. Обаче по-голѣмата частъ отъ нападателитѣ забъркали пжтя поради гжстата мъгла и се запжтили къмъ Редесто (сег. Родосто на Мраморно море); само една малка частъ се явила въ Куперий. Обаче неприятелитѣ не сполучили да влѣзатъ въ черковата, защото събралиятъ се тамъ народъ успѣлъ набързо да събере колата и заградилъ съ тѣхъ черковата; по тоя начинъ народътъ се избавилъ отъ непосредното нападение на куманитѣ, които обикновено избѣгвали обсади на полски или градски укрепления. Но ония отъ присѣтствуващитѣ на събора, които поискали да се спасятъ съ бѣгство въ Цурулъ, всички били изловени отъ варваритѣ, преди да стигнатъ крепостта. Областниятъ управителъ, Теодоръ Врана, като се научилъ за намѣрението на неприятеля, разпратилъ по селата предписание, въ което предупреждавалъ мѣстнитѣ жители за предполагащото нападение на куманитѣ и имъ забранявалъ

да отиватъ на събора. Но единъ нечестивъ монахъ отъ Антигоновия манастиръ, който отивалъ така сжщо на събора въ Куперий, за да събира милостиня, носѣлъ въ себе си предписанието на управителя; но той отъ чисто користолюбиви цели скрилъ предписанието и успѣлъ да разубеди населението, че нѣма никаква опасностъ и че слухътъ за нахлуването на неприятеля билъ преувеличенъ. Куманитѣ и българитѣ произвели страшно клане въ Куперий и се връщали съ голѣма плячка оттамъ. Но при Виза тѣ били посрещнати отъ тамошния гарнизонъ и съвършено разбити и частъ отъ плячката имъ била отнета; но тая случайна победа не донесли никаква сжществена полза за империята, защото, пише Никита, „природната, безумна и съ нищо неудържима алчностъ на ромеитѣ унищожила тая победа. Като се предали съвсемъ на грабежъ и раздрѣпване на онова, което бѣха взели куманитѣ, следъ като бѣха ограбили ромейскитѣ селища, ромейската войска дала възможностъ на разбития и обѣрнати въ бѣгство неприятель отново да почне битката, а следъ това била принудена на свой редъ да се спасява съ бѣгство“ [44]. Следъ оттеглянето на куманитѣ Алексий III, който не бѣ успѣлъ съвсемъ да се излѣкува отъ болестъта въ нозетѣ, потеглилъ въ походъ и пристигналъ въ Кипсела добре приготвенъ за война; оттамъ той дошѣлъ въ Солунъ, отдето заминалъ противъ Хриза [45].

Следъ второто си отмѣтане отъ Византия Добромиръ Хризъ презъ 1198 год., докато Алексий III билъ заетъ съ войната противъ Иванка и съ похода си на изтокъ противъ турцитѣ, сполучилъ да завземе друга една не по-малко важна и недостѣпна крепостъ Просѣкъ, която се издигала върху високитѣ скали на лѣвия брѣгъ на Вардаръ при днешната Демиръ-капия. Тамъ той си устроилъ едно добре свито гнѣздо още по-безопасно, отколкото онова въ Струмица. Ето какъ картинно Никита ни описва тая змѣева дупка [46]: „Природата отъ край време (ἀρχῆθεν) е открила това мѣсто и щедро го надарила. Скалитѣ сж стрѣмни и надве разсѣчени, защото сж откъснати една отъ друга, и има само единъ възходъ къмъ тѣхъ, тѣсенъ, мѣченъ и отъ всички страни стрѣменъ, в останалиятъ периметъръ на скалитѣ е недостѣпенъ дори и за кози и съвсемъ непроходимъ. Дълбоката съ вирове рѣка Аксий (Вардаръ), като обвива скалитѣ наоколо, образува за тѣхъ по най-неочакванъ начинъ нова ограда [47]. Изкуството пъкъ, което придошло отпосле, съперничайки съ природата, ги направило почти непревземаеми; защото несъкрушимата стена, защищавайки единия достѣпенъ възходъ, завършила това свѣрхестествено укрепление; ала тъкмо на тая крепостъ Просѣкъ ромеитѣ, бидейки непредпазливи къмъ българитѣ, по-рано не обѣрнали внимание и я оставили праздна а Хризъ, следъ като се отметналъ имаше едно непреодолимо живѣлище противъ ромеитѣ: тамъ той събралъ все добре въоръжени войници, обставилъ го наоколо съ метателни орѣдия, натрупалъ изобилно всичко необходимо за живѣне и пусналъ да се пасатъ стада отъ овце и волове по планинскитѣ върхове. Обсегътъ на тая крепостъ не е обширенъ, но все пакъ заема доста пространство наширъ и надлъжъ, кичи се съ сѣнчести джбрави [48] и е напълненъ съ гористи мѣста. Отъ едно само благо, и то най-необходимо, най-добро и най-хубаво, е лишена тая крепостъ: тамъ нѣма нийде нито най-малѣкъ изворъ, който да дава вода, нито пъкъ е изкопанъ нѣкой кладенецъ, но трѣба да се слиза на рѣката и да се донася съ кофи вода за пиене“ [49].

[[Стр. 128 редъ 1 отгоре: „Хризъ, следъ като се отметналъ, имаше едно непреодолимо живѣлище...” Въ ржкописа (л. 79) е написано: „следъ като се отметналъ (ἐπιτοίῃσας). . .” Гръцкиятъ текстъ у Nicetas, ib., p. 666, (11-12) гласи: ὁ δὲ Χρῦσος ἐπιτοίῃσας εἶχε κατὰ Ῥωμαίων ἀπρόσμαχον οἰκητήριον, след., указва се, че Хризъ е

поправилъ (приправилъ) крепостъта. Проф. Златарски, вѣроятно, е прочелъ по недоглеждане ἀποστράτης. — Ив. Дуйчев.]]

Владѣйки такава една крепостъ, Хризъ никакъ не се изплашилъ сега отъ похода на Алексия III, но се затворилъ въ нея и се приготвилъ за отбрана. Опитнитѣ въ военното дѣло пълководци, които добре познавали мѣстността, съветвали императора сега да обиколятъ Просѣкъ и да нападнатъ другитѣ подвластни на Хриза градове и селища и, следъ като ги завладѣятъ, да подстѣпятъ къмъ силния Просѣкъ. „Защото, казвали тѣ, при тоя редъ и войската ще бѣде по-бодра, следъ като одържи по-напредъ леки победи и се обогати съ плячка, и Хризъ, поставенъ въ стѣснено положение, ще стане по-отстѣпчивъ, ще напусне своята надутостъ, или дори съвсемъ ще се покори; ако пъкъ изведнѣжъ право нападнемъ неприятелската крепостъ и влѣземъ въ борба съ планинскитѣ скали, то това ще значи — напраздно да изтощаваме силитѣ си, да се обричаме на кървавъ потъ, на безкрайни трудове и да си въображаваме, че главитѣ на нещастнитѣ труженици нѣматъ вратове”, Алексий III, обаче не послушалъ тия умѣстни съвети, а се повлѣкълъ по ума на своитѣ „спалнични евнуси и безбради момчета”, които го убедили да удари право на Просѣкъ и да насочи орѣжие противъ Хриза. „Ако превземемъ Просѣкъ, казвали тѣ, то никой вече нѣма да се противи. Освенъ това, защо да подстѣпваме къмъ врага съ забикалки и обходи, когато нищо не прѣчи да го поразимъ въ самото му сърдце? При това, кой е въ състояние да прекара дълго безъ всѣка, или нека за нѣкоя нищожна полза въ тая съвършено варварска и неприветлива страна, когато настѣпва времето на смокинитѣ, пѣпешитѣ и на другитѣ зрѣещи земни плодове [50], съ които изобилва Пропонтида, която е рай, насаденъ отъ Божията рѣка?” — и по-нататъкъ тѣ му описвали хубавитѣ природни картини и веселия, безгриженъ животъ въ околноститѣ на Цариградъ и по брѣговетѣ на Мраморно море. Алексий III, който всѣкога предпочиталъ по-скоро да се върне въ столицата, поддалъ се на думитѣ на своитѣ евнуси, които не по-малко бързали да се върнатъ на спокоенъ животъ, и съ голѣма бързина потеглилъ право противъ Просѣкъ. По пѣтя си затамъ ромеитѣ разрушили нѣколко крепости, опожарили купища плодове и житна плячка, а турцитѣ, които били пратени като помощъ на императора отъ сатрапа на Анкира (сег. Анкара), заловили въ пленъ нѣколко българи; нѣкои вѣрующи и истински православни хора предлагали да се откупятъ тия пленници отъ турцитѣ и да останатъ като пленници на ромеитѣ, но императорътъ решително отказалъ [51].

Когато стигнали предъ Просѣкъ, императорътъ се спрѣлъ близо до него и веднага заповѣдалъ да нападнатъ на крепостъта. Почналъ се пристѣпътъ: ромеитѣ се сражавали съ неподражаема храбростъ и самоотверженостъ и сполучили да принудятъ защитницитѣ на крепостъта, които били разположени отвънъ стенитъ за отбиване на пристѣпа, да се спасяватъ задъ крепостнитѣ стени. Всички следъ това мислили, че, ако се успѣе да се разрушатъ стенитъ при входа въ крепостъта, то ще се постигне завладяването ѝ. Обаче оказало се, че липсвали нужднитѣ орѣдия (лостове, копачки и стълби), за да се пристѣпи къмъ целта, а това се отзовало крайно тежко върху духа на обсадителитѣ, които най-сетне се видѣли принудени да отстѣжатъ. „Безспорно, както твърдили отпосле обсаденитѣ българи, пише Никита, крепостъта щѣше да бѣде превзета, Хризъ [52] щѣше да се предаде като пленникъ и ромеитѣ щѣха да извършатъ славенъ подвигъ, който щѣше да ги освободи отъ голѣми неприятности за въ бѣдеще, ако да бѣха о-време приготвени и, щомъ се

оказала необходимост, незабавно, веднага донесени необходимите за разрушение на стените орждия” [53]. На следния ден пристъпът бил възобновен, но бил още по-несполучлив от първия. Обсадените, ободрени от одържания успех, сега посрещнали ромеите с още по-голяма неустрашимост и самоувереност. Със метките и сполучливи действия от метателните машини, с които се разпореждал много добър машинист, който по-рано бил на служба у ромеите, а после преминал към Хриза, защото не му давали заплата, защитниците на крепостта нанасяли на обсадителите тежки поражения и големи загуби въ хора; а през нощта Хризовите войници направили неочакван излаз от крепостта, разрушили военните машини на ромеите по околните върхове и обърнали въ бѣгство нощния караулен отред, чийто началник, протовестиарий Иван, изплашен, станал от леглото си и се спуснал да бѣга, като оставил цѣлия си багаж и тъмзелените си обуца — знакът на неговото достойнство, за плячка на българите, които през цѣлата нощ се надсмивали и подигравали надъ предприетото от ромеите дѣло; така напр., тѣ пуцали от височината праздни бѣчви от вино, които, търкаляйки се по нанадолицето, привождали въ трепет ромейските войници, защото тия не могли въ тъмнината да отгадаят истинската причина за произвеждания от тяхното търкаляне трѣсъкъ и бучение. Алексей III, като видѣл, най-сетне, че поради разстройството на войската той не е въ състояние да постигне целта си, за да спаси себе си и другите, влѣзъл въ преговори съ Хриза за мир, понеже, споредъ думите на Никита, не искал да губи много време. Мирът бил сключенъ на условия: 1. императорътъ отстъпилъ на Хриза Просѣкъ и Струмица, т. е. той призналъ Хриза за независимъ владѣтел на тия две крепости както и околните мѣста, чрезъ което се сключвалъ и съюзъ, между двамата, и 2. за да се скрепи тоя съюзъ, уговорено било, Хризъ, който не се нуждаелъ отъ жена, да се ожени за една отъ неговите роднини [54]. Следъ като се завърналъ въ Цариградъ, Алексей III развелъ дъщерята на протостраторъ Мануила Камица отъ законния ѝ мъжъ и я изпратилъ на Хриза. Като неинъ придружникъ и разпоредител по сватбата билъ назначенъ Константинъ Радинъ [55]. Следъ свършването на вѣнчалния обредъ била наредена сватбена гощавка; на нея Хризъ ялъ и пилъ безъ всѣка умѣреност и въздържание когато младата жена, спазвайки обичая на невѣстите, почти не се докосвала до сложените ястия. Понеже поканена да вземе участие заедно съ него въ угощението, не веднага изпълнила поканата, тя силно разсърдила мъжа си, който следъ като измърморилъ много разни ругатни на варварския си езикъ, най-сетне ѝ казалъ съ презрение на грѣци: „недей я и недей пи” [56]. Както изпращането на невѣстата, тъй и сватбата ѝ съ Хриза, която е станала несъмнено въ Просѣкъ, едва ли сж последвали веднага следъ завръщането на императора въ Цариградъ, и затова ние ги отнасяме къмъ зимата на 1199/1200 год. [57] Като се осигурилъ по тоя начинъ съ миръ и съюзъ откъмъ просѣкския воевода Добромиръ Хризъ, Алексей III скоро се видѣл принуденъ да обърне сериозно внимание и къмъ другия българинъ, който отново почналъ да става твърде опасенъ за империята — именно къмъ Иванко.

Следъ като при свършването на похода презъ 1198 год. били му отнети от ромеите Пловдивъ и почти всичките крепости въ областта на тоя градъ, Иванко не останалъ спокоенъ. Като заседналъ въ Централните Родопи, той скоро сполучилъ да привлече на своя страна тамошното българско население и да го организира. Съ негова помощъ той не само закрепилъ властта си въ тая област, като завзелъ всички градчета и крепости въ нея, които се издигали по планинските

върхове и били недостъпни, както поради височината си, тъй и поради мъчните, водещи към тях пътища, но и почнал да разпространява властта на юг към Бъло море. Така той възбунтувал и откъснал от ромейската империя цялата страна от Мосинопол (сег. Гюмюрджина) до Ксанти (тур. Скеча) и от планина Пангей (сег. Кушница, тур. Пърнар-даг) до Абдера (при сег. Балустра-нос) на морския бряг. Освен това, той покорил и подчинил на властта си смоленската област по горното и средно течение на р. Арда. Оттука „той опустошавал, пише Никита, съпределните места като морава язва: ромеите той взимал в плен и ги предавал на смърт, или за откуп понъкога ги освобождавал, а съплеменниците си, които доброволно му се предавали, оставял спокойни в местата им. Като разпространявал по този начин все повече влиянието си, Иванко ставал много по-опасен от всички други бунтовници и дошел до такава жестокост (която варварите считат за юначество), че на своите гощавки рязал на парчета взетите на война в плен ромеи“ [58].

При такава една голяма опасност откъм Иванка, за Алексия III не оставало нищо друго, освен да се вземе отново за оръжие. През 1200 год. той пристигнал в Кипсела и, като поел лично командването над събралите се там войски, вместо да потегли право срещу неприятеля си, отстъпил в Одрин. Там императорът прекарал доста много време, без да знае, отде и как да почне, защото неприятелът бил силен и страшен, а пък войската ромейска, напротив, треперела само от мисълта за среща с противника. Като не предвиждал никакъв успех в открит борба с Иванка, Алексей III решил да пусне в ход традиционните средства на византийската политика — хитростта и коварството. Той изпратил при Иванка най-близки свои хора с предложение, последният да дойде при него, за да сключат мир, а, от друга страна, замислял план за коварното му погубване, но в същото време не се отказвал и от войната; той потеглил от Одрин и, като навлязъл в пловдивската област, разположил се на лагер при крепост Стенимахос (при сег. Станимака), в която, като в убежище, се били събрали много варвари. Той обсадил крепостта от всички страни, превзел я с пристъп и обърнал всички, които намърил в нея, в робство. Между това Иванко по никой начин не се съгласявал да се яви лично пред императора и дори не искал да чува за мирен договор, освен на следните условия: императорът да му отстъпи с писмен акт всички покорени от него земи, области и градове и с владетелски почести да му изпрати сгодената за него Теодора. Когато, най-после, мирните условия били подписани и скрепени с взаимни клетви тъй както искал Иванко, Алексей III си позволил нещо, което, според думите на Никита, едва ли било прилично за военачалници и царе, които повече от всички и преди всичко друго за своя собствена полза тръбало добре да пазят клетвата. След клетвеното потвърждение на мирните условия императорът успял, най-после, да уговори Иванка да дойде при него чрез посредството на по-стария си зет, Алексия Палеолог, когото той изпратил при него с св. евангелие, като гаранция за светостта на своите обещания, че нищо зло не го очаква. Но, щом Иванко се явил при императора, последният заповядал да го хванат и заключат в окови [59], като при това привеждал в обратен смисъл известните думи от Давидовия псалом: „със преподобным преподобен будеши и со строптивым развратишся“. Каква е била понататъшната съдба на Иванка, ние нищо не знаем, в всеки случай оттогава неговото име изчезва от страниците на историята; известно е само, че неговият брат Митю бил принуден

да се спасява, разбира се, въ България, а градовете и селата, които тръбало да влѣзатъ въ състава на предполагащото независимо Иванково княжество, Алексий III безъ трудъ завоевалъ и въ тѣхъ били поставени ромейски войски [60].

Злополучната сѣдба на родопския воевода, въ лицето на когото българскиятъ царъ изгубилъ единъ добъръ и преданъ съюзникъ, била не малко чувствителенъ ударъ за политиката на последния. Затова Калоянъ не се забавилъ да се притече на помощъ на другия си съюзникъ, просѣкския воевода Хриза, който заедно съ своя тъстъ Мануила Камина се бѣше отцепилъ и възстаналъ противъ императора, както ще видимъ по-долу, като решилъ и самъ да премине въ открита война противъ Византия. Презъ пролѣтѣта на следната 1201 година, споредъ думитъ на Никита, „българи заедно съ кумани отново направили нападение на ромейскитъ владения и, като опустошили най-добритъ области, безъ всѣка вреда за себе си се върнали назадъ”. Това нападение, което е било организирано несъмнено отъ Калояна, както и въ преднитъ години, и което имало назначение да отвлѣче вниманието въ Цариградъ отъ това, което ставало въ това време въ западнитъ области на империята и въ самата България, било насочено въ южна Тракия и, както изглежда, имало за целъ самия Цариградъ, защото по-нататѣкъ Никита пише: „Може би, тѣ щѣха да се приближатъ до самитъ Херсийски врата на столицата [61], ако да не бѣха най-християнскиятъ руски народъ и стоящитъ у него начело князе — отчасти по собствена подбуда, отчасти отстъпвайки на молбитъ на своя архипастиръ — показали извънредно голѣма готовность да помогнатъ на ромеитъ, негодувайки, задето християнскиятъ народъ търпи зло отъ варваритъ и нѣколко пѣти въ годината се подлагатъ на откарване въ пленъ и на продажба въ робство на нехристиянски народи. Поради това Романъ, галичскиятъ князь, набързо като се приготвилъ и събралъ голѣмъ и добъръ воененъ отредъ, устремилъ се противъ куманитъ и, като навлѣзълъ безпрѣчно въ земята имъ, разграбилъ я и опустошилъ. Като повторилъ това нѣколко пѣти за слава и величие на християнската чиста вѣра, спрѣлъ набѣзитъ на куманитъ и далъ на ромеитъ възможность да си отдѣхнатъ отъ това зло, като се явили неочаквана помощъ и непредвиденъ съюзникъ и опора за единовѣрния народъ” [62]. И тъй, българо-куманското нападение въ началото на 1201 год. не дало никакви сѣществени резултати, защото куманитъ тръбало да се върнатъ, за да спасяватъ земята си отъ галичския князь Романа, който, като съюзникъ на ромеитъ, я нападналъ и разорилъ. Макаръ Никита и да казва, че рускиятъ народъ предприелъ това нападение както по собствена подбуда въ името на еднаквата вѣра, тъй и по молбитъ на своя архипастиръ, все пакъ то е било резултатъ отъ сключения формаленъ съюзъ между Византия и галичския князь при посрѣдство на киевския митрополитъ, за което въ 1200 год. идвали въ Цариградъ пратеници отъ галичския князь, съ които тамъ се срещналъ рускиятъ пѣтешественикъ, старецътъ Антоний Новгородски [63].

Стр. 136, бел. 2

Срв. относно Констанция статията на V. Gjuselev, *Forschungen zur Geschichte Thrakiens im Mittelalter*, I, *Beitrag zur Geschichte der Stadt Konstantia, Byzantinobulgarica*, III, 1969, S. 155—169.

(Д. Ангелов)

Едновременно съ българо-куманското нападение въ Тракия сѣщо презъ пролѣтѣта на 1201 год. самъ царъ Калоянъ съ голѣма и добре въоръжена войска потеглилъ, вѣроятно, отъ Сръдецъ презъ

Траяновитѣ врата къмъ родопската крепость Констанция (при днеш. с. Костенецъ), която била превзета почти безъ всѣка съпротива. Съ завладяването на тая „знаменита крепость въ родопскитѣ предѣли“ [64] Калоянъ, следвайки плана на брата си Асѣня I за по-скорошното присъединение на юго-западнитѣ български земи къмъ държавата съ излизане и закрепване на бѣломорския брѣгъ, си обезпечвалъ пътя къмъ Бѣло море презъ Разлога по р. Места, защото областта по р. Струма влизала въ състава на Хризовото княжество, отъ една страна, а, отъ друга, — отвличалъ вниманието въ Цариградъ отъ друго едно завоевание, много по-важно за него, именно завоеванието на гр. Варна, едничката черноморска крепость въ северна България, която все още остава въ ржцетѣ на ромеитѣ, добре укрепена и снабдена съ силенъ гарнизонъ отъ чужда наемна войска. „Следъ като разрушилъ стениѣ на кр. Констанция, пише Никита, той потегля оттамъ и се разполага на лагеръ около Варна“. Скоро Калоянъ обсадилъ силно крепостта и я превзелъ съ пристѣпъ на третия день, 24. мартъ, на страстната сѣбота (1201 г.). Вече кратковременната обсада на Варна показва, че тукъ българитѣ сѣ действували като напълно организирана и добре въоръжена войска, която Калоянъ къмъ това време бѣ приготвилъ въ България. За обсадата на Варна Никита ни дава следнитѣ сведения, които напълно потвърждаватъ горното заключение. „Понеже обсаденитѣ, пише той, повечето отъ най-храбритѣ на нашата войска, или пъкъ отъ латинцитѣ, му оказали силна съпротива, то той (Калоянъ) построилъ квадратна машина, надлъжъ равна на широчината на рова, а по височина — на градскитѣ стени, и, като я турилъ на колела, примъкналъ я до самия ровъ. После той я повалилъ и постигналъ две цели: една и сѣщата машина му послужила и като мостъ, и като стълба, която достигала до върха на градскитѣ стени. Така въ три дена Варна била превзета. Безъ да се побои и засрами нито отъ светостта на деня (това бѣ на страстната сѣбота), нито отъ Христовото име, което тоя варваринъ произнасялъ съ устата си, но подстрекаванъ отъ кръвожаднитѣ демони, той всички взети въ пленъ погребалъ живи въ рова, като го равнилъ съ земята. Следъ това той разрушилъ стениѣ на Варна и се върналъ въ Мизия, като ознаменуваъ най-светата сѣбота и най-царствения день (Великденъ) на годината съ такива кървави помани и такива адски жертвоприношения“ [65]. Тъкмо въ това време се почнало новото политическо движение въ юго-западнитѣ български земи, което заплашвало съ отцепване на западнитѣ области отъ империята.

Причината на това движение, което докарало нарушението на мирнитѣ отношения между Хриза и императора, билъ известниятъ вече намъ протостраторъ Мануилъ Камица, знатенъ и извънредно богатъ византийски велможа и братовчедъ на Алексия III, който следъ пленяването си отъ Иванка билъ изпратенъ при българския царъ още въ 1198 год. Въ България протостраторътъ билъ държанъ като „нѣкой злодеецъ“, както той казвалъ, а това го страшно измѣчвало. Най-сетне той сполучилъ да убеди Калояна за откупъ въ два центинария злато [66] да го освободи. Тогава М. Камица се обърналъ съ просба къмъ своя братовчедъ — императора да изпрати нуждния откупъ отъ собственитѣ му срѣдства, които били въ негово разпореждане, но императорътъ отказалъ. Работата е тази. Алексий III смѣтналъ пленяването на протостратора за най-добъръ и щастливъ поводъ, за да си присвои неговия грамаденъ имотъ въ пари и вещи, като разтърсилъ и заграбилъ всичко до най-малкитѣ дреболии, а жена му и сина му по неизвестни причини осѣдилъ на затворъ въ тъмница [67]. Императорътъ, обаче, отказалъ отъ алчностъ да изпълни просбата му. Тогава М. Камица, както изглежда, по съвета на Калояна, се обърналъ съ сѣщата просба къмъ зетя си Хриза,

който незабавно внесъл откупната сума. От това време протостраторът се поселил в Просък, отдето той отново се обърнал с настойчива молба към императора, да заплати на Хриза откупа, като изтъквал в писмото си, че само парит, които императорът конфискувал у него, съставляли много по-голяма сума, без да говори за големия брой сребърни и златни съдове за копирени материали и разни други дрехи, изобилието на които го правило най-богатия човек на света. Но Алексей III, като давал по-голямо значение на парит, нежели на роднинското си чувство към протостратора, както и по-напред не обърнал никакво внимание на писмото му. Тия крайно несправедливи обноси на императора към М. Камица били достатъчни, за да възбудят у него враждебно настроение, и той сполучил да убеди Хриза да наруши мирните си и съюзни отношения спрямо императора [68].

Така ни представя работата Никита в историята си. Обаче в споменатата реч за Мануила Камица той казва следното: „ . . . Един от причисляваните към твоята кръв — изпускам името му, защото няма нужда да се казва — като постъпи спрямо тебе момчешки, много по-немилосърдено от отцеубиеца, всъщност биде изобличен в измама . . . Уловен в плен и затворен, той не изчака малко време да бъде освободен от автократора не с откуп и не с подаръци, а откупил себе си злополучно за нас всички ни и продава цялото ромейско царство, за да изкупи своите безбройни грешки на войната, най-после предпочел да изгладя потърпяното от него поражение с нападения върху единоплеменниците и с убийства, като се съюзи с умножилите се врагове”. Очевидно, с тия думи Никита иска да оправдае лошите обноси на императора спрямо М. Камица, но затова по-нататък продължава: „И ти, царю, предприе поход от нас, хвърляйки копие против един бунтовник, а пък твоите (хора) изтърбиха двама, трима и повече . . . Един от тях (бунтовниците), — не е възможно и сега той да се удържи, подобно на застоял в се и омировски кон, достатъчно отхранен на ясли привързан, след като веднъж се откъсне от тях, като за малко време тропаше с копитата по равнината, надувайки се с гордата си шия, едвам допирайки се о земята, тичаше напред, за да се омие в водите на Аксия (Вардар) и Пеней (Саламвриа в Тесалия), и да скача по тамошните ливади, или, може би, като страшна скала, откъсната от Хемските върхове в нашите долини, му е съдено да легне начело в жгъла, да бъде крайжглен камък. Като се оприличава по-скоро на Мойсей и взел в ръце като таблици, не знаей какви и не бих могъл да кажа, от Хем, като от Синай, пагубните повели на варварина и придавки оттам като по-силни доказателства, той мечтаеше за по-голяма демагогия” [69]. От този пасаж съвсем не е мъчно да се разбере, че цялото движение в Македония и по-нататък се е уреждало и ръководило от цар Калоян, който е искал чрез него да ослаби властта и изобщо силата и значението на ромеите в югозападните български земи. Затова и в речта си Никита казва към императора: „Заедно с тях (М. Камица и Хриза) ти наведе и укроти и оновова, който напраща горещия пламък на огъня и допълва тройното свойство на онова чудовище (думата е за многоглавата лернейска хидра на Иракла) и който е и много по-могъщ от двамата първи” [70].

[[срещу тези думи в ръкописа (л. 87) покойният учен е отбелязал с молив на полето: „за грешки военни на М. Камица”. — Ив. Дуйчев.]]

Следъ като М. Камица сключилъ съюзъ съ Хриза противъ императора, двамата почнали въ 1201 год. своитѣ военни действия: тѣ опустошили съседнитѣ на Просѣкъ ромейски земи и скоро покорили Пелагония (сег. Битоля). Безъ отпоръ тѣ завладѣли Прилепъ и бързо подчинили подъ властѣта си и по-далечни страни. Най-сетне тѣ нахълтали презъ Темпейската долина въ Тесалия и успѣли да възбунтуватъ стара Гърция и Пелопонесъ. Едновременно съ тия събития въ западнитѣ области на империята възстаналъ и управительтъ на смоленската областъ Иванъ Спиридоначи, родомъ отъ о-въ Кипъръ човѣкъ отъ доленъ произходъ съ безобразна външность, обаче се ползувалъ съ голѣмо разположение на императора и затова следъ унищожението на Иванка билъ назначенъ за управитель на смоленската областъ. Макарь Никита и да пише, че Спиридоначи се решилъ на тая смѣла постѣпка, като разчитвалъ, отъ една страна, на непристъпността на мѣстността, а, отъ друга, — на умствената ограниченость и простота на императора [71], все пакъ въ тоя бунтъ, както и въ движението въ Македония, не може да не се види отгласъ на политиката на българския царь, при когото по-сетне той потърсилъ прибѣжище. Ето какъ Никита характеризира тоя родопски бунтовникъ въ речъта си: „Предпочитамъ къмъ тритѣ бедствия, които вълнуваха нашитѣ западни области, да присѣдиня оня домашенъ гущеръ, който се докопва за царскитѣ крепости. Мѣдриятъ митъ изображава спящия лѣвъ, едната прострѣна лапа на когото кара мишката да се отбие отъ пѣтя, сѣщо описва и комара, който, ако и да свири надъ царствения звѣръ, но лесно попада въ мрежата на паяка. Но тоя комаръ, когото е далъ Кипъръ, или тая мишка, която Родопскитѣ планини сѣ замѣчили и родили, да изчезне незнаенъ и безъ вестъ, безъ да получи отъ насъ име, споредъ нѣкогашното обявление на елинитѣ за оногова, който бѣ изгорилъ храма на Артемида въ Ефесъ” [72].

Алексий III не е могълъ да предприеме още въ 1201 год. нищо противъ тримата тия възстаници, защото вниманието му било погълнато, отъ една страна, отъ други по-близки бунтовници, между които най-опасенъ билъ Иванъ Комнинъ, нареченъ Дебели, който бѣ вдигналъ бунтъ въ самата столица, а, отъ друга страна, отъ разправиитѣ му съ турцитѣ — съ султанъ Роки-еддина, за които императорътъ билъ принуденъ дори презъ есенъта да отиде на изтокъ, за да сключи миръ [73]. Затова само въ 1202 год. Алексий III, макаръ и да го измѣчвала подаграта, подъ влиянието на която той дълбоко се разкайвалъ, задето не откупилъ братовчедъ си и задето повѣрилъ управлението на такива силно укрепени градове на такова най-презрѣно сѣщество, какъвто билъ Спиридоначи, решилъ да се разправи и съ отцепницитѣ въ западнитѣ области на империята.

Събраната голѣма войска той раздѣлилъ на две части, отъ които едната далъ на своя зетъ, Алексия Палеологъ, съ заповѣдъ да накаже Спиридоначи, а другата изпратилъ за подкрепа на пълководеца Ивана Инуполитъ, който вече действувалъ противъ протостратора. Алексий Палеологъ, благодарение на личната си храбрость и военни способности, скоро и лесно се разправилъ съ Спиридоначи и принудилъ „това пигмееподобно човѣче” да търси спасение въ България [74]. По-дълга била борбата противъ Мануила Камица, но, съ явяването на императора на военния театъръ, и тя се свършила благополучно. Алексий III най-първо обърналъ внимание къмъ Хриза който отначало се опиталъ да действува въ полза на Мануила Камица, но отпосле се отметналъ отъ него и влѣзълъ въ преговори съ императора, безъ да слѣзе отъ своя каменистъ и недостѣпенъ Просѣкъ. Затова Никита въ речъта си казва. „ Подобно на скропионъ и на ядовитъ паякъ той се

сврѣлъ въ стрѣмни и недостѣпни скали, а като забелязвалъ, че неуспѣшно спи подъ тѣхъ, или пъкъ като многокракъ се прилепя и влива въ почти непоражаваната съ стрела твърдиня, и ката носящи върху си къщичкитѣ си охлюви и зоофитни миди се промѣква въ гънкитѣ на градчето и ги обвива като че ли въ нѣкое каменно облѣкло. Но той подиръ малко не се показва такъвъ, като по-рано, защото по-рано, безъ да оставя родственика си безъ грижа, той му се представялъ съратникъ и помощникъ, а подиръ малко, като презрѣлъ варварски оногова (М. Камица), коварно ласкае своята държава. Преди всичко, презирайки дѣлението на връзката на душевна и тѣлесна, безшумно въ обувкитѣ на богинята (на наказанието) припѣлзва и разсича това, което следъ раздѣлата не може да бѣде намѣрено събрано и съединено, домогва се до друго разсичане на две, което знае сливането, тѣсната връзка и първоначалната форма само на тѣлата, желаейки отъ тука да се увѣри въ раздѣлата и откъсването отъ невѣрния и въ промѣната и преминаването къмъ вѣрния [75]. Разбира се, и вѣрата на Аврамовци въ дете се въздигна отъ ония камъни, съ които той се покрива, засилва и напѣрга и заповѣдва на ония планини да паднатъ върху му и на хълмоветѣ — да го покриватъ, ако за кѣсо време нѣкакъ би отстаналъ отъ своята държава и се накланя въ нѣкоя друга страна за всичко; той се предпазва отъ промѣна на мѣстото и, като изсѣченъ въ скалитѣ или издѣланъ само въ човѣшки образъ, отказва се да върви напредъ. . . И тѣй, и тоя се вкаменява, както и митичната Ниоба и пристѣпва напредъ (явява се) безъ коварство, бидейки свързанъ съ връзкитѣ на робството и поради това той пуца корени надолу съ главата, протѣгайки глава къмъ твоитѣ нозе. Въображавамъ си, какъ тоя варваринъ, следъ като се наведе къмъ протичащата до Просѣкъ рѣка Аксиѣ и въ слаби черти види себе си въ водитѣ изобразенъ нагоре съ краката, като такъвъ вече, който е претърпѣлъ контурно начертание ... наклонява се и надава рабски викъ и безъ да може да се осмѣли на изходъ, както нѣкога-си коньтъ Буцефалъ, за който казватъ, че билъ съвсемъ дивъ и неудържимъ, загдето видѣлъ собствената си сѣнка, играеща на слънцето предъ него и падаща отпредъ. Какво би направилъ той, не казвамъ, следъ като те обхване, царю, съ очитѣ си, но ако да бѣ съгледалъ само твоето блестящо предъ него копие, то той, очертанъ като въ гладко огледало отъ блѣсъка му при пречупването (на лѣчитѣ) и възхода на слънцето, би съвсемъ изнемогналъ” [76].

Нѣма съмнение, че тая упоритостъ отъ страна на Хриза да се яви предъ императора произлизала отъ страхъ предъ коварството на Алексия III, защото нему е била добре известна сѣдбата на Иванка. Но и при все това императорътъ съ разни хитри похвати и заплахи сполучилъ да го склони на своя страна, като успѣлъ дори да го сватоса за своята внучка Теодора, бившата годеница на Иванка, която била извикана отъ Цариградъ [77]. Поради това Никита въ речъта си продължава: „Но отъ това нищо не пострада; понѣкога чрезъ други твои стратегически движения (παλλεύμασι) и чрезъ разсѣждения на дълбокомисленъ умъ смѣкванъ долу и улавянъ на вѣдица, като риба, съ примамка, най-сетне изплашенъ отъ опредѣлената за него чрезъ царското потапяне на писалката пурпурна смъртъ (πορφύρεον θάνατον), той ти се отказва отъ областитѣ и градоветѣ, които му бѣ далъ за съюза противъ насъ безумниятъ неприятель на възпиталата го. Не бѣ възможно на по природа неуморимото слънце да остане въ спокойствие или пъкъ за много време да свѣржешъ орела за крилата, за да не лети въ въздушната височина. Поради това тоя варваринъ, като видѣлъ, че ти си се обърналъ къмъ други работи, счита това дѣло за почивка и си въображава спиране на твоитѣ трудове. Но ти си билъ всѣкога изнамѣрвачъ на срѣдства, и като бързашъ подиръ малко

пакъ натамъ, накъдето преди бѣ ходилъ, доказа чрезъ самитѣ дѣла, че всичко (това) е робство на гордостъта и нищо отъ съществуващото не е неинъ съперникъ... Какво да прославя въ тебе? Тоя ли обмисленъ планъ, стратегическия ли ти методъ, или връщането въ възстаналия отъ насъ следъ дълго време градъ, второто излизане въ сражение и настъплението въ други трофеи, или слизането на самонадѣяния варваринъ въ смирение и нашата подставка и възходъ въ безсмъртна слава? Така ти извърши всичко съ мъдростъ” [78]. Затова по-нататъкъ въ сжщата речъ Никита се обръща къмъ Алексия III съ следнитѣ думи: „Другиятъ (врагъ — Хризъ), като змей, който се гнѣзди на скала и не оставя подире си никакви дири, ти го принуди къмъ робство” [79], отъ което става ясно, че Хризъ изгубилъ независимостъта си и призналъ надъ себе си отново властъта на императора. Следъ като по тоя начинъ укротилъ и подчинилъ Хриза, който му повърналъ Пелагония и Прилепъ, както и другитѣ градове и села, които бѣше завзелъ заедно съ съюзника си императорътъ се обърналъ къмъ Мануила Камица, който бѣ потърсилъ опора въ ромейското население на Тесалия и, преследванъ отъ императора, се бѣ затворилъ въ гр. Станъ; но оттамъ, като отъ последно несъкрушимо убѣжище, той билъ изгоненъ [80], и затова въ речъта си Никита, като го сравнява съ „лъвъ рикащъ противъ насъ поради царския си родъ”, казва къмъ императора: „ти го надалечъ прогони” [81]. Накъде следъ това е отишелъ М. Камица и каква е била сждбата му, нищо не е известно; въ едно не съвсемъ ясно писмо на атинския митрополитъ Михаила Акоминатъ до византийския пълководецъ Ивана Инуполитъ Ѳ. Успенски намира намекъ, че протостраторътъ се примирилъ съ императора по ходатайството на сжщия пълководецъ [82]. На връщане отъ похода си срещу М. Камица на пътъ за столицата Алексий III сполучилъ да завземе и Струмица, като и въ тоя случай измамилъ Хриза съ хитростъ [83]. Това е последното известие за Добромира Хризъ, който следъ това изчезва отъ историческата сцена [84], защото подиръ една година Просъкъ билъ завзетъ отъ другъ воевода, но вече изпратенъ тамъ отъ българския царь.

Стр. 145

Срв. по въпроса за отстраняването на Хризъ *П. Мутафчиев*, История на българския народ, II, стр. 51. Изказано е предположение, че сключването на мирния договор между Алексий III и Калоян е станало не през 1202, а през 1201 г. Срв. *И. Дуйчев*, Проучвания върху българското средновековие, София, 1945, стр. 104. В случая е използван един нов извор за събитията, а именно извадки от една реч на византийския оратор Никифор Хризоверга, произнесена по повод потушаването на бунта на Йоан Комнин от страна на византийския император Алексий III Ангел.

(Д. Ангелов)

Походътъ на Алексия III въ 1202 год. се свършилъ, споредъ Никита, съ това, че императорътъ „постигналъ миренъ договоръ съ Ивана”, т. е. съ Калояна, а, споредъ варианта, той сключилъ миръ съ българитѣ [85], но где, какъ и на какви условия е билъ сключенъ тоя миренъ договоръ, Никита не посочва. Донеиде тая голѣма блезна се запълва отъ следния пасажъ въ речъта му, който се отнася до Калояна: „И третиятъ, който заедно съ тия двамата (Д. Хриза и М. Камица) се бѣ повдигналъ противъ насъ и съ войска, и съ мисль, и съ гнѣвъ, тури за свое седалище задоблация Хемъ, като небесния сводъ, бидейки въ несъгласие съ тебе, и ти се противопоставя и, изпущайки изкуствено гръмове оттамъ, като псевдокрониона Салмонея, безсрамно действува вече цѣли години. Освенъ това, като видѣлъ, че кожообразниятъ и новъ уредъ за гръмовни удари ще се прѣсне и нѣма да удържи, протѣга къмъ тебе ржка и сключва договоръ. И оня, който преди заедно съ тамошнитѣ планини безумно се надуваше и издигаше хълма на планинския върхъ по-нависоко, който целесъобразно разузнава предишната си сждба и му дойде на умъ за връстницата и

възпитателката — робията, се представя съ самитъ дѣла и опредѣля, завършващъ за него увещаващия гласъ: „възлѣзъ тука надолу, защото сега ти слизашъ нагоре”. Той, надменниятъ, е унизенъ и, като се покори на твоята държава, нѣкакъ по чуденъ начинъ намѣри за себе си въздигане въ унижението и унинието на славата призна за висота; и той по-скоро недавно се освободи отъ робията, следъ като бѣ вписанъ въ броя на твоитѣ съюзници и съратници, отколкото по-рано бѣ я отърсилъ отъ себе си, като ти се показваше за сатана и бунтовникъ” [86]. Колкото и да смѣтаме речъта на Никита за надута въ полза на императора, все пакъ, като се вземе предъ видъ пълната несполука, която потърпѣлъ царъ Калоянъ въ развитието на събитията отъ 1200 до 1202 год. (вкл.), отъ една страна, а, отъ друга, — загубата на ония български земи въ източна Македония, които братъ му Асѣнь I бѣ завзелъ и присъединилъ къмъ държавата, — пада се да приемемъ, че инициативата за сключването на мира въ 1202 год. между България и Византия е излѣзла по-скоро отъ страна на българския царъ, който „се смирилъ предъ императора и му протегналъ ръка за съюзъ”. Това именно положение на работитѣ използвалъ Никита, за да изкаже въ речъта си и такива мисли: „Нека ми бѣде позволено да кажа и следното: подражавайки на съзвездието Голѣма мечка, което нѣкъде-си се обръща, като се извива и като че ли причаква съзвездието Орионъ, и тоя (Калоянъ) изплашено поглежда на тебе — героя и на твоята сила и държава. На кѣсо време и като че ли мимоходомъ, като заграби тиранията въ Мизия, ето нѣ, той върви противъ себе си и дава да се разбере за последния преходъ къмъ по-лошо. Така да мисля и да говоря ми внушава не безотчетна ревностъ на душата и не напразна сърдечна болка, а дълбока увѣреностъ, че Господъ нѣма да напраща за дълго жезъла на грѣшнитѣ върху жребия на праведнитѣ [87], както и убеждението въ това, че всѣкога частъта се подчинява на цѣлото и че отдѣлилото се отъ съгласието никога не може да бѣде страшно и да се ползува съ успѣхъ. Макаръ тоя варваринъ, следъ като получи за обитаване северния иолюсъ, предъ тамошнитѣ звезди разиграва роля на вѣчно блестяща и като че ли недостъпна властъ; но твоята царствена ось, държаща почти цѣлия свѣтъ, ще го откъсне отъ северната сфера и ще го отведе съ себе си на западъ и небожителя ще провали въ тартара” [88]. Обаче ораторътъ Никита Акоминатъ се оказалъ лошъ пророкъ, защото работитѣ на българския царъ съвсемъ не се влошили, а Алексий III не само не унищожилъ „обитателя на северния полюсъ”, но и самъ билъ принуденъ, както ще видимъ по-нататкъ, още на следната 1203 год. да бѣга отъ Цариградъ и да търси помощъта на силния вече царъ Калояна.

Както и да било, но че въ 1202 год. билъ сключенъ миръ между Алексия III и царъ Калояна, не подлежи на никакво съмнение. Що се отнася до условията на мира, Никита нищо не споменува; до известна степенъ тѣ могатъ да се опредѣлятъ пакъ отъ речъта му, именно отъ думитѣ въ края на първия гореприведенъ откъслекъ, че Калоянъ „недавна се освободилъ отъ робия”, т. е. при сключването на мира Калоянъ билъ признатъ отъ византийския императоръ за независимъ господаръ, а заедно съ това и България — за отдѣлна самостоятелна държава, защото този миръ между България и Византия билъ първиятъ миръ следъ прогласяването политическата независимостъ на българитѣ и възобновата на българското царство, и то „следъ като билъ записанъ въ броя на императорските съюзници и съратници”, отъ което се заключава, какво българи и ромеи се задължили да иматъ едни и сѣщи приятели и врагове [89]; ние, обаче, мислимъ, че въ тия думи е изразена мисълъта за известно подчинение на българския царъ спрямо

ромейския василевсъ, съ други думи, Алексей III не се съгласилъ да признае царското достойнство на Калояна или равенъ на себе си. Дали тогава е билъ повдигнатъ и въпросътъ за признаване автономията на търновския архиепископъ, не може да се разбере отъ речта; но, ако е билъ и тоя въпросъ повдигнатъ, то и по него ще да е било отказано на българския царъ, защото още на следната 1203 година сжщиятъ Алексей III и цариградскиятъ патриархъ Иванъ Каматиръ, както ще видимъ по-долу, му предлагали да го коронясатъ за императоръ и да му дадатъ и патриархъ. Срещу тая важна придобивка Калоянъ ще да се е отказалъ отъ съюза си съ Добромира Хриза и Мануила Камица и отъ всички завзети и присъединени отъ Асѣня I къмъ България земи въ областта на срѣдна Струма, защото малко по-късно сжщиятъ Калоянъ трѣбало отново да отвоюва сжщитѣ земи; твърде е възможно и предположението, че тогава отъ своя страна Алексей III сжщо се е отказалъ отъ всѣкакви претенции върху северо-западнитѣ български земи — Поморавието, Браничевската и Бѣлградската области [90], които следъ освобождението на Срѣдецъ и земитѣ по горна Струма въ 1194 год. били съвсемъ откъснати отъ империята и, както изглежда, въ Цариградъ вече малко или дори съвсемъ не се интересували за тѣхъ.

Самитѣ вече условия на мира показватъ още, че тоя миръ билъ желанъ и отъ дветѣ страни, защото слуховетѣ за предприятия вече четвърти кръстоносенъ походъ не малко сж тревожили както Алексия III, особено следъ побѣгването на братанеца му Алексия, сина на ослѣпения Исаака II Ангелъ, отъ ромейския лагеръ при Дамокрания (царско имение между Атира и Силимврия) [91], когато чичо му императорътъ отивалъ въ походъ презъ 1202 г. противъ протостратора [92], тѣй и царъ Калоянъ, който бѣ получилъ вече предложението на папа Инокентия III да присъедини България къмъ западната църква, защото тѣ не знаели още, какъ ще се развиятъ събитията на Балканския полуостровъ и нажде главно ще бждатъ насочени ударитѣ на кръстоносцитѣ. Освенъ това, за Калояна този миръ билъ необходимъ, защото, следъ пълната несполука на политиката му въ Македония, той вече бѣ обърналъ погледитѣ си къмъ северо-западъ съ цель да освободи и присъедини къмъ държавата северо-западнитѣ български земи, които къмъ това време бѣха станали плячка на сърби и маджари, и по тоя начинъ да се противопостави на бързо разпространяващето се на полуострова политическо влияние на маджарския кралъ.

Бележки

1. Nicetas, ib., p. 622, (6-9).

2. Ibidem, p. 623, (6-11).

3. Ibidem, p. 623, 20-21: „τί μοι καί τώ ἐν γάλαξιν“ ἐγάσκεν, „ἀρνεῖω ἀμνάδος πρὸς ὀχείαν καί αἰγὸς τελείας ἐπιδεομένῳ; а въ другъ ръкописъ (cod. Monac. 450) вм. тия думи се чете: τί με ἀρνὶν βιζαστερόν δίδετε καί καρτερεῖν λέγετε καί τὴν ἀμνάδα κρατεῖτε τὴν ἐτοιμον πρὸς γάμου κοινωνίαν καί μίξιν (ib., ad. lin. 20), т. е. „защо ме свързвате съ агне бозайниче и казвате да изчакамъ, а пъкъ имате на ръка овца, готова за брачна връзка и смѣшание“.

4. Nicetas, ib., p. 623, (4-21) et ad lin. 13; p. 676, (1-5).

5. Тая речъ Н. Акоминатъ държалъ къмъ Алексия III, когато тоя излѣзълъ за пръвъ пътъ противъ възстаналия Иванко, следъ септемврий 1198 г., както това се види отъ нейния надсловъ:

Λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα

Ἀλέξιον τὸν Ἀγγελον ἐξελθόντα κατὰ τοῦ Ἰβαγκοῦ, εἰθ' οὕτως εἰς τὴν ἀνατολὴν
διαβάντα, ὅτε καὶ τὸ περὶ τῶν θείων μυστηρίων ἐλαλήθη δόγμα

(Miller, Recueil des historiens des croisades. Historiens grecs, II (1879), pp. 496—502). За времето, когато е била произнесена тая речъ, вж. тукъ въ края притурка.

6. Θ. Успенскій, Образование, стр.185—186; ср. сжщо стр. 177—178, дето приведениятъ пасажъ е предаденъ съкратенъ и измѣненъ.

7. Nicetas, ib., p. 624, (1-10).

8. Nicetas, ib., pp. 676, (6) — 677, (11).

9. Редътъ на събитията презъ първитѣ години отъ царуването на Алексия III Ангелъ е съвсемъ обърканъ въ историята на Никита Акоминатъ; обаче достигналата до насъ негова речъ, която носи надсловъ: „Слово къмъ самодържца Алексия Ангела, който бѣ излѣзълъ противъ Иванка, после преминалъ на изтокъ, когато бѣ заговорено относно догмата за божественитѣ тайни“ (вж. Miller, Recueil des historiens des croisades, pp. 496—502), даде възможность на В. Г. Васильевски възъ основа на това, че редътъ на събитията въ речъта, като съвременна тѣмъ, е по-вѣренъ, да установи хронологията на събитията. Възъ основа на това, че въ тая речъ се споменува: 1. за това, че отъ смъртъта на императоръ Мануила I Комнинъ до събитията, за които се говори въ речъта, се изминали осемнайсетъ години (24. IX. 1180 + 18 = 1198) (вж. Θ. Успенскій, п. т., стр. 183); 2. за спора по въпроса за нетленностьта на хлѣба и кръвъта, приемани при причащението, който билъ повдигнатъ отъ еретика Сикидитъ при патриархъ Георгия Ксифилинъ, но билъ свършенъ въ началото на патриархуването на неговия приемникъ, Ивана Каматира, който завзелъ патриаршеския престолъ въ началото на августъ на 1198 год. (Nicetas, ib., pp. 681, (17) — 685, (11)), и 3. за похода на Алексия III на изтокъ противъ турцитѣ, който се отнасялъ къмъ четвъртата година отъ царуването на тоя императоръ или презъ есенъта на 1198 год. (Nicetas, ib., pp. 653, (13) — 658, (10)), В. Г. Васильевски оправи обърканата отъ Θ. Успенски хронология отъ даденото време и установи, че въпросната речъ била държана отъ Никита следъ септемврий 1198 год. или следъ завръщането на Алексия III отъ похода на изтокъ, като при това доказа, че споменуваниятъ въ сжщата речъ „други отстъпникъ“ билъ съвсемъ не Добромиръ Хризъ, както мислѣлъ Θ. Успенски (п. т., стр. 193—194), а тъкмо проявилиятъ се тогава еретикъ Сикидитъ по въпроса за божественитѣ тайни (вж. рецензията му на Θ. Успенскиевата книга Образование и пр., въ ЖМНПр., ч. 204 (1879), отдѣл. 2-ое, стр. 205—209). При такива заключения Васильевски отнесе измѣната на Иванка къмъ зимата на 1197 год. и приема, както и Θ. Успенски, че презъ 1198 год. Алексий III предприемалъ два похода противъ Иванка. Като приемаме сжщо така, че презъ 1198 год. наистина Алексий III е предприемалъ два похода въ Европа, ние дойдохме до заключение, както ще видимъ по-нататъкъ, че само вториятъ походъ въ края на пролѣтъта билъ насоченъ противъ Иванка, а оттука и измѣната на последния ние отнасяме къмъ началото на пролѣтъта на 1198 година.

10. Nicetas, ib., p. 679, (12-15):

ὥσπερ τι σκύλων ἀφαίρεμα καὶ ἀπόδασμα
τῷ ἄρχοντι τῆς Ζαγοράς Ἰωάννῃ καὶ χάριν ἁμοιβὴν ἑσόμενα, ἐπεὶ καὶ σπεισάμενος
Ἀλεξίῳ (= Ἰβαγκῷ) ἑκείνος κατὰ Ῥωμαίων διαθήκας διέθετο.

— Споредъ Никита излиза, че Калоянъ потърсилъ съюза на Иванка и той сключилъ договоръ съ него; обаче самитъ отношения на последния къмъ търновският царски родъ едвали сж позволявали на Калояна да търси пръвъ сближение съ Иванко, защото въ дадения моментъ не първиятъ се е нуждаелъ отъ помощта на втория, а тъкмо обратно.

11. Ibidem, p. 673, (8-16). — Никита не посочва времето на това куманско нахлуване, а се ограничава само съ неопредѣленото то̀те; но, понеже той го помѣства между събитията, които предхождали непосредно отмѣтането на Иванка отъ Византия, ние го свързваме съ сключения между последния и Калояна съюзъ и съ последвалото наскоро отмѣтане на Иванка. — Планина Γάνος е днеш. Текирь-дагъ, която върви паралелно съ западния бръгъ на Мраморно море. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 1, стр. 276, бел. 3.

12. А. А. Васильевъ, каз. съч., стр. 70.

13. Nicetas, p. 643, (16-21).

14. Ibidem, p. 644, (10-17).

15. Алексей III получилъ известието за измѣната на Иванка презъ времето, когато не били завършени още театралнитъ развлѣчения по случай браковетъ на дъщеритъ му: по-голѣмата Ирина, вдовицата на Андроника Контостефана, — за Алексия Палеологъ, а по-малката Анна, вдовицата на севастократора Исаака Комнинъ, който се бѣ поминалъ въ пленъ въ България, — за Теодора Ласкарисъ (Nicetas, ib., p. 660, (7-11); pp. 673, (17) — 674, (6)). Тия бракове станали, когато приближавала сирната недѣля (ἐγγύζοντος ἀπόκρησ), която презъ 1198 г. се падала въ началото на февруарий (отъ 2 до 9), понеже Великденътъ презъ нея година се падалъ на 29. мартъ. — Напоследъкъ Fr. Dölger въ своитъ Regesten, 2-е Teil, S. 107, № 1655, отнесе измѣната на Иванко къмъ 1200 год., като относно хронологията забелязва: Die Nachricht vom Abfall des Kalojan stört nach Nik. Ak. 675. is die "Hochzeitfeierlichkeiten der Töchter des Kaisers, welche nach Nik. Ak. 674, 3 kurz vor Beginn der Fastenzeit stattfanden. Посоченитъ тукъ мѣста у Никита наистина установяватъ, че измѣната на Иванко е последвала наскоро следъ сватбитъ на императоровитъ дъщери, които станали, когато се приближавала сирната недѣля, обаче за годината тѣ нищо не говорятъ; а годината, следъ направенитъ отъ В. Г. Васильевски разяснения за реда на събитията у Никита (вж. тукъ по-горе, стр. 112, бел. 2), не може да бѣде друга, освенъ 1193. Освенъ това твърде странно ни се показва, гдето г. Dölger нарича Иванка Kalojan (Joanischa), когато нито въ единъ изворъ той не носи такова име. Очевидно, той е смѣсилъ воевода Иванко съ царъ Калояна (вж. п. т., S. 107, №№ 1656—1657), защото той кара своя Kalojan (Joanischa) да сключва два пжти миренъ договоръ съ Алексия III, когато последниятъ е сключилъ, веднажъ миренъ договоръ съ Иванка (вж. тукъ по-долу, стр. 132 сл.) и другъ пжтъ съ царъ Калояна въ 1202 год. (вж. п. т., № 1661 у Dölger'a и тукъ по-долу, стр. 145 сл).

16. Въ какво се състояли мжнотиитъ за събирането на войскитъ, се види отъ следнитъ думи на Никита въ казаната речъ: „Наистина, тебе те придружаваха (въ похода) стратежи и лохаги и помощни фаланги, съ тебе бѣха военни отреди, но едвали имаше единъ или двама такива, които да ти помогнатъ съ съветъ. Вече нѣма да говоря, че имаше и такива съветници, които те отдумваха отъ състезание съ варварина и всѣкакъ охлаждаха ревността ти, и отъ многото твърде не голѣмъ брой поискаха да трѣгнатъ въ походъ — самитъ ромейски войски, които се намираха на западъ, които се колебаеха и не бѣха решителни по своя воененъ духъ, можеха да се считатъ по-скоро отсътствуващи, отколкото присѣтствуващи, защото всѣки пжтъ при срѣща съ врага тѣ търпѣха поражения. Подобно на евангелския царъ, който празднувалъ свадбата на своя синъ, ти не еднократно канѣше азиатскитъ отреди, като на готова гощавка, на борба съ отстъпника. И тѣ, безъ да гледатъ на новопридобититъ поля и „съпругъ отъ волове“, всички дружно се събраха и се обърнаха

въ деня на боя върху пушачитѣ стрели синове на Ефрема. Следъ като свърши предприятието, еднитѣ като недостойни да участвуватъ въ победната гощавка, оставилъ въ нерадение, а другитѣ, отъ земледѣлцитѣ, заповѣдалъ да се впишатъ въ военнитѣ списъци като способни за военното дѣло и ги приелъ като съучастници въ победната радостъ”; вж. Θ. Успенскій, п. т., стр. 187—183.

17. Nicetas, ib., p. 677, (11-15).

18. Ibidem, p. 658, (21-22).

19. Θ. Успенскій, Образование, стр. 186.

20. Nicetas, ib., p. 677, (15-20).

21. Ibidem, pp. 677, (23) — 678, (5).

22. Ibidem, p. 681, (12-13).

23. Състоянието на Иванка Никита въ речъта си описва така: „Току що той (Иванко) забеляза своята сѣнка, божествения самодържцо, и той изгуби присѣствието на духа и, боейки се отъ очакващото го наказание, върна се къмъ предишната си сѣдба и съзна положението си”. Θ. Успенскій, п. т., стр. 186.

24. Nicetas, ib., pp. 678, (5) — 679, (4).

25. Ibidem, pp. 679, (22) — 680, (1): ἐκ τοῦ Βατραχοκάστρου ... ἐς τὸ Βακτοῦνιον (вм. Βακτοῦνιον, както се чете у G. Acropolites, ib., p. 121, (25): πόλις; 123, (2): χώρα) при сегаш. село Баткунъ. Де се е намирала крепостъ τὸ Βατραχοκάστρον точно не се знае; но, очевидно, тя е била по пѣтя между Кричимъ и Баткунъ (вж. К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 391).

26. Nicetas, ib., pp. 679, (4) — 680, (14).

27. Θ. Успенскій, п. т., стр. 186—187.

28. Че той не е билъ споменуваниятъ у Ансберта „сатрапъ или жупанъ” и оттука всички предположения и построения за неговата дейностъ вѣнъ отъ това, която ни дава Никита, ставатъ безпредметни, подробно по тоя въпросъ вж. В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „сатрапъ или жупанъ на България” не е билъ Добромиръ Хризъ. Годишникъ на соф. университетъ. Ист.-фил., т. XXIX, 6, стр. 1—20. — А че по никой начинъ той не е могълъ да бѣде и по-сетнешниятъ севастократоръ Стръзъ, както до скоро се приемаше, вж. обстоянитѣ доказателства на П. Мутафчиевъ, Владѣтелитѣ на Просѣкъ, въ Сборникъ на Българ. академия на наукитѣ, кн. I, стр. 51—54, и посочената тамъ литература по въпроса. Но въпрѣки това, нѣкои историци все още сѣ придържатъ о тоя невѣренъ възгледъ. Вж. Fr. Dölger, Regesten, 2-е Teil, S. 106, № 1653.

29. Nicetas, ib., pp. 643, (21) — 644, (1):

ἦν δ'ὁ Χρῦσος οὗτος Βλάχος τὸ γένος,
τὴν ἡλικίαν συνεσταλμένος; var., ib., s. lin. 20: ἦν δὲ οὗτος ὁ Χρῦσος τὸ μὲν γένος,
Βλάχος, τὴν ἡλικίαν μέτριος; p. 665, 13: Βλάχος ὢν τὸ γένος.

30. Вж. В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня и пр., п. т., стр. 34—38.

31. Това име узнаваме от надслова на една реч на Никита, казана къмъ Алексия III въ началото на 1203 год. Надсловътъ гласи:

Λόγος εἰς τὸν

βασιλέα κύρ 'Αλέξιον τὸν Κομνηνόν, ὅτε 'επανεζευξεν 'απὸ τῶν μερῶν τῆς δύσεως.
ἡνίκα ὁ πρωτοστράτωρ Μανουήλ ὁ Καμύτζης, 'εξάδελφος ὢν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως,
συμπλαξείς τοῖς βαρβάροις καὶ κατασχεθεὶς, παρὰ μὲν τοῦ βασιλέως οὐκ ἐξωνήθη,
ἡγοράσθη δὲ παρὰ τοῦ Δοβρομήρου Χρύσου τοῦ κατέχοντος τὸν Πρόσακον καὶ τὴν
Στρούμιτζαν.

K. Sathas, Bibliotheca medii aevi, t. I, p. 90.

32. К. Николевић, Српски Комнини. Гласник срп. др., VII (1860), стр. 432. — В. Макушевъ, п. т., стр. 10.

33. Н. Радойчић, О некима господарима града Просака на Вардару. Летопис Матице српске, св. VII (1909), стр. 16.

34. Вж. J. Cantacuzenos, ed. Bon., vol. I, p. 187, (9-10): ὁ Γρίδος καὶ ὁ Πάντζος — Гръдъ и Панчо, пратеници на Михаила III Шишманъ.

35. У Скилица Кедрина срѣщаме българи съ гръцко прозвище, което съдържа гръцката дума χρύσος. Така тъйстътъ на царъ Самуила се наричалъ Ἰωάννης Χρυσήλιος ὁ ἐν τῷ Δυρραχίῳ πρωτεύων (Вм. В. Prokić, Die Zusätze etc., S. 31, № 32). Името Хрисилий е прозвище, както това се установява отъ друго едно известие на Скилица-Кедринъ, че при императоръ Романа III Аргиръ се издигналъ ὁ πατρίκιος Νικόλαος ὁ Βούλαρος, ὁ Χρυσήλιος τὸ ἐπώνυμον (Skyl.-Cedr., ib., II, p. 502, (19-20)) който несъмнено е билъ единъ отъ двамата синове на Ивана Хрисилия (ibidem, p. 451, (10-17)). — В. Н. Златарски, История и пр., т. 1, ч. 2, стр. 727), следов., и последниятъ е билъ българинъ. Единъ родственикъ на руския великъ князь св. Владимира сжщиятъ Скилица-Кедринъ нарича Χρυσόχειρ, безъ да привожда личното му име (ibidem, p. 478, 21-22), следов., и то е било прозвище. И дветъ прозвища сж гръцки и значатъ „златослѣнце“ и „златоржкъ“, но какво тѣ представятъ: дали това сж преводи на българско и руско прозвища, или пъкъ това сж изопачения на съзвучни българска и руска думи (В. Г. Васильевскій, Труды, I, стр. 206—207), мжчно може да се отговори. Както и да било, приведенитъ две прозвища ни даватъ пълно основание да приемемъ, че и второто име на Добромира Χρύσος е така сжщо прозвище, дадено нему отъ самитъ ромеи; поради това то не може да се смѣтъ, че е собствено име, което въ българска транскрипция Хриза се срѣща въ нѣкои ромънски документи отъ XVII в., както това се изтъкна отъ г. П. Мутафчиевъ (вж. Църковни старини отъ 17. и 18. вѣкове. Изв. Б. Арх. д-во, т. II (1911), стр. 20 и сл.; сжщо и статията му: Владѣтелитъ на Просѣкъ, п. т., стр. 7—8), и затова нѣма защо да се опасяваме, че „то може да говори въ полза на предположението за ромънския произходъ на българския болярин воевода Хриза“, защото дори и да се приеме, че Χρύσος е било гръцко собствено име Хриза, то било занесено въ Придунавскитъ княжества чрезъ засилилото се въ XVII вѣкъ гръцко културно влияние презъ времето на фанариотитѣ-управители; това се доказва съ туй, че личноститѣ съ това име сж завземали високи длѣжности като „велики банъ“, „велики вестаръ“ и презъ посоченото време тѣ сж били повечето, ако не изключително, гърци.

36. Nicetas, ib., p. 644, (1-4):

**μὴ συμφρονήσας μὲν ἀφισταμένους Ῥωμαίων
(τῷ) Πέτρῳ καὶ τῷ Ἀσάν, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον κατ' αὐτῶν ἀράμενος ὅπλα μεθ' ὧν
εἶχε πεντακοσίων ὁμογενῶν, καὶ Ῥωμαίων γεγονώς ἐνσπονδος.**

Тоя пасаж се превежда така: „Хризъ не само че не бѣ взелъ участие въ възстанието на Асѣня и Петра срещу ромеитѣ, но даже бѣ повдигналъ оржие срещу тѣхъ заедно съ петъ-стотинъ свои съотечественици, които имаше подъ властѣта си и бѣ станалъ римски (?) съюзникъ” (П. Мутафчиевъ, Владѣтелите на Просѣкъ, п. т., стр. 21). Но тоя преводъ не само не е точенъ, но и невѣренъ, защото гл. συμφρονέων значи не „взимамъ участие” въ нѣщо, а „еднакво мисля” съ нѣкого, „съмъ на едно мнение, въ съгласие” съ нѣкого, „принадлежа къмъ партията” на нѣкого (τινί), следов., тукъ се говори не за нѣкакво участие или неучастие на Хриза въ възстанието на Петра и Асѣня, а за това, че той не билъ, не живѣлъ въ съгласие съ „възстаналитѣ Петра и Асѣня противъ ромеитѣ”, т. е. не държалъ тѣхната страна следъ възстанието; впрочемъ ние ще видимъ по-долу, че и такова разбиране на въпросния пасажъ не е вѣрно. — Сжщо и изразътъ ὅτι νῆ καὶ μᾶλλον значи „а и нѣщо повече”, а не „но даже”, защото съ тоя изразъ Никита искалъ да засили смисъла на предното изречение съ това, че Хризъ не само не билъ въ съгласие съ двамата братя, които собствено го бѣха издигнали, но дори вдигналъ оржие противъ тѣхъ, но съ каква цель, ще видимъ по-долу.

37. Nicetas, ib., p. 643 sub lin. 20:

**ὁμογνωμονήσας μὲν μετὰ τοῦ Πέτρου
καὶ τοῦ Ἀσάν εἰς ἣν ἐποίησαν ἀποστασίαν, μὴ θελήσας δὲ ἀκολουθήσαι αὐτοὺς μεθ'-
ὧν εἶχε τότε πεντακοσίων.**

38. Че Хризъ е билъ първоначално управителъ на Струмица, се види отъ това, че по-сетне, когато, за да снесе отъ себе си всички обвинения, хвърлени върху него отъ ромеитѣ за сближението му съ българитѣ, той билъ изпратенъ пакъ въ Струмица. За това вж. тукъ по-долу.

39. Nicetas, ib., p. 644, (4-7):

**οὐ πολλῷ δ' ὕστερον ἀλοὺς ὡς ρέπων πρὸς τὸ
ὁμόφυλον, τῷ πρόσω βαίνων διὰ παντὸς καὶ δευαστείαν ἑαυτῷ μνηστεύμενος, φρουρᾷ
παραδίδεται. εἶτα ἀνεθεῖς καὶ σταλεῖς ἐπὶ τῷ φρουρῇ τὴν Στρούμμιτζαν (var., ib.,
s. lin. 6: ὁμόσας ἀπολύεται τῆς φυλακῆς καὶ εἰς τὸ κεφαλαττίκιον τῆς Στρουμ-
πίτζης πέμπεται).**

40. Вж. Θ. Успенский, п. т., стр. 199. — Con. Sathas, ib., т. I, 1872, p. 92: ἄλλοπρόσαλλος καὶ χαμαιλέων τοῖς συμφύεσι κακοῖς πολύμορφος.

41. Nicetas, ib., p. 643, (19-21):

**συλλαβεῖν τὸν Χρῦσον προθέμενος ἢ γοῦν
ἀνγκόφαι τῶν ἐκδρομῶν ὅς ἐποίει λαθραίως τὰ περὶ τὰς Σέρρας κείρων χωρία (var.
ibidem s. lin. 20 post ἐκδρομῶν: ἐξερχόμενον καὶ κουρσεύοντα τὰ περὶ τὰς Σέρρας
καὶ τὸν Στρυμόνα.**

42. За това вж. тукъ по-горе, стр. 114 сл.

43. Nicetas, ib., p. 658, (10-11), (18-19):

ἀνατείλαντος δ' ἕαρος γίνονται πάλιν
συνδρομαὶ τῶν στρατευμάτων καὶ συλλογαὶ μεθ' ὅσης οὐκ εἴπη τις ἂν ὁρμῆς καὶ
συντονωτάτης ἐπειγώλης... καὶ οὕτω μὲν αἱ δυνάμεις ὥς εἰς ἐν στρατόπεδον τὰ
Κύψελλα συνηθροίζοντο.

44. Nicetas, pp. 663, (1) — 665, (7).

45. Ibidem, p. 662, (19-21); p. 665, (10-12).

46. Ibidem, pp. 665, (15) — 667, (1).

47. Споредъ казания вариантъ (ib., p. 666 sub lin. 1) тоя пасажъ се чете така: „Скалитъ сж раздѣлени една отъ друга, имайки помежду си процѣпъ и единъ само възходъ, тѣсенъ, мжченъ и стрѣмень. Наоколо скалитъ сж гладки и не могатъ да се обхванатъ съ ржце. Отъ три страни ги облива рѣка Аксиѣ, която сега се нарича Вардарий, дълбока и непроходима въ бродъ”.

48. Nicetas, ib., p. 666 s. lin. 18 : „има гжсторастящи дървета (поддържани) отъ дъждовнитъ води”.

49. Ibidem, s. lin. 20: „вжтре (въ крепостъта) нѣма нито кладенецъ, нито нѣкакво изворче или пѣкъ капка вода, но слизатъ на рѣката, изваждатъ вода и пиятъ”. — Подробно за тая крепостъ вж. П. Мутафчиевъ, Владѣтелите на Просѣкъ, п. т., стр. 78—82, и посочената тамъ литература.

50. Това мѣсто дава възможность по-точно да се опредѣли времето на годината, когато Просѣкъ е билъ обсажден; именно презъ юлий и августъ на 1199 год., както това се доказва и съ слънчевия пѣкъ, за който Никита по-долу говори (Nicetas, ib., p. 670, (12-13): διὰ τὸν ἐξ ἡλίου καύωνα).

51. Ibidem, pp. 667, (1) — 669, (9).

52. Споредъ варианта (ib., p. 670, s. lin. 19), тоя насажъ се чете: „войниците казвали и твърдѣли съ клетва: „ако да имяхме веднага необходимитъ за разслабване на стенитъ орждия и ни бѣха дали това, което искахме, то и крепостъта щѣше да бжде завладѣна, и самъ Хризъ” и пр.

53. Nicetas, ib., pp. 670, (19) — 671, (2).

54. Nicetas, ib., p. 672, (16-19):

τοῦ τε οὖν Προσάκου καὶ τῆς Στραυμίτζης
καὶ τῶν χωρῶν τῶν πέριξ Χρύσῳ ἐξίσταται, καὶ μίαν τῶν ἔσθ τοῦ γένους συνευάσαι
οἷ συντίθεται, μὴ γυναικὸς σπανίζοντι.

55. Ibidem, p. 672, (19-22) et var. s. lin. 21. — Θ. Успенскій пише, че „Хризъ се задлъжилъ да се ожени за принцеса Теодора, която, ако не е била жена, то считала се за годеница на Ивана Алексия” (п. т., стр. 195 и бел. 3). Но той объркалъ протостраторъ Мануила Камица съ севастократоръ Исаака Комнинъ, чиято дъщеря била, както видѣхме, сгодена за Иванка.

56. Nicetas, ib., pp. 669, (9) — 673, (7).

57. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 208.

58. Nicetas, ib., pp. 680, (14) — 681, (6).

59. Споредъ варианта (ib., p. 686, s. lin. 19), тоя пасажъ гласи: „Следъ клетвеното потвърждение на мирнитъ условия императорътъ изпратилъ при Иванка едного отъ своитъ свещеници съ светото и божествено евангелие — за да го покани при себе си, ужъ да благослови женитбата му за неговата внучка, и когато Иванко дошелъ, той го уловилъ и го турилъ подъ стража”. Рускиятъ преводачъ на Никита (II, стр. 240, бел. 1) счита тоя вариантъ основанъ на съвсемъ неумѣстна замѣна на думата *πρεσβυτέρου* съ *ιερέως*, и го смѣта за изопаченъ съ самоволно претълкуване. Но това едва ли е право, защото, ако се сѣди по другитъ варианти, излиза тъкмо обратното — текстътъ на бонското издание е съкратенъ и преправенъ, па и въ практиката на ромеи тѣ било въ подобни случаи съ евангелие да пращатъ само духовни лица. Твърде е възможно, щото Алексий Палеологъ да е билъ придружаванъ отъ нѣкой свещеникъ.

60. Nicetas, ib., pp. 680, (14) — 681, (6); pp. 685, (12) — 687, (5).

61. Ibidem, p. 691, (16-17): *τάχα δ' ἂν καὶ ταῖς χερσοαῖαις πύλαις τῆς βασιλέδος προσήγγισαν*. Подъ Херсаѣи се разбира, очевидно, ἡ πόρτα τοῦ Χαρσίου (Theophanis Chronographia, ed. C. de Boor, I, p. 374, (18); p. 419, (11); p. 502, (25), врата и мѣнастиръ Харсийски; споредъ едни това сѣ днеш. Edirne-karousi — Одринскитъ врата, а споредъ други — Egri-karou. Вж. В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава и пр., т. I, ч. 1, стр. 165 и бел. 1; стр. 214 и бел. 4. Обаче Д. Бѣляевъ въ рецензията си върху книгата на D-r Mordtmann, *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille 1892, окончателно разрешава въпроса въ полза на Одринскитъ врата. Вж. Виз. Врем., I (1891). стр. 393—396.

62. Nicetas, ib., pp. 691, (14) — 692, (12). — За годината на това нападение вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 209—210.

63. В. Т. Васильевскій, п. т., стр. 209. — Θ. Успенскій, п. т., стр. 208 и бел. 3.

64. Nicetas, ib., p. 706, (4): *διάσημον οὖσαν ἐν τοῖς τῆς Ῥοδόπης σχοινίσμασι* — Нѣкои бъркатъ тая Констанция съ другата, която се е намирала на пѣтя между Пловдивъ и Одринъ (вж. тукъ по-горе, стр. 42). Обаче приведенитъ тукъ думи на Никита поставятъ вънъ отъ всѣко съмнение, че тукъ става дума тъкмо за родопската Констанция; па и надали Калоянъ би се осмѣлилъ да отиде толкова надалечъ.

65. Nicetas, ib., pp. 706, (5) — 707, (2).

66. Единъ центинарий ималъ 100 литри; една литра (лат. *libra*) се равнявала на единъ фунтъ, въ тегло 12 унции — сребърна и златна монета. Два центинария, следов., се равняватъ на 200 фунта злато.

67. Nicetas, ib., p. 681, (6-12).

68. Ibidem, p. 707, (3-20).

69. Nicetas, Oratio, ed. Sathas, *Bibliotheca medii aevi*, t. I, p. 91, (3-6); pp. 91, (15) — 92, (8). — Θ. Успенскій, п. т., стр. 198—199 и бел. 1).

70. Nicetas, Oratio, ib., p. 96, (4-6). — Θ. Успенскій, п. т., стр. 202.

71. Nicetas, Historia, pp. 707, (20) — 708, (17).

72. Nicetas, Oratio, ib., pp. 96, (28) — 97, (8). — Θ. Успенский, п. т., стр. 203.
73. Nicetas, Historia, pp. 697, (1) — 703, (18). — Ср. В. Г. Васильевский, п. т., стр. 211 и 341.
74. Nicetas, ib., p. 709, (1-7).
75. Тукъ се говори, очевидно, за разрива му съ протостратора М. Камица.
76. Nicetas, Oratio, ib., pp. 92, (15) — 93, (27). — Θ. Успенский, п. т., стр. 199—200.
77. Nicetas, Historia, pp. 708, (17) — 709, (14).
78. Nicetas, Oratio, ib., pp. 93, (27) — 94, (18). — Θ. Успенский, п. т., стр. 200—201.
79. Nicetas, Oratio, ib., p. 96, (2-4). — Θ. Успенский, п. т., стр. 202.
80. Nicetas, Historia, p. 709, (13-18). — Σταυρός вм. Σταυῶν въ 3-та грамота на импер. Василия II, сег. Калабака на с.-з. отъ Трикала, Тесалия.
81. Nicetas, Oratio, ib., p. 96, (1-2). — Θ. Успенский, п. т., стр. 202.
82. Θ. Успенский, п. т., стр. 205—206.
83. Nicetas, Historia, p. 709, (18-21).
84. Въ една своя заповѣдь епирскиятъ деспотъ Теодоръ Дука Комнинъ предлага на скопския епископъ „да разгледа и реши справедливо спора между нашия човѣкъ Литовоя и тъщата на Хриза” (вж. П. Никовъ, Материали за сръдновековната история на България. София 1922. (Годиш, на Соф. Унив., кн. XVIII, 7), стр. 6 и 11, № 3). Тая заповѣдь била написана презъ априль 8.-и индиктъ, т. е. презъ априль 1220 година, защото презъ управлението на Теодора Комнина (1214—1230) е имало само единъ 8. индиктъ, въ 1220 г. — Едвали може да видимъ въ тоя Хризъ нашия Добромиръ Хризъ, защото: 1. последниятъ не се чува повече следъ 1202 г.; 2. той е билъ жененъ, както видѣхме, за дъщерята на протостратора Мануила Камица, чиято жена е живѣела въ Цариградъ и нейниятъ имотъ билъ конфискуванъ отъ Алексия III Ангелъ (вж. тукъ по-горе, стр. 138) и 3. едва-ли тя е била жива въ 1220 год., така че споменаваниятъ въ горното известие Хризъ е билъ свършено частно лице, но и отъ това известие мжно може да се каже, Χρύσοϛ собствено ли е име, или прозвище.
85. Nicetas, ib., p. 709, (21): καὶ τὰς πρὸς Ἰωάννην σπονδὰς ἐξεπέρανεν. var., ib., s. lin. 21: ἐπλήρωσε δὲ καὶ τὴν εἰρήνην μετὰ τῶν Βλάχων.
86. Nicetas, Oratio, ib., pp. 94, (18) — 95, (5). — Θ. Успенский, п. т., стр. 201.
87. Псл., 124, (3).
88. Nicetas, Oratio, ib., p. 95, (5-25). — Θ. Успенский, п. т., стр. 201—202.
89. Θ. Успенский, п. т., стр. 208.
90. Вж. П. Никовъ, Сждбата на северо-западните български земи презъ сръдните вѣкове. Бълг. Ист. Библ., год. III (1930), т. I, стр. 122.

91. Между Буюк-Чекмедже и Силиврия. Вж. В. Г. Васильевский, п. т., стр. 340 и сл.

92. Nicetas, Historia, p. 711, (6-18).

Отношенията на Калояна към Маджарско и църковната уния с папа Инокентия III

Възобновата на българската държава произвела, както видяхме, на Балканския полуостров голъм преврат въ държавно-политическите отношения, — преврат, който билъ най-чувствителенъ за Византия. Въ Цариградъ най-сетне били принудени да признаятъ независимостта на възобновена България, но тамъ все пакъ не преставали да гледатъ на нея като на подчинена държава, което най-ясно се проявило при сключването на мира въ 1202 год.: Алексий III Ангелъ отказалъ да признае царското достойнство на българския царь, следов., междудържавното положение на България, като независимо царство, далечъ още не било признато отъ Византия и отношенията ѝ къмъ последната все още не били ясно опредѣлени. Не по-добри са били отношенията на търновското царство къмъ другитъ съседни държави, главно къмъ Маджарско, което въ дадения моментъ влиза за пръвъ пътъ въ конфликтъ съ България поради своитъ претенции върху северо-западнитъ български земи.

Каква е била съдбата на северо-западнитъ български земи — Поморавието съ Нишъ, Браничевската и Българската области, — следъ като въ 1194 год. царь Асѣнь I сполучилъ да освободи и присъедини къмъ държавата гр. Сръдецъ и областта му: дали византийската властъ и следъ това се е задържала тамъ, или тия области сж били присъединени къмъ свободна България, засега нищо не се знае; известно е само, че тогавашниятъ маджарски кралъ Емерихъ (1196—1204), следъ като укрепилъ влиянието си въ Сърбия чрезъ свалянето на великия жупанъ Стефана Първовѣнчани (1196—1228) и издигането на великожупанския престолъ брата му Вълкана като свой васалъ, нахлулъ въ казанитъ български земи и въ съюзъ съ сърбитъ, докато царь Калоянъ билъ заетъ съ работитъ въ Тракия и Македония, презъ 1202 год. успѣлъ да окупира Браничево и Българъ, а на сърбитъ предоставилъ Нишъ. Оттогава Емерихъ притурилъ въ кралската си титла и rex Bulgariae. Това самоволно разпореждане на Емериха съ българскитъ земи не е могло да не обърне вниманието на царь Калояна, който не се забавилъ да се противопостави на маджарския кралъ и да тури край на неговитъ аспирации къмъ Балканския полуостровъ. Щомъ сключилъ миръ съ Византия, още въ началото на 1203 год. той, ползувайки се отъ междуособицата между Емериха и брата му Андрея, съ голъма и силна войска отъ българи и кумани навлѣзълъ въ тия области и въ кжсо време принудилъ сърбитъ да напуснатъ Нишъ, а следъ нѣколко сблъсквания нейде по р. Морава съ Емериха [1] той сполучилъ да изгони и маджаритъ отъ Браничево и Българъ, защото веднага следъ това тамъ сж били поставени български епископи [2]. Отъ тия успѣхи на българския царь кралъ Емерихъ, който не гледалъ съ добро око на засилваща се България и не искалъ дори да признае Калояна за царь, билъ крайно недоволенъ, защото тѣ донесли връщането на Стефана Първовѣнчани отново на великожупанския престолъ и унищожението на маджарското влияние въ Сърбия, отношенията съ която си останали нормални и мирни презъ царуването на Калояна. Оттогава Емерихъ виждалъ въ Калояна най-голѣмия си врагъ, и се почнали голѣми спорове между двамата, отъ които, както ще видимъ по-нататкъ,

победител излъзъл Калоянъ, благодарение на това, че последният положително се отзовалъ на предложението на папа Инокентия III (1198—1216) да мине въ лоното на римската църква, което той използвалъ за признанието и консолидирането на своята държава.

Стр. 150

Ново издание на преписката между българския владетел и римския папа от *И. Дуйчев*, Преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки. ГСУ, Ист.-фил. фак., т. XXXVIII, № 3, София, 1942, стр. 116. Първото писмо, както приема И. Дуйчев, е било изпратено в търновския двор в края на 1199 или началото на 1200 г. (пос. съч., стр. 82). По въпроса за преговорите между Калоян и Инокентий III и сключеното помежду им споразумение срв. *П. Петров*, Унията между България и римската църква през 1204 г. и четвъртият кръстоносен поход, Ист. пр., год. XI, 1955 г., кн. 2, стр. 35—57; История на България, I, София, 1961, стр. 175 сл.
(Д. Ангелов)

Отъ достигналата до насъ преписка между Инокентия III и Калояна, въ която е изложенъ вървежътъ на преговоритъ между тяхъ за преминаването на България къмъ римската църква, първото писмо, което трѣба да се отнесе къмъ началото на 1200 година [3], принадлежи на папата до Калояна, отъ което не само не може да се заключи, че Калоянъ по-рано се обръщалъ съ нѣкакви предложения къмъ папата [4], но и по-скоро може да се приеме, че до Инокентия III е дошелъ слухъ отстрани за намѣрението на българския царъ да премине въ католичество, и той поискалъ да се възползува отъ тоя слухъ, за да подчини България на римския престолъ. Инокентий III почва писмото си така: „Господъ милостиво погледна на твоето смирение и на предаността, която ти си ималъ досега, както е известно, къмъ римската църква и срѣдъ военнитъ тревоги и опасноститъ на войнитъ не само твърдо те защитилъ, но и дивно и милостиво ущедрилъ. Ние пъкъ, като чухме, че твоитъ прадѣди водили потеклото си отъ благородното поколѣние на града Римъ и че ти си придобилъ отъ тяхъ благородството на кръвта и разположение за искрена преданостъ къмъ римския престолъ, която ти оказвашъ като че ли по наследственъ дългъ, отдавна бѣхме вече решили да те посетимъ съ нашитъ писма и пратеници. Но отвличани съ разни грижи за църквата, досега не можахме да изпълнимъ нашето намѣрение. Сега, обаче, между другитъ наши грижи натоварихме се и съ тая, че трѣба да се предприеме не, тя трѣба да се извърши по-скоро, като вече предприета, за да те поддържаме въ похвалното намѣрение чрезъ нашитъ пратеници и писма и да заякчимъ предаността къмъ апостолския престолъ”. И тъй, Инокентий III, обръщайки се къмъ българския царъ съ своето предложение, си послужилъ съ сѣщия мотивъ, съ който обикновено започвали своитъ сношения съ православнитъ господари, именно, какво нему е добре известна неговата преданостъ къмъ римската църква, но въ дадения случай папата се научилъ по слухъ (*audito*) и за нѣщо повече — за неговото римско потекло. Нѣма съмнение, че Инокентий III тукъ е използвалъ титлата на търновския царъ. Въ папската канцелария вече е имало сведения, че тамъ, на Балканския полуостровъ, имало единъ народъ „власи”, който говорѣлъ езикъ близъкъ на латинския; за неговото сѣществувание вече сж знаели въ Италия, а, може би, и въ Римъ още отъ времето на първото норманско нашествие на полуострова (1081—1085) — съ тяхъ е ималъ работа Боемундъ Тарентски въ Тесалия презъ 1083 год. [5]; освенъ това, още въ XI вѣкъ е сѣществувало мнение, че тия власи сж потомци на изселници отъ Италия [6]. Затова, понеже отъ кръстоносцитъ на третия походъ въ папската канцелария сж знаели, че търновскиятъ господаръ се наричалъ, споредъ тогавашната географска терминология, царъ на „власитъ”, т. е. на българитъ отъ северна България, Инокентий III не се забавилъ да изтъкне въ първото си писмо до Калояна като най-силенъ мотивъ неговия римски произходъ.

По-нататък папата казва, че отдавна той се канил да посети Калояна с своите писма и пратеници, но отвличане от грижите за църквата не можал да изпълни това си намерение. По-ясно доказателство от това, че инициативата въ преговорите с българския цар принадлежи на папата, а не на Калояна, не може да бъде, защото, ако да беше обратното, т. е. че Калоян се обърнал пръв към папата, то последният по никой начин не би пропуснал случая да изтъкне въ писмото си, че той се явява като изпълнител на неговото вече изказано желание — да премине към римската църква; напротив, той пише, че предприема и тая грижа, която впрочем счита вече за предприета, т. е. че Калоян няма да откаже на предложението му, и затова „тя трябва да се извърши по-скоро“, т. е. българският цар да стане син на римската майка-църква. Поради това Инокентий III изпратил при Калояна лично любимия си син Доминика, добър познавач на гръцкия и латинския езици [7], архипресвитера на гърците (разб. униати) от Бриндизи, чиято мисия била, според самия папа, „както самия него (Калояна), тъй и прекарващия под него християнски народ да ги укрепи въ предаността към апостолския престол и да го (папата) осведоми относно чистотата на вѣрата и искреността на предаността им“ [8]. Затова папата „моли негова знатност (*nobilitatem tuam*) и увещава въ Господа, както и му заповѣдва по апостолските предписания, щото той, приемайки го (Доминика) смирено и предано, да се отнесе (*pertractes*) почтено и благосклонно и по него да му изложи по-пълно своята преданост“, т. е. какви условия той ще постави срещу неговото предложение. Затова папата въ заключение предупреждава Калояна, че само след като му стане известно чрез Доминика искреността на неговото намерение и разположението към преданост, щѣл да нареди да се изпратят при него по-важни пратеници или легати, които да утвърдят него и неговите въ любовта към апостолския престол и да го уведомят за папското благоволение. Колкото и да бил увѣрен, че Калоян няма да откаже неговото предложение, все пак Инокентий III, като не знаел, какъв ще бъде отговорът на Калояна, се обръща въ надписа на писмото си не като към владѣтелен господар, а като към частно лице — *nobilis vir* — „знатен мъж“ и нищо не говори за управлявания от него народ, а употребява думата „твоите“ (*tam te quam tuos*), като чрез това, може би, му е намеквал, че той е готов да изпълни желанието на неговите предшественици — да признае независимостта на българската държава и църква [9].

Кога е пристигнал папският пратеник Доминик въ Търново, не се знае; папското писмо било написано въ самото начало на 1200 год., а отговор на него Калоян изпратил заедно с щия пратеник през ноември 1202 год., следов., Доминик престоял въ България почти цѣли три години, което, според нас, едвали е възможно; писмото, може би, е било писано въ началото на 1200 год., но то е било отнесено от Доминика не по-рано от 1201 год., когато Калоян бил зает с възстанието на своите съюзници Добромира Хриза и Мануила Камица и с откритата си война с Византия. Само по себе си се разбира, че Калоян не е могъл да се отнесе с пълно доверие към неочакваното появяване на Доминика, който бил грък, или, както сам Калоян пише въ отговора си до папата, „заподозрѣл го въ нѣщо, защото мнозина дохождали въ царството му с замисъл да го лъжат; той, обаче, знаел добре да се предпазва от всички“ [10]. Очевидно, Калоян подозирал, да не би това да е било нѣкаква измама от страна на ромеите. Както и да било, на първо време българският цар не само не обърнал внимание към мисията на Доминика, но дори не го приел лично. Обаче, не е била само тая

подозрителност у Калояна, които го е накарала да се отнесе съ недовърие къмъ папския пратеникъ. Калоянъ се намиралъ въ това време въ момента на най-голѣмия разгаръ на борбата си съ Византия, когато трѣбало да се опредѣлятъ най-сетне отношенията на България къмъ последната. Той не е могълъ така лесно да се реши на такава важна постъпка, защото едвали може да се мисли, че папското предложение е било прието безъ всѣка опозиция отъ българското духовенство, особено висшето, което при тогавашното неопредѣлено положение на българската църква следъ самоволното прогласяване на нейната автономностъ едвали би се съгласило тъй безрезервно да се откаже отъ православието, особено пъкъ като не е знаело, при какви условия щѣло да стане преминаването къмъ римската църква; че е имало такава опозиция отъ страна на българското духовенство, се доказва съ това, че въ 1203 год., както ще видимъ по-нататкъ, само двама митрополити — Анастасий Велбуждски и Сава Преславски и четирма епископи — Маринъ Скопски, Авраамъ Прищински, Кирикъ Нишки и Климентъ Видински се обърнали къмъ папа Инокентия III съ молба да изпрати pallium за новопосветенитѣ двама митрополити, а пъкъ въ това време въ България едвали е имало само тия епископски катедри; не се споменуватъ епископитѣ на такива стари катедри, каквито сж сръдешката, дрѣстърската, ловешката, овешката, бѣлградската, които, очевидно, не сж сподѣляли все още църковната политика на своя царь, но сж се въздържали отъ всѣкакви явни протести поради строгия и суровъ характеръ на Калояна. Освенъ това, и самъ Калоянъ на първо време очевидно все се е надѣвалъ, че при едно сключване на миръ съ Алексия III неговото царско достойнство и независимостъта на българската църква ще бждатъ признати отъ Византия. Но неговата надежда не се оправдала: както видѣхме, при сключването на мира въ 1202 год. византийското правителство признало независимостъта само на държавата, но не и царското достойнство на българския царь” и самостоятелностъта на българската църква. Следъ това той се почувствувалъ съ развърнати ржце: отказътъ на императора и на патриарха му давалъ достатъчно основание да се обърне съ сжщото предложение къмъ Римъ; сжщиятъ тоя отказъ немалко е спомогналъ за отстранението на несъгласието отъ страна на ония лица отъ българското духовенство, които сж били противъ унията съ римската църква и сж се присѣединили само на сжщитѣ условия. Затова веднага следъ сключването на мира съ Византия Калоянъ приелъ папския пратеникъ и решилъ да отговори на папското писмо.

Стр. 155

Титлата Велбуждски епископ е във връзка с името Велбужд, както се е наричал Кюстендил през средновековната епоха. В случая тя представлява транскрипция на латинското название Belebusdensis. Има основание да се счита обаче, че първична и по-правилна е формата Велбѣжд, а не Велбужд и следователно по-точно е прилагателното да гласи велбѣждски, а не велбуждски. Срв. И. Дуриданов, Средновековното име на гр. Кюстендил, сп. «Език и литература», XVII, 1962 г., кн. 2, стр. 15—24. (Д. Ангелов)

Като се извинява съ писмото, задето Доминикъ не се върналъ скоро, Калоянъ пише, че, за да го приеме, той получилъ „свидетелството”, т. е. гаранция за него отъ нѣкого-си Претаксата [11]. Кой е билъ тоя Претаксатъ, отъ писмото Калояново не може да се разбере. Обаче въ едно писмо на капелана Ивана Каземарински (Ioannis de Casem(arino)) до папата, който още въ декемврий 1202 год. билъ изпратенъ за България, но му било възложено да уреди по-напредъ църковнитѣ работи въ Босна и Маджарско, като се говори за работитѣ въ Босна, се съобщава за нѣкакво дарение на църквата отъ страна на nobilis mulier Sibilia, uxor quondam Praetextati Constantinopolitani т. е. „на знатната жена Сибилия, съпруга нѣкога-си на Претекстата Цариградски” [12]. Ако Praetaxatus и

Praetextatus е една и съща личност, което е твърде приемливо, защото въпросното писмо е писано през май и предхожда третото писмо на Калояна от август 1203 год., а папският отговор на това писмо е писан през септември с. г., то Претекстат е бил същия съвременник на цар Калояна, както и Претаксат. И тъй, тая знатна госпожа Сибилия била католичка и живяла някога (quondam) в Босна с мъжа си Претекстата, който е бил същия nobilis vir, както го нарича папата в 2-то си писмо до Калояна [13] и е бил същия католик. Що се отнася до народността му, то той едва ли е бил грък и царогражданин, както приема Е. Голубински [14]; епитетът Constantinopolitanus бил по-скоро негов пръкор, а сам той е бил чист бошняк. Въз основа на тия данни и на предполагащата идентичност на Претаксата и Претекстата ние си представяме цялата работа така: понеже Калоян дълго време не искал да приеме Доминика, под влиянието на опозицията на българското духовенство, за което последният не се забавил да съобщи в Рим, както и за подозрението на българския цар към него като към грък, Инокентий III се видял принуден тъкмо да изпрати от Босна знатния мъж Претекстата, който като славянин, говорещ на език близък на българския, да увери Калояна, че наистина Доминик е папски пратеник (тъкмо поради това Претекстат по никакъв начин не е могъл да бъде грък и при това царогражданин) и да въздейства върху него, за да премине към римската църква. Че Претекстат бил папски човък, се види от това, че Калоян в писмото си не дава никакви сведения за личността му, следов., той е бил добре познат на папата, който го нарича сам nobilis vir.

В отговора си, който бил изпратен не по-късно от ноември 1202 год., защото отговорът на папата се отнася към 28. декември с. г. (V Kalen. Decemb.), Калоян, като съобщава на папата, че получил „свещеното му писмо“, което той „счел по-горе от всяко злато и каквото и да било скъпоценен камък“, пише, че възнесъл много благодарности към Бога, за което го посетил, милостиво погледнал на неговото смирение и „му припомнил за кръвта и неговото отечество, от което произлизал“. „И сега, продължава той, светий отче, като добър пастир и глава на всички верни християни, желяйки да съберете синовете на св. католишки и апостолски престол в едно, изнамърихте нас отдалечените тълма“. Тия думи ясно свидетелствуват, че папата пръв се обърнал към известното вече нам предложение. На предупредителната бележка на папата, какво той отдавна искал да влезе в връзка с него, но го задържали грижи по църквата, Калоян отговаря: „макар моите покойни братя отдавна и да искаха да пратят пратеници до ваше светейшество, обаче те не можаха да стигнат до вас, поради многото наши врагове; и ние също така, опитвайки се веднаж, дваж и трети път да делегираме при вас, не можахме да извлечем плод от това, за което копняхме“ [15]. Доколко тия уверения еж верни, не може да се провери по липса на данни; наистина, Петър и Асър още в 1189 год. се домогваха да се сдобият от германския император Фридрих I Барбароса с признание на царското им достойнство, но за какви техни сношения с западната църква засега поне не се знае; също така и твърдението, какво самият Калоян се е опитвал три пъти да завърже сношения с папата, не може да се приеме за верно, защото до последен момент той е очаквал, че това признание ще получи от Византия. По-нататък Калоян съобщава на папата, че заедно с неговия пратеник Доминика той изпраща и благочестивия браничевски, верен пресвитер Власия, „които ви носят от наша страна благодарност, приятелство и покорност като на духовен отец и

върховенъ първосвещеникъ” [16]; а търновският архиепископъ Василий въ писмото си до папата за двамата пратеника пише: „това, което биха ви съобщили тѣ, защото на тѣхъ нашиятъ господарь, царь Калоянъ, е довѣрилъ свои тайни, и това, което тѣ ще ви кажатъ и нашето писмо, имайте го за сигурно” [17]. Какви сж били тия тайни на българския царь, не е мжно да се отгадаятъ при неговитѣ увѣрения въ благодарностъ, приятелство и покорностъ, т. е. че той възприема предложението на папата — да премине къмъ римската църква, както това се доказва и отъ искането му отъ апостолския престолъ „да бжде утвърденъ въ римската църква като въ майчина синовностъ” (*sicut matris filialitate*). Но Калоянъ изтъква като първо и непремено условие за това — „римската църква да му изпрати корона и почестъ”, т. е. да признае царското му достойнство, което сж имали старитѣ български царе: „единиятъ бѣше Петъръ, другиятъ бѣше Самуилъ и други, които ги предхождали въ царството, както ние намѣрихме писано въ нашцѣ книги” [18].

Изтъквайки имената на коронованитѣ царе отъ първото българско царство, Калоянъ съ това е искалъ да покаже, че и прогласеното отъ братята му царство съ център Търново не е нищо друго, освенъ продължение на първото, и затова той не иска нѣщо незаконно. Като обосновава по тоя начинъ своето историческо право да носи царска корона, Калоянъ, очевидно, чрезъ това е искалъ да отстрани у папата всѣко съмнение въ това си право. Затова той въ заключение по тоя въпросъ пише: „А сега, ако е угодно на ваше светейшество да допълните въ насъ това, което считашъ, че трѣба да се прибави къмъ нашето царство, то то ще бжде изпълнено за прослава на Бога и на римската църква” [19], съ други думи, ако папата приеме поставеното отъ него условие, то това ще бжде за прослава на Бога и римската църква. Въ края на писмото си Калоянъ моли папата, ако му е угодно, да прати „важни (*magnos*) пратеници”, за които той му съобщилъ въ писмото си [20].

Калояновиятъ отговоръ билъ придруженъ съ писмо отъ българския архиепископъ Василий до папата. Въ това писмо, въ чийто надсловъ архиепископътъ нарича папата „нашъ духовенъ отецъ”, Василий, както и Калоянъ, възнася за изпратения архипресвитеръ Доминика благодарностъ къмъ Бога, „който не презрѣ насъ, смиренитѣ и недостойни свои раби, алчущи и жаждущи милостъ и благословение отъ св. католишки и апостолски престолъ, защото нашитѣ господари-царе и ние отъ много години насамъ искахме да пратимъ при васъ, но не можахме, и сега по волята на всемогъщия Бога и на ваше светейшество вие направихте твърде добре, дето изпратихте на нашия господарь-царь молитва и благословение. Ние пъкъ научавайки това отъ царя, който ни повика, издигнахме ржце къмъ небето заедно съ цѣлия народъ, казвайки така: „Господь ни напомни това, за което ние и не помислихме”. Колкото възвишено, но и неясно да се изразява въ горния насажъ архиепископъ Василий, все пакъ отъ него не е мжно да се разбере, че той напълно сподѣля решението на царь Калояна за преминаването му къмъ римската църква. Обаче, и той изтъква като първо и непремено условие — Калоянъ да получи царска корона. „Затова, пише той, ние, малки и голѣми, като добри синове, молимъ ви, като добъръ баща, щото нашиятъ господарь-царь да получи отъ васъ това, което иска, понеже той е достоенъ това да получи; защото самъ той и цѣлото негово царство иматъ добра преданостъ къмъ римската църква, като наследници, произлизащи отъ римска кръвъ”. Въ края на писмото и Василий моли папата да побърза съ назначението на своитѣ пратеници [21].

Кога сж тръгнали двамата пресвитери Доминикъ и Власий отъ Търново, остава неизвестно; знае се само, че Власий не можалъ да достигне до Римъ и билъ принуденъ да се върне отъ пътя поради „мжчнитъ пѣтища“, споредъ папата, а въ сѣщностъ, може би, поради развиващитъ се въ това време събития по западнитъ брѣгове на Балканския полуостровъ — военнитъ действия на кръстоносцитъ отъ четвъртия походъ. Пресвитеръ Доминикъ пристигналъ въ Римъ не по-късно отъ ноемврий мѣсецъ на 1202 год. и поради благоприятния отговоръ на царъ Калояна и на архиепископъ Василия Инокентий III решилъ по-напредъ да осигури своята работа — да закрепи по-напредъ своята духовна властъ въ България. Затова той решилъ още презъ декемврий с. г. да отговори на Калояновото и Василиевото писма. Въ писмото си до царя папата, като изтъква принципа на апостолския престолъ, съгласно съ думитъ на Христа къмъ ап. Петра: „ако ме обичашъ, паси овцетъ ми“, постоянно да се грижи за събирането на християнитъ въ една църква, която, като обща майка, за тая целъ спохожда синоветъ си било чрезъ пратеници, било чрезъ писма, пише: „имайки това предвидъ ние решихме, че трѣба да посетимъ преди всичко твоята знатностъ чрезъ пратеникъ и наше писмо и, следъ като се разбере силата (effectu) на предаността, която ти имашъ къмъ римската църква, твоята майка, тогава да изпратимъ при тебе по-важни пратеници (maiores... nuntios), които да пасатъ съ слово и примѣръ както тебе, който казвашъ, че си произлѣзълъ отъ знатенъ римски родъ, тъй и прекарващия подъ тебе народъ и да известятъ за благоволенieto и милостта на апостолския престолъ“ [22]. По-нататкъ, като споменува за първоначалното съмнение въ мисията на архипресвитера Доминика и за отстранението на това съмнение при посрѣдничеството на „знатния мъжъ“ Претаксата и като му напомня, че Калоянъ смѣтналъ първото папско писмо за скъпоценно, по-горе отъ всѣко злато и какъвто и да било скъпоцененъ камъкъ и отправилъ къмъ Бога голѣми благодарности, задето го счелъ за достоенъ да го посети, папата продължава: „Ти прибави сѣщо, че макаръ ти, следвайки примѣра на покойнитъ твои братя, следъ като си се опитвалъ да изпратишъ при насъ пратеници веднажъ, дважъ и трети пътъ, но не си можалъ да изпълнишъ това, за което си копнѣлъ, сега, обаче, подкрепенъ отъ нашето писмо, ти си опредѣлилъ В(ласия), пресвитеръ браничевски, съ нашия пратеникъ, ако той и да не можалъ да пристигне при насъ поради мъчнитъ пѣтища“ [23]. Нѣма съмнение, че съ това повтаряне главнитъ точки въ писмото на Калояна папата е искалъ да му напомни още веднажъ, че въпросътъ за преминаването на България къмъ римската църква е за него въпросъ свършенъ и единъ видъ го предупреждава, за да нѣма по-сетне отъ негова страна никакви колебания и отмѣтане, както се види отъ следния пасажъ: „Ти поиска, смирено, щото римската църква да ти отпусне корона, както се чете въ твоитъ книги, че отпуснала на славной памяти Петра, Самуила и на други твои прародители. (Тукъ папата измѣстя въпроса за короната, защото Калоянъ въ писмото си пише, както видѣхме, какво Петъръ, Самуилъ и други негови предшественици съ носили царска корона, а не че тѣ съ я получили отъ папата). И тъй, за да бъдемъ по-добре осведомени за това, ние заповѣдахме внимателно да се прегледатъ нашитъ регистри, отъ които ясно узнахме, че въ подчинената тебъ земя имало много коронувани крале (reges). Освенъ това въ тѣхъ се съдържало, че презъ време на доброй памяти папа Николая, нашиятъ предшественикъ, българскитъ кралъ (rex Bulgarorum), на чиито допитвания той твърде често отговарялъ, заедно съ цѣлата повѣрена нему държава (cum toto regno), за негова прослава билъ покръстенъ, и самиятъ кралъ поискалъ отъ него архиепископъ. Сѣщо пратеникътъ на Михаила, българскитъ кралъ, представилъ кралско писмо съ кралски подарѣци до папа Адриана,

нашия предшественик, и поискал от него да разпорежи за избиране на някого от кардиналите за архиепископ, когото след тяхното (на българите) одобрение, като се върне при апостолския престол, отпосле той да посвети. И когато сжият Адриан назначил затам един иподякон с двама епископи, българите, съблазнени от гръцки дарове и измамени с обещания, изгонили римските свещеници и приели гръцки. Макар споменът за такова непостоянство и да ни доведе до такава предпазливост, че да не прашае при твоето присъствие никого от нашите братя, т. е. кардиналите, все пак решихме да назначим при тебе обичния си син, капелан Ивана” [24]. Припомняйки по този начин за сношенията на княз Борис-Михаил с папата в IX век, които впрочем не съвсем пълно и точно са изложени, Инокентий III, от една страна, го предупреждава да не се повтаря същата история, а, от друга, — ползува се от случая, за да изтъкне на Калояна, че, ако и да признава правото му да носи корона, но тази корона не може да бъде царска (*imperialis*), защото в неговите очи той не е *imperator* — цар, макар сам да се нарича така, а само кралска (*regalis*), защото той признава само един император — западния римски император. Затова в писмото си, както видяхме, папата нарича предшествениците на Калояна *regi coronati* — коронувани крале, но не и *imperatores*, както Калоян сам ги нарича, и затова Калоян може да бъде само *rex coronatus*. — Макар че споменът за българското непостоянство в миналото го накарал да бъде предпазлив до там, че сега не изпраща никого от кардиналите, все пак папата решил да изпрати свой близък човек (*familiaris*), капелан Ивана Каземарински, за легат на апостолския престол; а за да се избягнат някои нови недоразумения и, подозрения, папата дава за него отлична рекомендация: той бил „мъж прозорлив и таен, когото под заслона на неговото благочестие и добросъвестност между другите наши капелани ние и нашите братя прегръщаме крепко в обятията за особената привързаност към Господа; върху него също възложихме нашите власти (*vices nostras*), за да изправи в църквата ти земята на духовни дела, които той намъри, че трябва да се изправят, и да установи това, което съгласно с Бога би трябвало да се установи”. Но с това не се свършвала мисията на капелан Ивана. „По него също, продължава папата, определяме за архиепископа на твоята земя *pallium*, т. е. знака за пълнотата на първосвещеническата длъжност, който трябва да се надъне според формата, която изпращаме в наша булла. На сжия наш легат също поръчвахме, ако някои в твоята земя случайно би трябвало да се повишат по длъжност или да се посветят за епископи, той чрез съседните католишки само епископи да назначава, които трябва да се назначат, и да посвещава, които трябва да се посвещават. Очевидно, с тази разпоредба папата е искал чрез ръкоположение и издигане на духовни лица от неговия пратеник да има в България повече свои привърженици между духовенството при окончателното разрешение на въпроса. „Натоварихме сжия да издири по-внимателно истината относно короната, която била доставена на твоите прародители от римската църква, както по старите книги, тъй и по други документи, и да поговори с тебе за всичко, което би трябвало да се обсъди, така че, когато ние чрез него и твоите пратеници бъдем осведомени за всичко, ще отидем напред по-благоразумно и по-зрело, според както трябва да се върви напред. Полезно е, прочее, за тебе, както за временната ти слава, тъй и за вечното спасение, щото ти да бъдеш римлянин както по род, тъй и по живот (*imitatione*), а народът на твоята земя, който твърди, че произлиза от римска кръв, да следва наредбите на римската църква, така че и в божествения култ обичаите да се чувствуват отечески” [25].

Въ отговора си до архиепископъ Василия Инокентий III, като увѣрява, че, когато се освобождава отъ грижитъ за църквата, всѣкога промишлява за отдалеченитъ си братя и съепископи, които, ако и да отсъствуватъ тѣломъ, но той ги счита за духомъ присѣстествуващи, заякчава въ това, което се касае до тѣхното спасение и църковното единство, така че, като повикани да взематъ участие въ грижата, да бждатъ подкрепени съ неговитъ съвети, развива теорията, че църквата като едно тѣло въ Христа може да има само една глава и тая глава следъ Господа може да бжде само апостолъ Петъръ, когото Исусъ Христосъ поставилъ за свой замѣстникъ и дори го нареклъ глава [26], особено следъ като му повѣрилъ да пасе неговитъ овце съ думитъ: „паси моитъ овце“ [27]; а оттука папата заключава, че Господъ него макаръ и незаслужилъ, поискалъ да бжде неговъ замѣстникъ и наследникъ на княза на апостолитъ, съ други думи, че римскиятъ първосвещеникъ чрезъ княза на апостолитъ Петра станалъ замѣстникъ на Господа въ църквата, следов., той е едничкиятъ глава на църквата. — Следъ това папата обяснява целта на мисията на първия си пратеникъ Доминика въ България. „За да покажемъ силата на отеческата обичъ къмъ църквата на българи и власи, която, както казватъ, произлѣзла по плътъ и кръвъ отъ римлянитъ, чрезъ действието на дѣлото, ние решихме, че по-напредъ трѣба да назначимъ обичния си синъ, архипресвитера бриндизски при присѣствието на обичния си синъ, знатния мжжъ Калояна, господаря на българи и власи, който (архипресвитеръ) да укрепи както него самия, тъй и прекарващия подъ него християнски народъ въ преданостъ къмъ апостолския престолъ и да ни осведоми относно чистотата на вѣрата и искреността на предаността му“. — По-нататкъ папата се радва и одобрява благоразумието на Василия въ Господа, задето той, като признава върховната власт на апостолския престолъ, писалъ, жадува за милостта и благословението на св. католишка и апостолска църква и че въздалъ Богу благодарности, задето Калоянъ билъ удостоенъ да бжде посетенъ отъ неговото писмо. „Затова, продължава папата, като желая при това по-пълно да укрепя тебе и повѣрената ти църква въ църковното единство и предаността къмъ апостолския престолъ, решихме да назначимъ при тебе и при поменатия знатенъ мжжъ (т. е. Калоянъ) любимия си синъ Ивана, капеланъ и нашъ близъкъ, за легатъ на апостолския престолъ“ и по-нататкъ повтаря сжщото, което писалъ въ писмото до Калояна за рекомендацията на капелана Ивана и за мисията му въ България [28].

Снабденъ съ тия две писма на папата, капеланъ Иванъ Каземарински потеглилъ отъ Римъ още презъ декемврий 1202 год. за България, но понеже по пѣтя си затамъ трѣбало да се отбие въ Маджарско и Босна за уредбата на нѣкои църковни дѣла, той много се забавилъ и стигналъ въ България само презъ августъ на 1203 год., а между това въ югоизточна Европа, около и на Балканския дялуостровъ, ставали събития, които не са могли да не привлѣкатъ вниманието на царъ Калояна.

Папа Инокентий III, който искаше високо да издигне и далечъ да разшири властта и влиянието на папския престолъ, съумѣлъ отново съ организирана проповѣдь да въодушеви за освобождението на гроба Господенъ, колкото благочестиво, толкова и войнствено и готово за жертви франкско рицарство. Главната цель на папата била съ силно нападение на Александрия и Египетъ, който владѣлъ тогава Палестина, да порази въ самото сърдце турската държава. Въ Венеция се събрали франкски и фландърски кръстоносци, за да водятъ преговори съ дожа на силната по море

република за превозване на войските. Но предвидливият и хитър дож Енрико Дандоло, който се домогвал да възстанови предишните търговски интереси във Византия, урѣзани от императорите Комнини, се грижил да поддържа най-добри отношения с Египет поради търговските интереси на републиката: религиозните цели, които си представял папата и които въодушевявали благородните франки, били, разбира се, за дожа съвсем чужди и безразлични. Освен това, на 24. май 1201 год. умрял най-въодушевият от идеята за кръстоносен поход водач, граф Тибо Шампански, и маршал Вилардуен прокара избора на маркграф Бонифация Монфератски, голѣм враг на ромеите, който преследвал само политически цели. Още през март 1201 год. Енрико Дандоло сполучил да подчини всецѣло на своите интереси и планове рицарите-кръстоносци, които и без туй зависели във финансово отношение напълно от републиката, след като сключил с тях договор, по който те трѣбало да изпълняват неговите разпоредби. Инокентий III разбирал много добре своя противник-дожа и се съгласил да одобри договора само под условие, че походът не трѣба да бѣде насочен против християните; Венеция, обаче, решително се отказала да приеме това задѣжение. Но случаят помогнал на венецианците да премахнат тая прѣчка. Синът на сваления и ослѣпен император Исаака II Ангел, Алексей, сполучил с помощта на пизанци да избѣга от замък Дамокрация, когато придружавал императора въ похода против протостратора Мануила Камица [29] през лѣтото на 1202 г., на запад. Папата се оказал дотолкова коректен, че не го приел, но зетът на Алексия по сестра, Филип Швабски, който бил женен за Ирина, дъщерята на Исаака II Ангел, това направил на драго сърце. Между кръстоносците имало много от рейнските области и маркграф Бонифаций се намирал с Филипа въ добри отношения. Затова желанието на византийския экс-наследник да бѣде възстановен на престола съ баща си, — желание, което напълно отговаряло на Дандоловите планове, било благосклонно прието въ лагера на кръстоносците. Протестът на Инокентия III не бил чут, а против легата му Дандоло излѣзъл съ такава енергия, че полека-лека станало всѣкому ясно, че положението на работите се намира въ рѣцет на силния и безпощаден дож; и той използвал това положение според силите си. По тоя начин четвъртият кръстоносен поход бил насочен, вмѣсто към освобождението на гроба Господен, към завоеванието на византийската столица — Цариград [30].

Стр. 167

По-нова литература във връзка с четвъртия кръстоносен поход: *H. Gregoire*, The Question of the diversion of the Fourth Crusade, *Byzantion*, 15, 1950—1951, p. 158—166; *A. Frolov*, Recherches sur la deviation de la IV croisade vers Constantinople, Paris, 1955; *M. A. Заборов*, Папство и захват Константинополя кръстоносцами в начале XIII в., *Виз. врем.*, V, 1952, стр. 152 сл.; *свѣцият*, Крестовые походы, Москва, 1956; *Б. Примов*, Жофроа дьо Вилардуен, Четвъртият кръстоносен поход и България, ГСУ, Ист.-фил. фак., т. XLV, 1948—1949 г., кн. 2, стр. 3—58; *П. Петров*, Унията между България и римската църква и четвъртият кръстоносен поход, *Ист. пр.*, XI, 1955 г., кн. 2, стр. 35 сл.; *B. Primov*, The papacy, the Fourth Crusade and Bulgaria, *Byzantinobulgarica*, I, 1962, p. 183 сл.; *Д. Ангелов*, История на Византия, II, стр. 227 сл.
(Д. Ангелов)

Въ началото на октомврий 1202 г. кръстоносната флота потеглила на път, и първият град, който станал жертва на търговско-политическите интереси на Венеция, бил град Зара (Задър) на далматинския брег, принадлежащ на маджарския крал Емериха, сѣщо кръстоносец. Папата за тая постѣпка отлѣчил от църквата венецианците и обявил на кръстоносците, че не е тяхна работа да наказват ромеите и тяхния император за грѣховете им. Но наследникът Алексей

обещалъ 200 хиляди среб. марки, 10 хиляди души помощна войска за война съ невърнитез презъ цѣла година и уния съ римската църква, следъ като завземе византийския престолъ. Повечето кръстоносци все още искали да потеглятъ за Египетъ. Обаче изкуснитез убеждения на дожа и маркграфа и преди всичко надеждата за богата и голѣма плячка смекчили, съ малки изключения, рицаритез, отъ които повечето се намирили въ стѣснено финансово положение. Дандоло и Бонифаций ръководили предприятието съ голѣма и достойна за очудване предпазливостъ. Авангардътъ на венецианската флота завзелъ на 20. априлъ 1203 год. Диррахий (сег. Драчъ), а на 26. май тѣ напуснали о-въ Корфу, отдето цѣлата кръстоносна войска насочила маршрута си право къмъ византийската столица. На 27. юний флотата съ 40 хиляди войници хвърлила котва предъ Скутари (стар. Халкидонъ), на малоазиатския бръгъ срещу Цариградъ, който се намѣрилъ предъ явна опасностъ [31]. Заstraшенъ отъ кръстоносцитез, императоръ Алексий III, поради своето нехайство и малка заинтересуваностъ, сега почналъ да мисли за отбраната на столицата; обаче предприетитез набързо мѣрки за противодействие се оказали твърде незначителни, и всѣкому било ясно, че градътъ не ще може да издържи обсадата. Тогава Алексий III решилъ да потърси външна помощъ, каквато въ даденото време той е могълъ да намѣри само у българския царъ, съ когото се намиралъ въ мирни и дори съюзни, както знаемъ, отношения следъ сключването на мирния договоръ въ 1202 год. Затова отначало той изпратилъ тогавашния цариградски патриархъ Ивана Каматира въ Търново, дето ималъ срѣща съ българския царъ и българския архиепископъ, на което направилъ едно предложение, въ което и императоръ, и патриархъ бѣха отказали на Калояна въ 1202 год., а именно, че тѣ сж готови да го коронясатъ съ царска корона и да признаятъ независимостта на българската църква начело съ патриархъ, стига само той да имъ се притече на помощъ въ тая критическа минута. Съ това неочаквано предложение царъ Калоянъ билъ поставенъ на голѣмо изпитание: отъ една страна, като не получавалъ дълго време отговоръ отъ папата на първото си писмо, той не знаелъ, дали папата приема първото му и непременно условие за преминаването на България къмъ римската църква — да го короняса за царъ и дори признава ли изобщо правото му да носи корона, когато тукъ той е могълъ да постигне своето желание веднага и безъ нѣкакви особени задължения и жертви въ политическо и църковно отношение: касало се само до една военна помощъ; отъ друга пъкъ страна, ако премине на византийска страна, той ще се намѣри между двама силни противници: отъ северо-западъ маджарския кралъ, който билъ настроенъ крайно враждебно противъ него, задето Калоянъ току-що билъ изгонилъ маджаритез отъ северо-западнитез български земи, а тъкмо въ това време били изпратени пратеници отъ Калояна до маджарския кралъ, както изглежда, за да уредятъ окончателно пограничнитез въпроси, а, може би, и да сключатъ миренъ договоръ [32]; отъ юго-изтокъ пъкъ заstraшавали кръстоносцитез, които бѣха почнали блокадата на Цариградъ. Калоянъ, като е билъ добре запознатъ съ слабото положение на Византия, не е могълъ да не предвижда, че византийската столица едвали ще издържи обсадата. Затова, като не знаелъ, какъ ще се развиятъ събитията около Цариградъ, Калоянъ решилъ да изчака и, както се види, не далъ на патриархъ Ивана Каматира нѣкой категориченъ отговоръ [33].

Между това кръстоносцитез се прехвърлили, на европейския бръгъ на Босфора и засилили блокадата на столицата по суша. Въ началото на юлий тѣ сполучили да завладѣятъ укреплението въ Галата при входа въ Златния Рогъ, а отъ 11. с. м. усилено почнали да нападатъ старата частъ на

града, като произвеждали страшни пожари. Алексей III, като виждалъ успѣхитѣ на кръстоносцитѣ и като се боялъ отъ народна смута противъ него за бездействието, вмѣсто да окаже нуждната, макаръ и непосилна съпротива на нападателитѣ, намѣрилъ за добре доброволно да напусне престола въ деня на най-главната атака; последвала на 17. юлий. Презъ нощта отъ 17. на 18. с. м., следъ като ограбилъ императорското съкровище въ пари и драгоценни предмети, избѣгалъ съ голѣма бързина въ гр. Девелтъ къмъ българската граница, дето той предварително си приготвилъ убѣжище [34]. На 18. юлий кръстоносцитѣ завзели столицата и още сѣщия день прогласили Алексия, сина на Исаака Ангелъ, за ромейски императоръ. Отъ Девелтъ Алексей III влѣзълъ веднага въ сношение съ българския царъ съ предложение да му помогне да вдигне тракийското население противъ своя съперникъ Алексия IV, който съ баща си владѣли само столицата, но не и провинцията. Издигането, обаче, на Алексия IV на престола и при това съ помощта на кръстоносцитѣ, ясно показало на Калояна, че дѣлото на Алексия III е изгубено съвсемъ, и българскиятъ царъ окончателно отхвърлилъ предложението на экс-императора и решилъ да поведе самостоятелна политика [35], още повече, че царъ Калоянъ, докато вървѣла още обсадата на Цариградъ отъ кръстоносцитѣ, т. е. презъ първата половина на 1203 год., сполучилъ да завземе византийскитѣ владения на западъ отъ Сръдецъ до тесалийската граница съ градоветѣ Призренъ, Скопие, Охридъ и Верея (Беръ), т. е. всички юго-западни български земи [36]. Къмъ това време ще трѣба да се отнесе завземането на крепостта Просѣкъ и назначението за неинъ и на околнитѣ земи управителъ воевода Цузъменъ или Чъсменъ (грѣц. Ециисменъ) [37]. Следъ това Алексей III заминалъ за Пловдивъ, но жителитѣ му не го приели, и тогава отишелъ въ Мосинополъ, дето мислилъ да се установи за дълго, но и оттука билъ принуденъ да се отстрани въ Солунъ [38], дето го заварило завоеванието на този градъ отъ кръстоносцитѣ [39].

Следъ като скѣсалъ окончателно сношенията съ бѣглеца Алексия III и отказалъ да приеме предложението му, царъ Калоянъ, като не получавалъ отговоръ на първото си писмо отъ папата, решилъ самъ да му напомни за себе си и му изпратилъ презъ юлий с. г. следното интересно писмо:

„Калоянъ, царъ на българитѣ, до светейшия Господинъ, патриархъ на християнската вѣра отъ изтокъ чакъ до западъ, папа римски. Азъ ти пращамъ писмо (chartam), като се радвамъ, ако моятъ пратеникъ те намѣри здравъ и веселъ заедно съ всички, които сж съ тебе, и съ всички роднини и приятели твои. Азъ съмъ здравъ съ помощта на Господа и блажената Дева, и по молитвитѣ на свв. апостоли Петъръ и Павелъ и по твоитѣ свети молитви. Азъ, Калоянъ, царъ на българитѣ, виждамъ, че ти имашъ власть отъ Бога да свързвашъ и развързвашъ, както е ималъ блажениятъ апостолъ Петъръ, комуто Господъ казалъ: „каквото свържешъ на земята” и пр. (Мат., XVI, 19), така и върху тебе е пренесълъ сѣщата милость, оттука когото свържешъ, той е свързанъ, и когото развържешъ, той е развързанъ. Съобщавамъ на твое светейшество, че изтекоха шесть години, откакъ азъ веднажъ, дважъ и трети пѣтъ пращамъ при васъ, но моитѣ пратеници не можахъ ла дойдатъ при твое светейшество и да предадатъ моето слово и да ми донесатъ твоео утешение. Господъ внуши на твое светейшество, да ми прати Доминика, архипресвитера бриндизски, отъ когото разбрахъ, че ти не си забравилъ мене, твоя рабъ; него азъ почетохъ като твой човѣкъ и му дадохъ писмо, което да отнесе на твое светейшество; дали го е отнесълъ, или не, Богъ знае. Отъ

него гърците узнали това, изпратиха ми патриарха, и императорът (казалъ): „дойди при насъ, ще те коронясаме за царъ и ще ти направимъ (= поставимъ) патриархъ, защото царство безъ патриархъ не може да бжде“, но азъ не пожелахъ; напротивъ, азъ прибѣгнахъ къмъ твое светейшество, защото искамъ да бжда рабъ на св. Петра и на твое светейшество; и нека знае твое светейшество, че азъ изпратихъ при тебе моя архиепископъ съ цѣло нареждане и пари, копринени материи, восъкъ и сребро, коне и мулета, за да отдаде на твое светейшество почитъ вмѣсто мене, твоя рабъ. И моля (рого) съ молитвите на блажения апостолъ Петра и твоите свети молитви, да изпратишъ кардинали, на които твое светейшество да предприше, да ме коронясатъ за царъ и въ моята земя да направятъ (= да поставятъ) патриархъ, за да бжда твой рабъ презъ времето на моя животъ” [40].

Като не знаелъ, кои сж били причините за дългото мълчание на Инокентия III, Калоянъ въ горното писмо, следъ обичните поздрави и благопожелания, най-първо му излага, че го признава за наследникъ на ап. Петра съ всичката широка власт на земята; по-нататкъ той увѣрява отново папата, че ужъ отъ самото завземане на престола [41] той нѣколко пѣти вече се опитвалъ да му прати свои пратеници, но че тѣ не могли да стигнатъ до него; съобщава му, следъ това, че му пратилъ писмо по Доминика, но не знае, получилъ ли го е, или не; а за да накара Инокентия III да изпълни по-скоро желанието му, той му съобщава, че византийците му предложили чрезъ своя патриархъ да го коронясатъ за царъ и да издигнатъ неговия архиепископъ въ патриархъ, защото царство безъ патриархъ не може да бжде, но че той отхвърлилъ това предложение. Всички тия аргументи Калоянъ привеждалъ, за да покаже на папата, че той твърдо стои на решението си да мине въ римската църква. Като смѣталъ, че, за да получи царска корона, трѣба да влѣзе съ папата въ формаленъ църковенъ съюзъ и, вѣроятно, като желалъ съ тържествеността на пратеничеството да поласкае самолюбието на Инокентия III, той назначилъ тоя пѣтъ за свой пратеникъ самия български архиепископъ Василия, и затова въ края на писмото отново най-настойчиво иска, първо, за себе си царска корона и, второ, — за което той не споменуваше въ първото си писмо, — патриаршески санъ за архиепископа си. Василий съ голѣма свита и много ценни подарѣци за апостолския престолъ потеглилъ отъ Търново на 4. юлий 1203 год., но и той не можалъ да изпълни мисията си. Ето какъ самъ Василий описва причините, които слч го принудили да се върне отъ пѣтя си, въ писмото си отъ края на 1203 год. [42] до папата: „Моето смирение потегли презъ юлий, четвърти день, 6711, индиктъ VI; къмъ светия и най-славенъ нашъ отецъ Инокентия, папа римски, и следъ трийсетъ дена бѣхъ въ Диррахий на морето. И когато поискахъ да влѣза въ кораба, за да премина морето, тогава ме задържаха гърците и не позволиха да премина, и ме задържаха въ Диррахий осемъ дена, и благодарение на многото ми молби къмъ Бога и блаженейшия Петра, княза на апостолите, и по твоите свети молитви латинците ме отпратиха, защото ония (гърците) бѣха взели решение да ме хвърлятъ въ морето, обаче изтрѣгна ме Господъ и твоята света молитва. А, като излѣзохъ отъ града, отидохъ въ вилата, наричана Каватохори, и тамъ прекарахъ петнайсетъ дена; оттамъ изпратихъ двама добри мои човѣци въ Римъ при твое светейшество, но дали сж преминали или не, Богъ знае” [43]. Тия двама добри негови придружници били върните на царя (български) боляринъ-воевода (comestabularius) Сергей [44] и пресвитеръ Константинъ, на които било възложено да изложатъ истината, както

пише Василий въ прибавката къмъ писмото на Калояна, което той трѣбало да отнесе на папата и въ което накратко излага причинитѣ, дето той не можалъ да изпълни мисията си [45].

Между това, презъ августъ с. г. пристигналъ въ Търново папскиятъ легатъ капеланъ Иванъ, който дошелъ отъ Маджарско, придружаванъ отъ пратеницитѣ на Калояна, съ които се бѣ срещналъ при маджарския кралъ [46], съ изложенитѣ по-горе писма до царя и архиепископа. Калоянъ незабавно съ писмо извикалъ Василия отъ Драчъ, като му писалъ: „върни се бързо, защото тукъ пристигна кардиналъ отъ господина папа”. Василий се върналъ въ Търново въ самото начало на септемврий. Иванъ Капеланъ, следъ като вржчилъ папскитѣ писма на Калояна и архиепископа, веднага пристѣпилъ къмъ изпълнение на възложената нему широка мисия. Най-първо, съгласно съ папското предписание, заедно съ благословението на папата възложилъ на Василия палиумъ *ad plenitudinem pontificalis officii* на 8. септемврий, въ деня на Рождество Богородично и билъ възведенъ въ санъ примасъ на България. „И азъ, като приехъ палиума, пише самъ Василий, съ голѣмо предано смирение, представихъ покорность за вѣрность въ присѣтствието на епископитѣ, които пишатъ на ваше светейшество, и на нашия господарь (*principe nostro*) и на много други, които помагатъ въ църквата” [47]. Въ какво се е изразила дейността на капелана Ивана въ подробности, не знаемъ; но, несъмнено, той е действувалъ въ духа на папскитѣ порѣчки и широкитѣ си права които, както Калоянъ, тъй и архиепископъ Василий посрещнали безпрѣкословно, защото отъ папскитѣ писма за тѣхъ станало повече отъ ясно, че папата най-първо искалъ да осигури и закрепи своята власть въ България, което се изразило въ изпращането на палиумъ за архиепископа, а въпроса, който най-много интересувалъ Калояна, за коронясването му съ царска корона, папата оставя на заденъ планъ и го представя като такъвъ, който не билъ за него достатъчно ясенъ и изученъ; но все пакъ той не пропусналъ да му намекне, че той признава правото му да носи корона, но че тая корона не може да бѣде царска, а само кралска, отъ което въ Търново не сж могли да не разбератъ, че папата не се отказвалъ да изпълни желанието на Калояна, но че това ще стане, само следъ като бѣде сключенъ формаленъ църковенъ съюзъ съ българския царъ и архиепископъ.

Докато това ставало въ Търново, пратеницитѣ на архиепископъ Василия, пресвитеръ Константинъ и боляринъ-воевода Сергии отъ Драчъ благополучно пристигнали въ Римъ и вржчили на папата писмото на царъ Калояна и прибавката къмъ него на архиепископъ Василия. Отъ това писмо Инокентий III вече се убедилъ, че Калоянъ е окончателно спечеленъ за него, а главното е това, че, ако българскиятъ царъ, изхождайки отъ принципа, че царство не може да бѣде безъ патриархъ, искалъ отъ папата да му изпрати кардинали, освенъ да го коронясатъ, но и да поставятъ въ земята му патриархъ, това показва, че Калоянъ се убедилъ, какво, за да бѣде изпълнено желанието му, той ще трѣба да подчини българската църква на апостолския престолъ. Затова Инокентий III побързалъ да отговори още на 10. септемврий (*IV Id. Septembris*) с. г. както на архиепископъ Василия, тъй и на Калояна [48]. Въ писмото си до първия повтаря съдържанието на писмото си, което бѣ пратилъ по капелана Ивана, и въ края, като одобрява изпращането на пресвитера Константина и болярина-воевода Сергия, увещава го и го предупреждава съгласно съ апостолскитѣ писания, че, ако нѣкога му се случи да дойде, да не се представя предъ лицето му съ голѣма свита, защото неговиятъ господаръ е възложилъ само върху него отиването при папата и го

натоварилъ съ бремето на своето пратеничество. „Защото ние върваме, пише папата, че ще бждемъ дотолкова уведомени отъ тебе относно това, за което искаме да бждемъ осведомени, че не ще трѣба да очакваме, може би, връщането на гореказания легатъ (капелана Ивана); напротивъ, ние бихме могли съ тебе да назначимъ нашъ легатъ, чрезъ когото по-пълно да се удовлетвори желанието и просбата на българския господаръ”; най-после, папата го съветва, да отплува за Апулия, защото оттамъ той щѣлъ да се разпорежи да бжде сигурно доведенъ при него и да бжде изпратенъ отъ друго мѣсто или по море, или по суша подъ сигурно водачество, тъй че не трѣба да се съмнява относно връщането си [49]. — Писмото му до Калояна съдържало почти същото, както и писмото до архиепископа; само въ края прибавилъ следното: „И тъй, когато самъ архиепископътъ ще дойде при насъ, както се надѣваме, ние ще се съгласимъ съ твоитѣ и неговитѣ просби, доколкото ще можемъ съ Бога и нашата честностъ, както предполагахме, щото както ти, тъй и народътъ да бждете повѣрени на неговата юрисдикция, а той да (ви) закрепява въ католишката вѣра, и вкоренява предаността къмъ апостолския престолъ, както и да почита твоята личностъ като особенъ синъ на църквата. При това увещаваме и по-внимателно уговаряме твоята знатностъ, да се стараешъ да сключишъ миренъ договоръ съ обичния синъ, знатния мжжъ Вълка; да не би въ случай на несъгласие, твоята земя или неговата да се подложи на непоправима загуба” [50]. Тукъ подъ „знатния мжжъ Вълко” се разбира сръбскиятъ велики жупанъ Вълканъ, братътъ на Стефана Първовѣнчани, който завзе великожупанския престолъ съ помощта на маджаритѣ и бѣ преминалъ къмъ римската църква. Следъ изгонването на сърбитѣ отъ Нишъ, отношенията на Калояна къмъ него, както и къмъ маджаритѣ били неприязнени, и сега Инокентий III съ заплаха посрѣднички за премахването на всѣка враждебностъ между двамата съседи. Обаче едвали това е станало, защото още въ с лицата година (презъ лѣтото на 1203 г.) Вълканъ билъ сваленъ отъ великожупанския престолъ [51].

[[Авторътъ е поставилъ въ ръкописа (л. 115) въпросителенъ знакъ срещу редове 11–13 отдолу („Обаче едвали това е станало, ... отъ великожупанския престолъ”. — Ив. Дуйчев.]]

Макаръ и да нѣмаме никакво известие за връщането на пресвитеръ Константина и болярина-воевода Сергия отъ Римъ, но трѣба да се предполага, че и дветѣ тия писма сж попаднали въ ръцетѣ на своитѣ адресати, и то докато капеланъ Иванъ се намиралъ въ Търново и изпълнявалъ възложенитѣ нему задачи. Последниятъ заминалъ отъ България къмъ края на 1203 год., снабденъ съ писма до папата отъ Калояна, отъ архиепископъ Василия и отъ българскитѣ епископи [52]. Следъ обичнитѣ пожелания за здравето на папата и на всички кардинали, Калоянъ, като излага историята за несполучливото отиване на архиепископъ Василия въ Римъ, както и на другитѣ му пратеници, известява на папата, че пратеникътъ на апостолския престолъ, капеланъ Иванъ, възложилъ „върху архиепископа на цѣлата българска страна и на общата света и велика църква въ Търново” изпратения отъ него палиумъ и го прогласилъ за примасъ и архиепископъ на цѣла България и Влахия. Следъ това Калоянъ излага своитѣ просби и, най-първо, за архиепископа и за църквата иска следното: „И прося и умолявамъ, пише той, твое велико светейшество, да изпълни желанието на моето царство и да прати пастирски жезълъ за събиране на овцетѣ и други нѣща, които обикновено има единъ патриархъ, и да издигне сегашния примасъ въ патриархъ въ светата и велика църква на Търново, първиятъ градъ на цѣла България, и самата църква да има и следъ

смъртта на сжция патриархъ завинаги патриархъ по заповѣдь на твое светейшество. И понеже, поради далечината на пжтя и човѣшката война било би мжчно следъ смъртта на всѣки патриархъ да се прибѣгва къмъ римската църква, то нека бжде предоставено отъ римската църква на търновската църква, да може тя да си избира и посветява патриархъ, та да не би при неговото отсъствие тая земя да остане безъ благословение, а твоето посвещение да остане несъвършено, и грѣхътъ да се простре върху твое светейшество. Сжщо молимъ да се приготвя по заповѣдь на твое светейшество миро въ светата и велика църква на градъ Търново за миропомазване на християнитѣ. Нека знае твое светейшество, че когато узнаятъ въ Римъ (вм. Цариградъ), какво ние сме получили посвещение отъ твое светейшество, нѣма да ни дадатъ миро”. За себе си пъкъ Калоянъ иска следното: „И за друго моля твое светейшество: да изпратишъ кардиналъ при царството ми или сжция, който е дошелъ при мене, или другъ отъ апостолския престолъ и да му дадешъ диадема и скиптеръ заедно съ благословието на апостолския престолъ и на княза на апостолитѣ, и да пратишъ утвърдителна грамота, скрепена съ златенъ печатъ, за да се пази единъ екземпляръ отъ нея завинаги въ търновската църква; и всичко това нека дадатъ на моето царство и да посветятъ и коронясатъ моето царство”. И тъй, понеже Калоянъ разбралъ отъ преднитѣ писма на папата, че последниятъ съвсемъ не е наклоненъ да му даде царска корона и скиптеръ, въ което, вѣроятно, и капеланъ Иванъ не ще да е пропусналъ да го убеди, тукъ той вече иска само вънецъ (diadema) и скиптеръ, безъ да опредѣля, какви тѣ трѣба да бждатъ по качество и значение, за да не дразни, очевидно, папата. По-нататкъ съобщава му, че изпраща бившия пресвитеръ, а сега вече епископъ браничевски Власия като свой пратеникъ, „за да може да донесе това, което папата ще напише съ собствената си рѣка”, и го моли да се отнесе съ пълно довѣрие къмъ това, което каже еп. Власий, защото той ще говори отъ негово име. За отношенията си къмъ маджарския кралъ Калоянъ пише следното: „А колкото до границата между Маджарско и България и Влахия, предоставямъ на сжда на твое светейшество, да обмислишъ това дѣло правилно и справедливо, за да нѣма грѣхъ душата на твое светейшество, и по тоя начинъ царството ми да има притежания надъ България и Влахия, както маджарскиятъ кралъ има притежания надъ Маджарско, та да престанатъ убийствата на християнитѣ заради мене и заради него. Нека знае още твое светейшество, че на царството ми принадлежатъ петтѣ епископства на България, които бѣ нападнали и владѣе маджарскиятъ кралъ съ притежанията (т. е. имотитѣ и доходитѣ) на църквитѣ; а самитѣ епископства сж унищожени, и справедливо ли е това да става?” [53] Отъ тия предупреждения къмъ папата ясно личи, че отношенията между кралъ Емериха и царъ Калояна не ще да сж били нормални. Българскитѣ пратеници, съ които се бѣ срещналъ капеланъ Иванъ при маджарския кралъ презъ м. юлий с. г. и съ които после бѣ пристигналъ въ България, както изглежда, не донесли очакванитѣ мирни резултати. Вѣроятно, капеланъ Иванъ отъ името на папата се е опиталъ да повлияе върху Калояна за уреждането на пограничнитѣ въпроси, но понеже въ даденото време все още оставали нѣкои български области подъ маджарска властъ, напр., Сръмската, а Калоянъ искалъ, щото маджарскиятъ кралъ да владѣе само маджарски земи, но не и български, та той предоставя на папата правилно и справедливо да разреши цѣлия споръ [54]. — Архиепископъ Василий пъкъ въ писмото си, следъ обикновенитѣ поздравии, изказва своята радостъ, че на осемнайсетата година, откакъ той се отказалъ да признава властта на духовното си византийско началство заедно съ избухването на възстанието въ 1185 г. [55], той се удостоилъ, съ благословието на престола на блажения ап. Петра и негово светейшество”, т. е. съ узаконението

на положението му като български свещеноначалникъ чрезъ възлагането на палиума и прогласяването му за примасъ на цѣла България. По-натѣтъкъ излага съ всички подробности историята за неполучливото си отиване за Римъ и завръщането си отъ Диррахиумъ, а сжщо разказва, кога и какъ е станало неговото посвещаване за примасъ, и моли папата, „да се разпореи и да допълни църковната наредба” и да му посочи, „какъ трѣба да управлява кошарата (т. е. църквата), която му била довѣрена отъ Бога и отъ него”. Повтаря просбата на царя за св. миро: „Ние нѣмаме св. миро, пише той, и при това отъ гърцитѣ го получавахме; но гърцитѣ мразятъ насъ, както и васъ. И знайте, господарю мой, всичко това остана върху твое светейшество и то трѣба въ всичко да се разпореи и да ни научи за светото миро, какъ трѣба да кръщаваме народа, та да не остане народътъ безъ свето миро и да нѣма грѣхъ”. Както е известно, приготвянето на св. миро е право на самостоянитѣ църкви и, очевидно, както Калоянъ, тъй и Василий сж искали да сдобиятъ своята църква и съ това право. Въ края на писмото си архиепископътъ иска отъ папата палиуми за двама новопоставени отъ капела на Ивана [56] митрополити — преславския и велбуждския и „каквото друго знае палата, което е пртрѣбно *ad plenitudinem pontificalis officii*” [57]. — Българскитѣ пъкъ епископи, а именно: митрополититѣ Анастасий Велбуждски и Сава [58] Преславски и епископитѣ Маринъ Скопски, Авраамъ Прищински [59], Кирикъ Нишки и Климентъ Видински [60] въ писмото си молятъ папата да благоволи „да изпрати *pallium ad pontificalis officii plenitudinem* (вѣроятно за новопоставенитѣ двама първи митрополити), та да не престанатъ презъ всичкитѣ дни на живота си да се молятъ за неговото велелепие” [61]. Заедно съ горнитѣ писма капелану Ивану била вржчена и следната грамота отъ страна на Калояна:

„Во имя Отца и Сина и святого Духа, аминъ. Тѣй като било угодно на Господа нашъ Исуса Христа да ме направи господарь и царь на цѣла България и Влахия, азъ изследвахъ писанията и книгитѣ на нашитѣ прадѣди (*antiquorum*) и законитѣ на покойнитѣ царе, нашитѣ предшественици, отде сж тѣ получили българското царство и царско утвърждение (*firmamentum imperiale*), корона на главата си и патриаршеско благословение, и, грижливо като издирвахме, намѣрихме въ тѣхнитѣ писания, че покойнитѣ ония царе на българи и власи, Симеонъ, Петъръ и Самуилъ, и наши предшественици, царската си корона и патриаршеско благословение получавали отъ светейшата божия римска църква и отъ апостолския престолъ и отъ княза на апостолитѣ Петра. Но и моето царство пожела да получи благословение и царско утвърждение на короната за главата на своето царство и патриаршеско благословение [62] отъ римската църква, отъ княза на апостолския престолъ, апостола Петра, и отъ светейшия нашъ отецъ, всеобщия папа Инокентия III. И отъ когото и да бжде дадено въ града на моето царство Търново патриаршеско благословение и заповѣдь (*maridatum?*) да бжде отстъпена отъ господинъ папа да се назначаватъ и посвещаватъ архиепископи, митрополити, епископи и останалитѣ църковни свещени послушания, (*obsecutiones*), моето царство се съгласява, щото тѣ да иматъ най-пълна власть въ всѣко *tenimento* и границитѣ (*pertinentiis*) на моето царство. Защото всички църкви на цѣлото ни царство и *tenimenti* и моятъ патриархъ митрополитътъ, епископитѣ, архиепископитѣ и всички свещеници да бждатъ подъ римската църква и да държатъ закона, обичая и послушанието [63], които сж държали покойнитѣ царе на цѣла България и Влахия, старитѣ ония наши предшественици, и ние, които вървимъ по стжпкитѣ имъ. А моето царство подписва своята грамота за сигурность на това, че самото ми

царство никога нѣма да отстѣпи отъ римската църква, отъ апостолския престолъ, княза на апостолитѣ Петра, нито другитѣ князе на моето царство нѣма да се отлжчатъ (disgregabuntur); но ще бѣда нареченъ обиченъ синъ на свещения апостолски престолъ, на княза на апостолитѣ Петра. И после, каквито земи християнски или езически придобие моето царство, тѣ ще бѣдатъ подъ властѣта и заповѣдѣта на сѣщата свещена римска църква и на апостолския престолъ. А за да има настоящата грамота (chrysobolum) на царството ми законна сила и трайностъ, дадохъ моето царство въ рѣцетѣ на почтенийшия мжжъ Ивана, легата на свещения римски престолъ, капелана на господинъ папа, който и нашето благочестиво и отъ Бога издигнато царство подписа на 6712 (= 1204) година, индиктъ VII” [64].

Тая грамота, както самъ авторътъ я нарича, не е нищо друго, освенъ едно писмено изложение, разбира се, по искането на капелана Ивана, че Калоянъ формално подчинява българската църква и земя на римската църква и че самъ той и неговитѣ князе-боляри никога нѣма да отстѣпятъ отъ последната; но главно е това, че царътъ дава задлъжение, че и всички християнски или езически земи, които въ бѣдеще Калоянъ ще присѣдини къмъ България, ще минатъ сѣщо подъ властѣта на римската църква, което, както обикновено се тълкува, било насочено противъ Византия и се имали предъ видъ ромеитѣ и славянитѣ на Балканския полуостровъ, но не по-малко и куманитѣ, които тогава действували въ съюзъ съ Калояна.

Снабдени съ тия писма и изложение капеланъ Иванъ, отъ когото Калоянъ, както изглежда, е билъ доволенъ, защото, както видѣхме, него предлага на първо мѣсто въ писмото си да бѣде оня кардиналъ, който да го короняса, и браничевскиятъ епископъ Власий, който носѣлъ следнитѣ дарове за папата: три двойни копринени материи, една златна купа, четири либри иперпери, три сребърни чаши и единъ обкованъ съ сребро антифонарий] [65], заминали отъ Търново за Римъ въ края на 1203 год. Между това, въ Цариградъ събитията взели съвсемъ зловеща за Византия посока.

[[Въ ржкописа (л. 115) проф. Златарски пише, че епископъ Власий носѣлъ различни дарове на папата, между които „три сребърни чаши и градалско сребро”; срещу това мѣсто на полето на ржкописа е поставенъ въпросителенъ знакъ, значи, самъ той се е съмнявалъ въ казаното. Въ действителностъ въ латинския текстъ у Migne, P. L., CCXV, col. 292 A е казано: Gradale argenteum; къмъ този текстъ е поставена обяснителна бележка, ibidem, nota 63: Librum continens Gradalia vel Gradualia, id est Antiphonarium, което обяснение, изглежда, е останало незабелязано за проф. Златарски. Възъ основа на това именно указание е поправенъ изразътъ „градалско сребро” въ „единъ обкованъ въ сребро антифонарий”. — Ив. Дуйчев.]]

Следъ като опитътъ на Алексия III за възстание въ Тракия билъ осуетенъ съ голѣма жестокостъ отъ кръстоносцитѣ, доброто съгласие между латинци и ромеи, следъ възстановяването на Исаака II Ангелъ и сина му Алексия IV на престола било непродължително. Понеже кръстоносцитѣ искали изпълнение на даденитѣ обещания, главно изплащането на голѣмата сума пари, което Алексий IV не билъ въ състояние да стори, тѣ почнали да се разпореждатъ самоволно и крайно безсрамно; единъ отъ съветницитѣ на младия императоръ, Алексий Дука Мурзуфлъ, роднина на Ангелитѣ, който застаналъ собствено начело въ управлението на империята, почналъ да подбужда Алексия IV за война противъ кръстоносцитѣ; но като не сполучилъ, той решилъ да го погуби, като мислѣлъ съ това да спаси империята. Измамнически той уловилъ Алексия IV и го хвърлилъ въ затворъ, а на

5. февруарий 1204 год. той билъ тържествено коронясанъ отъ патриарха за императоръ като Алексий V. Веднага следъ това той заповѣдалъ да удушатъ нещастния Алексий IV, а баща му Исаакъ II, щомъ се научилъ за смъртъта на сина си, скоро умрѣлъ отъ скръбъ. Новиятъ императоръ отказалъ да изпълнява условията, на който Алексий IV бѣше се задлъжилъ спрямо кръстоносцитѣ, и поискалъ дори, последнитѣ да напуснатъ околноститѣ на столицата; на това, обаче, кръстоносцитѣ не се съгласили и войната станала неизбежна. Кръстоносцитѣ отново обсадили Цариградъ и, понеже били убедени, че ще го завладѣятъ, то, за да отстранятъ всѣкакви недоразумения по-сетне, тѣ съставили и сключили презъ мартъ 1204 г. договоръ за раздѣлата на ромейската империя (Partitio Romaniae) между Венеция и кръстоносцитѣ, чиито главни точки били следнитѣ: „следъ превземането на града въ него ще бжде установено латинско правителство; цѣлата заграбена плячка трѣба да бжде подѣлена отъ съюзницитѣ помежду имъ съгласно съ условието; после образуваниятъ отъ шестима венецианци и шестима френци съветъ ще избере за императоръ оногова, който, споредъ тѣхъ, по-добре ще може да управлява страната „за слава на Бога и светата римска църква и империя“; на императора ще принадлежи една четвъртъ отъ завоеванията въ столицата и вънъ отъ нея, а сщцо и два столични двореца; останалитѣ три четвърти отъ завоеванията трѣба да бждатъ подѣлени наполовина между Венеция и рицаритѣ; разполагането съ църквата св. София и избирането на патриархъ ще бжде предоставено на оная страна, отъ която нѣма да се избере императоръ; всички рицари, които получатъ едри владения и по-малки паеве, ще трѣба да дадатъ на императора феодална клетва; само дожътъ Дандоло ще бжде освободенъ отъ каквато и да било клетва на императора” [66]. — Алексий V се затворилъ задъ стенитъ на Цариградъ и самъ ръководилъ защитата на града съ голѣма предвидливостъ и безстрашие. Обаче той не можалъ да издържи главния и най-силния пристѣпъ на 12. априлъ с. г. и, когато видѣлъ, че всичко е изгубено, подъ укоритѣ на цариградското население, той избѣгалъ презъ Златнитѣ врата, а на 13. априлъ кръстоносцитѣ завзели Цариградъ и го предали на мечъ и грабежъ [67]. Споредъ думите на рицаря Робертъ де Клари, очевидецъ на описанитѣ отъ него събития, българскиятъ царъ Калоянъ още презъ февруарий 1204 год. предлагалъ на кръстоносцитѣ една 100-хилядна армия противъ Алексия V за завоеванието на Цариградъ, ако тѣ му дадатъ царска корона и признаятъ царското му достоинство; но рицаритѣ решително отхвърлили предложението му [68], и тогава Калоянъ решилъ да чака отговора отъ папа Инокентия III.

Кога сж пристигнали въ Римъ капеланъ Иванъ и епископъ Власий, не се знае; въ всѣки случай, презъ януарий или февруарий 1204 год. тѣ сж били вече тамъ, защото отговоритѣ на папата сж били написани презъ месецъ мартъ. Въ Римъ посрещнали съ голѣма радостъ писмата отъ България, отъ които Инокентий III можалъ окончателно да се убеди, че той напълно постигналъ целтъ си — България вече била подчинена на римската църква, и затова спокойно могълъ да пристѣпи къмъ изпълнение желанието на българския царъ и да уреди българската църква по образеца на другитѣ католишки църкви. Така, въ отговора си до Калояна, който искаше въ последното си писмо утвърдителна грамота, подпечатана съ златенъ печатъ (*privilegium bullatum aurea bulla*), папата намѣрилъ за добре да се ограничи само съ едно писмено официално съобщение, че го поставя за кралъ. Затова той адресира вече писмото си: „до славния кралъ на българитѣ и власитѣ и до неговитѣ потомци, които ще го наследятъ както на царството, така и въ преданосттъ къмъ апостолския престолъ завинаги”. „Тѣй като намъ е възложено, пише

Инокентий III, да пасемъ по заповѣдь на Господа овцетѣ му (и това папата се старае да докаже на дълго и широко въ първата по-голяма частъ на отговора си), желаейки да се грижимъ съ отеческа грижа за народитѣ български и влашки, които отъ много време бѣха отчуждени отъ гърдитѣ на майка си, въ духовнитѣ и временнитѣ работи, опирайки се върху авторитета на оногова, чрезъ когото Самуилъ помаза Давида за кралъ, ние те поставихме за кралъ надъ тѣхъ и по обичния синъ Льва, пресвитеръ-кардиналъ на Св. Кръсть, легатъ на апостолския престолъ, мжжъ предвидливъ и почтенъ, приятенъ намъ между другитѣ наши братя, ти изпращаме скиптьръ за царството и кралски вѣнецъ (*sceptrum regni ac regium... diadema*), за да се възложи на тебе отъ неговитѣ като че ли отъ нашитѣ раде, следъ като получи отъ тебе клетвено задлъжение, че ти ще останешъ преданъ и покоренъ намъ и на нашитѣ приемници и на римската църква, и че ще спазвашъ всички земи и народи, подчинени на твоето царство, въ покорностъ и преданостъ къмъ апостолския престолъ”. По-нататкъ папата излага, какъ и отъ кого ще се коронясватъ приемницитѣ на Калояна. „Нашиятъ почтенъ братъ, търновскиятъ архиепископъ”, комуто той далъ предимството на приматството, „и неговитѣ приемници ще коронясватъ твоитѣ впоследствие наследници, следъ като получатъ отъ тѣхъ подобна клетва, чрезъ авторитета на апостолския престолъ; въ твоята земя тѣ ще държатъ приматското достойнство митрополититѣ, поставени въ областитѣ както на България, тъй и на Влахия, нему да се подчиняватъ и споредъ каноническия образецъ да отдаватъ длъжимата на примаса почитъ и уважение. Тъй да признавашъ милостъта, завършва папата писмото си до Калояна, която оказва апостолскиятъ престолъ, твоята майка, тъй да въздавашъ намъ за всичко, което ти дадохме, тъй да укрепявашъ твоето царство въ покорностъ и преданостъ къмъ апостолския престолъ, че когато то бжде основано подъ блажения Петра върху твърдостъта на неговата скала, за която апостолътъ казва: „камъкътъ бѣше Христосъ” (I Кор., X, 4), то да се не бои нито отъ потоцитѣ дъждове, нито отъ напъна на вѣтрове, нито отъ прииждането на рѣки, а ти освенъ помощъта на апостолския престолъ, която ти ще чувствувашъ въ сегашно време споредъ своята преданостъ, да преминешъ отъ временното царство въ вѣчното царство” [69].

Освенъ знаковетѣ на кралското достойнство, които искалъ Калоянъ въ писмото си, той възложилъ на своя пратеникъ, епископъ Власия, 1. да изпроси лично отъ папата правото да сѣче пари съ своя образъ, и 2. да му изпрати знаме. „По просбата на почитаемия нашъ братъ Власия, браничевския епископъ, когото ти си назначилъ при апостолския престолъ, ние ти разрешаваме свободно да сѣчешъ обществена монета, украсена съ твоя образъ” [70]. А за знамето той пише: „Освенъ знаковетѣ на кралското достойнство, които ние отправихме на твое величество по обичния синъ Льва, пресвитеръ-кардиналъ на Св. Кръсть, легатъ на апостолския престолъ, мжжъ предвидливъ и почтенъ, по сжщия решихме да пратимъ знаме, което да употребявашъ противъ ония, които почитатъ Разпятието съ устнитѣ си, а сърдцето имъ е далечъ отъ него, по просбата на почитаемия братъ Власия, браничевския епископъ” [71]. На това знаме били изобразени кръсть, чрезъ който Христосъ, следъ като победи, управлява и царува, и двоенъ ключъ, т. е. ключоветѣ на ап. Петра, който издържалъ кръсть за Христа и получилъ ключоветѣ отъ Христа. „То (знамето) представя ключа двоенъ, едина за различаване, другия за властъ, така че, пише папата, когато ти ще различавашъ доброто отъ злото, свѣтлината отъ тъмнината, светото отъ простото, да упражнявашъ дадения ти материаленъ мечъ за наказание на злосторницитѣ и за похвала на добритѣ и да се вземашъ за оржие и щитъ противъ ония, които не сж взели Бога за свой помощникъ, а

довърявайки се на своята дивотия и множество, наематъ се да ритатъ противъ остень”. Папата съветва Калояна да употребява знамето „въ сърдечно смирение”, да се явява съ него между бойнитъ редове, помнейки страданието Господне, и да признава властта на оногова, комуто Господъ самъ казалъ: „Ти си Петъръ и върху тая скала ще изградя моята църква и вратата адови не ще я надделѣятъ; и ще ти дамъ ключоветъ на царство небесно” (Мат., XVIII, 19). „Така и твоитъ неприятели, завършва папата, не само не могатъ да те надделѣятъ, но и нѣма да даде Господъ, да издържатъ предъ лицето ти” [72].

Въ писмото си ло търновския архиепископъ, което сжщо така носи общъ характеръ и затова е адресирано: „До търновския архиепископъ, примаса на българи и власи, и до неговитъ приемници, които канонически ще бждатъ назначени и ще наследитъ въ преданостъ къмъ апостолския престолъ завинаги, Инокентий III официално го поставя за примасъ на българи и иласи и опредѣля неговитъ права и функции. Следъ като повтаря доказателствата си, че на папата е възложено да пасе по заповѣдь на Господа неговитъ овце, както въ писмото до Калояна, папата продължава: „Тебе сжщо поставихме на примасъ въ царството на българитъ и власитъ, като даваме на търновската църква чрезъ настоящата грамота предимствата на приматията, така че ти и твоитъ приемници, които ще те наследятъ въ преданостъта къмъ апостолския престолъ, ще надминаватъ другитъ митрополити на България и Влахия чрезъ качеството на приматията, и тѣ да оказватъ на тебе и на тѣхъ (приемниците) споредъ каноническия образецъ длѣжимата на примаса почитъ и уважение, като искаме твоето братство да знае, че у насъ тия две имена — примасъ и патриархъ означаватъ почти съвършено едно и сжщо, тѣй като патриарситъ и примаситъ държатъ единъ видъ (образъ), макаръ имената имъ да сж различни”. Това, което тѣй настойчиво Калоянъ искаше да получи начело на българската църква — патриархъ, папата категорично отказва да даде, както и да признае царското достойнство на Калояна; мотивътъ му, обаче, е несъстоятеленъ, защото примасъ и патриархъ по санъ, може би, да сж еднакви, но не и по значение и властъ, тѣй като патриархътъ стои начело на съвсемъ независима църква. — По-нататкъ папата продължава: „Сжщо чрезъ настоящата грамота даваме на тебе и чрезъ тебе и на твоитъ приемници свободна властъ да помазвате, благославяте и коронясватъ впоследствие кралетъ на българи и власи. А когато се поминешъ ти, сегашниятъ примасъ на поменатата църква, никой (другъ) да не се предпочете тамъ по нѣкаква измамлива хитростъ, освенъ оня, който бжде избранъ канонически за нея съгласно съ утвърдения обичай. Избраниятъ пѣкъ тържествено да се посветява за епископъ отъ митрополита и другитъ викарии на сжщата църква, които биха могли да присѣтствуватъ. Посветениятъ пѣкъ да праща при апостолския престолъ свои пратеници, които да поискатъ палиумъ, взетъ отъ тѣлото на блажения Петра, т. е. знака за пълнотата на първосвещеническата длѣжностъ, при приемането на който той ще представи на насъ и на нашитъ приемници и на римската църква, както другитъ примаси и митрополити ни представятъ, клетва съгласно съ общия обичай, па и ти самъ представи при приемането на палиума; нейната формула, означена въ нашата булла, ние опредѣлихме за постоянно помнене, като изтъкнахме въ нея, че, когато тѣ ще коронясватъ за кралъ нѣкого отъ приемниците на гореказания кралъ (Калояна), тѣ ще получаватъ отъ него предварително представена клетва. А когато нѣкой отъ митрополититъ, които се тебъ подчиняватъ по право на приматията, би се спусналъ въ пѣтя на общата плѣтъ, ти ще утвърдишъ тържествения канонически изборъ на способното лице и ще посветишъ избраното лице за

епископъ. За палиумъ ти ще прашашъ свои пратеници съ пратеници отъ църквата, въ която той предстои, при апостолския престолъ, и ние ще ти го препратимъ по тяхъ свободно и на драго сърдце, за да се достави чрезъ тебе на митрополита епископъ споредъ формата на нашата булла, обаче така че, ако се случи да присъжествува нашъ легатъ или пратеникъ, ти ще извършишъ това заедно съ него”. И тъй, отъ горнитъ думи става ясно, че всъки посветенъ български епископъ може да свещенодействува, само следъ като получи утвърждение отъ папата чрезъ палиума, така че всички епископи въ България били непосредно подчинени на римския първосвещеникъ, а българскиятъ примасъ въ случая билъ само единъ посрѣдникъ, комуто сж били подчинени само въ силата на приматията.

Що се отнася до св. миро, за което както Калоянъ, тъй и архиепископътъ тъй настойчиво молѣха, папата дава право на търновската църква сама да си приготвя такова, но съ изискване да се приложи непремѣнно обичаятъ на римската църква да се помазватъ духовнитъ лица. „Миро и масло за оглашенитъ или неутвърденитъ ние позволяваме да се приготвя (*fieri*) всѣка година въ деня на тайната вечеря (*in coena Domini*, на страстния четвъртъкъ), както въ твоята църква, тъй и въ всѣка църква на (България и) Влахия, споредъ обичая на римската църква, така че, колчемъ бжде необходимо, да се кръщаватъ ония, които трѣба да се кръщаватъ, и да се миропомазватъ ония, които трѣба да се миропомазватъ; посвещението на епископитъ и назначението на свещеницитъ поради недостатъкъ отъ тоя родъ нито съвсемъ да се възпрепятствува, нито да се отлага за по-дълго, защото, макаръ до сега нито пресвитеритъ при своето назначение, нито епископитъ при своето посвещение у васъ обикновено не са приемали свещено помазване, ние, обаче, следвайки не толкова нашия обредъ, колкото божественото предписание, което въ закона заповѣдва, първосвещеницитъ и свещеницитъ да се помазватъ, искаме, щото тържествено да се помазватъ наредъ ржцетъ на ония, които се назначаватъ за пресвитери, а на ония, които трѣба да се посветятъ за епископи, — както ржцетъ, тъй и главата” [73]. Папата особено настоява, щото тоя обичай на римската църква който не е приетъ отъ източната църква, да бжде въведенъ и въ българската, защото, когато пристигналиятъ въ Римъ браничевски епископъ Власий откровено му заявилъ, че при посвещението си не приелъ свещено помазване, Инокентий III разпоредилъ, „щото неговитъ глава и ржце да се помажатъ (*deliniri*) съ св. миро отъ албанския епископъ Ивана при съдействието на двама епископи съгласно съ църковния обичай, защото това поддържа католишката църква не само по божествена заповѣдъ, но и по примѣра на апостолитъ”. Затова по поводъ на заявлението на еп. Власия папата изпратилъ специално писмо до архиепископъ Василия, въ което на дълго и широко съ много цитати отъ Ветхия и Новия заветъ доказва, че обичаятъ на римската църква да помазва духовнитъ лица има тъкмо божественъ произходъ, и завършва писмото си съ следнитъ думи: „И тъй, съветваме твоето братство и по-внимателно уговаряме, като ти заповѣдваме чрезъ апостолскитъ писания, щото при препоржката на нашия обиченъ синъ Лъва, пресвитера-кардиналъ на Св. Кръсть, легатъ на апостолския престолъ, и ти сжщо да приемешъ свещено помазване, та да не липсва нѣщо за пълнотата за тайнството; а следъ като бждешъ помазанъ съ св. миро, ти да помажешъ еднакво твоитъ архиепископи и епископи и отъ тяхъ да разпоредишъ да се помажатъ ржцетъ на свещеницитъ съ благословеното масло; това, прочее, да пазишъ при назначение на пресвитери и при посвещение на епископи и да

разпоредиш да се пази обичаят, спазванъ отъ апостолския престолъ, който по Господня разпоредба е майка и наставница на всички вѣрни” [74].

Що се отнася до „пастирския жезълъ” и другитѣ предмети, които обикновено има единъ патриархъ, каквито искаше Калоянъ, папата разрешилъ на архиепископа да носи, при следната бележка: „макаръ че римскиятъ първосвещеникъ и да не употребява пастирския жезълъ, но подобно на другитѣ свещеноначалници и ти можешъ да го употребявашъ било поради историческото, било поради мистичното му значение, което сѣщиятъ кардиналъ (Лъвъ), както е приелъ отъ насъ, ще може да ти обясни” [75]. Най-сетне папата позволилъ на българския архиепископъ „да се носи предъ него по цѣла България и Влахия кръстътъ, т. е. знамето на Господнето страдание” въ тържествени случаи, което архиепископътъ е искалъ отъ папата, вѣроятно, чрезъ еп. Власия [76]. А понеже архиепископъ Василий въ края на писмото молилъ папата да му изпрати всичко, „каквото друго негово светейшество знае, което е по-трѣбно за пълнотата на първосвещеническата длъжностъ”, Инокентий III му изпратилъ по кардинала Лъва следнитѣ първосвещенически украшения: обувки и сандалии, *amictum et albam*, поясъ и *succinctorium*, *orarium et manipulum*, *tunica* и *dalmatica*, *chirothecas* и прѣстенъ, *planeta* и митра [77].

Понеже сѣщо въ последното си писмо архиепископъ Василий молилъ папата да изпрати палиуми за велбуждския и преславския митрополити, папата изпратилъ такива, като придружилъ палиума за велбуждския митрополитъ Анастасия съ специално до последния писмо. „Както ние решихме, пише папата въ писмото си, да се посвети почитениятъ нашъ братъ (Василий), търновскиятъ архиепископъ, за примасть надъ всички земи, въ които царува най-драгиятъ нашъ синъ въ Христа Калоянъ, славниятъ кралъ на българи и власи, давайки му почетнитѣ знакове, тъй, за да почетемъ и тебе особено, като важенъ членъ на търновската църква и митрополитъ на велбуждската църква и прелатъ (началникъ) по митрополитското право на нейнитѣ викарии, ние опредѣлихме да ти се донесе отъ обичния синъ Лъва, пресвитеръ-кардиналъ на Св. Кръстъ, легатъ на апостолския престолъ, . . . палиумъ, взетъ отъ тѣлото на блажения Петра, като знакъ за пълнотата на първосвещеническата длъжностъ споредъ формулата, скрепена съ нашата булла”. Въ края на писмото си папата го съветва „да го приеме смирено и предано и да го употребява — не за въздигане, а за смирение — на тържественитѣ служби вжтре въ църквата си и въ ония дни, които ще му посочи сѣщиятъ кардиналъ”, и при това така, че „вжтрешното украшение на добродетелитѣ да надминава вжншното украшение на дрехитѣ и вжншната дреха да изображава вжтрешното облѣкло на ума не толкова съ мнима преструвка, а по-скоро съ истински изразъ” [78].

Сжщевременно Инокентий III изпратилъ до царъ Калояна и архиепископъ Василия писма, въ които се очертава, въ какво ще се състои мисията на кардиналъ Лъва. Като изтъква мисълта, че папата, като намѣстникъ на ап. Петра, постоянно се грижи за всички църкви и за духовното преуспѣване на всички народи, той счита себе си за длъжникъ специално къмъ българския и влашки народи, не само защото тѣ сж приели нѣкога-си (въ IX вѣкъ) предано католишката вѣра отъ апостолския престолъ, но и защото тѣ сж произлѣзли отъ римска кръвъ, и затова той билъ по-особено назначенъ за преуспѣването и служенето на тѣхъ, които, като неговъ собственъ народъ, се подчинили нему както въ духовнитѣ, тъй и въ временнитѣ работи безъ никакъвъ посрѣдникъ. „А

за да признаватъ, пише папата, властта на оногова, отъ когото знаятъ, че тѣ сж се научили духовно на това, въ което вѣрватъ, и че сж получили плътски това, което сж, тъй като по плътъ тѣ сж произлѣзли отъ знатни римляни, ние, за които, като приемници на блажения Петра, Господь изпросилъ, да се не изтощи нашата вѣра и да укрепимъ нашитѣ нѣкога-си покръстени братя, тѣхъ ние искаме да укрепимъ въ католишката вѣра и да ги затвърдимъ въ предаността къмъ апостолския престолъ. А за да стане на всички известно чрезъ действието на отеческата обичъ, която я имаме къмъ тѣхъ, и за да се вложи майчиното радушие въ синоветъ, ние искаме да почетемъ тѣхъ, особенитѣ синове на римската църква, въ духовнитѣ и временнитѣ работи”. Затова тъкмо и папата изпратилъ като свой представителъ въ България такава знаменита и важна личностъ — пресвитера-кардиналъ Лъва, комуто е възложено чрезъ авторитета и властта на римския първосвещеникъ да помага българския царь, да му вржчи кралски скиптеръ и да му възложи кралски вѣнецъ; сжщиятъ легатъ трѣбало да предаде на митрополититѣ, посветени отъ капелана Ивана, — велбуждския и преславския — палиуми, знака за пълнотата на първосвещеническата длъжностъ, споредъ дадената въ папската булла формула. „На сжщия легатъ даваме сжщо пълна властъ да изправя това, което той намѣри, че трѣба да се изправи, и да поставя това, което той реши, че трѣба да се постави, като препоръчваме на сжщитѣ (митрополититѣ) да осведомяватъ както клира, тъй и народа въ това, което се отнася до успѣха на християнската вѣра и да ги известяватъ за нашето благоволение”. Затова папата съветва Калояна благосклонно да приеме самия легатъ, като че ли въ неговото лице приема самия папа и св. Петра, като приема и спазва спасителнитѣ му съвети и постановления той самъ, и като разпoredи, щото да се приематъ и спазватъ тѣ по цѣлата му земя. „По тоя начинъ, завършва папата, нека се изпълни това, за което пишемъ, за да признаемъ на дѣло силата на предаността, която, вѣрваме, ти имашъ къмъ насъ и римската църква”.

Въ писмото си до архиепископа папата повтаря съдържанието на писмото до Калояна и сжщо го подканя да приеме папския легатъ благосклонно, като че ли него самия и ап. Петра, и да възприематъ на драго сърдце всички разпоредби на кардинала Лъва и да ги спазватъ ненарушимо. „Пазете се, завършва папата писмото си, лесно да не отстѣпите отъ неизмѣнността на вашия умъ, но, бидейки постоянни въ добро намѣрение, смирено да упорствувате въ предаността къмъ апостолския престолъ, тъй че да се показвате укрепени въ здравината на неговата скала, върху която Господь тури основата на църквата, предавайки ключоветъ на царството небесно, за да бжде отворено за ония, на които Петъръ отвори, и да не бжде затворено за ония, на които той е затворилъ” [79].

Освенъ гореизброенитѣ писма до царь Калояна и архиепископъ Василия, на кардиналъ Лъва били предадени: 1. Образецъ, съ който трѣба да се предава палиумъ на архиепископитѣ велбуждски и търновски [80]; и 2. Образецъ за клетвата, която трѣбало да дава търновскиятъ архиепископъ-предстоятелъ [81], а сжщо и две писма, адресирани до „архиепископитѣ, епископитѣ, абатитѣ (игуменитѣ) и до другитѣ църковни прелати, и до всички, както клирици, тъй и миряни” въ Маджарско и Сърбия, въ които, като се съобщава за преминаването на България къмъ западната римска църква и за мисията на кардинала-пресвитеръ Лъва, легатъ на апостолския престолъ въ

България, съветва своите адресати да приемат последния на драго сърдце и с почит и да му оказват всички необходими съдействия при преминаването му през техните страни [82].

Снабден с всички тия книжа кардинал Лъв заедно с епископ Власия през март месец потеглил от Рим за Търново; обаче тъй не било сждено скоро да се доберат до България. Когато те стигнали в Маджарско, отначало били приети с много по-голяма почит от маджарския крал, отколкото те очаквали, и им били дадени съпроводачи, които да ги придружават чак до България; крал Емерих дори обещал да даде на кардинала някакво писмо на границата, „което последният да има при себе си тайно и съгласно с него да работи върно за преработката на мира“. Обаче, когато кардинал Лъв с кралските съпроводачи пристигнал в крепост Кеве (сег. Кубин на левия бряг на Дунава, западно от устието на р. Морава), която била на границата и се отделяла от българската област само от междинния Дунав, а на срещната страна много българи очаквали с нетърпение кардинала, при Лъв се явили други пратеници на маджарския крал изненадано, които забранили както нему, тъй и на българския епископ преминаването на реката, като от страна на краля предложили да се върне в някакво кралско имение, което се намирало на три дена път назад, отдето да съобщи на българския господар по пратеници, да дойде бързо на някакъв-си пограничен остров, за да се разгледат спорните териториални въпроси и да им се тури нужният край; иначе няма да им бъде позволено да продължат пътя си. Кардинал Лъв се възпротивил на това искане на кралските пратеници, като отговорил, между другото: 1. че, ако той се обърне с такова предложение към българския господар, който се възвръща към майчините гърди, когато се отнася до работа не толкова свѣтска, колкото духовна, то би се показало, че тук посредници един вид симонийска неправда, и 2. че той (кардиналът) не може да го (Калояна) принуди да върши нещо, докато той не бъде обвързан с духовната връзка на апостолския престол. Затова, когато кардиналът се отказал да се върне назад, началникът на крепостта заповѣдал да го арестуват заедно с еп. Власия, и била поставена при тях стража от около 300 души; тъй било запрето да купуват каквото и да било за себе си или за своите или да направят някое човѣшко утешение, под страх на жестоко наказание; а стражата ги страшно притѣснявала, дори им прѣчила при изпълнение на естествените нужди. Папа Иннокентий III бил крайно възмутен от смѣлата постѣпка на Емериха и го заплашвал дори с отлъчка от църквата, ако той веднага не отпусне кардинал Лъв да продължи пътя си за България [83].

Няма никакво съмнение, че маджарският крал си е позволил така да постѣпи с нарочития папски легат под влиянието на известието, че кардинал Лъв отивал за България, за да коронясва Калояна за крал, преди да се разрешат спорните териториални въпроси между двамата. В писмата си до папата Емерих се оплаквал, че цар Калоян „държи (т. е. владѣе) окупирана земята, която неговият баща, Бела III, бил дал на сестра му, грѣцката императрица (жената на Исаак II Ангел), като зестра, и че подчинената на неговата корона сръбска земя, след като присъединил към себе си многобройна тѣла езичници (т. е. кумани), той (Калоян) жестоко опустошил, така че освен ония, които били избити от тиранията му, не малко християни били откарани в поганско пленство“ [84]. Освен това Емерих писал, че Калоян „по право не бил господар на никоя земя, макар че е завзел една част от неговата държава и

друга — от друга държава, поради това се учудвалъ, дето папата намислилъ да коронясва за кралъ тоя отявленъ неговъ неприятель, безъ да се посъветва съ него и така неочаквано” [85]. Затова кралътъ „искалъ смирено, щото папата да се откаже съвсемъ отъ коронацията на оногова (Калояна), или поне да спре работата дотогава, докато несъгласието между двамата може да се свърши чрезъ сждъ или арбитражъ, понеже Емерихъ билъ готовъ да отиде на сждъ, или пъкъ папски легати да се явятъ като арбитри” [86]. На всички тия оплаквания и претенции на маджарския кралъ Инокентий III отговорилъ, че не е тъй работата, както той я представялъ, и че той не знаелъ истината, „Въ старина въ България е имало, пише Инокентий III, много крале приемствено коронясани отъ авторитета на апостолския престолъ, като Петъръ и Самуилъ и нѣкои други следъ тѣхъ. За похвала на святой памяти папа Николай, нашия предшественикъ, кралътъ на българитѣ, на чиито допитвания той твърде често отговарялъ, билъ удостоенъ заедно съ повѣрената нему държава да се покръсти, обаче по-сетне, когато гърцитѣ ги надвили, българитѣ изгубили кралското си достойнство, па и били принудени да служатъ подъ тежкото иго на цариградския императоръ, докато недавна двамата братя, Петъръ и Иваница, които произлизатъ отъ рода на предишнитѣ крале, почнали не толкова да окупиратъ, колкото отново да завзематъ земята на своитѣ бащи, така че единъ день тѣ постигнали отъ голѣмитѣ началници свобода, чюдна за безбройни народи. И тъй, ние не отричаме, че тѣ, може би, сж нападнали твърде силно нѣкоя часть земя, но ние настойчиво твърдимъ, че по-голѣмата часть земя тѣ отново завзели по бащино право. Поради това ние имаме намѣрение да го (Иваница) коронясаме, подобно на нашитѣ предшественици, за кралъ не надъ чужда земя, а надъ негова собствена, желаейки, щото той самъ да си върне несправедливо завзетата земя и несправедливо завзетата земя да му се възвърне, тъй като относно нападнатитѣ земи той бѣ поискалъ отъ насъ да направимъ, щото между тебе и него да има справедливостъ за едната и другата страна. Затова, когато ти даде както на нашитѣ пратеници до него, тъй и на неговитѣ пратеници до насъ не само свободно преминаване, но и сигурно водачество, ние не бѣхме длѣжни да предполагаме, че той билъ за тебе най-враждебенъ неприятель, макаръ че чрезъ старанието на нашата грижа, следъ като се премахне случаятъ за неприятелства, да се стараете отъ неприятели да станете приятели, а ние изведнажъ не пристѣпихме да извършимъ това дѣло, защото често се грижехме да изпращаме при него пратеници съ наши писма, за да извикаме дъщерята при майката и да възвѣрнемъ члена къмъ главата, защото една е кошарата и единъ е пастирътъ” [87].

По-нататкъ папата строго осжда постѣпката на маджарския кралъ съ кардиналъ Льва и напълно одобрява отказа на последния да изпълни заповѣдта. „Тѣй като гореказаниятъ кардиналъ, пише папата, се забавилъ дълго въ държавата ти, не само приетъ честно както отъ тебе, тъй и отъ другитѣ, но и твърде много почетенъ, разбира се, той не би могълъ да бѣде общъ посрѣдникъ, за да се прокара съгласието, или пъкъ равенъ съдия, за да се прекрати спорътъ, ако по сжщия начинъ той не би билъ приетъ въ земята му отъ оногова (Калояна), за да се отстрани всѣко съмнение. Освенъ това, той не е могълъ да го принуди да се постигне съгласие и да изтъкне справедливостта, преди оня (Калоянъ) да приеме бремето на апостолското учение и да се подчини на нашето управление и заповѣдъ. При това, тъй като сжщиятъ легатъ отива да разпространява тайната на християнската вѣра и да възбуди почитъ къмъ апостолския престолъ, то, ако ти би случайно попрѣчилъ на сжщия, разбира се, ти би предизвикалъ божественото

негодувание и би заслужил нашия ударъ, а оногова (Калояна) ти би си представял повече неприятел и въ нищо не би успял, защото ние бихме могли да изпълним намъренията на нашата воля по другъ начинъ”. Папата предупреждава Емериха, че каквото той би помислил, ако папата би поискал да попръчи, щото неговият плътски синъ да не може да бъде коронясан за кралъ, същото той би помислил, ако кралът би се опитал да попръчи, щото неговият духовенъ синъ да не може да бъде коронясан за кралъ. Папата уподобява Калояна на „блудния синъ” въ евангелската притча, маджарския крал на по-големия синъ, а себе си на самия баща и изказва надежда, че Емерихъ ще извлече нуждната поука отъ тая притча. „Ако, може би, ти би се побоял, да не би, следъ като той (Калоянъ) получи короната, стане изведнажъ извънредно високомъренъ, ти трѣба да знаешъ навѣрно, че той не толкова е направилъ това отъ напредъ замислена измама, колкото отъ това, че се е отцепилъ (отпадналъ) отъ лъжлива вѣра” [88]. А като му съобщава, че предалъ на анатема венецианцитѣ и франкското кръстоносно опълчение за разрушението на Зара, папата утешава Емериха така: „По сжщия начинъ ще бѣде наказанъ гореказаниятъ Иваница, ако следъ получаването на корона не поиска относно разногласието, което върви между васъ, да се яви на арбитража или на сѣда на нашия легатъ и последниятъ му (дѣла) ще станатъ по-лоши отъ предишнитѣ, и последниятъ грѣхъ е по-тежъкъ отъ първия. Защото, колкото и да обичаме гореказания Иваница, обаче тебе обичаме несравнено повече. Ние намѣрихме, както вѣрваме, съответния способъ, по който трѣба да се предвиди твоята честъ и право, както ще можешъ ясно да забележишъ по писмото, което отправяме за тоя способъ. Затова ние молимъ твое величество внимателно и увещаваме, щото ти, въздавайки Богу слава, а намъ — почитъ, да не прѣчишъ на разпространението на католишката вѣра, нито на отсрочката на апостолския престолъ, отъ чийто твърде полезенъ съветъ ти безъ съмнение ще се възползувашъ” [89].

Следъ тия разяснения, уговорения и заплахи кралъ Емерихъ не можалъ да устои предъ авторитета на папата и отпусналъ най-сетне папския легатъ, кардиналъ Лѣва, следъ като се осигурилъ, че на последния било възложено да разгледа и изравни всички недоразумения между краля и българския царъ незабавно следъ коронацията на Калояна. И наистина, Инокентий III заповѣдалъ на кардинала Лѣва „да короняса гореказания Иваница за кралъ не на чужда земя, а на (негова) собствена и да пристѣпи къмъ окончателно разрешение на разногласието, което вървѣло между него и маджарския кралъ, следъ като по-пълно узнае истината при посрѣдството на справедливостта, като действува така, че това, което реши, здраво да се пази отъ църковната цензура, като малко се обръща внимание на позивитѣ” [90].

Кардиналъ Лѣвъ, заедно съ еп. Власия браничевски, пристигналъ въ „главния български градъ Търново” на 15. октомврий и предалъ всички писма и книжа за България на адресатитѣ имъ. „Кардиналъ Лѣвъ, както пише въ благодарителното си писмо примасъ Василий до папата, пристигна здравъ и невредимъ, делегиранъ отъ ваше велико светейшество и отъ апостолския престолъ, а въ нашия главенъ градъ (*magnam civitatem*) Търново дойде на 15. октомврий и донесе цѣлата (*universam*) пълнота на патриаршеското достойнство и всички украшения, които ми бѣха изпратени отъ ваше светейшество; сжщо така предаде пръстенъ и грамота, писма и инструкции” [91]. Първитѣ три седмици минали въ проучване писмата на папата, въ разговори и преговори съ папския легатъ по всички въпроси, съ разрешението на които билъ натоваренъ последниятъ, и въ

приготвяне за най-главния акт — коронацията на царя. За да може да вземе участие въ последния акт като истински примасъ, архиепископъ Василий на 7. ноемврий 1204 г., въ деня на св. ап. Иакова, брата Господень, билъ помазанъ съ миро отъ кардиналъ Лъва и благословенъ, споредъ думитъ на Калояна, за „светейши патриархъ на царството ми и на цѣла България по заповѣдь на папата“; а самъ Василий въ сѣщия день помазалъ, споредъ обичая на западната църква и нареждането на папата, двамата митрополити — преславския и велбуждския и другитъ епископи, следъ което кардиналътъ благословилъ митрополититъ отъ името на папата и имъ предалъ палиуми и митри, а на останалитъ възложилъ на главитъ имъ митри [92]. Коронацията на Калояна станала на следния день, 8. ноемврий, въ деня на св. Михаила (Архангеловденъ). „Господинъ Лъвъ, легатътъ на апостолския престолъ, пише Калоянъ въ благодарителното си писмо до папата, носейки съ себе си корона и благославяйки я, възложи я върху главата на царството ми и въ моитъ рѣце ми даде скиптеръ и знаме“ [93]. Докато самъ Калоянъ не окачествява възложената нему корона, архиепископъ Василий я нарича „кралска корона“ (*regiam coronam*), отъ което става ясно, че българскиятъ царъ се отказалъ отъ първоначалното си желание да получи царска корона, макаръ че въ писмото си той пише: „ние силно прославяме Бога и блаженейшата Божия Майка и предвидливостъта (*circumspectioni*) на ваше светейшество, задето съгласно съ просбата на царството ми ваше светейшество изпълни цѣлото ми желание“ [94]. Нийде не се споменува, че преди коронацията Калоянъ е далъ клетвено задлъжение за преданостъ и покорностъ на папата и на римската църква, за което папата говори въ писмото си [95], оттука трѣба да се предположи, че такова не е било искано, и че папата се е задоволилъ съ изпратеното още въ края на 1203 г. съкапелана Ивана официално изложение или грамота за подчинението на България и българския народъ подъ римската църква [96].

Следъ коронацията кардиналъ Лъвъ, очевидно, повдигналъ въпроса за отношенията на българския царъ къмъ маджарския кралъ и е поискалъ да го разреши съгласно съ инструкцията на папата. Какво се е говорило по тоя въпросъ, ние не знаемъ; но отъ благодарителното писмо на Калояна може да се заключи, че до нѣкое положително разрешение на въпроса не ще да се е дошло. „Пиша ви сѣщо и за маджарина, казва Калоянъ въ писмото си, че царството ми нѣма никаква общностъ на областитъ, или нѣкаква работа съ него, нито му вредя; напротивъ, той (ме) не зачита и вреди на областитъ на царството ми. И господинъ кардиналъ Лъвъ видѣ и ще уведоми ваше светейшество, има ли справедливо и несправедливо откъмъ моето царство, или не зачитамъ ли азъ маджарина, или той не зачита царството ми. И нека ваше светейшество му пише, че той отстои (далечъ) отъ моята държава (а *regno meo*) и че царството ми нѣма намѣрение нито да го не зачита, нито да излизамъ противъ земитъ му. Обаче, ако той дойде противъ земитъ на царството ми и Богъ помогне да бѣде той побе-енъ, то ваше светейшество да не предиря на царството ми (*non habeat... suspectum*), но да бѣда свободенъ“. Но, както изглежда, съ това се свършили всички териториални спорове между двамата съседни господари, защото наскоро следъ това (есенъта на 1204 г.) кралъ Емерихъ се поминалъ, а наследилиятъ го братъ Андрей I (1204—1235), не ги повдигалъ повече, чакъ до смъртъта на Калояна. Въ разговоритъ си съ кардиналъ Лъва, Калоянъ ще да се е оплакалъ противъ латинцитъ, които се бѣха вече отнесли твърде оскърбително къмъ него, както ще видимъ по-нататкъ. Затова той пише на папата следното: „Относно латинцитъ, които навлѣзоха въ Цариградъ, азъ пиша на ваше светейшество да имъ пишете, че тѣ отстоятъ

(далечъ) отъ царството ми и, както царството ми не имъ причинява никакво зло, нека и тѣ да не ме не зачитатъ. Ако случайно тѣ се опитатъ противъ царството ми и биха го не зачели и бжде нападнато отъ тѣхъ, ваше светейшество да не предиря на моето царство, но всичко да бжде свободно”.

Кардиналъ Львъ останалъ следъ коронацията въ Търново още една седмица и на 15. ноемврий заминалъ за Римъ. Съ себе си той водѣлъ две момчета, отъ които едното се казвало Василий и било синъ на споменатия вече пресвитеръ Константина, а другото се казвало Витлеемъ и било синъ на краля (regis). Това последното ни съобщава Василий въ писмото си; но едвали е вѣрно, защото, доколкото засега е известно, Калоянъ не е ималъ деца, па и архиепископътъ въ писмата на всѣкъже нарича Калояна imperator; очевидно тукъ има нѣкаква грѣшка. Тия две момчета се изпращали по заповѣдъ на царя въ Римъ, за да се настанятъ по заповѣдъ на папата въ тамошнитѣ школи и да се научатъ на латинско писмо, „защото, пише Калоянъ, ние тукъ нѣмаме граматичи, които да могатъ да ни превеждатъ изпращанитѣ отъ васъ писма, и, следъ като се научатъ, нека бждатъ изпратени обратно при царството ми”. - Освенъ това, Калоянъ изпратилъ на папата засега „въ знакъ на малъкъ споменъ два ексами, двойни еписими, една червенъ, а другия бѣлъ, и една камила”. Калоянъ свършва благодарителното си писмо съ думитѣ: „Тѣй като прашамъ пратеници при ваше светейшество, всѣкога ще си спомнямъ за ваше светейшество” [97], а архиепископъ Василий свършва своето съ думитѣ: „И каквото сте въ сила да намислите за прослава на царя, ще го направите. Нека, прочее, Богъ поддържа ваше светейшество за много и дълги времена” [98].

Така била сключена тѣй наречената църковна уния съ западната римска църква отъ царъ Калояна и архиепископъ Василия. Въ преписката между Инокентия III и Калояна, която ние разгледахме и изложихме подробно, нийде не става дума за нѣкой догматиченъ или обредовъ въпросъ, който българската църква бѣ приела и усвоила отъ източната църква; напротивъ, всичкитѣ въпроси, които сж интересували папата, както видѣхме, били отъ йерархическо и отчасти каноническо естество, защото главната му цель била да подчини България и българската църква подъ своята власть. Той строго опредѣля подчиненото положение на българския примасъ и неговитѣ митрополити и епископи къмъ себе си и апостолския престолъ; въ своята клетва архиепископъ Василий се задлъжава да пази живота, имота, честта, достоинството и изобщо интереситѣ на апостолския престолъ и на римския папа; повиканъ, ще се явява въ синода и всѣки четири години ще посещава апостолския прагъ, той самъ или неговъ пратеникъ; когато ще посещава за епископъ нѣкого отъ своитѣ викарии, той ще иска отъ него клетва, че. ще оказва на римския първосвещеникъ и на римската църква постоянна покорность и длѣжимата честь; сдицо той ще получава клетвено увѣрение и отъ коронясвания отъ него български господарь, че той самъ ще пребждва и ще запази всички земи и народи, подчинени нему, въ покорность и преданость на апостолския престолъ и на римската църква [99]. Отъ Калояна и Василия той изисква „да следватъ институциитѣ на римската църква, така че и въ божествения култъ обичаитѣ да се показватъ бащински”; а Калоянъ въ своята грамота за подчинението на българската църква подъ римската се обещава, че цѣлата българска йерархия ще бжде подъ римската църква и ще държи закона и обичая и послушанието, които сж държали покойнитѣ български царе, старитѣ ония негови

предшественици, и той, който сжщо върви по стжпките имъ. А оттука става ясно, че и самата уния е имала само иерархиченъ и канониченъ, но не и догматиченъ и обредовъ характеръ [100]. Едничкиятъ обредъ на западната църква, който е билъ въведенъ въ българската, както видѣхме, билъ помазването на духовенството, но и той ималъ назначение да свързва по-здро църковната йерархия, а оттука и подчинението ѝ на папата. Дали Инокентий III мислилъ впоследствие да засегне и догматичните въпроси, засега това остава неизвестно. Но въ историята на унията има друга една твърде любопитна страна, която ѝ предава своеобразна особеностъ.

Калоянъ, както видѣхме, въ всичките си писма искалъ отъ папата да признае и утвърди царското му достойнство, а пъкъ въ сжщностъ папата го призналъ и утвърдилъ само за кралъ, след., папата не далъ на Калояна това, което той искалъ. Какъ трѣба да се обясни тоя страненъ на пръвъ погледъ фактъ, който не предизвикалъ никакъвъ протестъ отъ страна на българския царъ? На тоя въпросъ най-пълненъ и всестраненъ отговоръ даде Е. Голубински, който ще си позволимъ да приведемъ изцѣло. „Господаритъ на второто българско царство, считайки себе си за приемници на царетъ отъ първото царство, възприели оная сжщата титла, която носили тия последните. Тая титла била царъ (по гръцки βασιλεύς, по латински imperator): нея носилъ подиръ братята си Петра и Асѣня и Калоянъ и тъкмо тържественото ѝ признание за себе си той искалъ и отъ папата. Обаче папата е могълъ да даде както на Калояна, така и изобщо на който и да било господаръ само титлата кралъ (по латински rex, по гръцки ῥήξ и ῥήγας), а не царъ. Споредъ възгледитъ на латинцитъ, както и споредъ възгледитъ на гърцитъ (т. е. ромеитъ), могълъ е да бжде въ християнския свѣтъ само единъ царъ или императоръ (което е едно и сжщо); както споредъ възгледитъ на гърцитъ този едничкъ християнски царъ представлялъ отъ себе си цариградскиятъ императоръ, така и споредъ възгледитъ на латинцитъ представлялъ го отъ себе си нѣмскиятъ, тъй нареченъ римски императоръ (приемникъ на Карла Велики, върху когото била пренесена отъ папата титлата царъ или императоръ, следъ като се оказали, споредъ понятията на латинцитъ, недостойни за своята мисия на християнски царе византийските императори), и папата не е могълъ вече, разкъсвайки единното царство, да поставя царе, а е могълъ да поставя само действително или номинално подръчни или васални на тоя едничкъ царъ крале. Затова папата и не е могълъ да даде на Калояна, както и на когото и да било отъ господаритъ, титлата царъ, а е могълъ да даде само титлата кралъ. Но забележителното и куриозното не е въ това, че папата не е могълъ да даде на Калояна това, което той искалъ отъ него, а въ друго, именно въ следното: Калоянъ нарича себе си предъ папата царъ (imperator Bulgarorum et Blachorum) и иска отъ него за себе си тържествено утвърждение въ тоя носенъ отъ него санъ (coronare in imperatorem; вж. посоченитъ по-горе писма на Калояна до папата); папата не възразява на Калояна, че той не може да го признае за царъ, а само за кралъ, но преминавайки това въ пълно мълчание, просто му казва: „да, наистина, ние намѣрихме въ нашитъ регистри, че много отъ твоитъ предшественици били признати отъ римската църква за крале“, — и му праща кралска диадема искиптьръ; като получилъ не това, което искалъ, Калоянъ приема даденото сжщо безъ възражения; но, следъ като билъ коронясанъ отъ легата съ кралски вѣнецъ, той съ благодарения известява на папата, че получилъ отъ ржцетъ на легата искания царски вѣнецъ и, като да е билъ наистина коронясанъ за царъ, както и по-напредъ продължавалъ да се именува предъ него царъ (вж. тукъ по-горе, стр. 173; въ посланието на самия Калояна стои rex, но че това е вече поправка, направена въ папската

канцелария при внасянето на посланието въ регистритъ, това се види от самото послание, дето следъ рех само веднажъ се чете regnum [101] и постоянно imperium meum, а главно и несъмнено става отъ посланието на патриарха, въ което на папата се известява, че неговиятъ легатъ coronavit et benedixit imperatori Calojoanni, col. 554). По тоя начинъ папата, като давалъ съвсемъ не това, което се искало отъ него, престорилъ се, като че ли дава тъкмо това, което било поискано отъ него, и Калоянъ, като получилъ съвсемъ не това, което искалъ, престорилъ се, като да е получилъ тъкмо онова, което искалъ: другъ примѣръ отъ подобенъ родъ qui pro quo не ни е известенъ . . .

Що се отнася до папата, то той не искалъ право да каже на Калояна, че не може да му даде титла царь, нѣма съмнение затуй, защото се боялъ съ това да не го отблъсне отъ себе си и да развали цѣлата работа относно църковното подчинение на България на себе си. Колкото пъкъ до Калояна, той безъ възражения приелъ пратения нему, вмѣсто царски, кралски вѣнецъ затуй, защото нему сж били нуждни — това вѣнчание какъ и какъ да стане отъ ржката на папския легатъ и тая какъ и какъ утвърждаваща го папска грамота, за да може съ тоя фактъ и съ тоя документъ въ ржце да се противопостави на своя съседъ маджарския кралъ като господарь, признатъ отъ папата; иначе той е могълъ да се именува, както искалъ, безъ да се страхува нѣкакъ за самоволното присвоение на неполучената титла отъ протеститъ на папата. Съ сана, който билъ даденъ отъ папата на българския архиепископъ, станало сжщото, както съ титлата дадена на господаря: папата издигналъ архиепископа не за патриархъ, както било искано, а само за примасъ; но архиепископътъ съ благодарностъ го известявалъ отсетне, че легатътъ му „донесълъ цѣлата пълнота на патриаршеското достойнство — portavit universam plenitudinem patriarchalis dignitatis” [102].

При такива едни отношения, разбира се, петгодишнитъ сношения между Търново и Римъ не са могли да донесатъ нѣкои сериозни и трайни резултати. Наистина, унията на българската църква съ римската била прогласена, но тя не обещавала никаква дълготрайностъ. За Калояна било отъ първостепенна важностъ признанието и утвърдението на папата, които той вече получилъ, но следъ това той малко мислилъ за унията и изобщо за поддържане постоянни сношения съ римската курия. Макаръ въ края на благодарителното си писмо и да казва, че изпраща пратеници при папата, той все пакъ завършва писмото съ думитъ: „всѣкога ще си спомнямъ за ваше светейшество”, отъ които не е мжчно да се разбере, че той нѣмалъ повече намѣрение да продължава своята кореспонденция съ папата. И наистина, следъ заминаването на кардинала Льва сношенията съ папската курия ставали все по-рѣдки. Въ писмото си до Калояна отъ VIII Kalend. Junii (24. май) 1207 год. папата вече упрѣква Калояна, задето той, когато изпратилъ при него свой пратеникъ, за да сключи миръ или примирие съ цариградскитъ латинци, не само не поискалъ това да стори, но и самия пратеникъ приелъ и отпратилъ по-малко почетно, отколкото било прилично на кралско достойнство; отъ благоговение къмъ апостолския престолъ той трѣбало да го приеме благосклонно и съ почитъ да се отнесе, имайки предвидъ, че той билъ изпратенъ да проповѣдва миръ и да благовести спасение. Въ сжщото писмо папата споменува за нѣкакви Калоянови пратеници, изпратени при него, но които не могли да дойдатъ, защото презъ Маджарско тѣ не посмѣли да минатъ, нито презъ Драчъ, защото тамъ боравѣли венецианцитъ; но, както изглежда, по ходатайството на папата предъ маджарския кралъ и венецианския дожъ, тия пратеници презъ Драчъ достигнали до Римъ. Чрезъ тия пратеници Калоянъ все още увѣрявалъ, че

здро̀во пребждва̀лъ въ преда̀ностъ къмъ апосто̀лския престо̀лъ и че, ако потрѐба, гото̀въ е да изложи гла̀вата си за него [103].

Стр. 210

За това, че българският църковен глава в Търново, макар и провъзгласен от папата само за примас, се е считал с ранг патриарх, свидетелствува и един оловен надпис, на крито се чете името на Висарион, патриарх български (**ΠΑΤΡΙΑΡΧ ΒΑΛΒΑΡΙΩΝ**), срв. Т. Герасимов, Оловен печат на търновския патриарх Висарион, Известия на Окръжния музей, Велико Търново, II, 1964 г., стр. 45—47. Както предполага Герасимов, «може би Висарион да е управлявал Търновската патриаршия непосредствено след светителствуването на първия български духовен глава архиепископ Василий».
(Д. Ангелов)

Каква е била мисията на това пратеничество, папата не казва; Е. Голубински предполага, че то било пратено, за да доведе изпратените с кардинал Лъва две момчета [104]. Като оставим на страна писмата на папата до Калояна, които се отнасят до отношенията спрямо цариградските латинци, ние можем да кажем, че с това се свършила унията. Ние видяхме, че чисто политически съображения подбуждали царь Калояна да търси сближение с Рим; но когато следъ признанието и утвърдението му България застанала наравно с другите европейски държави, той оставил на заден планъ църковния въпросъ: сега главната му задача била да използва новото си положение, за да защити държавните си интереси и да определи отношенията си къмъ съседните си господари и преди всичко къмъ новия си съседъ — латинския императоръ.

Бележки

1. Въ едно писмо отъ 1231 год. краль Андрей II споменува, че краль Емерихъ ималъ походъ „contra Bulgaros superfluvium Morava”. Вж. К. Иречек, п. т., стр. 211, бел. 5. — П. Никовъ, Царь Борилъ подъ свѣтлината и пр. Сп.Б.Ак., III, 2 (1912), стр. 127—128.
2. A. Theiner, *ib.*, pp. 29, 30, 33. — Migne, *Patrologia lat.*, t. 215, col. 414 A. — Вж. тукъ по-долу.
3. Това писмо е безъ дата, но то се намира между писмата, излѣзли отъ папската канцелария презъ м. януарий 1200 год., между II kalend. Januarii и IV Idus Januarii, т. е. между 31 декемврий 1199 год. и 10 януарий 1200 год., следов., нашето писмо не може да се отнесе по-назадъ отъ първата половина на януарий. Cp. *Gesta Innocentii*, Migne, *ib.*, t. 214, col. CXXVI, n. 37.
4. Нѣкои историци, както, напр., В. Макушевъ (п. т., стр. 18), като се позоваватъ на по-сетнешните увѣрения на Калояна предъ папата, какво ужъ той ималъ намѣрение да се обърне къмъ неговия св. престо̀лъ веднага следъ завзема̀нето на престо̀ла, но че ужъ нѣколко пѣти изпращаните пратеници поради различни прѣчки нито единъ пѣтъ не могли да достигнатъ до Римъ, прие́матъ, че сношенията между Инокентия III и Калояна сж се почнали по инициативата не на папата, а на самитѐ българи и че самитѐ сношения се захванали не при Инокентия III, а още при предшественика му Целестина II. Но Е. Голубински отрича това твѣрждение, като го опровергава съ това, че тия увѣрения на Калояна сж нищо друго, освенъ дипломатически залъгвания, че сношенията сж се почнали за прѣвъ пѣтъ при Инокентия III и че прѣвъ ги е завързалъ именно той, а не българитѐ. Вж. Краткий очеркъ истории православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской, Москва 1871, стр. 264.
5. Anna Comnena, *lib.* V, cap. 5; I, p. 169, (19) et sqq.

6. Cinnamus, ed. Bonn, p. 260, (8).

7. Gesta Innocentii; Migne, ib., t. 214, col. CXXV B, cap. 65.

8. Migne, ib., t. 214, col. II17 B. — Вж. тукъ по-долу, стр. 154 сл. и 157.

9. Migne, Patrologia latina, t. 214, col. 825 A—C. — Е. Голубинский, п. т., стр. 264—265.

10. Migne, ib., col. 1113 C: Nec miremini quod nuntius vester coto nou rediit quia nos suspicati fuimus aliquid contra eum, quia multi venerunt in imperium nostram nos decipere cogitantes, sed nos ab omnibus bene novimus praecavere.

11. Migne, ib., t. 214, coi. 1113 C: Sed nos pro eo testimonium recepimus Praetaxati et ei acquievimus.

12. Ibidem, t. 215, col. 163 C. — Въ самия текстъ на писмото стои вм. Praetextati безсмислената тукъ дума potestatis очевидно погрѣшно, както се види отъ краткото съдържание въ началото на писмото.

13. Ibidem, t. 214. col. 1114 B.

14. Краткій очеркъ и пр., стр. 266, бел.

15. Migne, ib., t. 214, col. 1113A: Et nunc, sancte Pater, tanquam bonus pastor et caput omnium fidelium Christianorum, filios sanctae catholicae et apostolicae sedis congregare volens in unum, requisisti nos remotos secundum corpus. Et quamvis fratres mei bonae memoriae jamdudum nuntios voluerint mittere sanctitati vestrae, non tamen ad vos pervenire propter multos nostros contrarios potuerunt; et nos similiter probantes semel, secundo et tertio ad vos dirigere, deducere non potuimus quod optabamus in fructum.

16. Ibidem, col. 1113 B: . . . referentes vobis ex parte nostra gratiarum actiones et amicitiam et servitium sicut patri spirituali et summo pontifici.

17. Ibidem, col. 1116 B: . . . quod sint vobis recommendati . . . , quia eis commisit dominus noster, Calojoannes imperator, sua secreta, et quod isti dixerint vobis et nostrae litterae, firmum habeatis.

18. Ibidem, col. 1113 C: Unus fuit Petrus, alius fuot Samuel et alii qui eos in imperio praecesserunt, sicut in libris nostris inveimus esse scriptum. — Какво трѣба да разбираме подъ „наши книги“ : дали това сж били лѣтописи, или други официални документи, или пъкъ запазилитѣ се дотогава книжовни паметници отъ старата българска книжнина на X и XI вѣкове мжчно е да се установи. — Тукъ Калоянъ не споменува името на основателя на царския институтъ въ България — царъ Симеона, може би, защото царското достойнство на последния не бѣ признато както е известно, до самата му смъртъ нито отъ Цариградъ, нито отъ Римъ.

19. Ibidem, col. 1113 C: Nunc autem, si placitum est sanctitati vestrae nobis istud implere, quidquid imperio nostro duxeris injungendum, illud ad honorem Dei et Ecclesiae Romanae complebitur.

20. Ibidem, coll. 1112 C—1113 D.

21. Ibidem, coll. 1115 D—1116 B. — Между писмото на архиепископъ Василия и отговора на папа Инокентия III у Migne е помѣстено писмото на княза Белота до папата (epistola Bellotae principis ad pontificem, ibidem, col. 1116 C) съ следното съдържание: „Азъ, князь Белота, извънредно грѣшенъ, поздравявамъ великото ваше светейшество, прославлено по цѣлия свѣтъ. — Известяваме ти, че когато дойде при насъ вашиятъ пратеникъ архипресвитеръ Доминикъ и ни събщи за ваше светейшество и молитва, твърде се зарадвахме.

И азъ приветствувамъ отъ страна на Бога великото ваше светейшество и моля за вашата молитва и благословението на твое светейшество, за да бжда по дългъ причастенъ въ благодатъта на римската църква азъ и жена ми, както и синоветъ ми и цѣлиятъ ми домъ; и който и да мине презъ насъ, нека донесе намъ ваше писмо и ваше благословение, за да се укрепимъ въ вашитъ молитви”. Кой е билъ тоя князь Белота, не може да се разбере нито отъ писмото му, нито пъкъ отъ отговора на папата, който гласи следното: „Получихме писмото, което вашата знатностъ ни изпрати по обичния синъ (Доминика), архипресвитера бриндизки, съ благосклонностъ, както приличаше, и това, което известихте чрезъ него (писмото), щателно разбрахме. Радваме се, прочее, въ Господа и похваляваме благоразумието на вашата знатностъ, задето оказвате разположение на чиста преданостъ къмъ насъ и римската църква и искате да се укрепите съ нашето благословение и да си помогнете съ (нашитъ) молитви”. По-нататъкъ папата увещава и препоръчва на Белота, щото той, понеже стои твърдо въ преданостъта къмъ него и апостолския престолъ, да се погрижи да приеме благосклонно легата на апостолския престолъ, И(вана) капелана, и да се отнесе къмъ него съ почитъ”. Защото, завършва папата, като ви имаме въ недрата на любовъта (*in visceribus charitatis*), ние молимъ Бога да ви даде така да прекарате добъръ времененъ животъ, че най-сетне да се сдобиете съ вѣченъ” (*ib.*, col. 1118 B—C). Отъ съдържанието на дветъ писма може съ положителностъ да се изведе, че тоя Белота, когато е писалъ писмото си до папата, е билъ вече синъ на римската църква, и затова той иска и очаква само благословението и молитвитъ на папата, които и получилъ отъ последния, следов., той не е могълъ да бжде българинъ; по-скоро той е билъ нѣкой маджарски мѣстенъ магнатъ, презъ владенията на когото папскитъ легати, архипресвитеръ Доминикъ, а после и Иванъ капеланъ, сж минавали, за да отидатъ въ България.

22. *Ibidem*, col. 1114 A—B.

23. *Ibidem*, col. 1114 B—C.

24. *Ibidem*, coll. 1114 C — 1115 A.

25. *Ibidem*, coll. 1113 D—1115 C.

26. Тукъ папата привежда следнитъ думи на Христа, казани къмъ ап. Петра: „*Tu vocaberis Cephas*”, *quod et Petrus interpretatur et caput* (Иоанъ, I, 42), които въ нашата Библия гласятъ: „ти ще се наречешъ Кифа (което значи Петъръ — камъкъ)”, следов., Кифа (*Cephas*) не значи глава, а само камъкъ.

27. Иоанъ, XXI, 16.

28. *Migne*, *ib.*, coll. 1116 D — 1118 B.

29. *Nicetas*, *ib.*, p. 711, (6-9), и тукъ по-горе, стр. 148.

30. *H. Gelzer*, *Abriss der byzant. Kaisergeschichte*, п. т., стр. 1037. — *Ср. А. А. Васильевъ*, *каз. съч.*, стр. 75—78.

31. *H. Gelzer*, п. т., стр. 1038. — *А. А. Васильевъ*, *каз. съч.*, стр. 72—76; стр. 78—79.

32. Споменатото писмо на Ивана Каземарински до папата се почва така: „*Tractato negotio illorum quondam Patarinorum in Bosna, sicut jampridem scripsi sanctitati vestrae, fui in Ungaria aliquantis diebus ex voluntate regia. Interim autem nuntii illius magni viri Calojoannis venerunt ad regem, cum quibus Deo duce spero me ire ad ipsum, et christianissimus rex fecit eos super Evangelia jurare in ecclesia coram altari, quod me securum usque ad praesentem ejus deducerent*” (*Migne*, *ib.*, t. 215, col. 153 A—B). Каква е била мисията на тия пратеници, капеланъ Иванъ не споменува; но като се вземе въ внимание: 1. че капеланъ Иванъ отишълъ при

маджарския кралъ, следъ като уредилъ презъ май работитъ въ Босна, следов., той е билъ въ Маджарско не по-късно отъ юлий, и 2. че тъкмо къмъ това време Калоянъ бѣ вече изгонилъ маджаритъ отъ северо-западнитъ български земи, ние мислимъ, че имаме достатъчно основание да приемемъ, че мисията на тия български пратеници е била окончателно да уредятъ всички погранични въпроси, а, може би, и да сключатъ миръ.

33. П. Никовъ, Приносъ къмъ историческото изворознание на България и къмъ историята на българската църква. Сп. Б. Ак., кн. XX (1921) стр. 35—36.

34. Nicetas, *ib.*, p. 723, (8-24). — G. Acropolita, *ib.*, p. 6, (3-9).

35. За сношенията на Алексия III съ Калояна чрезъ патриархъ Ивана Каматира се научаваме 1. отъ едно писмо на охридския архиепископъ Димитрия Хоматиана до керкирския митрополитъ Василия Педиадита по въпроса за законността и валидността на българското духовенство, поставено въ Македония отъ търновската църква следъ падането на византийската властъ въ нея и замѣстването ѝ съ българската, въ което четемъ следното: „когато съ нашествието на латинцитъ блѣсъкътъ на царството и на йерархията изчезна отъ щастливия Цариградъ, и се прѣснаха въ разни страни архиереитъ, отъ които повечето измрѣли презъ самото гонение, властъта на царството на западъ почти цѣла премина по онова време въ Загора, когато и самиятъ ромейски императоръ, следъ като бѣ избѣгалъ отъ Цариградъ, избѣгалъ нататъкъ, а тогавашниятъ цариградски патриархъ влѣзълъ бѣ въ беседа съ българския царъ” и пр. (вж. П. Никовъ, Приносъ къмъ историческото изворознание и пр., п. т., стр. 46, (29-36) и стр. 47); 2. отъ синодалния актъ на Охридската архиепископия по сѣщия въпросъ, въ който се чете: „понеже съ нашествието на народитъ, както се каза, величието на царството и йерархията изчезнало отъ щастливия нѣкога Цариградъ, и се прѣснали въ разни страни архиереитъ, отъ които повечето оставили живота си въ самата чужбина, а властъта надъ царството на западъ почти цѣлата преминала бѣ по онова време къмъ българитъ, когато и самиятъ ромейски императоръ, следъ като бѣ побѣгналъ отъ Цариградъ, побѣгналъ при тѣхъ и тогавашниятъ цариградски патриархъ (той бѣше Иванъ Каматиръ) бѣ влѣзълъ въ беседа съ българския царъ, както и съ самия български патриархъ” и пр. (п. т., стр. 54, (23-31) и стр. 55), и 3. отъ писмото на Калояна до папата, писано преди 17. юлий 1203 год., въ което четемъ: „Ex quo (Dominico) soiverunt istud Graeci, miserunt mihi patriarcham, et imperator: Veni ad nos, coronabimus te in imperatorem, et faciemus tibi patriarcham, quia imperium sine patriarchia non staret” etc., т. е. „Отъ него (Доминика) гърцитъ узнали, изпратиха ми патриарха (си) и императорътъ (казалъ): „Дойди при насъ, ще те коронясаме за Царъ и ще ти направимъ (= дадемъ) патриархъ, защото царство безъ патриархъ не може да бѣде” и пр. (Migne, *ib.*, col. 153 A). — Отъ съпоставката на горнитъ три известия ясно изпъкватъ следнитъ несъмнени факти: 1. че цариградскиятъ патриархъ Иванъ Каматиръ наистина е ходилъ при българския царъ презъ времето, когато кръстоносцитъ отъ 4-ия походъ стояли предъ Цариградъ, и 2. че той с водилъ разговоръ или по-право преговори както съ българския царъ, тъй и съ българския архиепископъ, обаче какъвъ е билъ предметътъ на тия преговори, първитъ две известия нищо не споменуватъ; само третото известие, макаръ и кратко, ще ни помогне въ случая. Императорътъ чрезъ патриарха казалъ на Калояна: „Дойди при насъ, ще те коронясаме и ще ти дадемъ патриархъ”. Тукъ думитъ „дойди при насъ” едвали могатъ да означаватъ, че и императорътъ, и патриархътъ сж искали само да отклонятъ Калояна отъ решението му да мине къмъ римската църква; защото, както изглежда, въ Цариградъ сж знаели за това решение, както може да се заключи отъ думитъ на самия Калоянъ; обаче, ако е било само тая цельта на императора, то той едвали би изпратилъ самия патриархъ въ Търново. Очевидно, като предметъ на преговоритъ не сж били само църковни въпроси; като се вземе предъ видъ критичното положение на империята въ дадения моментъ, то тукъ сж действували несъмнено по-скоро политически и при това неотложни причини; думитъ „дойди при насъ” явно говорятъ, че представителитъ на свѣтската и духовна властъ въ Византия сж искали отъ Калояна да имъ се притече по-

скоро съ военна помощ против враговете на империята, а за да въздействуват по-ефикасно върху българския царь, самъ патриархътъ се заловилъ да уреди тоя въпросъ и като условие за тая помощ му предложили това, къмъ което Калоянъ се стремилъ тъй силно тогава — да признаятъ царското му достойнство и независимостта на българската църква начело съ патриархъ. Що се отнася до времето, кога е ходилъ Иванъ Каматиръ при българския царь, то това е било преди 18. юлий, защото горното предложение е могло да бжде направено отъ Алексия III, само докато той е билъ императоръ; отъ друга пъкъ страна, писмото на Калояна до папата е било писано не по-рано отъ юлий м., и, ако той споменува въ него за идването на патриарха при него, то ясно е, че последното трѣба да се отнесе къмъ юний м. на сжщата 1203 година. Затова и побѣгването на Алексия III „нататъкъ” и „при българитъ”, което първитѣ две известия поставятъ преди срѣщата на Ивана Каматира съ българския царь и архиепископъ, не може да се приеме, още повече като се знае, че Алексий III е избѣгалъ отъ Цариградъ самъ, само съ едната си дъщеря, когато патриархътъ напусналъ столицата при завоеванието на Цариградъ отъ латинцитѣ въ 1204 г. заедно съ другитѣ бѣжанци (Nicetas, *ib.*, p. 784, (15-20)). — За въпроснитѣ известия и тѣхната хронология вж. П. Никовъ, п. т., стр. 26—37.

36. К. Лиречек, *Историја Срба*, 1, стр. 211.

37. За него, вж. тукъ по-долу.

38. Acropolita, *ib.*, p. 8, (16-21); pp. (9), 25 — 10, (9).

39. Nicetas, *ib.*, p. 808, (7-12).

40. Migne, *ib.*, t. 215, coll. 155 B— 156 C. — Това писмо било писано преди 4. юлий, презъ юний най-късно на 1203 год.

41. Вж. тукъ по-горе, стр. 151, бел. 1.

42. Вж. тукъ по-долу, стр. 180 и бел. 1.

43. Migne, *ib.*, col. 288 B—C.

44. *Comestabularius* (още и *comimestabilis* (вин. п. *commestabilem*), *ib.*, col. 156 B—C; col. 157 C) първоначално билъ длъжностно лице — началникъ на кралскитѣ обори (*comes-stabulus*), а впоследствие самото име остава само титла, съ която е свързана длъжността висшъ воененъ началникъ и по рангъ се поставя преди маршалитѣ и херцозитѣ (Du-Cange, *Gloss. latin.*, s. v.). П. Мутафчиевъ (*Владѣтелите на Просѣкъ*, стр. 50, бел. 1) направи едно „смѣло предположение”, макаръ той самъ да го не смѣта за такова, че споменуваниятъ тукъ *comestabularius Sergius* билъ едно и сжщо лице съ известния севастократоръ Стрѣзь, роднина на царь Калояна (вж. по-долу). Мжно може да се приеме, че името Стрѣзь е могло да мине на латински въ формата *Sergius*, особено подъ ржката на архиепископъ Василия, който като българинъ, твърде добре е различавалъ Стрѣзь отъ Сергей. На г. Мутафчиева е добре известно, че името Стрѣзь въ латинска транскрипция се пише *Stratius* и *Straces*. — Важността на българското пратеничество въ 1203 г. начело съ българския архиепископъ е несъмнена, но още по-несъмнено е, че, ако въ това пратеничество е участвувалъ първиятъ сановникъ на царството — севастократорътъ, то архиепископътъ, комуто била отнета възможността да изпълни мисията си, възлагайки на тия две личности да отнесатъ царското писмо въ Римъ, щѣше непременно да отбележи това въ своята прибавка къмъ писмото на Калояна за по-гольма важностъ на двамата си пратеници. А, между това, Василий ги нарича само *bonos homines* (а на друго мѣсто *bonos homines meos*), *fideles imperatoris*, отъ което ясно личи, че както пресвитеръ Константинъ, тъй и

comestabularius Сергей са влизали въ броя на неговата свита, която не била малка, защото въ отговора си папата пише, че, ако му се случи да дойде другъ пътъ при него, да не му се представя съ familiae equitaturarum multitudine (ib., col. 157 D). Що се отнася до титлата comestabularius, то, ако се сѣди по значението ѝ и по промѣнитъ въ функциитъ на длъжността, било би твърде натегнато да се сближава съ византийската σεβαστοκράτωρ, защото последната е рангова титла, но не и длъжностъ. Освенъ това, трѣба да не се изпуска из-предъ видъ, че тая византийска титла е била добре позната на западъ и че прибавката на архиепископъ Василия била писана въ Драчъ, затова, ако въпросниятъ Сергей е носилъ титла севастократоръ, то латинцитъ биха употребили тъкмо тая дума и не биха се мжчили да я превеждатъ. Нѣма съмнение, че comestabularius е нищо друго, освенъ преводъ на българската дума „воевода“, която преди всичко значи „военачалникъ“, а после „висшъ воененъ началникъ“, който излиза изъ болярското съсловие, какъвто е билъ при царъ Калояна воевода Мънастъръ въ 27—(0) чудо въ чудесата на св. Димитрий отъ Ив. Ставракия, дето той е нареченъ ἀρχιστράτηγος, преведено на старобългарски съ „воевода“ и „военачалникъ“ (вж. тукъ накрая притурка). (Вж. С. С. Бобчевъ, Титли и служби въ областното управление на старовремска България. Изв. на Историч. Д-во, кн. XI—XII (1931—32), стр. 213).

45. Migne, ib., col. 156 B—C.

46. Ibidem, col. 153 B; col. 157 C, и тукъ по-горе, стр. 169. бел. 1.

47. Ibidem, coll. 288 D — 289 A—B.

48. Ibidem, coll. 156 C—158 B.

49. Ibidem, coll. 157 C—158 A.

50. Ibidem, col. 158 A—B.

51. К. Жиречек, Историја Срба, I, стр. 211—212.

52. И тритъ тия писма, които сж безъ дата, въ изданието на Migne'я (ib., coll. 288 A—292 A), както и грамотата на Калояна (вж. по-долу стр. 184—185, сж поставени между писмата на Инокснтия III подъ 1204 год. отъ мартъ мѣсець, обаче това е неправилно, защото самото съдържание, особено на първитъ две писма, показва, че това сж отговори на донесенитъ отъ капелана Ивана папски писма, а думитъ на Калояна: Et aliud peto a sanctitate tua, ut mittas cardinalem ad imperium meum, seu istum, qui venit ad me, seu alium a sede apostolica (ib., col. 291 B), въ които се има предъ видъ тъкмо капеланъ Иванъ, ясно доказватъ, че въпроснитъ писма сж били писани, докато последниятъ се е намиралъ още въ Търново, т. е. въ края на 1203 год.

53. Кои сж тия петъ епископия, по име не сж посочени въ писмото. Споредъ К. Жиречек, Историја Срба, I, стр. 211, бел. 5, въ тѣхъ сж влизали несъмнено Бѣлградъ, Браничево и Нишъ. — П. Никовъ. История на Видиндинското княжество. Годиш. на Соф. Уни-тъ, кн. XVIII, 8 (1922), стр. 9, бел. 1. предлага да се чете II episcopatus, което едва ли е приемливо, защото въ регистъра на Инокснтиевитъ писма стои ясно числото у вж. И в. Дуйчевъ, За документитъ изъ папския архивъ, отнасящи се до българската история. Изв. на Истор. Д-во, кн. XIII (1933), стр. 122). — Излизайки съ такива претенции предъ папата, Калоянъ несъмнено се основавалъ на нѣкой исторически документъ, каквито сж грамотитъ на Василий II. Въ първата грамота още сж наредени епископиитъ: нишка, браничевска, бѣлградска и срѣмска, които сж влизали въ предѣлитъ на първото българско царство (вж. Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, изд. 2., стр. 553—554). Що се отнася до петата епископия, ние мислимъ, че Калоянъ е ималъ предвидъ рашката епископия, спомената

въ втората грамота на Василия II (п. т., стр. 558), която въ даденото време се е намирала подъ върховната власт на маджарския кралъ.

54. Migne, ib., coll. 290 A — 292 A.

55. За това подробно вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 473 сл.

56. Migne, ib., col 293 C.

57. Ibidem. coll. 288 A — 289 C.

58. A. Theiner, Vetera monum. Slavorum merid., vol. I, p. 29; у Migne'я това име е предадено невърно Saccas ви. Sabbas. — Ср. Е. Голубинский. п. т., стр. 94, т. 2.

59. Migne, ib., col. 289 D. п. 47. — Е. Голубинский, п. т., стр. 95, т. 5.

60. У Migne'я се чете Hydmentsis вм. Bydensis, както е у Theiner'a, ibidem. p. 29. — Ср. Е. Голубинский, п. т., стр. 97, т. 9.

61. Migne, ib., coll. 289 C — 290 A.

62. Въ текста стои: et patriarcham benedictionem, което, очевидно, е гръшка, вм. patriarchalem benedictionem, както е по-горе.

63. Въ текста се чете observationem, което е безсмислено, и ние приемаме поправката им. нея obsecutionem.

64. Migne, ib., coll. 287 A — 288 A. — Понеже грамотата е излѣзла отъ канцеларията на българския царь, то посочената тукъ дата трѣба да се разбира по септемврийска година, а не по мартовската, съ която си служили въ папската канцелария. Поради това и грамотата е била издадена презъ 1204 септемврийска година, която се продължавала отъ 1.IX.1203 — 31.VIII.1204, т. е. въ края на 1203 год., когато сж били писани и другитъ писма. Вж. Е. Голубинский, п. т., стр. 269.

65. Ibidem, coll. 291 D — 292 A.

66. А. А. Васильевъ, п. т., стр. 80.

67. Н. Gelzer, Abriss etc., п. т., стр 1039—1010. — А. А. Васильевъ, п. т., стр. 80—82.

68. Robert de Clary, La conquête de Constantinople, éditée par Ph. Lauer, Paris 1924, ch. 64 et 65, p. 62. (1-3), (5-10); p. 64, (42-47): Il avint apres en chu tempore que Morchofles li traitres fu empereur, et que los des franchois estoit si poure . . . que Jehans li Blakis manda as haus barons de lost que se il le voloient coroner a roi, a estre sire de se tere de Blakie, que il tenroit se tere et son roiaume dans, et qu'il venroit en leur aide pour aider a prendre Constantinoble a tout CM homes a armes... Quant li baron de lost seurent chou, que Jehans li Blakis leur mandoit, si disent, qu'il s'en conseillerioent. Et quant il se furent consellie, si eurent malvais conseil. Si respondirent, que ne de lui ne de siens n'avoient il cure, mais bien seust il que il de graverioent...

69. Migne. ib., coll. 279 C—280.C. — Това писмо носи дата: VI Kal. Martii (= 27. мартъ), indic. VII, Incarnationis Dominicae anno 1203, pontificatus vero domini Innocentii papae III anno septimo. Очевидно тукъ годината отъ Христа е погрѣшена, защото 7. индиктъ дава 1204 г., както и седмата година отъ папствуването на Инокентия III е 1204 год.

70. Ibidem, col. 260 A: Ad petitionem insuper venerabilis fratris nostri Blasii, Brandizuberensis episcopi, quem ad sedem apostolicam destinasti, publicam in regno tuo cudendi monetam tuo caractere insignitam liberam tibi concedimus facultatem.
71. Ibidem, coll. 295 D — 296 A.
72. Ibidem, coll. 295 C — 296 B.
73. Ibidem, coll. 280 C — 282 B.
74. Ibidem, coll. 282 B — 287 A; особено coll. 286 A—287 A.
75. Ibidem, coll. 286 D — 287 A.
76. Ibidem, col. 282 A—B.
77. Ibidem, col. 286 C. — Споредъ Gesta Innocentii, на „българския патриархъ” били изпратени: planetam, dalmatocam et tunicam examiti albi, cum aurifrigio convenienter ornatas, et magnum annulum cum quinque topatiis, quem ad suum usum habuerat; mitram aurifrigio insiguitam, camisum, amictum, stolam manuale, cinctorium, caligas, sandalia, chirotecas et alias ornamenta, quae conveniunt patriarchae. А на браничевския епископъ Власия били дадени unum annulum aureum cum guicerardo (smaragdo?) et mitram cum aurifrigio decenter apposito (Migne, ib., t. 214, col. CCIX A—B). Тукъ българскиятъ свещеноначалникъ се нарича не primas, а patriarcha.
78. Migne, ib., t. 215, coll. 292 D — 294 A.
79. Ibidem, col. 294 A—B.
80. Ibidem, col. 294 B—D. Вж. на края притурка.
81. Ibidem, col. 295 A—C. Вж. превода му на края въ притурка.
82. Ibidem, coll. 296 C — 297 C; coll. 297 C — 298 A.
83. Вж. писмото на папата до маджарския кралъ, ib., coll. 411 A — 412 C.
84. Вж. писмото на папата до пресвитеръ-кардиналъ Лъва, ib., coll. 413 D — 414 A.
85. Ibidem, col. 414 B.
86. Ibidem, coll. 415 D — 416 A.
87. Ibidem, coll. 414 B — 415 A.
88. Ibidem, coll. 415 C — 416 C.
89. Ibidem, col. 417 A—C.
90. Ibidem, col. 417 C.
91. Ibidem, coll. 553 B — 554 A. — Въ Gesta на Инокентия III стои septembris вм. octobris (ib., col. 554 C, nr. 708), което едва ли е приемливо, защото: 1. писмото на папата до маджарския кралъ, въ което последниятъ

се порицава, задето задържалъ кардиналъ Лъва. е писано въ края на септемврий (ib., coll. 410 C — 412 D), и 2. защото писмото до кардиналъ Лъва (ib., coll. 413 A — 417 C) било писано преди коронацията на Калояна, на XVII Kalendas Octobris или на 16. октомврий, т. е. следъ пристигането му въ България.

92. Ibidem, col. 554 A.

93. Ibidem, col. 552 B.

94. Ibidem, col. 552 B.

95. Вж. тукъ по-горе, стр. 112 и 113.

96. Вж. тукъ по-горе, стр. 184—185.

97. Migne, ib., coll. 551 D — 553 A.

98. Ibidem, coll. 553 B — 554 B.

99. Ibidem. col. 295 A—C.

100. В. Г. Васильевскій, Обновленіе болгарскаго патріаршества при Іоаннъ Асѣнъ II въ 1235 г. ЖМНПр., ч. 238 (1885), стр. 13—14.

101. Тукъ Е. Голубинскі не е правъ, защото въ благодарителното си писмо Калоянъ употребилъ думата *regnum* не веднажъ, а три пѣти, и то въ смисълъ на държава, когато съ *imperium meum* той означавалъ своята личност; то отговаря на израза царство ми въ българскитъ грамоти.

102. Е. Голубинскій, п. т., стр. 272—274.

103. Migne, ib., col. 1162 A—D.

104. Е. Голубинскій, п. т., стр. 275, примѣч. 1.

Отношенията на Калояна къмъ латинци и ромеи

Колкото и да били маджаритъ, а съ тяхъ и сърбитъ враждебно настроени противъ царъ Калояна, колкото отношенията му къмъ тяхъ и да били неопредѣлени, българскиятъ царъ въ даденото време не се тревожилъ. За него опасността била много по-голяма откъмъ новитъ му съседи — западнитъ рицари кръстоносци, които следъ завоеванието на Цариградъ на 13. априль 1204 год. основали на мѣстото на ромейската империя тъй наречената латинска империя. Тая промѣна и ново положение на работитъ на Балканския полуостровъ поглъщали всичкото внимание на енергичния Калояна, който сега намислилъ да се възползува отъ новитъ събития за разширение и закрепя на държавата си.

Следъ завземането на Цариградъ отъ латинцитъ единъ отъ главнитъ водачи на кръстоносцитъ, Балдуинъ, графъ Фландърски, билъ вече избранъ за императоръ и тържествено коронясанъ въ св. София [1]. Споредъ договора отъ мартъ 1204 год., той получавалъ четвъртъ часть отъ империята, а

третия четвърти се раздѣляли поравно между Венеция и кръстоносците. Императорътъ получилъ земитъ въ Мала Азия, а въ Европа само Цариградъ, брѣга на Черно море отъ Босфора до гр. Мидия и Агатополю и градоветъ Виза, Чорлу и Теодоруполь въ околноститъ на столицата; най-добритъ земи въ Тракия получили венецианците: Одринъ, Българофигонъ, Хераклея, Родосто, Галиполю, Аркадиополю и нѣкои други и освенъ това по-големата частъ отъ Пелопонесъ, Етолия и Акарнания, една частъ отъ Тесалия и Епиръ и много острови; поради това и венецианскитъ дожъ приелъ тържествено титлата „*quartae partis et dimidia totius imperii Romaniae dominator*“, т. е. „господаръ на, четвъртъ и половина отъ цѣлата империя Романия“, или на 3/8 отъ нея. Останалитъ земи преминали въ рѣцетъ на кръстоносците. Отъ тия земи наскоро следъ завоюването на гр. Солунъ било образувано отдѣлно Солунско кралство съ нѣкои градове въ Тесалия и Епиръ, начело на което застаналъ графъ Бонифаций Монфератски [2]. Въ едно дълго послание до папата, като описва завоюването на Цариградъ отъ кръстоносците и своето избиране за императоръ, Балдуинъ I убеждавалъ Инокентия III между другото да свика вселенски съборъ за вѣчното възсѣдинение на Новия Римъ съ Стария. Папата, като възхваля неговата преданостъ къмъ римската църква, приелъ го подъ своето особено покровителство и му обещалъ помощъ за защитата на латинската империя, Въ сѣщото време Инокентий III писалъ и до венецианскитъ дожъ. Като се отзовава на просбата му, изказана отъ последния, както въ писмото му, тъй и чрезъ пратениците му, папата великодушно го прощавалъ за покорението и разрушението на Задъръ и се съгласявалъ да избере за цариградски католишки патриархъ венецианецъ Тома Морозини, и църквата св. София била дадена на венецианското духовенство [3].

Следъ това Балдуинъ I предприелъ веднага една експедиция по новооснованата си държава и градоветъ въ Тракия и Македония единъ следъ другъ му изявявали покорностъ. Въ началото на експедицията, докато Балдуинъ I още се намиралъ въ Тракия, при него се явили пратеници отъ българскитъ царъ съ мирни предложения, като се опредѣлятъ изобщо отношенията между дветъ сѣседни държави. Но гордите рицари отговорили, че той (Калоянъ) е длъженъ въ своитъ писма да се обръща къмъ тѣхъ не като царъ къмъ равни на себе си приятели, а като робъ къмъ господаритъ си; тѣ искали, щото той да сложи орѣжие и да се откаже отъ престола, като го заплашвали, че въ противенъ случай ще се вдигнатъ противъ него, ще опустошатъ и обърнатъ на пепелъ цѣла Мизия, която, той владѣлъ не по право, като изгонилъ оттамъ ромеитъ, нейнитъ законни владѣтели, а него ще повърнатъ въ предишното му робско сѣстояние [4]. Така ни представя работата Никита Акоминатъ. Обаче самъ Калоянъ въ писмото си до папа Инокентия III, което било писано презъ пролѣтътъ или началото на лѣтото 1206 год. [5], писалъ, че „когато той чулъ за превземането на царствуващия градъ, той изпратилъ пратеници и писмо до латинците, за да сключи съ тѣхъ миръ; но тѣ му отговорили най-гордо, какво тѣ нѣма да сключатъ миръ съ него, ако той не върне земята, принадлежаща на цариградската империя, която той твърде силно бѣ нападалъ. Той имъ отговорилъ, че владѣе тая земя по-правилно, отколкото тѣ владѣятъ Цариградъ, защото той отново завзелъ земята, която прародителитъ му бѣха изгубили, когато тѣ завзели Цариградъ, който твърде малко имъ принадлежи“. Когато Калоянъ правѣлъ своето предложение за приятелски отношения съ латинската империя, той несъмнено е искалъ да се възползува отъ новото положение на работитъ на полуострова: неговиятъ планъ сега билъ, следъ като успѣлъ да обедини всички български земи, да влѣзе въ сѣглашение съ латинците и по миренъ начинъ да

раздѣли съ тѣхъ византийскитѣ владения на полуострова и да опредѣли строго пограничната линия. Той е билъ повече отъ сигуренъ въ успѣха на своето предложение, понеже къмъ това време имаше вече на своя страна римския първосвещеникъ. Обаче надменниятъ отговоръ на рицаритѣ му показалъ, че той не ще може да осъществи плана си, и че войната съ новитѣ му съседи става неизбежна. Но на първо време Калоянъ не се решавалъ да се обяви противъ латинския императоръ, едно, защото вървѣли още преговоритѣ му съ папа Инокентия III по църковната уния и признаване царското му достойнство, и, друго, защото той решилъ да чака, какъвъ обратъ ще взематъ работитѣ въ самата латинска империя. И наистина, наскоро следъ това самитѣ обстоятелства му показали, какъ той ще трѣба да се държи спрямо кръстоносцитѣ.

Следъ завоеванието на Цариградъ и основаването на латинската империя, латинцитѣ никакъ не щадѣли религиозното и национално самолюбие на ромеитѣ въ завзетитѣ отъ тѣхъ градове: тѣ се надсмивали на тѣхната вѣра и обреди, нрави и обичаи, имали намѣрение да въвеждатъ въ чисто ромейски земи чужди на византийцитѣ понятия и наредби, посѣгали върху свободата и съвѣстѣта на византийското духовенство. Освенъ това, споредъ думитѣ на съвременника, когато много ромеи, а това сж били повечето лица отъ знатенъ произходъ, известни съ военното си изкуство, а по мѣсторождението си — граждани отъ градоветѣ на Тракия, се обръщали къмъ Бонифация и Балдуина, като имъ предлагали своитѣ посилни услуги и молѣли да ги приематъ на служба, последнитѣ отговаряли, че нѣматъ нужда отъ ромейски войници, и отказвали на всички за служба у тѣхъ [6]. Каква е била целѣта на тракийската ромейска аристокрация, когато е правѣла подобни предложения на кръстоносцитѣ: мислила ли е тя, че съ такива постѣпки ще сполучи само да подобри отношенията на латинцитѣ къмъ ромейското население въ бившитѣ европейски владения на Византия, или е кроила нѣкой другъ планъ, за насъ това остава неизвестно. Съвременниятъ историкъ само отбелязва, че, следъ като получили отказъ отъ Бонифация и Балдуина да бждатъ приети на служба, знатнитѣ ромеи „се обърнали веднага къмъ Ивана, възпитаника и чедо на Хемскитѣ планини, който бѣ разорилъ и съкрушилъ съ своитѣ враждебни нападения почти всички западни области на ромейската държава, опустошилъ ги бѣ съ скитски (кумански) нахлувания и омаломощилъ съ разни бедствия. Той на драго сърдце ги приелъ” [7]. Но и тукъ Никита Акоминатъ не се доизказва. Въ неговитѣ думи ясно проглежда едно учудване и дори негодуване, дето ромейската аристокрация се обърнала къмъ оногова, който тъй неотдавна безпощадно бѣ разгромилъ западнитѣ области на византийската империя, и, очевидно, умишлено замълчава да спомене за най-главното, именно, за предложенията, които тракийскитѣ ромеи били направили на българския царъ, при своето обръщане къмъ него. Вече заключителнитѣ думи на Никита Акомината, какво Калоянъ „ги приелъ на драго сърдце”, ни подсѣщатъ, че тия предложения сж били сгодни и благоприятни за българския царъ, но тежки и недопустими за неговото (на Никита) национално чувство и унижителни за неговата византийска гордостъ. Обаче това, което византийскиятъ историкъ не се решилъ да съобщи на потомството, ние узнаваме отъ другъ съвременникъ и непосреденъ участникъ въ тогавашнитѣ събития, именно, отъ маршала Жуфроя Вилардуенъ, който въ мемуаритѣ си за завоеванието на Цариградъ ни разказва следното. Когато Людовикъ Блуаски, единъ отъ главнитѣ кръстоносци, и Хенрихъ, братътъ на императора Балдуина, воювали въ Азия, а Бонифаций Монфератски напусто обсаждалъ пелопонескитѣ градове Навплия и Коринтъ, „гърцитѣ, като виждаха, пише Вилардуенъ, че франкитѣ се бѣха

пръснали по областите защото всеки действуваше за своя смѣтка, намислили, че ще могат да имъ измѣнятъ. Тѣ събраха тайно пратеници отъ всички градове на страната (разб. Тракия) и ги изпратиха при Ивана, краля на Влахия и България (*qui ere rois de Blaquie et de Bogrie*), който бѣ воювалъ противъ тѣхъ и постоянно воюваше; и тѣ (пратениците) му съобщиха, че ще го направятъ императоръ, ще му се предадатъ всички и ще избиятъ всички франки; и после тѣ ще му дадатъ клетва, какво ще му се подчиняватъ като на свой господарь, и той да имъ се закълне, какво ще се отнася къмъ тѣхъ като къмъ свои. — И тъй, „клетва била дадена отъ едната и другата страна“ [8]. Такова едно предложение отъ страна на тракийската ромейска аристокрация къмъ българския царь, когото тя доскоро наричала „презрѣнъ робъ“ и го считала като бунтовникъ-узурпаторъ, на пръвъ погледъ не може да не се окаже странно. Обаче доста е да хвърлимъ единъ кратъкъ погледъ върху положението на ромеите въ дадения моментъ, за да си обяснимъ тоя крътъ обратъ въ отношенията на тракийските ромейски велможи къмъ царь Калояна.

Не е трудно да се разбератъ причините, които сж отблъсвали ромейското население на полуострова отъ латинските рицари: надменното обръщане на последните съ случайно победените и тѣхните цивилизаторско-католически планове не сж могли да внушатъ къмъ тѣхъ довѣрие и разположение въ нравствено-развалените наистина, но горди и искрено предадени на православието ромеи [9]. Оставени сами на себе си, лишени отъ всѣкаквъ центъръ, около който биха могли да се групиратъ и да се приготвятъ за борба, тракийските гърци сега забравили племенната си вражда и кръвопролитните войни съ българите; тѣ предпочели своите домашни стари врагове, като по-малко опасни, предъ новите чужди и обърнали погледите си къмъ силния български царь и у него потърсили спасение отъ гнета на омразните латинци. — Доколко тракийските аристократи сж били искрени въ предложенията си къмъ Калояна, ще видимъ по-нататкъ. Но въ дадения моментъ тѣхната целъ била, очевидно, да привлечатъ на своя страна българския царь, като сж искали, отъ една страна, да се възползватъ отъ надмения отговоръ на кръстоносците къмъ последния, а, отъ друга, — да отклонятъ и предупредятъ ново сближение на Калояна съ латинците при посрѣдството на папата, който току-що бѣ призналъ, както видѣхме, неговото царско достойнство и бѣ изпратилъ въ Търново своя легатъ да го короняса; защото, ако се сѣди по събитията, съ които Вилардуенъ свързва изпращането на представителите на тракийските градове въ Търново, това последното ще трѣба да отнесемъ къмъ кжсна есенъ на 1204 год.; а съ обещанието на императорската корона, която тѣ несъмнено сж противопоставяли на кралския вѣнецъ, изпратенъ сега Калояну отъ папата, тѣ сж искали да го отклонятъ отъ западната църква и да го спечелятъ отново за православието, защото несъмнено сж знаели, че въ дадения моментъ Калоянъ не бѣ получилъ отъ Римъ това, което той искалъ да получи.

Обръщането на тракийската аристокрация къмъ българския царь съ посоченото предложение крие въ себе си още единъ и при това твърде важенъ въпросъ, а именно: дали инициативата за тая постѣпка принадлежи изключително на тракийските ромеи, или пъкъ ще трѣба да я поставимъ въ непосредна връзка съ онова антилатинско движение въ Мала Азия, което бѣха успѣли да възбудятъ нѣкои предприемчиви знатни византийци, избѣгали отъ Цариградъ презъ времето на катастрофата, начело съ умния и енергиченъ Теодора Ласкарисъ, — движение, което малко по малко създаде две доста силни държавици задъ гърба на латинците — Трапезунтската и

Никеиската, на които се падна да играят не маловажна роля, особено на втората, въ-
нататъшната борба на ромеите с латинската империя. Прави данни за разрешението на
поставения въпрос въ една или другия смисъл нѣмаме. Но по всичко изглежда, че тракийските
ромееи въ случая сж действували самостоятелно, както това може донейде да се заключи, първо, отъ
думите на Вилардуена, който представя, както видѣхме, тракийското политическо движение
сѣвсемъ отдѣлно и дори случайно и го свързва съ обстоятелството, че всички почти военни сили
на кръстоносците били прѣснати въ това време по разни мѣста и действували сѣвършено отдѣлно
едни отъ други, и, второ, отъ това, че въ дадения моментъ никой не е можалъ да предвижда, че
малоазийското антилатинско движение ще може да има успѣхъ, защото тъкмо тогава е вървѣла
борба за ромейската императорска корона между нѣколко претенденти отъ византийската
аристокрация, които бѣха сполучили да се закрепятъ въ разни малоазийски градове [10]. Тоя
възгледъ до известна степенъ намира подкрепа въ стария постояненъ антагонизъмъ между
европейските и малоазийските ромееи, който следъ 20 години достигна своята кулминационна
точка съ основаването на солунската империя въ противовесъ на никейската и се изразилъ въ тъй
наречената въ историята грѣцка схизма [11].

Стр. 218 сл.

По въпроса за грѣцко-българския съюз през 1204 г. срв. още Б. Примов, Грѣцко-български съюз в началото на XIII в., Ист. пр., IV, 1947/1948 г., кн. 1, стр. 22 сл. и

А.

Κραντωνέλλη, 'Η κατὰ τῶν Λατίνων ἐλληνο-βουλγαρική σύμπραξις
ἐν Θράκη,

Athenai, 1964, стр. 1—105; Д. Ангелов, История на Византия, III, стр. 15 сл.

(Д. Ангелов)

Както и да било, но тракийската ромейска аристокрация постигнала целта си. Царь Калоянь,
както се изразява Никита Акоминатъ, „на драго сърдце“ приелъ предложението. Причините за
бързото съгласие на българския царь сжщиятъ историкъ съзира въ това, че Калоянь „подозиралъ
високомѣрните замисли на латинците и се страхувалъ отъ тѣхните копия, като отъ огненъ мечъ“
[12], а главно въ тѣхния надмененъ отговоръ на Калояновото предложение за миръ и приятелство.
Нѣма съмнение, че Калоянь е съумѣлъ да оцени важноста отъ настаналите враждебни
отношения между ромееи и латинци, защото сега му се представялъ благоприятенъ случай да си
отмъсти на гордите кръстоносци за нанесената нему обида и да ги принуди да го респектиратъ,
още повече че той билъ вече признатъ и коронясанъ отъ Римъ като законенъ господаръ на
България. Това настроение на Калояна спрямо латинците изпѣква най-ясно въ благодарителното
му писмо до Инокентия III, въ което, както видѣхме, Калоянь право предупреждаваше папата съ
думите: „ако тѣ (латинците) случайно се повдигнатъ противъ моето царство и биха го незначели, и
то бжде нападнато отъ тѣхъ, нека ваше светейшество да не придирия моето царство, но всичко да
бжде свободно“ [13]. Но, отъ друга страна, надали може да се отрича, че Калоянь тукъ не е
действувалъ и по чисто властолюбиви и егоистични цели. Примамливото предложение на
ромееите силно поласкало неговото честолюбие, и у него се създаде идеята не само да си отмъсти
на латинците, но и сѣвсемъ да ги съкруши и дори да ги изгони отъ Балканския полуостровъ; а пъкъ
предлаганата отъ тракийските ромееи императорска корона явно вече насочвала пѣтя му къмъ
Цариградъ [14]. Къмъ съставянето на такъвъ широкъ планъ сж го подбуждали въ дадения
моментъ, отъ една страна, пълното му съзнание на военното му надмощие на полуострова тъй

като, освенъ своитѣ войски, той е ималъ на разположение и много съюзни кумански тълпи, къмъ които сега се присъединявало раздразненото ромейско население на Тракия, а, отъ друга, — убеждението за сигуренъ успѣхъ въ общото предприятие, защото въ края на 1204 год. почти всички военни сили на кръстоносцитѣ били съсредоточени въ Мала Азия, тъй че латинскитѣ владения на полуострова заедно съ Цариградъ били оставени почти безъ всѣка защита.

Калоянъ, обаче, не се решилъ веднага да се обяви противъ латинската империя и да пристъпи къмъ военни действия, едно, защото настъпвала вече зима, и, друго, което било по-важно, не билъ готовъ за такова голѣмо и сериозно предприятие. Най-първо трѣбало да си обезпечи съюза съ куманитѣ и да осигури тѣхната поддръжка. Но въ сѣщото време се приготвялъ и другъ единъ съюзъ, за който се научаваме отъ писмото на Хенриха, брата на императоръ Балдуина, до папа Инокентия III отъ 5. юний 1205 год. Като описва сражението при Одринъ и обстоятелствата, при които е станало поробването на латинския императоръ, и каква е била сѣдбата на последния, Хенрихъ, между другото, тамъ пише: „Но ето още какво се е случило, отъ което се бояхме и което донасяше обществената мѣлва: отъ писмото на самия влахъ (т. е. царъ Калояна), което бѣ уловено отъ насъ заедно съ пратеницитѣ му, се научихме за съюза му съ турцитѣ и другитѣ врагове на кръста Христовъ; ние го препратихме на ваше апостоличество на едина и на другия езикъ” [15]. Това известие не оставя никакво съмнение, че Калоянъ още преди одринското сражение е влизалъ въ сношение за съюзъ съ малоазийскитѣ турци-селджуци, които представляли въ това време една значителна сила, и, както се види отъ думитѣ на Хенриха, съюзътъ билъ сключенъ, но неосъщественъ. Целта на тоя съюзъ, който, вѣроятно, е влизалъ въ споразуменията съ тракийскитѣ ромеи, е очевидна, макаръ условията му и да оставатъ неизвестни: турцитѣ да отвличатъ вниманието на кръстоносцитѣ въ Мала Азия, и по тоя начинъ българи и ромеи да останатъ свободни въ действията си.

За всички тия мѣроприятия било потрѣбно време, а за да не изпусне удобния моментъ и да прикрие на първо време участието си въ общата акция и сношенията си съ турцитѣ, Калоянъ наредилъ да се пригответи повсемѣстно и общо възстание въ всички тракийски градове, които били подъ властта на кръстоносцитѣ. „Поради това, пише Никита, той заповѣдалъ на прибѣгналитѣ къмъ него ромеи (т. е. на представителитѣ на тракийскитѣ градове) да се върнатъ въ роднитѣ си градове, постепенно да ги подготвятъ за възстание и, колкото е възможно, да вредятъ на латинцитѣ, докато той самъ имъ дойде на помощъ”. Твърде е възможно, че на нѣкои отъ тия представители да е било възложено воденето на преговоритѣ съ турския султанъ отъ името на българския царъ, защото тѣ сж могли да бждатъ едничкитѣ посрѣдници между дветѣ страни. „Когато се върнали въ отечеството си, продължава Никита, тѣ, наистина, съ помощта на българитѣ успѣха да възбунтуватъ градоветѣ на Тракия и Македония. Сетнина отъ това било туй, че латинцитѣ, които бѣха завзели тамошнитѣ градове, повечето били изтрепани или принудени да се спасяватъ съ бѣгство въ Цариградъ” [16].

Възстанието избухнало най-напредъ въ Димотика. Тукъ следъ смъртта на графъ Хуго Сен-Полъ, пожизнения владѣтель на тоя градъ, мѣстнитѣ жители, които дали клетва на българския царъ да измѣнятъ на франкитѣ, нападнали на кръстоносцитѣ, отъ които едни избили, а други заробили, и само малцина сполучили да избѣгатъ въ Одринъ, който тогава държали венецианцитѣ [17]; но и

тоя добре укрепенъ и богатъ градъ се възбунтувалъ. Понеже венецианцитъ се отнасяли твърде лошо съ одринци, последнитъ влѣзли въ сношения съ околнитъ градове и крепости и съ тѣхно съгласие изпратили пратеници при българския царъ съ просба да имъ помогне. Той обещалъ да изпълни просбата имъ. Тогава одринци предложили на венецианския гарнизонъ да напусне тѣхния градъ, като го заплашвали въ противенъ случай съ безпощадна смъртъ. Венецианцитъ, като съзнавали своето безсилие, както и тѣхнитъ партизани отъ ромеитъ, били принудени да бѣгатъ оттамъ [18]. Тъ търсили защита въ императорския градъ Цурулъ (сег. Чорлу); подкрепени съ намиращитъ се тамъ войски, тѣ се върнали назадъ въ венецианския градъ Аркадиополъ (сег. Люле-Бургасъ), който сполучили отново да завзематъ, ала когато се научили, че близо до града се намирала вече ромейска и българска войска заедно съ кумани, тѣ очистили Аркадиополъ и пакъ се оттеглили въ Цурулъ; но и тукъ не останали задълго: страхувайки се да не би жителитъ да имъ измѣнятъ, защото „последнитъ били клетвено свързани съ българския царъ”, избѣгали въ Цариградъ. Тукъ вече било получено известие за повсемѣстното възстание на ромеитъ и за избиване на франкитъ [19]. Къмъ това време избухнало възстание и въ Пловдивъ, отъ който заедно съ областта било образувано херцогство, предадено за владение на белгиеца Ренъ де Три [20], който се явилъ тамъ съ 120 отлични рицари. Мѣстнитъ жители го приели на драго сърдце и му се подчинявали като на свой господаръ. Тъ се нуждаеха, пише Вилардуенъ, твърде много отъ помощъ, защото българскиятъ кралъ Иванъ бѣ имъ отворилъ жестока война. И той имъ помогна твърде добре и завладѣ голѣма частъ отъ страната; обаче по-голѣмата частъ, която държеше страната на Ивана, се обърна противъ него” [21]. И наистина, въ Пловдивъ се образували две партии: българска, която се обърнала къмъ царъ Калояна, и латинска, която търсила покровителство и защита у Балдуина. Ренъ де Три трѣбало да води голѣма борба съ възстаницитъ, но скоро билъ напуснатъ отъ родния си синъ, братъ, племенникъ и зетъ, които заедно съ 30 рицари побѣгнали за Цариградъ, но по пѣтя били настигнати отъ възстаналитъ ромеи, разбити, взети въ пленъ и предадени на българския царъ, по чиято заповѣдь всички били обезглавени [22].

Успѣхътъ на ромеитъ, поддържани отъ българитъ, почналъ да внушава страхъ на латинцитъ за тѣхнитъ владения на полуострова, па и за самата столица. Презъ пролѣтѣта на 1205 год. водителитъ на кръстоносцитъ набързо се събрали въ Цариградъ и на съвета решили да потеглятъ за Тракия съ всички, колкото имали на лице, войски [23]. Градоветъ Виза и Чорлу се покорили безъ бой, и само Аркадиополъ се опиталъ да даде отпоръ; обаче ромеитъ и тѣхнитъ съюзници, които успѣли да завзематъ града презъ нощта, при приближението на латинската войска не могли да го удържатъ: въ даденото отвѣнъ града сражение защитницитъ му потърпѣли пълно поражение, и латинцитъ отново завзели Аркадиополъ. „Тогава, пише Никита, се открило печално и жалко зрелище: безъ да дадатъ нѣкому пощада и колейки всичко съ мечъ, латинцитъ напоили земята съ кръвъ, и никой отъ падналитъ не се удостоилъ съ погребение” [24]. Най-сетне дошелъ редъ и на Одринъ, който билъ силно укрепенъ отъ ромеи и българи, а, споредъ Вилардуена, на стенитъ му се развѣвали знамената на българския царъ. На 25. мартъ 1205 г. потеглилъ самъ императоръ Балдуинъ съ графъ Людовика Блуаски и подиръ тѣхъ — венецианскиятъ дожъ Енрико Дандоло, всѣки съ своитъ отреди. Кръстоносцитъ на 29. мартъ с. г. обсадили Одринъ, но поради своята малобройность не се решавали да го атакуватъ. Затова, като окопали лагера си съ окопи, тѣ

поставили обсадни машини и почнали да бомбардират града, а подъ стенитѣ му били турени мини. Жителитѣ се отбранявали храбро, но скоро захванали да чувствуват недостигъ отъ храна. Изпратениятъ на рекогносцировка графъ Людовикъ Блуаски по възстаналата страна не сполучилъ въ нищо, а между това на помощъ къмъ Одринъ бързо се приближавалъ българскитѣ царь Калоянъ съ голѣма армия и 14 хиляди съюзни кумани. Като оставилъ Вилардуена въ лагера при Одринъ, императоръ Балдуинъ I съ цѣлата си войска потеглилъ противъ Калояна [25].

Българскитѣ царь се спрѣлъ на петъ лѣто отъ императора и изпратилъ на 13. априлъ единъ кумански отредъ къмъ латинския лагеръ съ заповѣдь да нападнатъ на стадата добитѣкъ за прехрана и на стадото коне, които се пасѣли по тамошнитѣ ливади, „като искалъ съ такѣвъ стратегически опитъ да узнае характера на неприятелитѣ и похватитѣ на тѣхнитѣ военни действия“, пише Никита. Щомъ се появилъ отредѣтъ на куманитѣ, рицаритѣ съ яростъ се нахвърлили върху тѣхъ, и тѣ отстѣпили; на доста далечно разстояние рицаритѣ ги преследвали, но въ това време, споредъ своята тактика, неочаквано куманитѣ се обърнали назадъ и изгонили тежко въоръженитѣ рицари съ голѣми загуби. Тогава последнитѣ се убедили въ своята безразсѣдностъ и решили да чакатъ нападението на българитѣ върху завзетата отъ тѣхъ позиция. Между това Калоянъ се разположилъ съ войската си въ околнитѣ на града долища и се прикрилъ задъ хълмистата мѣстностъ, така че противникътъ не забелязалъ присѣдствието му.

Следъ това той изпратилъ по-голѣмъ кумански отредъ подъ началството на Коча (ὁ Κотζῳς) съ заповѣдь да нападне отново на латинския лагеръ. На 14. априлъ куманитѣ нападнали по обѣдь, и графъ Людовикъ Блуаски съ проклетие станалъ отъ софрата, седналъ на коня и съ своитѣ рицари се спустналъ срещу куманитѣ. Тия отстѣпили и увлѣкли подире си рицаритѣ, които ги преследвали, до назначеното отъ Калояна мѣсто, после веднага се обърнали назадъ противъ латинцитѣ и заедно съ българитѣ, които били скрити въ засада, заобиколили ги отъ вси страни, като „нѣкой черенъ и сгъстенъ облакъ“, така че на латинцитѣ не била дадена и най-малка възможностъ нито да продължатъ сражението въ боенъ редъ, нито да отстѣпятъ. Смѣлиятъ графъ Людовикъ Блуаски получилъ смъртоносна рана, и почти всичкитѣ му рицари били избити. Балдуинъ I, безъ да обръща внимание на предпазванията и убежденията на умирающия графъ, съ 200 души отборъ-рицари се хвърлилъ въ боя, като предпочелъ смъртта предъ позора. Заобиколенъ, обаче, отъ неприятелитѣ отвсѣкѣде, императорътъ билъ уловенъ живъ и веднага доведенъ при Калояна. Сражението се продолжило до вечерята късно, когато българитѣ и куманитѣ се оттеглили назадъ, а Балдуинъ I билъ изпратенъ въ Търново, гдето, окованъ въ вериги, билъ хвърленъ въ тъмница [26]. Въ тоя знаменитъ бой, споредъ думитѣ на Роберта де Клари, „загиналъ цвѣтътъ на латинското рицарство“, а споредъ Никита, „най-отборната частъ отъ латинската войска, известна съ силата на своитѣ копия“. Оная частъ отъ кръстоносцитѣ, която бѣ избѣгнала меча и копиеото на неприятеля и се бѣ върнала въ лагера, гдето палаткитѣ били освѣтени и предъ тѣхъ накладки огньове, за да заблудятъ неприятелитѣ, изплашена отъ сѣдбоносния изходъ на сражението, начело съ венецианския дожъ, който не взелъ участие въ боя, като изгубила всѣка надежда да се удържи при Одринъ, още презъ сѣщата нощъ избѣгала и сутринята на 15. априлъ стигнала въ Памфилонъ, а на 16. априлъ била вече въ Редесто, а оттамъ — въ Цариградъ, нападето потеглилъ подиръ тѣхъ и маршалъ Вилардуенъ, който бѣше вече снелъ обсадата на Одринъ. Въ Цариградъ билъ

назначен за управител на империята извиканият от Мала Азия братъ на Балдуина I, Хенрихъ, който, обаче, приелъ титлата не императоръ, а *moderator imperii*, понеже чакалъ известие за сѣдбата на пленения си братъ. [27] А Калоянъ по-сетне за тая победа писалъ на папата, че „Богъ, който се противи на горделивитъ, а на смиренитъ дава благодать (Иак., IV, 6), му далъ тъкмо неочаквана победа, която той отдавалъ на блажения Петра, княза на апостолитъ” [28].

Стр. 225

За битката при Одрин срв. Б. Примов, Роберт дьо Клари и отношенията между България и Латинската империя, ГСУ, Ист.-фил. фак., XLIII, 1946/1947 г., стр. 22 сл.; *свѣция*, Жофроа дьо Вилардуен, четвъртият кръстоносен поход и България, ГСУ, Ист.-фил. фак., XLV, 1948/1948 г., кн. 2, стр. 79 сл. Българското военно изкуство през феодализма, стр. 215 сл., стр. 545 сл.; П. Петров, Поражението на латинците при Одрин и неговото историческо значение, Ист. пр., XVI, 1960 г., кн. 4, стр. 26; срв. Д. Ангелов, История на Византия, III, стр. 16. Нови изворови сведения за битката в статията на Г. Цанкова-Петкова, Българо-гръцки и българо-латински отношения при Калоян и Борил, ИИИ, 21, 1970 г., стр. 152 сл. (Д. Ангелов)

Одринското поражение поставило кръстоносцитъ въ отчаяно положение както въ Европа, тъй и въ Мала Азия: това е билъ ударъ, сетнинитъ отъ който латинцитъ никога не могли да унищожатъ. Колко е било критично положението на латинската империя следъ тоя ударъ, се види отъ споменатото писмо на Хенриха до папата отъ 5. юний с. г., въ което ето какъ той описва сражението при Одринъ. „Случи се, че гърцитъ, които по вродено злонравие и обично въроломство, следъ всѣкакъвъ родъ безопасност и увѣрение, се явяватъ всѣкога наклонни на измѣна, веднага следъ изпращането на последнитъ пратеници до васъ, открито показаха измѣна, която преди това тѣ бѣха замислили, като вдигнаха възстание противъ насъ. Когато това узна моятъ братъ и господарь-императоръ, придруженъ съ случайно намѣренитъ немного хора, (защото повечето отъ насъ бѣха прѣснати по укрепления и провинциални гарнизони), потегли отъ царския градъ съ намѣрение на отмъсти противъ главата на възстанието, именно Одринъ, твърде укрепенъ гръцки градъ, съседенъ на българския народъ само съ междиннитъ планини. После, когато българскиятъ господаръ Иваница, когото гърцитъ бѣха повикали на помощъ, тайно обаче, за да причиняватъ повече вреда, чулъ, че латинцитъ обсадили гореказания градъ съ толкова незначителна войска, неочаквано той, оня влахъ Иваница, нападналъ на нашитъ съ безбройно множество варвари, българи, кумани и други. Когато нашитъ излѣзли насрѣща имъ твърде непредвидливо и (ги) преследвали по-далечъ, отколкото трѣбало, и били заобиколени най-после отъ неприятелскитъ засади, о, тежко ми! моятъ господарь-императоръ, графъ Л(юдовикъ) Стефанъ де Пертико и други нѣкои барони и рицари, което не съмъ въ състояние да пренесе безъ избликъ на кървави сълзи, притиснати отъ такова множество, обаче не безъ загуба отъ тяхна страна, били изловени отъ неприятелитъ [29]. Наистина, ние не знаемъ, кои сж пленени и кои сж избити. Получихме, обаче, отъ надеждни наши съгледвачи и отъ достовѣренъ слухъ, че нашиятъ господарь-императоръ е здравъ и живъ, за когото се грижи самиятъ Иваница, както се твърди, засега достопочтено, заедно съ нѣкои други, които, обаче, досега не знаемъ да ги назовемъ точно по име. Нека знаете сжщо, че отъ деня, когато навлѣзохме въ гръцкитъ предѣли и до деня на тая нещастна битка, каквото множество и да е нападало насъ и нашитъ, макаръ понѣкога нашитъ да сж бивали твърде малко, обаче всѣкога сж се връщали съ триумфъ и победа. А ние вѣрваме, че неоценимата загуба, която тогава ни опечали и порази, е станала поради необмислената смѣлостъ на нашитъ и по вината на нашитъ грѣхове. . . Като направихме прегледъ на нашитъ сили, ние почнахме да укрепяваме градоветъ и крепоститъ, които, както изглеждаше, ще могатъ да

издържатъ противъ гръцкото възстание и между действие заминахме за Цариградъ. И тъй, макаръ загубата на хора и да ни причинява тежка скръбъ, обаче надѣваме се на Господа и смѣло върваме, че ще можемъ да издържимъ по-дълго, по воля Господня, засадитъ и набѣзитъ на нашитъ неприятели и дори да очакваме отдалечъ подкрепа и помощъ”. И наистина, въ края на писмото, като говори за опасността, която заплашвала кръстоносцитъ, Хенрихъ моли папата да разпрати по Италия, Франция, Германия и другитъ западни страни легати, които да проповѣдватъ новъ кръстоносенъ походъ „in auxilium nostrum et subventionem” и за освобождението на Балдуина I отъ пленство [30].

Участъта на латинската империя сега се намирала за нѣколко време въ ржцетъ на българския царъ. Напраздно папа Инокентий III се опитвалъ да предотврати явната ѝ погибель. Той побързалъ да даде на Калояна приятелски съветъ, да се примири съ латинцитъ, докато време не е минало, като го заплашвалъ въ противенъ случай съ неизбежна погибель, когато нападнатъ върху него, отъ една страна, рицаритъ, а, отъ друга — маджаритъ. „Когато ти получи кралска диадема и военно знаме отъ насъ презъ легата на апостолския престолъ, щото твоята държава специално да принадлежи на блажения Петра, ние старателно поискахме да се погрижимъ, щото ти, свободенъ отвсѣкъ отъ неприятелски нападения, да се радвашъ на спокоенъ миръ. Знай, прочее, писалъ Инокентий III, че отъ западнитъ страни ще потегли за Гърция огромна войска, освенъ оная, която недавно пристигна. Оттука ти трѣба да се погрижишъ твърде много за себе си и за своята земя, за да склочишъ, докато можешъ, миръ съ латинцитъ, защото ако случайно тѣ, отъ една страна, а, отъ друга, маджаритъ решатъ да те нападнатъ, то ти лесно не ще можешъ да противостанешъ на покушенията отъ дветъ страни. Затова ние подсъщаме ваше величество и съветваме по права вѣра, щото ти, понеже казвашъ, че държишъ плененъ Балдуина, цариградския императоръ, така да се погрижишъ за себе си, че чрезъ неговото освобождение ти да склочишъ вѣренъ и траенъ миръ съ латинцитъ, та и тѣ да се успокоятъ съвсемъ отъ нападението на тебе и твоята земя”. Едновременно Инокентий III писалъ и до търновския архиепископъ, българския примасъ, старателно да увещава Калояна и да го склони да освободи пленения императоръ [31]; а Хенриха папата съветвалъ, „като старателно се стреми къмъ освобождението на брата си, да утвърди вѣренъ и траенъ миръ съ неговия дражайши синъ Калояна, свѣтлия кралъ на българи и власи, така че постоянно да има вѣрно и здраво приятелство между българи и латинци. Накжсо пишемъ, защото трѣба повече работа, отколкото приказки. Впрочемъ приятелството би могло да бжде много полезно за дветъ страни” [32].

Но въпрѣки тия залѣгания на папата, войната между българи и латинци вървѣла съ страшно ожесточение. Латинцитъ, за да избѣгнатъ пленъ и смъртъ, очистили цѣлата одринска областъ. Българитъ пъкъ, заедно съ своитъ съюзници — куманитъ, наводнили цѣлата страна до стенитъ на Родосто, Силимврия и Цариградъ, като извършвали навсѣкжде страшни опустошения, особено куманитъ, които убивали, грабили и опожарявали по най-варварски начинъ, а най-красивитъ пленници принасяли въ жертва на боговетъ си. Гдето не достигали българитъ и куманитъ и което щадили, отъ своя страна латинцитъ унищожавали въ отмъщение за коварната измѣна, за съчувствието къмъ българитъ и възстанието; на морето пъкъ разбойничали латински пирати [33]. Калоянъ билъ на върха на своята мощъ и слава и вече билъ убеденъ, че латинската империя

преживява последните си минути. Но да удари право на Цариградъ той все още не се решавалъ, едно, защото съюзниците му кумани съ настѣпването на лѣтните горещини си отишли обратно въ степите и, друго, защото задъ гърба му стоялъ все още силенъ и опасенъ неприятелъ — солунскиятъ кралъ Бонифаций Монфератски, Затова отъ Мраморно море Калоянъ потеглилъ направо за Солунъ, като мислѣлъ да се възползува отъ отсъствието на Бонифация, който въ това време обсаждалъ завзетата отъ Лъва Сгуръ, тогавашния владѣтель на Коринтъ и други градове, пелопонеска Навплия [34]. По пътя си на западъ той се приближилъ до гр. Съръ, който се защищавалъ отъ силенъ гарнизонъ отъ кръстоносци подъ началството на Хугона де Колеми. Калоянъ обсадилъ града и скоро го превзелъ, при защитата на който самъ де Колеми падналъ убитъ. Смъртта на последния довела до отчаяние гарнизона, който се спасявалъ въ самата градска крепостъ, която се наричала Кула. Калоянъ опожарилъ града и разрушилъ стените му; а следъ това обиколилъ крепостта отъ всички страни. Отначало той предложилъ на латинците да се предадатъ и да получатъ свободенъ излазъ; но тѣ, очаквайки помощъ отъ Бонифация, по никой начинъ не се съгласили. Тогава Калоянъ засилилъ обсадата: той приставилъ голѣми обсадни машини и почналъ да бомбардира крепостта. При такова безизходно положение латинците решили да предадатъ крепостта на условие, да имъ бѣде позволено свободно да излѣзатъ отъ нея съ оржжието и конете си. Но сега Калоянъ не искалъ и да чува за подобно условие; тогава тѣ молили да имъ се позволи да се върнатъ на родината си, подъ надзора на водачи до границите на Маджарско. На това условие билъ сключенъ договоръ. Но Калоянъ не си съдържалъ думата: на всички здрави и силни той заповѣдалъ да отсѣкатъ главите, а отпусналъ само ония, които не били способни за военна служба, като ги лишилъ предварително отъ цѣлия имъ имотъ [35]. Оттамъ Калоянъ потеглилъ направо къмъ Солунъ, но още преди пристигането му градътъ, но не и крепостта, билъ лесно завзетъ отъ единъ влахъ, т. е. българинъ отъ северна България, на име Ециисменъ (и още Ецигменъ), което, може би, да отговаря на българско-куманското име Цузъменъ или Чъсменъ [36], управител на крепостъ Просѣкъ и околностите му, подвластни на Калояна. Жената на Бонифация, Маргарита, която поради единъ бунтъ на солунци била принудена да се затвори въ градската крепостъ, съобщила на мъжа си за заплашващата опасностъ. Бонифаций незабавно побързалъ отъ Пелопонесъ да ѝ дойде на помощъ; но преди да пристигне въ Солунъ, той получилъ друго известие отъ жена си, че враговете сж победени и изгонени, а въ града е възстановено спокойствие. Зарадванъ отъ това известие, Бонифаций намислилъ да потегли право на северъ за Скопие съ намѣрение да отмъсти на Калояна за нападението му, но тъкмо въ това време получилъ известие за смъртта на графъ Людовика Блуаски и за пленяването на императоръ Балдуина, което го принудило да се откаже отъ намѣрението си, и бързо се върналъ въ Солунъ [37]. Следъ оттеглянето си отъ Солунъ, българите се прѣснали по македонските градове, които Бонифаций не се осмѣлилъ да защити. Калоянъ се възползувалъ отъ това, дето всички градове-крепости били оставени безъ гарнизони, като Веррое и други принадлежащи на солунския кралъ градове и сполучилъ окончателно да закрепи властта си въ юго-западните български земи (сег. Македония) [38].

Безвременното, обаче, напущане на Тракия било капитална грѣшка отъ страна на българския царъ. Щомъ опасността за столицата изминала, въ Цариградъ се събрали на съветъ всички водители на кръстоносците, за да опредѣлятъ по-нататъшните си действия. Главниятъ предметъ

на тоя съветъ билъ въпросътъ за унищожението съюза на Калояна съ тракийскитѣ ромеи, а това тѣ сж могли да достигнатъ само съ война, и то изтрѣбителна война противъ тѣхъ. Всички единогласно решили да продължатъ войната и да пратятъ войска противъ възстаналитѣ и отметнали се тракийски градове, като искали да се възползуватъ отъ господстващото още въ по-голѣмата частъ на войската въодушевление, а главно отъ това, че Калоянъ напусналъ ромеитѣ и билъ заетъ съ други войни, и въ тѣхъ било отвлѣчено сега всичкото му внимание [39]. Впрочемъ, това не е било война, а поголовно изтрѣбване на ромейското население както по бръговетѣ на Мраморно море, дето действувала венецианската флота, тъй и навътре въ страната между Цариградъ и Одринъ. Въ кжсо време градоветѣ Чорлу, Аркадиополъ и Виза били отново покорени отъ латинцитѣ [40]. Най-сетне потеглил и самъ управителътъ на империята Хенрихъ. „Като мина покрай Аркадиополъ, пише Никита, понеже въ него бѣ останалъ да живѣе единъ само вѣтъръ, той навлѣзе въ гр. Айри и безпощадно нападна жителитѣ му, като ги изтрѣбваше по-скоро като стадо овце или волове, отколкото като християнско общество, макаръ че тѣ бѣха преминали на страна на българитѣ не толкова по добра воля, колкото по необходимостъ и по невъзможностъ да се съпротивятъ”. Тоя тероръ, който, очевидно, ималъ за целъ да унищожи ромео-българския съюзъ, силно изплашилъ тракийскитѣ ромеи, които веднага напуснали всички градове въ Тракия и се затворили въ най-якитѣ крепости Одринъ и Димотика.

Първомъ Хенрихъ се явилъ предъ Одринъ и го обсадилъ. Той укрепилъ лагера си съ високъ окопъ и обявилъ на обсаденитѣ, че ще сHEME обсадата и ще си отиде само тогава, когато градътъ бжде превзетъ или по капитулация, или съ сила. Но одринци, раздразнени само отъ единъ поменъ за капитулация, отговорили, че между ромеи и латинци не може да има никакво споразумение, защото доста са известни вѣроломството и безчовѣшката жестокостъ на латинцитѣ. Градътъ билъ силно укрепенъ, и Хенрихъ съзнавалъ, доколко ще му бжде мжчно да го превземе, но решилъ, каквото и да стане, да го завладѣе. Дветѣ отчаяни атаки били храбро отблъснати. Обсаденитѣ направили излазъ отъ града и произвели страшно клане въ латинския лагеръ. Българи и кумани отрѣзвали привоза на храна. Въ лагера на латинцитѣ се появила страшна язва, отъ която войницитѣ почнали да се разбѣгватъ. Бѣжанцитѣ попадали въ ржцетѣ на българи и кумани, които всички ги избивали. Най-сетне Хенрихъ билъ принуденъ да сHEME обсадата и да отстъпи къмъ Димотика съ надежда, че по-лесно ще я превземе; разливътъ, обаче, на р. Марица го накаралъ да се оттегли въ Памфилонъ, отгдето назначилъ гарнизони въ разни градове-крепости и се върналъ въ Цариградъ [41]. Но въпрѣки тоя успѣхъ ромеитѣ оттука почнали да подготвятъ отмѣтането си отъ българския царъ, като мотивирали по-сетне постѣпката си съ това, че Калоянъ въ войнитѣ си съ латинцитѣ не правѣлъ разлика между тѣхъ и ромеитѣ, т. е. еднакво унищожавалъ еднитѣ и другитѣ.

За унищожението на ромео-българския съюзъ отъ 1204 год. се полагали усилия и отъ друго мѣсто. При завръщането си въ Европа презъ пролѣтътъ на 1205 год. Хенрихъ сключилъ съ Теодора Ласкарисъ примирие, отъ което последниятъ се възползувалъ за закрепа и засилване на новооснованата въ Никея ромейска държава. Благодарение на личнитѣ си способности, той въ скоро време сполучилъ да подчини подъ хегемонията си всички ромейски претенденти на престола въ Мала Азия. Въ Никея, гдето къмъ това време бѣха почнали да се събиратъ все повече

и повече членовете на ромейската аристокрация, на висшето духовенство, на предишната ромейска армия, съборът на държавните чинове избрал за император Теодора Ласкарисъ, който въ следната 1206 год. бил коронясанъ отъ цариградския патриархъ Михаила Авторианъ (1206—1212), приемника на Ивана Каматира, който се бѣ отказалъ отъ патриаршеския престолъ и останалъ въ Димотика, гдето и се поминалъ. По тоя начинъ възникнала тѣй наречената никейска империя, която се считала като продължение на византийската [42]. Възникването, обаче, на никейската империя, както и нейната закрепа се дължи изключително на българския царь, или то е било втора близка сетнина отъ Одринското поражение на латинцитѣ; защото, ако да не бѣ Калоянъ предприелъ своя походъ срещу Одринъ о-време и не бѣ разгромилъ силата на латинцитѣ, то едва ли Теодоръ Ласкарисъ би успѣлъ да се закрепилъ въ Никея. Тѣкмо това събитие дало възможностъ сега на всички ромеи да обърнатъ погледитѣ си къмъ последната: отъ сега Никея почнала да става центъръ на ромейскитѣ тежнениа, и отъ Никея наченали да очакватъ освобождение отъ латинскитѣ завоеватели [43]. Начертавайки тая задача за никейскитѣ императори, Теодоръ Ласкарисъ не е могълъ да гледа спокойно успѣхитѣ на българския царь, който вече се изпрѣчвалъ на пътя му; не по-малко го е смущавало и обещанието на тракийската аристокрация да прогласи Калояна за ромейски императоръ. Всичко това правѣло за Т. Ласкариса като необходимостъ унищожението на ромео-българския съюзъ отъ 1204 год., и агитациитѣ противъ българския царь и въ полза на никейския императоръ се почнали веднага следъ заминаването на Калояна отъ Тракия. Така било хвърлено семето за едно антибългарско движение въ тракийскитѣ градове, което скоро се обърнало и въ открити действия противъ българитѣ и тѣхния царь. Латинцитѣ собствено това и чакали и не се забавили да промѣнятъ политиката спрямо тракийскитѣ ромеи. Като посрѣдникъ на латинцитѣ въ това дѣло послужилъ византийскитъ пълководецъ Теодоръ Врана, — синътъ на известния вече намъ византийски пълководецъ Алексия Врана, съперника на Исаака II Ангелъ [44], — който билъ жененъ за сестрата на френския кралъ Филипа II Августа и държалъ страната на франкитѣ. За тая целъ той получилъ гр. Апри отъ Хенриха като владение и станалъ въ васални отношения спрямо латинския императоръ [45].

Антибългарското движение най-първо избухнало въ Пловдивъ. Въ тоя градъ, както вече се каза, вървѣла постоянна борба между дветѣ партии: българска и латинска. Презъ първото време на съюза, макаръ околното ромейско население и да бѣ възстанало противъ латинцитѣ и държало съ българитѣ, все пакъ градътъ оставалъ въ ржцетѣ на латинцитѣ, тѣй като много отъ пловдивскитѣ ромеи били на страна на владѣтеля-рицарь Ренѣ де Три. Обаче въ дадения моментъ, когато се започнало сближението на ромеи съ латинци, ромейското население на града почнало да се групира около византийския пълководецъ Алексия Аспиета, и се образувала още една трета партия — ромейска, която явно изказвала своята враждебностъ противъ българския царь. Но това движение не изплъзнало отъ вниманието на хората отъ българската партия. Докато Калоянъ още действувалъ въ Македония, при него се явила, споредъ думитѣ на Вилардуена, една депутация, изпратена отъ пловдивскитѣ жители, които били павликяни (Popelicans), съ предложение да се яви предъ Пловдивъ или да изпрати силна войска, и тѣ ще му предадатъ града [46]. Когато Ренѣ де Три се научилъ за отиването и целта на депутацията отъ павликянитѣ, като се боялъ да не падне въ ржцетѣ на българския царь, изгорилъ павликянския кварталъ и побѣгналъ съ своитѣ само 15

рицари въ близката непристъпна крепост Стенимахъ [47] (юний 1205 г.), гдето той билъ обсажданъ дълго време. Следъ избѣгването на латинския водителъ, Пловдивъ преминалъ въ ржцетъ на ромейското население, което веднага прогласило пълководеца Алексия Аспиета за свой господаръ и чрезъ това явно декларираше нарушението на сѣществувашия дотогава съюзъ съ българския царь.

Стр. 236

За освобождаването на Пловдив от Калоян и ролята на павликяните срв. Б. Примов, Българи, гърци и латинци в Пловдив през 1204—1205 г. Ролята на богомилите (Изв. Бълг. ист. друж., XXII—XXIII, 1948 г., стр. 145 сл.); *сѣция*, За името «попеликани» за еретиците в Западна Европа, Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, София, 1958 г., стр. 775; Д. Ангелов, История на Византия, III, стр. 16; *сѣция*, Богомилството в България, стр. 442.
(Д. Ангелов)

Калоянъ веднага разбралъ, къмъ какво клонили действията на пловдивскитъ ромеи, и не се забавилъ да се възползува отъ предложението на павликянската депутация и да си отмъсти на пловдивци за отдавнашното имъ упорство да се покорятъ подъ властта му. „Отдавна вече той бѣше озлобенъ, пише Никита, противъ тоя градъ и чакаше само случай да го завладѣе, като се силно сърдѣше на жителитъ му, задето тѣ нито му се съвсемъ подчиняватъ, нито го признаватъ за царь, но се отвърщаватъ отъ него като отъ „мжжъ на кърви“; и тогава душата му бѣ особено пламнала отъ варварска гордостъ, задето (пловдивци) бѣха прибрали при себе си Алексия Аспиета [48] и му се подчиняваха като на началникъ, и нападенията на Калояна съ оржие нѣколко пѣти отблъсваха“. Калоянъ на връщане отъ Македония се явилъ предъ Пловдивъ, скоро го завладѣлъ съ измама, предалъ го на грабежъ и го разрушилъ, а по-голѣмата частъ отъ жителитъ му изтрѣбилъ. „Градътъ бѣ разрушенъ до основи, пише Никита, и обърнатъ въ широки развалини: само едно нѣщо поразяваше очитъ на зрителитъ — на високъ колъ обесенъ за краката висѣше Аспиетъ на вжже, прокарано презъ жилитъ на петитъ“ [49]. Освенъ това, споредъ Вилардуена, Калоянъ заповѣдалъ да убиятъ архиепископа на града, по-виднитъ и златни граждани да изгорятъ живи, на други пъкъ да отсѣкатъ главатъ, а останалитъ отпусналъ само по едни ризи [50].

Тая жестока разправа съ Пловдивъ ясно говори за голѣмата опасностъ, която се криела въ възстанието на пловдивскитъ ромеи противъ българския царь. Че това не е било дѣло само на Алексия Аспиетъ съ пловдивци, а е било подготвено отъ всички тракийски ромеи въ съгласие съ латинцитъ и съ поддръжка отъ Никея, ни показватъ по-нататъшнитъ действия на тракийскитъ ромеи, посветени въ самото дѣло. „Сѣмишленицитъ на Аспиета, които бѣха спомогнали да го издигнатъ до височината на царската властъ, не се укриваха отъ Калояна, и поради това подозирайки, че ще бждатъ наказани като непостоянни, отцепватъ се открито. Следъ като скжсаха съ него всѣкакви връзки, едни отъ тѣхъ преминаха къмъ Теодора Ласкарисъ, управителя на източнитъ градове, другитъ пъкъ, като се събраха частъ въ Одринъ, частъ въ Димотика, влѣзоха въ преговори съ латинцитъ и изпратиха при тѣхъ пратеници съ просба да имъ назначатъ за пълководецъ Теодора Врана“ [51].

По сѣщия начинъ обяснява измѣната на тракийскитъ ромеи и Вилардуенъ, който, впрочемъ, се старае да прикрие участието на латинцитъ въ това дѣло. „Когато гърцитъ, пише той, които бѣха въ войската на Калояна (т. е. ония, които бѣха му се предали и възстанали противъ франкитъ), видѣли това и че той имъ събаряше кулитъ и градоветъ и че не спазваше никакъвъ договоръ съ тѣхъ,

тогава тѣ се счетоха за погубени и измамани. И тѣ говорѣха помежду си и казваха, че той ще постѣпи сѣщо така и съ Одринѣ и Димотика, когато се върне ; а, ако и тия два града сѣсипе, то и Романия ще загине завинаги. Тогава тѣ си избраха пратеници тайно и ги изпратиха въ Цариградѣ при Врана. И тѣ го молѣха да иска милостъ отъ Хенриха, брата на императора Балдуина, и отъ венецианцитѣ, та да сключатъ миръ съ тѣхъ, и тѣ да му (на Врана) дадатъ Одринѣ и Димотика, и че гърцитѣ всички ще преминатъ на негова страна, и по тоя начинъ гърци и франки биха могли да бждатъ въ добро сѣгласие. Държа се сѣветъ, гдето се говори на много начини, но краятъ на сѣвета бѣше такъвъ, че Одринѣ и Димотика съ всички тѣхни притежания се подаряватъ на Врана и на императрицата, негова жена, която бѣше сестра на кралъ Филипа френски, и че той ще служи съ тѣхъ на императора и империята. По тоя начинъ бѣ направенъ и сключенъ договорътъ и мирътъ между гърци и франки” [52].

Но и това било малко. За да прикриятъ явното нарушение на сѣюза, тракийскитѣ ромеи се опитали да отвлѣкатъ вниманието на българския царъ и по другъ начинъ. Следъ разгрома на Пловдивъ Калоянъ билъ принуденъ, споредъ Никита, да се върне въ България, за да уреди вѣтрешнитѣ си работи. Кои сѣ били причинитѣ за това бързо отиване на Калояна въ Търново, византийскиятъ историкъ нищо не споменува, както всѣкога, когато известенъ фактъ може да компрометира неговитѣ сѣотечественици. Обаче, несъмнено се явява това, че въ Търново било подготвено и избухнало възстание противъ Калояна при сѣдействието на ромеитѣ, защото сѣщиятъ историкъ по-нататѣкъ сѣобщава, че „подиръ непродължително време, следъ като наказалъ тамъ (въ Търново) измѣнницитѣ съ страшни казни и новоизнамѣрени видове смъртъ, Калоянъ решилъ да почне непримирима, убийствена и безпощадна война съ ромеитѣ, думайки, че той не е вече въ сила по-нататѣкъ да пренася тѣхното коварство, вѣроломство и ежеминутна промѣнливостъ” [53]. И, наистина, за Калояна сега вече станало повече отъ ясно, откъде е идѣла тая бърза промѣна въ отношенията на тракийскитѣ ромеи, чието сближение съ латинцитѣ и сношения съ Никея му явно посочили вѣроломното унищожение на сѣюза отъ 1204 год. Затова и предприетата отъ него въ 1206 год. война била насочена колкото противъ латинцитѣ, толкова и противъ тракийскитѣ ромеи, които се явявали въ неговитѣ очи едничкитѣ виновници за осуетяването на обширнитѣ му планове.

Презъ пролѣтътъ на 1206 год. въ голѣмото си озлобение Калоянъ изпратилъ въ Тракия, споредъ думитѣ на Никита, „необозрими рояци скитски войски, които по многобройността си сѣперничели съ количеството на пролѣтнитѣ цвѣтя”. Една частъ отъ куманскитѣ войски се явила предъ Одринъ и го обсадила, а други силни отреди потеглили къмъ Мраморно море. При кр. Русионъ (Rousse и Rossa) куманитѣ разбили отъ засада и унищожили единъ отборенъ латински отредъ, сѣстоящъ се отъ великани и храбреци подъ началството на Тиери de Tenremonde, connétable de Romanie, който собствено оказалъ най-голѣмъ отпоръ [54]. Другъ единъ многоброенъ отредъ кумани достигналъ до гр. Апри, който тѣ завладѣли безъ сѣпротива и го разрушили, а жителитѣ му отчасти избили, други откарали, за да ги продадатъ въ робство, а трети изгорили [55]. Следъ това куманитѣ насочили маршрута си къмъ морето срещу Редесто; по пѣтя си тѣ срещнали Теодора Врана, който водѣлъ за Одринъ единъ изпратенъ затамъ латински отредъ [56], и го обърнали въ бѣгство заедно съ войската. Куманитѣ завзели гр. Редесто съ пристѣпъ,

жителитъ му откарали въ робство, а града изравнили съ земята, „защото тѣ бѣха възприели, казва Никита, отъ българитѣ непримирима вражда къмъ насъ и я предаваха отъ деца на деца, отъ вѣкъ въ вѣкъ” [57]. Оттука тѣ се нахвърлили върху Панионъ (Panedor), Хераклея (Areclioie, стар. Перинтъ) и Даонионъ (Dain) [58], отгдето откарали въ пленъ цѣлото население и градскитѣ стени разрушили. Но не по-малко пострадали и градоветѣ, които били по-далечъ отъ морето. Така Аркадиополь, Месина (Мосинополь), Чорлу „злополучно завършили своето сжествувание” заедно съ селищата въ тѣхната областъ, както и селищата въ околноститѣ на самия Цариградъ не могли да избѣгнатъ разрушението на куманитѣ. Особено грозна била участъта на кр. Атира, жителитѣ на която, следъ като влѣзли въ преговори съ куманитѣ да се откупятъ съ злато, приели връщания се отъ Редесто отредъ на Теодора Врана съ надежда, че той ще ги защити отъ неприятеля; обаче още презъ нощта латинцитѣ напустнали града, за да избѣгнатъ срѣщата съ куманитѣ, но при рѣка Регий (стар. Regina, сега Еркене) тѣ се натъкнали на други кумански отреди и били повечето избити. Следъ заминаването на латинцитѣ, куманитѣ сжщата нощъ се прехвърлили презъ стенитѣ на града и произвели страшно клане, безъ да пощадятъ и малкитѣ деца; отъ тия, които се опитали да се спасятъ съ бѣгство къмъ морето едни били изловени, а други били изклани, трети пъкъ се издавили и само твърде малко се добрали до корабитѣ.

Следъ това куманитѣ се прѣснали на отдѣлни тѣлпи по цѣлата страна, като ограбили и разорили почти всички населени мѣста съ изключение само на градоветѣ Виза и Силимврия, които уцѣлѣли благодарение на своето непристъпно мѣстоположение, на якитѣ си стени и на латинския гарнизонъ. Споредъ Акрополита, който съобщава, че опустошенията и разоренията на българския царъ се простирали не само върху градоветѣ въ областъта на Мраморно море, но и достигали до брѣговетѣ на Бѣло море — разрушени били, споредъ него, градоветѣ: Ираклия, Панионъ, Редесто, Хариуполь (сег. Айреболъ), Траянополь (сег. Еносъ), Макри, Клавдиополь [59], Мосинополь, Перитеорионъ (при залива на сегашния Буру-гйолъ) и много други, — изведенитѣ отъ тия разорени градове жители Калоянъ поселилъ по брѣговетѣ на Дунава. „Той отмѣщавалъ, пише Акрополитъ, по тоя начинъ, както самъ казвалъ, за ония злини, които императоръ Василий II бѣ причинилъ на българитѣ, и както тоя се казвалъ Българоубиецъ, така оня (Калоянъ) наричалъ себе си Ромеоубиецъ” [60]. Сжщо така въ едно решение на синода при Охридската архиепископия се споменува, че имало преселени нещастно презъ времето на българското владичество въ областъта на Дунава и жители отъ македонския градъ Верея [61]. Въ Цариградъ очаквали появяването на неприятеля подъ самитѣ му стени и се готвѣли за обсада. „Паднали съвършено духомъ, пише Никита, при такъвъ успѣхъ на неприятелитѣ, латинцитѣ се наврѣли въ Цариградъ, като въ нѣкоя пещера, и всичкото си внимание обърнали, какъ да приготвятъ срѣдства за издържане на обсадата, като раздѣлили за тая цель помежду си градскитѣ стени откъмъ морето, а на ромеитѣ предоставили пълна свобода да се изселватъ отъ столицата, накѣдето искатъ. Между това куманитѣ доста дълго време още останали въ околноститѣ на Цариградъ: често тѣ подходжали до самитѣ стени, завързвали битка, а понѣкога дори, за да покажатъ своята храбрость и, може да се прибави, щастие, което ги придружавало въ тия случаи, въ твърде малкъ брой се вмѣквали въ тѣй нареченитѣ врата на св. Романа и избивали тамошната стража, но после незабавно отстъпвали назадъ. Най-сетне тѣ (куманитѣ) пакъ съ всичката си войска си отишли назадъ въ своята страна, като карали предъ себе си пленници на цѣли стада като нѣкои животни, а

коне и разни други домашни животни — въ такова безбройно множество, както съ безбройни и звездитъ небесни” [62].

Не се минало много време следъ това, и царъ Калоянъ самъ потеглилъ презъ юлий 1206 год. въ походъ съ добре приготвена и многобройна войска. Най-първо той поискалъ да завладѣе Одринъ и Димотика, като мислѣлъ, споредъ думитъ на Никита, че „завоеванието ъа тия градове ще бжде достойна награда за цѣлата война и въ сжщото време виждалъ въ него осжществение на своето желание съвършено да изгони ромеитъ отъ Тракия и да я обърне въ живелище на дивитъ звѣрове”. Калоянъ най-първо се явилъ предъ Димотика и веднага поискалъ, щото жителитъ да го пустнатъ да влѣзе въ града, както това правѣли другитъ градове. Но тѣ му отказали, като казали: „Господине, когато ние ти се отдадохме и се възбунтувахме противъ франкитъ, ти ни се закле, че ще ни пазишъ искрено и ще ни избавишъ. Ти това не стори, а разори Романия; сжщо ние знаемъ добре, че ти ще постжпишъ съ насъ тѣй, както и съ другитъ”. И когато Калоянъ чулъ това, той обсадилъ Димотика, като поставилъ 16 бойни голѣми машини, и почналъ да опустошава цѣлата страна наоколо [63]. Той сполучилъ да отбие р. Марица, която презъ разни тайни канали снабдявала града съ вода, и постепенно разрушавалъ градскитъ стени съ огромни военни машини. Димотичани му предлагали да се предадатъ, да изявятъ покорностъ предъ него и да го признаятъ за свой царъ, като поставяли само едно условие — той да не влиза въ града. Но Калоянъ не се съгласилъ на това условие, защото той добре знаелъ, че то не е искрено, и решилъ съ пристжпъ да завладѣе грала. Той засилилъ бомбардировката на стенитъ отъ каменнометнитъ орждия, но срещналъ упорита отбрана отъ страна на обсаденитъ, които измисляли разни срѣдства, за да намалятъ силата на ударитъ, и при всѣки опитъ на българитъ да направятъ пристжпъ на пробититъ въ стената брешове или да притеглятъ машинитъ за изкачване на стенитъ, димотичани всѣкога храбро ги отблѣсвали, като нанасяли подъ влияние на отчаянието и въодушевението такива вреди, каквито сами търпѣли отъ него. Обсадата се продължила много безъ никакъвъ успѣхъ. Най-сетне Калоянъ се видѣлъ принуденъ да снеемъ обсадата и, като изгорилъ своитъ бойни машини, се оттегилъ въ България, „подбужданъ не толкова отъ своя неуспѣхъ, казва Никита, колкото поради достигащето отвсѣкжде и предаваще се отъ уста въ уста известие, че скоро трѣба да пристигне на помощъ на обсаденитъ силна и добре обучена латинска войска” [64].

И наистина, на постояннитъ молби отъ одринци и димотичани въ Цариградъ за помощъ латинцитъ следъ дълги колебания най-после решили да излѣзатъ отъ Цариградъ и да имъ се притекатъ на помощъ. Презъ Атира, Силимврия, гдето останали нѣколко дена, за да си набавятъ храна, и Виза, Хенрихъ съ войската си пристигналъ въ Одринъ, гдето населението ги посрещнало тържествено и съ голѣма радостъ. Латинцитъ се разположили на лагеръ предъ града и, следъ като сключили воененъ съюзъ съ ромеитъ и обиколили нѣколко пострадали отъ нашествието на куманитъ градове, възстановили ги, доколкото позволявало времето, и се впуснали да преследватъ неприятеля. Щомъ се получило известие за приближаването на латинцитъ, Калоянъ веднага отстжпилъ отъ Димотика и потеглилъ назадъ по долината на р. Арда, защото пжтътъ му Димотика—Одринъ—Верроя билъ вече завзетъ отъ латинцитъ. Когато дошло известие въ франкския лагеръ, че Калоянъ станувалъ при крепостъ Rodestuic (неизвестно), още на следния день франкитъ потеглили и очаквали да влѣзатъ въ бой съ цель да му пресѣкатъ пжтя на

отстъпването. Обаче Калоянъ снелъ лагера си и потеглилъ за своята земя. Латинцитъ го преследвали цъли петъ дена (до 3. юлий), и той вървълъ всъкога предъ тѣхъ. Тѣ навлѣзли въ Родопската област и на 5-ия день стигнали до едно хубаво мѣсто при крепость Ефраимъ (Le Fraim), гдето останали три дена. Тукъ единъ малъкъ отредъ отъ най-добри рицари на брой 50 предложили да продължатъ преследването, като мислили, че другитѣ нѣма да посмѣятъ да останатъ всрѣдъ неприятелската страна. Следъ единъ съветъ съ баронитѣ си Хенрихъ приелъ предложението, и тѣ стигнали до една красива долина предъ крепость Мъниякъ (Moniac), разположена на р. Арда, която му се предала. Тамъ тѣ останали петъ дена (до 14. юлий), а споменатитѣ рицари казали, че ще отидатъ да помогнатъ на Ренъе де Три. Хенрихъ, обаче, не се решилъ на такова опасно всрѣдъ Родопитѣ предприятие и останалъ въ кр. Мъниякъ, а рицаритѣ начело съ Кононъ Бетюнъ и Ж. Вилардуенъ заминали за Стенимахъ. По долината на Арда, презъ днеш. Кърджалии и по долината на Чамъ-дере къмъ днеш. Тополово рицаритѣ стигнали до крепостъта Стенимахъ, отгдето на 17. юлий (1206 г.) освободили защищаващия се тамъ геройски цъли тринайсетъ месеци пловдивски владѣтель Ренъе де Три съ неговитѣ петнайсетъ върни рицари. Баронитѣ се разположили въ самия градъ въ политѣ на крепостъта. Тѣ съобщили, че много пѣти чули, какво императоръ Балдуинъ умрѣлъ въ тъмница у Калояна, но не вървали; обаче, когато самъ Ренъе де Три потвърдилъ, че това е върно, тогава тѣ повървали и се твърде опечалили. Тѣ прекарвали само една нощъ въ града и на сутринъта напустнали Стенимахъ. На третия день (20. юлий) тѣ дошли въ лагера при кр. Мъниякъ при Хенриха, комуто съобщили за смъртъта на Балдуина. Следъ това латинцитѣ отново се върнали въ Одринъ и, като оставили тамъ силенъ гарнизонъ подъ началството на Теодора Врана, върнали се въ Цариградъ [65], защото тъкмо въ това време се получило достоверно известие за жестокото убийство на пленения при Одринъ и държанъ въ затворъ въ Търново латински императоръ Балдуинъ I.

Стр. 246

Относно смъртта на Балдуин срв. преглед на изворовите данни и на литературата у Б. Примов, Жофроя дьо Вилардуен, четвъртият кръстоносен поход и България, стр. 106 сл. Противно на гледището на В. Н. Златарски авторът приема в съгласие със сведенията на латинските източници, че Балдуин не е бил убит, а умрял от собствена смърт.
(Д. Ангелов)

Известията за смъртъта на последния сж крайно разноречиви, защото тя твърде отрано станала предметъ за разни легендарни разкази [66]. Но колкото легендаренъ характеръ и да носятъ известнитѣ засега разкази за последнитѣ дни на Балдуина I, все пакъ едвали може да има съмнение, че той е станалъ жертва на Калояновия гнѣвъ въ Търново, както това се потвърждава отъ самото време на погубването му. То е станало презъ пролѣтъта или въ началото на лѣтото на 1206 г., тъкмо тогава, когато Калоянъ билъ най-вече зълъ не само противъ латинцитѣ, които вече се бѣха съвзели следъ одринското поражение и бѣха успѣли да възстановятъ, както видѣхме, своята власть въ Тракия, но и противъ тракийскитѣ ромеи поради тѣхната коварна измѣна, и когато той се готвѣлъ да предприеме отмѣстителната си война противъ своитѣ врагове, може би, следъ като бѣ изпратилъ тамъ „необозримитѣ рояци скитски войски“, въ всѣки случай преди самъ да потегли въ походъ презъ юлий въ 1206 г. Само тогава Калоянъ намѣрилъ за добре да отговори на Инокентиевото писмо отъ августъ или септемврий 1205 г., въ което папата го съветваше, както видѣхме, чрезъ освобождението на пленения цариградски императоръ да сключи по-скоро миръ съ латинцитѣ [67]. Въ това писмо Калоянъ лаконически отговаря, че той не е могълъ да освободи

казания императоръ нито по свое решение, нито по заповѣдта на папата, „защото той (императорътъ) заплатилъ плътския си ланъкъ (т. е. се поминалъ), когато се държалъ въ затворъ“ [68], отъ което би могло да се заключи, че Балдуинъ I е умрялъ отъ естествена смъртъ, но Калоянъ не е могълъ иначе да пише на папата. Едновременно съ Балдуина I били избити тогава съ най-немилосърдна смъртъ и други ромейски пленници, безъ да се обръщало внимание на тѣхнитъ жалби и молби. Въ тѣхния брой билъ и логотетътъ на дрома Константинъ Торникъ. Следъ завоюването на Цариградъ отъ кръстоносцитъ той постъпилъ по неволя на служба при императоръ Балдуина и, като избѣгалъ отъ плена, въ който билъ взетъ отъ куманитъ на война, преминалъ на страна на българския царъ. Калоянъ, който го познавалъ отъ по-рано като членъ на разни византийски пратеничества, го приелъ подъ свое покровителство и го държалъ на почитъ, понеже много му помагалъ въ войната съ латинцитъ. Но, безъ да гледа на всичкитъ му заслуги, заповѣдалъ да го насѣкатъ на парчета, и го лишилъ дори отъ погребение [69]. Избиването, обаче, на ромейскитъ пленници едва ли може да се отдаде само на Калояновата жестокостъ и да е било безъ причина: то е било предизвикано отъ анти-българското движение презъ 1205 год., което не се забавило да се прояви и между пленницитъ въ самата България; вѣроятно, имало е опити за възстания, защото Калоянъ билъ принуденъ, както видѣхме, да се върне въ България, за да усмири нѣкакво възстание.

Но българскиятъ царъ не се задоволилъ само съ тия мѣропріятия. Наскоро следъ смърттa на Балдуина I той изпратилъ нови български и кумански войски въ Тракия съ решително намѣрение да доведе до край подчинението ѝ. Българскитъ войски тоя пѣтъ превзели и разрушили Димотика, опустошили околноститъ ѝ, заграбили голѣма плячка и откарали много пленници. Следъ това се обърнали къмъ Одринъ и го обсадили. Но известенъ за това отъ одринския гарнизонъ, начело съ Теодора Врана, Хенрихъ, който следъ смърттa на брата си билъ вече прогласенъ за латински императоръ (20. августъ), следъ като управлявалъ империята година и четири месеца, съ титла *moderator imperii*, бързо се явилъ на помощъ. Когато той се приближилъ до Одринъ, Калоянъ, щомъ се научилъ, че идѣлъ императорътъ, веднага се оттеглилъ отъ града къмъ българскитъ предѣли. Хенрихъ се разположилъ на лагеръ отвънъ града, гдето се явила депутация отъ одринци, които му съобщили, че Калоянъ откаралъ мѣже, жени и животни, че той разрушилъ Димотика и опустошилъ цѣлата околна страна и че българскиятъ царъ се намира на единъ день пѣтъ оттамъ. Хенрихъ решилъ да се срази съ него, за да избави пленницитъ и се впусналъ да го преследва на четири дена пѣтъ. Той навлѣзълъ въ България до Крънъ и Верроя (*Veroi*), чиито жители избѣгали въ планината, щомъ узнали за приближението на императора; тамъ латинцитъ намѣрили много храни и други блага.

[[срещу думитъ: „Той навлѣзълъ въ България до Крънъ. . .” на ръкописа (л. 152) е отбелязано съ моливъ: „За Крънъ вж. тукъ по-горе стр. 43 [= 72]. Тукъ едва ли трѣбва да се разбира крепостта Крънъ, а само областта”. — Ив. Дуйчев.]]

Императорътъ разположилъ войската си предъ града и разпратилъ хора да ограбятъ околната страна, отгдето били откарани доста стада отъ волове, крави и биволи и голѣмо количество други животни. Следъ два дни той потеглилъ оттамъ и пристигналъ въ градъ Блисмъ [70], който така сжщо билъ напустнатъ отъ жителитъ си; тамъ латинцитъ сжщо така намѣрили изобилие отъ всички

блага. Тукъ се получило известие, че на три лье оттамъ се намирали пленниците въ единъ долъ, които Калоянъ бѣ откаралъ съ тѣхнитѣ стада, кола и каруци. Хенрихъ назначилъ единъ отредъ, начело съ брата си Евстахия, който, като стигналъ на мѣстото, влѣзълъ въ битка съ Калояновитѣ хора и сполучилъ да ги разбие. Тогава били освободени отъ пленство до 20 хиляди мъже, жени и деца и три хиляди кола съ багажа имъ. Императорътъ следъ това се върналъ въ Одринъ [71]. Но Хенрихъ не се ограничилъ само съ това. Презъ есеньта той събралъ войската си и навлѣзълъ отново въ България. Той достигналъ до гр. Терми (La Ferme, при днеш. Айтошки бани, с.-з. отъ Бургазъ) [72], превзелъ го и се настанилъ въ него. Тамъ латинцитѣ останали три дена и оплячкосали цѣлата страна и разрушили гр. Аетосъ (Aquila при сег. Айтосъ) [73]. На четвъртия день тѣ потеглили отъ Терми, който, въпрѣки че билъ хубавъ и приятенъ и тамъ се намирали, споредъ Вилардуена, най-добритѣ на свѣта бани, императорътъ заповѣдалъ да го разрушатъ и изгорятъ. Латинцитѣ се върнали отново въ Одринъ, гдето останали до 1. ноемврий, понеже не могли да воюватъ съ настѣпването на зимата. Самъ Хенрихъ се върналъ въ Цариградъ, където го викали работитѣ на изтокъ [74].

Докато Хенрихъ билъ заетъ съ войната въ Европа противъ българитѣ, никейскитѣ императоръ Теодоръ Ласкарисъ, увлѣченъ въ успѣшната си борба съ трапезунтскитѣ Комнини, единъ отъ които — Давидъ, за да получи помощъ отъ латинцитѣ, се призналъ за васалъ на Хенриха, нарушилъ примирието отъ 1205 год. и сполучилъ не само да надвие съперника си, но и да завладѣе твърде важната крепостъ Пиги на Хелеспонтъ. Засилването на Никея обърнало вниманието на енергичния Хенриха, който побързалъ още презъ есеньта на 1206 год. да изпрати силна войска въ Мала Азия. Латинцитѣ успѣли не само да си отвоюватъ отнетата крепостъ съ помощта на единъ славянинъ Варина и неговитѣ съмишленици [75] и да завладѣятъ нѣколко ромейски градове, но и замислѣли вече да нападнатъ такива важни градове, като Пруса и Никея [76]. Въ това стѣснено положение Теодоръ Ласкарисъ потърсилъ съюза на българския царъ. Споредъ Вилардуена, той чрезъ свои пратеници съобщилъ на Калояна, че всички войски на Хенриха били прехвърлени въ Азия и императорътъ е останалъ въ Цариградъ съ малко хора; че сега той може да му отмъсти, като го нападнатъ двамата: той отъ една страна, а Калоянъ — отъ друга, и че Хенрихъ ималъ толкова малко войска, че не би могълъ да се защитава отъ тѣхъ двамата [77]. Предложението на Т. Ласкариса, както изглежда, било прието, и съюзътъ се е състоялъ, защото и по-сетне латинцитѣ сж смѣтали никейския императоръ и българския царъ като приятели и че си помагали взаимно чрезъ войната [78]. Въ силата на тоя съюзъ презъ мартъ на 1207 г. Калоянъ събралъ набързо, колкото можалъ, българи и кумани и навлѣзълъ въ Тракия. Той изпратилъ напредъ куманитѣ, за да грабятъ близкитѣ околности на Цариградъ, а въ началото на априлъ (1207 г.) самъ обсадилъ Одринъ и почналъ да го бомбардира съ 33 метателни машини. Обсадата се продължила цѣлъ месецъ. На две мѣста стѣнитѣ и кулитѣ били пробити до земята, така че обсадителитѣ се сражавали съ обсаденитѣ съ копия и мечове. Одринци се защищавали отчаяно; отъ дветѣ страни имало много убити. Но щастieto помогнало на обсаденитѣ. Куманитѣ, обогатени отъ голѣмата плячка, нагребена въ околноститѣ на града, отказали повече да стоятъ при Одринъ и се върнали въ земята си. Калоянъ, като не се надѣвалъ на другитѣ си сили, снелъ обсадата и се върналъ въ България [79]. Щомъ се научилъ за новото нападение на българитѣ въ Тракия, Хенрихъ веднага сключилъ исканото отъ Т. Ласкариса примирие и тръгналъ на помощъ на Одринъ; но понеже той не

намърлил тамъ неприятеля, нахълталъ отъ своя страна въ България на 4 дена пжтъ и на 5-ия день той дошелъ до политъ на Стара-планина въ единъ градъ, на име Авлинъ (Eulin), който Калоянъ отново населилъ съ хора. Жителитъ на тоя градъ избѣгали въ планината, нахѣдето Хенрихъ, следъ като латинцитъ ограбили околната страна, изпратилъ отреди да ги преследватъ; обаче, разбити отъ българитъ въ планинскитъ проходи, латинцитъ били принудени да се върнатъ въ Одринъ, а оттамъ Хенрихъ се върналъ въ Цариградъ. Следъ това българитъ отново нахълтали въ Тракия, като преследвали, отъ своя страна, латинцитъ [80].

Около това време Бонифаций Монфератски предприелъ отъ Съръ обиколка до Мосинополъ и навсѣкаде получавалъ клетва за вѣрность; оттука той поканилъ императора да се срещнатъ въ Кипсела (La Quirpesale), за да поговорятъ за общи действия противъ българитъ. Срещата се състояла, и тѣ решили въ октомврий с. г. да съединятъ силитъ си въ Одринъ и оттамъ да тръгнатъ въ походъ противъ българския царь. Въ края на юлий двамата господари се раздѣлили: Хенрихъ се върналъ презъ Одринъ, гдето билъ оставенъ Кононт Бетюнъ съ 100 рицари, въ Цариградъ, а Бонифаций — въ Мосинополъ, за да замине незабавно за Солунъ. Но въ Мосинополъ, увлѣченъ отъ думитъ на ромеитъ, какво неприятелитъ правѣли нападенията си недалечъ, той влѣзълъ въ близкитъ планини — въ Родопитъ, гдето попадналъ въ българска засада. Бонифаций, смъртоносно раненъ и оставенъ отъ своитъ, попадналъ въ пленъ; главата му била отрѣзана и донесена на Калояна, чиято радостъ нѣмала граница, тъй като „най-добриятъ, най-храбриятъ и най-щедриятъ рицаръ се простилъ съ свѣта“ [81]. Така и вториятъ отъ най-главнитъ дейци на четвъртия кръстоносенъ походъ загиналъ въ борбата съ българитъ. Следъ смъртъта на Бонифация Монфератски начело въ управлението на солунското кралство застанала жена му Маргарита като регентка за малолѣтния си синъ Димитра; обаче, властѣта се намирала въ рѣцетъ на конетабла на кралскитъ войски Амадея Буфи и графъ Оберто III Биандрате, които не само не искали да признаятъ върховната властъ на Хенриха, но и мечтаели подъ управлението на една вдовица и едно дете да се разпореждатъ произволно по свое усмотрение и окончателно да се отцепятъ отъ Цариградъ [82]. Обаче на първо време тѣ трѣбало да се погрижатъ за своето самосъхранение, защото Солунъ отново се заплашвалъ отъ българитъ.

Смъртъта на Бонифация Монфератски била за българския царь най-сгоденъ моментъ, за да възобнови войната противъ солунското кралство. Калояну, разбира се, не сж били неизвестни промѣнитъ, които сж станали въ Солунъ, той твърде добре разбиралъ, че тъкмо сега, когато управлението на кралството се намирало въ рѣцетъ на една слаба жена съ малолѣтния ѝ синъ, той ще може много по-лесно да се разправи и унищожи тая латинска държава, която въ лицето на маркиза Монфератски представляла най-силенъ отпоръ при осжществяването на плановѣта на българския царь, и изобщо да се закрепилъ здраво властѣта му въ юго-западнитъ български земи. Затова, щомъ се научилъ за смъртъта на Бонифация, Калоянъ събралъ многобройна армия и презъ августъ потеглилъ въ походъ. Той скоро се явилъ предъ стенитъ на Солунъ и го обсадилъ. Ето какъ поетично ни описва тая обсада съставителътъ на 27-то чудо въ чудесата на св. Димитра Солунски. „Българскиятъ царь Иванъ се устремява къмъ солунския градъ съ неудържимъ стремежъ съ войска, по-голѣма отъ водния пѣсъкъ, отъ българии, дроматии, татарии, хазарии, гърци, алани, руси — цѣло семейство отъ всѣкакъвъ родъ, каквито храни северната страна. . . Тамъ имаше

копиехвъргачи (εχμιγε = гръц. αἰχμηταί), стрелци, шлемоносци, щитници, пращници, копиеносци и всъко друго изобретение на бойното опълчение. Предъ него (царя) дойде воеводата на войската, Манастиръ, — той бѣше най-воинствениятъ въ боя — като настаняваше безбройната войска и я разположи на лагеръ за кратко време при рѣка Галикъ на тревенисто поле. Следъ него и българскиятъ царъ разпѣва палатката си съ толкова военна сила въ Лагадинъ, — това мѣсто отстои недалечъ отъ града — и доста му бѣше да достави за конетѣ вода и трева въ преголъмо количество. И тъй, събиратъ се войскитѣ отъ Галикъ и Лагадинъ, и града на великия (мъченикъ), Солунъ, увѣнчава вѣнецътъ на нужда, но не на прослава, заобикаля се отвсѣкъде съ войска; полкове изпълниха наоколо, всички хѣлмове се изравниха, а земята долу се тресѣше отъ конскитѣ въоръжения, а въздухътъ отгоре изпущаше противенъ гласъ отъ цвиленето имъ (на конетѣ) и тропотъ, подобно на грѣмъ, удряше и влагаше трепетъ въ сърдцата на гражданитѣ. . . Когато пѣкъ царътъ се приближи съ многобройнитѣ тия войски, враждебно настроенъ, откъмъ севернитѣ високи хѣлмове, отдето се представя цѣлиятъ градъ, той, като отъ височина гледаше и виждаше величавитѣ и хубави къщи и честнитѣ църкви, разпитваше и изучаваше; а когато видѣлъ и дома на великия Димитра, попита и узна, че това е църквата на Димитра мжченика, веднага той слѣзе отъ коня и се поклони и така рече: „Св. Димитре, — подобава безъ приструвки отъ честь да каже варварскиятъ гласъ — ако превзема тоя градъ, ще ти изградя добѣръ мѣнастиръ“. Противъ свѣтлия тоя градъ се взема лукаво решение, което Богъ свише не утвърди, като унищожава решенията на народитѣ: да разруши града на мжченика, да го изпраздни отъ всички обитатели негови, които биха избѣгнали острието на меча, и да го събори наравно съ земята до основи, като хвърли въ запустение благонароचितия, славния и най-красивия отъ градоветѣ (градъ) и искаше да почернѣе и да стане поле безъ следи.

Но ти, Димитре, добрий мжчениче, градопазителю, отечестволюбче, великий военачалниче на божието опълчение, като се надсмѣешъ на неговото учудване и се подиграешъ съ суетното му решение, изостри своето орѣжие противъ него. Обаче, той (св. Димитъръ) се въздържаше, като му (на царя) даваше време, следъ като благоразумно се разкае, да отстъпи отъ злобата и суетата, която замисляше. Но той (царътъ) не, а колкото можеше скоро, изпраща разузнавачи (сходники) около цѣлия градъ и да изброятъ поотдѣлно всички кули и (да измѣрятъ) всичкитѣ разстояния на стенитъ между тѣхъ, всички жбери. Набѣрзо цѣлото старчество на оня полкъ заседава на съветъ за това, и съветътъ нарежда боя: къмъ всѣка кула на града единъ отредъ отъ войската му да се приближи и всѣки отредъ да донесе по две стѣлби; като всички войски около града наедно и изведнажъ действуватъ, да се придържатъ о закона за боя и съ викъ само и лесно ще го преодолеятъ; и той (градътъ) трѣбаше да излѣзе на дѣло, но де градътъ при толкова безбройно множество войски имаше вжтре способни за бой люде, ако да не бѣше издигналъ силата си пакъ великиятъ пазителъ нашъ и военачалникъ всѣкога победителъ, който язди спасително за града яздене” [83].

Но на Калояна не било съдено да довърши почнатата обсада, защото презъ нощъта срещу деня, когато била назначена обща атака на града, той скоропостижно се поминалъ. Внезапната смъртъ на Калояна подъ стенитъ на Солунъ и обстоятелствата, при които тя се случила, скоро станала предметъ за народни приказки, които се оформяватъ въ 27-то чудо отъ чудесата на

великомъченика Димитра, патрона на града. Ето какво се разказва тамъ за нея. „Докато българският царь Иванъ отъ вечерята бѣ наредилъ всѣка хитростъ и цѣлия си съветъ и полкъ и бѣ приготвилъ панцири, оржия и лѣкове, цѣлото друго нареждане (а именно), още отъ сутринята на разсъмване, когато слънцето се покаже отъ изтокъ, да обиколятъ града за бой и воюване, се обърнало на сънъ, защото настѣпила нощта на неговото умъртвяване. И не стана, както приличаше, нищо друго, освенъ това, за което нощемъ се мечтае (а именно), че пълковетъ му завзематъ (ратовати) града, че по стълбитъ се качватъ на стенитъ, че вижда мжжеубийства, че чува метежъ, че съ голѣма гордостъ влиза вътре въ града. Обаче това за него бѣше само до полунощъ, следъ като бѣ заспалъ. Докато още свѣщи му освѣтяваха нощната тъмнина въ палатката, когато юноши предстояха и бодърствуваха и стража пазѣше, както е обичай, предъ него, тогава, тъкмо тогава твърде рано въ края на нощта Богъ допустна на своя мечъ на отмъщението да заблистее и го наострилъ, като на точило, чрезъ ревността на мжченика. И бодърстващиятъ, наистина, стражъ и защитникъ на нашия градъ, великиятъ на великия царь войникъ, Димитъръ конникъ, на бѣлъ конь внезапно се явява на българския господарь и поразилъ веднага клетника въ сърдцето. Последниятъ, като силно завикалъ, почналъ да хока главния началникъ на войската, Манастра, какво той е нараненъ тъкмо отъ него, защото нему се показало, че видѣлъ, какво той, възседналъ на породистия и бѣлъ конь, на който обикновено яздилъ, дошелъ вътре въ палатката и забилъ въ сърдцето му копие, което той (Манастръ) обикновено носѣлъ. И той (Калоянъ) пакъ продължаваше да укорява тогава и така често, че тоя (Манастръ), разбуденъ отъ виковетъ, скочилъ отъ постелката си, защото палатката била съседна нему, влѣзълъ, видѣлъ, явилъ се и чулъ: „Ти, който бѣше дошелъ тукъ преди малко, възседналъ на бѣлия си конь, ме прободешъ съ копие”. (Военачалникътъ) се силно изплашилъ и казалъ: „Не, царю! Съжали се, смили се! Не е възможно това, не! Тебъ ти се е причудило, не е истина!” Оня (Калоянъ), понеже бѣ получилъ дълбока рана, страшно се превивалъ, викалъ и стенѣлъ. Така той бѣ справедливо прободенъ въ корема, и голѣмо количество чиста кръвъ се излѣ навънъ, за да се потопи кракътъ ти, Димитре, въ кръвта на твоитъ врагове, заради тоя твой градъ. И почналъ да изнемогва. Като видѣлъ това главниятъ военачалникъ на войската му, Манастръ, колкото било възможно скоро, турилъ го възнакъ и безогледно се спусналъ да бѣга; като се спасилъ съ хитростъ, съ такава бързина отстѣпилъ, а подиръ него и съ него и цѣлата оная безбройна войска, така скоро, като че ли нѣкои бореади гонѣли тѣхъ съкрушенитъ. Страхъ и трепетъ нападналъ на тѣхъ като предъ нѣкой чужди обхватъ. Обаче и тоя (Калоянъ) не проживѣлъ дълго, но въ сѣщия още день на залѣзъ-слънце, както еднодневното животно въ Библията, умрѣлъ насилствено. Така клетникътъ пожъналъ плодоветъ на собствената си злоба и суета, като изпилъ до дъно (до самата тригя) гърнето на яростта и чашата на гнѣва Господень, и когато божественото острие се опило, той билъ подложенъ на изпитание. Защото неговото усилие се обърна върху главата му и неговата неправда достигна до върха; той падна самъ въ ямата, която бѣ приготвилъ: едно само копие на (велико)мжченика било достатъчно, за да отмъсти за неговитъ многобройни злини, и справедливата кръвъ на неговитъ вътрешности изтича въ замѣна за многото несправедливи кърви” [84].

Тая легенда, несъмнено, е била съставена въ Солунъ наскоро следъ оттеглянето на българскитъ войски отъ стенитъ на града и, може би, още въ сѣщия день, щомъ се разчуло за смъртта на

Калояна. Отначало тя е ходила като слухъ, а после послужила като основа за 27-то чудо отъ чудесата на св. Димитра, което е било съставено отъ самия Ивана Ставракия, дяконъ при църквата св. Димитъръ въ Солунъ, близъкъ съвременникъ на самото събитие, защото той е живѣлъ въ XIII вѣкъ [85]. Отъ съчинението на Ив. Ставракия, тя се разпространила навсѣкѣде, както се види отъ разнитѣ приписки и прибавки къмъ ръкописитѣ на историята на Никита Акомината. Така, въ единъ ръкописъ, гдето се говори за превземането на Варна отъ българитѣ, се чете: „О, най-безбожний между човѣцитѣ Иване! Ти по справедливостъ си билъ нареченъ отъ тогавашнитѣ християни Скилоиоанъ (Σκυλοῖωννης) — Кучеиванъ, защото никой не е причинилъ повече отъ тебе злини на нещастнитѣ ромеи. Когато наскоро следъ превземането на многострадалния Цариградъ ти се опълчи срещу Солунъ, ти явно бѣ убитъ отъ великомъченика Димитра, о безбожнице! както е писано въ неговитѣ чудеса”; на друго мѣсто стои:

„Този е безбожникътъ, нареченъ по-сетне Кучеиванъ, когото великомъченикъ Димитъръ погуби, когато той се опълчи срещу Солунъ, както е писано въ неговитѣ чудеса”; или пъкъ тамъ, гдето става дума за убийството на Балдуина, се чете: „най-безбожний отъ човѣцитѣ, Скилоиоане българино, и какъвъ най-дивъ звѣръ извърши това? Твоята престѣпна душа да не намѣри никога какво да е успокоение” [86]. Сжщо по 27-то чудо и биографътъ на св. Сава Сръбски, Теодосий (отъ края на XIII и начало на XIV в.), който пише за Калояна цара загорскаго, егоже, глаголютъ, оуби светии Димитріе, разказва следното: „Калоянъ, царъ загорски, се вдигна и като разори много гръцки градове по цѣла Тракия и по цѣла Македония, защото тогава царуваха франкитѣ и владѣха Константиновия градъ, безъ да скърбятъ за разорението на другитѣ градове, понеже не ги смѣтаха за свои, той, като ги намѣри праздни и безсилни, разоряваше. Дойде той съ много войски, както въ старо време Сенахеримъ срещу божия градъ, срещу до край-земя прославения богохранимъ голѣмъ градъ Солунъ, срещу родината на св. великомъченикъ и страстоносецъ Димитра, — въ него градъ лежатъ и честнитѣ му мощи, отъ които тече миро, — безъ да се посрами отъ светостта на светеца, нито пъкъ да се стресне отъ чудесата, които ставатъ отъ него при светия му ковчегъ чрезъ мироизвиране, и мислѣше, както другитѣ градове, тъй и Солунъ да разори и да го докара въ крайно запустение. Но чрезъ горещото предстателство на светеца предъ Бога той се отказа отъ суетния си помисълъ, не изсипа тулъ стрели, нито извади оржие, а заедно съ пристигането си при града по божия присѣда отъ невидима рана въ сърдцето си получи смъртъ, неочаквано се помина. И тъй, чрезъ молитвитѣ на светеца Богъ запази града невредимъ. Дошлитъ войски, обхванати отъ ужасъ, боейки се отъ светеца, намислили да бѣгатъ, но началствуващитѣ воеводи не искали да оставятъ своя царъ за поругание на гражданитѣ и за ядене на звѣрове и птици, а като имаха вѣра къмъ него и показваха последната си обичъ, понесоха мъртвия си царъ съ себе си; а понеже се бояха отъ дългия пътъ, тѣ разрѣзаха корема му, като извадиха всичкитѣ му вътрешности и тѣлото му обсолиха, отнесоха го въ своя си” [87]. Въ последния пасажъ Теодосий значително се различава отъ Ив. Ставракия и, трѣба да се предполага, че това сж негови измѣнения и съображения, защото такъвъ славенъ царъ не е могълъ да бѣде напустнатъ отъ войската и пълководцитѣ си следъ смъртта му.

Подобенъ на 27-о чудо разказъ за смъртта на Калояна намираме и въ историята на Георгия Акрополита, но той, както изглежда, не иска да вѣрва на чудото. Ето какво той пише: „Когато

достигна до самия Солунъ, Калоянъ умрѣлъ тамъ, схванатъ отъ бодежи въ страната (πλευρίδι νόσῳ), а нѣкои казвали, че смъртта последвала отъ божия гнѣвъ къмъ него. Защото на сънъ му се показало, че единъ въоръженъ мъжъ го нападналъ и го ударилъ съ копие въ плеврата. И наистина, никога отъ нѣкого не сж се нанасяли на ромейската земя толкова злини, (както отъ него), поради което било му турено име, съ прозвището отъ куче: той бѣ нареченъ отъ всички Скилоиоанъ. Защото, като присъединилъ къмъ себе си народа на скититѣ, встдшилъ въ роднински връзки съ тѣхъ и усвоилъ характера на звѣрската имъ природа, той се гордѣлъ съ убийствата на ромеитѣ” [88]. Легендата за смъртта на Калояна намираме у западнитѣ писатели. Така Алберикъ само отбелязва: „За Иваница, краля на България, ние чухме, че, когато отивалъ противъ Солунъ, билъ убитъ отъ св. Димитра” [89]. Нѣщо повече ни дава Робертъ де Клари, който се счита за единъ отъ най-надежднитѣ западни писатели за латинската империя следъ Вилардуена. Той разказва, че следъ смъртта на маркиза Монфератски, Калоянъ обсадилъ Солунъ, въ който маркизата и рицаритѣ заедно съ другия народъ, които защитавали града, се затворили. Като не се уповавали на своята сила и на здравината на градскитѣ стени, рицаритѣ и жителитѣ се обърнали съ молба къмъ св. Димитра, покровителя на Солунъ, да ги избави отъ неминуемата гибелъ, и той послушалъ молитвитѣ имъ. Една сутринъ, когато Калоянъ спалъ въ палатката си, при, него се явилъ св. Димитъръ и го поразилъ въ сърдцето съ копие. Когато неговиятъ народъ и куманитѣ се научили, че той е мъртъвъ, тѣ се прѣснали и се върнали въ земята си [90].

Отъ съпоставката на всичкитѣ тия известия за смъртта на царъ Калояна се явява въпросъ: има ли въ основата на легендата нѣщо фактично, нѣщо истинско, или изобщо умрѣлъ ли е Калоянъ отъ естествена или насилствена смъртъ? Ако близкиятъ по време византийски историкъ, Георги Акрополитъ, се отнася скептически къмъ разказа на чудото, че св. Димитъръ е убилъ Калояна, и е готовъ по-скоро да приеме, че последниятъ умрѣлъ отъ естествена смъртъ, то това ясно говори, че тукъ е нѣмало никакво чудо, а реално убийство на Калояна, което извършилъ въ палатката му нѣкой отъ неговитѣ близки. Въ разказа на чудото, както видѣхме, фигурира една личностъ, която, очевидно, е историческа, именно Калояновиятъ главенъ военачалникъ Манастъръ, чието име явно сочи на неговия кумански произходъ [91]. Въ последната минута на живота си Калоянъ него настойчиво обвинява въ нараняването си. Това обстоятелство едва ли може да бжде измислица на Ив. Ставракия, който върху тоя истински фактъ е построилъ цѣлия разказъ на чудото, изложено тѣй картинно отъ него, следов., че Калоянъ е умрѣлъ отъ насилствена смъртъ, т. е. че убийството му е плодъ на нѣкой заговоръ, въ това не може да има никакво съмнение. Това ще се докаже, ако се обърнемъ къмъ събитията, станали веднага следъ смъртта на Калояна въ Търново.

Георги Акрополитъ разказва следното: „И тѣй, когато (Калоянъ) но тоя начинъ умрѣлъ, завладѣлъ властта надъ българитѣ синѣтъ на сестра му, на име Борилъ, следъ като взелъ за жена вуйна си скитянка, а сина на Асѣня Иванъ, който билъ още въ детска възраст, нѣкой, като го грабналъ тайно, казалъ, че отишелъ при скититѣ” [92]. Изтъкнатитѣ тукъ два факта — женитбата на Борила за жената на Калояна куманка и отвличането на сина на Асѣня I, Иванъ Асѣня, правия наследникъ на престола, който не билъ излѣзълъ още отъ детската възраст [93], — ясно показватъ, че Борилъ завзелъ престола не по право, а узурпаторски въ силата на единъ заговоръ, жертва на който станалъ Калоянъ [94]. Тоя заговоръ несъмнено е излѣзълъ изъ срѣдата пакъ на куманската

болярска партия, защото въ него главни действащи лица били кумани: царицата куманка и главният военачалник Манастиръ. Куманитъ боляри, недоволни, може би, отъ това, че Калоянъ не изпълнилъ даденитъ отъ него тъмъ обещания при завземането на престола въ 1197 г. и ползувайки се отъ последнитъ военни несполуки на своя царь, решили да се разправятъ съ него сжщо тъй, както съ по-старитъ му двама братя, Петра и Асѣня. Както въ 1196 год. изтъкнаха въ заговора противъ Асѣня I Стари неговия братовчедъ Иванка, така и сега тѣ привлѣкли на своя страна неговия сестриникъ Борила, комуто, очевидно, обещавали да го направятъ така сжщо царь, ако застане начело на заговора; затова и Стефанъ Първовѣнчани въ житието на св. Симеона (баща си Ст. Неманъ) го нарича

**законопрѣстоупнаго цара българскаго... негоже безаконие късемоу
мироу не оутан се. прѣспѣ во Нродоко безаконие поистинѣ**

[95]

Тукъ не по-малко е спомогнала и царицата, която, сама, може би, недоволна отъ мъжа си, е държала страната на куманската партия и, отъ своя страна, е обещала на Борила да се ожени за него като срѣдство да се закрепи на престола. Погубването на Калояна било възложено върху пълководеца Манаистра, който е принадлежалъ на куманската партия и е билъ, очевидно, единъ отъ главнитъ съзаклятници. При такова едно положение на работитъ съвсемъ понятно става и изчезването на правия наследникъ на престола. Като се бояли, да не би при узурпацията на властта синоветъ на Асѣня I, Иванъ Асѣнь и Александъръ, да ги постигне нѣкоя зла участъ отъ страна на братовчедъ имъ Борила и неговитъ съмишленици, българскитъ боляри, приятели и роднини на царстващата династия, намѣрили за добре да ги скриятъ отъ очитъ на узурпатора вънъ отъ държавата; тѣ били отначало тайно държани, а после отведени, както ще видимъ, въ Русия (περὶ τὰ τῶν Ῥώσων), гдето останали презъ цѣлото царуване на Борила. Затова и тоя, който ги грабналъ, за да маскира тѣхното отвличане, казалъ, че Иванъ Асѣнь отишелъ при куманитъ. Дали заговорътъ отъ 1207 г. е ималъ нѣкаква връзка съ възстанието въ 1205 г., което бѣ извикало Калояна въ Търново, когато той се наслаждаваше съ блѣскавата си победа надъ ромеи и латинци, не може да се установи. Едно е вънъ отъ всѣко съмнение, а именно: че, ако въ 1205 год. царь Калоянъ сполучилъ своевременно да усмири възстанието и строго да накаже начинателитъ и съучаствитъ имъ, то въ 1207 год. той не можалъ да предупреди злото: той станалъ жертва, както и двамата му по-стари братя, Асѣнь и Петъръ, на кознитъ на куманската партия.

Стр. 261

Във връзка с въпроса, къде е бил отведен Иван Асен II със своя брат, срв. И. Дуйчев, Приноси към историята на Ивана Асеня II, София, 1943 г., стр. 152. Авторът счита, че първоначално Иван Асен II наистина е бил отведен при куманите, а впоследствие (не веднага през 1207 г.) е намерил прибежище в Галичкото руско княжество. По него време той е бил, както приема И. Дуйчев, на около 11—12 години.

(Д. Ангелов)

Така завършилъ своя животъ царь Калоянъ, единъ отъ най-виднитъ царе на второто царство, който въ България възкреси паметта на царь Симеона, а на ромеитъ напомни за времената на тоя страшенъ за тѣхъ български царь. Българският синодикъ представя Калояна като такъвъ, който е „удържалъ много победи надъ гърци и франки“ [96], а патриархъ Евтимий въ житието на св. Филотея характеризира него и неговото царуване така:

Въ тоже крѣмѣ (когато кръстоносцитѣ нападнали Византия) и царство българское, крѣпко сѣще и силно сѣло, въсѣмъ шкрѣстнымъ страны шѣемѣше же и покарѣше. Царская же скуптра тогда оупракаѣше добръ же и краснѣмъ благо-чѣстикѣйшій и слакнѣйшій царь Калѣиѣаннѣ. И видѣвъ грѣчское царство въсѣчкы изнемогше, мажестѣкнѣ и тѣ на то подкигъ сѣмъ, многы грады же и вси поплѣни же и разори. И въсѣ, таже тамо краснаа, събракъ, въ свой прѣнесе слакнѣй градъ Трънокъ, люди же въсѣмъ и еше же и скѣти въсѣмъ на скожъ прѣсѣли дръжавѣ.

[97]

На друго мѣсто патриархѣ пише:

По мнѣсѣ же врѣмени грѣчскому оскѣдѣвшоу царствоу и оумаленоу въсѣчкы, българскому же и сѣлау къзвеличикоу сѣмъ, благочѣстикѣйшій царь Калѣиѣаннѣ българское тогда пракаѣше скуптро. Сѣлау же хрѣбѣрствоуа тогда, прѣать грѣчскыа зѣмлаа часть не малѣ, Тѣракѣ глагола и Македонѣ, Тѣркалы же и Далматѣ, къ симъ же Неадѣ и Бладѣ и еше же и Бѣвалѣ.

[98]

На трето мѣсто у патриарха четемъ:

Тогда оубо (следъ боя при Одринѣ), тогда сѣлау слакнѣй Калѣиѣаннѣ, царь българскыи, мажѣкы на Грѣчскѣ прѣ-полса сѣмъ дръжавѣ и въсѣмъ грады тѣхъ поплѣни же и расыпа, въсѣмъ тѣхъ оудръжа зѣмлаа даже до Драча. И не тѣчѣ же иже братъ его по плѣти, старыи 'Исѣнѣ, оудръжа зѣмлаа, нѣ и мнѣжайшѣа ѡтъ него.

[99]

И наистина, Калоянѣ билъ добръ полководецъ и войникъ — качества, които били необходими за българския царь въ дадената епоха, за да осъществи идеята, завещана отъ неговитѣ предшественици и братя Асѣня I Старий и Петра, именно, идеята за окончателната закрепѣ на политическата независимостъ и църковна самостоятелностъ на възобновената българска държавѣ. И царь Калоянѣ сполучи да осъществи тѣя идеѣ. Изпратенитѣ нему отъ папа Инокентия III знакове на царското достоинство и неговото тържествено коронясване отъ папския легатъ му донесоха законно мѣсто между коронованитѣ господари на Европа, и правата му на престола били осветени и признати, споредъ тогавашния обичай, отъ властѣта и авторитета на римския първосвещеникъ. Съ тѣя предимства той отстранявалъ претенцитѣ на Маджарско, Византия и латинската империя върху България и се закрепвало престолонаследието за неговата династия. Наистина, Калоянѣ не

сполучилъ да даде на българската църква пълна самостоятелност и равноправност съ другитъ голѣми църкви, до което той се домогвалъ, но за него на първо време било достатъчно и това, че съ издигането на търновския архиепи-скопъ въ санъ примасъ на царството, България се освобождавала отъ властта на цариградския патриархъ.

Но съ това не се изчерпвала задачата на Калояна. Преди всичко, българскитъ земи не били още събрани подъ скиптъра на търновския царь. За да обедини подъ една власт частитъ на българския народъ, той трѣбало да се представи като равенъ и по власт, и по значение на ромейския по-напредъ, а после и на латинския императори; той трѣбало да се сдобие съ високото положение на оня свещенъ и отъ Бога помазанъ βασιλεύς или imperator, подъ властта на когото всички съсловия и народи въ държавата трѣба да се подчиняватъ безпрѣкословно, за да може на законно основание да разшири предѣлитъ на царството въ неговитъ естествени граници. Завоеванието, обаче, на Цариградъ отъ кръстоносцитъ и основанието на латинската империя дали потикъ на Калояна да разшири политическитъ си планове. Той съумѣлъ да оцени новото положение на работитъ на Балканския полуостровъ и, като се облѣгалъ на собственитъ си сили, намислилъ да осъществи идеята, която въодушевяваше царетъ отъ първото царство — основаване на българо-византийско царство съ столица Цариградъ. Той, обаче, не можалъ да прокара и да осъществи тая идея при всичкитъ благоприятни обстоятелства, защото билъ лошъ дипломатъ и политикъ. Увлѣченъ отъ мисълта, че нему сѣдбата е опредѣлила да седне върху престола на източнитъ императори, той малко си давалъ отчетъ, дали народътъ му който наскоро преди това едвамъ бѣ смѣкналъ отъ себе си чуждото иго, билъ подготвенъ политически и културно, за да изнесе на плещитъ си тая привлѣкателна и грандиозна, но мжчна задача. Съ сключването съюза съ най-върлитъ и вѣковни врагове на българския народъ — тракийскитъ ромеи, той отстъпилъ отъ традиционната национална политика на своитъ предшественици и самъ измѣнилъ на себе си; поради това той не можалъ да използва сложилитъ се тъй сгодно за него събития на полуострова следъ превземането на Цариградъ отъ латинцитъ, и неговитъ блѣскави победи и обширни завоевания станали жертва на ромейското коварство, вѣроломство и измѣна. Що се отнася до вътрешната дейность на царь Калояна, почти нищо не знаемъ. Известно е само, че той по примѣра на брата си Асѣня I за прослава на престолния градъ презъ времето на своитъ войни пренесълъ въ „свой славнай град... Тръновъ“ мощитъ на следнитъ светии: 1. на св. Илариона Мъгленски и били положени при царь Ив. Асѣня II въ църквата Свв. 40-тъ мжченици [100]; 2) на св. Филотея и положени били въ църквата св. Богородица Темнишка [101]; 3. на св. Михаила воинъ отъ Потука и били положени „въ велицѣй патріархѣ цркве стго Възненїа“ [102], и 4. на св. Ивана отъ Поливотъ, донесени отъ Месина (или Мосинополь) [103], но де сж били положени, патриархъ Евтимий не посочва, както пъкъ за другитъ мощи не казва, отде сж били донесени.

Стр. 264

Отрицателната оценка на В. Н. Златарски за сключения през 1204 г. българо-гръцки съюз не може да се приеме. Напълно правилно и оправдано е било двата съседни балкански народа да се сплотят за обща борба срещу западните завоеватели, които са били опасни не само за гърци, но и за българи.

(Д. Ангелов)

Нѣма съмнение, че отъ голѣмата и разнообразна плячка, която отнасяли съ себе си куманитъ, известна частъ е отивала въ полза на българския царь, но отъ нея сж се ползували само боляритъ,

когато економическото положение на народа, който тръбало постоянно да воюва, едва ли е било цвѣтуще; това най-добре се доказва отъ почналото се въ България следъ смъртта на Калояна богомилско движение, въ което стопанско-економическиятъ въпросъ е игралъ всѣкога твърде важна роля [104]. Поради изключителното политическо положение, въ което се намирала България въ дадената епоха на Балканския полуостровъ, всичкото внимание и грижа на Калояна, както изглежда, били съсредоточени въ укрепяване на градове и възстановяване на стари разрушени, а главно за уредбата на добра войска и снабдяването ѝ съ отлични за онова време оржия и обсадни и други оржия. При него българитъ побеждаватъ враговетъ не само въ планинскитъ проходи, но и на открито поле и превзематъ яко укрепени градове. Съ тая добре уредена армия царъ Калоянъ достигалъ чакъ до самитъ стени на Цариградъ, наводдалъ страхъ и трепетъ както на ромеи, тъй и на латинци, богати и укрепени градове обръщалъ въ купища развалини; навсѣкъде той носѣлъ съ себе си смъртъ и опустошение. Ето какъ съвременникътъ описва плачевното състояние на латинска Тракия презъ великденскитъ дни на 1206 год.

„Справедливо може да се каже, че никога око не е видѣло, ухото не е чувало и не е лохождало до човѣшкото сърдце това, което извършиха куманитъ и българитъ презъ времето на, тия нашествия. Обширнитъ, знаменити и многолюдни до тогава градове, красивитъ около градоветъ села, отлично обработенитъ полета и ливади, цвѣтущитъ градини, които изобилваха съ плодородие отъ напоението на непресъхващи рѣкички, високитъ дворци, великолепитъ, артистично иззидани и разписани съ разноцвѣтни багри палати, банитъ съ всички удобства, обвисналитъ съ плодове лозя, обилнитъ съ жетва нива и хиляди други предмети, които произвеждатъ различнитъ времена, които радватъ земята и правятъ нашия животъ на нея приятенъ, сладъкъ и многожеланъ, — всичко това, следъ изтрѣбването на населението, стана живелище за едни само таралешечи и диви животни. Ако да можеше нѣкой да хвърли само единъ погледъ върху това, то той, обхванатъ, разбира се, отъ най-голѣма скръбъ и удряйки се въ гърдитъ, съ сълзи на очи би казалъ, че вижда разрушението на вселената или поне възобновението на онова състояние на свѣта, когато Богъ заповѣдалъ да израстатъ отъ недрата на земята зеленина, трева и всѣкакви растения, които посѣватъ семе отъ своя родъ и по подобие, а човѣкътъ не съществуваше още, за да се ползува отъ всичко това. Де ще намѣря за своя езикъ такова богатство отъ изрази, които да бѣдатъ достатъчни за подробно и пълно изброяване на толкова много злини? Или отде да взема доста силенъ и високъ гласъ, за да предамъ описваното въ слухъ на далечнитъ потомци? Колко е нещастенъ писателътъ, който, подобно на мене, е принуденъ да говори за толкова безбройни злополуки и да препълни речта си съ описания на своитъ и на съотечественицитъ си страдания! Въ състояние ли е нѣкой съ пълно равнодушие да гледа победни паметници, подобни на тия, които сж въздигнали нашитъ неприятели? Въ старо време победителитъ отъ чувство на хуманностъ и отъ нежелание да запазятъ споменъ за враждата навѣки, издигали сж победни паметници отъ дърво, или отъ неголѣми камъни съ такава целъ, щото тѣ, като престоятъ нѣколко време, да изчезнатъ после като свидетелства и залози не на приятелство, а на вражда и кръвопролитие. А варваритъ, на които сега Господъ ни е предалъ за наказание, оставиха като дири на победитъ си надъ насъ развалини на градове и на навсѣкъдешно запустение. Но тъмъ това бѣ малко. Тѣ непременно искаха да достигнатъ най-крайния върхъ на жестокостта, — да се опиятъ съ кървава свирепостъ, — ето, когато нѣкой отъ

тѣхъ умирахъ отъ естествена ли смъртъ или на война, тѣ, като заравяли съ умрѣлитѣ боевитѣ имѣ коне, на които тѣ яздѣли, лжковѣтъ съ тетевитѣ, двоеостритѣ имѣ мечове, въ сжщитѣ гробове заравяли живи и плененитѣ ромеи. Кой би могѣлъ тукъ да откупи, кой би могѣлъ да спаси клетницитѣ?! Така варваритѣ не знаятъ нито мѣрка, нито граници на безчеловѣчието. Когато се изсипаха (върху насъ) тия злочестини и тоя невидимъ и нечуванъ ужасъ, бѣха великденскитѣ дни на деветия индиктъ (вариантъ: на девети априлъ) [105], шесть хиляди седемстотинъ и четиринадесета година (6714 = 1206). Така всѣко мѣсто, гдето преминавалъ нѣкой кумански отредъ, едновременно съ пѣене на победни химни църквитѣ се огласяваха съ силенъ стонъ на победенитѣ: писъци, викове и плачове заглушаваха праздничния шумъ и въ туй време, когато върнитѣ възпѣваха опустението на гробовѣтъ, разрушението на ада, възстанието отъ мъртвитѣ, цѣли многобройни градове потъвали въ преизподнята земна или въ страшнитѣ и мрачни селения на ада. И тукъ влѣкатъ въ пленъ; на друго мѣсто грабятъ; тукъ хвърлени на улицата малки деца; тамъ копаютъ изнемошѣли старци. Но кой има толкова сили за скръбъ и ридание, за да може достатъчно да оплаче всичко това и да го напои съ сълзи? Не току тѣй и не случайно, разбира се, бѣше и това, гдето преди нашествието на скититѣ налетѣха по полетата на Тракия огромни ята отъ врани и гарги — еднитѣ отъ северъ, а другитѣ отъ югъ — срещнаха се на едно мѣсто, сбиха се, и вранитѣ, като надвиха, изгониха прилетѣлитѣ отъ югъ гарги!” [106].

Тая страшна картина, нарисувана тѣй живо отъ Н. Акомината, не може да не остави най-тежко впечатление. Всѣки, който я прочете, ще си състави твърде неласкаво мнение, както за българитѣ въ XIII вѣкъ, тѣй и за тѣхния царъ който е допускалъ такива жестокости. Колкото и да искаме да си представимъ тая картина преувеличена, колкото и да считаме разказитѣ на византийцитѣ за жестокоститѣ на царъ Калояна и тогавашнитѣ българи за пристрастни, все пакъ трѣба да се признае, че въ тѣхъ все има нѣщо, и то не малко, истинско. Ние не можемъ да оправдаемъ царъ Калояна за неговитѣ безчовѣшки и кървави постѣпки, но всеобщитѣ бедствия и злини, които се приписватъ нему, не сж справедливи, защото вече отъ самитѣ думи на Никита се вижда, че тѣ се отдаватъ изключително на неговитѣ съюзници — куманскитѣ пълчища. Не трѣба да се забравя още и това, че и самитѣ латинци не сж отстѣпвали по своята жестокостъ на куманитѣ. Никифоръ Григора пише: „Македонскитѣ и тракийскитѣ градове бѣха разорени до край, следъ като изнесоха въ кжсо време много страшни нахлувания ту на латинци, ту на българи и скити. Какво само не бѣха направили на християнитѣ скититѣ — тоя крѣвожаденъ народъ — като ги измжчвали безчовѣчно? А латинцитѣ не само не били по-умѣрени отъ скититѣ, но още и далечъ ги надминавали по жестокостъ. И не веднажъ, не дважъ, не три пѣти, а много пѣти на тия нещастници се падало да изпитатъ ужаситѣ на грабителството отъ единия и другия народъ” [107]. Както и да било, но царъ Калоянъ билъ страшилище за ромеитѣ, тѣй както два вѣка прели това билъ Василий II Българоубиецъ за българитѣ, затова и Г. Акрополитъ, като изтъква прозвището на последния, както видѣхме, нарича Калояна Ромеоубиецъ (Ρωμαιοκτόνος), а самото му име обръща въ Σκυλοῦάννης — Кучеиванъ, както го нарекли ромеитѣ, вмѣсто Καλοῦάννης, както самъ се писалъ и неговиятъ народъ го наричалъ.

Бележки

1. Г. Ф. Герцбергъ, Исторія Византии. Москва 1895, стр. 359-360. — E. Gerland, Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel. 1. Teil: Geschichte des Kaisers Balduin I und Heinrich. Homburg v. d. Höhe 1905. SS. 1—10.
2. E. Gerland, п. т., стр. 29—30.
3. Ibidem, стр. 10—16 — А. А. Васильевъ, п. т., стр. 82—83.
4. Nicetas, ib., p. 809, (1-9). — Споредъ другъ вариантъ, това съобщение е предадено така: „Затова той (Калоянъ) изпратилъ при тѣхъ (крѣстоносцитѣ) апокрисиарии съ предложение за миръ и приятелство. Но тѣ му отговорили въ писмото си не като на свой приятелски царъ, а като владѣтель — на своя робъ, и изисквали, той да хвърли оржието и да се откаже отъ царската властъ, ако ли не, тѣ ще потеглятъ съ войска противъ него и вмѣсто царската властъ, ще го обърнатъ въ робско състояние, както той е билъ по-рано” (ib., s. 1.)
5. Вж. тукъ по-долу, стр. 219. — Това писмо не е запазено; съдържанието му само е предадено въ Gesta Innocentii III параг § 108. Вж. Migne, ib., t. 214, coll. CXLVII B — CXLVIII B.
6. Nicetas, ib., p. 808, (12-17). — Θ. Успенскій, Образование, стр. 244—245.
7. Nicetas, ib., pp. 808, (17) — 809, (1).
8. Geoffroi de Villehardouin, La conquête de Constantinople, texte et traduction nouvelle etc. par Emile Bouchet, t. I. Paris 1891, ch. 180, pp. 234—235.
9. В. Макушевъ, каз. съч., стр. 35.
10. H. Gelzer, Abriss der byzan. Kaisergeschichte, п. т. стр. 1041—42.
11. В. Г. Васильевскій, Обновленіе болгарскаго патріаршества при Іоаннъ Асѣнъ II въ 1235 году, п. т., стр. 16—20, и тукъ по-долу.
12. Nicetas, ib., p. 809, (1-3).
13. Migne, ib., t. 215, coll. 552 C — 553 A, и тукъ по-горе, стр. 205.
14. Че такава мисль е блазила Калояна, се види отъ думитѣ му въ писмото до папата отъ 1206 год. (вж. тукъ по-горе, стр. 213). Като обяснявалъ причинитѣ, които сж го принудили да се въоръжи противъ латинцитѣ, Калоянъ писалъ, че „освенъ това той е получилъ законно кралска корона отъ върховния първосвещеникъ, когато тоя, който се нарича цариградски василевсъ, е узурпиралъ отъ него самия безъ основание короната на империята, защото империята принадлежи по-скоро нему, отколкото на оногова, и поради това подъ едно знаме, което бѣ получилъ отъ блажения Петра, украсено съ неговитѣ ключове, се сражавалъ надеждно противъ ония, които лъжливи крѣстовете туряли на рѣцетѣ си. Предизвиканъ по тоя начинъ отъ латинцитѣ, той билъ подбуденъ да се защитава отъ тѣхъ”. Migne, ib., t. 214, col. CXLVIII, A—B.
15. Migne, ib., t. 215, col. 708 B—C: Ecce tamē, quod verebamur, hoc accidit et quod fama canebat publica, quoque per litteras ipsius Blachii, confoederatinnem ipsius cum Turcis et caeteris crucis Christi inimicis continentes, edocti fuimus, quas etiam a nobis cum nuntiis ipsius interceptas, apostolatui vestro in utraque lingua

transmisimus. — Че се е готвѣлъ такъвъ съюзъ между Калояна и турцитѣ — селджуци, се доказва и отъ едно писмо на Инокентия III (отъ августъ 1205 г.) до неизвестенъ адресатъ, но несъмнено лице твърде високо и влиятелно, защото папата го моли да въздействува върху френския кралъ Филипа II Августъ. Въ това писмо папата, между другото, пише: *Rex quoque Blachorum et Bulgarorum cum Cumanis, Turcis et Graecis adversos Latinos pugnantes. Domino permittente, vicerunt, majoribus in bello peremptis* (Migne, ib., col. 698, C—D). Тукъ е важно това, че между съюзниците на Калояна преди одринския бой фигуриратъ и турци. Очевидно, до автора на това писмо въ папската канцелария е достигналъ слухъ за преговоритѣ на Калояна съ турцитѣ за съюзъ противъ латинцитѣ, но не е знаелъ за тѣхното осуетяване, и затова включилъ и турцитѣ въ броя на Калояновитѣ съюзници; но възможно е, че папата споменалъ въ писмото си и турцитѣ, за да извика по-голъмо съчувствие къмъ латинската империя. — Сжщото това известие намираме у другъ близъкъ съвременникъ на събитието, Robert, каноникъ на мѣнастиря св. Марианъ въ Auxerre, който е написалъ хроника до 1211 год. (вж. W. Wallenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, 6-te Aufl. Berlin 1894, Bd. II, S. 461), написалъ следното: *Anno Domini 1205. nostri qui Constantinopolim ceperunt, cum eis hucusque feliciter successisset, nunc circa feriatis dies pascha gravi admodum infortunio sunt afflicti. Rex enim Blachorum et Bulgarorum cum Cumanis, Grecis et Tircis adversus eos pugnantes, Domino permittente, vicerunt, majoribus in bello peremptis* (Roberti canonici s. Mariani Autissiodorensis chronicon. Pertz, MGH, t. XXVI, p. 269). Не само по съдържание, но и по отдѣлни изрази ясно личи, че каноникъ Робертъ е заимствувалъ това известие отъ споменатото папско писмо, или то е било по-сетнешна прибавка, защото хрониката на Роберта е била преработена отъ неговия по-сетнешенъ продължител. — Ср. Θ. Успенскій, п. т., стр. 248—249.

16. Nicetas, ib., p. 809, (9-17).

17. Villehardouin, ib., ch. 181. pp. 234—237.

18. Ibidem, ch. 182, pp. 236—237.

19. Ibidem, ch. 183, pp. 236—239.

20. Ibidem, ch. 161, p. 213.

21. Ibidem, ch. 165, pp. 216—219.

22. Ibidem, ch. 186, p. 243. — E. Gerland, п. т., стр. 41—45. — Вж. тукъ по-долу.

23. Villehardouin, ib., ch. 187—188, pp. 242—245.

24. Nicetas, ib., pp. 810, (15) — 811, (10).

25. Villehardouin, ib., ch. 188—190, pp. 244—249.

26. Що се отнася до деня на сражението, то Никита дава 15. априлъ (ib., p. 815, (16-17)), което не е вѣрно, защото Вилардуенъ казва, че боятъ станалъ въ четвъртъкъ (ib., ch. 192, p. 251), въ който презъ 1205 год. се пада тъкмо 14. априлъ. — Ср. E. Gerland. п. т., стр. 47, бел. 3.

27. Nicetas, ib., pp. 811, (10) — 814, (22). — Villehardouin, ib., ch. 191—198, pp. 248—259. — Robert de Clari, ib., ch. CXII, 1—21, pp. 105—106. — Алберикъ, аббатъ на мѣнастиря Trium Fontium (Три извора) въ Шампанъ (недалечъ отъ Шалонъ на Марна), който писалъ хрониката си съвременно на събитията отъ 1232 до 1241 год., обаче и за предходнитѣ времена е знаелъ по споменъ или пъкъ отъ прави извори (вж. W. Wattenbach, *каз. съч.*, т. II, стр. 461—463), за одринския бой разказва следното: „Въ България, която е между Маджарско

и Гърция, въ градъ Търново (Ternoа), управляваше нѣкой-си Иваниций, господарь на България и Блaкария (Bulgarie et Blackarie), който, като си присвоилъ името *imperator*, обявилъ на императоръ Балдуина и на латинцитѣ война или ги предизвикалъ на война. Противъ него Балдуинъ повелѣ войска, но уви! понеже не се предпазвалъ отъ засади той билъ плененъ отъ него съ хитростъ въ изобилващитѣ съ вода блата, отъ които могли да излѣзатъ само мѣстнитѣ жители. Така тамъ плененъ съ другаритѣ, билъ хвърленъ въ затворъ въ Търново” (*Chronica Alberici monachi Trium Fontium etc. Pertz, MGH, t. XXIII, p. 885*). — Ср. *Acropolita, ib.*, pp. 21, (9) — 22, (22), който съвсемъ иначе представя развитието на събитията, а именно, че когато латинцитѣ поискали да завладѣятъ Одринъ, и българскиятъ царь замислялъ да завладѣе Пловдивъ и оттамъ да опустошава ромейскитѣ владения, одринци отказали да се покоряватъ. Тогава латинцитѣ потеглили противъ тѣхъ. Притиснати по тоя начинъ, одринци се обърнали къмъ българския царь Ивана съ молба да се съедини съ тѣхъ и да ги избави отъ заплашващата ги опасностъ. Той на драго сърдце се съгласилъ и, като повикалъ скититѣ, потеглилъ къмъ Одринъ; следов., Акрополитъ не споменува нищо за повсемѣстното тракийско възстание, защото той не излага подробно събитията отъ даденото време. — Нашиятъ пъкъ патриархъ Евтимий Търновски ето какъ описва това сражение въ похвалното си слово за св. Ив. Поливотски: „Следъ много години, когато при благочестивия царь Калояна, българскиятъ родъ се въздигна, цѣлата грѣцка земя бѣ покорена подъ ржката му. Следъ като пъкъ франкскиятъ народъ превзелъ бѣ тогава Цариградъ, а сжщо и цѣлата грѣцка властъ, поставили си и царь отъ своето колѣно. Когато българскиятъ царь Калоянъ узналъ, че последниятъ дошелъ въ Одринъ, пристига бързо въ Пловдивъ и съ голѣма хитростъ го превзелъ. Тогава той изпратилъ войници по плячка къмъ Одринъ, а по-голѣмата войска скрилъ въ известни мѣста. Поставениятъ пъкъ отъ франкитѣ царь, на име Балдувинъ, безъ да знае скритата измама, бързо съ тия, които ималъ тогава подъ ржка, впусналъ се върху тѣхъ. Тѣ се престорили, че бѣгатъ, докато го докарали до (скритата) войска. И изведнажъ отъсѣкжде българитѣ се събрали, уловили го и го довели въ Търново, гдето го предали на смъртъ. Тогава, тъкмо тогава твърде славниятъ Калоянъ, царь български, мжжки се въоръжилъ противъ грѣцката държава и всичкитѣ имъ градове опленилъ и разсипалъ, завладѣлъ цѣлата имъ земя дори до Драчъ. И не само владѣлъ оная земя, която и родниятъ му братъ (по плѣти), стариятъ Асѣнъ, но и много по-обширна, презъ текущата тогава година 6712 (= 1204) (*E. Kalužniacki, Werke etc., S. 197, (8-22)*). Въ общи черти разказътъ на патриархъ Евтимия се сходя съ другитѣ; само годината не е точна — вм. 6713, която, може би, е сбъркана отъ преписвачитѣ. — В. Макушевъ, п. т., стр. 37—39. — Θ. Успенскій, п. т., стр. 247—248. — E. Gerland, п. т., стр. 45—51.

28. Вж. *Gesta Innocentii*, Migne, *ib.*, t. 214, col. CXLVIII B: *editque sibi victoriam insperatam Deus, qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam; ipsamque victoriam beato Petro apostolorum principi ascribebat.*

29. За това сражение въ друго писмо до папата, чието съдържание е предадено само въ *Gesta Innocentii*, а въ регистритѣ не се намира, Хенрихъ пише следното: *Satis, ut credimus, vobis innotuit qualiter, peccatis nostris exigentibus, dominus noster imperator, occisa et capta magna parte suorum, quod sine cordis amaritudine et dolore maximo dicere non possum, a Comannis in bello Andrinopolitano captus fuerit* (Migne, t. 214, col. CXLVI, сар. 106 A—B. *Gesta*), т. е.: „Вамъ ви е станало, както вѣрваме, доста известно, какво нашиятъ господарь-императоръ, по искането на нашитѣ грѣхове, следъ като голѣма частъ отъ неговитѣ бѣ избита и пленена, което не мога да изрека безъ горчевина на сърдцето и най-голѣма скръбъ, биде плененъ отъ куманитѣ въ одринския бой”. Понеже по-нататъкъ се говори за сражението при Русионъ, което е станало презъ пролѣтѣта на 1206 год. (вж. тукъ по-долу, стр. 240). то и въпросното писмо ще трѣба да се отнесе къмъ сжщата година.

30. Migne, *ib.*, t. 215, coll. 707 A — 708 A; col. 708 B; col. 709 B.

31. *Ibidem*, col. 705 B—C—D.

32. Ibidem, col. 710 A—B.

33. Nicetas, ib., pp. 815, (19) — 816, (11). — Villehardouin, ib., ch. 209, pp. 270—273.

34. Villehardouin, ib., ch. 210, pp. 272—275.

35. Ibidem, ch. 212—213, pp. 276—279.

36. Nicetas, ib., p. 818, (7-9):

τὴν δὲ πόλιν εἰσιόντα κατέχειν Βλάχον τινά
Ἑτζίσιμον (var. Ἑτζίμνον) τὴν κληῖσιν, φρουροῦντα τὸν Πρόσακον καὶ ὄσα τῶν
ἐκείθι τῇ Ἰωάννῃ κατήκοα.

— За името Ἑτζίσιμος вж. П. Мутафчиевъ, Владѣтелите на Просѣкъ, п. т., стр. 42 и особено бел. 5. — Б. Цоневъ и Г. Баласчевъ, Старобългарско блюдо съ надписъ отъ XII—III вѣкъ. Минало, кн. IX (1914), стр. 311. — Вж. тукъ по-горе, стр. 173.

37. Nicetas, ib., pp. 816, (11) — 818, (21). — По-нататъкъ Никита съобщава, че Бонифаций, когато му обадили за нападението на Калояна на Съръ, безъ да знае за падането на тая крепостъ, изпрагилъ въ Съръ на съплеменниците си помощна войска, която по пѣтя още, пресрещната отъ куманския отредъ, окончателно била разбита и обърната въ бѣгство (ib., p. 819, (8-19)). Обаче тоя епизодъ не се върже съ общия ходъ на събитията, както е изложенъ у Никита; очевидно, последниятъ е объркалъ реда на събитията, и затова горниятъ епизодъ остава безъ всѣко значение.

38. Nicetas, ib., p. 819, (19-23). — E. Gerland, п. т., стр. 56. — Къмъ това време ще трѣба да отнесемъ завземането на крепостъта Мъгленъ отъ царъ Калояна, отгдето последниятъ отнесълъ мощите на св. Илариона, епископъ мъгленски, въ свои насталии цртвоушци гра Трънѡвъ, както гласи неговото проложно житие, гдето, споредъ единъ неговъ преписъ, Калоянъ останалъ „сто деня“, което нѣма въ преписа на Румянецвския музей въ Москва. Вж. Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, 2-о изд., стр. 419—420. Ср. житието на сщия светецъ, писано отъ патриархъ Евтимия Търновски, Kalužniacki, Werke etc., стр. 56. — Йор. Ивановъ, п. т., стр. 421.

39. Nicetas, ib., pp. 819, (24) — 820, (18).

40. Villehardouin, ib., ch. 211, p. 275.

41. Nicetas, ib., pp. 820, (18) — 826, (5). — Villehardouin, ch. 214, pp. 278—281. — E. Gerland, п. т., стр. 59—61. — За гр. Памфилонъ вж. В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава и пр., т. II, стр. 189, бел. 2.

42. Nicetas, ib., pp. 826, (16) — 828, (23); p. 837, (2-5). — Acropolita, ib., pp. 10, (15) — 11, (18). — Г. Ф. Герцбергъ, Исторія Византии. Москва 1896, стр. 375.

43. Вж. Θ. Успенскій, каз. съч., стр. 249—250; стр. 253.

44. Вж. В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава и пр., т. II, стр. 444—448.

45. Villehardouin, ibidem, ch. 219, p. 285; ch. 225, pp. 293—295.

46. Ibidem, ch. 216, pp. 281—283: Une grande partie des gens de la cité, qui étaient Popelicans, s'en allèrent à Johannis et se rendirent à lui, et lui dirent: „Sire, chevauche devant Finepople ou envoie-y ton ost; nous te rendrons toute la ville”. — Защо именно павликяните играели такава важна роля въ дадения моментъ, ще ни обяснят следните думи на Анна Комнина. „Цѣлиятъ Пловдивъ, пише тя, съ изключение на немного, се състои отъ манихеи (т. е. павликяни), които поради това властвували подъ тамошните християни и грабили имота имъ, като обръщали малко внимание или съвсемъ не обръщали внимание къмъ изпращанитѣ отъ императора (чиновници), затова тѣ растѣли на брой и всичкитѣ околности на Пловдивъ били (населени) съ еретици” (Anna Comnena, edit. Reifferscheid, II, lib. XIV, cap. 8, p. 259, (3-8)). И тъй, павликяните надделявали по количество надъ другото население на Пловдивъ и поради това въ тѣхни рѣже се намирало ржководството на живота, което, както изглежда, следъ настаняването на латинцитѣ въ града било стѣснено, отдето и произлѣзло враждебното настроение противъ последнитѣ. Че тия павликяни не сж били нито арменци, както мисли Ѳ. Успенски, нито богомили, както приема Б. Макушевъ, вж. тукъ по-горе, стр 26, бел, 1.

47. Villehardouin, ib., ch. 217, p. 283.

48. Кога и какъ е попадналъ Алексий Аспиетъ въ Пловдивъ, остава неизвестно; за него само знаемъ, че билъ взетъ въ пленъ отъ царъ Асѣня I въ 1195 г. въ сражението при Съръ. — Вж. тукъ по-горе, стр. 82 сл. — E. Gerland, п. т., стр. 90, твърди, че още при Алексия III той билъ управителъ на Пловдивъ, и цитира Nic. 813 в.м. 613, гдето се разказва за неговото пленяване при Съръ, а тамъ нищо не се казва, че е управлявалъ Пловдивъ.

49. Nicetas, ib., p. 829, (1-21).

50. Villehardouin, ib., ch. 218, pp. 283—285. — Ср. В. Н. Златарски, Гръцко-българскиятъ съюзъ прѣзъ 1204—5 год. София 1914, стр. 8—15.

51. Nicetas, ib., pp. 829, (22) — 830, (6); ср. и p. 847, (2-4); вж. тукъ по-долу, стр. 240 сл.

52. Villehardouin, ib., ch. 229, p. 301.

53. Nicetas, ib., p. 830, (7—13).

54. Споредъ споменатото по-горе второ писмо на Хенриха (вж. тукъ стр. 228 бел. 1), тамъ сж действували отначало българи, а отпосле българи и кумани отъ засада (Migne, ib., t. 214, col. CXLVI, cap. 106 B—C).

55. Nicetas, pp. 830, (22) — 831, (18). — Villehardouin, ib., ch. 221—223, pp. 287—293.

56. Nicetas, ib., p. 831, (16-17): ὁς ἡγεμόνευε τῶν ἐς Ὀρεστιάδα στελλομένων Λατίνων. E. Gerland, п. т., стр. 88, предлага в.м. Ἀρεστιάδα да се чете Ραιδεστόν, което едвали е приемливо, защото куманитѣ срещнали Теодора Врана, преди да взематъ Редесто, т. е. докато тѣ се намирали на пѣтъ за последния градъ.

57. Nicetas, ib., p. 831, (21-23).

58. За тия градове вж. В. Н. Златарски, История на българската държава, т. 1, ч. 1, стр. 275—276.

59. Непознатъ градъ; споредъ К. Иречека, трѣба да се търси въ крайморската равнина подъ Родопитѣ при сел. Гюмюрджина. Вж. Das christl. Element etc., S. 72; ср. ПСп., кн. 55—56 (1898), стр. 218.

60. Acropolita, ib., p. 23, (9-19). — Както е известно, при покорението на първото българско царство Василий II, за да ослаби българското население въ южна България, правѣлъ тъкмо такива преселения на жителитѣ отъ областта Волеронъ (между Места и Марица) къмъ Дунава. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. I, ч. 2, стр. 719—720. — Въ 27-то чудо отъ чудесата на св. Димитра Солунски, съставени отъ Ивана Ставраки, хартофилаксь солунски, четемъ следното:

СѢН (българинъ
црѣ Іоаннъ)

по вѣсаѣ кон ѿже възвращающаго поустоши коністроуѣ на грѣке. и вѣсоу Ма-
кедѣнѣ обхѣтѣ, вѣсе страны безвѣсти творитѣ. прикѣжнѣ пороушаѣ, и разараѣтъ ѿ
самого шеноваѣна. испровѣзѣтъ. пакѣнаѣ. прѣсѣмѣтъ мѣжѣство вѣсе. и прикѣжнѣ
рѣцѣ доуѣнаю творитѣ. проѣсто рѣци. вѣсоу ѣлнкоу обѣтѣтъ, ѡпоуѣмѣтъ.

Вж. Панагирика на Владислава Граматика отъ 1479 г. въ библиотеката на Рилския манастиръ, № 4/8 (60), листъ 233, и тукъ на края притурка.

61. С. Jireček, Das christl. Element etc., S. 74; ПСп., кн. 55—56, стр. 250. — П. Никовъ, Материали за сръдновѣковната история на България, стр. 5—6 и 9.

62. Nicetas, ib., pp. 830, (13) — 835, (4). — Villehardouin, ib., ch. 227—228, pp. 296—301. — E. Gerland, п. т., стр. 82—84.

63. Villehardouin, ib., ch. 230, pp. 302—203.

64. Nicetas, ib., pp. 835, (5) — 837, (2). — Villehardouin, ib., ch. 231, pp. 302—305. — E. Gerland, п. т., стр. 86—87.

65. Nicetas. ib., p. 837, (6-14); pp. 846, (17) — 847, (4). — Villehardouin, ib., ch. 231—240. pp. 302—317. — E. Gerland, п. т., стр. 88—90, 93.

66. За тѣхъ вж. тукъ на края притурка.

67. Вж. тукъ по-горе, стр. 229 сл.

68. Migne, ib., t. 214, col. CXLVIII B: dictum autem imperatorem, ad consilium suum et mandatum summi pontificis, liberare non poterat, quia debitum carnis exsolverat cum carcere teneretur.

69. Nicetas, ib., p. 818, (1-12). — Вж. Н. Gerland, ib., стр. 91—93.

70. Тая крепость се намирала при вливането на р. Сазлийка въ Марица. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 185, бел. I

71. Villehardouin, ib., ch. 241—244, pp. 316—321.

72. В. Н. Златарски, п. т., стр. 213, бел. 2; стр. 158, бел. 2.

73. За тоя градъ вж. В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава и пр., т. II, стр. 524—525. Притурка № 16.

74. Nicetas, ib., pp. 852, (7) — 853, (3). — Villehardouin, ib., ch. 247, pp. 324—325.

75. Nicetas. ib., p. 846, (10-13).

76. Г. Ф. Герцбергъ, п. т., стр. 375—376. — E. Gerland, п. т., стр. 107—110.

77. Villehardouin, ib., ch. 252, pp. 330—331: Toldres Lascres, qui guerroyait l'empereur Henri, pris ses messagers; il les envoya à Johannis, le roi de Blaquie et de Bogrie. Il lui manda que tous les gens de l'empereur Henri étaient par devers lui... et que l'empereur était en Constantinople avec peu de troupes; et qu'alors il pourrait se venger, parce que lui-même serait d'un côté, et lui, Johannis, viendrait de l'autre, et parce que l'empereur avait si peu de troupes qu'il ne se pourrait défendre contre eux deux.

78. Ibidem, ch., 268, p. 353. — Когато презъ юлий 1207 г. Т. Ласкарисъ билъ поставенъ отъ турцитъ въ твърде стѣснено положение и поискалъ отъ латинцитъ примирие за две години, Хенрихъ се съвещавалъ съ своитъ хора, които му казали, qu'ils ne pouvaient souffrir les deux guerres ensemble et que mieux valait souffrir ce dommage (т. е. примирieto съ Ласкариса на нескгодни условия) que la perte d'Andrinople et de l'autre terre; et qu'ainsi ils auraient séparé leurs ennemis (Калояна и Ласкариса), . . . qui étaient amis et s'entr'aidaient à la guerre. — Вж. Θ. Успенскій, Образование, стр. 250, бел. I. — Г. Герцбергъ, п. т., стр. 376—377.

79. Villehardouin, ib., ch. 254, p. 333; ch. 260—261, pp. 340—343. — E. Gerland, п. т., стр. 110 и 112.

80. Villehardouin, ib., ch. 269—271, pp. 354—357. — В. Макушевъ, п. т., стр. 46—47. — E. Gerland, п. т., стр. 114—115. — За гр. Eulin вж. В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. II, стр. 98 и бел. 1.

81. Villehardouin, ib., ch. 272—275, pp. 358—363. — E. Gerland, п. т., стр. 115—117. — Robert de Clari, ib., ch. 116, p. 107, (3-6), казва, че Бонифаций билъ убитъ въ сражението съ българи и кумани подъ Солунъ, което, разбира се, не е вѣрно.

82. Г. Герцбергъ, п. т., стр. 377—378.

83. Вж. 'Іванна Ставракіа, хартофілака солоунскаго о чюдесе мвроточ'ца великааго Дімитріа чудо кз., пакъ тамъ, лл. 233—231.

84. Пакъ тамъ, лл. 234—234об. — Понеже това чудо не е издадено досега, както и цѣлото съчинение на Ив. Ставракия, ние даваме тукъ цѣлия му текстъ на старобългарски, заедно съ обнародваната отъ Аляция часть на гръцки. (Вж. тукъ на края притурка).

85. Вж. за това В. Н. Златарски, История на бълг. държава и пр., т. I, ч. 2, стр. 401 и бел. 2.

86. Θ. Успенскій, п. т., стр. 255—256 и стр. 256 бел. 1.

87. Живот светого Саве, изд. Ъ. Даничиѣа, Београд 1860, стр. 103— 101. — Ср. Život sv. Symeona, изд. P. J. Šafařík, сар. 17. р. 23. — Доментијан, Животи св. Симеона и св. Саве, изд. Ъ. Даничиѣа, Београд 1866, стр. 209.

88. Acropolita, ib., pp. 23, (20) — 24, (4).

89. Albericus, ib., p. 886: De Johannicio rege Bulgariae audivimus quod, cum iret contra Thessalonicam, a beato Demetrio fuit interfectus.

90. Robert de Clary, ib., стр. 116, pp. 107, (6) — 103, (19).

91. Вж. Anna Comnena, ed. Reifferscheid, t. II, p. 62, (22-23); p. 71, (14); p. 107, (23) etc., у която това име се пише Μοναστράς.

92. Acropolita, ib., p. 24, (4-9):

ὥς γοῦν οὗτοσι ἐτεθνήκει, ὁ τῆς ἀδελφῆς
αὐτοῦ παῖς Βορίλλας τοῦνομα, τὴν Σκυθίδα θείαν γαμετὴν εἰληφώς, τῆς ἀρχῆς
τῶν Βουλγάρων γέγονεν ἐγκρατής. τὸν δὲ τοῦ Ἀσάν παιδα Ἰωάννην ἀφῆλικά ἐτι
δόντα κρύφα τις λαβὼν ἐπειρήκει, ὥς περὶ τοὺς Σκύθας κεχώρηκε.

93. Г. Акрополитъ употребилъ думата ἀφῆλιξ, -икος, която, споредъ А. Heisenberg'a, значи nondum maturus (ib.f p. 316, s. v.), а собствено тя значи излизащъ отъ детство, т. е. Иванъ Асѣнь е билъ на 14—15 години.

94. Че Борилъ насилствено завзель престола, право ни говорятъ думитъ на латинския императоръ Хенриха, по-сетнешния неговъ зеть, който въ писмото си отъ 1212 год. пише: Ex alia vero parte Burillus nobis institit, qui similiter inter gentem Bulgarorum, quibus per violentiam se preposuit, imperiale nomen sibi cum singulis signis imperialibus usurpavit. Buchon, Recherches et matériaux pour servir à une histoire de la domination française aux XIIIe, XIVe et XVe siècles. 2-e partie. Paris 1840, p. 211, coll. 1—2.

95. Život sv. Symeona, cap. 16, p. 21; ср. cap. 17, p. 22: законопрѣстоупъникъ.

96. Вж. новото издание на М. Попруженко отъ 1928 г., стр. 77, § 92.

97. E. Kalužniacki, Werke etc., S. 95, (23-37). — Вж. похвалното слово на Иоасафа Видински за Филотея, E. Kalužniacki, Aus der panegyrisclien Litteratur der Südslaven. Wien 1901, cap. VIII, p. 109.

98. Вж. житието на св. Илариона Мъгленски, Kalužniacki, Werke etc., S. 56, (15-21). Споредъ думитъ на Евтимия, би трѣбало да приемемъ, че Калоянъ въ своитъ завоевания е достигналъ на югъ до Сръдна Гърция, за което другитъ извори нищо не споменуватъ; подъ тривали и Далмация, може би, ще трѣба да разбираме войнитъ му противъ маджари и сърби на северо-западъ. Последното изречение Евтимий е заимствувалъ отъ проложното житие на св. Илариона Мъгленски, гдето се казва:

Цѣтѣоуѣиѣ Калоіѡанноу цѣю кѣлѣгарско-
мѣ, братѣ старѣго ꙗсѣнкѣ цѣкѣ. ꙗ прѣкѣмшоу гѣчѣкскож землѣ. Орака. Македоніѣ. Пѣадж
ꙗ ꙗбладж,

като е прибавилъ невѣрно трѣбалы же и Далматѣж и еѣме же и Етоліж. Вж. Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 419.

99. Вж. похвално слово за св. Ивана Поливотски, E. Kalužniacki, Werke etc., S. 197, (22-27).

100. E. Kalužniacki, Werke etc., S. 56. — Йор. Ивановъ, Български старини, стр. 421. — Патриархъ Евтимий, както изглежда, изпусналъ изъ-предъ вицъ, че при царъ Калояна църквата Свв. 40 мченици не е била построена. Обаче, въ проложното житие на св. Илариона, отъ което Евтимий се ползувалъ за своето житие, тая несъобразность е избѣгната, защото раката (ковчегътъ съ мощитѣ) била донесена въ църквата Свв. 40 мченици, следъ като тая била построена отъ Иванъ Асѣня II (вж. Йор. Ивановъ, п. т., стр. 420 и 422), следов., раката била положена преди това въ нѣкоя друга търновска църква.

101. E. Kalužniacki, п. т., стр. 95—98. — Ср. А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ русской редакціи. Вып. II. Москва 1869, стр. 31—32. — Тая църква се намирала въ с.-з. поли на Царевецъ редомъ съ църквата Свв. 40 мченици.

102. E. Kalužniacki, п. т., стр. 178—179. — Тая църква се намирала на върха Царевецъ въ крепостъта. — Йор. Ивановъ, п. т., стр. 424.

103. E. Kalužniacki, п. т., стр. 197—198. — Той не може да си обясни, какъ мощитѣ на тоя светецъ отъ Поливотъ сж могли да достигнатъ до Месения. Това негово недоумение произлиза отъ това: 1. гдето мисли, че въпросниятъ св. Иванъ билъ епископъ на азиатския Поливотъ, когато той билъ на европейския (по-точно на тракийския) и вземалъ дейно участие въ борбата съ императоръ Лъва Исаврийски за защита на иконитѣ. (Че е имало два Поливода, вж. Anna Comnena, ed. Reiff., I, p. 254, (2) et sqq. (тракийски), и II, p. 118, (25) et sqq.; p. 280, (16) (азиатски) и 2. че той смѣсилъ гр. Месина (Μεσίνη), който се помѣстя между Аркадиополъ и Чорлу (вж. Nicetas, ib., p. 663, (2-3); p. 832, (14-15)) съ Месиния, гдето Калоянъ никога не е достигалъ презъ времето на войнитѣ съ латинци и ромеи.

104. За това вж. тукъ по-долу, стр. 292 сл.

105. Тия две дати не си противоречатъ, защото годината 1206 дава 9-и индиктионъ, а пъкъ Великденътъ презъ сжщата година се пада на 9 априлъ.

106. Nicetas, ib., pp. 837, (15) — 840, (8). — Ср. руския преводъ, т. II, стр. 406—409.

107. N. Gregoras, ed. Bon., lib. II, cap. 2: I, pp. 27, (20) — 28, (4).

Териториално разширение и политическо издигане

Узурпацията на Борила и временно разпадане на държавата

Неочакваната насилствена смъртъ на царъ Калояна и узурпацията на престола отъ Борила донесли пълно тържество на куманската партия. Обаче това тържество скоро се натъкнало на противодействия отъ страна на върнитѣ Калояну български боляри, роднини и приятели на Асѣневия родъ, противъ узурпатора и въ защита правата на законнитѣ наследници на престола — синоветѣ на Асѣня I. Това опозиционно движение, което било, както изглежда, голѣмо и силно въ страната, може би, имало за целъ да произведе контръ-превратъ въ държавата за свалянето на узурпатора, защото Борилъ се видѣлъ принуденъ да предприеме преследване и унищожение на водачитѣ на движението; особено той се домогвалъ да премахне нѣкого-си Стрѣза, който, очевидно, билъ застаналъ начело на опозиционното движение. Тоя Стрѣзъ (Στρέζος, лат. Straces, Stratus), споредъ животописеца на св. Сава, Теодосия, гоѣнкъ вм. готѣникъ [1], т. е. българинъ отъ Северна България, отъ царството, за отличие отъ българитѣ отъ Македония, билъ „макаръ и злоуменъ, но благороденъ, защото произлизалъ отъ царския родъ на българската страна, и билъ племенникъ на загорския царъ Калояна” [2], а Стефанъ Първовѣнчани въ житието на баща си св. Симеона (Ст. Неманъ) го нарича „братъ на злия законопрестѣпникъ” [3]; ако тия думи се разбиратъ въ букваленъ смисълъ, то би трѣбало да се приеме, че Стрѣзъ билъ сжщо сестреникъ на царъ Калояна и, може би, по-малкъ братъ на царъ Борила [4], следов., той е ималъ еднакви права на търновския престолъ, както и последниятъ. Че опозиционното движение е имало посочената

целъ, се види отъ следнитѣ думи на Теодосия: „Тоя гореречениятъ Стрѣзъ следъ умъртвяването на царъ Калояна бѣше гоненъ отъ наследилия царството царъ Борила, за да бѣде убитъ като царевъ племенникъ”; а като причини за това гонение Теодосий изтъква това, че „Стрѣзъ се отличавалъ съ голѣмо мъжество и поради това повече му завиждали и чрезъ смъртъта искали душата му, защото се бояли, да не би той, следъ като се възцари, тѣхъ да погуби” [5]. Отъ тия думи става ясно, че самото движение е имало сериозенъ и опасенъ характеръ за новия царъ. Обаче то нѣмало успѣхъ, защото както Борилъ, тѣй и неговитѣ сподвижници — куманитѣ-боляри съ строги мѣрки сполучили бързо да го потѣпчатъ. Стрѣзъ, за да се спаси, билъ принуденъ да бѣга отъ България; затова пѣкъ твърде много отъ съмишленицитѣ му били изтрѣбени [6].

Отъ тия вжтрешни безредици най-първо се възползували маджаритѣ и сѣрбитѣ, които веднага следъ смъртъта на Калояна окупирали: първитѣ оспорванитѣ отъ тѣхъ български области — Браничевската и Бѣлградската, а вторитѣ — Нишката областъ и на северъ въ Поморавието до гр. Равна, който въ 1215 год. се явява като пограниченъ градъ между Сѣрбия и Маджарско, както ще видимъ по-долу [7]. Борилъ не билъ въ състояние да предприеме нищо противъ тоя явенъ грабежъ на българскитѣ северо-западни земи, защото следъ жестоката разправа съ опозиционното движение на Стрѣза, той трѣбало да обърне вниманието си къмъ другъ не по-малко опасенъ за него български воевода — къмъ Алексия Слава [8], който, споредъ Г. Акрополита, билъ родственикъ на царъ Асѣня I Старий [9], а, следов., и на царъ Калояна, а споредъ Хенриха де Валансиенъ, продължателя на Вилардуена, братовчедъ на Борила (cousin germain) [10]. Алексий Славъ билъ назначенъ, вѣроятно още отъ Калояна, за воевода на крепостъта Цепина въ Родопитѣ [11] и е управлявалъ тамошната областъ Ахридосъ [12]. Следъ узурпацията на Борила Славъ, като родственикъ на Асѣня I, следов., държалъ страната на правитѣ наследници на престола, възползувалъ се отъ случая, за да постигне отдавна, може би, замислената целъ: той се отказалъ да признава Борила за царъ и веднага се отцепилъ като самостоеенъ господаръ на управляваната отъ него дотогава областъ Ахридосъ. Борилъ му обявилъ война за тая му постѣпка, като казвалъ, че земята, която Славъ държалъ, трѣба да бѣде негова, защото той (Славъ) завладѣлъ земята му съ измѣна [13]. Обаче Борилъ не можалъ тѣй лесно да се разправи съ Слава, както съ Стрѣза, защото Славъ скоро намѣрилъ опора у латинския императоръ.

Въпрѣки всички тия вжншни и вжтрешни тежки обстоятелства, новиятъ български царъ трѣбало да помисли и за отношенията си спрямо латинската империя. Калоянъ оставилъ българи и латинци така ожесточени едни срещу други, че не можело и да се помисли за помирение между тѣхъ, макаръ че папа Инокентий III чрезъ своето посрѣдничество да се е домогвалъ до него. Въ едно писмо отъ 24 май 1207 год. папата се оплаквалъ предъ Калояна: „Когато ние се погрижихме да изпратимъ при тебе нашъ пратеникъ съ целъ, щото ти да сключишъ миръ или примирие съ пребиваващитѣ въ Цариградъ латинци, ти не само не пожела това да направишъ, но дори прие и отпрати нашия пратеникъ съ по-малка почитъ, отколкото приличаше на царското достойнство ...” и отново го приканва да сключи и спазва миръ или примирие съ цариградския императоръ и другитѣ латинци in Romaniae imperio commorantibus [14]. Дали това писмо е заварило Калояна живъ, ние не знаемъ; въ всѣки случай Борилъ не се отзовалъ на папскитѣ настоявания и решилъ

да продължи войнствената политика на своя предшественикъ спрямо латинския императоръ, който, отъ своя страна, едвали е желаелъ миръ съ българитъ.

Стр. 274

Срв. за похода на латинците през 1208 г. К. Жуглес, Принос към историята на средновековна България въз основа на хрониката на Жофроа дьо Вилардуен, ГСУ, Ист.-фил. фак., XLVI, 1949/1950 г., кн 2, стр. 11 сл. За същите събития виж Б. Примов, Роберт дьо Клари и отношенията между България и Латинската империя, ГСУ, Ист.-фил. фак., XLIII, 1946/1947г., стр. 26 сл. Някои нови изворови сведения виж у Г. Цанкова-Петкова, Българо-гръцки и българо-латински отношения, ИИИ, 21, 1970 г., стр. 165 сл. (Д. Ангелов)

Императоръ Хенрихъ, като се научилъ за смъртта на Калояна и за настаналитъ въ България междусобици, по-искалъ сега да ѝ нанесе решителенъ ударъ, „защото, казва Валансиенъ, Калоянъ, вуйката на Борила, бѣ убилъ неговия братъ императоръ Балдуина“. Обаче, българитъ го предупредили: Борилъ сключилъ съюзъ съ никейския императоръ Теодора Ласкарисъ и заедно съ кумански орди нахълталъ отново въ Тракия и почналъ да опустошава. На връхъ на петдесетница, 25. май 1208 т., Хенрихъ получилъ известие въ Цариградъ за това нападение на българитъ. Той веднага заповѣдалъ на войскитъ си да тръгнатъ въ походъ. Първото опълчение се събрало въ Силимврия, после то потеглило къмъ Одринъ, като увличало съ себе си и прѣснатитъ по страната гарнизони. Въ Одринъ на военния съветъ било решено, латинцитъ да нападнатъ на самата България, но се побавили тамъ нѣколко време, за да си довършатъ въоръжението. Но въ сѣщото време, за да обезпечи тила си, Хенрихъ, ползувайки се отъ враждебнитъ отношения на Борила къмъ Слава, потърсилъ помощта и съюза на последния, който на драго сърдце приелъ предложението на императора. Отъ Одринъ латинцитъ потеглили направо къмъ Верроя (Стара-Загора), защото Хенрихъ ималъ намѣрение да продължи пѣтя си презъ планината на северъ. Обаче, още на следната сутринъ, следъ като латинцитъ пристигнали въ Верроя, тѣ били нападнати отъ Борила, неочаквано, въ време на движението. Нападението било, както изглежда, добре подготвено, защото латинцитъ изпаднали въ голѣмо смущение, макаръ че тѣ настѣпвали съ предпазливостъ, разбира се, научени отъ опитъ [15]. Съ това нападение Борилъ постигналъ целта си: Хенрихъ билъ принуденъ да промѣни северната посока на движението и повърналъ на юго-западъ къмъ Пловдивъ. Но скоро се показало, че градътъ не билъ пригоденъ, за да стане като база за по-нататъшни военни предприятия: тамъ се чувствувала голѣма нужда отъ храни, поради военнитъ походи презъ последнитъ години. Освенъ това, и българитъ наредили своя планъ на действие: тѣ се надѣвали, че ще иматъ възможностъ да повторятъ одринската катастрофа отъ 1205 год. Както тогава куманитъ и българитъ нападнали върху единъ отредъ, който се бѣ прѣсналъ да търси провиантъ, така и тоя пѣтъ сполучили да увлѣкатъ прикритието въ една доста гореща битка, обаче, императорътъ, който о-време се явилъ на мѣстото, не впадналъ въ грѣшката на брата си. Щомъ българитъ се оттеглили отъ равнината въ планинитъ, той ги оставилъ спокойно да отстъпятъ, а самъ се върналъ съ своитъ въ лагера си [16].

Но при все това положението на латинцитъ предъ Пловдивъ ставало все по-опасно; при това, било най-горещото време на годината — края на юлий месецъ. Въ случай, че не сполучели да принудятъ българитъ да влѣзатъ въ нѣкое по-голѣмо сражение, тѣ трѣбало да се върнатъ, безъ да извършатъ нѣщо. Затова Хенрихъ приготвилъ едно много по-важно и по-голѣмо предприятие. Неговиятъ планъ билъ следниятъ: той знаелъ, че лесно било да предизвика неприятелитъ на бой;

напротивъ, мжчно било да ги задържи на бойното поле. Затова той раздѣлилъ войската си: една частъ, подъ началството на Жуфроа Вилардуена, получила заповѣдь въ опредѣлено време да нападне и нападението имъ било насочено преди всичко противъ самия български царь. Хенрихъ поелъ върху си командата на главнитѣ сили. Въ лагера на латинцитѣ се съзнавала важноста на деня, и тамъ владѣло едно въодушевено и воинствено настроение. Презъ нощта срещу 1. августъ 1208 г. Вилардуенъ потеглилъ съ своя отредъ, за да търси неприятеля, а на следната сутринъ потеглила и главната войска начело съ императора и се развърнала въ боенъ редъ. Тя се разпадала на 18 отдѣлни отреди, между които имали три, състоящи се отъ ромеи, всѣко отдѣление имало 20 рицари, а прикритието на императора образували 50 рицари. Най-сетне, дошло очакваното известие отъ Вилардуена, че намѣрилъ неприятеля, и тогава потеглили напредъ съ прѣсни сили, и едно истинско кръстоносно настроение овладѣло рицарската войска. Встрѣдъ настѣплението препускалъ съ кръстъ въ ръка воинствениятъ капеланъ Филипъ, който презъ предната нощъ окуражавалъ войницитѣ. Съ викъ „Светий гробе“ латинцитѣ, щомъ съгледали неприятеля, спуснали се противъ него. И тоя пжтъ куманитѣ се опитали да употребятъ своята тактика, обаче, съгласно съ уговорката, Вилардуенъ съ своя отредъ се спусналъ напредъ отъ засадата си и се обърналъ срещу тѣлохранителитѣ на царь Борила, които били на брой 1600 души и били прѣснати. Скоро следъ това цѣлата българска войска, която, споредъ Валансиена, наброявала до 33 хиляди души, била обърната на бѣгство [17]; латинцитѣ се спуснали подире имъ и ги преследвали, докато българитѣ се изгубили въ планината. При това тѣ успѣли да плякосатъ доста много храни и радостни се върнали въ лагера предъ Пловдивъ, който отново преминалъ въ ржцетѣ на латинцитѣ и управлението на който било предадено на белгиеца Жираръ де Стремъ, роднина на Ренъ де Три [18]. Що се отнася до мѣстото, гдето е станало сражението, то съ точностъ мжчно е да се опредѣли; обаче, отъ географскитѣ данни, които посочва де Валансиенъ, а именно, че Хенрихъ отъ Одринъ дошелъ въ Верроя, следов., той се е движилъ въ северо-западна посока, а оттамъ се оттегилъ къмъ Пловдивъ, т. е. въ югозападна посока, и се разположилъ на лагеръ предъ тоя градъ (северно), може съ известна достовѣрностъ да се приеме, че боятъ е станалъ на равнината северо-западно отъ Пловдивъ, между Брѣзово и тоя градъ, защото българитѣ нападали отъ северъ между планинитѣ Срѣдна-Гора и Караджа-дагъ, като сж държали пжтя презъ Троянския проходъ, по който, очевидно, и отстъпили следъ поражението.

Резултатътъ отъ пловдивското сражение разрешилъ всички двоумения на Слава, който, ако и да билъ обещалъ на Хенриха своята помощъ, все още не се решавалъ открито да действува противъ съотечественицитѣ си. Затова, когато императорътъ потеглилъ отъ Пловдивъ къмъ крепостъ Кричимъ (Crucemont), която граничела съ владенията на чепинския воевода, съ цель, вѣроятно, да подчини последния подъ своята власть съ силата на оржието, Славъ го предупредилъ. Той веднага изпратилъ пратеници при него съ предложение за миръ и скоро самъ се явилъ въ лагера на латинцитѣ. Хенрихъ го приелъ седналъ въ палатката си и окръженъ отъ баронитѣ. Славъ падналъ на колѣне, цѣлуналъ крака и ржката на императора и предложилъ самъ да му се подчини. Той билъ обявенъ за васалъ на империята, като се обещалъ да бжде неговъ човѣкъ и служителъ. Тогава Вилардуенъ изказалъ мисълта да се скрепи съюзътъ между латинцитѣ и Слава чрезъ брака на последния съ дъщерята на императора. „Тогава Славъ, пише Валансиенъ, отново падналъ на колѣне предъ императора и му казалъ: „Господарю, обърнаха ми вниманието, че вие

имате дъщеря, която, моля ви, ако обичате, да ми я дадете за жена. Азъ съмъ човѣкъ доста богатъ съ земя и съ съкровище отъ сребро и злато; и въ моята страна ме почитатъ доста за благородникъ. Азъ ви моля, прочее, да ми я дадете”. Хенрихъ отначало посрещналъ това предложение съ насмѣшка, защото, отъ една страна, било обидно за него да повѣри дъщеря си на единъ варваринъ, а отъ друга — дъщеря му била още дете и, при това, била отъ незаконенъ бракъ [19]. Обаче, предъ видъ на важното политическо значение на тоя бракъ за империята, Хенрихъ най-сетне приелъ предложението на баронитѣ и далъ съгласието си, като се обърналъ къмъ Слава съ следнитѣ думи: „Славо, азъ ви давамъ дъщеря си съ условие, щото Богъ да попусне да се радвате на това; а азъ ви подарявамъ цѣлото завоевание, което ние тукъ направихме на условие, че вие ще бждете мой човѣкъ и ще ми служите. И после ще подаря заедно съ това велика Влахия, господарь на която ще ви направя, ако Богу това е угодно и ако азъ искамъ” [20]. И наистина, следъ нѣколко дена годявката била обявена. Латинцитѣ, между това, се оттеглили въ Стенимахосъ (Estanemas). Тамъ Славъ се явилъ втори пѣтъ предъ императора, и било опредѣлено времето, когато чепинскиятъ воевода ще отведе у дома си младата си невѣста; сжщевременно той получилъ отъ бъдещия си тъстъ въ знакъ на почитъ единъ хубавъ конь, който Хенрихъ обикновено самъ яздилъ. Следъ това тѣ се разстанали [21].

Императорътъ сега вече могълъ да се похвали, че следъ като възобновилъ Пловдивското херцогство и присъединилъ Родопската областъ къмъ империята, че придобилъ отъ Бориловото царство земя на 15 дена пѣтъ, както той писалъ на папата презъ септемврий 1208 г. въ споменатото по-горе писмо [22]. Впрочемъ, Хенрихъ не се ограничилъ само съ това. За да осигури подчинението на Родопската областъ и да държи въ покорностъ новия си зеть, той оставилъ брата си Евстахия съ два малки отреда при Слава [23]. Освенъ това, за да може да се удържи по-здраво и трайно областта по горна Марица, трѣбало, преди всичко, да се създаде една сигурна връзка между Цариградъ и Пловдивъ. За тая целъ Хенрихъ решилъ да възстанови и укрепилъ градъ Памфилонъ, който се намиралъ на пѣтя отъ Редесто за Димотика. Съ тая работа той натоварилъ маршалъ Вилардуена, който въ скоро време завършилъ възложената му работа [24]. По пѣтя за столицата той се срещналъ съ воевода Слава, който така сжщо отивалъ за Цариградъ, за да вземе невѣстата си. Вилардуенъ можалъ да му съобщи, че той, може би, ще срещне момата въ Силимврия и императора въ Цариградъ. И наистина, невѣстата била доведена въ Силимврия, дето скоро пристигналъ и Хенрихъ и заедно заминали за столицата. Тамъ била отпразднувана сватбата на Слава съ голѣма радостъ. Хенрихъ наградилъ зетя си съ титлата деспотъ [25]. Следъ едновременно праздненство Славъ се върналъ заедно съ младата си невѣста въ владенията си [26].

Едновременно съ откъсването на Родопската областъ отъ държавата на царь Калояна последвало и отцепването на друга една не по-малка частъ отъ българското царство. Следъ като напустналъ България, Стрѣзъ намѣрилъ прибѣжище при сръбския великъ жупанъ Стефана, нареченъ по-сетне Първовѣнчани, който го приелъ заедно съ всички придружаващи го съ радостъ и на драго сърдце и не като нѣкой бѣжанецъ (емигрантъ), но като любимъ синъ го почелъ и удостоилъ съ своята трапеза, така че тая негова привързаностъ възбудила ропотъ у Стефановитѣ боляри. Отъ друга пѣкъ страна, Борилъ искалъ много пѣти отъ Стефана да му предаде Стрѣза, за да го убие. „Всѣки день, пише последниятъ, той го искаше, за да изгори съ огънь тѣлото му или да го разсѣче на

четири части и да ги покачи на градскиѣ стѣгди. Защото тоя мжчитель твърде се домогваше да наслади душата си, като пролѣе кръвь отъ своя родъ” [27]. Тия настоявания „отъ ония, които царували въ Загора”, се придружавали понѣкога съ голѣми дарове, а понѣкога съ заплахи. Когато Стрѣзъ се научилъ за всичко това, той почналъ да се бои и замислялъ вече да бѣга отъ Сърбия, за да не бѣде предаденъ на враговетѣ си. Но Стефанъ сполучилъ съ клетви да го увѣри въ неговата безопасност и дори се побратимилъ съ него, като го снабдилъ съ много коне и хора и съ всичко потрѣбно [28]. Нѣма никакво съмнение, че това покровителство и тая привързаност, които Стефанъ така настойчиво оказвалъ на Стрѣза, са изтичали отъ чисто политически съображения: приемайки тоя български бѣжанецъ, роднина на Асѣневия родъ и при това претендентъ на българския престолъ, великиятъ жупанъ е искалъ, едно, да поддържа въ България вѣтрешнитѣ междусобици, и, друго, имайки Стрѣза въ своитѣ рѣце, чрезъ него да разшири своитѣ владения на югъ за смѣтка на юго-западнитѣ български земи, защото всѣко движение на западъ и северо-западъ било за него изключено поради завоевателнитѣ стремежи на силнитѣ маджари на Балканския полуостровъ [29]. Но, както изглежда, Стрѣзъ предугаждалъ плановѣтъ на Стефана и самъ поискалъ да използва неговото разположение за себе си лично. Той сполучилъ чрезъ Стефана да влѣзе въ сношения съ българскитѣ власти — воеводи-управители на отдѣлни градове-крепости около Солунъ и въ Охридъ, поставени тамъ още отъ царъ Калояна, и да ги убеди да се откажатъ отъ узурпатора Борила, убиеца на тѣхния царъ, и да се присѣдинятъ къмъ него, като къмъ царевъ сродникъ, за да се противопоставятъ на узурпатора [30]. Най-първо Стрѣзъ завладѣлъ непристъпната крепостъ Просѣкъ съ дадената нему отъ Стефана военна помощ при взаимни обещания, че тѣ, като приятели и братя ще си помагатъ единъ на другъ. Скоро къмъ него се присѣдинили и другитѣ градове, и по тоя начинъ Стрѣзъ откъсналъ почти цѣла Македония отъ царството; затова и Стефанъ се хвали, какво „му предалъ половината отъ българското царство” [31]. Освенъ това, много българи отъ царството, които го познавали и сѣ държали негова страна, отивали при него [32]. Дали, следъ като се укрепилъ въ Просѣкъ и се почувствувалъ доста силенъ чрезъ поддръжката на българскитѣ воеводи въ Македония, Стрѣзъ се обявилъ за независимъ отъ българския царъ владѣтель, нѣма прави известия; обаче, трѣба да се предположи, че и той е последвалъ примѣра на деспота Слава, защото едновременността въ действията на тия двама български воеводи (втората половина на 1208 год.) ни дава достатъчно основание да приемемъ, че, докато Борилъ билъ заетъ съ войната противъ латинцитѣ, тѣ сѣ влѣзли въ споразумение и сѣ действували въ съгласие, като сѣ опредѣлили за граница на своитѣ владения р. Струма; тогава и крепостъ Мелникъ преминала въ владенията на Слава. Въ какви отношения следъ това Стрѣзъ е станалъ спрямо великия сръбски жупанъ, точно мжчно е да се установи по липса на данни; въ всѣки случай, отъ думитѣ на Стефана:

**оудръжакъ же и азъ къ
роукоу скою. . . и оуткрѣдихъ и въ градѣ глаголимѣмъ просѣкъ,
иже прѣвѣсть славно въ дѣни скою, поддръжѣщюу моу ми властъ
его, и wskышающюу вътѣ ксѣхъ wбидѣшихъ него**

[33] би могло да се заключи, че Стрѣзъ се е намиралъ въ известна зависимост отъ Стефана, поне последниятъ така, е мислилъ; обаче, тая зависимост не е била опредѣлена отъ нѣкои

политически задължения, а изтичала от ония добрини и улеснения, които Стефанъ му бѣ оказалъ отъ самото начало на условие единъ другиму да си помагатъ; и ако на първо време Стрѣзъ се е държалъ коректно къмъ своя покровителъ въ силата на побратимяването, то това той е правилъ само отъ признателностъ къмъ него, тъй че едва ли може да се мисли за нѣкаква васална зависимостъ на Стрѣза отъ сръбския жупанъ [34]; по-скоро отношенията му съ последния сж били съюзнически, защото, споредъ думитѣ на Теодосия, следъ като Стефанъ го въдворилъ въ Просѣкъ,

**ДРОУГА СЕБѢ И БРАТА ИМѢТИ ОУДОСТОИВѢ, И КЪ
ПОМОШТѢ КЪСАКОУ КЪЖДО КОМОУЖДО ОБРѢТАТИ СЕ О СЕМѢ ОУКѢ-
ИТАКША**

[35].

Това неочаквано разпадане на държавата силно изплашило Борила, и той билъ принуденъ да обърне сериозно внимание на тия двама български отцепили се воеводи, особено на Слава, който бѣ вече призналъ своята васална зависимостъ отъ латинския императоръ. Обаче, за да може да поведе борба съ последния, нему се налагало да се намѣси въ латинскитѣ отношения на Балканския полуостровъ, както това ще покажатъ развитиѣ се въ края на 1208 год. събития.

Както пловдивската победа, така и сполучливиятъ роднински съюзъ съ деспотъ Слава повдигнали духа на императоръ Хенриха. Сега той вмѣсто да продължава войната съ българитѣ, решилъ да се възползува отъ настаналитѣ благоприятни за него обстоятелства, именно, да закрепи върховната си властъ на Балканския полуостровъ и преди всичко въ солунското кралство, гдето настойниците на младия кралъ Димитра, конетабль Амадео Буфи и графъ Оберто III Биандрате поради неразположението си къмъ франкското сюзеренство вече доста продължително време се отказвали да дадатъ клетва за вѣрностъ на Хенриха и съставили планъ съ помощта на ломбардскитѣ барони, чиито владения се простирали до Сръдна Гърция, да отцепятъ солунското кралство отъ Цариградъ и да придобиятъ пълна независимостъ. За да попрѣчи на тоя планъ и да защити владѣтелскитѣ права на младия Димитра, Хенрихъ, като предварително се споразумѣлъ съ Слава, който се обещалъ да му помага, предприелъ походъ въ края на 1208 год. противъ Солунъ [36]. Най-първо той успѣлъ да укроти и подчини непослушнитѣ ломбардски барони, които, вѣроятно, са се обръщали къмъ царъ Борила съ предложение за съюзъ срещу латинския императоръ, защото тъкмо въ това време българитѣ нападнали Слава, съюзника на Хенриха, и сполучили да отнематъ отъ него крепостта Мелникъ, който току-що бѣ преминалъ къмъ владенията на Слава. Повиканъ на помощъ противъ Съръ, Борилъ съвсемъ не намѣрилъ съчувствие между покоренитѣ отъ латинцитѣ ромеи; сѣрчани предпочели да пустнатъ при себе си вжтре въ градскитѣ стени единъ латински отредъ, вмѣсто българитѣ [37]. Въ сжщото време Хенрихъ сполучилъ да установи по-тѣсна връзка на вдовствуващата кралица съ империята. Следъ това презъ пролѣтта на 1209 год. императорътъ билъ принуденъ съ оржие въ ржка да премине по цѣлата гръцка земя чакъ до Тиви и о-въ Евбея и навсѣкжде енергично да закрепва своя сюзерененъ авторитетъ, като достигналъ това нерѣдко чрезъ жестока борба съ въоръженъ отпоръ. Тъкмо въ това време, когато се намиралъ на о-въ Евбея, той получилъ известие, че българскиятъ царъ Борилъ се готвѣлъ да навлѣзе въ земята му съ голѣма войска [38]. Хенрихъ трѣбало бързо да се върне въ Солунъ. Оказало се, обаче, че императорътъ трѣбало да води война не съ Борила, а съ

епирския деспотъ Михаила (1204—1214), който тъкмо въ това време подстѣпвалъ къмъ Солунъ. Почналитѣ се веднага преговори между императора и деспота се завършили съ това, че Михаилъ призналъ върховната власт на Хенриха и дори далъ дъщеря си за жена на неговия братъ Евстахия (есенъта 1209 г.) [39].

Известието на Валансиена, че Борилъ се готвѣлъ да навлѣзе въ земята на императора, и то въ посока къмъ Солунъ, ясно показва, че презъ 1209 год. той наистина предприелъ нѣкакъвъ походъ въ Македония и, ако не е отишелъ къмъ Солунъ, както предполагали латинцитѣ, то несъмнено самиятъ походъ не е могълъ да бѣде насоченъ противъ никого друго, освенъ противъ Стрѣза. Но, както изглежда, до военно сблъскване работата не дошла, а, за да се избѣгне опасната за двамата гражданска война, почнали се, очевидно, преговори, които се завършили съ помирението на Борила съ Стрѣза твърде необходимо за двамата: за първия, за да може да продължи борбата съ латинския императоръ и деспотъ Слава, а за втория — да се избави отъ натрапеното настояничество на сръбския великъ жупанъ. Условието, на които е станало това помирение, се опредѣлятъ отъ самото положение на работитѣ въ даденото време. Приятелството и съюзътъ на Стрѣза съ сръбския великъ жупанъ сж били особено опасни не само лично за Борила, когото просѣкскитѣ воевода съ помощта на сърбитѣ е могълъ да нападне и да го лиши отъ престола, но и за държавата, тъй като се откъсвала една значителна и враждебно настроена частъ отъ нейната територия. Затова Борилъ 1. поискалъ отъ Стрѣза да се откаже отъ съюза съ Стефана и изобщо да скжса съ него всѣкакви връзки и дори да се обяви за неговъ неприятель, и 2. за да задоволи честолюбието и властолюбието на Стрѣза, той му далъ титлата севастократоръ [40], която се давала въ България, както и въ Византия, на най-близкитѣ до царя роднини — синове и братя и въ чиновническата йерархия заемала първо мѣсто следъ владѣтеля, съ други думи, Борилъ призналъ за Стрѣза най-високото достойнство следъ себе си, като въ сжщото време му повѣрилъ пълновластно да управлява българскитѣ юго-западни земи, които той бѣ вече отцепилъ отъ държавата. Стрѣзъ, който и безъ това се теготилъ вече отъ покровителството, или, по-добре отъ опекунството на сръбския великъ жупанъ, възприелъ предложението на Борила на горнитѣ условия, понеже си запазвалъ своята вътрешна самостоятелност, и предпочелъ да се отметне отъ Стефана. При какви обстоятелства е станало това отмѣтане, сръбскитѣ извори нищо не споменуватъ; тѣ само изтъкватъ че отмѣтането на Стрѣза се дължи на неговата гордостъ и непризнателностъ, които се свързватъ съ неговия жестокъ характеръ. Ето какво ни разказва за него Теодосий:

„Следъ като много разбогатъ и за него може да се каже надебелъ, затлъстѣ и се разшири отъ безумие, и забрави Бога като се надигна въ ума, той се показа убиецъ и немилостивъ, яростенъ и некроткъ и твърде безчестенъ, защото, следъ като си издигна домъ на скалата въ гореказания Просѣкъ — тая скала е твърде висока до двеста сажени и повече, а подъ нея, прилепайки се, тече голѣмата рѣка, наричана Вардаръ — на тая скала, като я постла съ дървета, направи си позорище. Когато имаше, клетникътъ, да се весели, той председателствуваше, като се опиваше, на това мръсно и смъртно съдилище, като играеше и се веселѣше [41]. А веселбата му бѣше човѣшката смъртъ, и за най-малката вина съгрѣшилиия той осжждаше на смъртъ и заповѣдваше на (го) хвърлятъ низъ оная страшна по височина скала, отъ онова позорище. И когато хвърляха нѣкого,

той веселъ къмъ него извикваше: „Гледай да не си наквасишъ кожуха“, защото хвърлениятъ не можеше да падне другаде, освенъ въ самата оная рѣка; и ако нѣкой имаше нѣкого отъ своитѣ или пъкъ човѣци, боящи се отъ Бога, обикаляха оная рѣка, търсейки, дали водата нѣма да (го) изхвърли, за да го взематъ и удостоятъ съ човѣшко погребение; ако пъкъ нейде въ дълбочината биваше задържанъ, той ставаше храна за рибитѣ. Такава бѣше неговата веселба, както казахме — човѣшка смъртъ, такива работи ставаха отъ нея у него защото, уповавайки се на крепостъта и здравината на високата скала, а не на Бога, той, каменоумниятъ, каза въ себе си: „Кой е тоя, който ще ме свали оттука“, безъ да си спомни, клетникътъ, казаното къмъ такъвъ (като него): Понеже ти си твърде безчестенъ и гордостъта на сърдцето ти се въздигна, като издигашъ своя храмъ на високо мѣсто и въ сърдцето си казвашъ: „Кой ще ме свали“, то макаръ и като орелъ да се издигнешъ и срѣдъ звездитѣ да устроишъ гнѣздо, и оттамъ ще те сваля, казва Господъ [42]. Като чуваше това за него, благочестивиятъ Стефанъ скърбѣше и, боейки се отъ Бога, отъ съвѣстѣта си се осжждаше, загдето, като спасилъ отъ смъртъ такъвъ единъ свирепоуменъ младежъ, и го отхранилъ и го направилъ господарь, считаше за гнусота братството, (което ималъ) къмъ него. Много пѣти, поучавайки го, му пишеше и го молѣше да се откаже отъ такива (работи), но както Соломонъ казва, думайки: „изобличи мѣдрия, и ще те обикне, а безумния — ще те намрази“ [43], така и тоя, наистина безуменъ, намрази обичащия го, като забрави всичко, което отначало му бѣ направилъ Стефанъ, и вмѣсто милость стана немилостивъ къмъ него, защото, като потѣпка божията заповѣдь, стана клетвопрестлпникъ, презрѣ евангелското побратимяване, побѣгна отъ него съ обичъ и отстѣпи и по вѣра (т. е. отказалъ се да го обича и вдигналъ вѣра отъ него) [44]. Самъ Стефанъ въ житието на баща си пише: „Но за него (Стрѣза) се сбѣдна словото Господне: „добриятъ човѣкъ отъ доброто съкровище на сърдцето си изнася добро, а лошиятъ човѣкъ отъ лошото съкровище (на сърдцето си) изнася лошо“ [45]; за него се сбѣдна и писанието: Надебелъ и затлъстѣ, и се отметна възлюбениятъ забрави възпиталия го въ Бога. Подбужданъ отъ дявола, той се отметна, и крамола вдигна противъ мене, и почна да се готви, за да ми въздаде лошо за добро, и да разори мене и отечеството ми и подкрепата на светеца“ (св. Симеона) [46], а Доментианъ за отношенията на Стрѣза къмъ Стефана съобщава накратко само следното: „Намѣри се нѣкой-си Стрѣзъ отъ бѣлгарскитѣ страни, при това отгледанъ отъ съпрестолника на св. Симеона, великия жупанъ киръ Стефана, и за голѣмата му любовь и за всичкитѣ добрини, които той му направи, отметна се отъ него и, като потѣпка божията заповѣдь и евангелското побратимяване, вдигна противъ него голѣма война“ [47].

Всичкитѣ тия съобщения на сръбскитѣ извори, които се намирали въ известна зависимостъ единъ отъ други [48], колкото и да представятъ Стрѣза крайно неблагодаренъ, жестокъ и безчовѣченъ [49], съ което и тримата писатели, очевидно, см искали да оправдаятъ по-сетнешната постѣпка на Стефана — предумишленото убийство на Стрѣза, ясно показватъ, че Стрѣзъ не само се отметналъ отъ Стефана и преминалъ къмъ своитѣ съотечественици — бѣлгаритѣ, но и станалъ най-вѣрлъ и непримиримъ врагъ на сръбския великъ жупанъ, което се изразило въ това, че изпращанитѣ отъ Стефана сръбски велможи съ писмо до него или иѣкъ да го уговорятъ да се върне отново къмъ своя благодетель, Стрѣзъ ги „свирепо измѣчвалъ и дори ги хвърлялъ отъ крепостната височина въ рѣка Вардаръ“ [50], както се казва въ тѣй нареченото „Житіе княза Стрегана“, макаръ тоя разказъ

и да нѣма никаква историческа стойност [51]. И наистина, следъ отмѣтането си отъ Стефана, Стрѣзъ станалъ най-деенъ съюзникъ и помощникъ на Борила противъ всички врагове на България.

Следъ като се бѣ помирилъ съ епирския деспотъ Михаила I въ края на 1209 год., Хенрихъ ималъ вече възможностъ окончателно да се разправи съ враговетъ си на полуострова, и по тоя начинъ романската феодална държава, възникнала на мѣстото на Византия, получила нова организация на „Майското поле“ по стария франкски обичай въ „парламента“, който билъ откритъ на 2. май 1210 год. въ долината Равеника при гр. Ламия (сег. Зейтунъ) и на който били опредѣлени всички феодални княжества и тѣхнитъ политически и църковни отношения спрямо латинската империя [52]. Но и следъ това Хенрихъ трѣбало да остане въ западната частъ на полуострова, за да отбива нападенията на Стрѣза въ съюзъ съ деспотъ Михаила I презъ цѣлата 1210 година [53]. Затова той се хвали въ споменатото си писмо, че „макаръ и двамата да сж му дали клетвено задлъжение за вѣрностъ, обаче тѣ съ всичкитъ си сили заплашвали съ нашата гибель въ ония страни“ и че Михаилъ четири пѣти, а Стрѣзъ три пѣти дали предъ него клетви, които нито единиятъ, нито другиятъ не се подвоумили нѣколко пѣти да нарушатъ“, или че „той отнелъ отъ тѣхъ по-голѣмата частъ отъ най-добрата и хубава земя и че, ако да не бѣха го викали постоянно по важни работи, то за тѣхъ не би останала дори най-малка кѣща въ неговата империя“ [54]. Но не подлежи на никакво съмнение, че тия нападения имали за целъ да отвличатъ вниманието на Хенриха отъ действията на Борила, който въ това време бѣше влѣзълъ въ връзка съ никейския императоръ за съюзъ противъ латинцитъ. Едновременно съ успѣхитъ на Хенриха следъ пловдивския бой растѣла и силата на никейската империя благодарение на неуморнитъ залѣгания на Теодора I Ласкарисъ. Презъ лѣтото на 1209 год. се свършилъ срокътъ на двегодишното примирие между латинци и никейци. Хенрихъ, който билъ заетъ съ работитъ си на Балканския полуостровъ, за да отклони всѣка опасностъ откъмъ Никея, влѣзълъ въ съюзъ съ турския (иконийския) султанъ, който въ 1210 год. обявилъ война на Т. Ласкариса. По тоя начинъ Хенрихъ и тоя пѣтъ сполучилъ да отвлѣче вниманието на никейския императоръ. Обаче Т. Ласкарисъ въ едно сражение при Антиохия съвършено разбилъ турския султанъ (презъ юний 1210 г.) и отново обѣрналъ погледитъ си къмъ латинцитъ, като кроилъ вече планове за нападение на Цариградъ и за освобождението му отъ кръстоносцитъ съ помощта на своитъ съюзници на Балканския полуостровъ, и, преди всичко, на българския царъ [55].

Следъ сключването на съюза съ Т. Ласкарисъ, докато латинскиятъ императоръ се разправялъ съ своитъ врагове въ южната частъ на полуострова и вниманието му било не по-малко отвличано отъ успѣхитъ на никейцитъ въ Мала Азия, царъ Борилъ поискалъ да използва удобния моментъ, за да отстрани друга една опасностъ, която го заплашвала отвѣтре. Пловдивското поражение едва ли е могло да мине за Борила спокойно, безъ да обѣрне върху си вниманието на политическитъ му врагове въ България. Въпрѣки това, че той бѣ наказалъ деспотъ Слава за съюза му съ латинцитъ и се бѣ помирилъ съ Стрѣза, все пакъ следъ тая катастрофа кипежътъ на духоветъ въ царството противъ Борила отново се почналъ и тоя пѣтъ въ много по-опасна форма, защото той излизалъ не отъ отдѣлни, враждебно настроени противъ царя личности, съ които Борилъ лесно можалъ да се разправи въ началото на царуването си, а отдолу — отъ народнитъ маси и се изразилъ въ богомилско движение, което тогава се бѣ особено засилило. Но преди да разгледаме причинитъ и

характера на богомилското движение при Борила, ние ще се опитаме да разяснимъ другъ единъ въпросъ, който не малко ще ни помогне да разберемъ истинскитъ причини както на самото движение, тъй и на гонението, повдигнато отъ Борила срещу богомилитъ, именно въпроса: вземали ли сж богомилитъ участие въ освободителната война, или не?

Колкото и да сж оскъдни фактическитъ данни, които биха ни дали възможность окончателно да се произнесемъ по тоя въпросъ, все пакъ поради неговата важность нѣкои историци сж се изказали колко-годе положително. Така, К. Иречекъ, като счита още не разяснени причинитъ за гонението на богомилската ересь при царъ Борила, казва, че тя „не само била оставена отъ предшественицитъ на Борила въ покой, но дори, споредъ неговото мнение, е играла важна роля въ възстанието на Петра и Асѣня, както и въ възстанията отъ XI вѣкъ” [56], безъ обаче да посочи, въ какво се е изразила тая роля; това мнение на Иречека било поддържано и отъ В. Макушева [57]. Обаче Ѳ. Успенски, като си задава въпросъ за сществуването на религиозния елементъ въ възстанието на Петра и Асѣня, разглежда основно тоя въпросъ и дохожда до съвсемъ противоположни резултати. „Като отдѣлимъ, пише той, преди всичко теоритическата и практическата часть въ учението на богомилитъ, ние забелязваме, че последната (практическата) часть заключава въ себе си правила и положения, които не били удобопримѣними къмъ установената уредба на общественитъ отношения. Въ примѣнение къмъ обществения животъ и къмъ социалнитъ отношения богомилството е проникнато съ строго прокаранъ принципъ на братство и взаимно равенство, близкъкъ изводъ отъ което било отричането на сществуващата църква съ нейната йерархия и на държавата съ нейнитъ съсловни различия. Презъ цѣлото време богомилството се смѣтало като враждебенъ за държавата и църквата елементъ и се разпространявало главно въ долнитъ класи на населението. Бивали сж, обаче, случаи, когато учителитъ на богомилитъ сж имали достъпъ и при императорския дворъ, привличали сж на своя страна нѣкои високопоставени византийци, както и славянски князе (въ Босна), и сж достигали по тоя начинъ да ослабятъ строгитъ мѣрки, предприемани отъ правителствата противъ тая секта... Но това още не предразполага да се приеме широко участие на религиозния елементъ въ занимаващитъ ни събития. Богомилството не било дозволено учение въ областитъ на византийската империя, духовенството водѣло съ него постоянна борба и е обръщало въ господствуващата църква значителни маси богомили. Ако да бѣха влѣзли Асѣневци въ съюзъ съ богомилитъ, то по всѣка вѣроятность демократическия принципъ отъ мировъззрението на последнитъ щѣше да намѣри и примѣнение при организацията на второто царство. Между това не само не сж се спазили посочвания на такъвъ характеръ въ организацията на църквата и държавата, но — което сжщо така е твърде важно — и папа Инокентий III, суровиятъ гонителъ на сектата на западъ и на изтокъ, нито веднажъ не намѣрилъ за нужно да предупреди българския царъ противъ опаснитъ сношения съ богомилитъ”.

Освенъ това, като отказва всѣко участие на богомилитъ въ освобождението на България, Ѳ. Успенски отрича изобщо участието на религиозенъ елементъ въ възстанието на Петра и Асѣня. Избирането на архиепископъ въ 1186 г. (sic) въ Търново и провъзгласяването му за независимъ отъ цариградския патриархъ глава на българската църква показватъ, че възстановителитъ на българското царство не оставяли безъ внимание и нравственитъ мотиви за закрепата и

разширението на своята власт. „Интереситъ на свѣтската и духовната властъ въ борбата за независимостъ сж били напълно солидарни; но идеалитъ и на едната, и на другата властъ, както и мѣроприятіята въ организацията на църквата и държавата сж имали за свой изворъ Цариградъ. Безъ да говоримъ за друго, българитъ отнасятъ отъ областитъ, подчинени на византийцитъ, мощитъ на почитанитъ въ народа божии угодници „большіе ради чести и утверждениа своего царства“, строятъ църкви и ги украсяватъ, уреждатъ съ блѣсъкъ и величие царския и архиепископския дворъ. Като не се надѣвали, най-сетне, да достигнатъ пълна честъ чрезъ посрѣдството на цариградския патриархъ, царьтъ и архиепископътъ обръщатъ погледитъ си на западъ и получаватъ въ църковенъ актъ, чрезъ властта на римския папа, утвърждение въ домогванията си за права, отъ които тѣ вече формално сж се ползвали. Но никакъ не трѣба да изпускаме изъ-предъ видъ и това обстоятелство, че богомилството въ края на XII и началото на XIII вѣкъ, когато е имало вече яка организация, по своитъ принципи и по своята уредба било враждебно въ сжщата мѣрка на новата уредба въ България, както и на старата въ Византия“. Най-сетне Ѳ. Успенски, като разглежда известията за участието на сектантитъ на Балканския полуостровъ въ политическитъ събития, именно известието на Н. Акомината за превземането на Пловдивъ отъ Фридриха Барбароса, когато избѣгали всички жители, освенъ арменцитъ, и друго, което ни предава Вилардуенъ, че въ 1206 год. пловдивскитъ сектанти, наречени павликяни, предали града на българския царъ Калояна, дохожда до заключение, че тукъ безъ всѣко основание сж се считали досега споменатитъ „арменци“ и „павликяни“ за български богомили, че както въ едното, тъй и въ другото известия, които сж единичкитъ посочвания за участието на еретицитъ, се съдържа повече етнически, отколкото религиозенъ смисълъ и че тия известия съвсемъ не сж дотолкова важни и значителни, за да се правятъ отъ тѣхъ широки заключения за социалнитъ и политически тенденции на българскитъ богомили. „По тоя начинъ, завършва Ѳ. Успенски, ние дохождаме до отрицателенъ изводъ по въпроса за участието на богомилитъ въ борбата на България за независимостъ, като отнасяме известнитъ мѣста отъ Н. Акомината и Вилардуена не къмъ богомилитъ, но къмъ арменцитъ. Само по себе си се разбира, че съ това никакъ не се ослабва важността на другитъ исторически свидетелства, споредъ които сектата на богомилитъ се представя твърде разпространена въ България“ [58].

Едвали ще се намѣри нѣкой, който да оспорва изложеното тукъ мнение на Ѳ. Успенски; но то ще стане още по-ясно и ще се подкрепи още по-добре, ако се обърне внимание и на друго едно обстоятелство не по-малко важно за разрешението на поставения въпросъ. — Ние оставихме богомилството въ България въ началото на XII вѣкъ, следъ гонението, което бѣ повдигналъ императоръ Алексий I Комнинъ. Колкото и строго да е било това гонение, то все пакъ не могло да унищожи съвсемъ богомилството или пъкъ да ослаби силата на неговото разпространение, защото то е намирало храна, както видѣхме, въ самото тежко социално-економическо положение на народната маса [59]. Обаче презъ XII вѣкъ богомилството се бѣ вече разпространило не само по цѣла Тракия, Македония, Сърбия и Далмация, но и вънъ отъ предѣлитъ на Балканския полуостровъ подъ имената „катари“ и „патарени“. Споредъ свидетелството на италианеца Реньеро Саккони, — който билъ дълго време патаренски проповѣдникъ, а после се отрекълъ отъ ересъта и, като членъ на доминиканския орденъ, станалъ дори инквизиторъ, — отъ Черно море до Атлантическия океанъ се наброявали до 16 „катарски църкви“, отъ които три имало въ Франция,

седемъ въ горна Италия и три въ славянскитѣ земи, въ България две: тъй нареченитѣ българска въ юго-западнитѣ български земи, днешна Македония, и драговишка — въ южнитѣ, Тракия. Въ самия Цариградъ имало две богомилски общини: *ecclesia Latinorum et ecclesia Graecorum*, едната, както показватъ и самитѣ имена, за ромеитѣ, а другата — за франкитѣ и ломбардцитѣ [60]. За разпространението на богомилството ни съобщава и житието на св. Илариона Мъгленски, който въ проложното житие е нареченъ коник на богъмили [61], че презъ втората половина на XII вѣкъ богомилската ересь получила такава сила, че императоръ Мануилъ I Комнинъ едва не се отцепилъ отъ православието:

**Толко бѣшны кѣс-
мѣглы быша ереси, икоже и кѣрь Мануилоу, царю грѣцкѣмоу,
къ малѣ не впасти въ бл҃гочестикѣхъ нашехъ кѣрь,**

[62], а това ясно показва, доколко богомилството било напреднало презъ даденото време. Но и при все това то се е държало и развивало само въ своитѣ главни центрове — въ Тракия и Македония. Досега нѣмаме никакви известия, отъ които да се заключи, че то е вирѣло и въ северна България презъ времето на византийското владичество и че тамъ то се е разпространявало, тъй че дори въ най-голѣмия си разцвѣтъ, въ най-голѣмата си сила то не е могло тамъ да пусне корени. Затова, когато избухнало възстанието въ Търново, то не е могло да има каквото и да било влияние или значение въ борбата за независимостъ. Ако легендата за св. Димитра, която казва, че светецътъ въ 1185 год. напустналъ Солунъ и се явилъ въ Търново, за да помага на възстаналитѣ, и да се приписва на македонски бѣжанци, обаче надали ще трѣба да се мисли, че това сж били богомили, защото това би било несъгласно съ самото богомилско учение, което не признавала и отхвърляло светиитѣ, а пѣкъ македонското българско население, доколкото за сега е известно, не вземало участие въ възстаническото движение.

Но, като отричаме участието на богомилитѣ въ възстанието на Петра и Асѣня, какъ тогава ще трѣба да обяснимъ причинитѣ за бързото разпространение на богомилството и препълване на българската държава при царъ Борила съ богомили, както изрично е казано въ неговия Синодикъ:

**Понѣже
къселжакын нашъ крагъ. по къси бл҃гарстѣн земи. манихѣн-
скѣхъ ересь разѣа смѣсикъ сѣхъ съ масалѣанскохъ**

[63], а това е тъкмо богомилската ересь, тъй че царъ Борилъ билъ принуденъ да свика църковенъ съборъ въ Търново, за да осжди еретицитѣ? Тоя фактъ, несъмнено, се е намиралъ въ връзка съ разпространението границитѣ на възобновеното българско царство на югъ и юго-изтокъ, въ Тракия и Македония. Ние видѣхме, каква колонизаторска дейность развилъ царъ Калоянъ при превземането на ромейскитѣ области въ Тракия, въ центъра на богомилитѣ: населението на цѣли села и градове, разрушени отъ него, той преселвалъ въ северна България покрай Дунава; сжщитѣ премѣствания на населението, несъмнено, сж ставали и следъ освобождението на юго-западнитѣ български земи (днешна Македония) и присъединението имъ къмъ държавата [64]. Тия

преселници, споредъ насъ, сж били главнитѣ разпространители и насадители на богомилската ересь изобщо по въсеи Българстѣи земли“ и въ частностъ въ северна България, гдето тя почнала вече да играе известна роля. За нѣкое богомилско движение при царъ Калояна едва ли може да става и дума, защото неговото сближение съ папа Инокентия III, най-вѣрния гонителъ на еретицитѣ, и неговиятъ суровъ характеръ сж отнемали всѣка смѣлость за каквото и да било вѣрско предприятие отъ страна на богомилитѣ. Следъ смъртъта, обаче, на тоя български царъ богомилитѣ, намѣрили въ България добра и готова вече почва за разпространение на своето учение, бързо се раздвижватъ. Нѣма нужда тукъ да се изтъква економическата съсипия на населението отъ продължителнитѣ войни на Калояна, — зло, което най-лесно е възбуждало духоветѣ въ България, като земеделска страна. Но къмъ това зло се присъединявало друго — политическо зло, което собствено и издигнало богомилството като факторъ въ държавата. Ние имаме вече случай да изтъкнемъ една твърде характерна черта въ историята на нашето богомилство: всѣко движение на богомилитѣ въ България още отъ самото му появяване поради това, че самото учение носи върху си националенъ характеръ, винаги е бивало свързано освенъ съ еко-номическото, но още и съ социално-политическото положение на народа. Така е било и въ даденото време. Самото узурпиране на властѣта отъ Борила вече послужило, както видѣхме, като поводъ за незадоволство въ държавата противъ правителството. Освенъ това, Борилъ билъ поставенъ на престола отъ една частъ боляри, жадни за властъ и при това отъ чуждѣ произходъ, които следъ възтържествуването имъ съ убийството на царъ Калояна, не се забавили да почнатъ самовластно да се разпореждатъ въ държавата и да вѣоржжаватъ населението противъ себе си. Не по-малко способствувала за успѣха на богомилитѣ при Борила и борбата на сжществуващитѣ тогава две болярски партии: куманска или антидинастическа, т. е. партията на Бориловото правителство, и българска или династическа, т. е. партията на привърженицитѣ на емигриралия законенъ наследникъ на престола — Ивана Асѣня. Че последниятъ, както и неговитѣ привърженици се облѣгали на богомилитѣ при свалянето на Борила отъ престола, най-ясно се види отъ това, че презъ царуването си Иванъ Асѣнь II не само не е гонилъ богомилитѣ, но още ги и покровителствувалъ, за което право свидетелствува едно писмо на папата до маджарския кралъ, въ което първиятъ се оплаква, какво Иванъ Асѣнь II „приема въ своята земя и защитава еретицитѣ, отъ които, както казватъ, цѣлата му земя е заражена и изпълнена“ [65].

Стр. 297

Обяснението, че за богомилско движение по време на цар Калоян едва ли може да става дума поради суровия характер на българския владетел, не може да се приеме. Вѣщност, както личи от посочения вече разказ на Жофроа дьо Вилардуен във връзка с превземането на Пловдив, местните еретици (богомилци и павликяни) са оказали подкрепа на Калоян и трябва да се предположи, че от своя страна той не ги е подлагал на гонения. В противовес на неговата политика наследникът му Борил започнал ожесточени преследвания срещу богомилите, за което свидетелствува свиканият през 1211 г. в Търново църковен събор.

(Д. Ангелов)

При такова положение на работитѣ въ страната не е мжчно да се обяснятъ причинитѣ, които сж подбудили Борила да вдигне гонение противъ богомилитѣ. Въ помѣстения въ Синодика разказъ за дейността на търновския съборъ [66] по тоя въпросъ четемъ следното: „Възникна като нѣкое зло трѣне триклетата и богоомразна богомилска ересь, и като неинъ началникъ се яви тогава най-отвратителниятъ попъ Богомилъ съ своитѣ ученици [67],... които като нѣкои свирепи вѣлци (вѣлци'цѣи) безпощадно разграбвахъ стадото на Христа, за което той пролѣ своята пречиста кръвъ. И

като узна това, благочестивейшият царь Борилъ се разпали отъ божествено желание, изпрати по цѣлата си област да ги (еретицитѣ) събератъ, като нѣкои плевели въ снопи, и заповѣда да се свика съборъ” [68]. Но едвали едно само усърдие къмъ православието, а още по-малко влиянието на папата [69] е подбудило Борила да почне гонение противъ богомилитѣ. Очевидно, тукъ сж действували и чисто вътрешни причини, отъ които право е зависѣла трайността на Бориловото царуване. Помирението на Борила съ Стрѣза не донесло, както изглежда, никакво успокоение въ страната, и кипежътъ на духоветѣ все още продължавалъ да сжществува противъ узурпатора. Въ преследването на богомилитѣ царь Борилъ виждалъ най-добро срѣдство, за да се избави отъ своитѣ политически врагове, а съ парализирането на богомилското движение той мислилъ да прекрати и враждебното нему политическо течение. Това сж споредъ насъ, причинитѣ, които сж принудили Борила да свика на 11. февруарий 1211 год. въ Търново църковенъ съборъ, чиято дейность се описва въ споменатия разказъ въ Синодика по следния начинъ:

Стр. 299

За събора в Търново през 1211 г. срв. Д. Ангелов, Богомилството в България, стр. 52 сл. и стр. 452 сл. Във връзка с решенията на този събор се намира вероятно една анатема против поп Богомил, съставена на гръцки език и съдържаща се в един от преписите на византийския «Синодик в неделата на православието». Срв. J. Gouillard, Le Synodicon de l'ortodoxie, édition et commentaire, Travaux et mémoires, II, Paris, 1967, p. 59; D. Angelov, Nouvelles données sur le bogomilisme dans le «Synodicon de l'ortodoxie», Byzantinobulgarica, III, 1959, p. 5—23; J. Gouillard, Une source grecque du Sinodik de Boril. Le lettre inédite du Patriarche Cosmas, Travaux et mémoires, IV, Paris, 1970, p. 363—374. Неизяснен остава все още въпросът, дали гръцката анатема против поп Богомил е послужила като основа при съставянето на сродната с нея анатема в Синодика на Борил, или пък, обратно, анатемата в Бориловия Синодик е била по-ранна по време и нея именно възпроизвел и използвал неизвестният гръцки съставител. (Д. Ангелов)

Тоя съборъ билъ съставенъ отъ всички архиереи, свещеници и иноци, а сжщо и отъ всички боляри и „множество много прочего народа”. Когато съборянитѣ се събрали въ една отъ голѣмитѣ църкви въ Търново, царътъ открилъ събора съ голѣма тържественостъ, тъй като се явилъ тамъ въ пълно царско облѣкло — съ свѣтлож багрѣницеж. Председателствувалъ събора самъ царътъ. Следъ откриването на събора той заповѣдалъ да доведатъ еретицитѣ — нечкстїа сѣарела, но изведнажъ не почналъ да ги изобличава неочаквано, а поискалъ да ги „улови” съ келикож хытрово стѣж, като имъ казалъ да снематъ отъ себе си всѣкакъвъ страхъ и смѣло да изложатъ своето хоулное оученїе. Еретицитѣ, безъ да забележатъ хитростята, предполагайки, че тѣ ще „уловятъ” царя и ония, които били съ него, свободно изложили кѣса злославнѣж ихъ ересъ. Следъ като изслушали еретицитѣ, съборътъ съ царя начело пристѣпили къмъ изобличението на тѣхното мѣдрованїе съ цитати отъ божественитѣ писания. Изобличаванитѣ стояли якоже рыбы безгласны, изпълнени съ пълно недоумение, а царътъ, като ги считалъ за напълно опровергнати и мислилъ, че истината възтържествувала, радости исплѣни са и заповѣдалъ да се пазятъ еретицитѣ и тия, които били отъ тѣхъ измамани. Като узнали това, нѣкои отъ тѣхъ оставили учението си и се върнали отново въ православната църква, а ония, които не се покорили на събора, били предадени на разни видове смъртни наказания и заточение [70]. Следъ това Борилъ се разпоредилъ да се преведе отъ гръцки на български „съборникъ”, т. е. последование, което се четѣло въ „недѣлята на православието” и се придружавало съ анатематствувания на предишнитѣ ереси, както това било установено да се прави отъ 843 год., откакъ било възстановено иконопочитанието при императрица Теодора. Въ отдѣлна статия къмъ превода царътъ заповѣдалъ да се притурятъ и деянията на неговия съборъ, който да се впише въ броя на православнитѣ събори, „защото преди неговото царуване никой другъ не бѣ свиквалъ тоя православенъ съборъ”, та всичко наедно да може да се чете въ първата

недѣля на великия постъ, като се произнася църковно проклятие, наредъ съ другитѣ врагове на вѣрата, сѣщо и за Богомила и неговитѣ български продължители. „Всичко това се извърши и заповѣдано бѣше отъ благочестивия царь Борила въ лѣто 6718, индиктъ 14, лунна година 11, слънчевъ кръгъ 15 година, 11 февруарий въ петъкъ на сирната недѣля [71]. И следъ като добре уреди всичко това и закри събора, православниятъ нашъ царь отиде въ църквата и, като поблагодари Богу, отпусна всѣкого въ своя си” [72].

Въ приведения тукъ разказъ отъ Синодика търновскитъ съборъ въ 1211 год. е нареченъ православенъ и билъ вписанъ въ броя на православнитѣ събори, а самиятъ царь Борилъ се означава като православенъ царь. Друго едно нѣщо, което се хвърля въ очи, е това, че въ разказа нищо не се споменува за българския примасъ, който, споредъ обясненията на Инокентия III, се равнявалъ на патриархъ и за какъвто са го считали и самитѣ българи, а като такъвъ той би трѣбало да играе важна роля на събора, а между това, по всичко изглежда, той не е присѣствувалъ въ заседанията на събора. Това особено подчертаване православието на събора и на царя и това отсъствие на българския примасъ отъ събора не ще да сѣ били случайни, безпричинни. И наистина, императоръ Хенрихъ, както видѣхме, въ писмото си отъ септемврий 1208 год. до папата нарича Борила „най-беззаконния гонителъ на божията църква” (*iniquissimum persecutorem Ecclesiae Dei*) [73]. Колкото и кратко да е това известие, то все пакъ ясно рисува църковната политика на царь Борила: ако той се представя отъ латинския императоръ като „най-беззаконенъ гонителъ на божията църква”, подъ която трѣба да се разбира само западната, католическата църква, то това показва, че Борилъ не само не приелъ сключената отъ предшественика му съ апостолския престолъ църковна уния, но той почналъ и да преследва всички, които сѣ я признавали. Въ какво се е изразило това негово гонение, ние не знаемъ; обаче самиятъ фактъ ни дава достатъчно основание да предположимъ че приемането на унията съ папския престолъ не е минало въ България така гладко, както на пръвъ погледъ се представя. Вече първоначалното колебание на Калояна и продължителното му бавене съ отговора си на първото папско писмо отъ началото на 1200 до 1202 год. (края) показватъ, че въпросътъ за преминаването къмъ западната църква се е обещдалъ много време и е срещналъ не малка опозиция всрѣдъ българското духовенство; само следъ като, при сключването на мира въ 1202 год., Алексий III отказалъ да признае царското достойнство на българския царь и автономията на българската църква, Калоянъ е могълъ да убеди българското духовенство да признае върховната власть на римския първосвещеникъ; обаче, разцеплението между духовенството не е било възможно съвсемъ да се премахне: имало между българскитѣ епископи и, може би, по-голѣмата частъ, такива, които строго се държали о православието и по никой начинъ не искали да се подчинятъ на авторитета на папата, или, ако сѣ се подчинили на първо време, то това тѣ сѣ направили отъ страхъ предъ суровия и строгъ Калоянъ [74]. Следъ смъртта, обаче, на тоя царь разцеплението на българското духовенство се проявило въ пълната си сила Борилъ, който, очевидно, е търсилъ подкрепата на духовенството, взелъ страната на защитницитѣ на православието и отказалъ да признае унията съ папския престолъ. Затова той е нареченъ изрично православенъ царь въ противоположность на царя униятъ — Калояна.

Макаръ въ разказа и да се казва, че въ събора взели участие „всички архиеереи” и че присъствували на събора „всички боляри”, обаче това едва ли трѣба да се разбира буквално. Вече отсъствието на българския примасъ Василия на събора показва, че той се е намиралъ въ конфликтъ съ царя и, като не желаелъ да наруши дадената на папата клетва за вѣрность, отказалъ да участвува на събора съ ония епископи, които заедно съ царя сж държали за православието; неговия примѣръ последвали и нѣкои отъ митрополититѣ, които до тогава били получили *pallium* отъ папата, по сжщата причина — да не нарушатъ клетвата си. Сжщото сж направили и ония боляри, които сж държали съ примаса. По тоя начинъ на събора сж заседавали само епископи, които сж останали вѣрни на православието или следъ смъртта на Калояна отново се върнали къмъ него. Затова и търновскиятъ съборъ е нареченъ православенъ и билъ вписанъ въ броя на православнитѣ събори, защото на него не присъствувала оная частъ отъ българското духовенство, която държала съ примаса на България. Това е била първа официална крачка за разрывъ съ римската църква. Дали Борилъ е правилъ опитъ за сближение съ цариградската патриаршия въ Никея, не се знае; може би, при сключването на съюза съ Теодора Ласкарисъ въ 1210 год. да е станало дума по тоя въпросъ, но отъ Никея Борилъ ще да е получилъ отговоръ въ смисълъ, че, докато въ Търново седи поставеникътъ на папата, не може да стане никакво сближение. Както и да било, но търновскиятъ съборъ билъ едничкото дѣло, което презъ краткото си царуване Борилъ предприелъ и свършилъ съ успѣхъ. Обаче, нито тържествеността на събора, нито неговитѣ строги мѣрки противъ богомилитѣ, а оттука и противъ неговитѣ политически противници не могли да го закрепятъ, както ще видимъ, на престола.

Между това войната съ латинската империя не била свършена, и Борилъ решилъ да я продължава съ своя съюзникъ, никейския императоръ. Щомъ се научилъ за събитията въ Мала Азия и за приготовленията на Т. Ласкариса, Хенрихъ, който вече предполагалъ, че последниятъ, може би, още презъ пролѣтта на 1211 год. крои да нападне на Цариградъ, още презъ мартъ с. г. потеглилъ отъ Солунъ за столицата, като оставилъ въ солунската областъ брата си Евстахия и графъ Бертолда Каценеленбогенъ. Презъ Съръ и Кипсела на връхъ Великденъ (3. априлъ с. с.) той билъ въ Русионъ, но оттамъ трѣбало да бърза по най-краткия пѣтъ за Цариградъ презъ вътрешността на страната (презъ Траянополъ, Хариуиолъ и Цурулъ). Обаче, тоя пѣтъ водѣлъ презъ планински мѣста и ималъ мжчни проходи. За щастие, Хенрихъ, освенъ това, узналъ своевременно, че българскиятъ царъ Борилъ, въ споразумение съ Теодора Ласкарисъ, билъ завзелъ тия проходи, като мислѣлъ да му устрои засада, за да го плени или пъкъ да му попрѣчи да стигне въ Цариградъ. Тогава Хенрихъ свърналъ на югъ, близо къмъ морския брѣгъ и, като прибралъ съ себе си всички гарнизони отъ императорскитѣ крепости, най-сетне пристигналъ въ Цариградъ. Тамъ той билъ посрещнатъ съ радостъ отъ своитѣ приятели и, като събралъ войска, впусналъ се противъ Борила. Обаче царьтъ вече отдавна се билъ оттеглилъ съ войскитѣ си, състоящи отъ българи (южни и юго-западни), власи (българи отъ северна България) и кумани, и Хенрихъ напразно употребилъ цѣли два дена да търси българитѣ [75]. Това бързо оттегляне на Борила отъ театъра на военнитѣ действия било предизвикано отъ избухналото презъ пролѣтта на сжщата 1211 год. възстание въ северо-западна България съ центъръ Бѣдинъ (Видинъ), подкрепено отъ кумани.

За това въстание ние се научаваме от една грамота, дадена от маджарския кралъ Бела IV на графъ Ивашинъ (Iwachinus) презъ м. юлий 1259 год., въ която кралътъ споменува за заслугитъ на тоя свой служителъ. Между другото тамъ се чете: „Когато Асънь Борилъ (Assenus Burul), нѣкогашенъ царъ български, помолилъ бащата кралювъ (Андрея II) отъ приятелско довѣрие за помощъ противъ своитѣ невѣрници отъ Бѣдинъ, кралътъ изпратилъ Ивашина съ помощна войска, като присъединилъ саксонци, власи, сикүли и печенѣзи. Когато той (Ивашинъ) пристигналъ по-горе отъ р. Огоста (Obost вм. Ogost), тѣ завързали сражение съ трима нападащи ги кумански воеводи, отъ които двамата били убити, а третия, на име Карачъ (Karaz) [76], окованъ въ вериги, графъ Ивашинъ изпратилъ при кралъ. Съ пристигането си при крепостъ Бѣдинъ, той унищожилъ съ огнь две градски врати и следъ единъ горещъ бой тамъ, той, следъ като билъ убитъ коньтъ му и самъ получилъ тежки рани, едвамъ останалъ живъ. Обаче, следъ като четирма родственици и други войници били убити чрезъ (при помощта на) българитѣ, крепостъ Бѣдинъ била възвѣрната на сжщия Б(орила) Асънь” [77]. Кой е стоялъ начело на въстанието, въ грамотата не се посочва поименно; обаче изразитѣ „противъ своитѣ невѣрници отъ Бѣдинъ” (*contra infideles suos de Budino*) и че само следъ убийството на „четирмата родственици и други войници” (*quatuor cognatis et aliis militibus occisis*) съ помощта на българитѣ могло да бѣде потушено въстанието, ни даватъ достатъчно основание да приемемъ, че водачитѣ на въстанието били тъкмо тия „четирма родственици”, които измѣнили на Борила и ръководили отъ Бѣдинъ въстанието. Що се отнася до целта на въстанието, то едвали въстаницитѣ сж имали за целъ да свалятъ Борила отъ престола [78]; като имаме предъ видъ, 1. че начело на войската на въстаналитѣ стояли трима кумански воеводи и 2. че по-късно, презъ втората половина на XIII. вѣкъ въ Бѣдинъ се издига владѣтеленъ князь отъ кумански произходъ, ние дохождаме до заключение, че бѣдинското въстание е било дѣло на боляри кумани, каквито сж били и инициаторитѣ му „четирмата родственици” и „тримата кумански воеводи” — може да се приеме по-скоро, че и тая покрайнина, начело съ Бѣдинъ, въ която куманскитѣ елементи е ималъ надмощие, подобно на другитѣ, е искала да се отцепи отъ държавата като самостоятелна областъ. Както и да било, но сериозността на въстанието и опасността, съ която то заплашвало, понеже се разширило бързо на изтокъ до р. Огоста, отъ една страна, а, отъ друга, — слабостта и невъзможността да се бори съ въстаницитѣ, понеже Борилъ билъ ангажиранъ въ война съ латинцитѣ, го принудили да се обърне въ силата на приятелството (*ex amicitiae fiducia*) за помощъ къмъ маджарския кралъ Андрея II (1204—1235). Отъ кога води началото си това приятелство между Борила и Андрея II и при какви обстоятелства е станало то, засега остава неизвестно; но последниятъ, както изглежда, веднага се отзовалъ на просбата на българския царъ. Маджарска войска подъ началството на графъ Ивашина навлѣзла въ Бѣдинската областъ. Като разбилъ тримата кумански воеводи при р. Огоста, Ивашинъ насочилъ ударитѣ си срещу Бѣдинъ, гдето, очевидно, се били затворили водачитѣ на въстанието, „четирмата родственици”. Следъ една упорита борба предъ стенитъ на града, маджаритѣ го завладѣли, а следъ убийството на „четирмата родственици”, при съдействието на самитѣ българи, въстанието било усмирено, и властта на Борила била отново възстановена въ Бѣдинъ. На какви условия била оказана тая помощъ на българския царъ, точно не се знае; но предполага се, че Борилъ ще да се е отказалъ окончателно отъ заграбенитѣ отъ маджаритѣ още въ началото на царуването му български области — Браничевската и Бѣлградската чакъ до гр. Равна (сег. Кюприя) [79].

Следъ усмирението на бъдинското възстание, въ силата на сключения съ никейския императоръ съюзъ, Борилъ продължилъ войната противъ латинцитъ и презъ 1212 год. Като предполагалъ, че Хенрихъ ще бжде заетъ съ борбата си противъ Теодора Ласкарисъ, който въ това време се намиралъ далечъ навътре въ М. Азия, сега той решилъ да пренесе военнитъ действия пакъ на западъ. Определено било, Стрѣзъ, комуто царьтъ изпратилъ въ помощъ до 52 отреда, да навлѣзе въ днешна Македония, въ посока къмъ Солунъ. На първо време той ималъ успѣхъ и нанесълъ на латинцитъ много щети. Обаче, графъ Бертолдъ и Евстахий заедно съ други барони събрали войскитъ си и въ съюзъ съ Михаила Епирски, който бѣ миналъ вече къмъ латинцитъ, потеглили нагоре по Вардаръ право къмъ Просѣкъ. Въ Пелагонийската равнина тѣ присрещнали Стрѣза и така жестоко го разбили, че той, като изгубилъ по-големата частъ отъ войската си, побързалъ да се оттегли на северъ [80]. Така минало лѣтото, и само презъ есента Борилъ съ голѣма войска потеглилъ въ походъ. Той навлѣзълъ въ територията на солунското кралство, като причинявалъ голѣми пакости. Обаче баронитъ, подпомогнати отъ деспота Слава, който къмъ това време бѣ сполучилъ да си върне Мелникъ съ помощта на латинцитъ, побързали да излѣзатъ срещу българския царъ. Но Борилъ се побоялъ да ги дочака и бързо се оттеглилъ отъ солунскитъ предѣли, като не успѣлъ да изтегли цѣлата си армия: голѣма частъ отъ войницитъ му (24 отреда пехота и 2 конница), преследвани отъ латинцитъ, попаднали въ пленъ и всички били безмилостно изклани [81].

Всичкитъ тия военни предприятия, на които Борилъ се решавалъ самъ или заедно съ Стрѣза, за да може да измие позорното петно на пловдивското поражение, но които се свършвали или съ несполука, или изобщо безъ резултатъ, не оправдали надеждитъ му; напротивъ, съ тѣхъ той още повече усилилъ своята непопулярностъ, и незадоволството, особено следъ търновския съборъ, се увеличавало все повече не само между личнитъ му врагове, но и въ народнитъ маси. Жестокото пъкъ усмирение на бъдинското възстание съ чужда помощъ и изобщо чуждата намѣса въ вътрешнитъ работи на България още повече разклатили положението на Борила. Между това агитациитъ въ полза на братовчедитъ му Ивана и Александра Асѣневи, които вече се готвѣли съ руска помощъ да си отвоюватъ бащиния престолъ, се засилвали въ страната, и броятъ на тѣхнитъ привърженици се уголѣмявалъ. Борилъ предчувствувалъ, че се намира въ надвечерието на една гражданска война, избухването на която ежеминутно той можалъ да очаква. Но, за да бжде готовъ да я посрещне, той трѣбало, отъ една страна, да се обезпечи съ миръ отвънъ, а, отъ друга, — да търси съюзницитъ вънъ отъ България. Затова Борилъ се видѣлъ принуденъ да се хвърли въ една политика, — диаметрално противоположна на Калояновата, — която докара неговото падане. Това бѣше сближението му съ латинцитъ.

Какъ и при какви обстоятелства е станало това сближение, нѣмаме никакви подробни и прави известия. Едничкото известие, което донейде хвърля малка свѣтлина върху тоя въпросъ, е известието на абата Алберика, което гласи следното: „Него (Калояна) наследилъ въ Търново сродникътъ му на име Борилъ и нареченъ билъ императоръ (т. е. царь); при него билъ пратенъ отъ господинъ папа единъ кардиналъ, и той ожени дъщеря си за цариградския императоръ Хенриха; по тоя начинъ тѣ имали миръ помежду си” [82]. — Съ каква целъ билъ пратанъ отъ папата тоя кардиналъ въ Търново, Алберикъ не посочва; обаче очевидната връзка на прашането му съ

оженването на Хенриха за дъщерята на Борила ясно показва, че тоя кардинал е дохождалъ въ България да уреди въпроса за политическото сближение на българския царъ съ латинския императоръ, защото и тукъ папата, предъ видъ на не съвсемъ розовото положение на империята, е влѣзълъ като посрѣдникъ за споразумения между Търново и Цариградъ, но по чия инициатива, мжчно е за сега да се каже; въ всѣки случай, Инокентий III не ще да е изпусналъ тоя удобенъ случай, за да въздействува върху Борила, да прекрати гонението на униатитѣ и отново да възстанови върховната си властъ надъ българската църква, така че не може да се отрича, че въ мисията на кардинала сж влизали поржчки и по църковни въпроси. И папата ималъ успѣхъ.

Споредъ известията на повечето извори, въ това време Хенрихъ свикалъ, вѣроятно по настояванията на папата, баронитѣ си и искалъ отъ тѣхъ съветъ, какво да се прави съ българитѣ и куманитѣ, които безпрестанно тревожатъ империята и убили неговия братъ, императоръ Балдуина, а пъкъ дѣлата на империята не отивали добре, защото въ Мала Азия никейцитѣ одържали победа следъ победа. Баронитѣ поради това стѣснено положение на империята посѣветвали Хенриха да изпрати при Борила пратеничество съ предложение за браченъ съюзъ — Борилъ да му даде за жена красивата си приведена дъщеря Мария [83]. Императорътъ, обаче, отговорилъ, че той нѣма да вземе жена отъ такъвъ доленъ произходъ; но баронитѣ настоявали, като посочвали на това, че българитѣ били най-опасни врагове и че съ тѣхъ трѣбало да се намиратъ въ миръ. Най-сетне Хенрихъ се видѣлъ прлнуденъ да се съгласи. Поне така представя работата Робертъ де Клари [84]. Тогава императорътъ изпратилъ въ България двама барони съ великолепна свита. Това предложение на Хенриха било за Борила спасителна котва, защото съюзътъ му съ латинския императоръ ставалъ основа за цѣлата му по-нататъшна вжтрешна и външна политика. Борилъ съ голѣма радостъ приелъ императорскитѣ пратеници и на драго сърдце изпратилъ съ тѣхъ Хенриху дъщеря си, придружена отъ многобройна свита и богата зестра, състояща се отъ шестдесетъ товара злато, сребро, драгоценни камъни и копринени платове. Когато императорътъ узналъ, че невѣстата се приближавала къмъ столицата, той заедно съ своитѣ барони излѣзълъ да я посрещне, и следъ това била отпразднувана тържествено сватбата въ Цариградъ [85]. Това събитие се отнася къмъ есенята на 1213 год.

[[Срещу разказа за сватбата на Хенриха за дъщерята на Борила I е отбелязано въ полето (л. 187) съ моливъ: „3 прибавки”. — Ив. Дуйчев.]]

Като първа последица отъ латино-българския съюзъ билъ съвмѣстниятъ походъ на Борила съ Хенриха противъ Сърбия. Коя е била причината за тая война, не може да се установи [86]; но едно, което може да се приеме съ известна достовѣрность, е това, че като се вземе въ предвидъ обстоятелството, че до това време не е имало никакви сблъсквания на великия жупанъ съ латинцитѣ, инициаторътъ на похода е билъ Борилъ, за когото Стефанъ пише, че

поимъ съ собою зѣти ского грѣчскаго цара, фланьдра глаголемъ, иже къ слакъномъ Костанѣтинѣ градѣ

[87]. Целта на тоя походъ била, споредъ сжция Стефанъ, да унищожи Сърбия и да му причини злини и, ако е възможно, и да го прогони отъ властта [88]. Обаче, като се вземе подъ внимание положението въ България въ даденото време, ние сме наклонни да приемемъ, че Борилъ е предприелъ тая война, въ успѣха на която той не се съмнявалъ, подъ видъ, че иска да отвоюва обратно заграбенитъ отъ сърбитъ земи, да отвлѣче вниманието на своитъ врагове въ царството, да оправдае сближението си съ латинския императоръ и по тоя начинъ да се закрепи на престола. Но и това дѣло не се свършило тъй, както Борилъ искалъ, въпрѣки това, че самата война била добре подготвена: докато съюзната войска трѣбало да нападне на Сърбия отъ изтокъ, Стрѣзъ трѣбало да се нахвърли отъ югъ, а Михаилъ Епирски, когото Стрѣзъ сполучилъ да привлѣче на своя страна, — отъ западъ. Както и да било, но презъ първата половина на 1214 год. българско-латинската войска потеглила въ походъ; обаче тя не могла да отиде по-нататъкъ отъ гр. Нишъ. Когато съюзната войска стигнала при тоя градъ и се разположила на лагеръ, една нощъ въ лагера се вдигналъ страшенъ викъ и произвелъ такова смущение, че съюзницитъ почнали да се избиватъ помежду си въ тъмнината; тая случка дотолкова разнебила войската, че тѣ трѣбало да се върнатъ назадъ, безъ да се срещнатъ съ неприятеля [89]. Съгласно съ плана на войната, докато Борилъ и Хенрихъ отивали съ съюзната армия къмъ Нишъ, Стрѣзъ така сжщо потеглилъ въ походъ къмъ северъ; но и той не можалъ нищо да направи, защото още по-пѣтя, когато се разположилъ съ войската си на лагеръ, го настигнала насилствена смъртъ. За последната ето какво разказва Теодосий,

Стрѣзъ, четемъ у Теодосия, „стана робъ на завистта и злобата и, като похаби душата си съ безстрашие къмъ Бога, праздноумниятъ се реши, за многото добрина на Стефана, на безбройни злини противъ него, защото той се примири съ гърцитъ и се присъедини къмъ своитъ готи [90], а, като събра отъ еднитъ и другитъ безбройно множество отъ всѣкакви народи [91] съ голѣма горделивостъ, като рикащъ лъвъ, потегли противъ отечеството (т. е. държавата) му, като мислѣше да го разори и да го хвърли въ заустение”. Стефанъ, като узналъ за всичко това, много пѣти прашалъ свои боляри, да му напомнятъ за първата обичъ и да го помолятъ да спре похода си. Но Стрѣзъ, поради своето каменно сърдце, уприличава това на вѣтъръ, духащъ покрай скала. Стефанъ, като видѣлъ неговата непреклонностъ и че той водѣлъ много народи противъ него, стѣсненъ отвѣсѣжде, оставилъ да търси човѣшка помощъ и се обърналъ къмъ Бога съ молитва, като го молѣлъ „да попрѣчи на тия, които отивали срещу него, за да види неговиятъ врагъ своя позоръ и да се посрами и да тури ржката си на устата си, да се ужаси и се побои и отъ страхъ да оглушеятъ ушитъ му”. Следъ молитвата си отишелъ при войскитъ си и, като обложилъ съ упование отъ молитвата като съ нѣкое оржие, усърдно се готвѣлъ да излѣзе срещу противницитъ. Братъ му, обаче, архимандритъ Сава, като съчувствуваше на брата си, страдайки душевно за своето отечество, и скърбѣше за съплеменницитъ си, защото тамъ, гдето има много оржие, не е възможно да нѣма за мнозина смъртъ, съобщилъ на Стефана и на неговитъ воеводи, че първомъ той ще отиде при неприятеля и ще му говори, и, ако не послуша неговитъ поучителни думи, тогава да се заловятъ тѣ за човѣческото.

Сава се явилъ при Стрѣза, който го приелъ твърде учтиво, като му се поклонилъ, и го поканилъ да раздѣли съ него трапезата. Презъ времето на обѣда той съ сладки думи го уговарялъ предъ мнозина тамъ присѣстващи, „да се откаже отъ яростта на своето буйство и да се присъедини

къмъ първата имъ обичъ и да не бжде обвиненъ за кръвопролитieto и за убийството на много хора". Тия, които го слушали, се учудвали на неговитъ сладки думи. Но на Стръза тѣ не произвели никакво впечатление. Следъ вдигането на трапезата Сава се опиталъ да говори съ него насаме, като го молилъ да се присъедини къмъ тѣхъ съ по-голѣма обичъ и му спомнялъ предишното обично приемане и негово спасение отъ смъртъта, и го молилъ да не стане клетвопрестѣпникъ неразкаянъ. Но Стръзъ не обърналъ никакво внимание на убежденията на своя гостенинъ и не го послушалъ. Като видѣлъ

**БѢЗКѢСТНОЮ СЪКѢСТЬ
И НЕСМѢРЕННОЮ ВОЛЮ, И НІЧЮКѢСТѢКНИИ ПРАВЪ КАМЕНООУМІА ЕГО,**

Сава най-после му казалъ: „Ние говорихме така, като желаехме доброто на себе си и на тебе и, понеже, уповавайки се на оржжието, не послуша мене, който ти съветваше добро, самъ на себе си зло ще причинишъ. Знай, че ние, които имаме надежда на Бога, нѣма да се уплашимъ отъ васъ, нито пъкъ ще поискаме да се отклонимъ отъ вашето множество, коньтъ е готовъ за бой, а отъ Господа е помощъта, нека Богъ да отседи между тебе и насъ". Така Сава се разстаналъ съ него и си отишелъ на мръкване. Когато той дошелъ въ своята палатка, почналъ да се моли за помощъ. Къмъ своя баща св. Симеона той се обърналъ съ следнитѣ думи: „Дойдоха народи противъ твоето достояние, отче! но ти да не премълчишъ за насъ въ молитвитѣ си къмъ Христа, не хвърляй въ унижение своитѣ чеда и раби". И изведнажъ, като се увѣрилъ отъ реченитѣ отъ Бога чрезъ св. Духъ въ душата му думи: „Азъ съмъ твой спасителъ", Сава скоро, още презъ настѣпилата нощъ, потеглилъ на пѣтъ.

Стръзъ презъ сѣщата нощъ, когато спѣлъ, извикалъ отъ леглото си съ страшно охкане, „защото Господъ, който е близо до праведната просба, за да чуе молитвата на боящитѣ се отъ него, изпратилъ лютъ ангелъ, който го проболъ въ срѣдата на лютото му сърдце". Когато тия, които се намирали наоколо, скочили и разпитвали за причината на страшния му викъ, Стръзъ отговорилъ, едвамъ дишащъ, „че единъ страшенъ юноша, по заповѣдь на Сава, се нахвърли върху мене, спящия, и, като извади моя мечъ, прободѣ съ него моитѣ вѣтрешности". Той молилъ всички да повикатъ Сава, но тоя, който се завтекълъ, не намѣрилъ вече светеца, защото той бѣ заминалъ. Въ страшно стенание, обхванатъ отъ невидима сърдечна рана, сѣщата нощъ неочаквано изпусналъ духъ. Войницитѣ, които той бѣ събралъ, като видѣли, че убийството станало по молитвата на светеца, се изплашили страшно и заедно съ това и боейки се отъ нападението на Стефана, набързо се върнали въ своя си. Нѣкои отъ Стръзовитѣ воеводи, които желаели да се причислятъ къмъ войницитѣ на Стефана, настигнали Сава и му разказали за невидимото убийство на господаря си. Светецътъ се силно опечалилъ за станалото и, като благодарилъ на Бога, пристигналъ у дома си при Стефана,

**МИРЪ И ЛЮБОВЪ ИСПОВѢДАЮЩЕ
И НИЧТОЖЕ О БЫКШИИ СМѢ ПОХВАЛИТИ СЕ СВЕГЫИ ИЛИ ГЛАГОЛАТИ, НЪ
СМѢРЕНІЕМЪ НАЧЕ ПО МНОГОУ ТАКО ДРЕХЪЛЪ И ОУНАЛЪ КЫКАШЕ**

Стефанъ, като узналъ отъ ония, които били съ него, за причината на неговата тѣга, не смѣлъ да го пита; повече той разпиталъ и узналъ отъ пристигналитѣ войници за страшната смъртъ на противника си, обхванатъ отъ ужасъ, странѣлъ и прославялъ всесилния Богъ за станалото” [92].

Великиятъ жупанъ Стефанъ въ житието на баща си излага това събитие по-накратко и се различава отъ Теодосия. Така, докато Теодосий пише, че св. Сава по свой починъ отишелъ при Стрѣза, Стефанъ казва, че той самъ го помолилъ да

ДА

**ИДѢТЬ И УБЛИЧИТЬ БЕЗУМНИИ СЕГО ЗЛОГО САДА И ЗЛОЕ ПРОЗВѢНІЕ,
ИГОЖЕ НЕНАСАДИ ШТѢЦЬ НЕБЕСЪНЫ.**

И Сава не се поленилъ, но отишелъ и изобличилъ злостата му, като го убеждавалъ съ своитѣ сладки поучения да се върне къмъ предишната обичъ и приятелство съ Стефана. Стрѣзъ, обаче, останалъ „непрѣборемъ“ и „отъ злоба не измѣнилъ разума си и не послушалъ неговитѣ заповѣди и поучения и забравилъ пастиря на своето отечество и предстоятеля на горния престолъ, по молбата и съ помощта на когото много сили и силни държави се разтърсиха; напротивъ, той държеше на своето искане, безъ да знае, безумниятъ, пророческиятъ думи: „Не бой се, кога човѣкъ богатѣе и кога расте славата на неговия домъ, защото, умирайки, нѣма ли да остави всичко?“ [93] Веднага съ помощта на пресвета Богородица и съ силата на св. Симеона, който поддържа съ здрава ръка отечеството си, както добропобедниятъ и помощниятъ отечестволюбецъ и страсотърпецъ Димитъръ прониза царя, неговъ роднина, и съ лоша смъртъ го умори, безъ да даде да се разори отечеството му, — така и тоя мой господаръ светия, помагайки и запазвайки своето отечество, прониза тоя лошъ и той издѣхна всрѣдъ народа отъ лоша смъртъ и чудна смъртъ, така че всички се учудваха на това” [94]. И тъй, споредъ Стефана, излиза, че самъ св. Симеонъ пронизалъ и убилъ Стрѣза, когато, споредъ Теодосия, страшенъ юноша по заповѣдъ на Сава го убилъ съ собствения му мечъ.

И въ двата разказа на сръбскитѣ извори въпросътъ за причинитѣ на Стрѣзовото убийство е доста замъгленъ поради преплитането на легендарното съ фактичното, на мистическото съ истинското, но все пакъ отъ тѣхъ могатъ да се установятъ следнитѣ исторически факти. Теодосий, както видѣхме, съобщава, че Стрѣзъ се решилъ да отплати на Стефана за неговитѣ добрини съ безбройни злини, „защото той се примирилъ съ гърцитѣ и се присъединилъ къмъ своитѣ готи и събралъ отъ еднитѣ и другитѣ твърде много, безбройно множество всѣкакви народи”. Тукъ подъ „гърци” се разбиратъ епирцитѣ [95], т. е. Стрѣзъ е влѣзълъ въ споразумение съ епирския деспотъ Михаила, за да се обезпечи отъ негова страна, а може би, и да е сключилъ съюзъ съ него, защото едновременно съ движението на Стрѣза противъ Сърбия, Михаилъ завладѣлъ, както ще видимъ, гр. Шкодра, принадлежащъ тогава на сърбитѣ; подъ „готѣ” или „готѣи” се разбиратъ българитѣ отъ северна България, къмъ които Стрѣзъ „се присъединилъ”. т. е. присъединилъ се къмъ похода на българитѣ противъ сърбитѣ; сѣщо и изразътъ „събралъ отъ еднитѣ и другитѣ”, споредъ насъ, трѣба да се разбира, че Стрѣзъ получилъ помощна войска както отъ деспота Михаила въ силата на тѣхното споразумение, тъй и отъ Борила като неговъ съюзникъ; що се отнася до думитѣ яко много

бесчисленное множество късакыхъ езыикъ, то тѣ сж нищо друго освенъ иперболично представяне на Стрѣзовата военна сила за по-голѣмъ ефектъ, защото по-нататкъ сжщиятъ Теодосий, като свършва разказа си за убийството на Стрѣза, пише:

**РАТНИЦИ ЖЕ ОНИ, ИЖЕ ШТЪ НІЕГО
СЪБРНИ БЫКЫШЕ... СКОРО КЪ СКОІА СИ КЪЗКРАШТАХУ СЕ**

[96], — никакво безбройно множество народи; Стефанъ сжщо не споменува за многобройността на Стрѣзовата войска.

Както и да било, но великиятъ жупанъ Стефанъ, притиснатъ отъ две страни, отъ изтокъ и югъ, докато се приготвялъ да посрещне съюзнитъ войски на българския царъ и латинския императоръ, решилъ, въ съгласие съ брата си, архимандритъ Сава, да се опитатъ да отклонятъ опасността отъ югъ отначало по миренъ начинъ при посрѣдството на Сава и, ако тоя не сполучи, тогава да се пристѣпи къмъ насилственото унищожение на Стрѣза. Затова, споредъ Теодосия, Сава казалъ на брата си:

**АЗЪ ПРѢКЪ КЪ ПРОТИКНОМУ ИДОУ И ГЛАГОЛЮ ЕМОУ,
И ЛШГЕ ІАКО И МНОГКИХЪ МЕНЕ О ВОЗЪ ПОУЧАЮЩА НЕ ПОСЛОУШАЕТЪ,**

[97]. Че убийството на Стрѣза е било предрешено да стане въ случай на отказъ отъ негова страна, стои вънъ отъ всѣко съмнение; това потвърждава и прибързаното заминаване на Сава, веднага следъ срѣщата насаме съ Стрѣза, още сжщата нощъ, въ която станало убийството му, защото той, очевидно, предварително е знаелъ, че то веднага ще последва. Стефанъ пъкъ право твърди, че св. Симеонъ убилъ Стрѣза [98], а това иде да подкрепи, че убийството било подготвено и извършено отъ сръбска страна. Що се отнася до въпроса: кои сж били фактическитъ убийци, то той си остава тъменъ, защото самитъ извори си противоречатъ: споредъ Теодосия, убиецътъ билъ „аггель лють“, „нѣкои юноша страшнь“ [99], а, споредъ Стефана и Доментиана, самъ св. Симеонъ; но и едното, и другото твърдение не е вѣрно, защото сжщиятъ Теодосий пише, че, докато войницитъ на Стрѣза, изплашени отъ неочакваното убийство на пълководеца си, побързали да се върнатъ у дома си,

**НѢЦІН ЖЕ ШТЪ БОЛШІИХЪ, СЛОУГЪ РЕКШЕ СТРѢ-
ЗОВѢХЪ (?) ТЕЖИМАГО, СТЕФАНУ КЪВОНЬСТКИТИ СЕ ЛЮБИШЕ, ОУСПѢШНО
ОУБО СКАТАГО ПОСТИГШЕ, НЕПОКѢДАХОУ НАПРАСНОЕ И НЕВИДИМОЕ ЕГО
ОУБІЕНІЕ**

[100], а малко по-нататкъ у сжщия четемъ:

**СТЕФАН ЖЕ ШТЪ
СОУШТИХЪ СЪ СКАТЫМЪ БЫКШИМЪ СЪ НИМЪ (НИМИ?) ОУКѢДѢКЪ КИНОУ
ОУНЫНІА ЕГО, НЕ СМѢШЕ СІХЪ КЪПРАШАТИ ЕГО (САВОУ), ШТЪ ПРИШѢДЪ-
ШИХЪ НАЧЕ ВОИНЪ КЪСА ИСПЫТАКЪ И ОУКѢДѢКЪ О СТРАШНОИ СКАРКТИ
ПРОТИВНАГО... ЧЮЖДАШЕ СЕ**

[101] и пр. Не може да има никакво съмнение, че „тия, които били съ светеца“ и „придошлите повече войници“ сж сжщитѣ по-важни Стрѣзови съратници, „които желаели да се причислятъ къмъ войницитѣ на Стефана“, т. е. да преминатъ на сръбска страна, защото само тѣ сж могли да знаятъ подробно за смъртта и по-право за убийството на Стрѣза. Затова и предположението, че убиецѣтъ Стрѣзовъ е излѣзълъ отъ тѣхната сръда, се явява твърде вѣроятно [102]. Следъ убийството на Стрѣза неговитѣ близки съседи се нахвърлили върху юго-западнитѣ български земи: отъ една страна, латинцитѣ, които завзели крепостта Просѣкъ, а отъ друга, — епирскитѣ деспотѣ, които сполучилъ да се закрепилъ въ Скопие [103].

Сжщата участъ постигнала наскоро следъ това и Стрѣзовия съюзникъ, войнствения Михаила, епирския деспотъ. Още въ 1212 год. Михаилъ се бѣ отметналъ отъ латинцитѣ, прогонилъ венецианцитѣ отъ Драчъ и Корфу и въ съюзъ съ Стрѣза почналъ борба съ латинцитѣ въ Тесалия и Македония. Сжщо тогава (може би въ 1213 год.) и покрайнината Албанонъ преминала подъ негова властъ, и той станалъ и тукъ въ непосредно съседство съ владенията на сръбския великъ жупанъ. Следъ сключването на българско-латинския съюзъ и особено когато Стрѣзъ се готвѣлъ за война съ Сърбия, Михаилъ поискалъ да се възползува отъ стѣсненото положение на Стефана и влѣзълъ въ враждебни отношения съ него: презъ времето на българско-латинския походъ къмъ Нишъ, той почналъ да разширява властта си и по Дуклянското приморие, като завладѣлъ гр. Шкодра. Макаръ Стефанъ и да протестиралъ противъ тоя захватъ на сръбскитѣ земи, не можалъ нищо да предприеме противъ Михаила. Но въ края на 1214 г. неочаквано постигнала Михаила сжщо насилствена смъртъ: той билъ убитъ въ албанския Бѣлградъ, отъ единъ свой слуга, на нощното си легло редомъ съ съпругата си. Споредъ Стефана, това убийство станало наскоро, следъ като Михаилъ завладѣлъ Шкодра, и то се отдава на застѣпничеството и молитвитѣ на баща му св. Симеона (Ст. Неманъ) при съдействието на св. великомъченика Георгия [104]. Това тъкмо обстоятелство иде още единъ пжтъ да потвърди свръзката на похода на Михаила съ похода на Стрѣза противъ Сърбия, а оттука и неговото убийство да се постави въ връзка съ сжщитѣ агитации противъ враговетѣ на сръбския великъ жупанъ.

Следъ смъртта на Михаила работитѣ взели съвсемъ друга посока. Михаилъ оставилъ само единъ синъ Константинъ, роденъ отъ наложница. Понеже той билъ още малко момче, то властта поелъ Михаиловиятъ братъ Теодоръ. Тоя твърде смѣлъ и енергиченъ човѣкъ дълго време билъ на служба при никейския императоръ Теодора I Ласкарисъ и спечелилъ довѣрието му, но Михаилъ самъ молилъ, да се върне той въ деспотата, понеже той считалъ само Теодора за способенъ да приеме наследството при тогавашнитѣ обстоятелства. Поради това Теодоръ следъ смъртта на брата си билъ безспоренъ владѣтель на Епиръ; другитѣ му двама братя, Константинъ и Мануилъ, доброволно му се покорили. Новиятъ епирски деспотъ при напушането на Никея далъ на Теодора Ласкарисъ клетва за вѣрность. Деспотъ Теодоръ, който си прикачилъ имената „Ангелъ-Дука-Комнинъ“, изстѣралъ веднага като мощенъ противникъ на всички останали владѣтели на Балканския полуостровъ. Той влѣзълъ въ приятелски отношения съ сръбския великъ жупанъ, като оженилъ брата си Мануила за една отъ сестритѣ на Стефана, па и последниятъ самъ искалъ да се ожени за дъщерята на умрѣлия деспотъ Михаил I — Мария, но тоя проектъ не можалъ да се осжществи поради роднинството на Стефана съ дома на Ангелитѣ [105]. Това сближение на

Стефана съ епирския деспотъ, очевидно, трѣба да се постави въ връзка съ опасния за Сърбия съюзъ на маджарския кралъ Андрея II съ латинския императоръ Хенриха; въпросниятъ съюзъ се изразилъ въ похода на двамата съюзници, предприетъ презъ пролѣтъта на 1215 год. Но тоя походъ, който, споредъ самия Стефанъ, ималъ за целъ завладяването и подѣлянето на Сърбия, а самия него да лиши отъ престола, се свършилъ безъ резултатъ, защото Стефанъ на срѣщата си съ Андрея II въ Равна се помирилъ, преди още Хенрихъ да пристигне въ Нишъ, гдето съюзенитѣ маджари и латинци трѣбало да се съединятъ и да ударятъ на Сърбия. Но работата не дошла до сблъскване. Когато Стефанъ и Андрей II отъ Равна дошли при Хенриха въ Нишъ, започнали се преговори, които се проточили дълго, а това дало възможность на сърбитѣ да завзематъ всички планински пѣтища и здраво да се укрепятъ. Въпрѣки всичкитѣ голѣми претенции на императора за отстъпка на територия, преговоритѣ се свършили безъ резултатъ, и Хенрихъ билъ принуденъ безъ нищо да се върне назадъ [106].

Дали царъ Борилъ е взелъ участие въ тоя съюзъ и походъ на двамата католишки владѣтели, остава засега неизвестно; трѣба да се предполага, че той е далъ свободенъ пропускъ на латинцитѣ презъ държавата си, защото, споредъ Стефана, Хенрихъ се движилъ къмъ Сърбия „отъ кътока“. Впрочемъ, Борилъ едва ли е могълъ да предприеме презъ 1215 год. нѣщо, защото както несполучливиятъ походъ противъ Сърбия, тъй и убийството на севастократора Стрѣза съвсемъ компрометирали неговата политика и главно съюза му съ латинския императоръ, който въ случая се оказалъ съвършено безполезенъ и дори вреденъ за държавата. Обаче най-голѣмиятъ ударъ за царъ Борила била внезапната смъртъ на императоръ Хенриха. Мирътъ, който бѣ настаналъ нагледъ въ латинската империя следъ Равеникския парламентъ (1210 г.), билъ отново нарушенъ отъ графъ Оберто Биандрате, който пакъ се явилъ въ Солунъ и изстѣралъ сега като защитникъ на маркграфа монфератски Вилхелма (синъ на Бонифация отъ първата му жена). Когато Хенрихъ въ 1216 год. побързалъ да дойде въ Солунъ, за да помогне и осигури властта на младия кралъ Димитра и неговата майка, благородниятъ рицаръ, когото дори самитѣ ромеи наричали „втори Аресъ“, скоропостижно се поминалъ на 11-юний с. г. [107].

Съ смъртта на Хенриха Борилъ изгубилъ едничката си опора въ борбата противъ вътрешнитѣ си и външни врагове и едничкия си съюзникъ на Балканския полуостровъ. Следъ сръбския походъ неговата популярность въ България, както изглежда, съвсемъ пропаднала поради съюза му съ враговетѣ на държавата, а главно поради това, че следъ смъртта на Стрѣза юго-западнитѣ области били изгубени. Теодоръ Комнинъ, следъ като се осигурилъ откъмъ Сърбия, почналъ веднага война съ латинцитѣ и сполучилъ да завладѣе немалка частъ отъ латинскитѣ земи, но много повече отъ българскитѣ; той завоювалъ Охридъ, Прилепъ, Албанонъ и самия Драчъ (1216 г.) и дори заплашвалъ Тесалия [108]; къмъ това време той ще да е завладѣлъ и силната крепостъ Просѣкъ [109], отгдето изгонилъ латинцитѣ. Освенъ това Теодоръ Комнинъ сполучилъ да привлече на своя страна и родопския воевода, деспотъ Слава. Следъ ранната смъртъ на Хенриховата дъщеря, която развързала ржцетѣ му отъ васалнитѣ отношения спрямо латинския императоръ, Славъ се оженилъ за дъщерята на Теодора Петралифа [110], шурия на Теодора Комнина. Къмъ това време се отнася, споредъ насъ, пренасянето на резиденцията му отъ Чепинската крепостъ въ не по-малко недостъпната крепостъ Мелникъ. Оттогава той служилъ сжщо тъй усърдно на интереситѣ

на новия си съюзник и роднина, както по-рано на Хенриха. Оттука става напълно понятно, защо е била написана на гръцки, а не на български език издадената от Слава през януарий 1220 год. грамота на основания от него манастир св. Богородица Спилеотиса (Σπληλαιωτίσσα) на една от юго-източните височини до гр. Мелник [111], с която грамота деспотът подарява на манастира с. Катунца и потвърждава и други негови права и привилегии [112]. Поради това и Георги Акрополитъ характеризира неговата политическа роля така: „Тоя Славъ, имайки въ ржцетъ си силната и почти недостъпна за всички врагове крепостъ Мелникъ, билъ самодържавенъ господаръ и никому отъ околнитъ нему владѣтели не се подчинявалъ. Понѣкога той помагаше на италианцитъ (латинцитъ) поради роднинството си съ тѣхъ, понѣкога на българитъ — по чувство на единоплеменность, а понѣкога и на Теодора Комнинъ; но никога никому не се подчинявалъ и да се разчитва на неговата вѣрность и преданость като на нѣщо вѣрно и изключително той не давалъ право” [113], съ други думи, Славъ винаги е гледалъ да държи съ оная страна, отъ която той би извлѣкълъ по-голяма полза за себе си. — Въ не по-добро положение се намиралъ Борилъ и спрямо своитъ съюзници латинцитъ, защото веднага следъ смъртта на Хенриха въ Цариградъ се прѣсналъ слухъ, че императорътъ билъ отровенъ отъ неговата „варварка жена”, доведената дъщеря на Борила, макаръ че несправедливо било хвърлено върху нея това обвинение [114].

Между това въ 1217 год. Иванъ Асѣнь, който бѣ отведенъ въ 1207 год. περί τὰ τῶν Ῥώσων, т. е. въ руската земя (Галичското княжество), гдето прекаралъ цѣли десетъ години като бѣжанецъ, като повелъ съ себе си една случайно набрана войска отъ руси [115], явилъ се отъ северъ въ България, за да търси бащиното си наследство, гдето било всичко подготвено за държавенъ превратъ. Следъ първитъ несполучливи за Борила сражения, Иванъ Асѣнь въ скоро време сполучилъ да въздвори властта си въ Северна България. Борилъ се затворилъ въ непристъпната си столица Търново, но не можалъ дълго време да издържи обсадата. Обсаденитъ търновци, както и повечето предани нему боляри, най-сетне отворили вратата на крепостта и се предали на законния наследникъ на българския престолъ. Борилъ се опиталъ съ бѣгство да се спаси, но билъ уловенъ и веднага ослѣпенъ отъ своя противникъ. Тогава тържествено билъ прогласенъ за царъ на цѣлата българска земя по-големиятъ синъ на Асѣня I Стари — Иванъ Асѣнь II [116]. Това станало въ 1218 година [117].

Бележки

1. Теодосий, п. т., стр. 104, (11); стр. 105, (8). Ср. Život sv. Symeona, тукъ стр. 271 бел. 1 и бел. 3.

2. Теодосий, п. т., стр. 103, (1-4):

и́ккото́рын оу́тѣ Стрѣ́зъ нари́цаемъ,
а́нште и забоу́жикъ, и́ккь блзгоро́дникъ сы, и́тъ блзгарскыѣ страны́ царска́ рода сы. оу́жика сы
Кало́яна ца́ря загорска́го.

Тукъ думата оужика отговаря на гръцкото ἀνεψίος, която значи „племенникъ” отъ братъ или сестра. — Стефанъ Първовѣнчани нарича царъ Калояна неговъ ближикъ. Život sv. Symeona, p. 23, (30). Ср. Доментијан, Животи св. Симеона и св. Саве, изд. Ъ. Даничић, Београд 1866, стр. 209: ближикоу ѿ него. — Латинскиятъ императоръ Хенрихъ въ циркулярното си писмо отъ 1212 год. нарича Стрѣза nepos Johannis, magni

populatoris Grece, т. е. племенникъ на царь Калояна; вж. J. A. Buchon, Recherches et matériaux pour servir à une histoire de la domination française aux XIIIe, XIVe et XVe siècles etc. 2me partie, p. 211, col. 2.

3. Život sv. Symeona, cap. 17, p. 22, (20-24):

**Бдинемоу бо шметкиноу
штк тогожде племене годн, нарекомаго бѣгарьскаго . . . рекомоу стрѣзоу, нже
нашанѣ штк сего зааго законопрѣстоупника (Борила), брата ѣго.**

Че Стрѣзъ е могълъ да бѣде братъ на Борила, се доказва още и съ това, че последниятъ по-сетне, когато се помирилъ съ Стрѣза, му далъ титлата „севастократоръ“, която се давала на най-близки до царя роднини — синове и братя. Вж. тукъ по-долу, стр. 286.

4. Теодосий, п. т., стр. 107, (4), нарича Стрѣза юнѣцъ сверѣпооумиин, отъ което би могло да се заключи, че той тогава, т. е. въ 1209 год., е билъ още младъ човѣкъ, който за прѣвъ пѣтъ изстѣпвалъ въ политическия животъ на българската държава. — Вж. тукъ по-долу, стр. 288.

5. Пакъ тамъ, стр. 104, (8-15):

**Тѣ же кѣше речениин Стрѣзъ по оумрѣтѣн цара
Калояна штк прѣмшаго царство Борила цара гонимѣ бѣаши, ѣко оужника царѣк оубѣти се.
бѣ бо н тѣ годѣнѣ, Стрѣзъ глаголюмѣ, моужьствомъ оудѣлаѣнѣ ѣко много, того бо
радѣ паче н кѣ зарѣсти бѣше, н смъртѣю искахоу доушоу ѣго, боахоу бо се да не шѣ
кѣцарѣк се шѣкѣ оубѣтѣ.**

6. Život sv. Symeona, p. 22, (27-29):

**сѣ бо моучитѣлѣ кѣлѣмѣ оустѣрѣмѣ сѣ, н
сладко доуши сѣонѣ сѣтворитѣ, кѣкѣи рода сѣонѣго пролѣпатѣ. бѣчисла же н нѣмѣхъ члортѣкѣ
потрѣкѣи нзѣолѣ, тѣше сѣ земѣлю н морѣ искорѣнитѣ помысломъ сѣонѣмъ.**

7. К. Лиречек, Историја Срба, I, стр. 214. — П. Никовъ, Царь Борилъ въ свѣтлината на единъ новъ паметникъ, п. т., стр. 124 и 130—131. — Сжщиятъ, Сждбата на северо-западнитъ български земи презъ срѣднитъ вѣкове, п. т., стр. 126.

8. Доскоро тоя български воевода бѣ известенъ само подъ име Славъ (Σθλάβος, лат. Esclas, Esclaves), но отъ подписа му въ недавно обнародваната негова грамота отъ 1220 година се установи, че той е носилъ кръстно име Алексий, а Славъ ще да е било народното му име. Вж. J. B. Papadopoulos, Un acte officiel du despote Alexis Sthlavos au sujet du couvent de Spéléotissa près de Mélénicon. Сп. Б. Ак., кн. 45 (22) (1933), стр. 6.

9. Acropolita, ib., p. 39, (1): προσγενής ὢν τοῦ βασιλέως Ἀσάν.

10. Henri de Valenciennes, édit. par Natalis de Wailly, 3e édit., Paris 1882, ch. II, § 505, p. 308; ch. IX, § 545, p. 330. Трѣба да се предположи, че Асѣнь I е ималъ още една сестра, майка на Алексия Славъ. — Императоръ Хенрихъ, неизвестно защо, въ едно свое писмо го нарича grecus noster. Buchon, п. т., стр. 213, col. 2.

11. Че първоначално Славъ ималъ седалище въ кр. Цепина при с. Дорково, Чепинско, вж. грамотата му, papadopoulos, п. т., стр. 4, (11).

12. Acropolita, ib., pp. 38, (23) — 39, (1). — Вж. П. Мутафчиевъ, Владѣтелите на Просѣкъ, п. т., стр. 46. бел. 1, ал. 2.

13. H. de Valenciennes пише: Esclas était en guerre contre Burile (qui était son cousin germaon), parce que ce Burile lui avait pris sa terre en trahison (ch. II, § 505, p. 308). Ние мислимъ, че подлогътъ „Burile” въ последното изречение не е на мѣстото си, защото политически измѣня само оня, който се намира въ зависимостъ отъ нѣкого, а Борилъ не е зависѣлъ отъ Слава, а тъкмо обратното, и затова само Славъ е могълъ да измѣни на Борила, като се отказалъ да признава властта му и се обявилъ за самостоенъ господарь на родопската областъ Ахридосъ съ центъръ кр. Цепина. Че така трѣба да се разбира горната цитата, показва и следното мѣсто у сѣщия de Valenciennes: Esclas, un haut seigneur qui guerroyait contre Burile, et pourtant il était son cousin germain (car ce Burile disait que la terre qu'Esclas tenait devait être sienne, et Esclas disait que non; et pour cela ils guerroyaient entre eux, si bien qu'Esclas lui courait souvent sus, et l'affaiblissait, beaucoup de gens et d'amis et de châteaux) (ib., ch. IX, § 545, pp. 330—331). Съпоставяйки горе приведеното изречение съ тоя пасажъ, не е мжчно да забележимъ, че тѣ си противоречатъ, защото отъ последния става ясно, че не Борилъ отнелъ земята на Слава, а тъкмо наопаки, и затова Борилъ претендиралъ, че нему, като на български царь, присвоената отъ Слава земя трѣба да принадлежи, а Славъ отказалъ това, защото той се бѣ вече обявилъ за независимъ господарь на управляваната дотогава отъ него областъ Ахридосъ. Само при такова обяснение на гореприведенитѣ мѣста отъ de Valenciennes могатъ да ни станатъ понятни възникналитѣ още отъ самото начало враждебни отношения между Борила и Слава.

14. Migne, ib., t. 215, col. 1162 B—D.

15. Valenciennes, ib., ch. II, §§ 504—507, pp. 306/7—308/9.

16. Ibidem, ib., ch. IV, §§ 514-521, pp. 312/3—316/7.

17. Самъ Хенрихъ за тоя бой писалъ на паната: Christus operatus est in nobis, cujus auxilio, vigilia ipsius Petri festi quod vocatur ad Vincula, iniquissimum persecutorem Ecclesiae Dei Voullam (вѣроятно вм. Vorillam) apud Philippopolim debellavimus, eumque, infinita strage facta suorum, de campo fugavimus (Migne, ib., t. 215, col. 1522 C—D), т. е. „въ насъ действува Христосъ, съ чиято помощъ, въ навечерието на самия Петровъ праздникъ, който се казва „при веригитѣ”, ние надвихме най-несправедличия гонителъ на божията църква Борила при Пловдивъ и, следъ каго стана безкрайно избиване на неговитѣ, прогонихме го отъ полето”. Това писмо Хенрихъ е писалъ презъ септемврий 1208 година, следъ присъединението на Родопската областъ, т. е. владенията на Слава и на пжтъ за кр. Памфилонъ (вж. тукъ по-долу). Петровиятъ праздникъ „ad Vincula” се празнува отъ католишката църква на 1. августъ.

18. Valenciennes, ib., ch. V—VIII, §§ 522—544, pp. 316/7—330/1.— E. Gerland, п. т., стр. 154—158. — К. Иречекъ, Исторія Болгаръ, стр. 346.

19. Acropolita, ib., p. 39, (3-4).

20. Valenciennes, ib., ch. IX, § 548, pp. 332/333: et je vous octroie avec, toute la conquête, que nous avons faite ici, à la condition que vous en serez mon homme et m'en ferez le service. Et puis je vous octroie avec, la grande Blaquie, dont je vous ferai seigneur, s'il plaît à Dieu et si je vis. Тукъ географското име la grande Blaquie се разбира отъ Иречека, Исторія Болгаръ, одес. изд., стр. 327, и Gerland, каз. съч., стр. 158, само „България”, а П. Мутафчиевъ предава горната цитата така: „Когато билъ уговоренъ бракътъ на Слава съ незаконната дъщеря на Хенриха, последниятъ обещалъ на бждащия си зеть да го направи господарь на България, ако сполучи да изгони отъ тамъ Борила” (п. т., стр. 46, ал. 4). Хенрихъ съвсемъ не поставялъ такова условие,

каквото му приписва г. М-евъ, а просто той казва: „И тъй, ще ви надаря съ Велика Влахия, господарь на която ще ви направя, ако е угодно Богу и азъ искамъ”, отъ което става ясно, че подъ Велика Влахия трѣба да се разбира не България, а оная областъ, която въ даденото време е носила такова име, именно северна Тесалия (Μεγάλη Βλαχία), която е влизала тогава въ границитѣ на латинската империя. Ср. Buchon, *Recherches et matériaux*, II, p. 181. — Наистина, както Вилардуенъ, тъй и Валансиенъ съ Blakie, Blaquio означаватъ България, но тамъ, гдето подъ това име се разбира България, тѣ нийде не я наричатъ „la grande”. Затова и предположението на г. М-ева, че „Славъ се е обявилъ за претендентъ за престола срещу Борила”, става съвсемъ неприемливо.

21. Valenciennes, *ib.*, ch. IX, §§ 545—549, pp. 330/1—334/5.

22. Migne, *ib.*, col. 1522D: et ut gaudeatis nobiscum in Domino, quindecim dietas terrae imperio nostro de suo acquisitas habemus.

23. Valenciennes, *ib.*, ch. IX, § 519, pp. 332/3—334/5.

24. *Ibidem*, ch. X, §§ 550 et 554, pp. 334/5 et 336/7.

25. Acropolita, *ib.*, p. 39, (1-3): καὶ δεσπότης τετιμημένος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντίνου Ἑρῆ. П. Мутафчиевъ отрича вѣрността на това Акрополитово известие и предполага, че „Славъ навѣрно е носилъ титлата деспотъ още при Калояна”, защото „латинцитѣ не сж възприели сановническата йерархия, изработена отъ Византия, и не сж си служили съ византийскитѣ длѣжностни имена” (п. т., стр. 46, бел. 1, ал. 3) Преди всичко, деспотството на Слава не е било латинска държава, а частъ отъ българското царство и е било уредено тъй, както и българската държава — по византийски образецъ, както това признава и самъ г. Мутафчиевъ, следов., Хенрихъ е далъ на Слава титла, която се е употрѣблявала въ България, а не въ латинската империя. После, такъвъ строго самодържавенъ господарь, какъвто с билъ царь Калоянъ, едва ли е могълъ да дава на своитѣ боляри-воеводи титлата деспотъ, за щото това би значело, че той признавалъ най-малко тѣхната полунезависимостъ, когато вътрешната политика на царь Калояна била, както видѣхме, не да дѣли, а да обединява българскитѣ земи подъ своята върховна власть. Предвидъ на всичко това и горното известие на Акрополита, който е единъ отъ най-надежднитѣ византийски историци, е сжщо така вѣрно, както и другитѣ му известия, че Славъ билъ роднина на Асѣня I и че билъ жененъ за дъщерята на Хенриха, родена отъ наложница (*ib.*, p. 39, (1), (3-4)). — Съ тая титла Славъ е означенъ и въ българския Синодикъ, по новото издание на М. Попруженко, стр. 87, § 115: славоу деспотю.

26. Valenciennes. *ib.*, cii. XI, §§ 555—559, pp. 336/7—340/1. — E. Gerland, п. т., pp. 158—169.

27. Život sv. Symeona, cap. 17, p. 22, (25-28). При това Стефанъ прибавя и следното изречение:

**И сего нскоуци придоше на ме, скеняваше зами скѣтъ
нгоже неполючнше благодатно господа моего исус христа, и помощию господи моего
св. сүмѣши.**

Отъ тия думи на Стефана би могло да се заключи, че Борилъ предприелъ нѣкакъвъ походъ противъ Сърбия; обаче това не е приемливо, защото никой другъ изворъ не споменува за нѣкакви враждебни действия въ тая година между българи и сърби. Тукъ Стефанъ, вѣроятно, е ималъ предвидъ по-сетнешния походъ на Борила противъ Сърбия въ 1215 година (вж. тукъ по-долу, стр. 310 сл). — Ср. П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 59, бел. 1.

28. Теодосий, п. т., стр. 104, (25) — 105, (6). — Доментиан, п. т., стр. 206.

29. П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 57—58.

30. Теодосий, п. т., стр. 105, (7-16):

прѣжде же тѣхъ градѣхъ (чести: бакла-
ромъ) екзѣмѣишѣхъ, и многѣхъ градѣхъ грѣхѣхъ, ижеже сказахъ, поустыхъ и без-
помощныхъ и вѣрѣхъ, и прѣдѣхъ державѣхъ, вѣдѣхъ же се и вѣрѣхъ градѣхъ
Голоуна и Ухридѣ прѣдѣхъ. благочестивѣхъ же Стефанѣ ижехъ властѣхъ загорскихъ.
иже тогда градѣхъ прѣдѣхъ, къ сѣмоу Стрѣзу иже къ сѣрѣдѣхъ царевѣхъ и сѣхъ
братѣхъ прѣдѣхъ, иже и сѣхъ градѣхъ къ сѣмоу прѣдѣхъ се.

31. Život sv. Symeona, cap. 17, p. 22, (36).

32. Теодосий, п. т., стр. 105, (23-24).

33. Život sv. Symeona, pp. 22, (32) — 23, (1).

34. П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 59—60.

35. Теодосий, п. т., стр. 105, (20-22).

36. Valenciennes, ib., ch. XIV, § 571, pp. 346/7—348/9. — Подробно вж. E. Gerland, п. т., стр. 165—172.

37. Valenciennes, ch. XXIII, §§ 619—620, pp. 376/7—378/9. — E. Gerland, п. т., стр. 175.

38. Valenciennes, ib., ch. XXXVI, § 686, pp. 416/7: Mais à tant se taist ore chi li contes de cette materi, et retourne
a Burille, ki s'aparelloit d'entrer en la terre l'empereour à atout grant gent.

39. Ibidem, ch. XXXVIII, §§ 689—694, pp. 418/9—420/1. — П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 63—64, предполага, че въ
тоя походъ срещу Солунъ Михаилъ действувалъ въ съюзъ съ Стрѣза, безъ да посочи, кое му дава основание
да прави такова предположение.

40. Съ тая титла Стрѣзъ е означенъ и въ българския Синодикъ (п. т., стр. 87, § 115: стрѣзю севастократроу). —
П. Мутафчиевъ, като изтъква, че Стрѣзъ не е могълъ да бжде севастократоръ при Ив. Асѣня II, защото тогава
такъвъ билъ братъ му Александъръ, твърди, че „той не може да бжде отнесенъ и къмъ царуването на
Борила, защото въ такъвъ случай неговото име би трѣбало да се намѣри въ основната часть на Синодика“, и
затова той заключава, че тая титла Стрѣзъ е носилъ още при Калояна (п. т., стр. 48—49). Преди всичко, въ
основната часть на Синодика, която се завършвала съ статья 112 по изданието на М. Попруженко (стр. 82),
не е имало още списъкъ на българскитѣ царе и царици и тѣхнитѣ деца и роднини; той билъ внесенъ много
по-късно, не по-рано отъ втората половина на XIII в., а, може би, и презъ XIV в., и поради това името на
севастократоръ Стрѣза не е могло да попадне въ Синодика. После, личността на Стрѣза изпква само при
Борила и при това като младъ човѣкъ, защото, ако Стрѣзъ би заемалъ такъвъ високъ санъ при Калояна, той
щѣше да се прояви въ нѣщо. Опитътъ пъкъ на г. М-ева да докаже, че comestabularius Sergius билъ
севастократоръ Стрѣзъ, се оказва несполучливъ (вж. тукъ по-горе, стр. 175 бел. 3).

41. Въ текста се чете:

на томъ оубо каменн дрѣвемъ помостивъ позориште
 „кое сътвори. рѣнигда же въселити се (вм. въселити се, защото въселити се значи „по-
 селявамъ се“, „заселявамъ се“; които тукъ съвсемъ не подхождатъ; въ
 текста на Йор. Ивановъ, Български старини, стр. 477, стои въселити) въше
 въ каменому прѣдъсѣдѣши оупирае се на мръскомъ томъ и смъртному соудниши
 нграе и въселе се.

Цѣлия тоя пасажъ г. М-евъ превежда съ думитѣ: „Върху тази скала той си построилъ кула и тамъ
 пиянствувалъ и се веселилъ“ (п. т., стр. 61); очевидно той не можалъ да се справи съ тоя текстъ. Думата
 позориште въ старо-славянския и старобългарския езикъ никога не е значила „кула“, а само театровъ —
 театъръ, употребено тукъ иронически, т. е., че Стрѣзъ направилъ нѣкаква дървена, подобна на театралната
 платформа близо до мѣстото, отгдето се хвърляли осъденитѣ и гдето той произнасялъ присъдитѣ си, и
 затова Теодосий подигравателно я нарича „сѣдилище“; тамъ той играелъ и се веселѣлъ. — Сжщо и Йор.
 Ивановъ неправилно раздѣлилъ думата помостивъ на по мости въ, което прави съвсемъ непонятно
 изречението.

42. Вж. пророкъ Авдий, 1, (3-4); ср. прор. Иеремиа, 49, (16).

43. Притчи Соломонови, 9, (8).

44. Теодосий, п. т., стр. 105, (26) — 107, (17).

45. Матей, 12, (35).

46. Život sv. Symeona, cap. 17, p. 23, (3-10).

47. Живот св. Симеуна и св. Саве, п. т., стр. 206.

48. Вж. П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 61, бел. 2.

49. Впрочемъ, подобна характеристика на Стрѣза намираме въ единъ документъ отъ канцеларията на
 Охридската архиепископия. Нѣкой-си севасть Лъвъ Мосхопулъ иска отъ духовния сждъ да бжде разторгнатъ
 бракътъ му съ дъщерята на починалия севасть Стефана Гавра, защото билъ свързанъ карική τινί δυσκολία καί
 βία τοῦ τηνικαῦτα κρατούντος τῶν ἐνταῦθα χωρῶν τοῦ ἀποικομένου Στρεάζου, т. е. „при едно мрачно
 разположение на духа и насилие на тогавашния владѣтель на тукашнитѣ страни, починалия Стрѣза“ и при
 малолѣтството на момата (вж. П. Никовъ, Материяли за сръдновековната история на България, стр. 8, 18, №
 8). Едва ли може да има съмнение, че тукъ става дума за нашия Стрѣзъ. Самата тжжба на Лъва Мосхопулъ се
 отнася следъ смъртта на Стрѣза, следъ 1212 год., именно, когато юго-западнитѣ български земи минали
 подъ властта на епирския деспотъ Теодора Комнина Лука (вж. тукъ по долу, стр. 318).

50. П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 62—63. — Ние, обаче, не можемъ да се съгласимъ съ предположението на г.
 Мутафчиева, какво „въ Просѣкъ или другитѣ крѣпости сж били оставени сръбски гарнизони или пъкъ, че на
 Стрѣза са били дадени като помощници и съвѣтници сръбски велможи“, защото, ако просѣкскиятъ воевода
 бѣ изпадналъ въ такова положение, то той не би могълъ тъй лесно да се отметне отъ своя покровителъ;
 освенъ това, другитѣ крепости, както видѣхме, споредъ изричното свидетелство на Теодосия (п. т., стр. 105,
 (10-16)), се намирали въ ржцетѣ на български воеводи.

51. Подробно за тоя разказъ вж. П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 73—77.

52. Г. Ф. Герцбергъ, п. т., стр. 378—380. — E. Gerland, п. т., стр. 192—209.

53. E. Gerland, п. т., стр. 191—192. — П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 64.

54. Вж. Buchon, *ib.*, p. 211, col. 2: qui duo (Michalitius et Stratius) licet nobis fidelitatis juramento sacramentum prestitissent, totis tamen viribus suis in partibus illis nostro exitio imminebant . . . Quater enim Michalitius et ter Stratius juramenta nobis prestiterunt, que neuter illorum toties infringere dubitavit . . . Nos enim de optima et speciosa terra quam tenebant, majorem eis partem abstulimus; et nisi major negocia nos constanter revocassent, non eis sola domuncula remanisset in nostro imperio.

55. *Ibidem*, p. 212, coll. 1—2. — E. Gerland, п. т., стр. 214.

56. Вж. Истори́я Болга́ръ, одеско издание, стр. 329. — Сжщото повтаря и Fr. Hýbl, *Dějiny národa bulharského*. I. Praha 1930, стр. 162.

57. Вж. неговата рецензия върху Иречековата история, ЖМНПр., ч. 197 (1878), стр. 55 сл.

58. Θ. Успенский, *Образование и пр.*, стр. 219—228. — За „арменцитъ“ и „павликянитъ“ вж. тукъ по-горе, стр. 26, бел. 1.

59. Вж. В. Н. Златарски, *История на българската държава и пр.*, т. II, стр. 352—354.

60. К. Иречекъ, *История Болга́ръ*, стр. 328.

61. Йор. Ивановъ, *Български старини*, стр. 420.

62. E. Kalužniacki, *Werke etc.*, p. 52.

63. Вж. по-новото издание на М. Г. Попруженко, § 38 по Палаузовия текстъ, стр. 42, а по Дриновия — § 45, стр. 43.

64. Вж. тукъ по-горе, стр. 232.

65. Вж. тукъ по-долу.

66. Тоя разказъ въ Палаузовия преписъ на Синодика не е запазенъ цѣлъ: липсва началото, защото има откъснати листове предъ него; за щастие, въ Дриновия преписъ началото е запазено, но затова пъкъ въ последния липсва края, така че тия два преписа тукъ взаимно се попълватъ. Що се отнася до това, какъ е произлѣзла липсата на края въ Дриновия преписъ, то М. Г. Попруженко обяснява, че преписвачътъ е могълъ или погрѣшно да разбѣрка листовѣтъ на своя оригиналъ и да мине къмъ преписване на неотнасящия се къмъ разказа за събора текстъ, или въ оригинала му листовѣтъ сж били разбѣркани, което той не забелизалъ (п. т., стр. 81, бел. 3). Понеже Дриновиятъ преписъ билъ писанъ презъ XVI вѣкъ, то, споредъ насъ, въ оригинала на Дриновия преписъ е имало откъснати листове, и преписвачътъ машинално преписвалъ, безъ да обръща внимание на съдържанието.

67. Тукъ подъ думата тогѣда съставителътъ на разказа е ималъ предъ видъ времето на царъ Петра, както се вижда отъ § 39 (п. т., стр. 42):

бѣшмѣла ѿже при Пётрѣ црѣи бѣлгарстѣмѣ. въспрѣмшаго манихѣнскѣхъ сѣжѣ ересѣхъ и къ бѣлгарстѣмѣи зѣманъ разсѣкашаго.

68. По изд. на М. Г. Попруженко. П. § 110, стр. 78 и Др. § 93, стр. 79.

69. Вж. М. С. Дриновъ, Исторія на българската църква. Съчинения, т. 11, стр. 76, бел. 33; той, като се опира на едно известие на абата Алберика, който споменува за изпращането на някакъв-си кардиналъ отъ Римъ при Борила, приема, че Борилъ свикалъ събора по искането на папата, обаче кардиналътъ билъ изпратенъ въ Търново, както ще видимъ, много по-късно, вече следъ търновския съборъ.

70. Способътъ, който Борилъ употребилъ, твърде много прилича на оня, съ който си послужилъ и Алексий I Комнинъ при избличението на богомилитъ въ началото на XII вѣкъ (вж. В. Н. Златарски, История на българската държава и пр., т. II, стр. 358—360). Борилъ, очевидно, подражавалъ въ случая на тоя византийски императоръ.

71. Посочената тукъ година 6718 отъ С. М. отговаря на 1210 гогч. отъ Хр., но тя не съвпада съ 14 индиктъ, защото последниятъ дава 121 год. отъ Хр.; сжщо така и годинитъ на лунния кръгъ — 11 не сж върни, а годинитъ на слънчевия кръгъ отговарятъ на 1210 год. Тая тъкмо бъркотия въ хронологическитъ данни по-рано караше едни историци да взематъ за търновския съборъ годината 1210, а други — 1211 год. Но, като се вземе предвидъ обстоятелството, че голѣмитъ числа по-лесно могатъ да се сбъркатъ при изчисление, а главно при преписването дори малкитъ числа се объркватъ, посочениятъ день на месеца и на седмицата — 11. февруарий, петъкъ на сирната седмица окончателно разрешава въпроса въ полза на 1211 г. и на 14. индиктъ, защото 11. февруарий презъ тая година се падалъ въ петъкъ на сирната седмица (Ср. В. Г. Васильевскій, Обновленіе болгар. патриаршества и пр., п. т., стр. 11, прим. 1. — М. Г. Попруженко, Синодикъ и пр., стр. XII, прим. 1). Тоя сжщиятъ изводъ се получава и по другъ начинъ. Презъ 1211 год. Великдень се падалъ, както и миналата 1933 год., на 3. априль, или сирната седмица се е почвала отъ 6. февруарий недѣля, следов., петъкътъ на тая седмица се падалъ на 11. февруарий.

72. Вж. по изданието на М. Попруженко, § 110 по Палаузовия преписъ, стр. 78, 80, 82, а по Дриновия — § 93, стр. 79 и 81; въ двата преписа има твърде малко разночетения, които ние приемаме споредъ поправкитъ на М. Попруженко.

73. Вж. тукъ по-горе, стр. 276, бел. 1.

74. Вж. тукъ по-горе, стр. 154—155.

75. Bouchon, *ib.*, pp. 211, col. 2—212, col. 1. — E. Gerland, *п. т.* стр. 215.

76. За това име вж. у Anna Comnena, *ib.*, II, p. 20, (2-3): Ἀρχυρὸν τὸν Καραϊζάν, Σκύθην μὲν ὄντα; p. 71, (13); I, p. 236, (15).

77. П. Никовъ, Царъ Борилъ и пр., п. т., стр. 133. — Ние приемаме, че заслугитъ на графъ Ивашина сж изложени въ хронологически редъ и, понеже възстанието се помѣстя преди смъртъта на галичския руски князь Романа, която е последвала презъ септемврий 1211 год. (вж. п. т., стр. 132), ние отнасяме възстанието къмъ пролѣтъта на 1211 г., тъкмо когато Борилъ билъ заетъ съ войната противъ Хенриха и се намиралъ въ Тракия.

78. П. Никовъ, Царъ Борилъ и пр., п. т., стр. 124.

79. Пакъ тамъ, стр. 131—132.

80. Писмото на Хенриха, Bouclion, *ibid.*, p. 212, col. 1.

81. *Ibidem*, p. 213, col. 2.

82. Chronicon Alberici, Pertz MGH, t. XXUI, SS., p. 886 : Cui (Johannicio) successit apud Ternoam cognatus eius, nomine Burillus, et imperator est appellatus; et quidam cardinalis a domno papa ad eum fuit transmissus, filiam quoque suam dedit Constantinopolitano imperatori Henrico et ita pacem adinvicem habuerunt. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 15, бел. 1, се пита, дали тоя quidam cardinalis не е билъ албанскиятъ епископъ Пелагий, който презъ августъ 1213 г. билъ изпратенъ въ Гърция като легатъ а latere и билъ рекомандуванъ на цариградския императоръ и на всички епископи и духовни лица, защото главната му цель била да подчини цариградската църква на папата. Вж. Acropolita, *ib.*, pp. 29, (12) — 30, (24). — За това вж. E. Gerland, п. т., стр. 233 и сл.

83. Споредъ сведения на други извори, Мария била дъщеря на Калояна, а не на Борила, който билъ неинъ братовчедъ. И наистина, Мария не е могла да бжде дъщеря на Борила, защото въ 1213 год. тя би била всичко на 6 години, а пъкъ отъ съобщенията на Robert de Clari не се види да е била малолѣтна. Затова ние мислимъ, че тя е била приведена дъщеря на Борила отъ куманката, жената Калоянова. Ср. Robert de Clari, *ib.*, p. 117.

84. Robert de Clari, cap. CXVI, (21-24), p. 108. — E. Gerland, п. т., стр. 247, бел 4, намира за по-естествено, че Борилъ пръвъ предложилъ за женитбата на дъщеря си съ Хенриха.

85. Robert de Clari, cap. CXV11—CXVIII, pp. 108—109.

86. К. Лиречек, Историја Срба, I, стр. 214, пише: „Когато Борилъ и Хенрихъ не могли да изпросятъ у великия жупанъ да имъ предаде (sic) Стрѣза, тѣ предприели съвмѣстенъ воененъ походъ противъ Сърбия”. Но доколкото е известно, Стрѣзъ въ това време не се намиралъ при великия жупанъ. — П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 68, предполага, че Борилъ „искалъ да отмъсти на Стефана за недоброжелателството му презъ 1208 г., а, може би, и да тури край на амбицията му за видна роля въ дѣлата на полуострова”.

87. Život sv. Symeona, cap. 16, p. 21, (28-30). — П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 68.

88. Život sv. Symeona, cap. 16, p. 21, (30-32):

ѡко потрѣбни ѡтѣхъстѣниѣ

срѣтаго, и мене до конца ѡзлѡбени, и аще моѣжно, и прогнати ме ѡтѣ владѣхъстѣниѣ моѣго.

— Ср. Доментиѡан, п. т., стр. 206.

89. Вж. Život sv. Symeona, cap. 17, pp. 21, (34) — 22, (19):

БНДѢРЪ БО И
 НЕПРѢКЛОННО И НЕКЪЗДЪЖАНО ШЕСТРОУЮЩА СЕРѢПЪСТЯНО И НЕОУКРОТНО ДО НАРИЦАЕМАГО
 НЫША ГРАДА . . . И КЪ НЕЗАПОУ КЪ ПОДОУНОЦИ КЪПА БЫСТЬ. И РАСИПА ПРѢПОДОБНЫИ ШПАЛНИКЪШЕ
 СЕ КРАГЫ НАШЕ НЕКИДНО. И СТРАХОМЪ РЕАЖОМЪ ШЕЛЪШЕТИ, ШКАЛНИКЪМЪ ГОСПОДИ СЪСТАГО МОШГО,
 И ЗНАМЕНИЕМЪ ЮДИКЪМЪ, ЮЖЕ ШТА НЕГО ПОБѢЖДЕНИИ, ШТАБѢГОУ, СЪСѢЦАЮЩЕ САМИ СЕБЕ
 ДРОУГА ДРОУГА. И ПОБѢДА ИМА БЫСТЬ МЕЖДОУ СОБОЮ, И ДО КОНЦА СЪКРОУШИШЕ СЕ. И ШТИ-
 ДОШЕ ПОСРАМАНИШЕ КЪ ПОГНЕБЛИ И КЪ ПОНОШЕНИ РЕАЩЕ.

— И тъй, Стефанъ представя самата случка като чудо поради застѣпничеството на баща си св. Симеон а, който се явил на неприятеля и го победилъ.

90. Въ текста стои: примири бо себе къ грѣкомъ, и къ своиомъ готѣомъ присвоив се, което г. П. Мутафчиевъ предава съ думитъ: „защото той (Стрѣзь) се примирилъ съ гърцитъ и съ своя готъ (Борила)” (п. т., стр. 61), а на стр. 69 превежда: „примири се съ гърка, сближи се съ своя готъ”. Но горното Теодосиево изречение е предадено и преведено не само непълно, но и невѣрно, защото както грѣкомъ, тъй и готѣомъ сж дат. пад. мн. ч., а не твор. пад. един. ч. и значатъ „примири се съ гърцитъ” и „присъедини се къмъ своитъ готи”, т. е. българитъ, както показва и предлогътъ къ, който употребява дат. п. — Сжщо така присвоив се не значи „сближилъ се”, а „присъединилъ се”, отговаря на грѣц. форма проολεϊφθεϊς. Вж. F. Miklošić, Рѣчникъ, s. v.

91. Сжщо така невѣрно е преведена и всакихъ езыикъ (?) у г. М-ева „отъ всѣкакви езици” (п. т., стр. 69), защото подъ езыци Теодосий разбира „народи”, а не „езици”; вж. п. т., стр. 111, (21-22): придоше езыци на достоаніе твое сжщо стр. 109, (13-14).

92. Теодосий, п. т., стр. 107, (17) — 113, (2).

93. Псл. 48, (17-18).

94. Život sv. Symeona, cap. 17, p. 23, (13-34). — Доментиан, п. т., стр. 207—209, излага разказа си по Стефана и по Теодосия.

95. П. Мутафчиевъ, който, както показахме (вж. тукъ, стр. 312, бел. 1), невѣрно предава и превежда това мѣсто у Теодосия, твърди, че тукъ „подъ името „грѣкъ” (sic) ще трѣба да се разбира цариградския императоръ Хенрихъ, а не Михаилъ Епирски” (п. т., стр. 69), като при това увѣрява, че „името „грѣкъ” при тоя случай не е употребено въ етнографски смисълъ”, и посочва, че Стефанъ нарича Хенриха „грѣцки царъ” (п. т., стр. 69, бел. 3). Последното с вѣрно, но то ие може да се отнесе и къмъ Теодосия, защото латинцитъ той нарича „фроути” (п. т., стр. 103, 8 и тукъ по-горе, стр. 25), следов., той е знаелъ, че тия, които тогава владѣли Цариградъ не сж били „грѣци”, а „фруги” и поради това нѣмало защо да пише „грѣци” вм. „фруги”, ако подъ името „грѣци” е разбиралъ латинцитъ. Затова твърдението, че Стрѣзь получилъ военна подкрепа и отъ латинския императоръ, става безпредметно.

96. Теодосий, п. т., стр. 412, (13-18).

97. Пакъ тамъ, стр. 109, (8-11).

98. Život sv. Simeona, cap. 17, p. 23, (31-33). — Ср. Доментиан, п. т., стр. 209—210.

99. Теодосий, п. т., стр. 111, (31) и 112, (5).

100. Пакъ тамъ, стр. 112, (18-210. — Тукъ гл. ввоинъствити се значи, споредъ Ф. Миклошича (s. v.), *militibus annumerari*, т. е. да се причисля къмъ войниците на нѣкого; а гл. любити (любеште) е употребенъ въ смисълъ ἐπιποθεῖν и сирече = силно желая, копнѣя, както и сегашниятъ български изразъ „ако обичате“ = ако искате, желаете.

101. Теодосий, п. т., стр. 112, (27) — 113, (1).

102. Вж. П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 70.

103. К. Жиречек, Историја Срба, I, стр. 215. — П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 72—73.

104. Вж. *Život sv. Symeona*, cap. 18, pp. 24—25. — К. Жиречек, п. т. стр. 215.

105. *Acropolita*, ib., pp. 24, (12) — 25, (9). — К. Жиречек, п. т., стр. 215.

106. *Život sv. Symeona*, cap. 20, p. 27, (22-36); pp. 28, (20) — 29, (30).

107. С. Норф, каз. съч., стр. 246. — Г. Ф. Герцбергъ, каз. съч., стр. 383.

108. *Acropolita*, ib., p. 25, 9-12.

109. П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 71—72.

110. Никита Акоминатъ споменува за четирма брата Петралифи при Мануила I Комнинъ, които били отъ франкско потекло и живѣли въ Димотика (*Nicetas*, ib., p. 110, (12-15)); сжщиятъ историкъ изтъква единъ Иванъ Петралифа между лицата, които издигнаха Алексия III Ангелъ на византийския престолъ (ib., p. 593, (17)). — Е. Gerland, п. т., стр. 249, мисли, че тоя бракъ билъ реакция противъ Хенриховото съюзяване съ царъ Борила, но това едвали е вѣрно, защото последното се отнася къмъ 1213 год., а бракътъ на Слава съ дъщерята на Т. Петралифа — не по-рано отъ 1215—1218 год., следъ голѣмитъ успѣхи на Теодора Комнинъ.

111. Н. Мавродиновъ, Църкви и манастири въ Мелникъ и Рожень. Годиш. на Нар. музей, кн. V (1926—1931). София 1933, стр. 300—301.

112. J. B. Papadopoulos, *Un acte officiel du despote Alexis Sthlavos etc.*, ibid., pp. 1—6.

113. *Acropolita*, ib., p. 39, (4-15).

114. С. Норф, каз. съч., стр. 246. — Е. Gerland, п. т., стр. 250.

115. *Acropolita*, ib., p. 33, (4-5): καὶ τινὰς τῶν συγκλύδων Ῥώσων ἐν ἑαυτῷ περιγαγόν. — Думата *συγκλῦς*, -ύδος значи, „случайно събралъ се, стекълъ се“. Споредъ Ю. А. Кулаковскій, Гдѣ находилась Вичинская епархія. Виз. Врем., т. IV (1897), стр. 333, най-подходящъ преводъ на думата *συγκλέδες* е „бѣжанци“; но той посочва едно мѣсто въ руския лѣтопись (по Ипат. списку, стр. 496), което му дава възможность да предложи другъ преводъ, а именно — „выгонци“. „Въ описаній, пише той, сборовъ русской земли для борьбы съ татарами въ 1224 году помянута вольная дружина на 1000 ладьяхъ подъ именемъ „выгонцы Галичскыя“. Както и да било, но това не сж били нѣкои руски, организирани отъ галичския князь дружини, както обикновено се разбира, а тѣпи, които Иванъ Асѣнь е могълъ самъ да набере и наеме.

116. *Acropolita*, ib., pp. 32, (25) — 33, (12). — Г. Акрополитъ отбелязва, че Борилъ билъ обсажданъ, затворенъ въ крепостта на Търново „седемъ години“ — ἐπὶ ἑπτὰ ἔτεσι. Но тая данна едвали може да се приеме за

върна, защото за действията на Борила следъ 1211 год. се знае добре. Очевидно, тукъ вм. ἔτεσι ще трѣба да се чете μῆνες — месеци. — Ср. К. Иречекъ, Исторія Болгаръ, одеско изд., стр. 332, бел. 41.

117. Тая година се определя отъ търновския надписъ на Иванъ Асѣня II, гдето е казано, че сражението при Клокотница станало въ 12-та година на царуването му, или 1230 — 12 = 1218 г.

Събитията на Балканския полуостровъ преди и следъ Клокотнишкия бой

Стр. 323

За царуването на Иван Асен II срв. обобщителната работа на И. Дуйчев, Цар Иван Асен II, 1218—1241 г., София, 1941; П. Мутафчиев, История на българския народ, II, стр. 77—97; История на България, I, София, 1981, стр. 181—185.
(Д. Ангелов)

Отъ самото начало на царуването си Иванъ Асѣнь II (1218—1241) трѣбало да поведе миролюбива политика съ съседитѣ си, защото такава му се налагала както отъ самото вътрешно положение на държавата следъ бурното и злополучно управление на царъ Борила, тъй и отъ бързо развиващитѣ се събития на Балканския полуостровъ. За съжаление, ние нищо не знаемъ за вътрешната дейность на тоя знаменитъ български царъ не само въ началото на царуването му, но и по-сетне; нѣщо повече ни е известно за външнитѣ му отношения, насочвани споредъ промѣнитѣ, които тогава ставали въ съседнитѣ държави и преди всичко въ латинската империя.

Следъ смъртта на втория латински императоръ Хенриха (1216 г.), брата на Балдуина I Фландърски, работитѣ на империята трѣгнали твърде лошо, защото франкскитѣ барони дълго време не могли да намѣрятъ достоенъ приемникъ на тоя даровитъ и енергиченъ императоръ. На първо време за регентъ-управителъ съ титла севастократоръ билъ избранъ проявилиятъ се като добъръ държавникъ Кононъ Бетюнъ, докато намѣрятъ подходно лице за императоръ. Отначало се мислѣло за маджарския кралъ Андрея II (1204—1235), едно, поради роднинството му съ първитѣ латински императори (той билъ жененъ за сестриницата на Хенриха), и, друго, поради близостта на държавата му и рицарския му духъ, но на тая комбинация се противопоставилъ папа Хонорий III (1216—1227), защото Андрей II му билъ обещалъ да предприеме кръстоносенъ походъ противъ невѣрнитѣ. Тогава въ началото на 1217 год. латинската корона била предложена на графъ Петра Куртене Оксерски, внукъ на Людовика Дебели и зетъ (по сестра) на първитѣ двама латински императори, който, като французинъ, повече се допадалъ на франкскитѣ барони. Той приелъ предложението и въ м. май 1217 год. изпратилъ отъ Бриндизи по море жена си Иоланта въ Цариградъ, а самъ съ помощта на венецианската флота преминалъ съ голѣма рицарска войска въ Епиръ съ цель да завладѣе въ полза на Венеция гр. Драчъ, който тогава влизалъ въ епирския деспотатъ. Но нападението на Драчъ излѣзло несполучливо. Когато Петъръ минавалъ презъ албанскитѣ планини и Македония, за да продължи пътя си за столицата, цѣлата му войска била изтрѣбена отъ коварната хитрость и силата на епирския деспотъ Теодора Комнинъ; самъ Петъръ Куртене попадналъ въ пленъ и станалъ жертва на меча [1]. Тогава управлението на империята поела императрица Иоланта, която подъ умното ръководство и умѣстнитѣ разпоредби на Кононъ Бетюнъ, успѣла да подобри междудържавното положение на латинската империя чрезъ политически бракове на едната си дъщеря Агнеса съ ахейския князь Вилхелма, сина и наследника на Жуфроя Вилардуена, а другата — Мария съ никейския императоръ Теодора I Ласкарисъ (1204—1222) (който се бѣ развелъ въ това време съ втората си жена-арменка), чрезъ което била

обезпечена безопасност откъм Никея [2]. Не по-малко важна за латинската империя била и женитбата на българския царь Иванъ Асѣня II съ дъщерята на маджарския кралъ Андрея II. Тоя бракъ станалъ при следнитѣ обстоятелства.

Презъ августъ на 1217 год. Андрей II предприелъ обещания на папата кръстоносенъ походъ за освобождението на гроба Господень. Но тоя походъ не билъ сполучливъ: нѣколкото безуспѣшни действия, а особено тревожнитѣ известия отъ Маджарско принудили Андрея II да се върне по-скоро въ държавата си (1218 год.). Той потеглил по сухо презъ Антиохия, Витиния, Никея и земитѣ на латинската империя, но когато стигналъ на българската граница, споредъ думитѣ на архидяконъ Тома, той „билъ задържанъ отъ българския царь Асѣня и билъ допустнатъ да мине презъ България, само следъ като той напълно го осигурилъ, че ще му даде дъщеря си за жена” [3]. Андрей II устоялъ на думата си, защото въ началото на следната 1219 год. той вече правилъ постѣпки предъ папа Хонория III да благослови брака на дъщеря му Анна съ българския царь Ив. Асѣня II [4]. Самиятъ бракъ, обаче, се състоялъ едва въ началото на 1221 година [5]. Дали работата, наистина, е била така, както ни я представя архидяконъ Тома, не може да се провери по липса на други известия; но отъ думитѣ му, както и по други данни, че тоя бракъ на Иванъ Асѣня II билъ съпроводенъ съ нѣкакви териториални промѣни между България и Маджарско, остава вънъ отъ всѣко съмнение, че въ случая българскиятъ царь искалъ да използва стѣсненото положение на маджарския кралъ, за да си възвърне северо-западнитѣ български области — Браничевската и Бѣлградската, които били отстъпени на маджаритѣ отъ царь Борила като награда, загдето тѣ утомили българското възстание въ Видинско (1211 год.) [6]. Отъ друга пъкъ страна, като се вземе подъ внимание, че тъкмо въ това време (1218 год.) императрица Иоланта се бѣ заловила да подобри положението на империята чрезъ политически бракове, налага се по-скоро да се приеме, че идеята за брака на българския царь съ дъщерята на маджарския кралъ е излѣзла отъ срѣдата на франкскитѣ политически кръгове въ Цариградъ, за да осигурятъ империята съ безопасност и откъмъ България; съ други думи, на Иванъ Асѣня II, който, за да пропустне Андрея II презъ държавата си, му поставилъ като условие връщането на означенитѣ области, било предложено да се ожени за дъщерята на маджарския кралъ срещу отстъпката на исканитѣ отъ него области, и въ това, споредъ насъ, се заключава оная пълна гаранция, която тѣй настойчиво искалъ Иванъ Асѣня II отъ Андрея II, че предлаганиятъ бракъ непременно ще се състои. Че тоя бракъ се намиралъ въ връзка съ работитѣ на латинската империя, показва и това обстоятелство, че той се състоялъ едва въ началото на 1221 год., т. е. тъкмо тогава, когато епирскиятъ деспотъ, както ще видимъ, почналъ да става особено опасенъ за латинцитѣ; иначе, ако Иванъ Асѣня II е настоявалъ тѣй силно, щото Андрей II да му даде дъщеря си за жена, както ни съобщава архидяконъ Тома, то той не би допустналъ да се отлага тѣй дълго самиятъ актъ; най-сетне не подлежи на никакво съмнение, че и папа Хонорий III се е съгласилъ да разреши тоя бракъ само предъ видъ на това, че той е билъ полезенъ и дори необходимъ за спасението на папското детище — латинската империя.

Но за голѣмо нещастие, императрица Иоланта умрѣла още въ 1219 год., и баронитѣ избрали за императоръ по-малкия ѝ синъ, Роберта Куртене, следъ като братъ му Филипъ, маркграфъ намюрски, се отказалъ да приеме латинската корона. Отъ Франция презъ Германия, Маджарско и България Робертъ пристигналъ въ Цариградъ въ края на лѣтото 1221 год., гдето той продължилъ

приятелските отношения с Теодора I Ласкарис и дори се сгодил за най-малката му дъщеря Евдокия. Още по-важно било това, че венецианският подеста в Цариград, Яков Тиеполо, въз основа на по-раншните преговори, в 1219 год. сключил с Т. Ласкариса мир за пет години и търговски договор, който освобождавал венецианците от мита и в никейската империя и им давал разни други правдини [7]. Но, ако от страна на северния и източния си съсед латинците успели да отклонят всяка опасност, то на западните граници на латинската империя се готвело страшно нападение откъм епирския деспот Теодора Ангел-Дука-Комнин.

Теодор Комнин (1214—1230), човек несъмнено даровит и енергичен, почнал с това, че след като разширил и укрепил властта си в юго-западните български земи, както видяхме, още в края на размирното царуване на Борила, влезъл най-първо в приятелски отношения с сръбския владетел, като оженил брат си Мануила за една от сестрите на великия жупан Стефана. След това той обърнал погледа си към латинските владения на полуострова и си задал задача да изгони латинците от Цариград и да седне на престола на източните — византийските императори. Но понеже се боял от общото негодуване и раздражение, предизвикани на европейския запад от жестоката му и въроломна постъпка с латинския император, Петра Куртене, той се обявил за покорен син на римската църква. Обаче, докато папата го учил, как да заглади престъплението и да докаже искреността на обръщането си чрез примирение с император Роберта Куртене, Теодор Комнин от 1221 год. почнал да напада солунското кралство и в 1222 год. сполучил да завладее и самия Солун, втория град в латинската империя и столица на първия по обширност и значение лен на феодалната империя. С присъединението земите на солунското кралство към епирския деспотат Теодор Комнин вече се считал равен не само на латинския император, но и на никейския, владенията на когото по голѣмина значително отстъпвали на Теодоровите. Поради това той се почувствувал в пълно право да се коронясва с императорски вѣнец, който той получил не от папата, към когото би трѣбало да се обърне след изявлението на своята покорност към римския престол, и не от солунския митрополит, който би трѣбало и по право, и по мѣстожителство да изпълни желанието му, но отказал, защото чрез това той би нарушил правата на цариградския патриарх и на другия, вече вѣнчан от последния император, т. е. никейския, а от автокефалния архиепископ на Охрид и на цѣла България, знаменития Димитрия Хоматиан и с ъгласието на ромейските епископи от владенията на Теодора Комнин, които така сжщо се отказали да признават цариградския патриарх в Никея за свой свещеноначалник (1223 г.) [8].

Стр. 328

Коронясването на Тодор Комнин е станало не през 1222 г., а през 1224 г. Срв. I. Longon, *La reprise de Salonique par les Grecs en 1224. Actes du VI Congrès inter. d'Études byzantines*, I, 1950, p. 141.

(Д. Ангелов)

Тая смѣла постъпка на епирския деспот обърнала вниманието на всички господари, чиито интереси били свързани с ждбата на латинската империя, и преди всичко на другия представител на гърцизма — никейския император, умния и предпазлив Ивана Дука Ватаци (1222—1254), зет и приемник на Теодора I Ласкарис. Иван Ватаци искал да използва

големите успѣхи, направени от неговия предшественик за разширение и засилване на никейската империя въ Мала Азия, за да съкруши също така империята на латинците. И наистина, въ 1224 год. се мислило, че настаналъ вече последниятъ часъ на романската империя, защото тя се намирала между двама силни неприятели: отъ европейска страна — смѣлиятъ и хитъръ Теодоръ Комнинъ, а отъ азиатска — тактичниятъ и енергиченъ Иванъ Ватаци. Императоръ Робертъ и баронитъ му се опитвали да окажатъ отпоръ и на двамата тия опасни противници. Най-първо тѣ се обърнали къмъ Теодора Комнинъ, като искали да спратъ победоносното движение на епирците къмъ столицата на империята. Отъ Цариградъ билъ изпратенъ единъ латински отредъ да завземе намиращата се въ владенията на Т. Комнина важна крепостъ Съръ, която била обсадена. Едновременно латинците открили действия и противъ никейците. Подъ влиянието на двамата братя на Т. Ласкариса — севастократори Алексий и Исаакъ, които враждували съ Ивана Ватаци за власт и преминали къмъ франките, следъ изтичането на примирието съ Никея, сключено още отъ Теодора I Ласкарисъ, латинците почнали война противъ Ивана Ватаци, който собствено това и чакалъ. Въ даденото при Пиманинъ сражение въ Мала Азия латинците били съвсемъ разбити, и двамата Ласкарисовци били взети въ пленъ и ослѣпени. Не по-добре се свършилъ и походътъ противъ Съръ. Обсадителитъ на тая крепостъ, щомъ се научили за поражението на своитъ въ Мала Азия, веднага снели обсадата и се обърнали въ бѣгство. Върху латинската империя следъ това почнали да се струпватъ различни злополуки отъ всички страни. Иванъ Ватаци въ скоро време принудилъ нѣколко франкски градове въ Мала Азия да се предадатъ; неговата флота накарала Родосъ да му плаща данѣкъ, завоевала нѣколко острови, принадлежащи на империята, и опустошила венецианскитъ приморски градове на Хелеспонтъ (Дарданелитъ) и Мраморно море [9]. Но и това не стигало: сами латинците ускорили появяването на никейците въ Европа. Тѣкмо въ това време жителитъ на гр. Одринъ, въодушевени отъ военнитъ успѣхи на Ивана Ватаци, се обърнали къмъ него съ просба да изпрати при тѣхъ войска и да ги освободи отъ властта на латинците. Наскоро следъ това никейска войска подъ командата на протостратора Исисъ и Ивана Камица преминала Хелеспонтъ и презъ южна Тракия, безъ да срещне какъвто и да било отпоръ, се явила предъ тоя важенъ градъ и го завзела [10]. Но въ тая критическа минута латинската империя била спасена отъ настаналата вече открита вражда между солунския и никейския императори, сблъскването на които ставало неизбежно.

„Прогласяването на Теодора Комнинъ, деспота епирски, за императоръ, пише В. Г. Васильевски, се разбирало като твърде сериозенъ фактъ: Солунъ, който се намиралъ въ негови рѣце, се противопоставялъ на Никея; нему право сочили къмъ Цариградъ, като къмъ най-близка цель на неговото честолюбие и върна за него плячка; говорило се, мислило се и се писало, че нему предстои да влѣзе въ Св. София и да заеме тамъ мѣстото на православнитъ ромейски императори, на което беззконно седѣли тогава чуждитъ латинци. Осъществението на такива мечти съвсемъ не се намирало вънъ отъ предѣлитъ на невъзможното: да се завладѣе Цариградъ отъ Солунъ било много по-лесно, отколкото отъ Никея... Обаче въ Никея била пренесена патриаршията веднага следъ латинското превземане на столицата; патриархътъ, който продължавалъ да се нарича цариградски, помазвалъ на престола никейскитъ господари и чрезъ това придавалъ повече законность на тѣхната императорска титла. Патриархътъ се застъпвалъ за правата на своя помазаникъ, не искалъ да признае въ същия санъ солунския избраникъ, който билъ прогласенъ

тъкмо отъ гръцкитѣ епископи, и ние виждаме, какъ горещо се застъпватъ западнитѣ, т. е. европейскитѣ гърци за своя собственъ герой; като предствителъ на националнитѣ упования и стремежи билъ за тѣхъ не отдалечениятъ Дука Ватаци, а Теодоръ Комнинъ Дука Ангелъ (той съединявалъ всички тия династически титли); тѣ сочили неговитѣ блѣскави успѣхи въ борбата съ латинцитѣ, като явно доказателство, че именно той е избраникътъ божий, комуто е садено да възстанови старата честъ на империята и славата на гръцкото племе; въ всѣки случай, състезанието на двамата съперници трѣбало да се реши въ Цариградъ; тоя комуто ще принадлежи старата и едничка законна столица на православнитѣ императори, който отъ тѣхъ по-скоро влѣзе въ Цариградъ и въ Св. София, той ще има право на всеобщо признание, и, разбира се, за европейскитѣ гърци било повече отъ несъмнено, че тѣхниятъ избраникъ ще изпревари никейския помазаникъ.

„Политическия мотивъ неизбежно се пренасялъ и на църковна почва. Епирскиятъ деспотъ, като станалъ императоръ, не искалъ да приема въ своитѣ владения такива епископи, които въ своята епархия бѣха почнали да провъзгласяватъ въ молитвитѣ си не само своя патриархъ, който ги е ржкоположилъ, но и своя императоръ, който се признавалъ отъ тоя патриархъ; той изобщо се отказвалъ да приема епископи отъ източень произходъ, т. е. поставени въ Нкея отъ срѣдата на малоазиатското духовенство; работата дошла до тамъ, че отново откриващитѣ се вакантни мѣста, митрополитски и архиепископски, въпрѣки каноничнитѣ правила, той почналъ да запълня безъ съдействието на патриарха, като се опиралъ на далечината и мъчнотията на пжтищата; това той правѣлъ при съучастието на мѣстната гръцка йерархия, защото епископитѣ доста охотно изпълнявали неговитѣ искания за ржкополагане на избраницитѣ му. Патриархътъ се обръщалъ съ своитѣ протести къмъ западнитѣ митрополити, които канонически били нему подчинени, и получавалъ понѣкога доста суровъ и остъръ отказъ: тѣ искали отъ него да признае императорската титла на Теодора (Епирски), да спохожда самъ лично пренебрегнатия отъ него гръцки западъ (европейскитѣ гръцки области), съ други думи, да се откаже отъ изключителното си пребъждане въ предѣлитѣ на никейската империя, отъ изключителния съюзъ съ никейския императоръ. Тѣ му писали: „Нашиятъ императоръ, т. е. солунскиятъ, не може да подари другиму това, което той е спечелилъ съ собствения си дълъгъ трудъ; многолюднитѣ градове, заради които е пролѣтъ не малко военень потъ, изхарчени били много пари и положени много военни сили, не могатъ да бждатъ предавани на неизвестни лица, вѣрността на които спрямо господаря не е съ нищо доказана и съ нищо не е обезпечена“; при това се разбирали тъкмо епископитѣ, които идвали отъ Мала Азия. По тоя начинъ въ края на краищата работата дошла до пълень политически и църковень разрывъ между гръцкия изтокъ и западъ, между малоазийскитѣ и европейскитѣ гърци“, който въ историята е известенъ подъ името гръцка схизма [11], която твърде характерно е изразена отъ живописателя на св. Сава, Теодосия, съ следнитѣ думи:

**царствоушти бо Константиновъ градъ тогда
фрѣмѣмъ прѣмшнимъ и дръжштимъ, царство грѣчьско на двоѣ
разѣче се, по всѣмъ бо Тѣталѣмъ и Илирѣмъ къ Солунѣ царствоу-
штоу Ѳеодороу.., по всѣмоу же Понтоу, Галатѣмъ же и Бидинѣмъ къ
Исѣмъ царствоуштоу благочестивоу царю Калоішану Батацоу** [12].

Но, изстѣпвайки като съперникъ на никейския императоръ и въ политическо, и въ църковно отношение, Теодоръ Комнинъ не е могълъ да не държи смѣтка за поведението на българския царь, за когото прогласяването му за императоръ и коронясването му въ Солунъ е имало не по-малко враждебенъ характеръ и спрямо българскитѣ стремежи. „Задачата на първитѣ Асѣневци, които следвали държавната политика на българскитѣ царе отъ първото царство, пише В. Г. Васильевски, се заключавала, отъ една страна, въ освобождението на българскитѣ земи въ Македония било отъ византийска власть, било отъ латинска, и обединението на всички българи, разсѣяни по Балканския полуостровъ и въ значително количество живѣещи тогава въ грѣцкитѣ епархии, подчинени на Охридската архиепископия, а, отъ друга, — въ примирението съ своето господство така сѣщо и на грѣцкото племе, което живѣело въ мѣста, влизащи въ предѣлитѣ на възобновената българска държава, както тѣ се опредѣляли отъ тогавашното положение на политическитѣ работи... Вече по-рано нѣкои градове, които принадлежали по-рано на българскитѣ господари, въ числото имъ Охридъ и Прилепъ, попаднали въ рѣцетѣ на епирския деспотъ; за смѣтка на българитѣ вървѣло и по-нататъшното разширение на солунското царство — въ посока къмъ Пловдивъ и Одринъ. За съжаление, подробности са намъ неизвестни, какъ е ставало това разширение, но необходимо е да се предполага, че при това не се е минало безъ неприязнени и насилствени постѣпки отъ страна на Теодора. Както и да било, но изглежда, че следъ като достигналъ до посоченитѣ граници и замислялъ вече походъ противъ Одринъ (който тогава се намиралъ въ рѣцетѣ на неговия съперникъ), той (Теодоръ Комнинъ) не е могълъ, разбира се, да действува тъй смѣло далечъ отъ центъра на владенията си, преди да се осигури съ съгласието и приятелството на Иванъ Асѣня II, защото въ противенъ случай последниятъ лесно би могълъ да го нападне въ тилъ и да му отнеме всѣка възможность за отстѣпване” [13]. За първоначалнитѣ отношения на Теодора Комнинъ къмъ Иванъ Асѣня II близкиятъ по време византийски историкъ Георги Акрополитъ ни съобщава следното: „Като станалъ съседъ съ българитѣ поради такова разширение на своитѣ владения, Теодоръ Комнинъ сключилъ съюзъ съ българския царь Иванъ Асѣня, който се възцари надъ българитѣ следъ Борила, както се каза, и влѣзълъ въ роднинство съ него, като оженилъ брата си Мануила за неговата дъщеря Мария, която била родена нему отъ наложница” [14]. Колкото и да е кратко това известие, и макаръ че Георги Акрополитъ не дава никакви хронологически данни, все пакъ нѣма съмнение, че тия приятелски отношения на Теодора Комнинъ къмъ Иванъ Асѣня II, скрепени съ женитбата на брата му Мануила, следъ смъртта на жена му сръбкиня, за Мария Бѣлослава, незаконородената дъщеря на българския царь, се отнасятъ къмъ току-що изложения моментъ, именно, когато епирскиятъ деспотъ, или сега вече солунски императоръ, се впускалъ да си пробие пѣть къмъ завоеванието на Цариградъ; не по-малко тоя съюзъ между двамата царе — български и солунски — е билъ предизвиканъ и отъ

неочакваното и твърде неприятно за двамата съюзници появяване на сцената, както видяхме, стремежитъ и на третия конкурентъ — Ивана Дука Ватаци, никейския императоръ [15].

Обаче съюзътъ между Теодора Комнинъ и Иванъ Асѣня II не е могълъ да бжде дълготраенъ, защото новитъ военни успѣхи на солунския императоръ въ борбата както съ латинцитъ, тъй и съ своя съперникъ, никейския императоръ, го накарали да отиде твърде далечъ въ преследването на своитъ политически цели. Разривътъ между двата ромейски национални центра получилъ следъ 1224 год. особено остъръ и враждебенъ характеръ, защото интереситъ на двамата съперници — императори предстояло да се сблъскаатъ. Следъ отблъсването на латинцитъ отъ Съръ Теодоръ Комнинъ усърдно и настойчиво продължавалъ завоеванията си въ предѣлитъ на латинската империя на полуострова. Съ помощта на своя съюзникъ, мелнишкия деспотъ Слава, той сполучилъ да завладѣе много градове въ южна Тракия, като Мосинополъ, Ксанти, Грациана, и се спусналъ до морския бръгъ при Макри и оттамъ на изтокъ до долното течение на Марица, безъ да срещне нейде какъвто и да било отпоръ; после потеглилъ нагоре по тая рѣка презъ Димотика, която го признала за императоръ, достигналъ до Одринъ, който билъ вече окупиранъ, както се каза, отъ войскитъ на никейския императоръ. Но Теодоръ, който всѣкога е действувалъ съ хитрини и лукавства, съ разни примамливи обещания, какво ще обогати одринчани и ще ги издигне надъ другитъ ромеи, успѣлъ да ги склони да изгонятъ отъ града никейскитъ войски, и самъ ги изтикалъ отъ Европа задъ Хелеспонтъ, а Одринъ останалъ въ неговъ рѣце. Сега той още повече се приближилъ къмъ цельта, която го мамѣла, а следъ превземането на гр. Виза войскитъ му проникнали до самитъ стени на Цариградъ, като наводжали голѣмъ страхъ на латинцитъ [16].

Въ такова положение се намирали работитъ на Балканския полуостровъ, когато Иванъ Асѣня II решилъ да излѣзе отъ пасивната си дотогава политика, защото, колкото и да билъ полезенъ за него антагонизмътъ между представителитъ на двата ромейски национални центра, той не е могълъ да гледа хладнокръвно бързитъ успѣхи на солунския императоръ, усиляването на когото би могло да застрашава и самата България. Обаче самото развитие на събитията въ латинската империя го въвело въ политическитъ работи на полуострова.

Отъ настаналото толкова сгодно за латинцитъ съперничество между Солунъ и Никея латинскитъ императоръ Робертъ Куртене не можалъ да извлѣче никаква полза, защото къмъ това време той се лишилъ отъ най-добритъ си съветници — Паена Орлеански и умния държавенъ мъжъ Кононъ Бетюнъ. Той не билъ въ състояние нито да защити интереситъ на империята отъ външни врагове — никейцитъ и епирцитъ, и вътрешни — венецианцитъ, които безъ всѣко стѣснение се закрепили на Босфора, нито да укроти своитъ неумѣстни страсти. Тоя неспособенъ и развратенъ императоръ открадналъ невѣстата на едного отъ своитъ барони. Когато баронитъ нападнали императорския дворецъ, гдето Робертъ прекарвалъ времето си въ жалка праздна изнѣженостъ, хванали любовницата му заедно съ майка ѝ, удушили последната и обезобразили първата, като ѝ отрѣзали носа, той избѣгалъ въ Римъ. Тамъ тоя жалкъ монархъ се оплаквалъ предъ папата отъ своитъ барони, които тъй неблагоклонно се отнасяли къмъ любовнитъ му похождения и така жестоко постѣпили съ последната му възлюбена, макаръ че той билъ дори тайно вѣнчанъ съ нея. Но на връщане отъ Римъ Робертъ Куртене умрѣлъ въ Ахайя на 1228 год. Мѣстото на Роберта завзелъ братъ му Балдуинъ II (1228—1261), последниятъ латински императоръ [17].

Новият император бил тогава всичко на единайсет години, а пък критичното положение на империята, особено пред вид на голъмитъ завоевателни успѣхи на Теодора Комнинъ, повече, отколкото другъ пжтъ, изисквало да стои при кормилото на управлението енергиченъ и съ твърда ръка мжжъ-управителъ. Между влиятелнитъ барони въ Цариградъ възникнала мисль да търсятъ опора у българския царь, защото той билъ тогава най-мощниятъ съседъ, който би билъ въ състояние да противостои срещу силнитъ и властолюбиви съседи, па освенъ това се намиралъ въ близко роднинство съ рода Куртене (по жена си Мария (Анна) маджаркиня, дъщеря на маджарския краль Андрея II). Предложено било да сгодятъ малолѣтния императоръ съ дъщерята на българския царь, Елена, която така сжщо се намирала въ детска възраст. Иванъ Асѣнь на драго сърдце приелъ предложението, защото за него това значело господаруване въ Цариградъ, достигане на най-заветнитъ честолюбиви цели, въ всѣки случай — пълно удовлетворение на славолюбието, на което той не билъ чуждъ. Той съ голъма готовность се заловилъ за тоя планъ и, отъ своя страна, обещалъ на латинцитъ своята помощъ, за да възвърнатъ тѣ своитъ изгубени презъ последнитъ години земи; освенъ това той се задължавалъ на свои издрѣжки, съ своя войска да отвоюва обратно цѣлата земя, която предшественицитъ на Балдуина II изгубили на западъ: тукъ се имало предъ видъ най-първо завоеванията на Теодора Комнинъ. Къмъ това време ще трѣба да отнесемъ мирното присъединение на Пловдивската областъ къмъ българското царство. Пловдивското херцогство, което бѣ възстановено въ 1208 год. следъ голъмото поражение на царь Борила при Пловдивъ, управлявалъ, както видѣхме, рицарьтъ Жираръ де Стремъ, роднина на бившия тамошенъ владѣтель Ренъ де Три [18]. Колко време следъ това е сжществувалотова херцогство, остава засега неизвестно; но, ако въ договора въ Перуджия съ Иванъ де-Бриенъ въ 1229 год. то се предоставяло на наследницитъ на последния, „който и да го владѣе” [19], ясно става, че Пловдивъ не се е намиралъ вече въ ржцетъ на латинцитъ; не ще никакво съмнение, че още при настѣпателното движение на Теодора Комнинъ къмъ Одринъ латинцитъ напустнали Пловдивската областъ, която Иванъ Асѣнь II следъ сключването на съюзния и брачния договоръ въ 1228 год. окупиралъ, очевидно, съ съгласието на цариградското правителство. Брачниятъ договоръ, споредъ тогавашния обичай, билъ вече скрепенъ въ взаимна клетва [20].

Стр. 337

Срв. във връзка с брачния договор от 1228 г. И. Дуйчев, Приноси към историята на Иван Асеня II, стр. 162.
(Д. Ангелов)

Това събитие силно разтревожило епирския деспотъ, респ. солунския императоръ. Сега за него било повече отъ очевидно, че Иванъ Асѣнь II се изпрѣчвалъ на пжтя му. Една само мисль, че той се намиралъ въ надвечерието на своето тържество и победоносното си влизане въ Цариградъ, не му давала покой и го карала да предвари всѣка прѣчка откъмъ българския царь. По тоя начинъ войната съ Иванъ Асѣня за него се явявала необходима, преди да осжществи своитъ надежди и стремежи. Но до началото на войната се изминало повече отъ една година, което се обяснява съ туй, че Теодоръ не се решавалъ да тръгне въ походъ противъ българитъ, не защото билъ свързанъ съ тѣхъ чрезъ сключения въ 1224 год. съюзенъ договоръ, понеже той, споредъ думитъ на Георги Акрополита, билъ „човѣкъ горещъ и непостояненъ не само въ царскитъ, но и въ обикновенитъ си дѣла, постоянно като нарушавалъ клетвитъ и измѣнялъ на съюзницитъ си” [21], а защото той търселъ презъ това време помощъ отъ западъ. Въ 1229 год. той изпращалъ две пратеничества въ

Италия — през пролетта и есента на същата година — от тях начело на първото стоялъ зетът (по сестра) на епирския деспот, граф Матео Занте, от западен произход, а второто произвело впечатление по своето богатство на даровете, предназначени за Фридриха II Хохенщауфена. Тия сношения с германския император ясно сочат, че Теодор Комнин, след като сключил в 1228 год. примирие с намѣстника на латинския император за една година, се обръщал към Фридриха II с предложение за материална помощ, която той би могъл да получи от южна Италия в момента на най-сериозните избухвания в борбата на западноримския император с папата. Това обръщане намира своя подкрепа и в обстоятелството, че през лѣтото или есента на същата 1229 год. папа Григорий IX (1227—1241) заедно и наред с Фридриха II Хохенщауфена, отлъчил и предал на анатема и Теодора Комнина, и всички, които му оказват помощ и съдействие, макар и с съвети само, и всички, които му доставят оржие и изобщо сръдства да пакости на латинците. Но, доколкото може да се сжди по други известия, Теодор Комнин не получил очакваната помощ от Хохенщауфена. Наистина, Георги Акрополитъ отбелязва, че неговата войска се състояла от ромеи и италианци, но под италианци у тоя историк често се разбират латинците, които се бѣха вече закрепили в земите на Балканския полуостров, начело с венецианци и ломбардци [22]. Както и да било, но войната на солунския император и българския цар се почнала едва през ранна пролет на 1230 год., когато се и решила сждбата на едина от двамата съперници.

От краткото известие за тая война, което ни дава Георги Акрополитъ, ясно се вижда, че нападател бил Теодор Комнин, че той действувал вѣроломно, като нарушил сключения в 1224 год. съюзен договор. „След като оставил подире си Одринъ, пише съвременникът, той (Теодоръ) потеглил нагоре по течението на Хебръ (Марица) и търсил само случай да влѣзе в бой с българите и намѣрил своята по гибел. Той мислил, че българите страшно ще се изплашат от него и нѣма да издържат първия натискъ. Ала българите не мислили да се плашат; напротивъ, Иванъ Асѣнь, въодушевенъ повечето от вѣроломната постѣпка на Теодора, отколкото от своите сили, като взел с себе си неголѣма помощна войска от скитите (куманите) — по хиляди нѣмало какво да се брои у него — смѣло се впуснал в бой, като заповѣдал да покачат на знамето и писмения клетвен договор на Теодора“. Двата неприятеля се срещнали в мѣсто близо до Марица, наречено Клокотница (Κολοκωτίτιζα — Колокотъница при сег. с. Семизче, на северо-запад от Хасково, при р. Добричъ) [23]. Сражението се свършило с пълно поражение на солунската войска, която била съставена от ромеи и франкски наемници. Самъ Теодоръ Комнинъ попаднал в пленъ, а заедно с него и много негови роднини и други длъжностни и знатни лица; така сжщо и цѣлият му лагер станал плячка на победителя [24].

Стр. 339

Относно Клокотнишката битка срв. Българското военно изкуство през феодализма, стр. 222 сл., 553 сл.

(Д. Ангелов)

Клокотнишката победа спечели на българския цар палмата на военно и политическо първенство на Балканския полуостров. И наистина, царъ Иванъ Асѣнь II съумѣл да използва тая победа благодарение на своя умъ и такт. Съ пленения императоръ той се обхождалъ почтително и

благосклонно и само по-сетне, когато крайно изобретателният на интриги и безпокоен грък се опитал да предизвика нѣкакъв-си смутъ въ държавата на българския царь, Теодоръ Комнинъ билъ ослѣпенъ [25]. Къмъ другитъ пленници Иванъ Асѣнь II се отнасялъ твърде човѣколюбиво; съ това той преследвалъ политически разчети, но това никакъ не намалявало неговия авторитетъ и честь като владѣтель. Проститъ и не важни войници той право пушалъ на свобода и ги разпращалъ по тѣхнитъ градове и села съ намѣрение да привлече на своя страна ромеитъ и по тоя начинъ да си приготи най-добъръ приемъ между населението, надъ което той мислѣлъ да господарува. Споредъ думитъ на византийския историкъ, българскиятъ царь сполучилъ да постигне целта си: когато той потеглилъ напредъ въ владенията на своя противникъ, градоветъ и селата, въ които достигало известие за неговото тържество, а сѣщо и за неговата кротость, му се покорявали безъ кръвопролитие. Така Иванъ Асѣнь II подчинилъ подъ властѣта си Одринъ и Димотика, цѣлата областъ Волеронъ (между долнитъ течения на рр. Марица и Места), Съръ, Пелагония (Битоля), Прилепъ, миналъ презъ Велика Влахия въ горна Тесалия, билъ въ Албания и завладѣлъ областѣта Албанонъ (на с.-из. отъ Драчъ, съ главенъ градъ Кроя) и цѣлата земя до Иллирикъ. При това Георги Акрополитъ забелязва следното: „Като осъществилъ по тоя начинъ по-голѣмата частъ отъ своитъ замисли и наредилъ по своя воля работитъ, той (Ив. Асѣнь) се върналъ въ своитъ владения, като оставилъ само нѣкои крепости въ властѣта на ромеитъ, а повечето си покорилъ и поставилъ въ тѣхъ гарнизони, воеводи и бирници“, следов., не всички владения на епирския деспотъ, или по-добре, на ефимерния солунски императоръ, били непосредно присъединени къмъ българската държава. И наистина, само Солунъ, Тесалия и Епиръ били оставени на Теодоровия братъ Мануила Ангелъ, който следъ Клокотнишкото поражение избѣгалъ въ Солунъ и се обявилъ за самостоенъ владѣтель, обаче Иванъ Асѣнь II го удостоилъ само съ титлата „деспотъ“ [26].

Следъ това бързо и далечно разширение на българската държава или, както се изразява съставителътъ на проложното житие на св. Илариона Мъгленски, ѿ морѣ и до морѣ [27], т. е. отъ Черно или Бѣло море до Адриатическо, Иванъ Асѣнь II съ право приелъ старата титла на българскитъ господари „царъ на българи и ромеи“, а за споменъ на победата си при Клокотница новопостроената отъ него църква въ Търново нарекълъ въ името на „Св. Четиридесетъ мѣченици“, съ помощѣта на които той надвилъ вѣроломния си противникъ, както това свидетелствува начертаниятъ отъ него надписъ на единъ отъ стълповетъ на тая църква, който гласи следното:

„Въ лѣто 6738 (= 1230), 3-и индиктъ. Азъ Иванъ Асѣнь въ Христа Бога вѣренъ царъ и самодържецъ на българитъ, синъ на стария царъ Асѣня, издигнахъ отъ основа и съ живопись украсихъ докрай пречестната тая църква въ името на Светитъ 40 мѣченици, съ помощѣта на които въ дванайсетата година отъ царуването си, въ която година се изписваше (съ живопись) тоя храмъ, излѣзохъ на война въ Романия и разбихъ грѣцката войска, а самия царъ Киръ (господинъ) Теодора Комнинъ взехъ въ пленъ съ всичкитъ му боляри. И цѣлата му земя отъ Одринъ и до Драчъ превзехъ, грѣцка още и арбанашка (албанска) и сръбска; а пѣкъ градоветъ (т. е. крепоститъ), които се намиратъ около Цариградъ, и самия тоя градъ владѣха фрѣжитъ (франкитъ), но и тѣ се покоряваха подъ ржката (подъ скиптѣра) на моето царство, понеже тѣ нѣмаха други царъ освенъ мене и благодарение на мене тѣ прекарваха днитъ си (т. е. сѣществуваха), тѣй като Богъ така заповѣда, понеже безъ Него нито дѣло, нито слово не се извършва. Нему слава во вѣки, аминъ“.

Освенъ за установяването на точната дата на Клокотнишката победа — 9 мартъ 1230 год. [28], тоя надписъ има и това значение, че ни дава опредѣление за границитѣ на българското царство и властѣта на българския царъ следъ тая победа. Подобно опредѣление намираме и въ другъ единъ старобългарски литературенъ паметникъ — житието на св. Петка, написано отъ търновския патриархъ Евтимия, който пише:

[illegible]

[29]

Ако сравнимъ даннитѣ, които намираме както въ търновския надписъ, тъй и въ житието на св. Петка за границитѣ на българското царство следъ Клокотница, съ ония, които ни дава Георги Акрополитъ, то не е мжно да се забележи, че тѣ не само напълно се сходять, но ни даватъ нщо повече, което Акрополитъ не е могълъ да знае, или не е искалъ да говори за него. Ние тукъ разбираме отношенията на Иванъ Асѣня къмъ Сърбия и къмъ латинската империя. И двата домашни паметника — надписътъ и житието — ни съобщаватъ, че Иванъ Асѣнь II превзелъ „зема сръбскѣж“ и „трѣкалы“, подъ които трѣба несъмнено да разбираме сръбскитѣ земи не отъ кралство Сърбия, а около гр. Драчъ, които се намирали преди това подъ властта на епирския деспотъ. Но ние имаме основание да тълкуваме посоченитѣ изрази въ по-широкъ смисълъ. Въ Сърбия отъ 1228 год. кралствувалъ Стефанъ Радославъ (1228—1234), синъ на Стефана Първовѣчани, който билъ жененъ за дъщерята на Теодора Комнинъ, Анна; на тая женитба се разчитало много — за приятелски отношения съ силния по-рано епирски деспотъ. Но и това било малко. Като слабъ и неспособенъ господарь, Стефанъ Радославъ въ политическитѣ работи зависѣлъ напълно отъ своя тѣсть, Теодора Комнинъ той дори подчинилъ и сръбската църква отново подъ Охридската архиепископия [30]. Обаче следъ унищожението на солунското царство и пропадането на неговия тѣсть, Стефанъ Радославъ изгубилъ вече всѣка опора. Почналитѣ се въ Сърбия междуособици се свършили съ това, че братътъ на Стефана Радослава, Стефанъ Владиславъ (1234—1243), подпомогнатъ отъ царь Иванъ Асѣня II, който, при съдействието на св. Сава [31], го направилъ свой зеть, свалилъ брата си отъ престола въ 1234 год., а Иванъ Асѣнь II чрезъ тоя актъ сполучилъ да въдвори върховната си власть, своя протекторатъ, и въ Сърбия.

За отношенията към латинската империя самъ Иванъ Асѣнь казва: „а пъкъ градоветъ, които се намиратъ около Цариградъ и самия тоя градъ, владѣеха фрѣжитъ (франкитъ), но и тѣ се покоряваха подъ ржката (подъ скиптра) на моето царство, понеже нѣмаха другъ царъ освенъ мене, и благодарение на мене тѣ прекарваха днитъ си (т. е. сѣществуваха), тѣй като Богъ така заповѣда”. Въ житието пъкъ на св. Петка патриархъ Евтимий пише: „И тѣй (Ив. Асѣнь) не само не се задоволи съ това (т. е. съ разширението на границитъ на царството си за смѣтка на владенията на победения и унищоженъ епирски деспотъ), но и дори въ царствуващия градъ (т. е. Цариградъ) здраво и мъжествено всичко покорилъ и завладѣлъ и самия царствуващъ градъ завоевалъ и покорилъ, а властвуващитъ тамъ фрѣзи направилъ поданици”. По-нататкъ житието разказва, че Иванъ Асѣнь II се възползувалъ отъ това си влияние въ Цариградъ, за да поиска и получи мощитъ на св. Петка, понеже фрѣжитъ не посмѣли да му откажатъ. „Когато чуха това, пише патриархътъ, франкитъ веднага се отзоваха на молбата му; съ всѣко усърдие и бързина както въ всѣки (други случай), така и въ тоя (случай) тѣ го послушали и заповѣдали той да получи желаното; а въ знакъ на покорностъ тѣ изпратили и много други нѣща, като се обещавали и увѣрявали, че и душата си ще дадатъ, ако би било възможно” [32].

И тѣй и двата паметника ни говорятъ за нѣкакво голѣмо влияние на българския царъ въ латинската столица, което достигало дотамъ, че латинцитъ считали Иванъ Асѣня II за свой царъ, а себе си негови поданици. Това сходство на двата документа въ опредѣлянето отношенията на българския царъ къмъ латинцитъ ясно показва, че и събитието, за което ни разказва патриархъ Евтимий въ житието, т. е. пренасянето мощитъ на св. Петка отъ с. Епивать [33] въ Търново, се отнася къмъ сѣщото време, за което и търновскиятъ надписъ пише — къмъ времето веднага следъ Клокотнишката победа, т. е. въ онова време, когато Иванъ Асѣнь II се намиралъ въ сѣюзъ съ латинската империя, сключенъ още въ 1228 год., и когато поради сгодяването на неговата дѣщеря съ малкия императоръ Балдуина II, българскиятъ царъ е могълъ да прокара доста силно влиянието си въ Цариградъ и като покровителъ и бѣдащи тѣстъ на малолѣтния императоръ, може би, да е предявявалъ нѣкакви претенции за върховна властъ надъ Цариградъ. Въ тоя смисълъ, споредъ насъ, ще трѣба да разбираме горе-приведенитъ известия на двата домашни извори, защото до това време, доколкото може да се съди по други извори, Иванъ Асѣнь II не бѣ още воювалъ съ франкитъ, нито пъкъ бѣ покорявалъ нѣкои тѣхни земи, а още повече Цариградъ; въ дадения моментъ той бѣ отнелъ отъ Теодора Комнинъ, освенъ юго-западнитъ български земи, още и ония завоевания, които по-рано влизали въ сѣстава на латинската империя и които, съгласно съ договорнитъ обещания, той би трѣбало да върне на латинцитъ; но Иванъ Асѣнь II, разбира се, въ това време все още е мислилъ да тури на цариградския престолъ дѣщеря си и тогава окончателно да се закрепилъ въ Цариградъ [34].

Що се отнася до пълната готовност на латинцитъ, съ която тѣ посрещнали искането на българския царъ — да му отпустнатъ мощитъ на св. Петка, то тя се обяснява, както ще видимъ, съ оня опасенъ за Иванъ Асѣня II планъ, който латинцитъ кроили тѣкмо въ това време и за който той никакъ не подозиралъ. Както и да било, но въ самия фактъ — пренасянето мощитъ на св. Петка отъ Епивать, родното мѣсто на светицата, въ Търново, Иванъ Асѣнь II видѣлъ и отпразднувалъ въ всичкото си величие своето политическо тържество и надмощие въ юго-източна Европа, което му спечели

Клокотнишката победа. Ето какъ описва патриархъ Евтимий това пренасяне. „Щомъ чулъ за това (т. е. за благоприятния отговоръ на латинцитъ), на самодържеца се струвало, че хвърка подъ небесата, и отъ извънредна радостъ не знаелъ, кжде да се дѣне. И тукъ веднага изпратилъ всеосвещения Марка, митрополитъ на Великия Преславъ, съ голѣма честь да пренесе тѣлото на преподобната отъ Епиватъ въ славния градъ Търново. Тоя съ голѣма ревностъ заминалъ за тамъ и, като взелъ съ почитъ свещенитѣ мощи, съ голѣма грижа потеглилъ за своята земя, възнасяйки хвала къмъ Бога и преподобната. И когато преминалъ франкскитѣ граници и влѣзълъ въ своята страна, всички околни жители се стичали съ свѣщи и кадилници и благоуханни масла, изпровождайки раклата на преподобната къмъ славния и царствуващъ градъ Търново. И когато това узналъ благочестивиятъ царъ Иванъ Асѣнь, той излѣзълъ отъ града заедно съ майката царева Елена и царицата си Анна и съ всичкитѣ си велможи, съ тѣхъ билъ и всечестниятъ патриархъ Киръ Василий съ цѣлия църковенъ причтъ и съ тѣхъ безбройно голѣмо множество народъ. Царьтъ и всички, които бѣха съ него, пеша излѣзоха отъ града на четири пѣприща съ голѣма честь да посрещнатъ преподобната, която той съ почитъ прегърналъ съ ржце, а пѣкъ душевно и отъ все сърдце любезно цѣлували. И като я донесли, положили я въ царската църква, гдето и до день днешенъ лежи, като раздава разни изцѣрения на ония, които съ вѣра и любовъ се притичатъ къмъ тая славна ракла” [35]. Оттогава св. Петка почнала да се нарича Търновска, защото, както се види отъ житието, тя не е била българска светица. Тя се родила, подвизавала и умрѣла въ гр. Епиватъ и, споредъ както се предполага, живѣла презъ втората половина на X и първитѣ години на XI вѣкъ. Мощитѣ ѝ сж лежали, вѣроятно, въ църквата св. Петка, която се намирала на Царевецъ, но кога и отъ кого е била построена тая църква, остава за сега неизвестно. Както и да било, но тая светица станала много отрано и до днесъ продължава да бжде твърде популярна въ нашия народъ, както това показва обстоятелството, че проложното ѝ житие било преведено на простонародния езикъ, и тоя преводъ си има своя книжовна история. Отъ прибавката къмъ житието, написана отъ Григория Цамблака [36], старъ български писателъ и ученикъ на патриархъ Евтимия, се научаваме за по-нататъшната сждба на тия мощи. Наскоро следъ превземането на Търново отъ турцитѣ, тѣ били пренесени въ Видинъ, а оттамъ въ Бѣлградъ отъ жената на сръбския князь Стефанъ Лазаревичъ, гдето останали до 1521 година. Отъ Бѣлградъ били пренесени въ Цариградъ, гдето останали до 1641 год., когато били занесени въ гр. Яшъ въ Молдова, гдето и днесъ се пазятъ въ църквата „Три Светители” [37].

Но житието на св. Петка ни съобщава още една подробностъ, за която не намираме въ другитѣ извори дори намеквалия. Като изброява странитѣ, надъ които се простирала политическата власть на българския царъ следъ Клокотнишката победа, както видѣхме по-горе [38], патриархъ Евтимий пише, че

**„къ нѣхъ же ѿ митрополитѣ и ꙗпискѣныхъ свѣтлѣхъ и бл҃гочестивѣхъ
постѣки (Иванъ Асѣнь II), ꙗкоꙗ свѣтлѣи ꙗгѣ хрїсѣвъли къ славнѣи
Лаврѣ Гѣѣхъ г҃ѣры ѿ Прѣтатѣ ѿткрѣвѣнимъ свѣдѣтелствѣжъ ли-
цѣмъ**

Едвали от тия думи би могло да се заключи, че дотогава е нѣмало въ тия страни нито митрополити, нито епископи; но тия думи явно свидетелствуватъ, че Иванъ Асѣнь II не се е ограничилъ само съ опредѣляне политическата сѣдба на означенитѣ области, но и уреждалъ въпроса за смѣната на дотогавашната грѣцка духовна йерархия въ ония чисто български епархии въ юго-западнитѣ български земи, които сега отново преминавали въ границитѣ на българското царство, съ български митрополити и епископи, които да четатъ и извършватъ богослужението на старобългарски езикъ. Само по себе се разбира, че такива духовни и подготвени за такава служба лица Иванъ Асѣнь II е могълъ да намѣри на Св. Гора, и то не само въ славянскитѣ, но и въ грѣцкитѣ мѣнастири, които той посетилъ презъ времето на своето победоносно пѣтуване по владенията на победения си противникъ и които тогава преминали подъ неговото върховно покровителство. Поради това и патриархъ Евтимий за потвърждение на горното известие се позовава върху царскитѣ грамоти на Иванъ Асѣня II, които се намирали въ Протата, т. е. въ общото за всички светогорски мѣнастири управление, и въ „славната Лавра“ (която може да бѣде мѣнастирътъ св. Атанасий), и самъ патриархътъ е видѣлъ, когато е живѣлъ на Атонъ. Сѣщо тогава Иванъ Асѣнь II е надарявалъ съ земи и разни правдини и отдѣлни мѣнастири както славянски, тъй и грѣцки чрезъ своитѣ грамоти, както това се потвърди съ недавно намѣрената отъ проф. М. Ласкарисъ (Солунъ) негова грамота дадена на мѣнастиря Ватопедъ на Св. Гора презъ априлъ несъмнено на сѣщата 1230 год., защото, доколкото може да се сади отъ думитѣ на патриархъ Евтимия, Иванъ Асѣнь II е посетилъ Св. Гора само презъ тая година [40].

Стр. 348

За това, че Иван Асен II след битката при Клокотница е посетил Св. гора и е обдарил тамошни манастири, може да се съди и от съдържанието на т. нар. Сводна грамота, издадена у *Й. Иванов*, Български старини из Македония, София, 1970 г., стр. 540 сл., 695 сл. (редакционни бележки). Анализ на съдържащите се в нея данни виж у *И. Дуйчев*, Приноси към историята на Иван Асеня II, стр. 154 сл. (*Д. Ангелов*)

Стр. 348

Ватопедската грамота е използвана нееднократно през последните години като важен извор за развитието на феодалните отношения и за административноправната уредба на средновековна България през XIII в. Върху тези въпроси, които изобщо не са засегнати в изложението на В. Н. Златарски, срв. *А. Бурмов*, Феодализмът в средновековна България, Ист. пр., II, 1945—46 г., кн. 2, стр. 157 сл.; *Д. Ангелов*, Приходи на средновековната българска държава, Ист. пр., II, 1945—46 г., стр. 385 сл.; *свѣция*, Аграрните отношения в Северна и Средна Македония през XIV в., София, 1958 г.; *свѣция*, Въпроси на феодализма в българските земи през XIII—XIV в., Ист. пр., XVI, 1960 г., кн. 6, стр. 62 сл.; *Д. Ангелов*, *Щ. Шефънеску*, Общи черти и различия в обществено-икономическото развитие на България и Влашко през XIII—XIV в. — Сб. Българо-румънски връзки и отношения през вековете, Изследвания, I, София, 1965 г., стр. 74 сл.; *П. Петров*, Протосеаст Прибо, български феодален владетел в Македония през първата половина на XIII в. Изследвания в чест на Марин Дринов, София, 1960 г., стр. 521 сл.; *свѣция*, О титулах «сеаст» и «протосеаст» в средновековом болгарском государстве, Виз. врем., XVI, 1959 г., стр. 52 сл.; *Г. Цанкова-Петкова*, За аграрните отношения в средновековна България, София, 1964 г.; *М. Андреев*, Ватопедската грамота, София, 1965 г., стр. 1—192; *М. Андреев*, *Д. Ангелов*, История на българската феодална държава и право, София, 1968 г. (*Д. Ангелов*)

Намъ ни остава още да разгледаме, въ какви отношения станалъ Иванъ Асѣнь II следъ Клокотнишката битка къмъ Солунъ и солунското деспотство. За тия отношения Георги Акрополитъ нищо не съобщава, нито въ последващитѣ факти намираме намеквания, че българскиятъ царъ се опитвалъ да се утвърди въ Солунъ. Както вече се каза по-горе, тамъ запазилъ властѣта братътъ на пленения Теодора Комнина, Мануилъ, който можалъ да се удържи само благодарение на роднинскитѣ си връзки съ българския царски родъ, „Обаче, положението му било съвсемъ друго, отколкото положението на Теодора“, пише Б. Г. Васильевски. „Той не е могълъ вече да предявява

гордитъ мечти на своя предшественик за възстановяване на византийската империя, за влизане въ Цариградъ, за съперничество съ никейския императоръ; ако се сѣди по това, че Мануилъ въ покжснитъ си грамоти се подписвалъ просто деспотъ, може да се мисли, че той се е отреклъ отъ царската титла още отъ самото начало; по-сетне когато той искалъ да се примири съ никейския императоръ чрезъ съдействието на патриарха Германа II, Мануилъ му писалъ: „Твоята святостъ вече по-рано се бѣ обръщала къмъ насъ съ отечески вразумления, като се стараше да ни привлѣчешъ въ пристанището на мира, да ни убедишъ и накарашъ съ настояванията си къмъ съюза на обединението. И ето ние се покоряваме; ние потжпкахме и за нищо не считаме много отъ принадлежащитъ намъ права, които обикновено се считатъ дотолкова драгоценни, че отъ тѣхъ се отказватъ само по необходимост. Заради това ние потърсихме приятелството на ромейския императоръ, господина Ивана Дука; заради това ние хвърлихме подъ нозетъ много отъ това, което се отнася до нашата слава, което и приличаше и бѣше свойствено на нашето величие” [41]. Отъ тия думи се ясно види, че той се отказалъ отъ много свои права заради съгласие и единство, макаръ, разбира се, не въ полза на Иванъ Асѣня II; най-после и Георги Акрополитъ отбелязва, че Мануилъ въ Солунъ се наричалъ деспотъ, но задържалъ още нѣкои предимства на царската честь, напр., подписвалъ грамотитъ си съ червено мастило. Солунскиятъ деспотъ следъ Клокотнишката победа не само на дѣло се намиралъ въ подчинено положение спрямо Иванъ Асѣня II, но той ще да е призналъ формално и неговата върховна властъ, безъ да унижава званието и титлата си: роднинскитъ врѣзки и тукъ служили като изразъ и прикритие на политическа зависимостъ”, заключава В. Г. Васильевски. Твърде е вѣроятнo предположението, че „Мануилъ не билъ доволенъ отъ своето унижително положение предъ „варварина”, защото той обръщалъ погледа си къмъ западъ, като искалъ тамъ да намѣри покровителство и опора. Въ началото на 1232 год. той получилъ отговоръ отъ Римъ на своитъ предложения и домогвания. Папа Григорий IX му писалъ, че неговото намѣрение да премине въ лоното на католишката църква и да стане подъ властта на Св. Престолъ въ качеството си на ленникъ, ще бѣде прието благосклонно и милостиво, ако само то бѣде наистина изпълнено. Обаче, тъкмо въ 1235 год., както ще видимъ по-нататъкъ, Мануилъ билъ длъженъ да вземе съвсемъ друга посока въ политиката си. Той се оказалъ съучастникъ въ православната коалиция противъ католишката латинска империя, търсилъ примирение и сближение съ грѣцкия православенъ патриархъ и съ никейския императоръ, съ една речъ, той се намѣрилъ въ лагера на православнитъ врагове на папския престолъ, върху които се изсипвали отъ Римъ военни заплахи и църковни проклетия. За насъ е особено важно тъкмо това обстоятелство, защото Мануилъ билъ увлѣченъ въ тая посока очевидно, отъ никого друго, освенъ отъ българския царъ Иванъ Асѣня II” [42], който е билъ, както ще видимъ, инициаторътъ и душата на православната коалиция, а това ясно показва, че влиянието на българския царъ въ Солунъ било не малко, а солунското деспотство се намирало подъ неговия протекторатъ.

Каква е била сѣдбата на деспотъ Слава следъ унищожението държавата на неговия сюзеренъ и роднина Теодора Комнинъ, остава за сега неизвестно. Последно известие за него следъ 1224 год., когато Славъ помогна на солунския императоръ като неговъ васалъ да завоюва почти цѣла Тракия, както ще видимъ подире, се намира въ договора на пълномощницитъ на цариградското регентство въ 1229 год. съ иерусалимския экс-кралъ Ивана де-Бриенъ; въ тоя договоръ между земитъ, които последниятъ трѣбало да вземе за своитъ наследници, се споменува и *totam terram*

de Slave et illam, que fuit de Straces [43]. Ако за земята на Стреза се казва, че тя някога принадлежала нему, то за земята на Слава се разбира, че тя все още била негова, или въ 1229 год. Славъ все още е билъ живъ. Обаче, следъ Клокотница, за да запази своята автономия, е билъ принуденъ да промѣни своя сюзеренъ и да признае върховната власт на Иванъ Асѣня II, който, вѣроятно, ще да се е отнесълъ благосклонно къмъ него, като къмъ свой братовчедъ и противникъ на узурпатора Борила. Следъ това негово име изчезва отъ страницитѣ на историята и, вѣроятно, наскоро ще да е умрѣлъ.

Все въ това време и дубровчанитѣ, подобно на светогорскитѣ монаси, не пропуснали да използватъ пристигането на Иванъ Асѣня II въ Драчъ и, поради търговията си съ Драчъ и околноститѣ му, да си издействуватъ отъ новия владѣтель предишнитѣ привилегии, които не само били потвърдени, но и значително разширени съ особна грамота, издадена въ сжщата 1230 год. Тая грамота гласи: „Моето царство дава това постановление (оризмо) на цѣлата Дубровишка област на любезнитѣ и всевѣрни гости на моето царство, да ходятъ по всѣка област на царството ми съ каквато и да било стока, донасятъ ли (въ смисълъ внасятъ ли), или взематъ (изнасятъ), или пъкъ пренасятъ каквато и да било стока, до която земя или област дойдатъ: до Бѣдинъ ли, или до Браничево и Бѣлградъ дойдатъ; или до Търново и по цѣлото Загорие отиватъ; или до Преславъ или до Карвунската област (около днеш. Балчикъ) достигнатъ, или до Крънската (ок. днеш. Казанлъкъ) област, или до Боруйската (около днеш. Стара-Загора); отиватъ въ Одринъ и въ Димотика, или въ Скопската област, или Прилепската, или въ Дѣволската област, или въ Арбанашката земя и въ Солунъ — навсѣкжде да купуватъ и продаватъ свободно безъ всѣка пакостъ (вреда); да нѣматъ запретъ по всички области на царството ми и въ градоветѣ и клисуритѣ (проходитѣ), но да си ходятъ и купуватъ и продаватъ безъ грижа, като всевѣрни и любезни гости на царството ми. Който имъ напакости въ нѣщо: или при клисури, или на пазарищата, или гдето и да било споредъ закона за митата, той да знае, че е противникъ на царството ми, и милостъ нѣма да получи, а голѣмъ гнѣвъ ще претърпи отъ царството ми. † Асѣнь, царь блѣгарѣмъ и грѣкъмъ” [44]. И тъй, споредъ това постановление дубровчанитѣ получавали право на свободенъ търговски вносъ, износъ и транзитъ отъ и презъ българската държава за цѣлия полуостровъ, като се освобождавали отъ всѣкакви мита и берии, които е предвиждала тогава държавната фискална уредба. Освенъ това тая грамота има не малко значение и за опредѣляне обсега на Иванъ-Асѣневата държава следъ Клокотница — опредѣляне, което напълно се сходя съ даннитѣ отъ посоченитѣ по-горе други паметници.

Стр. 352

Срв. във връзка с Дубровишката грамота и с икономическото развитие на средновековна България през XIII в. Д. Ангелов и др., *Икономика на България*, I, стр. 108 сл. и по-специално стр. 136. Там е посочена и нова литература по тези въпроси. Виж и *Стр. Лишев*, *Българският средновековен град*, София, 1970, стр. 67.
(Д. Ангелов)

Въ такава свѣтлина ни се представятъ сетнинитѣ отъ Клокотнишката победа — едно събитие отъ грамадно значение въ историята на второто българско царство — значение, което въ нѣколко думи може да се формулира така: Клокотнишката победа разшири предѣлитѣ на българската държава до естественитѣ ѝ граници; обедини българската народност подъ скиптѣра на нейния природенъ владѣтель, а българския царъ направи господаръ на политическото положение въ

цѣлия европейски юго-изтокъ, съ една речъ, тя донесе на Иванъ Асѣня II това, което Ахелойската победа, преди повече отъ три столѣтия, спечели за великия царъ Симеона. Следъ тая тъй славна и богата съ голѣми и добри резултати победа Иванъ Асѣнь II билъ сигуренъ, че се намиралъ въ надвечерието на оная слава и честь, които ще му донесе влизането му въ Цариградъ и покачването му на престола на източниятъ императори. Обаче, докато българскиятъ царъ се опивалъ отъ плодетъ на своята победа, въ Цариградъ латинцитъ кроели планъ, какъ да парализиратъ о-време тия негови блѣнове.

Бележки

1. Acropolita, ib., pp. 25, (12) — 26, (9).
2. Г. Ф. Герцбергъ, каз. съч., стр. 387—388.
3. Thomae Archidiaconi Historia Salonitana. въ Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Zagrabiae 1894. SS. III, p. 92: Exinde peragratis Gretle finibus, ascendit in Bulgariam ubi ab Oxano Bulgarorum rege detentus est, nec ante abire permissus, quam plenam ei securitatem faceret, quod ei suam filiam matrimonio copularet. — Ср. писмото на Андрея II до папа Хонория III отъ преди мартъ 1219 г.: huius etiam intentionis studio, ut securum peregrinationis divino fulti consilio pararemus transitum . . . cum Azeno Bulgarie Imperatore mediante nostra filia matrimonium celebravimus. — A. Theiner, Monumenta hist. Hungariae. vol. I, Romae 1859, p. 21. — П. Никовъ, Изправки къмъ българската история. Изв. Истоп. Д-во, кн. V (1922), стр. 60.
4. A. Theiner, ibidem, p. 21: Petimus etiam, quatinus nuptiarum commercia . . . inter Azenum etiam Bulgarie Imperatorem et filiam nostram celebrata, in quibus maximum terre sancte occultum divine providentie consilium procuravit commodum, prout cuiuslibet scripta protestantur, simili modo roboretis. — Сжщевременно той му изпратилъ и особено до него писмо отъ Асѣня, което, следъ като получи и прегледа, да му го върне, като възвести съ своя булла (вж. ibidem, p. 21: et transmissas sanctitati vestre ab unoquoque principum litteras, cum aperte coram vobis fuerint, interato sub vestra bulla nobis remittatis). — П. Никовъ, п. т., стр. 60—61.
5. Вж. П. Никовъ, п. т., стр. 58—61.
6. Че тия две области сж влизали въ българската държава при Иванъ Асѣня II преди 1230 г., показва най-ясно грамотата на тоя царъ, дадена на дубровничанитъ. Вж. тукъ по-долу, стр. 352 сл.
7. Г. Ф. Герцбергъ, каз. съч., стр. 388.
8. Acropolita, ib., pp. 33, 14 — 34, 12. Между другото Г. Акрополитъ забелязва, че Теодоръ Комнинъ, когато станалъ императоръ, понеже не билъ добре запознатъ съ вжтрешната уредба на царския дворъ, въвелъ у себе си българската, или по-добре варварска уредба. — Вж. Г. Ф. Герцбергъ, каз. съч., стр. 388—389. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 21—22.
9. Acropolita, ib., pp. 34, (17) — 36, (15). — N. Gregoras, ed. Bon., I, lib. II, cap. 3: p. 29, (4-15).
10. Acropolita, ib., p. 38, (6-21). — Г. Ф. Герцбергъ, каз. съч., стр. 390.
11. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 18—20.
12. Теодосий. п. т., стр. 170, (27) — 171, (4).

13. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 22—23.

14. Acropolita, ib., p. 41, (11-18).

15. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 23.

16. Acropolita, ib., pp. 39, (17) — 41, (4). — Г. Ф. Герцбергъ, каз. съч., стр. 390. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 23.

17. С. Hopf, п. т., стр. 252. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 31—32.

18. Вж. тукъ по-горе, стр. 277.

19. Вж. тукъ по-долу, стр. 356 сл.

20. Marini Sanuti Torselli *Secreta fidelium Crucis*, lib. II, cap. XVIII (apud Bongars, *Gesta Dei per Francos*, t. II, pp. 72—73): tandem domino Balduino tunc adolescente in Constantinopolitano imperio succedente, ad modum utiliter tractatum et jurejurando firmatum fuit de filia Imperatoris Exagorarum, viri in illis partibus tunc temporis magnifici et potentis, eidem adolescenti in matrimonium copulanda, per quam parentelam dictus Balduinus contendebat ad magna, eiusque Imperium non modicum firmabatur. Promittebat enim Balduino Imperator praedictus sua gente suisque expensis propriis recuperare terram totam Imperii Romaniae, quam praedecessores amiserant in partibus Occidentis. — Вж. С. Hopf, п. т., стр. 252, col. 2. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 32.

21. Acropolita, ib., p. 41, (18-22).

22. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 24—25.

23. За това селище вж. подробно А. Сп. Разбойниковъ, Село Клокотница. Бълг. ист. библ., год. III (1930), т. 3, стр. 228—237.

24. Acropolita, ib., pp. 41, (18) — 42, (15). — N. Gregoras, ib., p. 28, (10-15), предава това събитие по следния начинъ: „Иванъ, като виждалъ, че Теодоръ Ангелъ не иска да остави небузнато и българското царство и простира вече своята тежка и пагубна ръка и върху него, влиза въ съюзъ съ скититъ, встъпва съ него въ упорита война, побеждава го, взема го въ пленъ и му изважда очите“. Отъ западнитъ хронисти споменувать: 1. абатъ Albericus, MGH, t. XXXI, p. 927, an. 1230: Alsanus rex Bulgarie, frater Alexandri, successorem Michaelis, videlicet ducem Durrachii Theodorum, cepit et excecavit, qui quondam comitem Petrum Antisiodorensium captivaverat. Isti duo Alexander et Alsenz nepotes fuerunt Burilli. — 2. Ryccardi de S. Germano notarii Chronica (1189—1234), MGH, t. XIX, p. 352, s. an. 1230: Eodem mense Aprilis in recorum imperio factum est prelium inter grecos, in quo Commiano captus est et utroque lumine orbatus. За това известие вж. тукъ на края притурка. — Отъ славянски извори споменува Теодосий въ житието на св. Сава, п. т., стр. 170, (31) — 171, (2): Θεωδορου, иже послѣди ѿтъ Ασενя цара загорскаго на брани оуухваштень и ѿслѣплень бывъ, а въ руския старъ хронографъ се чете:

**и поиде (Исакъ) по нѣмѣхъ грады греческіа. изиде противкоу емоу
на краи црь Θεодоръ Ласкаръ (вм. Комнинъ) его же побѣди Исакъ царь болгарскій. и
ѿтъ цря Θεодора и повелѣ ослѣпити его.**

Вж. А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ русской редакции, I, стр. 192.

[[бел. 2: Срещу цитата отъ Алберика на ръкописа (л. 206) е поставенъ въпросителенъ знакъ. Авторътъ, по-нататкъ, е ималъ предвидъ стр. 595 бел. 2 (притурка).— Ив. Дуйчев.]]

25. Acropolita, ib., p. 43, (14-19). Ср. Pachymeres, ed. Bon., I, p. 82, (11-12). — Gregoras, ib., p. 28, (14-15).

26. Acropolita, ib., pp. 42, (15) — 44, (5). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 26.

27. Йор. Ивановъ, Български старини, стр. 420. — Вж. тукъ на края притурка върху Търновския надписъ на Иванъ Асѣня II.

28. За тая дата, както и за самия надписъ вж. тукъ накрая притурка върху Търновския надписъ на царъ Иванъ Асѣня II.

29. Йорданъ Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 432. — Е. Kalužniacki, Werke etc., стр. 69—70. Въ по-общи черти ни представя разширението границитъ на царството съставителътъ на проложното житие на св. Илариона Мъгленски, който, очевидно, е знаелъ съдържанието на търновския надписъ и затова пише: И минжвши многымы лѣто крѣменемъ (следъ като мощитѣ на светеца били пренесени отъ царя Калояна отъ Мъгленъ въ Търново въ 1205 г.)

кѣсирѣѣ цѣрѣѣ скѣпѣтрѣ нѣмѣ цѣрѣ ' Іѣ

**Іѣсѣнѣ. сѣнѣ старѣго Іѣсѣнѣ цѣрѣ. И бѣ цѣрѣтѣоужѣ нѣ шѣлѣдоужѣ на бѣлѣгарѣ (вм. бѣлѣгарѣ) и
грѣкъѣ же и фрѣжѣ. сѣрѣбѣ же и арѣбанѣсѣ. нѣ кѣсѣ грѣды ѣ морѣ н до морѣ**

(Йор. Ивановъ, п. т., стр. 420).

30. К. Жиречек, п. т., стр. 222—223.

31. Теодосий, п. т., стр. 178, (25-26); ср. стр. 199, (9-10).

32. Е. Kalužniacki, п. т., стр. 70—71.

33. Сегашното с. Боядосъ на брѣга на Мраморно море между Голѣмо Чекмедже и Силимврия.

34. Относно година на пренасяне мощитѣ на св. Петка отъ Епивать въ Търново сж изказани разни мнения. Така, едни го отнасятъ къмъ 1221 год. (вж. Е. Голубинскій, Краткій очеркъ, стр. 281), други — следъ 1236, или по-право къмъ 1237 год., когато билъ сключенъ отъ Иванъ Асѣня II съ франкитѣ договоръ при посрѣдството на папата, а трети — дори къмъ 1238 год. (П. А. Сырку, Нѣскольکو замѣтокъ и пр., п. т., стр. 382, бел. 3). Е. Голубински мисли, че пренасянето е станало къмъ края на царуването на Иванъ Асѣня II, когато той, като завършилъ многото свои завоевания, се намиралъ на върха на своето могъщество. Но това кжсно отнасяне на пренасянето мощитѣ едва ли е приемливо, защото въ житието на св. Петка патр. Евтимий споменува, че въ посрѣщането на мощитѣ при Търново участвувала и царица Анна—Мария маджаркиня, първата Иванъ—Асѣнева жена, а пъкъ тя, както ще видимъ по-нататкъ, умрѣла тъкмо въ 1237 г.; въ противенъ случай вм. Анна би трѣбало да стои втората законна жена на Иванъ Асѣня — Ирина, дъщерята на Теодора Комнинъ. Що се отнася до 1221 год., то тя е заимствувана отъ синаксаритѣ, въ които хронологическитѣ данни биватъ съвсемъ объркани и не може да имъ се вѣрва (вж. Сырку, п. т.). Самъ П. А. Сырку отнася пренасянето наскоро следъ 1230 год., като се базира на търновския надписъ, именно, че въ 12-та година отъ царуването на Ив. Асѣня II, т. е. въ 1230 год. той вече билъ извършилъ всички тия завоевания, за които говори Евтимиевото житие на св. Петка. Това мнение най-вече се приближава до истинската дата, но и то може да се ограничи съ това, че това „наскоро следъ 1230 год.“ не може да отива по-нататкъ отъ августъ 1231 год.,

когато се сключват приятелските отношения с латинците, следъ като билъ избранъ и пристигналъ като императоръ Иванъ де-Бриенъ въ Цариградъ.

35. E. Kalužniacki, п. т., стр. 70—72. — Йор. Ивановъ, п. т., стр. 432—433.

36. E. Kalužniacki, п. т., стр. 432—436. — Йор. Ивановъ, п. т., стр. 433—436.

37. П. А. Сырку, Нъсколъко замѣтокъ..., стр. 380—401.

38. Вж. тукъ по-горе, стр. 342.

39. Йор. Ивановъ, п. т., стр. 432. — E. Kalužniacki, п. т., стр. 70.

40. М. Ласкарисъ, Ватопедската грамота на царъ Иванъ Асѣня II, София 1930 (Български старини, издавани отъ Българ. академия на наукитъ, кн. XI), стр 29—35. — Опитътъ на проф. протоиерей Ив. Гошевъ да отговори на въпроса: кому и кога е била дадена въпросната грамота (вж. Български Прегледъ, год. II (1935), кн. 1, стр. 81—90) не тѣй, както г. Ласкарисъ разрешава тия въпроси, трѣба да се признае за съвсемъ несполучливъ, защото той не обърналъ нужното внимание на това, което г. Ласкарисъ пише на стр. 8, а именно, че село Σέμελτον τῷ θέματι Σερρών се споменува като притежание на Ватопедския манастиръвъ две грамоти на Андроника II Палеологъ (1282—1328) отъ 1292 и 1303 год. Макарь първата грамота и да се смѣта за подправена, обаче връзката на с. Семалто съ Ватопедския манастиръ ясно свидетелствува, че нашата грамота с могла да бѣде дадена само на Ватопедъ; а веднажъ това установено, то и споменуваната въ нея Св. Гора по никой начинъ не може да бѣде търновската Св. Гора, — което е чисто мѣстно название и сж го знаели само търновци и околното население, и поради това тя е била по-точно опредѣлена относно гр. Търново, — а само Св. Гора-Атонъ, която е била известна на цѣлия християнски-православенъ свѣтъ още отъ X вѣкъ, и поради това тя се отбелязва въ такива официални актове безъ никакви опредѣления. Освенъ това предположението на от. Ив. Гошева, какво търновскиятъ Светогорски манастиръ е могълъ да се нарича „Устие“, е така сжщо неоснователно, защото проломътъ, който прави р. Янтра на югъ отъ Търново и който и днесъ се нарича отъ търновци „Устито“ и „Фустито“, отстои далечъ отъ манастиря въ търновската Св. Гора и при това и двата брѣга на пролома представятъ отвесни скали, на които никакви имоти на търновския Светогорски манастиръ не е могло да има. Нѣма вече да изтъкваме, че тоя манастиръ става известенъ само презъ XIV вѣкъ. Що се отнася до приписката, въ която се казва, че въ 1364 г. инокъ Теодосий преписвалъ книгата Лѣствица „въ мѣстѣ Оусты при Тръновѣ градѣ“, то тукъ се разбира северното търновско дефиле, което сега се нарича отъ населението „Дервенто“ или проломътъ, който прави рѣка Янтра, следъ като обиколи възвишенията Царевецъ и Трапезица, за да излѣзе при с. Самоводене въ дунавската низина, именно тамъ, гдето се намира основаниятъ отъ св. Теодосия Търновски манастиръ Св. Троица. — Не повече издържа критика и предположението на от. Ив. Гошевъ, че Ив. Асѣнь II далъ тая грамота на Ватопедския манастиръ подъ влиянието на св. Сава Сръбски, когато тоя дошелъ въ Търново презъ 1236 год., защото въ тая година Сава бѣше вече архиепископъ на сръбската църква, за уредбата на която той постоянно е мислилъ и работилъ, та нелепо би било да се допустне, че той не само е мислилъ само за Ватопедъ, но и да е говоритъ на Ив. Асѣня II за неговитъ нужди и да го е накаралъ да издаде специална грамота за тоя манастиръ.

41. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 36.

42. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 28—29.

43. Buchon, ib., p. 22, col. 1; вж. тукъ по-долу, стр. 357 и бел. 1.

Възобнова на българската патриаршия и православната коалиция против латинската империя

Самоволното прогласяване автокефалността на българската църква не е могло да не обърне вниманието както въ Римъ, тъй и въ Никея, защото самото събитие е имало еднакво голъмо значение както за римския първосвещеникъ, тъй и за цариградския патриархъ; но нѣма съмнение, че въ случая папата е билъ засегнатъ много по-чувствително, понеже тъй самоувѣрено била отхвърлена неговата върховна власт, неговото главенство. Поради това едва ли може да се допусне, че такъвъ папа, какъвто е билъ Григорий IX, не е реагиралъ въ една или друга форма противъ такова пренебрежително отношение на българския царь къмъ него. За съжаление, папската архива, доколкото е известно засега, не е запазила нито единъ документъ, който да освѣтли тоя въпросъ; обаче, като имаме предъ видъ това обстоятелство, че въ подобни случаи въ по-къснитѣ си отношения къмъ Иванъ Асѣня II папата е напращалъ противъ него своитѣ върни синове, маджарскитѣ крале, или съ войни, или съ кръстоносенъ походъ, както ще видимъ по-нататъкъ, то и неочакваниятъ, както изглежда, походъ, предприетъ тъкмо въ 1232 год. отъ Андрея II Маджарски, който, макаръ и да билъ тъстъ на Иванъ Асѣня II, съ не малко незадоволство гледалъ голѣмото разширение на България и бързото засилване на нейния царь, несъмнено трѣба да се постави въ връзка както съ неучтивата постѣпка на Иванъ Асѣня II спрямо папата, тъй и съ скъсването на мирнитѣ отношения на българския царь съ латинската империя.

Стр. 368 сл.

По въпроса за възстановяването на българската патриаршия и българо-никейския съюз срещу Латинската империя срв. статията на *Г. Санкова-Petkova*, *Griechisch-bulgarische Bündnisse in den Jahren 1235 und 1246, Byzantinobulgarica*, III, 1969, S. 48 ff. (*Д. Ангелов*)

И наистина, презъ мартъ 1232 г. маджаритѣ отново окупирали Бѣлградъ и Браничево и следъ това подъ командата на смѣлия маджарски престолонаследникъ Бела (по-сетне краль Бела IV) тѣ навлѣзли навътре въ българска територия и обсадили Видинъ, като същевременно ограбили северозападнитѣ български земи. Противъ тѣхъ билъ изпратенъ Александъръ, Иванъ-Асѣневиятъ братъ, който билъ жененъ за една отъ дъщеритѣ на сръбския краль Стефана Първовѣнчани и билъ управителъ на срѣдешката областъ съ крепостъ Бояна, гдето се намирали и неговитѣ собствени владения [1]. Той потеглилъ съ значителна войска, въ състава на която имало и кумани, и съ умѣли маневрирования сполучилъ да ги отблъсне, като при това много избилъ, а други пленилъ, между които билъ и водачътъ на сикулитѣ Богомиръ, синъ на Зубислава, макаръ изпратениятъ противъ Александра магистеръ Дионисий и да ималъ нѣкои малки успѣхи. Въпрѣки тоя несполучливъ походъ маджаритѣ отново нападатъ още въ следната 1233 год., но вече на отвѣддунавскитѣ български владения, въ западно Влашко, и сполучили да завзематъ цѣлата областъ на днешния Турну-Северинъ, като образували пограничния тъй нареченъ Северински банатъ. Поради ток успѣхъ маджарскиятъ краль прибавилъ въ титлата си *rex Bulgariae et Cumaniae*, т. е. краль на България и Кумания. Първъ маджарски банъ Лука (*Lucas banus de Zeurin*) се явява въ новия банатъ въ 1233 год. [2]. Коя е била причината на това нападение, и до днесъ остава необяснено, защото

не се е обръщало внимание, или, ако се е обръщало, то едностранчиво се тълкувало известието от персийската хроника на Фацель-Уллахъ-Рашидъ (писалъ въ 1303 год.). Като говори за татарското нашествие въ 1241 год., Рашидъ между другото пише следното: „Въ срѣдата на пролѣтѣта (1241 г.) князетъ (татарски) преминаха планинитъ, за да навлѣзатъ въ страната на буларитъ (= българитъ) и на башгирдитъ (= маджаритъ). Орда, който вървѣше надѣсно, премина страната на Ilaoute (на р. Олта) и видѣ, че срещу него иде Bezereñbam (а други го четатъ Bazarambam) съ войска; последниятъ биде разбитъ. Каданъ и Бури, които се бѣха отправили противъ сасонитъ (сакситъ), ги победиха следъ три битки. Буджекъ премина планинитъ на тая страна (т. е. на сакситъ — Трансилвания), за да навлѣзе въ Кара-Улакъ и порази народитъ (т. е. жителитъ) Улакъ, премина планинитъ (Карпатитъ) и навлѣзе въ страната на Мишеслава, гдето той разбилъ неприятеля, който го очакваше” [3]. Това известие, което ромънскитъ историци считатъ за твърде важно [4], най-ясно доказва, че татарскитъ князе, следъ като минали Карпатитъ, навлѣзли въ страната, т. е. въ владенията на българитъ. Едва ли може да има съмнение, че, споредъ насоката на татарското движене, българскитъ владения се почвали веднага отъ Карпатитъ въ южна посока, и то въ областта на р. Олта, защото князь Орда миналъ областта на р. Олта и тамъ видѣлъ, че срещу него излѣзълъ Bezereñbam или Bazarambam, т. е. банъ воевода Басарабъ, въ влашкия произходъ на когото едва ли би могълъ нѣкой да се съмнява, а Буджекъ, следъ като поразилъ народа Кара-Улакъ, т. е. трансилванските власи, миналъ планинитъ (карпатски), навлѣзълъ въ страната на Мишеслава, въ когото, нѣма съмнение, трѣба да видимъ воевода Сенеслава (за него вж. по-долу), и когото така сжщо разбилъ. И тъй, воеводствата на Басараба и Мишеслава въ 1241 год. се намирили въ владенията на българитъ. А че цѣла Олтения се е намирала тогава подъ българска власть, показва и доказва вече тоя фактъ, че маджаритъ завладѣли северинската област отъ българитъ, а не отъ власитъ.

За сжществуването на две влашки воеводства все въ това време въ откъддунавскитъ български владения, и то пакъ въ областта на р. Олта се научаваме отъ привилегиитъ, съ които маджарскитъ кралъ Бела IV надарилъ въ 1247 год. настаненитъ по трансилванската граница северно отъ Влашко рицари отъ Иоанитския орденъ, 1, за да я защищаватъ „contre païens, Bulgares et autres schismatiques”, а това доказва още единъ пжтъ, че българскитъ владения се намирили въ непосредно съседство съ Трансилвания, и 2. „рицаритъ да не пропусчатъ нито единъ човѣкъ отъ кралството, отъ каквато и да било народност или отъ каквото и да било положение, безъ специалното разрешение на краля”, отъ което става ясно, че настаняването на рицаритъ-иоанити по трансилванската граница имало за целъ да запре изселването на влашкото население отъ Трансилвания, защото влашката емиграция вънъ отъ маджарската държава къмъ тая посока бѣ взела вече такива размѣри, че кралтъ счелъ за необходимо да вземе предупредителни мѣрки [5]. Съ привилегиитъ на рицаритъ се запознаваме отъ утвърдителната грамота на папа Инокентия IV отъ 20. юлий 1251 год. Споредъ тая грамота, кралтъ далъ въ разпоредба на рицаритъ Северинската област и дветъ воеводства на Ивана и Фаркаша въ Трансилвания, които се намирили тамъ до р. Олта, като изключавалъ, обаче, „земята на воеводството на Лиртиоя, която оставялъ на власитъ, понеже последнитъ я владѣли до тогава” [6]. Откъдъ р. Олта (източно) той давалъ на рицаритъ цѣла Кумания, съ изключение на земята на влашкия воевода Сенислава, която сжщо оставялъ на власитъ по сжщата причина [7]. Ако съпоставимъ тия данни отъ папската грамота

съ известието на персийския лѣтописецъ Рашида, които взаимно се потвърдяватъ, то не е мжчно да се убедимъ, че презъ 40-тъ години на XIII вѣкъ въ южнитъ поли на Карпатитъ отъ дветъ страни на р. Олта се намирали две влашки воеводства — едното на Литовоя Басараба на дѣсния брѣгъ, а другото на Сенислава на лѣвия брѣгъ на рѣката. Първиятъ въпросъ, който възбуждатъ даннитъ отъ папската грамота, е: защо Бела IV изключвалъ въ даренията си споменатитъ две воеводства? Самъ той мотивира разпоредбата си съ туй, че власитъ дотогава заемали тия воеводства, т. е. до 1247 год. — единъ мотивъ крайно несъстоятеленъ, подъ който той искалъ да прикрие признанието, че тия земи въ това време не се намирали подъ неговата властъ, но въ сжщото време той ги е смѣталъ все още за свои, понеже тѣ били населени отъ изселници изъ неговата държава — Трансилванскитъ планини. Заедно съ това воеводитѣ, т. е. управителитъ на тия земи не сж могли да бждатъ съвсемъ независими, за каквито ги считатъ ромънскитъ историци, защото и дветъ тия воеводства сж влизали, както това доказва известието на Рашида, въ българскитъ отвѣддунавски владения, съ други думи, тѣ се намирали подъ върховната властъ на българския царь, и затова Бела IV въ 1247 год. ги изключва въ даренията си като такива, които се намирали подъ протектората и изобщо подъ политическото влияние на българския царь. Къмъ началото на 50-тъ години на XIII вѣкъ влашкото население въ страната между долни Дунавъ и Карпатитъ се дотолкова много увеличило, че тая страна почнала вече да носи българското име Влахия — *Blakia que est terra Assani*, както се изразява Вилхелмъ Рубрукъ, който презъ 1253 год. бѣ пропжтувалъ царството на татаритъ, а жителитъ ѝ нарича Власи — *Blaci, qui sunt in terra Assani*, като поставя едното и другото име северно и въ непосредно съседство съ *minor Bulgaria*, т. е. дунавска България и съ *Bulgari* — нейнитъ жители [8]. Едвали може да има по-ясно и по-неопровержимо доказателство; 1. че въ дадената епоха подъ името *Blakia* — Влахия се разбира страната между долни Дунавъ и Карпатитъ или днешно Влашко, макаръ че ромънскитъ историци „лукаво мждруватъ“, като едни подъ това име разбиратъ Македония, други — тесалийска Влахия, трети — Солунъ, защото въ времето на В. Рубрука, въ царуването на българския царь Михаила II Асѣнь (1246—1256) нито една отъ тия страни не влизала въ българската държава, или пъкъ други идентифициратъ *Blakia* съ Добруджа и страната между долни Дунавъ и Стара-планина [9], защото както едната, така и другата страна В. Рубрукъ нарича съ името *minoï Bulgaria ultra Danubium, prope Constantinopolim* — „малка България“, т. е. дунавска България въ отличие отъ *major Bulgaria* — „велика България“, т. е. „волжско-камска България“, и 2. че тая Влахия била „земя на Асѣня“, а жителитъ ѝ били „въ земята на Асѣня“, т. е. едната и другитъ сж влизали въ българската държава и се намирали подъ властта на българския царь, респек. Михаила II Асѣнь. И тъй и известията на В. Рубрука се напълно сходятъ съ известията на другитъ разгледани тукъ. по-горе извори.

При тия несъмнени изводи, основани на исторически данни, може да се направи само следното заключение: тия влашки воеводства въ страната между долни Дунавъ и Карпатитъ са се образували отъ изселници — трансилвански власи, които отдавна вече се стремѣли да се освободятъ отъ владичеството на маджаритъ поради религиознитъ гонения, на които било изложено православното славяно-българско и влашко население въ Трансилвания отъ страна на маджаритъ. Последнитъ, като прегърнали католицизма, станали по политически съображения най-ревностни негови разпространители между подчиненитъ тѣмъ народи. Папитъ подбуждали маджарскитъ крале къмъ такава пропаганда. Така, въ 1234 год. папа Григорий IX въ едно писмо до

Бела IV открито го канил да приведе въ истинско познаване на Бога влашкия народъ, който живѣлъ въ куманския епископатъ и за който той се билъ научилъ, че приемалъ светитѣ тайнства не отъ куманския епископъ, а отъ лъжеепископитѣ гръцки, т. е. православнитѣ, та го моли да изпълни частъ по-скоро обещанието си, т. е. да накара тия власи да се покорятъ на куманския епископъ [10]. Това обещание, което Бела IV билъ далъ въ видъ на клетва, е твърде характерно свидетелство за сериозността на тия вѣрски притѣснения, за които тукъ става дума: въ него Бела IV се кълне, че всички еретици и самозвани християни, които не се покоряватъ на римската църква, ще се старае споредъ силитѣ си да изкорени и да ги насили да ѝ се покорятъ [11]. За трансилванскитѣ както българи, тъй и власи било повече отъ ясно, че промѣната на православната имъ вѣра на католическа ще повлѣче подире си загубата на народността имъ. Затова тѣ потърсили спасение въ изселването си на българска територия — въ областта на р. Олта, гдето били гарантирани отъ всѣко вѣрско преследване. Тѣ се спущали отъ планината въ българскитѣ владения на групи подъ главатарството на своитѣ мѣстни водачи — първенци и съ разрешението на българския царь получавали земя за поселение най-първо по границата на условие да пазятъ последната и да признаватъ неговата върховна властъ, като минавали по тоя начинъ и подъ негово покровителство, като православенъ господарь. Затова и главатаритѣ имъ получили българското име „воеводи“ или „воевода“, а самитѣ воеводства — българска административна и сѣдебна уредба заедно съ български езикъ като държавенъ езикъ, а въ църковно отношение преминали подъ духовната властъ на търновския патриархъ съ славянско богослужение. Това тъкмо изселническо движение на трансилванскитѣ власи презъ 30-тѣ години на XIII вѣкъ въ българска територия, споредъ насъ, е дало поводъ на маджарския кралъ да почне война въ 1233 год. въ отвѣддунавскитѣ български владения, въ днешно западно Влашко, гдето маджаритѣ не срещнали, както изглежда, силенъ отпоръ, и затова сполучили да завзематъ северинската областъ, която да имъ послужи като военна база за по-нататъшно завоевание на българскитѣ владения отвѣдъ Дунава и покорение на образувалитѣ се вече отъ трансилванскитѣ изселници-власи воеводства. Както и да било, но съ приемането и настаняването на тия изселници на българска територия Иванъ Асѣнь II и тукъ се обявявалъ като противникъ на папата и отъ 1233 год. билъ записанъ между враговетѣ на папския престолъ.

Отъ страна на цариградския патриархъ не последвало, или, по-право, не е могло да последва никакво реагиране, защото самата никейска империя въ това време се намирала въ критично положение. Пристигането и коронясването на Ивана ле-Бриенъ на латинския престолъ, отъ една страна, радвала никейския императоръ, защото съ това се унищожавалъ предпологаниятъ и за него опасенъ съюзъ между латинската империя и българския царь, но затова пъкъ, отъ друга, — появяването на единъ такъвъ енергиченъ човѣкъ, какъвто билъ Иванъ де-Бриенъ, начело въ управлението на съседната империя е внушавало не малко страхъ на никейцитѣ; особено ги заплашвалъ съюзътъ на де-Бриена съ венецианцитѣ, най-силнитѣ и опасни врагове на никейския императоръ. Освенъ това, въ самитѣ никейски владения навѣялъ духъ на сепаратизъмъ, който се изразилъ въ голѣмото и твърде сериозно възстание на о-въ Родосъ, повдигнато отъ кесаря Льва Гавала, въ съюзъ съ венецианцитѣ отъ островъ Критъ съ цель свършено да се отцепи. Иванъ Ватаци се намѣрилъ въ твърде стѣснено положение и, за да, се осигури съ безопасностъ откъмъ латинцитѣ, докато отстрани вътрешнитѣ размирици, повдигналъ предъ папата въпроса за

възсъединението на двете църкви — римската и цариградската; обаче почналите се усиления и продължителни преговори по този повод не докарвали никакви резултати, защото и тогава, както много пъти в предните и по сетнешни векове, се оказало, че примирие на религиозна почва се представяло желателно и възможно само до тогава, докато подбуждали към това политическите интереси. Във всеки случай, Иванъ Ватаци сега искал да използва удобния момент, за да уреди политическите си работи.

Докато вървели преговорите с папата, през есента на 1233 год. императорът е изпратил флотата си под началството на Андроника Палеолог към Родос, за да действа против Льва Гавала; а самъ Иванъ Ватаци с сухопътна войска се разположил на лагер на Хелеспонт (при Дарданелите) близо до гр. Лампсак, който наскоро бил отнет от франките, за да предупреди всяка опасност откъм венецианците, съюзници на родоския бунтовник. Обаче на появяването на никейската войска начело с императора в Лампсак цариградските франки погледнали като на предизвикателство от страна на никейския император. Затова Иванъ де-Бриен, чиято двегодишна бездейност в Цариград съвсем не оправдала възлаганите върху него надежди, нито пък тържественото му посрещане, намислил най-после да използва благоприятния момент, който му се представял с отпътуването на никейската флота към Родос, самъ подплувал към Лампсак с войска и излъзъл на брега, защото Иванъ Ватаци, поради недостатъчните си сили, не се решавал да му попречи. Но и латинският император не можал да извърши нещо важно. Франките не могли да се отстранят много надалеч от корабите си, защото Иванъ Ватаци следил за тях и при всичките си неголеми сили постоянно ги тревожил. Съюзниците на франките — италианците, вървели покрай брега, а императорът следвал паралелно с тях по планинските височини. Около четири месеца продължил този бездеен поход; латинците успели да завладеят само един по-важен пункт, крепостта Пиги. Настаналата зима накарала латинците да прекратят военните действия; флотата на Иванъ де-Бриен се върнала в Златния Рог.

Но този неважен успех не подигнал отпадналия дух у съюзниците и помощниците на Иванъ де-Бриен; наемниците, на които заплатата се плащала твърде нередовно поради нъмане на парични средства, а други казвали, поради скъперничеството на управителя, повечето си отишли по домовете; венецианските, пизанските и анконските кораби или били готови да си заминат, или вече сторили това. Според една бележка на четирмата католически монаси, които водели преговорите по въпроса за църковната уния и през март 1234 год. пристигнали от Никея в Цариград, положението на столицата било крайно застрашено и опасно. Поради това императорът и бароните изпратили обратно при Ивана Ватаци четирмата католически монаси, за да му предложат военно примирие и да възобновят прекъснатите преговори по примирието на двете църкви, въпреки това, че те сами не очаквали нищо добро и положително от тия преговори. Предложението на латинците било прието от никейския император, защото до пролетта на 1235 год. нъма никакви известия за каквито и да било военни действия на Дарданелите.

Колкото, обаче, и да са вървели работите в Цариград в полза на никейците, все пакъ положението на последните далеч не било така сигурно. Експедицията на остров Родос

потърпѣла пълна несполука. Лъвъ Гавала успѣлъ да се освободи отъ властѣта на никейския императоръ и въ 1234 г. се обявилъ за независимъ, като призналъ върховната властъ на венецианската република. Отъ друга пъкъ страна, като билъ убеденъ, че преговоритъ съ Римъ нѣма да доведатъ до никакъвъ отраденъ резултатъ, Иванъ Ватаци не е могълъ да се счита обезпеченъ съ безопасностъ откъмъ латинцитъ, защото примирието не му обещавало нищо; а пъкъ венецианцитъ, окуражени отъ сполуката си на островъ Родосъ, така сжщо заплашвали съ появяването си въ другитъ никейски владения [12]. По тоя начинъ въ 1234 год. никейскиятъ императоръ се намиралъ въ едно твърде неопредѣлено и стѣснено положение, отъ което намислилъ сега да се възползува българскиятъ царъ.

Нѣма никакво съмнение, че това, което е ставало на Босфора и на Дарданелитъ, чне е изплъзвало отъ вниманието на предвидливия Иванъ Асѣня II. Нему прекрасно е било известно положението както на латинската, тъй и на никейската империи въ дадения моментъ, и съумѣлъ да експлоатира благоприятно за него сложилитъ се обстоятелства, едно, за да отмъсти на латинцитъ, и, друго, за да се сдобие съ това отъ цариградския патриархъ въ Никея, въ което той не можалъ да сполучи въ 1232 год. Като ималъ предъ видъ, отъ една страна, слабото и несигурно състояние на латинската империя, а, отъ друга, — стѣсненото и неопредѣлено положение на никейския императоръ, царъ Иванъ Асѣня II решилъ, че сега е най-сгодниятъ моментъ, за да излѣзе съ идеята за една коалиция на православнитъ господари противъ католическата латинска империя — именно къмъ 1234 год. се отнасятъ преговоритъ на Иванъ Асѣня II за брака на деветгодишната му дъщеря Елена съ единайсетгодишнин синъ на Ивана Ватаци, Теодора. Георги Акрополитъ, който свързва това събитие съ своитъ лични спомени, невѣрно отдава инициативата за тия преговори на никейския императоръ [13]; въ това отношение известието на по-късния историкъ (XIV в.), Никифоръ Григора, заслужава по-голѣмо довѣрие, защото и по-добре отговаря на самото положение. Ето какво пише той: „Презъ времето на тия трудове на императора (т. е. на неговитъ спрѣчквания съ латинцитъ) дохождатъ при него пратеници отъ българитъ съ мирни предложения и заедно съ това да поискатъ ржката на императорския синъ Теодора за дъщерята на Асѣня, Елена. Императорътъ ги приелъ благосклонно и на драго сърдце, защото, заетъ съ много други по-важни работи, той не искалъ да си има противникъ въ такъвъ човѣкъ, който, намирайки се така близо до истрийскитъ скити, наедно съ тѣхъ е могълъ, когато поиска, да прави нахлувания и, подобно на нѣкой потокъ, да отнася съ себе ся всичко, което му се срѣщало по пътя” [14]. Това известие се потвърждава и отъ свидетелства на западнитъ хроники [15]. Къмъ тия причини за готовността на Ивана Ватаци къмъ предложението на Ивана Асѣня II трѣба да се прибави и обяснението на Георгия Акрополитъ, че никейскиятъ императоръ искалъ да постигне две цели изведнажъ — да обезсили враговетъ си и да обезпечи своята властъ [16]. Както и да било, но условията на българскитъ пратеници били незабавно приети и брачниятъ договоръ потвърденъ. Но заедно съ брачния договоръ билъ сключенъ и настѣпателенъ съюзъ противъ латинцитъ, който ималъ за цель пълното унищожение на латинската империя, изгонването на латинцитъ отъ Цариградъ и подѣлбата на тѣхнитъ владения между съюзницитъ, къмъ които скоро се присъединилъ и солунскиятъ деспотъ Мануилъ, очевидно, подъ влиянието и по желанието на своя тъстъ, Иванъ Асѣня II. Затова и четирмата католически монаси, които били ходили въ Никея по дѣлата на унията и се върнали оттамъ презъ мартъ 1234 год. въ Цариградъ, писали за крайно опасното положение на латинската

империя, защото тя била заобиколена съ неприятели: от северъ я заплашвалъ Иванъ Асѣнь, отъ изтокъ и югъ — Иванъ Ватаци, а отъ западъ — Мануилъ Солунски [17]. Както брачниятъ договоръ, тъй и политическиятъ съюзъ били скрепени съ взаимни клетви [18].

Но, ценейки високо важността на тия събития, Иванъ Асѣнь II не пропусналъ още тогава да повдигне и въпроса за признаване самостоятелността на българската църква начело съ патриархъ. Нему е било добре известно, че това признаване можеше да бжде действено, еамо ако то станѣше по силата на нѣкое съборно решение; но понеже въ даденото време е нѣмало никакъвъ църковенъ съборъ, той настоявалъ то да стане съ съгласието и утвърдението не само на цариградския тогава патриархъ Германа II, но и на другитѣ източни патриарси: Атанасия Иерусалимски, Симеона Антиохийски и Николая Александрийски [19]. Отъ синодиковия разказъ за възобновата на българската патриаршия става ясно, че патриархъ Германъ действувалъ

**ВАЛЪ БЛГОВОЛЕНІЕМЪ БЖІЕМЪ И МНѢГЫМЪ ПОСПѢШЕНІЕМЪ ХРІСТОЛЮБИВАГО
ІВАННА АСѢНКА ВЕЛИКАГО ЦРК, СНА СТАРААГО АСѢНКА, СЪ ПРѢЧІИМИ ПА-
ТРІАРХЫ БРАТІЖ СКОЖ.**

Обаче инициативата за признанието не излѣзла отъ цариградския патриархъ, както би могло да се очаква, а отъ никейския императоръ, а това показва, че и тоя въпросъ билъ поставенъ на политическа основа. И наистина, Иванъ Ватаци, следъ като било уговорено, че подобенъ актъ е възможенъ, разбира се, следъ предварителното съгласие на патриарха Германа II, написалъ до споменатитѣ трима патриарси следното послание: „Самодържавното наше царство моли и убеждава ваше светейшество да не оставите безъ внимание нашата просба до васъ, но, като сложите вашето рѣкописание (т. е. писмено изложите вашето мнение), да го изпратите на царството ми, за посвещаване по общото наше и ваше решение, — да наречете и дарувате на търновската църква Възнесение Христово, майката на църквитѣ въ българското царство, равната на васъ патриаршеска степенъ; защото и христолубивиятъ царъ български Иванъ Асѣнь, братъ на царството ми и сватъ, твърде много желае това да се дарува на неговото царство отъ нашето царство и вашето светейшество“. Наедно съ императорското писмо било изпратено и друго отъ самия патриархъ Германа II до източнитѣ патриарси, чието съдържание синодиковиятъ разказъ не дава, но и то ще да е било по духъ сжщото, както се види отъ отговора му, който предаваме тукъ по-долу. Когато получили и прочели изпратенитѣ писма, източнитѣ патриарси намѣрили, че било взето добро решение, и всѣки отъ тѣхъ отговорилъ на Ивана Ватаци утвърдително съ писмо, което изпратилъ по пратеницитѣ на императора. Едновременно тѣ писали и до патриархъ Германа II следното: „До вселенския патриархъ Германа, нашия братъ, здравей! Получихме изпратеното отъ тебе до насъ (писмо), и като взехме добро решение, даваме на твоята любовъ рѣкописание за нашето свидетелство: прави това, което е сгодно за насъ и за ваше светейшество, като такъвъ, който има властта на по-важенъ престолъ [20], съ други думи, източнитѣ патриарси давали на цариградския (патриархъ) *carte blanche* по въпроса за възобновата на българското патриаршество.

Докато вървѣли всички тия преговори и сношения, за които е трѣбало не малко време, примирието между латинската империя и никейския императоръ изтекло, и военнитѣ действия на

съюзниците се почнали отново по съставения вече по-рано планъ. Презъ пролѣтъта на 1235 год. Ив. Ватаци завзель гр. Лампсакъ, преминалъ пролива и обсадилъ Калиополь (сег. Галиполи), който се намиралъ въ рѣцетъ на венецианцитѣ. Императорътъ въ скоро време докаралъ стенобойни машини и дотолкова стѣснилъ обсадата, че и тоя градъ му се предалъ, и венецианцитѣ били изгонени и оттамъ. Като завладѣлъ и двата брѣга на Дарданелитѣ, Ив. Ватаци здраво заседналъ сега въ Калиополь. Наскоро следъ това пристигналъ тамъ и българскиятъ царъ заедно съ съпругата си царица Анна (Мария) маджаркинята, и съ деветгодишната си дъщеря Елена, годеницата на Ватачиевия синъ, единайсетгодишния Теодора [21]. Двамата господари се срещнали въ Калиополь, гдето тѣ най-първо скрепили, т. е. подписали съюзник договоръ и своето приятелство. На противоположната азиатска страна на пролива, именно въ Лампсакъ, се намирала никейската императрица Ирина съ своя синъ Теодора. Понеже Ив. Асѣнь, неизвестно защо, не поискалъ да премине презъ Хелеспонтъ на азиатския брѣгъ, Ив. Ватаци, като взель съ себе си неговата съпруга и дъщеря Елена, отишли въ Лампсакъ, гдето станало тържественото вѣнчаване на младитѣ; обреда извършилъ самъ патриархъ Германъ [22]. Следъ това, споредъ Г. Акрополита, станало следното важно събитие. „Тогава по императорско и съборно опредѣление подчинениятъ на цариградския патриархъ търновски архиерей бѣ почетенъ съ автономия и се реши да бѣде прогласенъ за патриархъ, тъй като първенцитѣ искаха да изкажатъ благодарностъ на българския управителъ Асѣня за роднинство и приятелство” [23]. За сѣщото събитие Никифоръ Григора забелязва следното: „Въ това време и търновскиятъ епископъ получилъ завинаги независимостъ; а дотогава той билъ подчиненъ на архиепископа на първа Юстиниана поради старинния общъ произходъ на тамошния народъ” [24]. Противоречието въ тия пжтеъ направени бележки на Г. Акрополита за предишната зависимостъ на търновския архиепископъ отъ цариградския патриархъ, и на Никифора Григора, че дотогава той билъ подчиненъ на охридския архиепископъ [25], отдавна бѣ обърнало вниманието на новитѣ църковни историци, и дветѣ тия известия се считали еднакво погрѣшни [26]. И наистина, твърдението на Г. Акрополита може и трѣба да се разбира само отъ ромейска гледна точка, и то само следъ възобновата на връзкитѣ съ цариградската църква, т. е. отъ 1232 год., както това се установява отъ съдържанието на поменатото по-горе писмо на анкирския митрополитъ Христофора до Иванъ Асѣня II, защото, ако преговоритѣ въ 1232 год., както видѣхме, и да не донесли желанитѣ резултати, но въ очитѣ на българския царъ, който следъ тая дата бѣ скѣсалъ връзкитѣ на българската църква съ римската и вече е признавалъ настаналото единение съ цариградската църква, търновскиятъ архиепископъ все още си оставалъ като независимъ: той се избиралъ и се посветявалъ отъ събора на българскитѣ епископи; а до тая дата той не е могълъ да бѣде подчиненъ на цариградския патриархъ, или по-добре, последниятъ не е могълъ да го счита за подчиненъ на себе си вече като униатъ и папски поставеникъ. Сѣщо така и догатката на Н. Григора, основана върху титлата на охридския архиепископъ, че той билъ „архиепископъ на първа Юстиниана и на цѣла България” по сѣщата причина не може да се приеме, защото, както забелязва и В. Г. Васильевски, „при обсъждането на въпроса за способа на посвещението на търновския архиепископъ никому и на умъ не дохождала необходимостта за участието на охридския архиепископъ въ това дѣло” [27], който, само по себе се разбира, не е билъ или не е могълъ да бѣде доволенъ отъ възстановяването на независимостта на българската църква, защото неговата църковна областъ сега се намалявала твърде много, а главното било това, че неговото сѣществувание ставало излишно,

особено за цариградскитѣ патриарси, които винаги сж гледали да унищожатъ охридското архиепископство.

Но въ известието на Г. Акрополита се изтъква още, че прогласяването независимостта на българската църква, а търновския архиепископъ за патриархъ станали по императорско и съборно опредѣление (βασιλικῶ καὶ συνοδικῶ τῷ θεοπίσματι или както е казано у Ефремия: συνόδου κρίσει θεοπίσματί τε τοῦ κρατοῦντος Αὐσόνων), следов., ако е имало съборно опредѣление, то ще трѣба да се приеме, че по сжщия поводъ е билъ свиканъ църковенъ съборъ. Наистина, въ началото на 1234 год. билъ свиканъ съборъ отъ патриархъ Германа, но предметътъ на тоя съборъ, на който присѣствувалъ и антиохийскитъ патриархъ Симеонъ [28], билъ въпросътъ за помирението на римската и цариградската църкви и за българската църква и търновския архиепископъ тамъ и дума не ставало; оттука налага се да се приеме, че и въ 1235 год. е имало църковенъ съборъ, който билъ свиканъ за уредбата на българския църковенъ въпросъ. Че билъ свиканъ съборъ по тоя поводъ, най-добре се види отъ синодиковия разказъ, въ който се съобщава, че на срѣщата на двамата господари „на понтъстѣмъ мори“ се явили, отъ една страна, грѣцкитъ царь Калоиоаннъ съ патриарха и съ събранитѣ отъ цѣлото му царство „митрополиты же и архієпкпы, и епкпы и въсечѣстныѣ мнихы, архімандриты же и игоумены“ а, отъ друга, христоролюбивитъ Иванъ Асѣнь, български царь, съ събранитѣ отъ цѣлото му царство „митрополиты же и архієпкпы, епискпы же и въсечѣстныѣ мнихы стѣж горы“ която се намирала въ даденото време, както видѣхме, подъ протектората на Иванъ Асѣня II. Събирането на такова множество духовни лица въ Калиополь може да се обясни само съ това, че тамъ е имало църковенъ съборъ, образуванъ отъ тѣхъ самитѣ. На тоя тъкмо съборъ неговитѣ членове и прогласили за патриархъ „мѣжа блгоговѣина и стадѣлы и житіємъ постничѣскы кѣсѣивша, іѡакима прѣжеосщеннаго архієпкпа“ който несъмнено е присѣствувалъ тамъ, както и антиохийскитъ патриархъ. Това прогласяване станало не само на думи, но и съ надлежния съборенъ актъ, скрепенъ съ подписитѣ както на цариградския, тъй и на източнитѣ патриарси и надлежно подпечатанъ съ печата на императора. Въ тоя актъ тъкмо трѣба да видимъ онова съборно решение и императорско опредѣление, за които споменува Георги Акрополитъ, а следъ него и Ефремий. Самиятъ актъ билъ предаденъ на благочестивия царь Иванъ Асѣня и на новопосветения тогава патриархъ Іоакима „за вѣчно помняне и неотемлимо“ [29]. Така тържествено била призната отново независимостта на българската църква и била възобновена българската патриаршия въ 1235 год.. Макаръ това да е било само възобнова на исторически придобито вече право на българитѣ, признато отъ Византия още въ 927 год., все пакъ за Иванъ Асѣня II въ дадения моментъ било важно това, че той получавалъ своя патриархъ формално не по волята и снизхождението на никейския императоръ и на цариградския патриархъ, а по решението на единъ съборъ, свиканъ по предварителното съгласие и съ потвърдението на всички източни православни патриарси, който носи характеръ не на мѣстенъ на цариградската църква, а на общъ източно-православенъ съборъ. Тъкмо това обстоятелство, на което, очевидно, Иванъ Асѣнь II е много държалъ, давало по-голѣма гаранция за автокефалността на българската църква и я ограждало отъ всѣко посегателство отъ страна било на цариградската, било на римската църкви. Защото той е добре знаелъ, че всѣка църква, възникнала по решението на единъ вселенски съборъ, какъвто е билъ съборътъ въ Калиополь въ 1235 год. за източнитѣ църкви, получавала право за независимостъ, както сж се издигнали цариградската и иерусалимската [30].

„Когато всичко било благополучно завършено въ Лампсакъ и Калиополъ, добрата и умна никейска императрица Ирина взела съ себе си дветъ деца, т. е. 12-годишния си синъ Теодора и повѣнчаната съ него 10-годишна българска княгиня Елена, и си отишла на изтокъ въ никейскитѣ области. Дъщерята на Иванъ Асѣня II скоро се привързала къмъ своята свекърва-възпитателка много повече, отколкото къмъ мъжа си, съ когото тя си нареждала разни игри и се учили наедно“; сѣщо така и българската царица се върнала съ своята свита въ Търново [31]. Иванъ Асѣнь II останалъ заедно съ Ивана Ватаци въ Калиополъ, гдето тѣ предварително разгледали въпроса за дѣлежа на земитѣ, които бѣха вече завоювали, както и на ония, които имъ предстояло да завоюватъ. Калиополъ, който билъ превзетъ преди пристигането на Иванъ Асѣня II само отъ никейскитѣ войски, а така сѣщо и цѣлия Калиополски (сег. Галиполски) полуостровъ съ градъ Мадитъ и други градове по северо-западния брѣгъ на Мраморно море, останали за никейцитѣ вънъ отъ дѣлежа. Възъ основа на сключения вече съюзеиъ договоръ Иванъ Ватаци, като завзелъ и крепостъта Кисъ (сег. Кешанъ), прокаралъ границата на своитѣ владения на западъ до рѣката, „която повечето народъ нарича Марица“ [32], а на изтокъ — до приморския градъ Ганъ (сег. Шаркьой) и почти до крепостъта Цурулъ (сег. Чорлу), твърде важенъ стратегически пунктъ, който все още оставалъ въ ржцетѣ на латинцитѣ, но чието завоевание вече се подготвяло отъ опитния началникъ на никейския гарнизонъ въ Ганъ; въ следната година и тоя градъ преминалъ вече въ ржцетѣ на никейцитѣ. По тоя начинъ никейскиятъ императоръ, като се придържалъ о морския брѣгъ, примѣквалъ се постепенно отъ Калиополъ къмъ Босфора [33]. Какво е получилъ другиятъ съюзникъ, българскиятъ царъ Иванъ Асѣнь II, точно не се знае; у Г. Акрополита само е казано, че нему било предоставено да присѣдини къмъ владенията си „горнитѣ части отъ сѣщитѣ области, които лежали по на северъ“ [34]. Обаче земитѣ на северъ отъ Родопитѣ—Пловдивската област или бившето пловдивско херцогство — били присѣединени мирно къмъ държавата на Иванъ Асѣня II още преди Клокотнишката победа [35], следов., споредъ договора въ 1235 год. признати били за български отъ никейския императоръ всички завоювани отъ българитѣ следъ Клокотнишката победа области въ южна Тракия на югъ отъ Родопитѣ, заедно съ голѣма частъ отъ Одринската областъ.

Следъ това двамата господари съединили войскитѣ си, каквито имали подъ ржа, — твърде естествено е да се предположи, казва В. Г. Васильевски, че численото надмощие на сухопѣжнитѣ сили било на българска страна — и тогава се почнали военнитѣ действия противъ латинцитѣ, които се придружавали, споредъ Г. Акрополита, съ разорение и опустошение на земитѣ, освобождавани отъ тѣхната власть [36]. Съюзницитѣ имали за цель завоюването на Цариградъ, както това се установява отъ прибавката на Теодора Скутариота [37]. Презъ лѣтото на 1235 год. съюзната сухопѣжна войска, при която се намирили двамата царе, достигнала до самитѣ стени на столицата, които и били тогава едничката и най-надеждна защита на тоя голѣмъ и богатъ градъ. Сведенията, които притежаваме за тая обсада на Цариградъ, сѣ твърде оскъдни и противоречиви. Така, византийскиятъ историкъ съобщава следното: „И двамата тѣ се промѣкнали до самитѣ стени на Цариградъ въ туй време, когато императоръ Иванъ (де-Бриенъ) ги следилъ и гледалъ, и причинили голѣмъ страхъ на латинцитѣ и изобщо докарали работитѣ имъ до най-опасно положение. Но, понеже есенното време се изминало и настѣпила зима, императоръ Иванъ и

Асѣнь, като се условили помежду си относно своите работи, отишли си — единият на изтокъ, а другият — въ своята българска страна” [38].

По-подробно изложение на работите намираме въ писмото на папа Григория IX отъ 16. декемврий 1235 год., въ което той подканялъ маджарския кралъ Бела IV (1235—1270) да се притече на помощъ на латинския императоръ. Въ писмото се разправя, че Ватаци и Асѣнь, двама схизматици, които недавно били сключили помежду си съюзъ на нечестието, нападнали съ голѣмо грѣцко опълчение (*cum magna Grecorum multitudine*) въ земята на благочестивия императоръ Ивана де-Бриень, превзели Калиополъ, гдето по най-жестокъ начинъ изклали всички жители, безъ да пощадятъ нито полъ, нито възраст, и че после съ голѣма сила обсадили Цариградъ, който тѣ щѣли да превзематъ, ако да не била дошла помощъ свихе; латинския императоръ ужъ ималъ не повече отъ 160 рицари, а грѣцитѣ — до 48 военни отдѣлни отреди; но при все това, въ станалото сражение надвили франкитѣ, предвождани отъ императора; само три грѣцки отреди успѣли да се спасятъ съ бѣгство; отъ другитѣ една частъ станала жертва на меча, други пъкъ попаднали въ пленъ и били затворени въ цариградскитѣ тъмници. По-нататкъ отъ сжщото папско писмо узнаваме, че едновременно съ нападението по сухо действувала и грѣцката флота; въ сжщия моментъ, когато победителитѣ, които успѣли да се върнатъ въ града, били заети въ преследването на неприятелитѣ, предъ Цариградъ се появили 24 неприятелски кораби, и екипажътъ на нѣкои отъ тѣхъ излѣзълъ на брѣга и се опиталъ да произведе пожаръ и следъ това да започнатъ разграбването на града; но Богъ ги предалъ въ ржцетѣ на цариградскитѣ граждани; всичкитѣ кораби били изловени, и само малцина отъ пристигналитѣ на тѣхъ хора успѣли да се спасятъ въ близкитѣ убѣжища [39].

Твърде сходенъ съ папския разказъ ни е оставиъ и съвременниятъ поетъ-историкъ Филипъ Мускъ или Мускесъ, епископъ на гр. Турне въ Фландрия, въ своята любопитна, написана въ римувани стихове хроника [40]. „Той осжда преди всичко действията на Ивана де-Бриень, който билъ избранъ за императоръ, тъкмо за да поправи работитѣ на империята. Минали се нѣколко години, презъ които нѣмало нито война, нито миръ; по тоя начинъ той изгубилъ почти цѣлата си земя, затова пъкъ запазилъ своето злато и своитѣ пари; той разпусналъ наемнитѣ военни хора, които си отишли или въ родината си, или пъкъ на други мѣста; една частъ отъ тѣхъ отишли въ Влахия, т. е. при Иванъ Асѣня. Между това, повдигнали се Ватаци и царъ Асѣнь, Михаилъ (*sic*) и кумани, а сжщо и всѣкакви власи. Въ стотини и хиляди тѣ дошли да обсаждатъ кралъ Ивана (де-Бриень); не се е родилъ човѣкътъ, който би билъ способенъ да преброи враговетѣ и да съобщи тѣхния брой. Когато кралъ Иванъ узналъ за това, той свикалъ своитѣ войници, доколкото можалъ; събрали се не повече отъ 16 десетъци рицари, при тѣхъ и орженосцитѣ имъ, а сжщо и единъ отредъ конни сержанти, твърде, наистина, малко, но затова пъкъ напълно предани. Отъ мѣстното грѣцко население било отнето оржието и раздадено на надеждни хора, принадлежащи на латинската колония, основана отдавна отъ венецианцитѣ, а следъ 1204 г., разбира се, подкрепена отъ разни пришелци, търговци, занаятчии и слуги, които придружавали баронитѣ и латинското духовенство; образуванъ билъ пеши воененъ отредъ, който билъ длъженъ да наблюдава за вътрешнитѣ грѣцки квартали. Съ това рицарско опълчение, раздѣлено на три отреда, кралъ Иванъ излѣзълъ противъ враговетѣ отвънъ градскитѣ стени; българския царъ Асѣнь ималъ такива отреди 45. Но три

отреда надвили на 45; нито Хекторъ, нито Роландъ, нито Ожье, нито дори храбриятъ Иуда Маккавей не сж показали по-голѣма храбростъ, отколкото кралъ Иванъ въ него день; отъ разбититъ неприятелски опълчения спасили се така сжщо само три отреда, предводителствувани отъ царетъ Асѣня и Ватаци”.

„Така се свършила работата по сухо, а между това гърцитъ имали още другъ планъ и смѣтка. Тъ се надѣвали на съдействие откъмъ съотечественицитъ си въ града, които лесно биха се разправили, както изглеждало, съ оставената за наблюдение малка пехотна сила. Въ сжщото време, когато ставало сражението отвънъ сухопътнитъ градски стени, повече отъ 300 кораби, добре екипирани, пристигнали на брѣга (на Мраморно море), по-долу отъ приморскитъ стени, гдето тѣ мислѣли да подадатъ ржка на своитъ гърчуля и турча, и сетне или да завладѣятъ стенитъ, или пъкъ да ги подпалятъ. Латинцитъ, обаче, които останали въ града, като видѣли, че работитъ на тѣхнитъ господари по сухо отивали добре, сами се нахвърлили върху грѣцкитъ кораби, съ надежда да се нагрябятъ съ плячка, — тукъ имало хора отъ всѣко съсловие и занаятъ, — и при все това тѣ действували дотолкова успѣшно, че заробили много хора и много имотъ на грѣцкитъ кораби. Авторътъ на френската хроника вижда въ това знакъ на особена божия закрила и помощъ, гдето оставениятъ самъ на себе си градъ се запазилъ спокоенъ и неподвиженъ, още повече, че дори и гарнизонътъ на крепостъта, щомъ чулъ за поражението на Асѣня и за пожара при приморскитъ стени, излѣзълъ навънъ; доколкото може да се разбере отъ думитъ на автора, тоя гарнизонъ потеглилъ тъкмо къмъ приморскитъ стени и тукъ той се срещналъ съ обѣрнатитъ на бѣгъ гърци; грамадно число отъ тѣхъ били едни убити, а други били взети въ пленъ”. Така, споредъ Мускеса, билъ избавенъ Цариградъ отъ враговетъ. За тая българско-ромейска обсада се разказва още въ венецианскитъ хроники, въ които се възхваляватъ подвизитъ на капитанитъ отъ венецианската флота, но тѣ нѣматъ за насъ никакво значение, затова тукъ не ги съобщаваме [41].

Отъ всички западни съобщения се види ясно, че коалицията на двамата съседни на латинската империя господари заедно съ солунския деспотъ, произвела силно впечатление и донейде и опасени на западъ за сжществуването на самата империя, а това показва, доколко тая коалиция е имала сериозенъ характеръ. Но отъ всички най-заинтересуванъ се оказва пакъ папата и той най-много се страхувалъ. При всичко, че той възхваля въ писмото си успѣхитъ на императоръ Ивана де-Бриенъ възъ основа на сведения, получени, несъмнено, отъ Цариградъ, все пакъ личи, че поражението, което потърпѣли при Цариградъ, споредъ папата и Мускеса, Иванъ Асѣня и Иванъ Ватаци, все още не е имало решителенъ характеръ. Вече самата целъ на писмото до маджарския кралъ говори, че Цариградъ продължавалъ да се заплашва все още съ голѣма опасностъ отъ страна на съюзницитъ, които не само се готвѣли да повторятъ нападението съ по-голѣми сили, но дори не снели и обсадата [42]. Предъ видъ на ясното известие на Георги Акрополита, че българскиятъ царъ и никейскиятъ императоръ се оттеглили отъ стенитъ на Цариградъ заедно съ настѣпването на зимата, трѣба, да се мисли за блокадата само откъмъ морето. Че това е било наистина така, се види отъ съобщението на абатъ Алберика, че тъкмо въ 1236 год. Жофруа Вилардуенъ, морейскиятъ владѣтель, като искалъ да помогне на императора, съ 120 кораби си пробилъ пжтъ въ Мраморно море презъ грѣцката флота отъ 300 кораби и 15 отъ тѣхъ сполучилъ да

потопи [43]. Обаче и тоя път Цариградъ уцѣлѣлъ и превземането му отъ никейцитѣ било отложено за дълго време.

Оттеглянето на Иванъ Асѣня II въ Търново въ началото на зимата 1235 год. отъ стенитѣ на Цариградъ не се оказало само временно, както се предполагало при разставането на двамата господари. Г. Акрополитъ съобщава, че Иванъ Асѣнь II „скоро почналъ да се разкайва въ съюза си съ императора“ (никейски), и работата дошла до тамъ, че той „почналъ да търси срѣдства, за да отнеме дъщеря си отъ съпруга ѝ Теодора и да я ожени за друго нѣкого“. Отъ тия думи на византийския историкъ става ясно, че между Иванъ Асѣня II и Ивана Ватаци настѣпилъ разрывъ, чиито причини трѣба да се търсятъ, споредъ сѣщия историкъ, въ това, че Иванъ Асѣнь II „се твърде много страхувалъ отъ това, дето работитѣ на ромеитѣ се измѣнили на добро, защото той владѣлъ народъ, който отдавна билъ подчиненъ на ромеитѣ“ [44]. Отъ това обяснение на Акрополита, наистина, би могло да се предположи, че успѣхитѣ и засилването на никейския императоръ сѣ предизвикали между грѣцкото население въ българскитѣ владения, ако не нѣкои вълнения, то поне известно тежнение къмъ Никея, което е било, разбира се, въ вреда на Иванъ-Асѣневитѣ интереси и което собствено го е плашило. Обаче, истинскитѣ причини трѣба да се търсятъ въ общото течение на политическитѣ работи въ юго-източна Европа.

Ние видѣхме, какво силно впечатление произвела на западъ православната коалиция противъ католическата империя, доколко присърдце папата се отнесълъ къмъ критичното положение на латинцитѣ и колко враждебно къмъ самата коалиция. Григорий IX се обърналъ, както се показва, презъ декемврий 1235 год. съ писмо до маджарския кралъ, като го подканялъ да помогне на латинския императоръ срещу двамата схизматици. Иванъ Асѣнь II не е могълъ да не предвижда, че това, което тъкмѣлъ папата, е насочено изключително противъ него, тъй като маджарскиятъ кралъ е стоялъ задъ гърба му и съ едно нахлуване въ северо-западнитѣ области на царството му би го принудилъ да се откаже отъ съюза съ Ивана Ватаци. Но папата действувалъ противъ Ивана Асѣня не само съ косвени срѣдства, но и съ прави, непосредни. Ние не знаемъ, дали сношенията между римската курия и търновския дворъ сѣ били възобновени, но известно е, че папа Григорий IX съ писмо настойчиво увещавалъ Иванъ Асѣня II да се отдрѣпне отъ съюза си съ Ивана Ватаци и да се откаже отъ враждебността си къмъ латинцитѣ; въ противенъ случай той постановявалъ, щото, ако той (Ив. Асѣнь) не вземѣлъ подъ внимание неговитѣ (на папата) увещания, да бѣде отлъченъ отъ църквата [45], очевидно съ сѣщата целъ, т. е. да го принуди да се откаже отъ съюза, защото не било възможно да се вдигне въ скоро време кръстоносенъ походъ противъ българския царъ. Освенъ тая буря, която се готвѣла отъ западъ, въ даденото време България се заплашвала отъ друга, много по-страшна и по-опасна, отъ изтокъ — нашествието на монголитѣ, страшнитѣ орди на които вече опустошавали източна Европа и се приближавали къмъ границитѣ на Кумания (днешно Влашко и южна Молдова) [46]. Най-сетне несполучливитѣ действия при обсадата на Цариградъ и главно пълното унищожение на никейската флота, безъ каквато за Иванъ Асѣня II било твърде ясно, че Босфорската столица не може да бѣде завладѣна, показали на българския царъ, че по-нататъшнитѣ военни действия противъ латинската столица ще бѣдатъ не само безполезни, но и вредни за държавата му, още повече когато му станало известно, че младиятъ императоръ Балдуинъ II, веднага следъ оттеглянето на съюзницитѣ отъ Цариградъ, предприелъ

пътуване по Европа, за да търси средства и да иска при разни западни дворове помощ за поддръжка на империята [47]. Всички тия обстоятелства, заедно с убеждението, че никейският император няма да му донесе никаква полза и помощ, в случай че почне борба както с западните, тъй и с източните нови страшни врагове, са били главните причини за промяната в политиката на българския цар.

Сега изстъпвала предъ него нова задача, — именно да защити своето обширно царство от опасността, която го заплашвала от северо-запад и северо-изток. За да отклони първата опасност — откъм маджарския крал, той би трябвало да търси, преди всичко, подобрене с латинския император, което би могъл лесно да постигне: доста е било само да покаже на латинците, че той е прекъснал сношенията си с никейския император и е унищожил съюза си с него. Като повод за това му послужило едно твърде сгодно събитие. Докато Иванъ Асень II подъ разни предлози отлагал изпълнението на условията, които той бе сключил с него за продължение на военните действия, в Цариград на 22. март 1237 год. се поминал главният му съперник, Иванъ де-Бриенъ. Смертта на последния развързала ръцете на българския цар. Сега Иванъ Асень II могъл да изстъпи предъ Ивана Ватаци с ясни обяснения върху причините за отказването си от съюза и да омие от себе си петното на клетвопрестъпникъ. Иванъ де-Бриенъ бил, както видяхме, оня, който му погръчил да закрепи влиянието си в Цариград, който му побъркал да тури дъщеря си на латинския престол; когато обявявал коалицията против латинците, Иванъ Асень II имал предъ вид главно да отмъсти на своя съперник и да го изгони от Цариград. Сега, обаче, тоя съперник вече не съществувал, а пък против младия император Балдуин II той нямал никакви причини да бъде враждебен; напротив, Балдуин II сега се представял отъ Иванъ Асень като такъв, който в свое време не само не е могъл да му погръчи, но дори се съгласил да изпълни желанието му. Това са били същинските причини за настаналото разногласие между българския цар и никейския император и за унищожението на православната коалиция.

Що се отнася до какви-си лични недоразумения между двамата съюзници, то те надали са съществували почти до край. Това се доказва с обстоятелствата, които придружавали окончателния разрыв между двамата господари. Г. Акрополитъ разказва, че за да скъса съюза си с Ивана Ватаци, Иванъ Асень II „измислил предлог, както изглежда благовиден, макаръ кроежът му да не се укрива от опитни хора“. Той изпратил пратеници при никейския император и императрица да им кажат, че той сам и неговата съпруга имат намърение да дойдат в Одрин, гдето те биха желали да се видят с своята дъщеря и да я разцелуват като родители, и че щом сторят това, веднага ще я изпратят обратно при свекъра и свекървата ѝ. Споредъ думите на византийския историкъ, императоръ Иванъ Ватаци и императрица Ирина твърде добре виждали тукъ измама и разбирали ясно замислието, но все пакъ изпратили при Иванъ Асень дъщеря му, като заповѣдали да му кажат, че ако той я раздели от законния ѝ съпругъ, то има Богъ, който всичко види и наказва ония, които престъпват клетвите и разкъсват съюзите, сключени предъ лицето божие. Но въпреки всички тия предупреждения и заплахи Иванъ Асень II не се побоял да изпълни своя планъ. Той изпратил назад цѣлата свита, която придружавала дъщеря му, а самъ, заедно с последната, потеглил обратно презъ Стара-планина

и се върналъ въ Търново. При това Г. Акрополитъ ни рисува следната интересна сцена. Когато дъщерята на българския царъ заплакала и започнала да изказва незадоволство поради раздѣлата съ свекърва си, императрица Ирина, и съ съпруга си, Иванъ Асѣнь II, разказвали, като я турилъ да седне на седлото предъ себе си, почналъ да и нанася плесници по лицето, като сърдито я мѣмрѣлъ и силно заплашвалъ, че ако тя мълчаливо не се покори на волята му, то той жестоко ще я накаже [48]. Доколко тия подробности сж вѣрни, ние не знаемъ; обаче самиятъ фактъ — отвещането на Елена въ Търново, женитбата на която съ сина на Ивана Ватаци била външната връзка и видимиятъ знакъ на съюзнитѣ отношения между българския царъ и никейския императоръ, — билъ достатъченъ за Иванъ Асѣня II, за да покаже, отъ една страна, на никейцитѣ, че той скжсва всички политически сношения съ тѣхъ, а, отъ друга, — на латинцитѣ, че вече престава да бжде тѣхенъ врагъ.

Бележки

1. Вж. В. Н. Златарски, Боянскиятъ надписъ. Годишникъ на Соф. Унив. Ист.-фил. ф., кн. XXXI, 10. София 1935, стр. 14—16.
2. П. Никовъ, Сждбата на северозападнитѣ български земи и пр., п. т., стр. 129—130.
3. D'Ohsson, Histoire des Mongols depuis Tschingizchan jusqu'à Timour-Beg ou Tamerlan. Amsterdam 1834, vol. I, pp. 627—628: Au milieu du printemps (1240) les princes franchirent les monts pour entrer dans le pays des Boulares et des Baschguirdes. Orda, qui marchait sur la droite, ayant passé par le pays d'Ilaoute vit venir a sa rencontre Bezerenbam avec une armée; ce dernier fut battu. Cadan et Bourri, s'étant dirigés contre les Sassans, les vainquirent à la suite de trois combats. Boudjek traversa les montagnes de ce pays pour entrer dans le Cara-Oulag, défit les peuples Oulag, passa les monts, et entra dans le pays de Mischelav où il battit l'ennemi qui l'attendait. — Cp. Aurélien Sacerdoteanu, Guillaume de Rubrouk et les Roumains au milieu du XIII-e siècle. Mélanges de l'Ecole roumaine en France. 1929, II-e partie. Paris 1929, p. 328.
4. Alexandre A. C. Sturdza, La Terre et la Race Roumaines. Parls 1904, p. 260.
5. Вж. A. Sturdza, op. c, p. 243.
6. A. Theiner, Monum. Hungar., I, pp. 208—209. — A. Sacerdoteanu, op. c., p. 331: *damus et conferimus. . . totam terram de Zeurino cum alpihus ad ipsam pertinentibus et aliis attinentibus omnibus pariter cum kenazatibus Ioannis et Farcasli usque ad fluvium Olth, excepta terra kenazatus Lyrtioy waivode, quam Olatis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt.* Тукъ собственото име Lyrtioy се чете отъ едни Lynioy, а други го обръщатъ въ Lytuon, защото въ сжщия документъ се говори за terra Lytua. Самото мѣсто гласи: *concedimus etiam quod medietatem omnium proventuum et utilitatum, que ab Olatis terram Lytua habitantibus, excepta terra Harszoc cum pertinentibus suis, Regi colligentur, domus hospotalis percipiat antedicta.* Отъ тия думи ясно става, че terra Lytua ще трѣба да се търси нейде недалечъ отъ terra Harszoc или Hatzeg, а последната се намирала въ Карпатитѣ наредъ съ Фагарашъ и Алмашъ, но не и въ Олтения, гдето я търсятъ и поставятъ ромънскитѣ историци, безъ да обърнатъ внимание на истинското ѝ географско мѣсто. Следов., измѣнението Лиртиой или Линиой съ Lytuon се явява съвсемъ произволно, защото ако terra Lytua и kenazatus или воеводството на Лиртиоя бѣха едно и сжщо нѣшо, то въ папската грамота не щѣха да бждатъ отдѣлно поставени. Сжщо така не може Lyrtioy да се идентифицира и съ Litean Voda въ грамотата отъ 1288 год., защото тоя е билъ воевода на terra Lytua, която, както се каза, се намирала не въ Олтения, а въ Карпатитѣ, т. е. на маджарска територия, и затова той възставалъ противъ маджарския кралъ, за да се откаже да плаща данъкъ и отвоюва поне

васална независимост, но несполучливо; оттука и братът на тоя Litean Voda, Barbat, билъ сѣщо воевода на Lytua, а не и братъ и наследникъ на Лиртиоя (вж. A. Sturdza, op. c., p. 266). Що се отнася до самото име Lyrtioy или Lynioy, то ние виждаме въ него, както и нѣкои ромънски историци, изопаченото бѣлгарско име Литовой (вж. Strategicon Cecaumeni, edit. Wassilievsky et Ernstedt, p. 28,9—ts, § 75. — В. Н. Златарски, История на бѣлгарската държава, т. II, стр. 58).

7. A. Sacerdoŕeanu, ib., p. 331: ad hoc contulimus... a fluvio Olth et Alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus, quae de terra Zeurino superius sunt expressae, excepta terra Szenoslai vaivode Olutorum quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt, sub eisdem conditionibus per omnia, quae de terra Lytua sunt superius ordinatae.

8. Recueil de voyages et de mémoires, publié par la Société de Géographie de Paris. Paris 1839, t. IV, p. 216: ...Blakia que est terra Assani, et minor Bulgaria usque in Sclavonia (ср. сѣщо тукъ подолу); p. 263: Ipse enim est in itinere christianorum, scilicet Rutenorum, Blacorum, Buigarorum minoris Bulgariae, Solgainorum etc.; p. 274: De illa enim Majori Bulgaria venerunt illi Bulgari qui sunt ultra Danubium prope Constantinopolom. Et juxta Pascutur sunt Illiac quod idem est quod Blac, sed B nesciunt Tartari sonare, a quibus venerunt illi, qui sunt in terra Assani. Ср. A. Sacerdoŕeanu, op. c., pp. 318, 321, 322—323.

9. Вж. A. Sacerdoŕeanu, op. c., pp. 250—261.

10. A. Theiner, ib., p. 131.

11. Ibidem, p. 124.

12. Acropolita, ib., pp. 45, (3) — 46, (11); pp. 47, (4) — 48, (14). — К. Норф, п. т., стр. 253, кол. 2. — В. Г. Васильевскій, Обновленіе и пр., п. т., стр. 206—207.

13. Acropolita, ib., pp. 48, (24) — 49, (3): πρεσβεῖαν γούν στέλλει ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸν τῶν Βουλγάρων ἀρχοντα τὸν Ἀσάν, καὶ μνηστεύς τῶν παίδων μνημοκεθεῖ κτλ.

14. Nic. Gregoras, ed. Bon., vol. I, p. 29, (15-22).

15. Marino Sanuto, ib., II, p. 73: Ex praemissis autem Exagorarum Imperator quam plurimum provocatus filiam suam in conjugem dedit Imperatori Graecorum partim Orientis. — Danduli Chron., Murator. XII, p. 350: Imperator del Zagora Ioanni Vatacio, qui se in Acolino (?) colligeret, scribit, ut secum parentelam faciat et Latinos à parte Orientali invadat, et ipse idem faciat à parte occidua. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 208.

16. Acropolita, ib., p. 48, (15-19).

17. Mansi, Concilia, XXIII, p. 294: Considerantes ergo terram desolatam timuimus periculum, quia in medio immicorum terra illa sita est. Arsanus rex Bachtrorum ab Aquilone, Vatacius ab Oriente et meridie, Suanuel (вм. Manuel) circumdat eam ab Occidente. — Вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 207 и бел. 2.

18. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 208.

19. Че въ даденото време сѣ били тъкмо тия източни патриарси, вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 209—210, а това ясно показва, че приведениятъ въ бѣлгарския Синодикъ разказъ за „обновленіе патрїарьшества бѣлгарьскаго цртва“ (вж. Синодикъ царя Борила, изд. М. Г. Попруженко, стр. 84—87), е автентиченъ и само по форма е съкратенъ споредъ изискванията на самия паметникъ; сѣщността, обаче, на самото събитие е запазена и поради това едва ли може да се съмняваме въ неговата вѣрность.

20. Вж. Синодикъ царя Борила, п. т., стр. 85—86.

21. Споредъ Никифора Григора, Елена се намирала тогава въ десетата си година, а Теодоръ не билъ достигналъ още съвършеностъ (ib., p. 30, (1-3)).

22. G. Acropolita, ib., p. 50, (9-25). — N. Gregoras, ib., pp. 29, (24) — 30, (6). — Cp. Albericus, ib., p. 938: . . . Vastachius et Alsanus duo reges potentissimi, quo erant invicem adversarii, facta pace inter se, ita quod filius Vastachii filiam debet habere Alsani, Con-polim obsident.

23. Acropolita, ib., pp. 50, (25) — 51, (3):

τότε καὶ ὁ Τρινόβου ἀρχιερεὺς, ὑπὸ
τὸν Κωνσταντινουπόλεως τελῶν, αὐτονομίᾳ τετίμηται καὶ πατριάρχης ἀναγορευέσθαι
κέκριται βασιλικῷ καὶ συνοδικῷ τῷ θεσπισματι, χάριτας τῶν προυχόντων ἀποτινύντων
τῷ Βουλγάρων ἄρχοντι Ἀσάν τοῦ κήδους ἕνεκα καὶ τῆς φιλίας.

Въ прибавкитъ на Теодора Скутариотъ следъ последната дума се чете:

καὶ πρὸς τούτοις δι
ὕπέσχετο αὐτὸς οὗτος (Ἀσάν) τὰ δυνατὰ οἱ συνάρασθαι τῷ βασιλεῖ εἰς τὴν τῆς Κων-
σταντινουπόλεως ἐλευθερίαν

(ibidem, p. 283, (7-9)), т. е. „и свърхъ това самъ той (Асѣнь) обещалъ да присъедини къмъ императора възможното за освобождение на Цариградъ”.

24. N. Gregoras, ib., p. 30, (3-6):

τηνικαῦτα δὲ καὶ ὁ τοῦ Τερνόβου ἐπίσ-
κοπος αὐτονομίαν λαμβάνει διηγεκῇ, τῷ τέως ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς πρώτης
τελῶν Ἰουστινιανῆς, διὰ τὴν τοῦ ἔθνους ἐκείθεν ἀρχαίαν συγγένειαν.

Съ израза „на тамошния народъ” Григора, очевидно, е искалъ да каже, не че българитъ отъ Северна България сж представляли отдѣленъ народъ отъ българитъ въ Македония и изобщо въ западнитъ български земи, които тогава се намирали подъ духовната власть на охридския архиепископъ, но че тѣ въ старина, презъ първото българско царство, сж били „отъ единъ общъ произходъ”, т. е. еднитъ и другитъ сж били единъ народъ и сж образували една държава и една църква.

25. Ephraemius, ed. Bon., p. 329, vers. 8182—86, въ своята хроника пише по тоя въпросъ следното:

τῷ τηνικαῦτα ποιμενάρχῃς Τρινόβου,	θεσπισματί τε τοῦ κρατοῦντος Αὐσόνων
τῷ Βουλγαρίᾳς ὑποκειμένος θρόνῳ,	τιμὴν πατριάρχου γε καὶ κλήσιν ἔχειν,
οὐκ οἶδ' ὅπως κέκριτο συνόδου κρίσει	κήδους τινόντων τῶν κρατούντων οἱ χάριν,

т. е. „тогавашниятъ търновски архипастиръ, който се подчинявалъ на българския престолъ (т. е. на охридския архиепископъ), не зная какъ, било присждено по съборно решение и по опредѣлението на авзонския владѣтель да носи (соб. има) честъта и кликата патриархъ, тъй като владѣтелите искали да му се отплатятъ за роднинството”. Това съобщение Ефремий е съставилъ по известията както на Г. Акрополита,

тъй и на Н. Григора, като от първия взелъ συνόδου κρίσει и θεοπιάσματοι τοῦ κρατοῦντος Αὐσόνων, а от втория — твърдението, че търновският архиепископ билъ подчиненъ на охридския тронъ. Очевидно, на Ефремия се показало нѣщо невъзможно, щото търновският архиепископъ, който още от времето на провъзгласяването на българската независимостъ въ 1185 год. не признавалъ властта на цариградския патриархъ, а отъ 1204 год. влѣзе въ уния съ римския папа, та до 1232 год. не е могълъ по никой начинъ да зависи отъ първия. Това, вѣроятно, му е било известно отъ другъ изворъ, и затова той предпочелъ да усвои известието на Н. Григора.

26. Е. Голубинскій, Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей и пр., стр. 280—281.

27. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 211—212.

28. Пакъ тамъ, стр. 210.

29. Синодикъ царя Борила, п. т., стр. 86—87.

30. Нѣкои историци, основавайки се на известното послание на цариградския патриархъ Калиста (1350-54 и 1355—64) отъ декемврий 1355 год. до търновското духовенство, приематъ, че при възобновата на българската патриаршия въ 1235 год., търновският патриархъ не билъ признавъ за равноправенъ наредъ съ другитъ източни патриарси, а се намиралъ въ известна зависимостъ отъ цариградския патриархъ. Обаче това послание било написано крайно тенденциозно и противоречи на историческата истина, и затова твърденията на патриархъ Калиста по занимаващия ни тукъ въпросъ не могатъ да се приематъ за вѣрни. Подробно за това вж. тукъ на края притурката „Билъ ли е прогласениятъ въ 1235 год. търновски патриархъ зависимъ отъ цариградския?“ — Напоследъкъ пѣкъ сръбскиятъ професоръ Ст. Станоевичъ въ своята статия „Св. Сава и проглас бугарске патријаршије (Глас. CLVI (1933), стр. 171—188) излѣзе съ мнение, че св. Сава при завръщането си отъ светитъ мѣста, миналъ презъ България като посрѣдникъ по въпроса за признанието на търновския патриархъ. За несъстоятелността на тая смѣла, но недоказана хипотеза вж. Н. Радојичић, Свети Сава. Годишница Чупића, кн. XLIV (1935), стр. 16.

31. Acropolita, ib., p. 51, (4-7); p. 52, (10-13). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 215—116.

32. Acropolita, ib., p. 51, (17-18): μέχρι ποταμού, ὃν Μαρίτζαν ὁ πολὺς κατονομάζει λαός. — На друго мѣсто Акрополитъ дава следнитъ обяснения за тая рѣка, ib., p. 54, (3-8):

τὸν ποταμόν, ὃν ἡ χυδὴν ῥέουσα γλῶττα καθὼς περ ἔφημεν Μαρίτζαν κατονομάζει. Καὶ γὰρ ἔστιν ὡς ἀληθῶς Ἑβρος μέχρι καὶ τῆς Αἰνίου τὰς ἐκδρομὰς ποιούμενος καὶ κειθὲν περὶ τὸ Αἰγαῖον ἐκρέων πέλαγος· ὅτι δὲ συμβάλλουσι τούτῳ καὶ ἕτεροι ποταμοὶ καὶ μείζω ποιοῦσιν, ἐναλλάττει τοῖς παροικοῦσι καὶ τοῦνομα, т. е.

т. е. „Това е сѣщинскитъ Хебъръ, който тече чакъ до Еносъ и тамъ се втича въ Егейско море; съ него се съединяватъ и го усилватъ много други рѣки, и той мѣнява името си у разни приборѣжни жители“; на трето мѣсто, ib., p. 72, (17-19): τὸν ποταμόν Ἑβρον... Μαρίτζαν δὲ καλούμενον χωριτικὴ διαλέκτω. Ст. Младеновъ, Имената на десетъ български рѣки. СпБАк., кн. X (6) (1915), стр. 53, бел. 2, пропустналъ приведенитъ мѣста отъ Акрополита и се спира на думитъ на Г. Пахимера: ...τοῦ ἐντὸς ποταμοῦ Μαρίτζης, οὕτω πως ἐπιχωρίως λεγομένου, като ἐπιχωρίως предава съ „простонародно“, когато то значи „мѣстно“, „туземно“, т. е. отъ мѣстнитъ жители рѣката се наричала Марица, както това се потвърждава и отъ думитъ на Акрополита χωριτικῇ διαλέκτω. Оттука ясно става, че Хебъръ почналъ да се нарича Марица не отъ XIII вѣкъ, а много по-рано.

33. Acropolita, ib., p. 51, (7-26). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 216.

34. Acropolita, ib., pp. 51, (26) — 52, (1): ὁ δὲ Ἀσάν τὰ ὑπεράνω τῶν εἰρημένων χώρων καὶ πρὸς Βορράν νεύοντα ὑφ' ἐαυτὸν ἔσχε.

35. Вж. тукъ по-горе, стр. 336 сл.

36. Acropolita, ib., p. 51, (7-12). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 216.

37. Вж. тукъ по-горе, стр. 383, бел. 2.

38. Acropolita, ib., p. 52, (1-9). — Всичко, , което Г. Акрополитъ разказва за съвмѣстнитъ завоевания на двамата съюзени господари. Н. Григора отдава само на Ивана Ватаци. „Съ настѣпване на лѣтото, пише той, императорътъ обхожда тракийскитъ и македонскитъ градове; като почналъ, може да се каже, отъ самитъ врати на Византионъ (Цариградъ), той се прострѣлъ до Стримонъ (Струма) и си подчинилъ всички споменати градове още преди свършването на есенята. Като изпълнилъ по тоя начинъ всичкитъ си планове, той се завърналъ въ Никея, а войската разпусналъ за-презъ зимата по домоветъ” (ib., p. 30, (6-12)). Обаче, това известие на Н. Григора едва ли може да се приеме за вѣрно, защото то не само противоречи на условията въ предварителния договоръ между съюзницитъ въ Калиополь, но и не се сходя съ известията на други извори, както ще видимъ по-долу, за мѣстото на военнитъ действия. Очевидно, Григора е смѣсилъ нѣкое известие за по-сетнешнитъ завоевания на Ивана Ватаци вече при приемницитъ на Иванъ Асѣня II. — Вж. и В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 217.

39. Theiner, Monumenta hist. Hungariae, I, № 249, p. 140. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 217—218.

40. Chronique rimée de Philippe Mousques, publiée par Reiffenberg. Bruxelles 1838. — Понеже не можахме да имаме на рѣка тая хроника, ние предаваме сведенията на Мускеса споредъ изложението на В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 218—221.

41. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 221—223.

42. Theiner, ib., p. 140. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 223.

43. Albericus, ib., p. 938. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 223—224.

44. Acropolita, ib., p. 52, (20-26).

45. A. Theiner, Monum. hist. Hungariae, t. I, p. 144, № 255. — К. Иречекъ, Исторія Болгаръ, стр. 347, цитирайки тъкмо това писмо на Григория IX, пише: „Асѣнь, тщетно уговариваемъ папой къ унищожению союза съ Ватацесомъ, былъ отлученъ 25 мая 1236 год. въ Римъ”. Обаче въ въпросното писмо, адресирано archiepiscopis Strigoniensi et Colocensi, eorumque suffraganeis, се чете следното: Cum nobilem vlrum Assanum litteris nostris monerimus dillgenter, ut a societate Vatacii excommunicati omnino recedens ab infestatione desisteret Latinorum, mandamus, quatenus si dictus nobilis monitis nostris acquiescere non curaverit in hac parte, ipsum et omnes in hoc adiutores ac fautores ipsius excommunicare curetis, ac eos excommunicatos publice nuntiantes, faciatis usque ad satisfactionem condignam appellatione remota ab omnibus arctius evitari. Това писмо било писано въ Интерамна (въ Умбрия) на VIII Kal. Junii, т. е. на 23. май, anno decimo отъ папуването на Григория IX, т. е. на 1237 год., отъ което става ясно, че своето писмо до Иванъ Асѣня II Григорий IX е писалъ преди тая дата, може би още въ края на 1236 или началото на 1237 год. Въ горното пъкъ писмо не се споменува, че Иванъ Асѣнь е билъ отлъченъ отъ църквата, а се поставя само условие, че ако той не се

покори на папските увещания, да се откаже от съюза си с Ивана Ватаци, да бжде отлъчен заедно с своите помощници и покровители. И очевидно, Иванъ Асѣнь презъ посочената година не е билъ отлъчванъ, защото, както видѣхме, той се отказалъ отъ съюза си съ Ив. Ватаци. — Отъ К. Иречека тая грѣшка минала и у Г. Ф. Герцберга, п. т., стр. 394. — Това сѣщо приема и П. Никовъ, Изправки къмъ българската история. Изв. Истор. Д-во, кн. V (1922), стр. 68.

46. Д. Й. Иловайскій, Исторія Россіи, ч. II, 1880. стр. 371 и сл.

47. С. Норф, п. т., стр. 254. — Г. Ф. Герцбергъ, п. т., стр. 394—395.

48. Acropolita, ib., pp. 52, (26) — 53, (21).

Отношенията на Иванъ Асѣня II къмъ съседнитѣ държави презъ последнитѣ години отъ царуването му

Следъ като унищожилъ съюза си съ Никея, Иванъ Асѣнь II побързалъ да подобри отношенията съ двамата си непосредствени съседи — съ маджарския кралъ и латинския императоръ, което той би могълъ да достигне само при съдействието и посрѣдничеството на папата. И наистина, той още въ сѣщата 1237 год., може би, веднага следъ смъртъта на Ивана де-Бриень, се обърналъ къмъ папа Григория IX съ писмо, въ което изказвалъ своята преданостъ къмъ римската църква и къмъ папския престолъ и го молилъ да изпрати при него довѣрено лице за преговори по дѣлата и положението на латинската империя [1]. Вѣроятно, сега Иванъ Асѣнь II, следъ изчезването на своя съперникъ, искалъ е отново да изстѣпи предъ папата като защитникъ и покровителъ на Балдуина II и, доколкото може да се сѣди по едно писмо, адресирано до „всички прелати въ България и Влахия“, той обещавалъ или поне обнадеждавалъ папата да съедини църквитѣ [2] и по тоя начинъ отново се домогвалъ да възстанови влиянието си въ Цариградъ. Папа Григорий IX не се забавилъ да изпрати при Иванъ Асѣня епископитѣ перуджийски и бивши боснийски [3], като въ отговора си му обещавалъ пълно прощение на грѣховетѣ му, ако той само избави латинската империя отъ нейното стѣснено и тежко положение [4]. Резултатътъ отъ тия преговори билъ не само сближението му, но и съюзътъ му съ латинския императоръ противъ никейцитѣ, въ което много му помогнало почналото се тогава преселение на куманитѣ. Нападнати отъ татаритѣ, които съ голѣма сила се движели на западъ, куманитѣ, за да избѣгнатъ неприятелския мечъ, впуснали се да търсятъ спасение въ държавата на Иванъ Асѣня II. „Като преплували Дунава на надути кожи, разказва Г. Акрополитъ, ако това и да не се допадало на българитѣ, защото били много хиляди заедно съ жени и деца, куманитѣ завзели областъта Македония; едни разпънали шатритѣ си около Хебъръ и по равнинитѣ тамъ лежащи, а други — по долното течение на тая рѣка, която се нарича Марица“ [5], т. е. куманитѣ се поселили въ днешна южна Тракия, въ Одринско. Тѣ дотолкова ограбили и въ кѣсо време опустошили Македония, че я обърнали, споредъ Акрополита, както казва пословицата, въ скитска пустиня, като успѣли да завзематъ нѣкои укрепени градове; съ пленницитѣ се отнасяли твърде жестоко: продавали ги въ голѣмитѣ градове, като, напр., въ Одринъ, Димотика, Виза, Калиополь и др., и останало само това, което било заобиколено съ непристъпни стени и се пазѣло отъ множество жители“ [6].

Едвали трѣба да се мисли, че посоката на това страшно нашествие е била случайна. Нѣма съмнение, че Иванъ Асѣнь II, като е искалъ, едно, да се избави отъ тая сганъ и, друго, да я употреби за охрана на държавата си откъмъ юго-източнитѣ си съседи, далъ имъ мѣсто за поселение на южнитѣ граници на царството, за да служатъ като стража и страшилище както за латинци, тъй и за никейци, и имъ предоставилъ пълна свобода въ действията спрямо съседнитѣ тѣмъ владения. И Иванъ Асѣнь II не се излъгалъ въ смѣткитѣ си. Изплашени отъ опустошителното нашествие на дивитѣ кумани, латинцитѣ, за да предпазятъ и тъй разоренитѣ си владения около Цариградъ, по настояването, очевидно, на папата, който въ това време се намиралъ въ приятелски отношения съ българския царь, се обърнали къмъ последния съ предложение за съюзъ, едно, защото само чрезъ него тѣ сж могли да иматъ влияние върху куманитѣ, и, друго, защото съ това тѣ искали да загладятъ по-раншната си вѣроломна постѣпка (въ 1229 год.). Иванъ Асѣнь II собствено това и чакалъ: той приелъ на драго сърдце предложението на латинския императоръ и сключилъ съ него миръ и съюзъ, чрезъ което му се възвръщала възможността да прокара отново влиянието си въ Цариградъ. Целта на тоя съюзъ била: незабавно съ помощта на куманитѣ отново да изгонятъ никейцитѣ отъ Европа. Съюзницитѣ, наистина, сполучили съ разни подарѣци и обещания да привлѣкатъ къмъ себе си куманитѣ и въ скоро време била организирана грамадна и добре въоръжена армия, състояща отъ българи, кумани и латинци. Първиятъ ударъ билъ насоченъ противъ гр. Цурулъ (сег. Чорлу), който се намиралъ още отъ 1235 год. въ рѣцетъ на никейцитѣ и билъ единъ отъ най-главнитѣ стратегически пунктове около столицата, отгдето никейцитѣ, поддържани отъ мѣстното ромейско население, винаги сж могли да държатъ цариградския императоръ на щрекъ и да пакостятъ на латинцитѣ въ всѣко едно предприятие противъ тѣхъ. Съюзнитѣ войски въ края на лѣтото или въ началото на есенъта на 1237 год. се явили подъ тази крепостъ и я обсадили. „Иванъ Асѣнь лично присѣствувалъ тукъ съ много хиляди скитски и български войски и съ италиански машини“, забелязва Г. Акрополитъ. Иванъ Ватаци се намиралъ въ голѣмо затруднение, защото добре разбиралъ, че ако изпусне тая първокласна крепостъ на полуострова, ще изгуби всичкитѣ си други владения въ Европа. Затова били взети усиленни мѣрки за издържането на обсадата и отблъсване на враговетѣ. Началникътъ на цурулския гарнизонъ, Никифоръ Тарханиотъ, умѣло посрещналъ многобройнитѣ неприятелски войски и юнашки отблъсвалъ всѣки опитъ на неприятеля да завладѣе крепостта [7]. Но Цурулъ едвали би издържалъ обсадата докрай, защото не получавалъ никаква помощъ отъ Никея, ако не се бѣ случило едно обстоятелство, на което собствено се дължало спасението на града — безвременното отстъпване на българския царь.

Докато траяла обсадата, споредъ думитѣ на Г. Акрополита, неочаквано дошло известие отъ Търново, че царица Анна (Мария) Маджарска и едно дете на Иванъ Асѣня II отъ нея [8], а сжщо и търновскиятъ патриархъ умрѣли отъ нѣкаква епидемическа болестъ. „Като виждалъ въ това, забелязва византийскиятъ историкъ, знакъ на божия гнѣвъ, Иванъ Асѣнь II изгорилъ своитѣ стенобойни машини и, колкото било възможно скоро, заминалъ за Търново“. Заедно съ българския царь отстѣпили и куманитѣ; латинцитѣ, оставени сами, като не се полагали на своитѣ незначителни сили, снели обсадата и се оттеглили въ Цариградъ [9]. По тоя начинъ Цурулъ билъ спасенъ и войната съ никейцитѣ прекратена. Обаче, надали трѣба да се мисли, че Иванъ Асѣнь II нарушилъ съюза си съ латинцитѣ и отстѣпилъ отъ Цурулъ, подбужданъ само отъ едно благочестие

и отъ страхъ предъ божия гнѣвъ; несъмнено, тукъ е имало и други причини много по-важни за Иванъ Асѣня II, защото веднага следъ оттеглянето си отъ Цурулъ той измѣнилъ политиката си въ полза на православнитѣ си съседи. Какви сж били тия причини, точно засега не може да се опредѣли; но, вѣроятно, тѣ трѣба да се търсятъ пакъ въ бързитѣ завоевания на страшнитѣ татари, които вече опустошавали и завоювали южна Русия и се приближавали до границитѣ на българското царство. Като виждалъ, че съюзътъ му съ латинцитѣ не ще му бжде полезенъ съ нищо въ предстоящата му борба съ новитѣ азиатски завоеватели, Иванъ Асѣнь II, за да се осигури съ безопасностъ откъмъ никейцитѣ, побързалъ да възобнови предишния миръ и съюзъ съ никейския императоръ. Споредъ думитѣ на Г. Акрополита, Иванъ Асѣнь II, следъ постигналото го нещастие, като виждалъ въ него божие наказание за нарушението на предишнитѣ клетви и за разлжката на дъщеря си съ законния ѝ съпругъ Теодора, разкаялъ се и изпратилъ при никейския императоръ пратеници, чрезъ които той обвинявалъ себе си въ това безсрамно дѣло, като молилъ да се възстанови предишния съюзъ и да му се прости по-раншната постжпка. Иванъ Ватаци, като съзнавалъ всичката полза отъ приятелството си съ българския царъ, а особено въ дадения моментъ, когато работитѣ на латинската империя отново взели опасна за него посока, на драго сърдце приелъ пратеницитѣ на Ивана Асѣня II, безъ никакви разговори и уговорки потвърдилъ предишнитѣ клетви и съюзъ и дори изявилъ, заедно съ императрицата, готовностъ да приематъ обратно дъщеря му Елена пакъ за съпруга на своя синъ. Поради това, последната била отново изпратена при свекъра и мжжа си, и по тоя начинъ „мирътъ между българи и ромеи билъ възстановенъ“, завършва Г. Акрополитъ [10]. Впрочемъ, той на друго мѣсто по тоя поводъ пише: „Макаръ императорътъ и да сключилъ пакъ съюзъ съ Асѣня и се съединилъ съ него чрезъ роднински връзки, но Асѣнь не твърде точно спазвалъ клетвенитѣ договори: той билъ готовъ да ги наруши при най-малката изгода. Изобщо, той само на видъ и лицемѣрно показвалъ обичъ и изпълнявалъ приятелскитѣ задлъжения“ [11]. Възобновата на съюза съ никейския императоръ се отнася къмъ последнитѣ месеци на 1237 год. [12]. Тая постжпка на българския царъ произвела твърде лошо впечатление на западъ, а отъ нея най-много се почувствувалъ оскърбенъ пакъ папата, който сега се убедилъ въ неискреното разположение на българския царъ къмъ католицизма и намислилъ да накаже Иванъ Асѣня II. Още презъ януарий 1238 год. Григорий IX изпратилъ писмо до маджарския кралъ Бела IV (1235—1270), въ което той най-настойчиво искалъ отъ последния да предприеме кръстоносенъ походъ противъ българския царъ, защото царъ Иванъ Асѣнь се оказалъ вѣроломненъ и, като отстѣпилъ отъ единството на църквата и се отказалъ да принадлежи къмъ стадото на апостолъ Петра, приема въ своята земя и защитава еретицитѣ, т. е. богомилитѣ, съ които, както се говорѣло, цѣлата му страна била омърсена и препълнена тогава, когато сжщиятъ папа най-усърдно ги гонѣлъ и унищожавалъ въ Босна (патарени) и Франция (албигойци). „А твоето кралство най-трогателно молимъ, пише папата на Бела IV, щото ти да възстанешъ на помощъ на твоя Христосъ, да възстанешъ за съкрушението на тоя злонравенъ и нечестивъ народъ, чрезъ който се нанасятъ много охулвания на християнското име, и така да се оградишъ съ твърда ржка и отворени гърди противъ тѣхъ, че, както облацитѣ се изгонватъ предъ лицето ти отъ северния вѣтъръ, така и ти да поведешъ нататъкъ осветенитѣ свише божествени опълчения противъ пагубнитѣ войски“ [13]. При това папата обещавалъ на маджарския кралъ, че никому нѣма да отстѣпи българското царство, освенъ само нему [14]. Бела IV, обаче, представилъ на папата следнитѣ условия: „Ние искаме, пише той, щото легатската длъжностъ въ земята на

Асѣня да не се предоставя другиму, освенъ намъ; да имаме власть да разграничаваме епархиитѣ, да разпредѣляме църковнитѣ енории и да назначаваме тамъ епископи съ съгласието на прелатитѣ и духовенството, както това бѣ предоставено на блаженной памяти нашия предшественикъ св. Стефана”. Освенъ това маджарскиятъ кралъ искалъ отъ папата да не се позволява никому да напада и завзема българското царство, освенъ на оногова, комуто той позволи [15]. Папа Григорий IX отговорилъ утвърдително на всичк тия искания [16], и Бела IV се съгласилъ да приеме предложението му. Между това, работата, неизвестно по какви причини, се забавила. Бела IV, като не се облѣгалъ само на своитѣ сили, молилъ папата да убеди императоръ Балдуина II да сключи съюзъ съ него противъ българския царъ. И наистина, папата писалъ на латинския императоръ, щото той, заради собственото си спасение, въпрѣки клетвата, дадена на Иванъ Асѣня, да се съедини съ кръстоносцитѣ противъ него [17]. Въ Цариградъ, обаче, предпочели да иматъ приятелство, отколкото война съ българитѣ и съ това парализирали действията на маджарския кралъ. Не по-малко тукъ е попрѣчило и приближаването на татаритѣ къмъ границитѣ на Маджарско, които следъ покорението на юго-западна заднепровска Русъ, се готвѣли вече да нахлуятъ въ държавата на Бела IV. По тоя начинъ тѣй усърдно проповѣдваниятъ отъ папа Григория IX кръстоносенъ походъ противъ Иванъ Асѣня II не можалъ да се състои [18].

Като наредилъ по тоя начинъ работитѣ съ Цариградъ и Никея, Иванъ Асѣнь II обърналъ погледитѣ си и къмъ другия си предишенъ съюзникъ — къмъ солунския деспотъ. Въ Солунъ все още продължавалъ да управлява братътъ на пленения въ 1230 год. Теодора Комнинъ, Мануилъ Ангелъ. Неговото управление, обаче, не вървѣло съвсемъ спокойно. Братанецътъ му Константинъ Ангелъ, незаконенъ синъ на епирския деспотъ Михаила I [19], следъ смъртта на баща си, преследванъ отъ Теодора Комнинъ, успѣлъ да избѣга отъ Солунъ, а следъ пленяването на Теодора се закрепилъ въ старата грѣцка областъ Акарнания, която останала незавзета отъ българитѣ. Той възстаналъ противъ чича си и въ 1237 год. завладѣлъ островъ Корфу и частъ отъ Епиръ противъ волята или съ съгласието на Мануила, който, може би, като не се уповавалъ на собственитѣ си сили, съгласилъ се да го признае за свой васалъ. По тоя начинъ по брѣговетѣ на Адриатическо море изникнала още една отдѣлна държавица отъ дома на Комнинитѣ, която просуществовала до 1318 год. [20]. Обаче, опасностъ заплашвала Мануила не отъ страна на братанеца му, а съвсемъ отъ друга, отгдето той, може би, най-малко е очаквалъ — отъ Търново.

Стр. 405

Относно кръстоносния походъ срещу Иван Асен II срв. *И. Дуйчев*, Приноси към историята на Иван Асеня II, стр. 168 сл. Противно на изказаното от В. Н. Златарски гледище той счита, че такъв поход действително се е състоял, и то вероятно към 1239—1240 г. (*Д. Ангелов*)

Следъ като се опиталъ да произведе при двора на Иванъ Асѣня II нѣкаква-си смута, за което билъ ослѣпенъ отъ българския царъ, пленениятъ Теодоръ Комнинъ, макаръ и да се намиралъ подъ строгъ надзоръ, успѣлъ чрезъ своитѣ хитрини и лукавства отново да разположи Иванъ Асѣня къмъ себе си и да се сдобие съ свобода. Най-вече за тая цель той използвалъ любовнитѣ отношения на българския царъ къмъ по-малката му дъщеря, която се отличавала по своята хубостъ и величествена стойка. Работата дошла до тамъ, че Иванъ Асѣнь, безъ да гледа на старостта си и на кръвното роднинство по чича ѝ, Мануила Солунски, който билъ жененъ, както се каза, за

незаконородената негова дъщеря, веднага следъ смъртта на жена си, царица Анна (Мария) Маджарска, въ 1237 год. се оженилъ за красивата Ирина, отъ която добилъ три деца: Михаилъ, Мария и Теодора (Анна ?). Това обстоятелство развързало ржцетъ на слѣпия Теодора Комнинъ, който сега намислилъ чрезъ зетя си да си възвърне солунския престолъ, като изгони отъ тамъ брата си Мануила. Той получилъ не голъма военна помощъ отъ Иванъ Асѣня II, която, впрочемъ, не му давала куражъ да влѣзе въ открита борба съ брата си, и затова решилъ съ хитростъ да изгони Мануила отъ Солунъ: той се преоблѣкълъ като просякъ и влѣзълъ тайно въ града. Тамъ той се открилъ на нѣкои свои вѣрни приятели, които билъ привлѣкълъ къмъ себе си съ разни благодеяния и разположилъ още презъ времето на своето царуване, и, като имъ разкрилъ за своитѣ намѣрения спроти брата си, сполучилъ съ тѣхна помощъ да завладѣе Солунъ съ околнитѣ градове и области. Но поради слѣпотата си, той се отказалъ отъ властта и прогласилъ за императоръ сина си Ивана, комуто далъ право да носи червени ботуши и да се подписва съ червено мастило; самъ се задоволилъ съ титлата деспотъ и си оставилъ завеждането на общественитѣ работи и правото да ржководи сина си въ управлението [21].

Следъ това Теодоръ заповѣдалъ да турятъ Мануила на една триера и да го отведатъ въ гр. Аталия на южния брѣгъ на мало-азийския полуостровъ, въ владенията на турцитѣ-селджуци, а жена му Мария Бѣлослава изпратилъ при Иванъ Асѣня. „Асѣнь, забелязва по тоя поводъ Г. Акрополитъ, билъ повече разположенъ къмъ тѣста си Теодора, отколкото къмъ зетя си Мануила, защото страстно обичалъ жена си Ирина — не по-малко, отколкото Антоний—Клеопатра” [22]. Както и да било, но Теодоръ Комнинъ умѣлъ добре да използва тая обичъ на зетя си, като въ сжщото време чрезъ това показвалъ и най-голъма преданостъ къмъ българския царъ. Мануилъ билъ приетъ твърде човѣколюбиво отъ турцитѣ-селджуци и, когато той имъ обявилъ, че има намѣрение да заmine при никейския императоръ, получилъ свободенъ пропускъ и билъ снабденъ дори съ необходимитѣ потрѣбности. Иванъ Ватаци приелъ Мануила на драго сърдце и се обещалъ да му помогне да си върне престола. Той му далъ пари и шесть кораби и, като взелъ отъ него честна дума за вѣрностъ, изпратилъ го въ Велика Влахия (северна Тесалия). Когато Мануилъ достигналъ до областта на гр. Димитриада въ Тесалия, той разпратилъ оттамъ писмено известие за пристигането си на своитѣ приятели и, като ги привлѣкълъ съ разни обещания, събралъ около себе си доста значителна войска и завоювалъ Фарсалъ, Лариса и Платамонъ съ тѣхнитѣ области. Той скоро сключилъ съюзъ съ третия си братъ Константина, който управлявалъ Тесалия отъ името на слѣпия Теодора. Но и Теодоръ не се забавилъ, благодарение на дипломатическитѣ си похвати, да се примири съ двамата си братя, а по-сетне да ги убеди да скжсатъ сношенията си съ никейския императоръ и да сключатъ настѣпателенъ и отбранителенъ съюзъ съ франкскитѣ князе на Атина, Ахайя и Евбея [23]. По тоя начинъ съперничеството между Солунъ и Никея отново изпъкнало на сцената, щомъ Теодоръ Комнинъ се завърналъ въ Солунъ. Разбира се, Иванъ Асѣнь II, за да се осигури съ безопасностъ, старалъ се да поддържа това съперничество, като въ сжщото време се намиралъ въ добри отношения както съ единия, тѣй и съ другия съперникъ.

Изобщо къмъ края на царуването си Иванъ Асѣнь II, следъ като успѣлъ да се усили и да издигне високо авторитета си дотолкова, че всѣки отъ съседитѣ му е ценилъ добре приятелството съ него, старалъ се да поддържа мира на Балканския полуостровъ, защото той е билъ най-силниятъ

господарь, който е ръководил цялата политика на европейския юго-изток. Това също се забелязва и в отношенията му към Сърбия, в която той успял, както видяхме, да закрепил своя протекторат веднага след Клокотнишката битка чрез своя зет Стефана Владислава. Но особено се заякчили тия приятелски отношения благодарение на залъганията на св. Сава, който винаги е поддържал с Иванъ Асѣня добро приятелство; от своя страна и Иванъ Асѣнь II умѣл да цени разположението на сръбския просвѣтител, който го често посещавал. Ето какво ни разказва неговото житие за последното му посещение на Търново, което е свързано с неговата смърт.

През зимата в началото на 1235 год., когато се връщал от Палестина и пристигнал в Цариград, св. Сава поискал да споходи „св. Асана царя загорскаго“. Когато продължил пътя си по море и стигнал в градъ Несебъръ (Месемврия), той го известил за пристигането си на българска територия [24]. Иванъ Асѣнь II веднага изпратил свои близки хора с коне, които да го доведат от тоя градъ, и заповѣдал да се устрои тържествена срѣща на светителя в Търново, като и самъ царьтъ съ патриархъ Иоакима излъзъл да го посрещне. Това било преди Богоявление (6. януарий с. с). Св. Сава бил приет и настанен в царския дворецъ, гдето му били отредени особени и топли стаи, а също и хора да му служатъ. Както в навечерието, тъй и в самия ден на Богоявление светительтъ взелъ участие в тържественитъ църковни служби и самъ прочелъ надъ светата купель „еже юсть кръстилница“, молитвата за освещение на водата, а също поръсилъ следъ това самия царъ и всички, които били съ него, и следъ службата обѣдвалъ наедно съ царя и патриарха. В българската столица св. Сава останал дълго време, защото царьтъ не го пушалъ поради суровата и тежка зима. Веднажъ Иванъ Асѣнь решил да отиде в планината на ловъ; но, преди да тръгне, той повикал светителя и го молил да не си отива в неговото отсъствие, но да остане до Великденъ, докато измине студената зима, а на своитъ хора заповѣдал да го слушатъ и да му доставятъ всичко, каквото пожелае.

Стр. 408.

За разкриване средновековното минало на Търново, който е бил по време на Иван Асен II един от най-значителните градски центрове, се правят, както е известно, през последните години системни археологически проучвания, които дадоха интересни и важни резултати. По-нова литература: *Н. Ангелов*, Средновековен некропол в Търново, Известия на музея в Търново, I, 1962 г., стр. 23 сл.; *същият*, Средновековният град Търново според изворите от XII—XIV в. и досегашните археологически разкопки. Известия на музея в Търново, II, 1964 г., стр. 1 сл.; *Н. Ангелов, Я. Николова*, Крепостни стени и крепостни съоръжения на средновековната българска столица Търново, Известия на музея в Търново, I, 1962 г., стр. 57 сл.; *Кр. Миятев*, Царевград Търнов, Археология, VI, 1966 г., кн. 3, стр. 17 сл.; *Н. Ангелов*, Крепостни стени и порти на хълма Царевец в град Велико Търново, Известия на музея в град Велико Търново, III, 1966 г., стр. 1 сл.; *И. Дуйчев*, Търново като политически и духовен център през късното средновековие, Археология, VIII, 1966 г., кн. 3, стр. 1 сл. Относно развитието и характера на средновековните градски средища през времето на Втората българска държава срв. *Д. Ангелов*, Към въпроса за средновековния български град, Археология, III, 1960 г., кн. 3, стр. 9 сл.; *същият*, Икономика на България, I, стр. 88 сл.; 148 сл.; *Стр. Лишев*, Българският средновековен град, София, 1970.

(Д. Ангелов)

Като получилъ благословия отъ светителя, царьтъ заминал на ловъ съ радостъ поради съгласието му да остане. Наскоро, обаче, следъ това, докато Иванъ Асѣнь билъ на ловъ, св. Сава се разболѣлъ сериозно. Понеже предчувствувалъ края на живота си, той събралъ ученицитъ си и други лица, които го придружавали в пътуването му, и, като имъ предалъ всички дарове, които носѣл отъ Палестина, Сирия, Египетъ, Вавилонъ, Азия и Цариградъ, изпратилъ ги в сръбската земя съ писмо и поздравъ до кралъ Владислава и сръбския тогава архиепископъ Арсения, а самъ съ нѣколцина само души и съ една частъ отъ свещенитъ подарѣци,

„ОДЕЖДЕ И КНИГЫ ЗЛАТОКОКАННЫИ И СКѢШТНИКЫ КАМЕНЬИИ И БИСРОМЪ ОУКРАШЕНІИ И ПРОЧЕЕ СЪСОУДЫ ЦРКОВНЫЕ“,

които той подарилъ на българската патриаршия,

**„ЕЖЕ И ДО НЫНѢ
КЪ ЧЪСТЬ БОЖІЕН ЦРКВИ И КЪ ВЪСПОМИНАНІЕ СВЕТАГО СТОЕТЪ СЪ-
БЛЮДЕМА“,**

останалъ въ Търново. Като се приготвилъ по тоя начинъ, св. Сава почналъ да се моли и да очаква, кога ще дойде последната минута.

Въ това време дошелъ при него патриархъ Иоакимъ и, като го видѣлъ на присмъртъ, попиталъ, не трѣба ли да извести царя за неговата болестъ. Но светителятъ не позволилъ и го помолилъ да го остави насаме да предаде Богу духъ. И презъ нощта на сѣщия день (14. януарий 1235 г.) той се поминалъ спокойно [25]. Патриархъ Иоакимъ заедно съ епископитъ и игуменитъ и съ началницитъ на столицата не знаели, где да погребатъ светия покойникъ, понеже той нищо за това не завещалъ. Тогава решили да известятъ царя за всичко и да го попитатъ, где да положатъ тѣлото на светителя. Иванъ Асѣнь, като чулъ за станалото, силно възнегодувалъ срещу патриарха, загдето укрилъ отъ него болестта на св. Сава, и заповѣдалъ богато и тържествено да го погребатъ въ „свояма

**РОУКОТВОРЕННОМЪ МОНАСТЫРИ КЪ ЦРКВИ СВѢТЫНХЪ И ВЕЛИКЫХЪ
М. МОУЧЕНИКЪ“**

[26]

и да раздадатъ на беднитъ много злато

„ЗѢЛО БѢ ЦАРЬ СВЕТАГО ЛЮБЛѢШЕ, СЕГО РАДИ И ПО ПРЕСТАВЛЕНІИ ЕГО СИЦЕКОУ КЪ НИМОУ ПОКАЗОВАШЕ ЛЮБОВЬ“.

Патриархътъ устроилъ най-тържествено погребение и изпълнилъ точно царската заповѣдь. Когато пъкъ Иванъ Асѣнь се върналъ отъ ловъ, той посетилъ най-първо гроба на светителя и заповѣдалъ „да изидатъ гроба му и да турятъ скѣпъ камъкъ (плоча) върху гроба и, като го покрили съ царски багъръ, поставили свѣтилници и златоковани кандила надъ гроба въ честь на светителя, за да освѣтляватъ гроба му. Такава вѣра и обичъ царьтъ показа къмъ светителя приживе и следъ смъртта му, така че всички се учудватъ и хвалятъ Бога за царевото благочестие“.

Следъ като се изминала една година [27], сръбскиятъ кралъ Владиславъ, по предложение на сръбския архиепископъ Арсения, предъ видъ на голѣмитъ заслуги на св. Сава за сръбската земя и на това, че неприлично е да остави останкитъ на светителя въ чужда земя, намислилъ да ги пренесе въ Сърбия. Той изпратилъ до тѣста си писмо съ просба да изпълни желанието му. Но Иванъ Асѣнь, като прочелъ писмото на Владислава, силно се наскърбилъ и му отговорилъ: „Ако светото тѣло на светителя би лежало безчестно и изоставено, то вие бихте имали право да го

искате, за да го погребете; но понеже светителят въ Бога е приелъ успокоение у насъ, както би било и у васъ самитъ, и въ божия църква съ голъма почитъ, както виждашъ, светото тѣло лежи, защо, прочее, причинявате трудове на светителя и на насъ, като го искате?” Съ такъвъ отговоръ царьтъ отпусналъ Владиславовитъ пратеници. Обаче, кралътъ повторилъ просбата си, като му писалъ следнитъ думи: „Ако съмъ намѣрилъ благодать предъ тебе, моя родителъ, не затваряй отъ мене бащиното благоутробие, не ме оставяй да потъвамъ въ скръбъ презъ живота си! Дай ми светитъ останки на светия мой господинъ и баща да ги пренесе въ отечеството си”. Иванъ Асѣнь се намѣрилъ въ крайно стѣснено положение, защото много му се искало да остави тѣлото на сръбския светия въ своята столица. На съвета съ патриарха и цѣлия църковенъ причтъ решено било, че ако отпуснатъ тѣлото на светителя, то цѣлиятъ градъ силно ще възнегодудва, и затова царьтъ отново отказалъ на Владислава, като го утешавалъ съ следнитъ думи: „Ако Богъ е съизволилъ светителятъ да приеме упокоение у насъ въ Христа вѣрнитъ, мога ли азъ да се противя на божията воля или да дрѣзна да разтърся гроба или светитъ мощи на светителя, па и самъ светителятъ нищо не е завещалъ за своето пренасяне? Всичко, каквото искашъ отъ мене да просишъ, не ти е възбранено, сине мой; кажи, но не ме принуждавай да давамъ това, което не ми е удобно, и ми се забранява и подобно нѣщо ми се забранява и отъ патриархъ, и отъ велможи, и отъ цѣлия градъ”. Като наградилъ богато пратеницитъ на краля, царьтъ ги изпратилъ обратно съ тоя отговоръ. Но Владиславъ като видѣлъ, че царьтъ е неумолимъ, решилъ самъ да отиде въ Търново и лично да моли царъ Иванъ Асѣня.

Съ голъма свита отъ духовни и свѣтски лица Владиславъ потеглилъ на пѣтъ, като проводилъ напредъ хора, които да известятъ българския царъ за неговото пристигане и които снабдилъ съ много злато и други дарове за патриарха и царскитъ съветници, та да ги разположи къмъ себе си. Когато Владиславъ се приближавалъ до престолния градъ на България, Иванъ Асѣнь II излѣзълъ да го посрещне съ честь и любовъ. Владиславъ веднага следъ пристигането си посетилъ гроба на св. Сава, гдето съ сълзи на очи молилъ да му прости грѣховетъ, ако е съгрѣшилъ въ нѣщо предъ него. На другия девъ Иванъ Асѣнь II повикалъ патриарха и другитъ съветници и имъ разказалъ, че насъне видѣлъ самия образъ на св. Сава, който му казалъ отъ име божие да отпусне останкитъ. Всички видѣли въ това божия воля и решили, че светителятъ трѣба да бѣде отнесенъ въ своята земя. Иванъ Асѣнь повикалъ при себе си Владислава и, като му обяснилъ, каква е работата, разрешилъ му да вземе съ себе си останкитъ на светителя. Владиславъ, като чулъ това неочаквано, „отъ голъма радостъ падналъ на земята, поклонилъ се на царя, защото наистина се обогатилъ съ богатство много по-голѣмо отъ царскитъ съкровища — съ светителя”. Тогава била наредена богата трапеза и всички заедно съ царя се утешили въ голъма сърдечна веселба. Следъ това, подиръ нѣколко дни, когато тѣлото било балсамирано и помазано съ разни и много аромати, Владиславъ побързалъ да замине съ него, за да не би царьтъ да се отметне отъ решението си, защото отвсѣкжде измежду гражданитъ почнали да се чуватъ укори и негодувания, загдето царьтъ отпусналъ тѣлото. На прощаване Иванъ Асѣнь II повикалъ Владислава на трапеза и му казалъ: „Понеже ти дойде и заплени отъ Бога даруваното ми съкровище — светителя и го изпрати въ своя си, то насити се, следъ като получи желанието на своето сърдце, а ние чрезъ неговитъ молитви нека получимъ милость, защото хранѣхме истинска обичъ къмъ него приживе и следъ смъртъта му”. Най-сетне, като се взаимно обдарили, и Иванъ Асѣнь заповѣдалъ заедно съ тѣлото на

светителя да предадат и всички украшения, които той бѣ направилъ надъ гроба му, съ слава и честь изпратилъ кралъ Владислава [28]. Тѣлото на св. Сава било пренесено и положено въ построения отъ кралъ Владислава мѣнастирь Милешево [29] при Приеполя на р. Милешевка (жупа Црна Степа, стар. Херцеговина), гдето останало до 1594 год., когато турцитѣ, за да турятъ край на сръбската национална пропаганда въ ония мѣста, го пренесли въ Бѣлградъ и го изгорили [30]. — Въ цѣлия тоя разказъ, колкото и да е той разкрашено написанъ, отношенията между Иванъ Асѣня и Владислава сж представени така, че въ тѣхъ ясно проглежда тъкмо оня сжщия протекторатъ на първия къмъ втория, който бѣ установенъ въ Сърбия още следъ Клокотнишката победа и се продължавалъ до края на Иванъ-Асѣневото царуване.

И тъй, Иванъ Асѣнь II прекаралъ последнитѣ години на живота си въ пѣленъ миръ съ своитѣ съседи. Съставительтъ на житието на св. Сава забелязва следното:

по сѣхъ же и

БЛАГОЧЪСТИКОМОУ ЦАРОУ ИСАИЮ КОНЬЦА ЖИТІА ПРИЕМШОУ И КЪ БО-
ГОУ ВШЕДЪШОУ

и т. н. Тукъ „по сѣхъ“ не трѣба да се разбира веднага, следъ като тѣлото на св. Сава било пренесено въ сръбската земя, защото дълго следъ това на праздния гробъ, който билъ закритъ отново съ предишната плоча, и отъ прѣстѣта въ него ставали чудеса, като болни и недѣгави получавали изцѣление [31], но колко дълго време се е изминало до смъртъта на царя, не може да се установи. Георги Акрополитъ сжщо така не дава точно годината на Иванъ-Асѣневата смъртъ; той само говори за нѣкакво-си затѣмнение на слѣнцето и появяването на комета, шесть месеца следъ която умрѣла никейската царица Ирина, а наскоро подиръ това се поминалъ и Иванъ Асѣнь II [32]. Нѣщо повече ни дава абатъ Алберикъ, който подъ година 1241 разказва следното: „Преди немного години пристигналъ въ Цариградъ единъ добъръ учитель и мѣдрецъ. По молбата на нѣкои той чрезъ своитѣ магьосничества накаралъ демона (нечистия духъ) да му отговори известното и вѣрното (истинското); нему демонътъ далъ такъвъ отговоръ:

**Rex inimicos
Perdet iniquos
Non per amicos**

**Царьтъ враговетѣ
Ще погуби беззаконни
Не чрезъ приятели.**

Това като казалъ, демонътъ млъкналъ и повече не отговорилъ. Но учительтъ, попитанъ за разтълкуване на стиха, казалъ: „Именно, вие сами чрезъ себе си скоро ще видите тълкуването и ще узнаете безъ сжждението на нѣкого“. Обаче, вѣрва се, че това пророкуване е било изпълнено въ нападението на куманитѣ. Защото небесниятъ царъ ще погуби и унищожи беззаконнитѣ врагове на цариградската империя, именно, Ватаци и Асѣня, не чрезъ приятели, т. е. куманитѣ, които сж невѣрници, нито сж пѣкъ приятели на Христа“ [33]. Това предсказание се скоро изпълнило. Споредъ думитѣ на сжщия Алберика, въ сжщата година 1241 около празника на св. Ивана (рождество на св. Ивана Кръстителя, 24. юний, Еньовѣденъ) царъ Иванъ Асѣнь II се поминалъ [34].

*

За да дадемъ по-пълна характеристика на тоя великъ български царь, нека чуемъ какво говорятъ за него съвременниците и по-близкитъ до неговото време известия. Съставительтъ на Синодиковия разказъ за обновата на българската патриаршия ето какво пише за него: „Иванъ Асѣнь царь великъ и благочестивъ, синъ на стария царь Асѣня, който ималъ голѣма обичъ къмъ Бога, прослави и просвѣти българското царство най-вече отъ всички български царе, които сж били преди него. Той основа мѣнастири и ги украси съ много злато и бисери и камѣни многоценни; и всички свети и божествени църкви съ много дарове одари и чиста свобода за тѣхъ обяви, и всѣки свещенически чинъ, архиереи, иереи и дякони съ много чести почете, а най-вече съ голѣмо желание поиска и обнови на българското царство патриаршията” [35]. Сръбскитъ извори го наричатъ „великъ, благовѣренъ и благочестивъ”, а византийскитъ историкъ Георги Акрополитъ го характеризира така: „Между варваритъ (въ смисълъ „неромеитъ”) това бѣше превъзходенъ човѣкъ не само за своитъ, но и за чуждитъ; той приемаше радушно всички чужденци, каквито само и да сж идвали при него, особено ромеитъ, и съ предупредителна любезность ги снабдявалъ съ всичко необходимо”. „Всички му се учудваха и го превъзнасяха, защото той никога не вдигалъ мечъ върху своитъ поданици, не е запетнявалъ себе си и съ убийство на ромеитъ, както постѣпваха бившитъ преди него управители на България, за което бѣ обичанъ не само отъ българитъ, но и отъ ромеитъ и отъ други народи” [36]. По-късниятъ византийски историкъ Г. Пахимеръ (XIV в.) казва, че Иванъ Асѣнь II билъ образецъ за всѣко благородство [37]. И наистина, Иванъ Асѣнь II представя изключително явление не само между българитъ, но и между другитъ съвременни нему съседни господари. Неговиятъ широкъ и предвидливъ умъ му помогна да разбере още отъ самото начало положението на България между другитъ балкански държави и да схване истинската задача на българския царь; съ своя изкусенъ политически похватъ и военния си талантъ той смогна да обедини българскитъ земи на Балканския полуостровъ, като образува едно силно и обширно българско царство, и заякчи националнитъ връзки между тѣхъ, като възсѣздаде автокефална народна църква и обнови българската патриаршия; най-сетне, съ своя дипломатически тактъ и умение билъ въ състояние да запази и укрепи силата и мощьта на това царство въ политическо и стопанско отношение, като издигна България до първенствуваще мѣсто между другитъ държави на европейския юго-изтокъ.

Като е съединявалъ всички тия качества на единъ истински държавенъ мжжъ, Иванъ Асѣнь II билъ отличенъ, силенъ и мждъръ управителъ на своето царство, което въ негово време не представляло такова вътрешно национално единство, както това било при най-виднитъ царе на първото българско царство, Симеона и Самуила: доста е само да си спомнимъ, какви голѣми и сжществени измѣнения станали въ етническата физиономия на българскитъ земи презъ времето на византийското владичество, за да се убедимъ, доколко въ дадената епоха било много по-мжчно да се управлява българската държава, отколкото въ X вѣкъ; нѣма вече да говоримъ за

политическите измѣнения, създадени чрезъ възникването на много държави и държавици на Балканския полуостровъ.

Като е живѣлъ въ една кръвожадна епоха и срѣдъ единъ далечъ още не тъй културенъ и просвѣтенъ народъ, Иванъ Асѣнь II билъ нечувано кроткъ и хуманенъ и не раздѣлялъ фанатичната омраза на своите предшественици къмъ ромеите — омраза, която играла, както видѣхме, твърде сѣдбоносна роля въ успѣха на търновското царство. Това, обаче, никакъ не намалявало неговата мощъ и суверененъ авторитетъ, който главно се изразилъ въ това, че българските боляри при него изобщо кротували и не смѣли да проявятъ стремежъ къмъ партизански борби за властъ или влияние въ държавния животъ.

Стр. 416

Във връзка с преценката на В. Н. Златарски за хуманността на Иван Асен II би било добре да се отбележи, че по негово време са били прекратени преследванията срещу богомилите. Това предизвикало недоволство в римската курия и, както е известно, римският папа Григорий IV (1235—1270 г.) обвинявал българския владетел, че страната му била пълна с еретици. Срв. по този въпрос Д. Ангелов, Богомилството в България, стр. 458 сл.

(Д. Ангелов)

Иванъ Асѣнь II билъ приятелъ на цивилизацията, която все още продължавала да прониква въ народа му подъ византийско було, и влиянието на която оставило твърде явни и видни дири въ изкуството (църковна архитектура и живопись) [38], но въ сѣщото време той горещо билъ предаденъ на националната църква, защото само чрезъ нея е било възможно да се задържи политическото и национално единство на обединения отъ него български народъ. Затова той почналъ да покрива царството си съ църкви и мѣнастири, одарени богато съ неговите царски грамоти и украсени отъ неговите съкровища, да праща дарове на атонските мѣнастири и изобщо да насърчава духовенството съ разни привилегии за просвѣтното издигане на своя народъ; но и при все това съ своята благоразумна търпимостъ, достигналъ до тамъ, че при него си живѣели мирно православни съ католици и богомили, а това докарвало спокойствие и щастие въ държавата.

Не по-малко се грижелъ Иванъ Асѣнь II за издигане на своя народъ въ стопанско-економическо отношение. Недавна откритата златна монета — златица, сѣчена отъ тоя царъ, най-добре доказва тогавашното благосъстояние на българската държава, защото златните монети сѣ най-ясниятъ признакъ за финансовия и стопански напредѣкъ на една държава. Освенъ това трѣбва да се изтъкне и това обстоятелство, че тая златица по тегло и ценностъ не отстъпва на византийските златни монети — χρυσά νομίσματα, въведени още отъ Алексия I Комнинъ [39], следов., Иванъ Асѣнь II е взелъ за основа на своите златни монети установения тогава международенъ курсъ на златото, защото златните монети сѣ били въ обръщение главно въ външната търговия. На тая засега едничка златна монета отъ второто царство Иванъ Асѣнь II е изобразенъ като победителъ, и затова едва ли може да има съмнение, че тя е сѣчена следъ клокотнишката победа въ 1230 год. [40], когато той значително засилилъ и външната търговия чрезъ това, че завързалъ търговски връзки съ западна Европа при посрѣдството на малката славянска република гр. Дубровникъ. На своите „всевиѣрни и любезни гости“, дубровнишките търговци, които играели у насъ сѣщата роля, както въ франко ромейските земи венецианците, подъ чието върховенство отъ 1205 год. се намиралъ гр. Дубровникъ, той позволилъ съ споменатата по-горе грамота свободенъ и

привилегированъ достъпъ както въ България, така и въ земитѣ на епирския деспотатъ. Но най-главното значение на дубровнишката и на новооткритата Ватопедска грамота е това, че тѣ ни представятъ българското царство презъ това време като държава добре уредена въ държавно-правно отношение. Що се отнася до другитѣ страни на българския животъ при Иванъ Асѣня

Стр. 417

По въпроса за монетите, сечени от Иван Асен II, срв. *Стр. Лишев*, Българският средновековен град, стр. 103. Срв. и *Д. Ангелов* и др., *Икономика на България*, I, стр. 128. Трябва да се отбележи, че засега са известни сравнително малък брой монети от времето на този български владетел, което предизвиква учудване, като се има пред вид, че стопанският живот тогава е бил вече твърде развит.

(Д. Ангелов)

ние нищо не знаемъ засега; обаче, налага се да признаемъ, че тѣ несъмнено сж хармонизирали по своето устройство съ цѣлата държавна уредба.

Стр. 418

Констатацията на В. Н. Златарски, че «що се отнася до другите страни на българския живот при Иван Асен II, ние нищо не знаемъ засега», се отнася главно до развитието на книжовния живот, който наистина ни е твърде слабо познат. Има известни основания да се приеме обаче, че наредъ с видимия подем на икономиката по време на този български владетел успехи са били постигнати и в развитието на литературата. Предполага се, че към него време е било съставено т. нар. Добрейшево евангелие, както и известният «Болонски псалтир», който се съхранява в Августинския манастир в гр. Болоня. Ново издание на този паметник от *И. Дуйчев*, Болонският псалтир, София, 1968 г.

(Д. Ангелов)

При такава политическа мощъ, при такова стопанско-економическо благосъстояние, при такава образцова държавна уредба на България само по себе си се разбира, че стремението на Иванъ Асѣня II да се въдвори въ Цариградъ сж били твърде естествени; вече първенстващото политическо положение на България на полуострова е давало право на нейния господаръ да бжде владѣтель на Босфорската столица. И наистина, Иванъ Асѣнь II билъ едничкиятъ български царъ, който е ималъ най-големо право и е притежавалъ всички необходими качества и способности не само да носи титлата „царъ на българи и ромеи“, но и съ слава и честь да седне на престола на източнитѣ императори.

Бележки

1. A. Theiner, Mon. hist. Hung., vol. I, p. 155. № 275; ср. №№ 276—278.
2. Ibidem, p. 157, № 279: Universis prelatibus in Bulgaria et Valachia.
3. Ibidem, p. 157, № 277.
4. Ibidem, p. 158, № 280.
5. Acropolita, ib., pp. 53, (22) — 54, (4). — За преселението на куманитѣ Н. Григора пише: „Като се отказали отъ война противъ скититѣ (татаритѣ), тѣ (куманитѣ) вмѣсто салове употребили напълнени съ слама кожи и преминали Истръ заедно съ жени и деца. Не малко време тѣ блуждали по Тракия, търсейки мѣсто удобно за поселение, на брой десетъ хиляди“ (ib., I, pp. 36, (23) — 37, (4)).
6. Acropolita, ib., p. 54, (6-17). — N. Gregoras, ib., p. 37, (4-9), пише: „Преди тѣ (куманитѣ) да спратъ скитането си, Иванъ (Ватази) съ скъпи подаръци и ласки ги привлѣкълъ при себе си и ги присъединилъ къмъ ромейскитѣ войски: при това имъ предоставилъ разни земи за поселение, на едни — въ Тракия и

Македония, на други — въ Азия и по бръговетъ на Меандъръ въ Фригия. Ако това известие е вѣрно, защото това, което Григора приписва на Ивана Ватаци, споредъ Акрополита се отнася къмъ Иванъ Асѣня II, то ще трѣба да приемемъ, че една частъ отъ куманитѣ ще да е преминала на страната на никейския императоръ.

7. Acropolita, *ib.*, pp. 54, (18) — 56, (13).

8. Г. Акрополитъ (*ib.*, p. 56, (16)) употребилъ думата παιδίον, което значи „дете сукалче“ и изобщо „малко дете“, „младенецъ“, момче или момиче; поради това тукъ не може да се каже, дали това дете е било синъ или дъщеря на Иванъ Асѣня II, а още по-малко, че това е билъ наследникъ на престола, както нѣкои твърдятъ, Вж. П. Никовъ, Изправки къмъ българската история, п. т., стр. 61.

9. Acropolita, *ib.*, p. 56, (14-22). — Че царица Мария е умрѣла въ 1237, а не въ 1239 год., както четемъ у К. Иречека, История Болгаръ, стр. 343, вж. П. Никовъ, Изправки и пр., п. т., стр. 61—63.

10. Acropolita, *ib.*, p. 57, (1-15).

11. *Ibidem*, p. 60, (4-9).

12. П. Никовъ, Изправки и пр., п. т., стр. 64—65.

13. A. Theiner, *ib.*, p. 160, № 283 отъ 27. януарий 1238 год. Ср. pp. 160—161, № 284 (Balduino nato P. Imperatoris Const-politani), № 285 (episcopo Perusino), № 286 (Prelatis Hungariae); сжщо и №№ 293—294.

14. *Ibidem*, p. 164. № 297; ср. №№ 284, 298—299.

15. *Ibidem*, p. 171, № 308 отъ 7. юний 1239 год.

16. *Ibidem*, №№ 295—297.

17. *Ibidem*, p. 160, № 284.

18. В. В. Макушевъ, *каз. съч.*, стр. 62—65.

19. Вж. тукъ по-горе, стр. 318 сл.

20. Г. Ф. Герцбергъ, *каз. съч.*, стр. 398.

21. Acropolita, *ib.*, pp. 60, (10) — 61, (9).

22. *Ibidem*, p. 61, (9-14).

23. *Ibidem*, pp. 61, (15) — 62, (16).

24. Че св. Сава е пристигналъ въ България въ края на 1234 год. или въ самото начало на 1235 год., а не въ 1236 год., както досега се приемаше, вж. Ст. Станоіевић и А. Соловјев, Које је године умро Св. Сава. Глас, CLVI (1933), стр. 159—169.

25. За датата на смъртта на св. Сава вж. и Анд. Гавриловић, Свети Сава. Преглед живота и рада. Београд 1900, стр. 196—197, и особено бележка 8, стр. 198—204.

26. Доментиіан, п. т., стр. 333, пише:

ВЪ ДОМОУ СРЕТЯХЪ . М . МОЧЕНИКА

при рѣцѣ Ібѣрѣ, въ градѣ нокѣмъ, а въ мѣстѣ рекомѣмъ Трѣноукѣ.

27. Теодосий, п. т., стр. 203: лѣто же миноувшоу, а Доментиѳан, п. т., стр. 333: по лѣтѣхъ же нѣколицѣхъ, което не може да се приеме, защото пренасянето на тѣлото въ Милешево е станало на 6. май 1237 год. — Вж. А. Гавриловић, п. т., стр. 205—206.
28. Теодосий, п. т., стр. 198, (18) — 209, (15). — Доментиѳан, п. т., стр. 328—340.
29. Теодосий, п. т., стр. 214—215. — Доментиѳан, п. т., стр. 343.
30. А. Гавриловић, п. т., стр. 210—212.
31. Теодосий, п. т., стр. 209, (15) — 210, (4). — Доментиѳан, п. т., стр. 340—342.
32. Acropolita, ib., p. 64, (1-7).
33. Albericus, ib., p. 949: Ante paucos annos quidam bonus magister et sapiens venit Con-polim. Qui rogatu quorundam per suas incantationes coegit demonem respondere sibi certa et vera cui demon tale dedit responsum: Rex inimicos | Perdet iniquos | Non per amicos. | Quo dicto demon obmutuit, et ulterius non respondit. Interrogatus vero magister de interpretatione versus, dicebat: Quoniam vos ipsi per vos cito interpretationem videbitis et cognocetis sine iudicio alicui. Creditur autem quod in adventu Comanorum illud vaticinium est completum: Nam rex celestis perdet et destruet iniquos inimicos imperoi Con-polos, videlicet, Vastaghium et Alssanum, non per amicos, id est Comanos, qui sunt infideles, nec sunt amici Christi.
34. Ibidem, p. 950: Circa festum sancti Iohannis (24. Juni) Alsanus rex mortus est.
35. Синодикъ царя Борила, издание на М. Г. Попруженко, стр. 82 и 84, § 113.
36. Acropolita, ib., p. 64, (7-11); p. 43, (8-13).
37. G. Pachymeres, ed. Bon., I, p. 349,7: φιλοκαλίας πάσης ἔχοντα δείγματα.
38. Вж. Б. Филовъ, История на старобългарското изкуство. София 1924, стр. 27 и сл.
39. Докато византийскитѣ златни монети тежали отъ 4.314 до 4.417 грама, нашата златица тежи 4.33 гр., а като се вземе въ внимание, че тя е доста изтрита и че на нея има доста широка дупка, то несъмнено първоначално теглото ѝ е било много по-голѣмо. Подробно за тая монета вж. Т. Герасимовъ, Първата златна монета на царъ Иванъ Асѣнь II. Изв. бъл. арх. инст., VIII (1934), стр. 361—363.
40. Пакъ тамъ, стр. 365—368.

България при приемниците на Иванъ Асѣня II

Вжтрешни размирици и външни несполуки

Както е известно, Иванъ Асѣнь II се женилъ два пати: първи пжъ за Мария Маджарска, сестра на кралъ Бела IV, и втори пжъ за Ирина, дъщеря на ослѣпения Теодора Комнинъ; обаче, отъ списъка на българскитѣ царици въ Синодика, който гласи:

**ан'нѣ црѣци нареченѣи анисѣа, ѿ друзѣи аннѣ блгочестивѣи
црѣци хрѣтолюбиваго црѣа асѣнѣ. ѿ иринѣ блгочестивѣи мѣри
хрѣтолюбиваго црѣа миѣхана. нареченнѣи въ мнишьскомъ образѣ
ѣни. вѣчнаа памѣт**

[1]

излиза, че той билъ жененъ три пжти; ако въ последнитѣ две царици трѣбва да видимъ — въ Анна — Мария Маджарска, а въ Ирина — Комниновата дъщеря, то първата Анна, която не е наречена „благочестива царица“, ще да е била незаконната му жена, отъ която ималъ дъщеря, Мария-Бѣлослава, женена първомъ за Мануила Комнинъ, солунския деспотъ, а по-сетне за Владислава, срѣдния синъ на срѣбския кралъ Стефана Първовѣчани. Съ тая Анна Иванъ Асѣнь II ще да се е развелъ следъ завземането на престола, когато е била покалугерена подъ име Анисие, и се оженилъ, както знаемъ, за дъщерята на маджарския кралъ Андрей II отъ чисто политически смѣтки [2]. Що се отнася до втората Анна, т. е. първата законна жена на Иванъ Асѣня II, то името ѿ не се схожда съ онова, което ни дава Г. Акрополитъ, Мария, но е еднакво съ името въ житието на св. Петка — Анна, което ще трѣбва да предпочетемъ, защото то излиза отъ домашни извори, въпрѣки че името Мария е било прието досега въ историята. Отъ тая Анна Иванъ Асѣнь II е ималъ единъ синъ, който носилъ маджарското име Коломанъ [3], и дъщеря Елена, жената на Теодора II Ласкарисъ, а споредъ Синодика и Г. Акрополита, още една дъщеря на име Тамара [4]; освенъ това Иванъ Асѣнь е ималъ отъ нея още едно дете, чието име и полъ не сж известни, защото то е умрѣло много малко заедно съ майка си и търновския патриархъ въ 1237 год. отъ епидемическа болестъ [5]. Отъ втората си жена Ирина той оставилъ синъ Михаилъ и две дъщери, Мария и Теодора или Анна [6].

Споредъ закона за престолонаследието, Иванъ Асѣня II наследвалъ по-голъмиятъ му синъ Коломанъ Асѣнь [7] (1241—1246), който билъ всичко на седемъ години (роденъ въ 1234 г.) и, поради това, управлението на държавата минало въ ржцетѣ на регентство. Кои сж били собствено регентитѣ, ние точно не знаемъ; но, споредъ тогавашнитѣ обичаи, едно стои вънъ отъ всѣко съмнение, именно, че въ състава на регентстзото влизали търновскиятъ патриархъ (може би, Иоакимъ II) и първиятъ братовчедъ на малолѣтния царъ, севастократоръ Калоянъ, синътъ на севастократоръ Александра, като най-близъкъ неговъ роднина, защото следъ смъртъта на баща си

той управлявал по наследство сръдешката област и живѣл въ кр. Бояна, въ бащинитѣ си владения [8], и нѣкои боляри, привърженици на царь Коломана. Царица Ирина, която като дъщеря на епирския деспотъ и солунския экс-императоръ Теодора Комнинъ, не се ползувала съ довѣрието на регентството и българскитѣ боляри, била крайно недоволна отъ настаналото положение и явно се домогвала да издигне на престола своя синъ Михаила, сжщо малолѣтенъ. Затова регентитѣ не се забавили да я отстранятъ съ сина ѝ отъ двореца, за да я лишатъ отъ възможность да влияе и изобщо да не се мѣси въ държавнитѣ работи, защото по-сетнешната сждба на Коломана ясно показва, че тя е действувала за премахването на регентството.

Както и да било, но новото правителство решило да продължава миролюбивата политика на Иванъ Асѣня II. Регентитѣ веднага възобновили съюза съ Ивана Дука Ватаци, никейския императоръ, но заедно съ това тѣ не отказали на латинцитѣ да приематъ предложения отъ тѣхъ миръ за две години. Въ сжщото време и солунскиятъ императоръ Иванъ, както знаемъ, успѣлъ да се помири въ своитѣ чичовци чрезъ хитрия си баща, Теодора Комнинъ [9]. По тоя начинъ въ началото на Коломановото царуване на Балканския полуостровъ владѣла всеобща тишина и спокойствие, и България, както изглеждало, продължавала да се намира въ сжщото положение, въ което я бѣ оставилъ Иванъ Асѣнь II. А между това работитѣ на полуострова вече съвсемъ се били измѣнили.

Съ смъртта на царь Иванъ Асѣня II се прекратило съперничеството между българския царь и никейския императоръ, а съ завземането на престола отъ малолѣтния му синъ Коломана се турялъ край на българската мощъ, която дотогава регулирала политическитѣ отношения на полуострова и вънъ отъ него. Латинската империя, колкото и да била ослабена, все пакъ се поддържала отъ българската сила, ако не право, то поне косвено чрезъ съперничеството на българския царь съ никейския императоръ. Обаче, следъ 1241 год. латинцитѣ нѣмало вече на кого и какво да разчитватъ; отъ Римъ така сжщо не можело да се очаква нѣщо полезно и отрядно: колкото повече папската политика хабѣла дипломатическитѣ си сръдства за спасението еазвалинитѣ на рицарската държава на Босфора, толкова повече Хохенщауфенскиятъ императоръ Фридрихъ II, съ когото римската курия водѣла борба за животъ или смъртъ, чувствувалъ нужда да търси съюза съ никейцитѣ. Когато въ 1241 год. умрѣла добрата никейска царица Ирина, императоръ Иванъ Ватаци се оженилъ за дъщерята на Фридриха II, хубавата Анна. Съ тоя бракъ, разбира се, се постигалъ и желаниятъ политически съюзъ. Всичко вече говорѣло въ полза на никейския императоръ и показвало, че бъдещето принадлежи на никейцитѣ. И наистина, Иванъ Ватаци не се забавилъ да се възползува отъ това сгодно положение, отъ една страна, за да подготви почва за окончателното изгонване на латинцитѣ отъ Цариградъ, безъ да изказва нито най-малка враждебность къмъ тѣхъ, а, отъ друга, — да събере ромейскитѣ земи подъ властта на никейския императоръ.

Ползувайки се отъ обстоятелството, че на българския престолъ седѣло едно момче-царь, Иванъ Ватаци сега обърналъ погледитѣ си къмъ солунския императоръ и решилъ да го лиши отъ императорската титла и, ако не съвсемъ да го унищожи, то поне да го накара да признае върховната му власть. Съ византийската си хитрость той сполучилъ да измами старата лисица, слѣпия Теодора Комнинъ. Подъ предлогъ на мирни преговори Иванъ Ватаци го извикалъ при себе

си въ Нимфеа. Теодоръ, безъ да подозира нѣщо, заминалъ за столицата на никейската империя. Императорътъ го приелъ съ голѣма радостъ и му правилъ голѣми почести. Между това той водѣлъ усилен преговори съ куманитѣ, за да ги привлече на своя страна. Когато всичко било устроено и къмъ никейскитѣ войски била присъединена значителна куманска сила, той арестувалъ Теодора, а самъ потеглилъ противъ Ивана Солунски. Въ 1242 г. Иванъ Ватаци преминалъ Хелеспонтъ и презъ тракийскитѣ и македонскитѣ области достигналъ до Солунъ, недалечъ отъ чиито стени се разположилъ на лагеръ, но, понеже му липсвали достатъчна флота и обсадни машини, той не можалъ да поведе съ успѣхъ обсадата на града и при това срещналъ силенъ отпоръ и отъ обсаденитѣ. Затова следъ кратко време Иванъ Ватаци почналъ преговори съ Ивана Солунски за миръ и съюзъ чрезъ самия Теодора Комнинъ. Съюзътъ билъ сключенъ, но тоя пѣтъ Ватаци не можалъ да постигне целта си: той се задоволилъ само съ това, че Иванъ Комнинъ се отказалъ отъ царскитѣ титла и знакове — червени ботуши и шапка, украсена съ бисери и на върха съ рубинъ — и се обещалъ съ клетва да упражнява своитѣ области като васалъ на никейския императоръ само съ титла деспотъ, за което получилъ богати дарове и пари, а сжщо и приятелството на Ивана Ватаци. На тия условия и стариятъ Теодоръ получилъ позволение да се върне въ Солунъ.

Причината, обаче, за отстъпването на Ивана Ватаци отъ Солунъ не е било само това, че той въ дадения моментъ неразполагалъ съ достатъчно морски и сухопѣтни сили. Докато стоялъ подъ Солунъ, той получилъ известие отъ сина си Теодора, който въ това време се намиралъ въ Пиги, че татаритѣ въ голѣмо количество заплашвали никейскитѣ владения въ Мала-Азия. Работата е тая, че, когато следъ поражението на татаритѣ при Лигницъ въ 1241 г. отъ чехитѣ и австрийцитѣ, ханъ Батый съ своитѣ орди се върналъ отново на Волга и балканскитѣ държави се освободили отъ опасността, която непосредно заплашвала тѣхния животъ, неговиятъ братовчедъ Хулагу, главатарътъ на иранскитѣ монголи, завоевателътъ на Грузия и Армения, дълго време представлявалъ не по-малко тежка опасностъ за западна Азия и преди всичко за трапезундскитѣ Комнини и иконийскитѣ султани. Тая опасностъ принудила малоазийскитѣ държави, както и балканскитѣ въ Европа, да търсятъ подкрепа взаимно единъ у други. Трапезундскиятъ императоръ Мануилъ I (отъ 1238 г.) искалъ помощъ отъ иконийския султанъ, а тоя подирниятъ търсилъ съюза на никейския императоръ. Иванъ Ватаци веднага разбралъ голѣмата опасностъ, която идѣла отъ изтокъ. Щомъ се върналъ отъ Европа въ Никея, той ималъ срѣща въ Триполи на р. Меандаръ съ иконийския султанъ въ 1244 г.; тамъ билъ сключенъ най-тѣсенъ съюзъ за едновременно действия противъ монголитѣ. Тоя съюзъ ималъ за Ивана Ватаци и друго значение. Латинскиятъ императоръ Балдуинъ II, като не разчиталъ вече на съперничеството между българския царъ и никейския императоръ, а сжщо и на помощъ отъ българитѣ, още въ 1241 г. билъ сключилъ съюзъ съ иконийския султанъ за взаимни съдействия противъ Никея. Обаче, сега тоя сжщиятъ съюзъ естествено се унищожавалъ, а Балдуинъ II останалъ отново самичъкъ и билъ принуденъ въ 1245 год. да замине на западъ, за да търси срѣдства и помощъ за поддържката на разлагащата се латинска империя.

Между това Иванъ Ватаци, като наредилъ по тоя начинъ работитѣ си на изтокъ и следъ като опасността на неговата държава откъмъ монголитѣ минала, тѣй като тѣхното движение взело друга насока къмъ изтокъ, отново обърналъ погледитѣ си къмъ Солунъ и вече намислилъ да

довърши почнатото. Въ 1244 г. умрял Иванъ Ангелъ Комнинъ, солунският деспотъ, когото наследилъ братъ му Димитъръ. Новият деспотъ не приличалъ на своя благочестивъ братъ; той виждалъ въ властта само едно срѣдство, за да удовлетворява своите любовни похождения и дотолкова злоупотрѣбявалъ съ властта за своя разпуснатъ животъ, че скоро възбудилъ въ Солунъ всеобщо незадоволство. Това обстоятелство дало най-сгоденъ поводъ на Ивана Ватаци енергично да се намѣси въ работитѣ на солунския деспотатъ. Въ 1246 год., подъ предлогъ, че отива да обиколи европейскитѣ си владения, той преминалъ Хелеспонтъ и потеглилъ къмъ западната имъ граница съ цель да удари право на Солунъ Но тукъ едно ново събитие го накарало да промѣни посоката на похода си.

Докато вървѣли така сполучливо работитѣ на никейския императоръ и славата му се разнасяла по цѣлия изтокъ и западъ, за петгодишното царуване на малолѣтния български царъ Коломана ние почти нищо не знаемъ, или знаемъ твърде малко. Едно домашно известие ни съобщава за нападението на „безбожнитѣ татари“ или презъ есента на 1242, или презъ 1243 год. на България [10], въ което трѣбва да видимъ нахлуването на татарския ханъ Батѣя, когато се връщалъ отъ похода си въ Маджарско, въ Северна България, която не по-малко е пострадала отъ хищнитѣ татарски орди. Къмъ това време се отнася обикновено задлѣжението на българитѣ да плащатъ данѣкъ на златоординския или кипчакския велики ханъ, вѣроятно, защото българското регентство, за да спаси страната отъ пълно разорение, решило чрезъ това задлѣжение да принуди татаритѣ по-скоро да напустнатъ предѣлитѣ на царството [11]. Друго не по-малко събитие, което се отнася къмъ Коломановото царуване, е опитътъ на папа Инокентия IV (1243—1254) да възобнови унията съ българската църква. Въ посланието си до Коломана отъ 21. мартъ 1245 год. той пише, че „по никой начинъ не може да гледа, гдето нѣкои членове се отдѣллли отъ тѣлото на такава глава (т. е. на римската църква), именно църквата на гърцитѣ и българитѣ“. Затова той продължава: „Ние просимъ и умоляваме въ Господа Исуса Христа, щото ти да не се откажешъ да се върнешъ къмъ единството на светата римска църква, и ти нѣма да счетешъ напраздно това, което е предвидено отъ насъ въ тая частъ презъ сѣщитѣ дни относно намѣрението на братята минорити, силно желаещи твоето и на подчинения ти народъ просвѣщение, не безъ авторитета на светото писание. Защото ние не искаме вашитѣ (печалби), а силно желаемъ заедно съ Исуса Христа печалбитѣ на вашитѣ души; ние не искаме да отнемемъ нищо отъ вашата властъ (facultate), или да намалимъ честта (ви), но, доколкото можемъ съ Бога справедливо, да ви издигнемъ и по-скоро се стараемъ да ви увеличимъ. Затова съ помощта на Исуса Христа при нашитѣ старания увеличението ще стане, ако ти, който казвашъ, че си глава и началникъ на твоя народъ, благодарение на разбирането, съ което ти се различавашъ отъ подчиненото множество, слушайки търпеливо направенитѣ на тебъ предложения отъ вестителитѣ на мира, ще се обърнешъ къмъ единство съ католишката църква“. Папата изказвалъ своята готовность, ако само Коломанъ пожелае, да свика дори вселенски съборъ за наредбата на това дѣло. „Ако нѣкакъ ти би пожелалъ да се откажешъ, казвайки, че това по никой начинъ не може да стане безъ всеобщи съборъ, ние отговаряме, че за свикване на съборъ по твое и на гръцкитѣ и българскитѣ прелати искане ние се явяваме благосклонни и готови да приемемъ васъ и вашитѣ повѣреници и пратеници съ честь и сърдечна радость“ и т. н. Писмото било изпратено по монаси отъ ордена на минорититѣ, които папата моли Коломана да приеме съ честь и благосклонно да разговаря съ тѣхъ, като-че-ли съ него самия [12].

Дали съ това предложение папата е искал да намъри въ българския царь съюзникъ на латинския императоръ, който се намиралъ въ критично положение въ дадения моментъ, остава неизвестно. Съ какво се е свършило това папско опитване, па и последвалъ ли е нѣкакъвъ отговоръ отъ Търново, остава така сжщо неизвестно; обаче, доколкото може да се сжди по станалото наскоро следъ това събитие въ България, въ Търново не сж могли и да помислятъ за предложението на папата.

Следъ отстранението на царица Ирина и сина ѝ, болярството, което подъ силната и авторитетна ржка на Иванъ Асѣня II кротувало дотогава и не показвало никакъвъ стремежъ къмъ явно разцепление, сега поискало да използва новото положение на работитѣ, за да си върне предишното значение, като важенъ факторъ въ политическия животъ на държавата. То веднага се раздѣлило на две партии, които побързали да опредѣлятъ посоката на своитѣ действия въ въпроса за престолонаследието, като едни боляри взели страната на малолѣтния законенъ царь и поддържали регентството, а това е била старата българска партия на Асѣневци, а други се явили като привърженици на Ирина и ѝ предложили услугитѣ си, за да издигнатъ нейния синъ на престола — едно обстоятелство, което не малко блазнило гордата царица-епиротка и властолюбивитѣ боляри — а това е била противната на първата партия — партията на куманитѣ-боляри. Борбата между тия две партии, както изглежда, вървѣла доста ожесточено, и нито едната, нито другата не се замисляла въ избора на срѣдствата за своето тържество, докато най-сетне нещастниятъ Коломанъ станалъ жертва на тая борба. Презъ лѣтото (м. августъ) на 1246 год. [13], споредъ известието на Г. Акрополита, Коломанъ, който тогава билъ на дванайсетъ години, се поминалъ скоропостижно; едни казвали, че той умрѣлъ отъ естествена болестъ (φυσικῇ νόσῳ), а други твърдѣли, че той билъ отровенъ отъ поднесеното нему отъ противника му питие, въ което била тайно всипана отрова [14]. Колкото и да е предадено това известие въ една несигурна форма, все пакъ, като се вземе подъ внимание изобщо положението на работитѣ въ Търново, ще трѣба да приемемъ второто твърдение за по-върно, защото Г. Акрополитъ, очевидно, е употребилъ тая неопредѣлена форма, за да смекчи обвинението, което се хвърляло върху лукавата и горда царица-ромейка. Ирина, както изглежда, пустнала въ ходъ и тоя коваренъ начинъ, само за да постигне властолюбивата си цель, безъ, обаче, да предвижда сетнитѣ отъ тая постѣпка.

Следъ смъртъта на Коломана престола наистина завзелъ по право по-малкиятъ му братъ Михаилъ II Асѣнь (1246—1256), поради малолѣтството на когото застанала начело въ управлението майка му Ирина като регентка. При какви обстоятелства е станала тая промѣна въ управлението, засега ние не знаемъ; но, ако се сжди по думитѣ на великия доместикъ Андроника Комнинъ Палеологъ, който Г. Акрополитъ влага въ устата му на съвета, който Иванъ Ватаци държалъ въ лагера при гр. Филипи въ 1246 г., а именно: „Господарьтъ (ὁ δεσπότης) на българитѣ е премахнатъ (убитъ), а ще ги управлява друго дете, родено на (Иванъ) Асѣня отъ Ирина, дъщерята на Теодора Ангела, Михаилъ... Ние ще изпратимъ при българитѣ посолство, и тѣ на драго сърдце ще го приематъ, защото се управляватъ отъ дете, което не знае, какво нѣщо е война” [15], — би могло да се заключи, че на първо време смѣната на правителството е станала безъ всѣкакви вжтрешни сътресения, и регентството било принудено да отстѣпи властъта, споредъ закона за

престолонаследията, на царица Ирина, която, наистина, почнала да управлява съвместно с сина си Михаила, който е бил тогава на 9—10 години, както това свидетелствуват известните засега три сребърни монети, счени несъмнено през времето на нейното регентстване и на ревера на които са изобразени Ирина и Михаил [16].

Обаче, старите боляри от българската партия, съвременници и съратници на цар Иван Асен II, заедно с севастократор Калоян, подозирайки, че смъртта на Коломан била дело на царица Ирина, не могли да се успокоят, за което последната завладела властта по такъв коварен начин, и не пропуснали да изкажат своето недоволство по един или друг начин. От своя страна, и Ирина, опасявайки се, да не би да постигне нея самата и сина ѝ нещо лошо, обиколила се с своите привърженици и предани ѝ боляри, а бившите регенти и привърженици на Коломан и изобщо на Асеновия род отстранила от управлението, а, може би, да ги е преследвала. Че Ирина се е отнесла враждебно към тях, показва фактът, че в 1253 г. титлата севастократор вече носел зетът на царя по сестра, някой-си Петър [17], чието име стои редом с царското в договорната грамота в Дубровник от същата година с титла „високи севастократор“ [18], а това показва, че тя отказала на царевия братовчед Калоян да носи тази титла, т. е. тя го лишила от една важна прерогатива като най-близък роднина на цар Михаил II Асен по мъжка линия.

Известията за смъртта на цар Коломан, което заварил никейският император, когато той минавал в брод р. Марица (на 3. или 4. септември) близо до манастира Вироз (сега Фере) и което му било донесено от управителя на родопската област Ахридос, развързало ржцет на Ивана Ватаци. След като това известие се потвърдило и от други донесения, и се убедил в истиността му, той веднага изменил посоката на маршрута си. Без да се бави много, Ватаци, като минал покрай Христополю (сег. Кавала), Филипи, где той държал съвет с приближените си в смисъл, не би ли било по-добре да нападнат българите и да завоюват част от владенията им и, между другото, няма ли да бъде по-удобно и по-сгодно да завземат крепост Сър, което значително щело да улесни действията му против Солун. На съвета мненията се разделили на две: едни съветвали Ватаци да не нападат българите, като казвали, че той нямал с себе си достатъчно войска, защото тръгнал само да обиколи владенията си; а пък крепостта Сър, на която най-първо тръгало да се удари, била непобедима, понеже била разположена на високо място и не може да бъде обсадена с такова количество войска; стенобойни машини да се поставят било безполезно. А пък да се нападне и после да се отстъпва би покрило с срам ромейската държава, и при това неприлично би било да се почне война с мирните българи. Другата партия, начело с Андроника Палеолог, съветвала съвсем противоположното, именно, че тръгало да се опитат да завземат Сър. „Ако го завладеем, казвал Андроник Палеолог, то не малко ще спечелим: работите на българите ще се разстроят още повече, и тъй на драго сърце ще приемат пратениците ни с мирни предложения, защото техният господар е умрял, а мисли да ги управлява друго дете, Михаил, синът на Асен от Ирина, дъщерята на император Теодор. Ако пък не сполучим да завладеем крепостта, то що за безчестие ще бъде за ромейската империя? Като направим това опитване, ние ще се спрем и пак ще пратим посолство при българите, които с чест ще

го приематъ, защото тѣхъ ги управлява дете, което и понятие нѣма, какво нѣщо е война. А пъкъ всѣки, който има предъ видъ сгодитѣ отъ спокойния животъ, обича мира”. Тия думи на Андроника Палеологъ ясно ни рисуватъ картината, въ какво положение се е намирала българската държава въ дадения моментъ и доколко малко сж я зачитали никейцитѣ [19].

Мнението на Андроника Палеологъ надвило, и Иванъ Ватаци незабавно потеглилъ къмъ Съръ. Той се разположилъ на лагеръ недалечъ предъ града и мислилъ да го превземе не толкова съ количеството на войската си, колкото съ изкусното и правилно водене на обсадата. „Съръ въ старо време, забелязва византийския историкъ, билъ твърде голѣмъ градъ, но българинътъ Иванъ (т. е. царъ Калоянъ), който бѣ обсаждалъ тоя градъ наедно съ другитѣ македонски градове, го бѣ разрушилъ до основитѣ; въ такова положение се намирала предмѣстието на града въ това време; единъ само акрополъ (крепостъта) билъ обиколенъ съ стени и билъ въ състояние да издържи война”. Началникътъ на градския гарнизонъ, комуто била довѣрена отбраната на града, билъ нѣкой-си Драгота отъ Мелникъ. Скоро следъ пристигането си Иванъ Ватаци, съ помощта на различенъ празенъ народъ, който придружавалъ войската и служелъ на войницитѣ, успѣлъ да произведе на жителитѣ отъ долната частъ на града, която не била защитена съ стени, такъвъ голѣмъ страхъ, че жителитѣ, като не успѣли да се прибератъ въ крепостъта, излѣзли съ покорностъ предъ никейския императоръ. Между това началникътъ на крепостъта, Драгота, който не билъ способенъ да издържи обсадата, като видѣлъ, че градътъ е завзетъ отъ неприятеля и, освенъ това, като се научилъ за смъртта на своя царъ, решилъ безъ бой да се предаде. Иванъ Ватаци на драго сърдце приелъ пратеницитѣ му, и градътъ скоро призналъ властта на императора. Драгота получилъ отъ последния пурпурна мантия, общита съ злато и голѣмо количество златни статери, за което пъкъ далъ много обещания да му помогне въ по-нататъшнитѣ му действия [20].

Подкупенъ по тоя начинъ, Драгота отишелъ въ Мелникъ, гдето той, като се възползувалъ отъ болестъта на градския началникъ, Никола Литовой, почналъ тайно да подговаря гражданитѣ да се предадатъ на Ивана Ватаци. Единъ отъ по-виднитѣ граждани, на име Никола Манклавитъ, по произходъ, както се види отъ името му, ромей, като се научилъ за целта на Драгатовото идване въ Мелникъ, намислилъ да изпревари Драгота, следъ като привлѣче на своя страна повечето граждани. Той явно почналъ да агитира по града за измѣна и всенародно да излага, какви изгоди могатъ да се получатъ за тѣхъ отъ това. „Ние не сме малко търпѣли, казвалъ той, подъ управлението на детето Коломанъ, и ние имахме само тая надежда, че той ще порастне и нашитѣ тежки обстоятелства ще се измѣнятъ на по-добри, когато той достигне до съвършенолѣтие и ще бжде въ състояние да различи добрия човѣкъ отъ лошия. Но злата сждба ни лиши и отъ това, у насъ остана дете да владѣе надъ българитѣ; по тоя начинъ ние бихме били по-глупави отъ най-глупавия, ако бихме се дали като жертва на нова безредица, като останемъ презъ цѣлия си животъ безъ господаръ, отъ което произлизатъ много голѣми злини. А понеже сега, недалечъ отъ насъ, се намира ромейския императоръ, то ние сме длѣжни да му се покоримъ като на правдивъ господаръ, който умѣе да отличи добрия човѣкъ отъ лошия и при това отъ старо време още има права върху насъ, защото нашата страна е принадлежала на ромейската държава; но при своята наклонностъ да заграбватъ чуждото, българитѣ станаха, между другото, и владѣтели на Мелникъ, а ние всички произлизаме отъ Пловдивъ и сме чисти ромеи. Па освенъ това, ако и да сме

принадлежали на българитѣ, то все пакъ ромейскитѣ императорѣ има права върху насъ: неговиятъ синъ, князь Теодоръ, е въ сродство съ българския царь Асѣня, и сега дъщерята на царь Асѣня, съпругата на тоя князь, се ползува у ромеитѣ съ правата и титлата деспина (δέσποινα)— княгиня. И тъй, поради всичко това, безъ по-нататъшни разговори, ние трѣбва да отидемъ и да преклонимъ своя вратъ подъ неговото иго, защото игото на царе разумни и стари е приятно и много по-леко отъ игото на царе малолѣтни” [21].

Тая речъ, на която трѣба да върваме, ако не въ всичкитѣ подробности, то поне въ общия ѣ духъ, защото Георги Акрополитъ самъ е участвувалъ въ тоя походъ на Ивана Ватаци като историкъ и императорски секретаръ (ὑπαρχατικός), каквито винаги сж придружавали ромейскитѣ императори и сж известявали съ своитѣ послания до сената и патриарха отъ името на императора за неговитѣ военни успѣхи [22], ни ясно характеризира положението на юго-западнитѣ български области презъ царуването на царь Коломана, гдето свободниятъ духъ на населението все още не бѣ се укротилъ противъ регентството и поради загадъчната смъртъ на царя, и доста е било да се яви само единъ решителенъ мжжъ, за да трѣгне подире му. Но отъ друга пѣкъ страна, инициативата за тази измѣна на мелнишкитѣ жители принадлежала не на българитѣ, а на нѣкои видни ромеи, които, разбира се, винаги сж теготили къмъ ромейскитѣ господари. Както и да било, но речъта на Никола Манклавита произвела надлежното впечатление. Скоро следъ нея били изпратени нѣколко граждани, както изглежда, тайно, но било известно на всички, при императора, за да поведатъ преговори по предаването на града. По заповѣдъ на Ивана Ватаци била съставена грамота, съ която се потвърждавали исканитѣ отъ мелнишкитѣ граждани права и по сжщитѣ пратеници била връчена на гражданитѣ. Тогава се явили въ лагера на императора, въ мѣстото наричано Валовица [23], една депутация отъ по-важнитѣ градски и военни началници и отъ по-видни граждани, богато облѣчени, за да изявятъ официално покорностъ и да признаятъ властѣта на императора. Г. Акрополитъ за тая сцена казва, че, когато Иванъ Ватаци видѣлъ тая депутация, казалъ: Какво военно изкуство ги е поставило предъ насъ? Какви фаланги отъ конница сж пленили толкова и такива мжже? Не е ли явно отъ тука, колко е право казано отъ апостола Павла: „Това зависи не отъ оногова, който желае; нито отъ оногова, който тича, а отъ Бога, който милува” (Рим. 9, 16) [24].

Примѣрътъ на Съръ и Мелникъ се оказалъ заразителенъ. Скоро следъ това много градове и цѣли области почнали да се предаватъ безъ всѣкакъвъ отпоръ и да минаватъ подъ властѣта на Никея. Така, въ течение на нѣколко седмици се подчинила цѣлата Родопска областъ съ Стенимахосъ и Цепина, така че тукъ границата между владенията на никейския императоръ и българския царь станала р. Марица [25]; на юго-западъ се покорила почти цѣла сегашна Македония съ силно укрепенитѣ градове Стобъ и Хотовъ и областитѣ на Велбуждъ, Скопие, Велесъ до Прилепъ и Пелагония и най-сетне Невстаполъ (Овче поле) и Просѣкъ [26]. Въ какво стѣснено положение се намирало българското правителство при тия безъ бой завоевателни успѣхи на Ивана Ватаци, показва това обстоятелство, че то не само не било въ състояние да окаже нѣкой отпоръ на никейцитѣ, но напротивъ, то сключило или било принудено да сключи договоръ съ Ивана Ватаци на условие, щото последниятъ да се задоволи съ това, което вече е завзелъ, и да не отива по-нататѣкъ [27].

Увлечен от тия успѣхи, Иванъ Ватаци решилъ съвсемъ да премахне Димитра, солунския деспотъ, и непосредно да подчини Солунъ подъ властѣта си. Въ самия градъ билъ съставенъ заговоръ противъ Димитра отъ по-виднитѣ и влиятелни лица, които тайно влѣзли въ сношения съ никейския императоръ, за да му предадатъ града, ако той се съгласи съ грамота да потвърди старитѣ права и привилегии на Солунъ и да гарантира свободитѣ на гражданитѣ. Императорътъ на драго сърдце изпълнилъ желанието на съзаклетницитѣ, и когато Иванъ Ватаци потеглилъ отъ Мелникъ и се явилъ предъ Солунъ, тѣ му отворили измѣннически градскитѣ врата. Димитъръ се затворилъ въ крепостъта, а сестра му Ирина, разказва Г. Акрополитъ, съпругата на българина Асѣнь, се явила въ лагера на Ватаци и на колѣне съ сълзи на очи го молила да не ослѣпява брата ѝ. Иванъ Ватаци я приелъ твърде дружелюбно: когато Ирина пристигнала въ лагера и слѣзла отъ коня, императорътъ слѣзълъ отъ колата си и я приелъ и разговарялъ съ нея на кракъ. Застѣпничеството на Ирина оказало своето влияние, и Иванъ Ватаци се съгласилъ да изпълни желанието и, обаче Димитъръ, само следъ като получилъ клетвено обещание отъ императора, излѣзълъ отъ крепостъта [28]. Така безбойно Солунъ преминалъ въ ръцетѣ на никейския императоръ. Иванъ Ватаци презъ декемврий 1246 г., като наредилъ работитѣ въ тоя градъ, гдето оставилъ за управителъ великия доместикъ Андроника Палеологъ, следъ смъртъта на когото билъ назначенъ Теодоръ Филъ, потеглилъ обратно. Отбраната на Мелникъ и сѣрската областъ той връчилъ на по-големия синъ на великия доместикъ, Михаила Палеологъ, по-сетнешния византийски императоръ. Така сѣщо той назначилъ и по другитѣ важни пунктове началници и управители, които всички се намиради подъ непосредствената властъ на великия доместикъ и управителъ на Солунъ. Самъ Иванъ Ватаци, при заминаването си на изтокъ, взелъ съ себе си детронирания Димитра, когото той затворилъ въ малоазийската крепостъ Лентианъ [29].

И тъй, Солунъ и Верея останали подъ властѣта на никейския императоръ, а земята, която се почвала оттамъ и се простирала до предѣлитѣ на Платамонъ, както и Пелагония, Охридъ и Прилѣпъ преминали подъ властѣта на епирския деспотъ Михаила II, който още при движението на Ивана Ватаци къмъ Солунъ, ползувайки се отъ благоприятния моментъ, бѣ завзелъ сѣщо така безбойно всички тия градове, като сѣщевременно призналъ върховната властъ на никейския императоръ. Само Водень, Островъ и Старидолъ съ тѣхнитѣ окрѣзи били оставени да владѣе престарѣлиятъ и слѣпъ Теодоръ Комнинъ — Ангелъ [30]. Едновременно съ тоя грабежъ на юго-западнитѣ български земи вървѣлъ и другъ въ северозападнитѣ. Маджаритѣ, ползувайки се отъ критичното положение на българитѣ, предприели, както изглежда, сѣщо така едно нападение на България, вѣроятно, да завзематъ окончателно спорнитѣ между дветѣ държави земи, защото отъ 1247 год. е вървѣла борба съ маджаритѣ, а маджарскиятъ кралъ Бела IV вече въ 1246 год. се титулувалъ rex Bulgariae [31]. Твърде е възможно, че въ тоя общъ грабежъ на българскитѣ земи отъ страна на сѣседитѣ да сѣ участвували и сѣрбитѣ, противъ които царъ Михаилъ II Асѣнь по-късно побързалъ, както ще видимъ, да сключи най-първо съюзъ съ Дубровникъ. Така, почти въ течение на три-четири месеца, обширната държава на Иванъ Асѣня II презъ петата година следъ смъртъта му изгубила голѣма частъ отъ територията си, и българското царство се лишило отъ онова високо политическо положение, въ което го бѣ оставилъ тоя знаменитъ български царъ, а това, отъ своя страна, докарало нови вътрешни сътресения.

Ирининото правителство, начело на което вече е стоял севастократоръ Петъръ, царевиятъ зетъ по сестра, не било въ състояние да окаже дори най-малка съпротива нито на Ивана Ватаци, нито на епирския деспотъ Михаила II, които, както видѣхме, отнемали, или по-право безбойно окупирали югозападнитѣ български области, нито пъкъ на маджаритѣ, които, както изглежда, отново завзели северозападнитѣ български области — Бѣлградската и Браничевската. Затова то се видѣло принудено да побърза, както се каза, да сключи миръ най-първо съ най-силния и опасенъ съседъ — никейския императоръ, по който миръ то се отказало отъ всички окупирани отъ Ивана Ватаци и Михаила II български земи [32]. Ние имаме достатъчно основание да приемемъ, че при сключването на тоя миръ е присъществувала и самата царица Ирина, защото надали тя би дошла нарочно отъ Търново, за да се застъпи за своя недостоенъ братъ въ лагера на императора; очевидно за да въздействува по-силно върху Ивана Ватаци, тя е дошла въ мѣсто, гдето трѣбало да се уговори и сключи мирътъ, нейде на границата и, ако императорътъ я приелъ така дружелюбно, а тя се е решила да се яви въ никейския лагеръ при Солунъ, то едното и другото е било възможно да стане само следъ сключването на мира между тѣхъ. Тоя унижителенъ миръ, голѣмата териториална загуба и произволната постъпка на Ирина съ севастократора Калояна били достатъчни, за да предизвикатъ възмущение между боляритѣ отъ противната партия, а самъ севастократоръ Калоянъ, жестоко оскъргенъ, билъ принуденъ да се оттегли въ бащинитѣ си владения около Сръдецъ, въ кр. Бояна, и да се откаже заедно съ цѣлата сръдешка областъ да признава властта на търновския царъ. Оттогава кр. Бояна става центъръ на опозиционната партия, гдето се кроели всички враждебни планове, насочени противъ младия царъ и майка му.

Какъ са минали следъ това първитѣ шестъ години отъ царуването на Михаила II Асѣнъ, не знаемъ нищо, защото византийскитѣ извори не даватъ никакви сведения за работитѣ въ България. Известно е само отъ съобщението на францисканския монахъ Рубрукъ, който презъ 1253 год, ходилъ въ татарската Орда, че тогавашната българска държава плащала годишенъ данѣкъ на татаритѣ, следов., и при Михаила II Асѣнъ България продължавала да бѣде данница на кипчакския ханъ [33]. Очевидно, правителството на Ирина било заето съ вътрешни работи, защото отцепването на сръдешката областъ повлѣкло и отцепването на скопската областъ, гдето управлявалъ Константинъ Тиховъ, привърженикъ на Калояна, и гледало само да закрепи властта въ рѣцетѣ си. Затова то не е могло и да помисли за снемане зависимостта си отъ татарския ханъ, а още по-малко да предприеме на първо време нѣщо противъ маджаритѣ и сърбитѣ, следъ сключването на мира съ Ивана Ватаци. Отношенията на България къмъ нейнитѣ северозападни и западни съседи се поясняватъ тепърва отъ 1253 г., възъ основа на договорната грамота на Дубровникъ съ Михаила II Асѣнъ и севастократоръ Петра, съставена на 15. юний сжщата 1253 г. [34] Отъ тая грамота се научаваме, че поставениятъ отъ венецианския дожъ князь на града Дубровникъ, Марсили Георги (1252—1254), и всички сѣдии и съветници-опекунни на сжщия градъ, желаейки отдавна да иматъ приятелство и любовъ съ „царя на цѣлата българска земя, Михаила Асѣнъ“, каквито последнитѣ имали по-рано съ „преславния царъ на цѣлата земя българска и грѣцка, Иванъ Асѣня“, клетвено му се обещава: 1. „да държатъ противъ злоторството на невѣрния кралъ Уроша и противъ брата му и рода му и противъ всички, които живѣятъ въ неговата земя, и ония, които иматъ на тѣхна земя нѣкакво владение“, въ смисълъ, че ако тия последнитѣ бждатъ невѣрници и неприятели на българския царъ, такива да бждатъ и на града Дубровникъ, и

ако нѣкой отъ означенитѣ по-горе или всички се обърнатъ къмъ царя и тоя ги приеме за приятели, и тѣ да ги иматъ за такива и обратно; 2. „ако Богъ помогне на българския царь да прогони своя и тѣхния врагъ Уроша отъ сръбската земя и брата му Владислава и рода имъ и други властели и тѣ потърсятъ прибѣжище въ града Дубровникъ, то управителитѣ на последния да ги не приематъ, нито (да слушатъ) речитѣ имъ, но, доколкото е възможно, да имъ пакостятъ”; 3. българскиятъ царь да не сключва миръ безъ дубровнишкитѣ управители съ Уроша и да не ги остави безъ миръ съ него, а да бждатъ заедно съ него (царя) противъ Уроша, неговия и тѣхния врагъ, и противъ цѣлия му родъ и противъ оногова, комуто ще принадлежи следъ него престолътъ, и война и миръ да иматъ наедно презъ неговия и тѣхния животъ; и ще дадатъ помощъ споредъ силата си по приморието, по море и по сухо; 4. ако Богъ помогне на българския царь да превземе рашката (сръбската) земя въ всичкитѣ ѝ предѣли, а пъкъ на дубровничанитѣ помогне да завладѣятъ всички приморски градове и крепости, принадлежащи на рашкия престолъ, тѣ да ги предадатъ на царя въ добъръ видъ, безъ загуба, или пъкъ на оногова, който би билъ изпратенъ отъ българския царь, споредъ силата си; а когато тѣ узнаятъ, че царътъ е влѣзълъ въ сръбската земя, то тѣ да бждатъ готови най-много подиръ две седмици, съ всичката си сила и мощъ, и да потеглятъ срещу приморскитѣ градове и земи съ всички ония хора, които се намиратъ въ града Дубровникъ въ това време, и да оставятъ само толкова хора, колкото биха могли да отбранятъ града; и ако Урошъ или братъ му Владиславъ, или нѣкой отъ неговия родъ, или властель би поискалъ да имъ повреди или би имъ повредилъ, то българскиятъ царь да имъ помогне споредъ силата си противъ тѣхъ и да имъ вреди [35].

И тъй, отъ съдържанието на първата третина на договора не е мжчно да се разбере, че дубровнишкиятъ князь Марсили Георги заедно съ всичкитѣ управителни тѣла на града Дубровникъ сключилъ настѣпателенъ и отбранителенъ съюзъ съ българския царь Михаила II Асѣнь противъ сръбския кралъ Стефана I Уроша, следов., инициативата за тоя съюзъ е излѣзла отъ дубровничанитѣ, защото въ грамотата се казва, че тѣ „отдавна желаели да иматъ любовъ съ Михаила Асѣня”, а не че последниятъ билъ изпратилъ пратеници въ Дубровникъ, за да сключатъ съюзъ, както представя работата К. Иречекъ [36], а това желание право изтича отъ натегнатитѣ въ това време отношения на Дубровникъ съ Уроша I. „Тогава, пише К. Иречекъ, дубровничанитѣ, при всичкитѣ незначителни материални срѣдства, се стремили да разширятъ своята областъ и да засилятъ своето църковно влияние. Най-близъкъ поводъ за това имъ дала тежката загуба, която е потърпѣла дубровнишката архиепископия. Папата (1247 г.) отнелъ отъ дубровнишката архиепископия босненската епископия и я подчинилъ на калочката архиепископия въ Маджарско. Дубровничанитѣ протестирали, но въ сжщото време повдигнали и спорния въпросъ съ барската архиепископия, искайки отъ римската курия да имъ признае правото върху цѣлата барска областъ (1247—1255). Тѣ се надѣвали на успѣхъ, защото латинскитѣ църкви въ Захълмие и Требиние сж на сръбско землище и, следов., попадали подъ тѣхната архиепископия, и си служили при това съ разни измислици и фалсификации. Барската църква, която тогава управлявалъ италианецътъ Плано Карнини, известенъ съ своето мисионерско пжтуване въ монголската държава, намѣрила защита и въ Римъ и умѣстнитѣ владѣлци, сръбскитѣ крале Уроша и Владислава”. И наистина, презъ лѣтото на 1252 год. Урошъ се явилъ съ голѣма войска предъ Дубровникъ, обаче следъ нѣколко седмици се съгласилъ да поднови мира [37]. Обаче дубровничанитѣ не довѣрвали на

Уроша и за да се обезпечатъ отъ негова страна, потърсили съюза на българския царь. Тъ, очевидно, знаели, че тоя не билъ въ добри отношения съ сръбския кралъ, вѣроятно поради заграбването на българска земя още въ 1246 год., защото последниятъ е представенъ въ грамотата също така врагъ на Михаила II, както и на дубровничанитъ. Българското правителство посрещнало на драго сърдце предложението на дубравничанитъ и, както изглежда, съюзътъ билъ сключенъ.

Обаче договорътъ между Дубровникъ и Търново не ималъ само горната целъ, въ която дубровничанитъ по-скоро търсѣли поводъ, за да възобновятъ търговския договоръ, който тѣ имали съ Иванъ Асѣня II, както се види отъ по-нататъшното съдържание на грамотата. „Люди и търговци, четемъ въ нея, отъ светото ти царство и отъ зетя на царството ти Петра севастократора и тѣхниятъ добитѣкъ, ако дойдатъ въ нашия градъ Дубровникъ, да бждатъ прибрани и пазени въ Дубровникъ и въ неговитъ предѣли, както и самитъ дубровничани, и да пребждватъ въ Дубровникъ свободно (по свою си волѣ) и да търгуватъ, продавайки и купувайки безъ всѣко даждие и безъ всѣки ущърбъ, и да не имъ се взематъ никакви мита нито на врати (градски), нито на мостове, нито на бродове, нито пъкъ на друмове, а да си купуватъ всѣкаква стока (всаки трѣгъ), каквато имъ е потрѣбна: злато, сребро, дрехи и златни материи, или друго, каквото имъ е угодно, освенъ жито, което да не се изнася отъ града дубровнишки безъ позволенieto на княза, който и да бжде въ това време въ Дубровнишкото княжество [38]. И тъй, споредъ договора, и на дветѣ страни се предоставялъ свободенъ безмитенъ вносъ и износъ на стоки; но понеже търговията се намирала въ ржцетъ на дубровничанитъ, то отъ тия привилегии се ползували само дубровнишкитъ търговци. Отъ сѣщия характеръ и значение била и следната клауза въ договора: „Ако смъртъ настигне нѣкого човѣка или търговеца отъ своето свето царство и човѣка или търговеца на високия севастократоръ Петра въ дубровнишкото княжество или съ разпоредба или безъ разпоредба (или съ езикомъ, или безъ езика) и бжде безъ дружина (т. е. безъ другаръ), ние сме длѣжни да опишемъ всичкия добитѣкъ на оня покойникъ, и когато твоето свето царство изпрати за тѣхъ свое послание (свое вниге), да го даваме, а добитѣкътъ на оня покойникъ да не изгуби нищо отъ насъ; също така, ако за людитъ и търговцитъ дубровнишки се случи смъртъ или съ разпоредба или безъ разпоредба въ земитъ на твоето свето царство и въ земитъ на високия севастократоръ господина Петра, а пъкъ дружина сж нѣмали, добитѣцитъ на оня покойникъ да бждатъ прибрани и отъ името на твоето свето царство да се предаватъ на тогова, който би билъ изпратенъ съ писмо отъ княза дубровнишки за описания добитѣкъ на оня покойникъ” [39]. Въ следната клауза на договора се опредѣля подсждността у дветѣ страни: „Ако людитъ на твоето свето царство и на Петра високия севастократоръ иматъ сждебенъ искъ върху нѣкой човѣкъ отъ дубровнишкото княжество, то ние се задлѣжаваме да произвеждаме съвършено правъ сждъ безъ сждебни мита (сѣтъбине) и безъ данѣкъ по нашия законъ; също и нашитъ хора да иматъ правда (т. е. правъ сждъ) въ земитъ на светото ти царство и на севастократора Петра споредъ вашето свето царство и високия севастократоръ Петра [40], безъ никакѣвъ данѣкъ и безъ сждебни мита, никакво „емство“ да нѣма между светото ти царство и насъ, докато не се отсжди праведно” [41].

И тъй, съдебните процеси ще се произвеждат споредъ законитъ на страната, гдето тѣ се разгледватъ, обаче безъ никакви съдебни разноси. — По-нататкъ дубровничанитъ си обезпечватъ въ договора правата на своитъ владения, въ случай че българскиятъ царъ сполучи да завладѣе сръбската земя, и да си запазятъ щитѣ граници, каквито сж били по-рано — отъ една страна, а, отъ друга, — да си върнатъ правата върху ония сръбски и приморски градове, които преди 15 години се намирали подъ тѣхна власть, — всички други завоевани мѣста ще бждатъ предадени на българския царъ. Следъ това се преброяватъ всички пунктове, до които се простира тѣхната дѣдина [42]. За това осигуряване пкъ дубровничанитъ отстъпвали на българския царъ правото отъ митото на солъта, отъ което по-рано се ползувалъ сръбскиятъ кралъ: „А известно е, че отъ всичката солъ, която се продава, половината приходъ вече не рашкитъ хора, а твоето свето царство да получава, а другата половина — да получава опекунѣтъ дубровнишки, както е било въ стария законъ, и светото ти царство да държи за насъ стария законъ, а пкъ се знае, че мито отъ солъта отъ рѣка Дринъ до Неретва не се събира на друго мѣсто, освенъ въ Дубровникъ” [43]. Освенъ това, ако българскиятъ царъ сполучи съ Божия помощъ да завладѣе всички приморски градове, то дубровничанитъ обезпечватъ за своята майка-църква всички имоти и владения, които е тя имала по-рано „въ всички градове или по сухо, или епископии, или мѣнастири, или църкви, иди свещеници, или друга нѣкоя правдина, която тя е имала отъ стари времена, да си владѣе свободно, както е писано въ старитѣ книги на привилегиитѣ” [44]. Най-сетне осигуряватъ и своята политическа зависимостъ отъ венецианския дожъ, за да се опазятъ отъ всѣко посегателство отъ страна на българския царъ върху тѣхния градъ: „А ние всички (цѣлата община) опекуни на нашия градъ Дубровникъ, малки и голѣми, да сме длѣжни да даваме клетва на всички князе, които ще бждатъ въ разни времена въ Дубровникъ по желанието на славния венециански дожъ, да държимъ това обещание презъ време на неговото князуване, когато и той се закълне въ дубровнишкото княжество. И ако ние престѣпимъ тая клетва и това обещание, да ни сѣди Богъ и тая клетва и на тоя, и на онзи свѣтъ, а ние и нашитѣ деца да иматъ запретъ и гнѣвъ отъ високия папа римски навѣки; и тая грамота да имаме и искаме да държимъ, като спазваме клетвата, почитѣта и службата, която сме длѣжни да оказваме къмъ господина дожа и венецианската община, докато сѣществува твоето свето царство и ние” [45]. Договорътъ билъ скрепенъ съ печата общински и на княза Марсили Георги и подписанъ отъ всички дубровничани, които се намирали въ управлението на града Дубровникъ.

И тъй, отъ цѣлия тоя договоръ става ясно, че съюзътъ между Дубровникъ и българското правителство ималъ твърде сериозенъ характеръ, защото следъ сключването му българска и куманска войска нахълтала далечъ навътре въ Сърбия и опустошила мѣнастиря св. Петъръ на р. Лимъ при Бѣло поле [46]. Това нападение, както изглежда, произвело надлежно впечатление, и работата не дошла до кръвопролитие, защото кралъ Урошъ I се постаралъ да отклони съединението на двамата съюзници. Обаче какъ сж се изгладили отношенията между България и Сърбия, остава засега неизвестно. К. Иречекъ предполага, че тукъ посрѣдникъ станалъ Иванъ

Ватаци, защото въ това време Урошъ I се броилъ между приятелитъ на никейския императоръ [47]. Тоя съюзъ съ Дубровникъ и помирение съ сърбитъ се оказали вредни за маджарската политика, защото въ следната 1254 година захълмскиятъ жупанъ Радославъ, който билъ васалъ на маджарския кралъ, се присъединилъ къмъ българо-дубровнишкия съюзъ [48], а пъкъ Бела IV въ едно писмо до папата се оплаквалъ, какво следъ опустошението на държавата му отъ татаритъ, тя била „обиколена каточели съ овчи плетъ отъ различни невѣрни народи“ — на изтокъ отъ руси и бродници, на югъ отъ българи и бошнаци, отъ което става ясно, че отношенията между българи и маджари били съвсемъ натегнати, а може би и враждебни.

Докато Михаилъ II Асѣнъ и правителството били завзети съ отношенията къмъ западнитъ и северозападнитъ си съседи, Иванъ Ватаци сполучилъ да разшири още повече границитъ на владенията въ Македония. Между Ивана Ватаци и Михаила II, деспотъ епирски, който въ 1246 г. бѣ призналъ както видѣхме, върховната властъ на никейския императоръ, се поддържали доста дълго време приятелски отношения, като се предполагало да се закрепятъ чрезъ предполагания бракъ на Михайловия синъ Никифора съ дъщерята на Теодора, Ватациевия синъ, Мария. Но лукавиятъ Теодоръ Комнинъ не само решилъ да развали тоя бракъ, но и успѣлъ да предума своя братанецъ да се отцепи отъ Ватаци. Когато узналъ за това, а сѣщо и за тѣсния съюзъ между чичата и братанеца, императорътъ, отъ своя страна, решилъ веднажъ за винаги да свърши съ тия двама свои непокорни васали. Ползувайки се отъ съществуващитъ мирни отношения съ съседитъ си — турцитъ и българитъ, Иванъ Ватаци, безъ да се бави, въ 1253 год. събралъ силна войска и преминалъ Дарданелитъ. Той потеглилъ направо за Солунъ, а оттамъ заминалъ срещу Воденъ, резиденцията на Теодора Комнинъ, който бѣ вече избѣгалъ при деспотъ Михаила II. Следъ превземането на Воденъ, императорътъ дошелъ въ Островъ, гдето той се разположилъ на дълговремененъ лагеръ. Оттамъ той изпращалъ въ владенията на деспота своитъ пълководци да ги опустошаватъ и разоряватъ. Обаче настаналата зима много попрѣчила на успѣшнитъ действия на никейскитъ войски поради мжчното продоволствуване, особено въ планинската югозападна Македония. Но твърдятъ характеръ на Ивана Ватаци преодолѣлъ всички мжчнотии. Освенъ това, още съ настѣпването на пролѣтъта 1254 г. при него въ лагера му се явили двама бѣжанци отъ Костуръ, по-напредъ пълководецъ Глава, а следъ него Теодоръ Петралифа, братъ на Михайловата жена, съ покорностъ предъ императора, следъ което цѣлата Костурска областъ, а съ нея и Дѣволската, се подчинили и отворили свободенъ пѣтъ на никейцитъ въ Епиръ. Още по-добре трѣгнали работитъ, когато и пълководецъ Голѣмъ, роднина на Ивана Ватаци, който билъ изпратенъ на йомощъ на Костуръ отъ Албанонъ, се присъединилъ къмъ императорскитъ войски. Императорътъ приелъ всички тия измѣнници на драго сърдце и ги наградилъ по достойнството. Измѣната на всички тия пълководци принудила най-сетне деспота Михаила да се покори и да изпрати при императора пратеници за миръ, който билъ приетъ. Споредъ условията на тоя миръ, деспотътъ отстъпилъ на императора крепоститъ Прилепъ, Велесъ и албанонската Кроя, и по тоя начинъ цѣлата страна на северъ отъ тѣй нареч. Via Egnatia преминала подъ властта на Ивана Ватаци. Мирниятъ договоръ билъ подписанъ и скрепенъ съ писмена клетва отъ никейския императоръ и следъ това билъ изпратенъ въ Лариса, за да го подпише и потвърди и Михаилъ II. Освенъ това, на връщане императорскитъ пратеници взели съ себе си сина на деспотъ Михаила, Никифора, когото поради своята внучка издигналъ въ санъ деспотъ, а слѣпия Теодора докарали

окованъ въ вериги въ лагера на императора при Воденъ и после билъ изпратенъ въ мѣнастиръ, гдето и завършилъ живота си [49]. Така постепенно Иванъ Ватаци успѣлъ да въздвори своята власть на Балканския полуостровъ. Нему оставало да превземе Цариградъ и да възстанови отново византийската империя, къмъ което не би се забавилъ да пристѣпи, ако да не бѣ му побъркала смъртта. Презъ есеньта на 1254 год., когато той се върналъ въ Нимфея следъ епирския походъ, съ него се случилъ апоплексически ударъ и наскоро починалъ.

Ивана Ватаци наследилъ неговиятъ синъ и приемникъ Теодоръ II Ласкарисъ (1254—1258), който билъ въ това време на 33 години и билъ жененъ за красивата Елена, дъщерята на българския царъ Иванъ Асѣня II. Той получилъ прекрасно възпитание и образование, обичалъ науката, съ особенъ интересъ се занимавалъ съ богословие и неведнажъ внушително показвалъ на враговетъ си събуденото надмощие на ромейската държава и военно изкуство. И неговото управление никакъ не отстъпвало на бащиното му; въ нѣкои отношения той дори се издигалъ надъ ромейската рутина още повече отъ своитѣ двама предшественици. При всичката си набожностъ той не допускалъ влиянието на духовенството върху политиката и избиралъ, както и Иванъ Ватаци, за офицери и чиновници най-способни и работливи хора, безъ да обръща внимание върху претенциитѣ на аристокрацията, която се бѣ изселила отъ Цариградъ въ никейската държава. Неговото финансово управление било отлично; народътъ не се излагалъ на разни данъчни насилия, и все пакъ той е могълъ, както и баща му, да има готово постоянно значително съкровище. Обаче, здравето на младия императоръ било вече силно разстроено при завземането на престола. Той често страдалъ отъ епилептични припадъци, и тия физически страдания (отъ дълбока меланхолия и отъ това, гдето мислилъ, че го магьосали), възбуждали въ него гнѣвъ и недовѣрчивостъ; подъ влиянието на тия страдания той прибиѣгвалъ къмъ строги мѣрки, които го правили невъзможенъ на престола и особено тежкъ за окръжаващитѣ го царедворци.

Подъ натиска на майка си Ирина, която имала особено силна омраза къмъ никейския императорски домъ, сега Михаилъ II Асѣнь поискалъ да използва тия слаби страни въ характера на новия императоръ, чието болезнено състояние нему, като на неговъ шуря, е било познато. Щомъ се научилъ за смъртта на Ивана Ватаци, Михаилъ II Асѣнь решилъ да си отвоюва обратно отнетитѣ още въ 1246 и 1254 г. г. владения въ Тракия и Македония и да отмъсти на никейцитѣ за тѣхната коварна постѣпка при завземането на престола. Като се възползувалъ отъ обстоятелството, че въ западнитѣ никейски владения нѣмало много струпани войски, царъ Михаилъ веднага потеглилъ въ походъ. Той преминалъ Стара-планина и, като миналъ Марица, навлѣзълъ въ родопската област и завладѣлъ, безъ да срещне силенъ отпоръ, много важни крепости. Тукъ главно помогнало на българския царъ, споредъ думитѣ на Г. Акрополита, това обстоятелство, че „понеже тамошнитѣ жители били българи, тѣ на драго сърдце преминавали на страна на своитѣ единоплеменници, като сваляли игото на другоплеменницитѣ”. А ония крепости, въ които били поставени ромейски гарнизони, бидейки не въ състояние да противостоятъ при такива обстоятелства, покорявали се на българитѣ: едни отъ тия гарнизони били обхванати отъ ужасъ и, предавайки крепоститѣ, получавали срещу това свобода да се върнатъ въ отечеството си; други, поради внезапното нахлуване на българитѣ, не могли да измислятъ нищо за своя защита и се впускали да бѣгатъ, като оставяли крепоститѣ безъ отбранители; трети пъкъ, понеже отбраната

на крепостта се проточила твърде дълго, били изморени вече от продължителността на времето. По тоя начинъ били завзети крепоститъ: Стенимахосъ, Перущица (Περυσίττα), Кричимъ (Κρυτζίμιος), Цепина (Τζέπεινα при с. Дърково — Метеха) и всички крепости въ родопската област Ахридосъ (Ἀχρίδος) съ изключение на кр. Мниакъ (Μνεΐακος, старобългарски Мъниакъ), която ромеитъ сполучили да удържатъ въ ржцетъ си; освенъ това подчинили се на българитъ Устра (Οὔστρα — Остра?), Перперакий (Περπεράκιον), Кривусъ (Κριβοῦς — Криво) и близкия до Одринъ Ефраимъ (Εφραίμ) [50]. Едновременно и цѣла югозападна България — днешна Македония така сжщо преминала подъ властѣта на българския царь [51].

Известието за навлизането на българитъ и за тѣхнитъ успѣхи въ Тракия силно разтревожило младия императоръ Теодора II Ласкарисъ, и особено изплашило неговитъ приближени, защото „тѣ знаели, пише Г. Акрополитъ, че по-голѣмата частъ отъ западнитъ области (т. е. отъ европейскитъ никейски владения) населявали българи, и че тия области много отдавна се отцепили отъ ромеитъ (при образуването на второто царство) и само малко преди това се бѣха покорили на императоръ Ивана (Ватаци); но тая покорностъ не бѣ още успѣла да закрепне, и тѣ винаги били тайно враждебни на ромеитъ” [52]. Подъ влиянието на това мнение, отъ една страна, а, отъ друга, — на голѣмитъ успѣхи на българитъ, нѣкои близки на императора го съветвали, какво „сѣвсемъ нѣмало нужда той да отива на западъ (т. е. въ Европа), че тамошнитъ области се намирали въ сѣвсемъ лошо състояние, така че почти нѣмало възможностъ да се поправи работата, а пѣкъ настѣпващата зима прѣчела да се събере голѣма войска”. Освенъ това, казвали тѣ, „ако императорътъ трѣгне въ походъ и не извърши нищо достойно за своята слава и име, то той не само ще закрепи за враговетъ това, което тѣ сж вече завоевали, но още ще изгуби и това, което е останало, а това ще докара значително усиление на неприятеля, а на ромеитъ, напротивъ, — силно ослабване” [53]. Противъ това мнение възстаналъ тогавашниятъ великъ domestikъ Георги Музалонъ, който се ползувалъ отъ особеното разположение на императора; той не само доказвалъ, че последниятъ трѣба да предприеме походъ противъ българитъ, но и настоявалъ, че всичко, което принадлежи на никейската империя, или по-голѣмата частъ отъ него да се не остави въ ржцетъ на неприятеля. Мнението на Георги Музалона, поддържано отъ младитъ пѣлководци и особено отъ младия императоръ, който не искалъ съ такова безчестие да се почне управлението му, надвило. Събрана била, колкото било възможно, доста голѣма армия и, безъ да гледа на зимното време, Теодоръ II Ласкарисъ преминалъ Хелеспонтъ (Дарданелитъ) и въ едно кжсо време пристигналъ въ Одринъ [54].

Когато на следния день императорътъ потеглилъ отъ града въ походъ, единъ българинъ-сѣгледвачъ, доколкото му позволявали силитъ, бързо дошелъ въ лагера на царъ Михаила II, който се билъ разположилъ недалечъ отъ Марица, и му обадилъ, че императорътъ се приближава съ войска и че трѣба да очаква наскоро нападение. При всичко че тоя българинъ съ клетва увѣрявалъ истиностѣта на това известие, обаче царъ Михаилъ не напустналъ лагера си, но и не се приготвилъ да посрещне нападението, а чакалъ да узнае по-точно, доколко тоя слухъ билъ достовѣренъ. Между това, българскитъ предни отреди били нападнати неочаквано отъ ромеитъ, разбити сѣвсемъ, и само една частъ отъ тѣхъ сполучила да избѣга. Тая случка произвела страшна паника въ българския лагеръ; безъ да разпитатъ, каква била работата българитъ, начело съ царя си, се

метнали на конетъ си и посрѣдъ нощъ избѣгали навътре въ българска територия, преди да влѣзатъ въ бой. „Презъ времето на това бѣгство, забелязва Г. Асрополитъ, тѣ (българитѣ) си издраскали лицата по голитѣ клончета на дърветата, които ги удряли по лицето; и самъ българинътъ (т. е. царь Михаилъ) изпиталъ на себе си тая неприятность, а нѣкои безъ горнитѣ си дрехи се хвърлили на конетѣ си и се впуснали да бѣгатъ”. На сутринта, когато никейцитѣ не намѣрили никого на мѣстото на българския лагеръ, Теодоръ II Ласкарисъ потеглилъ право за Веррой (старобъл. Боруй, сег. Стара-Загора), която той превзелъ безъ особени мжнотии, „защото цѣлата ѝ стена била повредена и имала много брешове още отъ времето на българското завоевание (при царь Калояна), макаръ жителитѣ да я укрепявали съ лозови чукани и съ ритли отъ коля” (κάμαξι καὶ τοῖς ἐξ ἀμάξων ξύλοις). Отъ Верроя императорътъ почналъ вече да мисли за по-нататъшното навлизане въ българскитѣ области и дори за походъ отвъдъ Стара-планина, но суровата и многоснѣжна зима побъркала на плана му. Той се задоволилъ само съ това, че, следъ като заграбилъ цѣлия запасъ отъ храни и опустошилъ града, всички мжже, жени и деца, овце и крави и изобщо всичко движимо изпратилъ въ Одринъ [55].

Отъ Одринъ императорътъ изпратилъ свои войски да завзематъ крепоститѣ въ областта Ахридосъ въ центъра на Родопитѣ. Всички почти крепости били лесно отвоювани съ помощта на машини и стенобойни орждия, защото „българитѣ, щомъ виждали враговетѣ или забелязвали тѣхнитѣ войнствени приготовления, веднага напускали крепостта безъ никакъвъ отпоръ”, Самъ Теодоръ II Ласкарисъ потеглилъ къмъ по-важнитѣ крепости по северния склонъ на Родопитѣ. Въ жсо време той успѣлъ отново да отвоюва Станимака, Перушица, Кричимъ и всички други укрепени мѣста; само кр. Цепина той не можалъ да завладѣе, едно, поради силния отпоръ, който той срещналъ отъ страна на защитницитѣ ѝ, и, друго, поради суровата зима, презъ времето на която той нищо не можалъ да направи. Но щомъ пукнала пролѣтта, двама пълководци, Алексий Стратигопулъ и Константинъ Торникъ, получили заповѣдъ да се явятъ отъ Съръ съ войска на помощъ на обсадителитѣ на Цепина. Но тѣ, безъ да срещнатъ не само отпоръ, но и хора, когато минавали планинитѣ (Родопитѣ) и чули нѣкакви-си неопредѣлени гласове и шумъ и звукове отъ рогове, веднага потеглили назадъ въ бѣгство, „като оставили, пише Г. Акрополитъ, на българскитѣ овчари и свинопаси цѣлия фуражъ и много коне”. Тѣ били изпратени отново отъ императора къмъ Цепина, но и тоя пжтъ нищо не могли да извършатъ [56].

Докато вървѣла обсадата на Цепина, мелнишкиятъ воевода Драгота, който, споредъ думитѣ на Г. Акрополита, питаелъ винаги враждебность къмъ ромеитѣ по своята вече природа, като българинъ, а още повече поради омразата си къмъ Ивана Ватаци, понеже се надѣвалъ да получи за своята измѣна много повече награда, отколкото получилъ, намислилъ да поздигне открито възстание. Той събралъ всички мелнишки войници и много други отъ околността и обсадилъ Мелнишката крепостъ. Обсаденитѣ се оказали въ състояние да издържатъ обсадата, докато пристигнѣла помощъ, защото имали голѣмъ запасъ отъ храна, нѣмали само достатъчно вода, па и храбро отбивали всички опити на Драгота да разруши стенитѣ на крепостта. Между това, Теодоръ II Ласкарисъ, известенъ за възстанието на Драгота, разядосанъ, веднага потеглилъ въ походъ противъ мелнишкитѣ възстаници. Въ пълно въоръжение той пристигналъ при Съръ на втората недѣля; по пжтя за Мелникъ той срещналъ силенъ отпоръ въ тѣсния Рупелски проходъ, който билъ

добре укрепенъ отъ българитѣ — тамъ била издигната дема, снабдена съ разни завори, ключалки и куки — и се отбранялъ отъ голѣма българска войска, конница и пехота. Едва ли може да се мисли, че тамъ Драгота е действувалъ на своя глава, безъ знанието на българския царь; значителнитѣ военни сили, съ които той разполагалъ въ възстанието, не сж били само негови, а не малка помощъ той е получилъ и отъ царь Михаила; изобщо, трѣба да се приеме, че несъмнено самото възстание е било устроено отъ българското правителство, за да отвлѣче вниманието на никейскитѣ пълководци и да обезпечи тила на царя. Като разбралъ, колко ще бжде мжчно да си пробие пжтъ презъ това тѣй силно укрепено мѣсто, Теодоръ II Ласкарисъ решилъ съ хитростъ да накара българскитѣ отреди да отстѣпятъ: той заповѣдалъ на пехотната частъ отъ армията си да направи обходъ презъ голѣми и гжсти гори на околнитѣ планински върхове надъ прохода (можеби по източната частъ на пл. Бѣласица), което било благополучно извършено, и оттамъ никейската пехота почнала да пуца стрели и камъни върху главитѣ на българскитѣ войници, а конницата въ това време направила силенъ натискъ въ вратата на демата. Българскиятъ отредъ, който трѣбало да защитава прохода, като се видѣлъ заобцолень отъ тила, веднага се впусналъ да бѣга, а въ това време никейцитѣ изтрѣбили много български войници. Когато спасилитѣ се дошли въ българския лагеръ, тѣ произвели такова страшно смущение, че се обърнали въ бѣгство. „Понеже нощта била безъ месечина, пише Г. Акрополитъ, когато тѣ бѣгали, мѣстоположението мжчно, а пжттѣ неизвестенъ, то нѣкои отъ тѣхъ попадали отъ конетѣ, а тия, които вървѣли отзадъ, изстѣпвали ги и ги убивали; други пжкъ, подъ тежината на товара си, се търкаляли изъ урвитѣ надолу, а трети по другъ начинъ постигали злополучень край, така че немногوما отъ тѣхъ се спасили и достигнали до България”. Презъ времето на тоя панически бѣгъ самъ водачътъ на възстанието Драгота билъ изтѣпканъ отъ конски копита и на третия день се поминалъ. Още сжщата нощъ императорътъ завзелъ крепостта Мелникъ и влѣзълъ въ разговоръ съ неговитѣ защитници, които го посрещнали радостно, като ржкоплѣскали, величаели го съ хвалебни пѣсни и го наричали бързокрилъ орелъ. Следъ като успокоилъ жителитѣ на града, Теодоръ II Ласкарисъ заповѣдалъ да изведатъ отъ крепостта женитѣ и децата на бунтовницитѣ и да се конфискуватъ всичкитѣ имъ имоти, а самъ заминалъ за Солунъ, за да възстанови властта си въ Македония [57].

Стр. 452

Нови подробности около похода на Теодор II Ласкарис против Мелник у *И. Дуйчев*, Проучвания върху българското средновековие, София, 1945 г., стр. 111 сл.
(Д. Ангелов)

Отъ Солунъ, като преминалъ Вардаръ, императорътъ потеглилъ за Воденъ, гдето се разположилъ на лагеръ, защото билъ принуденъ да остане нѣколко време, докато оздравѣлъ отъ нѣкаква-си епидемическа болестъ, която върлувала по войницитѣ му, и после заминалъ за Прилепъ, за да се приготви за обсадата на друга първокласна крепостъ. Като взелъ съ себе си всевъзможни машини и стенобойни орждия, Теодоръ II потеглилъ за Велесъ съ цель да го обсади и да изгони оттамъ българитѣ. Но жителитѣ на града, щомъ се научили за пристигането на императора, като искали да отклонятъ обсадата, влѣзли въ преговори съ него, като му предложили, той да не имъ стори нищо лошо, а съ оржжието и имота си да имъ бжде позволено да излѣзатъ отъ крепостта. Като се осигурили съ клетва отъ императора, тѣ потеглили отъ Велесъ. Обаче, когато Теодоръ II Ласкарисъ видѣлъ многобройното имъ количество, разкаялъ се, загдето пустналъ такова голѣмо множество и

такъв силен и снажен народ да отиде при враговете му и да бжде въ броя на ромейските неприятели; но вече било късно: свързанъ съ клетва, той ги отпустналъ на свобода. — Отъ Велесъ императорътъ потеглилъ съ всичката си войска презъ Невстаполь — Овче-поле, къмъ Съръ. Но когато миналъ Струмица, той получилъ писмо отъ великия domestikъ Георгия Музалона, въ което го известявалъ, че селджуцитъ сж силно притѣснени отъ татаритъ, и затова ускорилъ маршрута си. Обаче, при р. Марица той получилъ друго известие, че никаква опасностъ отъ изтокъ нѣмало, и потеглилъ за Димотика, а оттамъ за Одринъ [58].

При всичко че Теодоръ II сполучилъ да отвоюва всички завзети отъ българитъ крепости, обаче той не можалъ да се примири съ мисълта, че въ ржцетъ на българитъ оставали още две крепости: една незначителна въ областта Ахридосъ, на име Патъмъ (Πάτμος), която била лесно превзета отъ Алексия Дука Филантропинъ, а другата твърде важна — Цепина, построена на онова мѣсто, гдето се допирали дветъ най-високи планини на полуострова — Стара-планина и Родопитъ, а между тѣхъ протича р. Марица. Затова Теодоръ Ласкарисъ решилъ да довърши завоеванията си съ присъединение и на тия две крепости къмъ владенията си на западъ и особено на Цепина. Следъ като войската му си отпочинала въ Одринъ, той я повелъ, безъ да гледа на настѣпващата лоша есенъ, отново къмъ Родопитъ, противъ Цепина, за да я завладѣе съ наличнитъ си сили. По пѣтя той се разпореждалъ да се събератъ колкото може повече кола отъ цѣлата страна, за да понесатъ машини и стенобойни орждия и да превозватъ храна за войската, и когато се приготвилъ добре, потеглилъ къмъ Цепина. Когато войската стигнала до Макроливада (сег. Узунджова), тя била настигната отъ солъмъ студъ чрезъ една виелица, която върлувала цѣла нощъ, и сутринъта земята се покрила съ дебелъ снѣгъ. Теодоръ II Ласкарисъ се намѣрилъ въ голѣмо затруднение; мѣстото било пусто, а враговете били близко; още повече го съкрушавалъ очакваниятъ недостигъ на храна. Поради това, той събралъ всички военачалници на съветъ и ги питалъ, какво трѣба да прави при тия тежки обстоятелства. Тѣ почти всички го посъветвали да се върнатъ обратно въ Одринъ. Но императорътъ не възприелъ това мнение и, следъ като се посъветвалъ съ своитъ приближени, които му казвали, че отъ Макроливада до Одринъ има толкова пѣтъ, колкото и до крепостта Станимака, че и въ тая крепостъ ще намѣрятъ въ изобилие всичко потрѣбно, и че следъ като потеглятъ къмъ последната, ще докажатъ на неприятеля, какво нито страхъ предъ него, нито неудобствата на зимното време не ги принудили да се върнатъ назадъ, той намѣрилъ това мнение за по-добро. Затова, щомъ студътъ поомекналъ и снѣгътъ престаналъ да вали, Теодоръ Ласкарисъ отново повелъ войската си напредъ. Когато стигнали въ Станимака, той заповѣдалъ само да нахранятъ войската и потеглилъ къмъ Цепина. По пѣтя си императорътъ са отбилъ въ гр. Баткунъ, за да си набави храна за войската, и оттамъ изпратилъ своя чичо Мануила Ласкарисъ и началника на своя отредъ Константина Маргаритъ, да огледатъ мѣстността и да намѣрятъ най-удобенъ пѣтъ за движението на войската. Макаръ следъ завръщането си отъ огледа и двамата, особено Константинъ Маргаритъ, да увѣрявали императора, че намѣрили удобенъ пѣтъ, императорътъ не можалъ да постигне целта си, защото самата мѣстность била неудобна за походъ, а голѣмиятъ студъ и плъзгавиятъ ледъ който покрилъ цѣлия пѣтъ, не позволявали спокойно и свободно да се движи войската; а пкъ известието за недостъпността на крепостта Цепина за обсада принудило императора да отстъпи назадъ. Следъ като прекаралъ два дена въ Баткунъ и го опустошилъ, Теодоръ Ласкарисъ се върналъ въ Одринъ и оттамъ отишелъ въ Димотика. Тамъ той оставилъ

значителна войска, за охрана на града, като заповѣдалъ на пълководците всѣкакъ да избѣгватъ сблъсквания съ българите, дори ако последните нахълтатъ въ никейските владения и почнатъ да ги опустошаватъ, да не напушатъ своите позиции; само ако се яви отстрани нѣкой незначителенъ неприятелски отредъ, имъ се позволявало смѣло да ударятъ на него. Като наредилъ така всичко, Теодоръ II Ласкарисъ като миналъ Хелеспонтъ и се спрѣлъ за нѣколко дена, за да награди военачалниците си, следъ рождественските праздници се завърналъ въ Нимфея [59].

Новите военни успѣхи на никейския императоръ поставили българския царъ отново въ стѣснено положение: неговите очаквания не се оправдали. За Михаила II Асѣнъ било повече отъ ясно, че войната съ Никея не е свършена и че, при враждебните отношения съ Маджарско, би могла да докара печални резултати. Затова на българския царъ и на неговото правителство се налагало чакъ по-скоро да изгладятъ отношенията си съ маджарския кралъ. И наистина, следъ августъ 1255 год. отношенията между България и Маджарско се измѣнили отъ враждебни на приятелски. Това споразумение и сближение станало къмъ края на 1255 год. при посрѣдството на руския князь-бѣжанецъ Ростислава Михайловичъ, синъ на черниговския князь Михаила Всеволодовичъ, който билъ избѣгалъ въ Маджарско следъ мъченическата смъртъ на баща си въ Златната Орда. Маджарскиятъ кралъ Бела IV (1230—1270) го приелъ на драго сърдце и дори го оженилъ за дъщеря си Анна (въ 1243 год.), като го поставилъ у правителъ на Славония (1247г.), а по-сетне (1254 год.) и за пръвъ банъ на Мачва, областъ между рр. Сава и Дрина и планината Цера. Това сближение, както изглежда, не е станало безъ териториални отстъпки за смѣтка на българските северозападни области, защото както браничевската, тъй и бѣлградската области около това време влизали въ владенията на Ростислава, съ други думи, тия две български области били формално отстъпени, ако не непосредно на маджарския кралъ, то на неговия васалъ Ростислава, който се ползувалъ съ известна самостоятелност. Освенъ това, сближението на двете държави било скрепено и съ брака на младия, тогава 16—17-годишенъ, Михаил II Асѣнъ съ внучката на маджарския кралъ и дъщеря на Ростислава, Мария, щещо малолѣтна — на 12 години [60].

Като се обезпечилъ по тоя начинъ съ безопасностъ откъмъ северозападъ, Михаил II Асѣнъ, надѣвайки се, може би, на помощъ отъ Ростислава (респ. отъ маджарите), решилъ отново да почне войната съ никейците. Когато се научилъ, че Теодоръ II Ласкарисъ си отишелъ въ Мала Азия, царъ Михаил II незабавно повикалъ на помощъ скитите, т. е. куманите [61], и събраната веднага доста голѣма армия — само броятъ на куманите възлизалъ до четири хиляди — изпратилъ въ тракийските области по грабежъ и да плашатъ ромеите. Куманите, като се спуснали покрай Одринъ, почнали да грабятъ страната къмъ рѣка Регина и да опустошаватъ околностите на Димотика, чрезъ което предизвикали ромеите. Оставените при тая крепостъ никейски пълководци не изпълнили заповѣдта на своя императоръ. Тѣ излѣзли противъ нахлулите кумани, но били съвсемъ разбити, взети били много пленници, които отпосле били продадени на българите. Известието за нападението на българите въ съюзъ съ куманите къмъ Одринъ и Димотика силно изплашило Теодора II Ласкарисъ, който веднага почналъ да се готви за новъ походъ въ Европа противъ България. Презъ зимата на 1255/56 год. императорътъ сполучилъ да осигури източните граници на държавата си съ безопасностъ и да събере голѣма армия. Споредъ думите на Г. Акрополита, той въоръжилъ не само ония, които били на военна служба, но и такива, които никога

не сж служили въ войската; той дори повелъ въ походъ и своитѣ ловци. Обаче, печалнитѣ резултати отъ нахлуването на куманитѣ ускорили самия походъ. Щомъ пукнала пролѣтъта на 1256 год. той незабавно преминалъ Хелеспонтъ (Дарданелитѣ) и потеглилъ направо противъ куманитѣ, които опустошавали въ това време страната около Виза. Но императорътъ не можалъ да имъ отмъсти, защото тѣ, върни на своята тактика, избѣгали своевременно на бързитѣ си коне, но, все пакъ, много отъ тѣхъ, и дори знатни, били избити. Тогава императорътъ се оттеглилъ и се разположилъ на лагеръ при р. Регина (περὶ τὸν ποταμὸν ὃς Ῥηγίνα καλεῖται, ант. Ergines, сег. Еркене), гдето останалъ да чака, за да се съсрѣдоточи огромната му армия, и следъ това съ всички сили да нападне България) [62].

Между това, царь Михаилъ II Асѣнь, изплашенъ отъ огромната армия на никейския императоръ, а сжщо и отъ намѣренията му, като предчувствувалъ, че не ще бжде въ състояние да устои срещу силитѣ на никейцитѣ, решилъ съ предложение за миръ да предупреди неизбежната катастрофа. Какво било положението на българския царъ въ дадения моментъ, може да се види отъ следнитѣ думи на византийския историкъ отъ XIV вѣкъ, Никифора Григора: „Началникътъ (ὁ ἄρχων) на българитѣ, когато чулъ за тежкия походъ на императора, почналъ да измжчва сърдцето си съ голѣми страхове и непрестанно да се хвърля отъ една мисль на друга. Да разреши работата съ война било за него неудобно и съвсемъ невъзможно: 1. поради това, че той нѣмалъ достатъчно войска, която би могла да противостои на такова множество неприятели, снабдени съ тежко и блѣскаво въоръжение, и 2. защото виждалъ, че императорътъ билъ младъ човѣкъ, въодушевенъ отъ жажда за слава, и се стреми енергически къмъ осжществение на своитѣ планове. Поради това той намѣрилъ за необходимо да възобнови предишния договоръ”. Споредъ сжщия историкъ, царь Михаилъ се надѣвалъ, че лесно ще може да убеди императора да се примирятъ, едно, защото му билъ близъкъ роднина — шуря, и друго, защото новата измѣна на епирския деспотъ Михаила II го принуждавала, колкото било възможно по-скоро, да замине на западъ и да тури край на деспотовото своеволие [63]. И наистина, надеждитѣ на българския царъ се напълно оправдали.

Преговоритѣ Михаилъ II Асѣнь решилъ да поведе при посрѣдството на своя тъстъ, князь Ростислава, зетя на маджарския кралъ [64]. Затова той изпратилъ по-рано при императора пратеници, които да уредятъ предварително пристигането на Ростислава вънъ отъ всѣкакви опасности и последниятъ да бжде приетъ съ честь отъ императора. Така и станало. Теодоръ II Ласкарисъ приелъ пристигналия въ никейския лагеръ при р. Регина Ростислава твърде ласкаво и оказалъ подобаващитѣ почести както нему лично, тъй и на неговата свита, която се състояла отъ „първенцитѣ на българския народъ” (οἱ πρῶτοντες λαοῦ τοῦ Βουλγαρικοῦ). Мирътъ билъ сключенъ и законно билъ скрепенъ съ клетви отъ страна на императора и на Ростислава, който произнесълъ клетва за себе си и за своя зетъ, българския царъ [65]. Ето какъ описва самъ Теодоръ II Ласкарисъ въ своето окръжно послание, изпратено по случай сключването на тоя миренъ договоръ, по кой начинъ били водени преговоритѣ: „Въ началото на исканията бѣ казано за взимане и даване на пари (т. е. контрибуция била първоначално поставена), защото царското съкровище (τὸ βασιλεῖον — фискътъ) по божия воля се грижи обикновено да представя голѣми искания спрямо противницитѣ. Обаче, молбата на ловкия мжжъ къмъ моето царство го принуди да замълчи за тѣхъ; защото привлича силното желание, особено беседата и молбата на мжжа привлича

бащиното любовно чувство къмъ съгласие, именно, защото рускиятъ князь (ὁ τὼν Ῥώσων ἀρχὼν), следъ като се закълна, наистина, нарече моето царство баща и господаръ на всичко негово. Но поради молбитъ на тогова и на първенцитъ на българския народъ, понеже най-добритъ отъ тѣхъ дойдоха (съ молба) при моето царство, азъ, като човѣкъ, бѣхъ победенъ, виждайки ставащитъ ежедневно толкова български кръвопролития; оттука азъ бѣхъ побуденъ въ сърдцето къмъ състрадание и изоставихъ всички искания и къмъ собственитъ си преди граници въ Спарта и Доратъ окончателно опредѣлихъ земята на западната ромейска страна. Поради това, когато ми се поиска да пристѣпя къмъ клетва, азъ открито извършихъ знака на истинската вѣра, като получихъ сжщото отъ страна на отблъскващия” [66]. Колкото и да се старае Теодоръ II да представи тукъ, че мирниятъ договоръ билъ сключенъ по негово благоволение и желание, все пакъ ясно личи отъ думитъ му, че мирътъ билъ еднакво желателенъ и отъ дветъ страни; съ това се обяснява и неговото особено разположение къмъ Ростислава.

Що се отнася до условията на мирния договоръ, то, споредъ Акрополита, тѣ били: българскиятъ царъ, въ лицето на своя пълномощникъ, се задлъжилъ да върне крепостта Цепина на никейския императоръ, а последниятъ — да пази мира съ българитъ, при което изрично било казано, че и дветъ страни ще се задоволятъ отъ по-раншнитъ граници, т. е. каквито тѣ били при Ивана Дука Ватаци [67]. Тия данни напълно се сходятъ съ това, което ни дава самъ Теодоръ II Ласкарисъ въ споменатото окръжно послание: „Отстѣпена именно бѣше на моето царство, продължава той, казаната великолепна крепостъ Цепина, която се намира на върховетъ на Родопитъ, около известната планина Книшава (ἡ Κνίσαβα) [68]. Тая знаменита и чутовна крепостъ, която е обиколена наоколо съ твърде укрепени мѣста, много близки до българскитъ области, има своитъ съединения (връзки) по-навътре отъ ония, които сж подъ нея, най-укрепена, изобщо казано, най-недостѣпна, съвършено непревземаема, — се напада и се побеждава на завладява само отъ ромейската войска, и непредавана завоевава се, и се подчинява само отъ нея, — крепостъ, въ която станеха много и голѣми борби. Защото, кой не се сражава за нея? Кой още отъ старо време не се облича въ ризница? Тоя, който я притежава, се побеждава съ превземането ѝ и лишаващиятъ се я нарича най-силна. И защо трѣба много да се говори? Въ нея воинствениятъ Аресъ насочи български и ромейски войски и (произлѣзе) голѣма борба въ нея за нея и, смущение поради нея. Мъртвитъ преди българи чрезъ нея и сега се надѣваха животъ да заживѣятъ (тамъ), а нашата превъзходна войска съ превземането ѝ устрои победно тържество” [69].

Теодоръ II Ласкарисъ нарича въ посланието си мирния договоръ „великъ даръ, защото билъ отъ Бога и се предава на тѣхъ, божиитъ хора, като божи даръ, който преди оставаше невидимъ, очертава границитъ и туря печатъ на цѣлия пай”; в за самата граница императорътъ казва следното: „Дарътъ, т. е. договорътъ, обгражда Сардика (сег. София) и Филиповия градъ (Пловдивъ) откъмъ насъ македонцитъ, и опредѣля за граница Велбуждъ (Βελέβοῦσδιον, сег. Кюстендилъ) и присъединява къмъ предишното състояние и знаменитата областъ (θέρμα); скопска и прочутата вранянска, включавя Албанонъ (тукъ вѣроятно Елбасанъ) и границата достига до сръбскитъ предѣли” [70]. Отъ това не съвсемъ ясно опредѣляне на границата все пакъ може да се установи, че Пловдивъ и София оставали въ българска територия, като погранични, обаче, градове, какъвто

е билъ и Велбуждъ. Като нова отстъпка на територия трѣба да смѣтаме присъединението на скопската и вранянската области, които по-рано Иванъ Ватаци не бѣ окупиралъ.

Особено интересенъ се явява края на разгледваното послание, гдето авторътъ въ алегорична форма представя своята сила и победа надъ враговетъ. „Кучето (ὁ κύων), пише той, следъ като се съедини съ лъвчето (σκύμνος) и мечката (ἡ ἄρκτος), следъ като навлѣзе въ събранието, което се движи противъ насъ отъ ненаситна и звѣрска подбуда и полудѣло отъ лакомия, свише бѣха съвършено победени. Кучето биде обезглавено, лъвчето се спасяваше съ бѣгство, а мечката (най-неочаквано и най-странно) стана посрѣдникъ на двамата, и за да избѣлватъ плячките, които звѣроветъ, следъ като ги заграбиха съ жѣби, отпратиха въ стомаха (си), тя ги изплаши при удрянето по главата съ нѣкакъвъ-си жезълъ (тояга) на ромейската царска експедиция. И тъй, ако лъвчета, кучета и мечки, най-дивитѣ и ненаситни звѣрове, като се изплашиха отъ меча на моето царство, се обърнаха къмъ договоръ и поклонение на него (царството ми), то какво друго варварско племе ще (посмѣе да) се сражава съ него (царството ми)? При божия сила това е, недопустимо нито на думи, нито на сила, нито пъкъ съ помишление” и т. н. [71]. Ако се сѣди по сѣдбата и ролята на всѣко отъ споменатитѣ тукъ животни, то ще трѣба да се приеме, че подъ куче се разбиратъ куманитѣ, които българитѣ бѣха повикали на помощъ, но по-сетне, следъ като били пресрещнати отъ императора при Виза, много отъ тѣхъ, макаръ тѣ да търсили спасение въ бѣгство, били изклани и при това нѣкои отъ тѣхнитѣ главатарии; подъ лѣвче се разбира българскиятъ царъ и изобщо българитѣ, които, следъ като се научили, че се приближава императорътъ, ще да сѣ отстъпили заблаговременно, защото Г. Акрополитъ нищо не споменува за тѣхъ въ битката при Виза; и, най-сетне, подъ мечка се разбира князъ Ростиславъ, който, за голѣмо учудване на Теодора II, се явилъ като посрѣдникъ на българитѣ и куманитѣ предъ никейския императоръ и ги принудилъ да повърнатъ всички завзети отъ тѣхъ земи чрезъ мирния договоръ, съ сключването на който Ростиславъ, както изглежда, свободно се разпореждалъ [72].

Въ приведения по-горе откъслекъ отъ посланието имаме доста ясни намеквания, че при уговарването на условията Ростиславъ никакъ не отстоявалъ интереситѣ на българитѣ и на тѣхния царъ и своя зетъ и разполагалъ съ българскитѣ земи тъй, както за него лично било изгодно и полезно, съ други думи, Ростиславъ се поддалъ да бѣде подкупенъ отъ никейцитѣ и тѣхния императоръ, за да бѣде сключенъ мирниятъ договоръ тъй, както последнитѣ искали [73]. Съ това тъкмо се обяснява: 1. отказътъ на императора отъ контрибуцията, която първоначално се предвиждала въ условията на мира; 2. отстъпката на скопската и вранянската области въ полза на никейцитѣ, — отстъпка, за която тъй ясно говори Теодоръ II въ посланието си, и 3. голѣмитѣ и многобройни подарѣци, съ които Ростиславъ се върналъ. „Когато всичко това бѣ завършено така, споредъ желанието на владѣтеля, пише Г. Акрополитъ, Ростиславъ (ὁ μὲν Οὐρος), следъ като се разпращава (τοὺς τῆς ἀποχωρήσεως εἰπὼν λόγους), замина съ царски щедрости; тѣ се наброяваха до двадесетъ хиляди откарани нѣща, като коне, платове и други” [74]. Мирниятъ договоръ билъ сключенъ въ края на юлий или презъ първитѣ дни на августъ (въ всѣки случай-преди 6) [75] на 1256 год., при което отъ никейска страна действувалъ главно Г. Акрополитъ, който самъ казва, че съставилъ той договорната грамота и присѣствувалъ, когато се давали клетвитѣ отъ двѣтѣ страни [76]. Следъ заминаването на Ростислава, Теодоръ II Ласкарисъ останалъ въ лагера си при р.

Регина, докато кр. Цепина била предадена на никейските войски, което ще да е последвало наскоро, защото през септември същата година императорът побързал да се яви в Солун, за да уреди окончателно отношенията си спрямо епирския деспот Михаил II.

Още император Иван Ватац, както видяхме по-горе при усмирението на възстанието на този деспот в 1254 год., бѣ придвигал в условията на мира, между другото, и брака на деспотовия син Никифора с дъщерята на Теодора Ласкариса, Мария [77]. В дадения момент деспот Михаил II, когато предвиждал неособени отрадни сетнини, ако императорът навлезе в владенията му с голѣмата си армия, решил да изпълни горното условие на мира от 1254 год. По този начин той се надѣвал да огвлѣче вниманието на императора от владенията си и да превари всѣкакви враждебни действия. Съ тази тѣкмо цел, още докато Теодор II се намирал на лагер при р. Регина, той изпратил жена си Теодора, заедно с сина си Никифора, при него, за да сключи брачния съюз, на който бѣ се съгласил преди нѣколко години бащата на императора, а деспотът отлагал да изпълни. Т. Ласкарис приел любезно деспотовата жена и, без да се бави, потеглил за Солун, гдето той искал да стане този брачен съюз. По пътя той водѣл преговори с съпругата на деспота. „Теодора, забелязва Г. Акрополит, поневоля трѣбало да се съгласи на всички императорови искания защото, намирайки се в рѣцет му и рискувайки да попадне в тъмница, тя не е могла да постѣпи иначе“. Така тя се съгласила да му отстъпи крепост Сервия (сег. Селфидже) при р. Алиакмон (сег. Бистрица) и заедно с нея и гр. Драч. За това били направени писмени договори и били изпратени на деспота Михаила II да ги подпише. „Той, споредъ израза на поета, бележи Г. Акрополит, „доброволно, поневоля“ се съгласил с това, което вече било потвърдено с клетва, защото искал да освободи и да върне сина си и жена си“. Когато Теодор II пристигнал в Солун и там отпразднувал сватбата на дъщеря си с Михаилевия син, когото почел с титла „деспот“, получило се известие от Азия, че Михаил Комнин Палеолог, когото Иван Ватац бѣ назначил за командувач чуждоземните войски в Витиния, измѣнил на императора и избѣгал при турския султан, и че освен това татарите силно притѣснявали турските владения и заплашвали самата империя. Теодор II Ласкарис, изплашен от тия неприятни известия, побързал да се върне на изток, като взел с себе си цѣлата си армия [78].

Заминаването на императора от Европа дало възможност да се развият нови събития в България. Ростислав, както видяхме, сполучил да постигне целта си. Обаче намѣсата му в българските вътрешни работи произвела лошо впечатление в България, особено между боярството. В Търново се повдигнало голѣмо негодуване против цар Михаил II Асѣн, не само загдето сключил такъв позорен мир с императора, но и загдето се поддал под влиянието на маджарския васал — нѣщо, което било за старите български боляри, съвременници на Иван Асѣн II, колкото, недопустимо, толкова и оскърбително. Доколко е било силно негодуването, може да се сѣди по това, че докато Теодор II Ласкарис се намирал още при р. Регина, очаквайки предаването на кр. Цепина, до него дошло известие, какво Ростислав го излѣгал: неговото посрѣдничество за сключването на мирния договор било чиста лѣжа; че той дал лѣжлива клетва и дохождал при императора само за свои интереси; че всичко, каквото той направил, е само една измама, и при това той имал благовиден предлог, както казвали, да

наруши клетвата, именно това, че зетъ му, българският царь, не приемалъ мира на такива условия. Въпреки това, че близките на императора го убеждавали и увърявали, какво това не е истина, защото Ростиславъ, казвали тѣ, не за себе си само, но и за своя зетъ, българския царь, далъ клетва, и че не е възможно, щото единъ християнинъ да изпадне въ такова вѣроломство, Теодоръ II Ласкарисъ твърдѣлъ, че страсть за пари го (Ростислава) докарала дотамъ, че той се решилъ на такова безчестно дѣло, и че не само не спечелили обичьта на българитѣ, но и напусто харчили толкова много пари. А когато императорътъ се обърналъ лично къмъ присѣтстващия тамъ Георги Акрополитъ съ въпросъ, какво ще каже по това известие, последниятъ отговорилъ: „Азъ съмъ на сѣщото мнение, както и другитѣ, и мисля, че казаното е по-скоро лъжа, отколкото истина. Ако пъкъ Ростиславъ, както понѣкога става въ нѣкои случаи, се бѣ решилъ да даде лъжлива клетва, като отъ по-рано намислилъ да ни измами, то той ще има божеството за свой противникъ, а не ние — за своята истина и справедливостъ ще го имаме за защитникъ” [79].

Георги Акрополитъ по-нататъкъ нийде не споменува въ своята история, дали въпросното известие, което съобщилъ императорътъ, се оказало истинско; това тъкмо мълчание негово показва, че то не е било вѣрно, защото както неговото мнение, тъй и онова на другитѣ велможи, се потвърдило; въ противенъ случай той непременно би отбелязалъ това [80]. Наистина, Г. Акрополитъ, споменувайки за смъртта на Михаила II Асѣнь, представя го като такъвъ, „който питаелъ голѣма вражда къмъ своя зетъ — императора и къмъ ромеитѣ” [81], а на друго мѣсто той казва, че императоръ Теодоръ сполучилъ да има миръ съ българитѣ само следъ избирането на Константина Тиховъ за български царь и следъ оженването на последния за императоровата дъщеря Ирина [82]. Обаче първото известие се отнася къмъ времето преди регинския миръ, а второто произлиза не поради враждата на царь Михаила II къмъ Теодора Ласкарисъ, а поради събитията, които станали въ България наскоро следъ сключването на мира. Както и да било, но всичкитѣ политически несполуки на Ирининото правителство: безрезултатниятъ съюзъ съ Дубровникъ въ 1253 год., безбойнитѣ окупираия на българскитѣ юго-западни земи отъ Ивана Ватац презъ 1254 год., несполучливиятъ опитъ на Михаила II Асѣнь да си отвоюва обратно тия земи следъ смъртта на Ивана Ватаци, най-сетне завладяването на Родопската областъ Ахридосъ отъ Теодора II Ласкарисъ въ 1255 год. и възстановяването на властта на никейския императоръ въ юго-западнитѣ български области — послужили твърде много на опозицията, за да засили агитациитѣ си въ страната противъ Ирина и нейния синъ. Отъ друга пъкъ страна, бракътъ на Михаила II Асѣнь съ дъщерята на маджарския васалъ, мачванския банъ Ростислава, чрезъ който се отварялъ широкъ пжтъ на чуждото влияние въ България, а главно крайно позорниятъ регински миръ съ Теодора II Ласкарисъ, сключенъ тѣй безсъвѣстно отъ сѣщия Ростиславъ въ края на юлий или първитѣ дни на августъ 1256 год. [83], дали на опозицията, която за всички тия несполуки обвинявала царица Ирина и сина ѝ, достатѣчни основания да се реши да произведе държавенъ превратъ, за да премахне тия сѣдбоносни за България личности.

Начело на тоя превратъ застаналъ тъкмо севастократоръ Калоянъ, царевиятъ пръвъ братовчедъ, който „съ знанието на нѣкои търновски жители”, следов., съставено било цѣло съзаклятие, сполучилъ презъ есенъта на 1256 год. да нарани смъртно нейде вънъ отъ Търново Михаила II Асѣнь, който веднага умрѣдъ. Следъ това Калоянъ, съ помощта на привърженицитѣ си, успѣлъ да

се въдвори въ столицата, взелъ (завладѣлъ) съпругата на убития царь и „ималъ намѣрение да присвои властта надъ българитѣ” [84]. Отъ тия думи на Г. Акрополита едва ли може да се заключи, че севастократоръ Калоянъ е билъ прогласенъ за царь веднага следъ убийството на Михаила II Асѣня и въдворението си въ Търново, защото той ѣдоже — „ималъ намѣрение да си присвои властта надъ българитѣ”, но не успѣлъ да извърши това, поради последвалитѣ наскоро събития. Неговата и на привърженицитѣ му първа и главна цель била да избавятъ България отъ злополучното управление на Михаила II Асѣня, така че на първо време всичкото имъ внимание било съсредоточено въ борбата противъ противницитѣ имъ, която, несъмнено, е продължавала, па и събитията се развивали съ такава голѣма бързина, че нѣмало е възможность да се събере болярскитѣ съборъ, за да си даде гласа. Освенъ това, имало е опасность и отвѣнъ, защото новото правителство, начело съ Калояна, е отхвърлило, разбира се, регинския миръ, и нито скопската, нито вранянската области не били отстъпени на никейцитѣ, защото първата, а, следов., и втората, владѣтель Константинъ Тиховъ преди и следъ избирането му за царь, поне до 1263 год., както ще видимъ по-нататкъ, и поради това главно не могли да се закрепятъ добритѣ отношения между никейския императоръ и българитѣ. Ние бихме очаквали, че Теодоръ II Ласкарисъ ще се възползува отъ новото размирно положение въ България, за да възобнови войната; обаче той не билъ въ състояние да стори това, защото, както видѣхме, отъ Солунъ той трѣбало да бърза въ Мала Азия съ цѣлата си армия поради опасность откъмъ татаритѣ; а пъкъ настаналитѣ следъ смъртта на царь Михаила II Асѣнь вътрешни безредици и борби правили българитѣ съвсемъ безопасни за никейскитѣ владения на полуострова. Опасността, обаче, идвала отъ друго мѣсто, отгдето Калоянъ, можеби, съвсемъ не очаквалъ.

Стр. 468

Въпросът за наследника на Михаил Асен след убийството му през 1256 г. не е напълно изяснен. Твърдението на В. Н. Златарски, че на търновския престол дошъл първият му братовчед севастократор Калоян, не може да се счита за доказано, още повече, като се има пред вид, че византийският писател Георги Акрополит, извор за събитията по него време, нарича убицеца на Михаил Асен не Калоян, а Калиман (Καλιμάνος). Изказано е при това предположение, че царевият братовчед Калиман (или Коломан) изобщо не е бил провъзгласен за цар и че като пряк официален приемник на убития Михаил Асен трябва да се счита Константин Тих (Асен). Срв. A. Margos, Deux sources arméniennes du XIIIe siècle, concernant certains événements du second empire bulgare, Etudes balkaniques, 2—3, Sofia, 1965, p. 295 suiv.

(Д. Ангелов)

Щомъ се научилъ за държавния превратъ на Калояна, Ростиславъ, повиканъ тайно, можеби, на помощъ отъ дъщеря си, за да я освободи отъ ржцетѣ на убийцитѣ на съпруга ѝ, въ началото на 1257 год. той се явилъ предъ Търново съ войски. Това било голѣма изненада за севастократоръ Калояна. Непригответенъ, за да окаже какъвто и да било отпоръ, и обвиняванъ за усложнението на вътрешнитѣ размирици, Калоянъ билъ принуденъ да напустне столицата и да търси срѣдства за борба съ мачванския банъ. Обаче противницитѣ му, които се домогвали да го убиятъ, макаръ той и да се мѣстилъ отъ мѣсто на мѣсто, успѣли да постигнатъ цельта си: Калоянъ следъ това изчезва отъ историческата сцена и, вѣроятно, е билъ убитъ [85]. Но Ростиславъ, който е ималъ намѣрение, очевидно, да унищожи Калояна и да реставрира Ирина и снаха ѝ, не можалъ и следъ това нищо да направи. Боляритѣ отъ партията на Коломана, които презъ краткото управление на Калояна сполучили да взематъ властта здраво въ ржцетѣ си, не само отказали да го пустнатъ въ Търново, но му и оказали силенъ отпоръ, защото въ постъпката на Ростислава, когото мразѣли за неговата безчестна сдѣлка при сключването на позорния регински миръ, тѣ виждали явно желание да се

намъси въ вжтрешнитъ работи на България и да извлъче отъ българскитъ размирици нъкоя по-голъма полза за себе си, така че, следъ като сполучилъ да отнеме дъщеря си, той трѣбало да напустне околноститъ на Търново и да се върне въ владенията си [86]. Не по-малко повлияло за оттеглянето му отъ българската столица и появяването на другъ единъ претендентъ на българския престолъ, както ще видимъ по-долу, който, въ всѣки случай, би се противопоставилъ на Ростислава на законно основание.

Повечето нови историци пишатъ, че Ростиславъ нападналъ на Търново, превзелъ го и се прогласилъ за български царь [87]. Обаче Г. Акрополитъ, едничкиятъ изворъ, който говори за явяването на Ростислава предъ Търново, не споменува нищо подобно [88]; а пъкъ да се мисли, че Ростиславъ считалъ своето безбойно преминаване съ войскитъ си презъ Северна България като покорение на последната, което да му е давало право на българската корона, едвали е възможно, защото въ такъвъ случай той не би се задоволилъ само съ отнемането на дъщеря си, и при тогавашното разбъркано положение въ страната, и разполагайки съ достатъчно военни сили, би се решилъ на по-смѣли действия, а между това Ростиславъ, като виждалъ, че неговото оставане предъ Търново било безцелно и безполезно за Ирина и нейнитъ привърженици, съ отнемане на дъщеря си счелъ за постигната крайната си цель. Наистина, нѣкои западноевропейски известия наричатъ Ростислава *dux Bulgarorum* и дори *imperator Bulgarorum*, защото самъ той се наричалъ така, както се види отъ една негова грамота [89]. Обаче, нито едно отъ тия известия не дава основание да се предполага дори, че той е присвоилъ тая титла, когато се е намиралъ още предъ Търново. П. Никовъ основно доказва, че тая титла Ростиславъ почналъ да носи само следъ 1257 год. [90], а сжщо, че той нито е влизалъ въ Търново, нито е ставалъ търновски царь [91], но ние не можемъ да се съгласимъ съ него, че Ростиславъ, присвоявайки си посочената титла, е ималъ нѣкакви дори претенции да завземе българския престолъ, защото нищо не му е давало такова право. По тоя въпросъ мнението на маджарския историкъ Гюла Паулеръ, споредъ насъ, стои по-близо до истината, именно, че Ростиславъ, връщайки се отъ Търново, използвалъ случая да окупира една значителна частъ отъ българската територия, съседна на неговитъ владения, като награда за своя походъ до българската столица [92], и това, собствено, му е дало право да се нарича, споредъ тогавашнитъ обичаи, *dux Bulgarorum* или *imperator Bulgarorum*, както и Яковъ Светославъ по-късно прие сжщата титла и по сжщата причина [93].

Едновременно съ акцията на Ростислава и съвсемъ независимо отъ нея, другиятъ зетъ на Иванъ Асѣня II и Ирина, нѣкой-си Мицо [94], който е билъ областенъ управителъ и чиито владения се намирали около Месемврия, не се забавилъ, може-би по подбуда на Ирина и нейнитъ привърженици, да се прогласи за български царь по женска линия на Асѣневия родъ, защото следъ смъртта на Михаила II Асѣнь, който следъ себе си не оставилъ наследникъ, и следъ убийството на севастократоръ Калояна, се прекъсвала Асѣневата династия по мъжка линия [95]. За тоя узурпаторъ-царь, Пахимеръ ни разказва следното: „Тоя Мицо ... бѣше зетъ на Асѣня по дъщеря и баджанакъ на Теодора Ласкарисъ. А Асѣнь бѣше оня, за когото се разказва, че се срещналъ съ императоръ Ивана Дука и заедно съ него нападналъ на запада, бидейки образецъ на всѣко благородство. Когато оня (Асѣнь) се поминалъ и тоя (Мицо), като българинъ, приелъ властта надъ българитъ, случвало му се да има спрѣчквания съ императора и дори често да враждува и воюва

съ ромейски войски; случвало му се сжщо да се спрѣчкава и съ много български велможи (μεγιστῶνες) и да изпада въ неприятни размирици. Поради това, подбуждани отъ завистъ къмъ него, тѣ се наклонили къмъ Константина” [96]. Отъ тоя пасажъ ясно личи, че Пахимеръ не е билъ добре осведоменъ за работитѣ въ България. Преди всичко, той счита Мицо за непосреденъ приемникъ на царъ Ивана Асѣня II, защото той не знае, очевидно, нито за Коломана Асѣнь, нито за Михаила II Асѣнь, нито за държавния превратъ на севастократоръ Калояна. По-точенъ, въ това отношение, се явява другиятъ византийски историкъ отъ XIV вѣкъ, Никифоръ Григора, който за даденото време изключително се е ползувалъ отъ Пахимера [97] и пише следното: „Управительтъ на България, Асѣнь, шурейтъ на императоръ Теодора, умрѣлъ, а синъ, който да бжде, споредъ обичая, приемникъ на неговата власть, отъ него не останалъ, тѣй че станало нужда, следов., по втория, споредъ пословицата, способъ за плуване, тя да премине върху неговия зетъ по сестра, Мицо” [98]. Тукъ подъ името Асѣнь може да се разбира само Михаилъ II Асѣнь, защото той е билъ шурей на Теодора II Ласкарисъ, билъ е вече жененъ, но не оставилъ наследникъ, когато Коломанъ Асѣнь, сжщо шурей на Теодора II Ласкарисъ, който е умрѣлъ на дванайсетъ години, не е билъ жененъ и затова не е могълъ да има изобщо наследникъ, тѣй че, споредъ Н. Григора, Мицо е билъ непосреденъ приемникъ на Михаила II Асѣнь, следов., и той не знае нищо за държавния превратъ на Калояна.

При какви обстоятелства Мицо е приелъ властта, Пахимеръ не съобщава; той дори не казва, успѣлъ ли е Мицо да влѣзе и се въдвори като царъ въ Търново, когато отъ думитѣ на Н. Григора излиза, че Мицо се настанилъ въ Търново, гдето той билъ обсаденъ отъ Константина Тиховъ и отгдето трѣбало да бѣга съ жена и деца въ Месемврия. Обаче, това сж лични съображения на Н. Григора, които нѣматъ никакво историческо значение. Но и това, което по-нататѣкъ Пахимеръ съобщава за Мицо, ясно сочи, че той е объркалъ Мицо съ Михаила II Асѣнь, защото само последниятъ е ималъ спрѣчквания съ императора и е воювалъ съ ромейски войски, но не и Мицо, който се е намиралъ въ мирни отношения съ императора, подъ покровителството на когото той, въ края на краищата, както ще видимъ, прибѣгва; а пъкъ въ спрѣчкванията му съ българскитѣ боляри и въ неприятнитѣ размирици, въ които изпадналъ не Мицо, а Михаилъ II Асѣнь, трѣба да видимъ именно държавния превратъ на севастократоръ Калояна, за който ни съобщава, както видѣхме, Г. Акрополитъ, който, отъ своя страна, нищо не споменува за Мицо изобщо. Затова и твърдението на Пахимера, какво българскитѣ боляри отъ завистъ преминали на страната на Константина, остава безпредметно. Но, отъ друга пъкъ страна, до Пахимера, очевидно, сж дошли сведения, че Мицо е ималъ разпавии съ българскитѣ боляри, които не отъ завистъ къмъ него не му позволили да влѣзе въ Търново, а загдето той незаконно се прогласилъ за царъ, като не зачелъ тѣхното право да избиратъ царъ [99]. Но тѣ не сж могли да го признаятъ за царъ още и затова, защото това би значило да се даде възможность отново да изпъкнатъ царица Ирина и нейнитѣ привърженици, на които Мицо, очевидно, се е опиралъ. Освенъ това, ако може да се върва на думитѣ на Н. Григора, Мицо „билъ мжжъ ленивъ и изнѣженъ, така че изгубилъ малко по малко уважение дотолкова, че народътъ не придавалъ никаква цена на разпоредбитѣ му” [100]. За да му противопоставятъ законенъ царъ, българскитѣ боляри, споредъ Г. Акрополита, се събрали въ Търново на съветъ и избрали за царъ по законенъ редъ Константина, синъ на Тиха [101], който дотогава билъ управитель на скопската областъ и се намиралъ въ приятелски отношения, както

видѣхме, съ севастократоръ Калояна; той нѣмалъ никакви роднински врѣзки съ Асѣневия родъ [102] и билъ въ роднинство по майка съ сръбския кралски родъ, както това се види отъ неговата грамота, дадена на скопския мѣнастирь св. Георги на Виргино (а споредъ нѣкои Вирпино) бърдо въ Черногорията, гдето той нарича Стефана Неманъ „дѣда царствѣ ми“ [103].

Стр. 475

Новобългарски превод на Виргинската грамота у *И. Дуйчев*, Из старата българска книжнина, II, стр. 56 сл. Критично издание на тясно свързания с Виргинската грамота хрисовул на сръбския владетел Милутин за манастира Георги Бързи от 1300 г. у Р. Грујић, Три хиландарске повеле, Зборник за историју јужне Србије и суседних области, Скопље, 1936 г., стр. 5 сл. През последно време отново бе поставен въпросът за автентичността на Виргинската грамота в работата на *П. Петров*, Към въпроса за автентичността на Виргинската грамота и съдържащите се в нея сведения, ГСУ, Фил.-ист. фак., 1, кн. 2, 1958 г., стр. 171 сл., който приема в общи линии отрицателното гледище на Г. Баласчев. Възражения по схващанията на П. Петров от *Л. В. Горина*, К вопросу о подлинности Виргинской Грамоты, Советское славяноведение, 1965 г., кн. 5, стр. 60 сл. Въпреки известни неясноти в съдържанието на грамотата няма според мен съмнение, че основните сведения в нея са достоверни и могат да служат като важен материал за проучването на социално-икономическите и административноправните отношения в България през втората половина на XIII в. Срв. *Д. Ангелов*, Аграрните отношения в Северна и Средна Македония през XIV в., София, 1958, *passim*; *срещия*, Въпроси на феодализма в българските земи през XIII—XIV в., Ист. пр., XVI, 1960 г., кн. 6, стр. 62 сл.; *Д. Ангелов*, *III. Шефънеску*, Общи черти и различия в общественно-икономическото развитие на България и Влашко през XIII—XIV в., сб. Българо-румънски връзки през вековете, Изследвания, I, София, 1965, стр. 74 сл. (*Д. Ангелов*)

Бележки

1. Синодикъ царя Борила, издание на М. Г. Попруженко, стр. 88, § 118.
2. Вж. тукъ по-горе, стр. 325 сл.
3. Colomannus, вж. писмото на папа Инокентия IV отъ 21. мартъ 1245 год. (A. Theiner, Monumenta histor. Hungar., t. I, p. 196). — Г. Акрополитъ (ib, p. 64, (11-12)) го нарича съ име Καλλιᾶνος, което представя гръцката транскрипция на маджарското име Colomannus. Това име било дадено на Иванъ Асѣневия синъ, — роденъ отъ маджаркинята Мария или Анна, — може би, въ честь на брата ѝ Коломана, втория синъ на Андрея II и братъ на Бела IV. Въ Синодика (п. т., стр. 87, § 114) това име е написано въ гръцка транскрипция: Калиманъ, може би, подъ влияние на Г. Акрополита.
4. Вж. Синодикъ, п. т., стр. 87, § 114. — Тукъ тя е поставена на първо мѣсто, а следъ нея иде името на Елена, отъ което би могло да се заключи, че Тамара е била по-стара отъ последната. G. Acropolita, ib., p. 64, (13-14).
5. G. Acropolita, ib., p. 56, (15-17). — Вж. тукъ по-горе, стр. 401 сл.
6. G. Acropolita, ib., p. 60, (17-19):

τὴν Θεοδώραν καὶ τὴν Μαρίαν;

р. 64, 14—17: ἐκ δὲ τῆς τοῦ Ἀγγέλου θυγατρὸς τῇ Ἀσάν τρεῖς παῖδες γεγέννηται, ἄρρην ὁ Μιχαὴλ καὶ θήλειαι, ὡς εἰρήκαμεν, ἡ Μαρία καὶ ἡ Ἀννα.

7. Така е нареченъ въ една съвременна нему приписка отъ 1243 г.: Καλλιᾶνος ὁ Ἀσάν υἱὸς Ἰωάννου τοῦ Ἀσάν. Вж. тукъ по-долу, стр. 425, бел. 1.
8. За това вж. В. Н. Златарски, Боянскиятъ надписъ, п. т., стр. 16 сл.
9. G. Acropolita, ib. pp. 64, (17) — 65, (3).

10. За това нападение узнаваме от една приписка въ единъ гръцки ржкописъ въ Ватиканската библиотека, Regin. gr. 18, отъ 1073 год., който съдържа Омилиитъ и писмата на Василия Велики, гдето на листъ 251v се чете:

ἡγοράσθη(η) ἡ παρούσα βιβλος διὰ Θεοδώρου γραμματ(ικ)οῦ μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν ἀθέων ταρτάρων, βασιλεύοντο(ς) ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ Καλλιμάνου τοῦ Ἀσάν υἱοῦ Ἰω(άννου) τοῦ Ἀσάν εἰς ὑ(πέρ)π(ε)ρ(ον) ||||| ἐν ἔτη(σι): σψνά (ἐνδικτιῶνος) α'. καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες εὐχεςμοι τῷ ἀμαρτωλῷ ὅπως εὐχαῖς ὑμῶν ρυσθῶ τῆς αἰωνίου κολάσε(ως),

т. е. „настоящата книга биде купена отъ Теодора Граматика следъ нападението на безбожнитъ татари, когато въ България царуваше Калиманъ Асънь, синъ на Иванъ Асъня (II), за петъ иперпера въ лѣто 6751 (= 1243 г. отъ Христа), индиктъ 1-и и четящитъ нека се молятъ за грѣшника, за да се спася чрезъ вашитъ молитви отъ вѣчното наказание” (P. Fr. de' Cavalleri et J. Lietzmann. Specimina codicum graecorum Vaticanorum. Berolini et Lipsiae 1929, p. XII). — Отъ тая приписка става явно, че татарското нашествие въ Северна България трѣбва да се отнесе къмъ 1243 год., която се е продължавала отъ 1. IX. 1242—31. VIII, 1243 г., поради това ние го отнасяме къмъ есенъта на 1242, или презъ 1243 год. — Тая приписка бѣ издадена още отъ Ф. Брунъ въ непълненъ видъ по препись, снетъ отъ Θ. Успенски, който я преписалъ отъ самия оригиналъ (вж. Черноморье, ч. II, Одесса 1880, стр. 355). Запознаването си съ пълния видъ на приписката дѣжимъ на о. протоерея Ив. Гошевъ, комуто тукъ изказваме своята голѣма благодарностъ.

11. Като най-добро доказателство за данничеството на българитъ къмъ кипчакския ханъ служи следното известие на францисканския монахъ Вилхелма Рубрукъ, който въ 1253 год. споходилъ царството на златоординския ханъ: Ab orificio Tanais versus occidentem usque ad Danubium totum est eorum (Tartarorum), etiam ultra Danubium, versus Constantinopolim, Blakia, que est terra Assani, et minor Bulgaria usque in Sclavoniam, omnes solvunt eis tributum: et etiam ultra tributum conductum sumpserunt annis nuper transactis de qualibet domo securi in unam et totum ferrum quod invenerunt in massa. (Recueil de voyages et de mémoires publié par la Société de Géographie. IV, 2, p. 216. — Ср. A. Sacerdoțeanu, op. c., p. 318, (7-14)), т. е. „Отъ устието на Танаисъ (Донъ) къмъ западъ чакъ до Дунава всичко е тѣхно (на татаритъ), дори отвѣждъ Дунава, къмъ Цариградъ, Влахия, която е земя на Асъня и малка България (т. е. вм. дунавска България, малка въ сравнение съ волжско-камската Велика България) чакъ до Славония (Сърбия), всички имъ плащатъ данѣкъ; а сѣщо освенъ условия данѣкъ презъ недавна миналитъ години взимали отъ всѣка къща една сѣкира и всичко желѣзо, което намирали на кюлче”. Тукъ В. Рубрукъ говори не само за своето време, но и за недавна миналитъ години, т. е. за 40-тъ години на XIII вѣкъ. — Вж. К. Иречекъ, История Болгаръ, стр. 350. — П. Никовъ, Татаробългарски отношения презъ срѣднитъ вѣкове съ огледъ къмъ царуването на Смилеца. Годиш. на Соф. ун., XV—XVI (1919—1920), стр. 3—4.

12. A. Theiner, Monumenta histor. Hungar., t. I, pp. 196—197: Colomanno in Bulgaria imperanti etc. На 25 мартъ с. г. сжщиятъ папа Инокентий IV изпратилъ окржжно послание адресирано: Venerabilibus Fratribus Universis Patriarchis, Archiepiscopis, Episcopis in terris Bulgarorum, Blacorum, Gazarorum, Sclavorum, Serviorum... ce??corumque Christianorum Orientis, въ което той ги призовава за присъединение къмъ римската църква и имъ прави сжщото предложение да свика вселенски съборъ. Вж. Ivan Dujčev, Il Francescanesimo in Bulgaria nei sec. XIII e XIV, въ Miscellanea Francescana, vol. XXXIV (1934), fasc. III, pp. 255—256.

13. Отивайки на западъ, Иванъ Ватаци получилъ отъ управителя на родопската областъ Ахридосъ известие, че българскиятъ царъ Коломанъ умрѣлъ, на 3. или 4. септемврий, когато стигналъ до рѣка Марица при

мънастиря Вирось (Acropolita, ib., p. 72, (19-20); и тукъ по-долу), след., царь Коломанъ е умрѣлъ не по-рано отъ втората половина на м. августъ.

14. Acropolita, ib., p. 73, (1-6).

15. Ibidem, p. 74, (3-6); (9-11).

16. Описание на тия монети вж. у Н. Мушмовъ, Една нова сребърна монета отъ царица Ирина съ сина ѝ Михаила. Сборникъ В. Н. Златарски София 1925, стр. 185—186. — Ср. отъ сжщия, Античните монети на Балканския полуостровъ и монетитѣ на българскитѣ царе. София 1912, стр. 486, № 7468; Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе. София 1924, стр. 71 сл.

17. Тоя Петъръ не е могълъ да бжде жененъ за Тамара, родната сестра на Коломана отъ маджаркинята Мария, защото тя не била омъжена още презъ 1254 г., когато се пуцали слухове, какво тя щѣла да се омъжи за Михаила Комнинъ Палеологъ, сина на солунския тогава управитель Андроникъ Комнинъ Палеологъ, и по-сетнешния императоръ Михаилъ VIII (вж. Acropolita, ib., pp. 92, (19); 93, (11-12); 94, (5-8), (10-13)), а не че се е проектирало тя да се даде на епирския деспотъ, както пише П. Никовъ, Българо-унгарски отношения, п. т., стр. 32; следов., Петъръ е могълъ да бжде жененъ само за една отъ сестритѣ на Михаила II Асѣнь отъ Ирина, отъ които по-гольмата, Теодора, въ 1253 г. е била на около 13—14 години, па не е могло да бжде иначе, защото Ирина е искала да го направи свой зетъ и да го противопостави на севастократоръ Калояна.

18. Вж. Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, стр. 155—159; 156, pp. 22, 26, 39. Въ тая грамота за него се казва, че той ималъ свои люде и свои земи (стр. 157, pp. 31—32:

въ земѣлахъ . сѣгога ти .

црѣства . н въ земѣлахъ . високого . севасто . кратора . гнѣ Петра; п. т., pp. 35—37; p. 33:
люде . сѣгога ти . црѣства . нан . петрови . високого . севасто . кратора . ,

т. е. той е билъ боляринъ, едъръ земевладѣлецъ, а, може би, и нѣкой областенъ управитель, каквито сж били Калоянъ, Мицо, Константинъ Тихъ, Яковъ Светославъ и др.

19. Acropolita, pp. 73, (7) — 74, (12).

20. Ibidem, pp. 74, (13) — 75, (21).

21. Ibidem, pp. 75, (22) — 77, (9).

22. Ibidem, pp. 78, (25) — 79, (7).

23. Въ Бонското издание това име се чете Λαβισδα, споредъ четенето на Л. Алляций и на Ем. Бекеръ, но споредъ А. Heisenberg'a, то трѣба да се чете Βαγαβισδα, което споредъ насъ, е по-вѣрно, и въ което трѣба да видимъ Βαγαβιστα у Анна Комнина, Alexias, II, p. 155, (14), а това е българското име Валовища, тур. Демиръ-хисаръ, който се намира по пята отъ Съръ за Мелникъ, южно отъ Рупелския проходъ. — Ср. В. Н. Златарски, История на българската държава, т. II, стр. 243.

24. Acropolita, ib., pp., 77, (10) — 78, (2).

25. За името Марица вж. тукъ по-горе, стр. 388, бел. 1.

26. Acropolita, ib., p. 78, (14-22).

27. Ibidem, p. 78, (22-25).
28. Ibidem, pp. 79, (8) — 83, (14).
29. Ibidem, pp. 83, (15) — 84, (12).
30. Ibidem, p. 84, (16-22).
31. Ср. П. Никовъ, сждбата на северозападнитъ български земи презъ срѣднитъ вѣкове, стр. 131 сл.
32. Acropolita, ib., p. 78, (22-25).
33. П. Никовъ, Татаробългарски отношения и пр., стр. 3 и 5.
34. Тая грамота, която се намира въ Виенската Придворна Библиотека, е била издавана вече нѣколко пѣти, но несъмнено чай-точно е възпроизведена отъ Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей. стр. 155—159, макаръ че все пакъ се срѣщатъ нѣкои недогледни. Така, на редъ 6:

скѣтѣю вѣм.

**стѣтѣю, както на р. 14: стѣтимъ; на р. 9: да еѣдѣ вѣм. да еѣдѣт; а коли. вѣм. ако
ли, както въ р. 10: ако ли бѣошъ; на р. 15 въ края: ако Богъ вѣм. и ако Богъ;
на р. 27: и колѣ нѣхъ, вѣм. на колѣ нѣхъ, както е на р. 23: на скою си колѣ; на р. 37:
имашъ вѣм. и нашъ; на р. 38: в ѣсн вѣм. късн.**

35. Пакъ тамъ, стр. 165—156, pp. 1—22.
36. К. Жиречек, Историја Срба, п. т., стр. 230.
37. Пакъ тамъ, стр. 229—230.
38. Г. А. Ильинскій, Грамоты и пр., стр. 156, pp. 22—28.
39. Пакъ тамъ, стр. 156—157, pp. 29—33.
40. Подчертанитъ тукъ думи, очевидно, трѣба да се разбиратъ по аналогия съ предходнитъ по законѣ нашемъ въ смисълъ „по закона на твоето свето царство и на високия севастократоръ Петра“.
41. Ильинскій, п. съч., стр. 157, pp. 33—36.
42. Пакъ тамъ, pp. 36—46.
43. Пакъ тамъ, стр. 157—158, pp. 46—48.
44. Пакъ тамъ, стр. 158, pp. 48—51.
45. Пакъ тамъ, стр. 158, pp. 51—54.
46. Споменик. III (1890), стр. 8. — К. Жиречек, п. т., стр. 230.
47. К. Жиречек, п. т., стр. 230.

48. Пакъ тамъ, стр. 230.

49. Acropolita, ib., pp. 88, (15) — 92, (14).

50. Ахридъ, Ἀχρίδος — област по срѣдна и долна Арда, може би споредъ Иречека, е днешната покрайнина Султанъ-ери (Мжстанлийско), а може би и Кърджалийско. На северъ тя се простира до Станимашко, на изтокъ до Черномънъ (сег. Черменъ) и близо до Одринъ, а на ю.-из. до околноститѣ на Димотика. Ефраимъ се намиралъ на 5 дни отъ Одринъ, вѣроятно при днешното с. Евремкѡй на долна Арда; Мънякъ — два дни на западъ отъ Евремкѡй пакъ въ долината на Арда; Перперакионъ, западно отъ Евремкѡй, на дѣсния брѣгъ на р. Перперекъ-дере, лѣвъ притокъ на Арда; Остра — между Мънякъ и Перперакионъ, и Кривусъ — между Перперакионъ и Ефраимъ. — Вж. К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 393—395. — Хр. Милевъ, Карта на търновското царство, Пловдивъ 1909, стр. 11 и самата карта, гдето той по-инакъ поставя тия крепости: отъ Черменъ на з. Ефремъ, Остра, Криво между Ефремъ ю.-из. и Остра; Перперакионъ на з. отъ Остра, а Мънякъ на ю. отъ Перперакионъ на лѣвия брѣгъ на Арда.

51. Acropolita, ib., pp. 107, (4) — 108, (20). — N. Gregoras, ib., I, pp. 55, (22) — 56, (2), за тоя походъ на царъ Михаила II Асѣнъ съобщава само накратко следното: „Управительтъ (ὁ ἄρχων) на българитѣ, като чулъ, че императорътъ (Иванъ Ватаци) умрѣлъ, веднага решилъ да наруши сключенитѣ съ него условия и почналъ да прави чести набѣзи на ромейскитѣ градове въ Тракия, така че не малко отъ тѣхъ покорилъ, дори при планина Родопи”.

52. Acropolita, ib., p. 109, (1-5).

53. Ibidem, p. 110, (3-17).

54. Ibidem, pp. 110, (17) — 111, (8).

55. Ibidem, pp. 111, (9) — 113, (9).

56. Ibidem, pp. 113, (10) — 114, (19).

57. Ibidem, pp. 114, (20) — 117, (24).

58. Ibidem, pp. 117, (24) — 119, (8).

59. Ibidem, pp. 119, (22) — 124, (24).

60. К. Иречек, Историја Срба, п. т., стр. 228. — П. Никовъ, Българо-унгарски отношения отъ 1257—1277 година. София 1919, стр. 6 — 62.

61. Че тукъ подъ „скити” трѣба да се разбира тѣ куманитѣ, а не татаритѣ, личи отъ това, че у Г. Акрополита последнитѣ сж известни подъ името ταχάριοι, τάχαροι и се строго отличаватъ отъ скититѣ и куманитѣ. Вж. п. т., стр. 67—71, 119, 125, 136—137, 144 и 157. — Ср. М. А. Андреева, Очерки по културѣ византійскаго двора въ XIII вѣкъ. Прага 1927, стр. 53—54.

62. Acropolita, ib., pp. 124, (25) — 126, (28). — Gregoras, ib., p. 56, (4-13).

63. Gregoras, ib., pp. 56, (13) — 57, (3).

64. Г. Акрополитъ нарича царския тъстъ ὁ Ρώσος Ούρος, въ когото нѣкои историци виждаха сръбския кралъ Стефана I Урошъ, но който не е никой другъ, освенъ споменатиятъ по-горе князь Ростиславъ. За това вж. Kop. Jireček въ Archiv f. sl. Phil., XXI (1898), SS. 623—624. — Подробно у П. Никовъ, п. т., стр. 60—61.

65. Acropolita, ib., pp. 126, (29) — 127, (12).

66. Theodori Ducae Lascaris epistulae CCXVII, editio Nicolai Festae. Firenze 1898. Appendix I, pp. 279-282, подъ надсловъ:

Τοῦ αὐτοῦ

ἐπαναγνωστικὸν ἀποσταλὲν πρὸς ἐν τῇ Ἐφ, ὅτε ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων ἦλθε εἰς τὸν τοιοῦτον βασιλέα ἰκτεσίων λῦσι τῇ κατὰ τῶν Βουλγάρων μάχην, ἀντιδοῦναι δὲ αὐτῷ τὸ κάστρον τὴν Τζέπεινα.

Вж. pp. 280, (34) — 281, (51). — Ср. не съвсемъ точния преводъ на това послание у Г. Баласчевъ въ Минало, кн 5 и 6 (1911), стр. 60—66.

67. Acropolita, ib., p. 127, (12-15).

68. Едва ли може да се приеме, че тая планина Книшава е сжщата оная, която се споменува въ житието на св. Ивана Рилски, защото мѣстонахожденията имъ не се съвпадатъ. Вж. К. Jireček, п. т., стр. 624. — Йор. Ивановъ, Св. Ив. Рилски и неговиятъ манастиръ. София 1917, стр. 12, бел. 2.

69. Epistulae, ib., p. 281, (51-66).

70. Ibidem, p. 281, (66-73).

71. Ibidem, p. 282, (83-93).

72. Въ нашата статия „Южна България следъ смъртта на Иванъ Асѣня II и регинскиятъ миръ” (Сборникъ Б. Дяковичъ. София 1927, стр. 327—341) ние дадохме друго разбиране на споменатитъ тукъ животни, а именно: куче — българи, лъвче — кумани, мечка — маджари, респк. Ростиславъ. Обаче, М. А. Андреева въ рецензията си върху тая наша статия (вж. Byzantionoslavica, IV. 2 (1932), стр. 446—447) даде напълно основателно друго тълкуване на тия животни, което ние възприехме. Че подъ „куче” Теодоръ II е разбиралъ куманитъ, се види отъ друго едно негово писмо (вж. М. Андреева, Очерки и пр., стр. 54). При такова тълкуване, разбира се, пада и нашето предположение, какво и самото послание се отнася къмъ последнитъ месеци на 1256 год., защото, несъмнено, както забелязва М. Андреева, то е било писано и разпратено наскоро следъ сключването на мирния договоръ. Освенъ това, ние приемаме заедно съ М. Андреева, че името „мечка” по-скоро се отнася лично къмъ Ростислава, а не и къмъ маджаритъ.

73. Че Ростиславъ наистина билъ подкупенъ, се види и отъ признанието на самия императоръ, предадено отъ Acropolita, ib. p. 129, (10-13). — Вж. и тукъ по-долу.

74. Acropolita, ib., p. 127, (16-23).

75. Ibidem, p. 127, (24-27). — Близкиятъ веднага следъ сключването на мира празникъ е означенъ у Г. Акрополита деньтъ на Преображение Господне, т. е. 6 августъ (с. с).

76. Ibidem, p. 130, (7-9).

77. Вж. тукъ по-горе, стр. 445.

78. Acropolita, ib., pp. 132, (30) — 133, (18).

79. Ibidem, pp. 128, (19) — 129, (22).

80. Ср. П. Никовъ, каз. съч., стр. 80, бел. 3, който счита, че известието, получено отъ императора, било вѣрно и поради това не се решилъ да съобщи за заемаването на Цепина отъ никейцитѣ: иначе той би трѣбало да опровергава и изказаното отъ него мнение по въпроса.

81. Acropolita, ib., p. 152, (1-3).

82. Ibidem, pp. 152, (12) — 153, (3).

83. П. Никовъ, каз. съч., стр. 77—78.

84. Acropolita, ib., p. 152, (1), (4-6):

Ὁ μὲν οὖν τῶν Βουλγάρων ἄρχων, ὁ γυναικάδελφος αὐτοῦ Μιχαήλ . . . πρὸς τοῦ πρωτεξαδέλφου αὐτοῦ Καλιμάνου καίριαν πληγὴν εἰδήσει καὶ τινων οἰκητόρων Τρινόβου, ἔξω που τοῦ τοιούτου διάγων ἄσπερος, εὐθὺς ἐτεθνήσκει. ὁ δὲ φονεύσας αὐτὸν Καλιμᾶνος τὴν ἐκείνου λαβὼν γαμετὴν ἔδοξε τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν σφετερίζασθαι.

И тъй, споредъ Г. Акрополита, убиецътъ на Михаила II Асѣнь носилъ име Калиманъ, което едва ли може да се приеме. Това име е, както видѣхме, маджарско и го е носилъ по-голѣмиятъ синъ на Иванъ Асѣня II отъ маджаркинята Мария или Анна. Да е носилъ сжщото име и неговиятъ пръвъ братовчедъ, едва ли е допустимо, защото последниятъ не е ималъ никакви роднински връзки съ маджарския кралски родъ. Тукъ, очевидно, има нѣкоя бъркотия у Г. Акрополита или пъкъ той умишлено не е искалъ да го нарече съ ромейското име Καλοϊωάννης. Поради това, предложението тукъ вм. Калиманъ да се чете Калиянъ или Калоянъ се явява твърде правдоподобно, а оттукъ и приемливо. Несъмнено, той е носилъ името на своя знаменитъ чичо-дѣдо царъ Калояна. Вж. В. Н. Златарски, Боянскиятъ надписъ, п. т., стр. 14 сл.

85. Макарь Калоянъ II и да е умрѣлъ отъ насилствена смъртъ, все пакъ неговото име не е споменато въ Синодика, както името на баща му, защото църквата е гледала на него като на братоубиецъ, чието име, както имената на царъ Ивайло и севастократоръ Петра, не се позволявало да се произнася въ недѣля на православието, наредъ съ имената на ония, които били праведни и умрѣли съ заслуги къмъ църквата.

86. Acropolita, ib., p. 152, (8-12). — Какво е станало въ това време съ царица Ирина, не се знае. Споредъ Синодика (по изданието на Г. М. Попруженко, стр. 88, § 118), тя приела монашество и била наречена Ксения, обаче, кога и доброволно ли, или насила, остава неизвестно. Макарь личността ѝ следъ убийството на сина ѝ и да не изпѣква нийде, все пакъ тя не ще да е попаднала въ ржцетъ на Калояна II и, по всѣка вѣроятностъ, е успѣла да избѣга при зетя си Мицо, а къмъ края на живота си да се е покалугерила. Сжщо така остава неизвестна сѣдбата на севастократоръ Петра.

87. Вж. П. Никовъ, каз. съч., стр. 66—68.

88. Обикновено се посочват думите на Акрополита, *ib.*, р. 152, (8)- : ὁ Ῥώσος Οὐρός μετά στρατευμάτων ἐπελθὼν τῷ Τρινόβῳ, но гл. ἐπέρχομαι съ дат. над. значи „неочаквано пристигамъ, явявамъ се нѣкѣде“, въ враждебенъ смисълъ „настъпвамъ“, дори „нападамъ“, но той не значи „превземамъ“.

89. П. Никовъ, *каз. съч.*, стр. 70 и 191, № 1.

90. Пакъ тамъ, стр. 70—72.

91. Пакъ тамъ, стр. 73—77.

92. Г. Паулеръ, *Българскитѣ военни походи на Стефана V. СБНУКн.*, кн. V (1892), стр. 431.

93. П. Никовъ, *п. т.*, стр. 136—139. — Вж. тукъ по-долу.

94. Мицо е билъ жененъ, вѣроятно, за Мария, първата дъщеря на Иванъ Асѣня II отъ Ирина. — Самото име е умалително отъ Димитъръ, а не отъ Михаилъ, както нѣкои го считатъ. — Вж. П. Никовъ, *каз. съч.*, стр. 52—53.

95. *Acropollta*, *ib.*, р. 152, (12-13). — *Gregoras. ib.*, р. 60, 3 sqq.

96. *Pachymeres*, *ib.*, р. 349, (3-13). — Последното изречение гласи: ταὐτ' ἄρα καὶ τοῦτω διάφθονοῦμενοι πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον... ἀποκλίνουσιν, което се превежда: „Затова отъ ненавистъ къмъ него тѣ се наклонили къмъ Константина“ (П. Никовъ, *п. т.*, стр. 20). Но гл. διαφθονέω не значи „ненавиждамъ“, „мразя“, а „завиждамъ“ отъ сжщест. ὁ φθόνος — завистъ, стгр. διαφθονέομαι значи или „азъ съмъ предметъ на завистъ“ или „азъ съмъ изпълненъ, подбутнатъ отъ завистъ“, затова διαφθονοῦμενοι ние превеждаме „подбудени отъ завистъ къмъ него“.

97. Вж. П. Никовъ, *п. т.*, стр. 25—28.

98. *Gregoras*, *ib.*, р. 60, (4-9). Тукъ подъ израза δεῦτερος πλοῦς, послов. буквально значи „второ, друго плуване“; имало два вида плуване: съ платна и съ лопати; когато нѣма попжтенъ вѣтъръ, прибѣгвало се къмъ лопатитѣ. Пословицата тукъ е приведена въ смисълъ, че понеже по мъжка линия нѣмало наследникъ, то трѣбало да се прибѣгне къмъ лица, които имали право за наследство по женска линия, какъвто се явявалъ Мицо, зетъ на Иванъ Асѣня II по дъщеря отъ Ирина.

99. Вж. П. Никовъ, *каз. съч.*, стр. 47—48.

100. *Gregoras*, *ib.*, р. 60, (9-12).

101. Така стои у Г. Акрополита (*ib.*, р. 152, (14): τὸν τοῦ Τοίχου οἰὸν Κωνσταντῖνον. — Ср. р. 154, (3-4). — Г. Пахимеръ, обаче, като говори за дъщеритѣ на Теодора II Ласкарисъ, споменува, че една отъ тѣхъ била омъжена за „българския управитель Константина Тихъ“ (*ib.*, р. 36, (1-2): τῷ Βουλγαρίας ἀρχοντὶ Κωνσταντίνῳ τῷ Τείχῳ), а Н. Григора право обяснява думитѣ на Пахимера, че Тихъ било презимето на Константина (*ib.*, р. 60, (13): Κωνσταντῖνος ὄνομα, Τοῖχος ἐπώνυμον; сжщо и на р. 61, (15-16) и р. 63, (7-8): Κωνσταντῖνος ὁ Τοῖχος). Но и у Пахимера трѣба да има нѣкое недоразумение въ смисълъ, че като не подозиралъ или просто не знаелъ, че има българско име Тихъ (отъ Тихота, Тихомиръ, Тихославъ), счелъ го за презиме, или по-право Григора го така изтъкувалъ. Затова ние приемаме думитѣ на Г. Акрополита за по-вѣрни още и затова, че той е билъ съвременникъ на царъ Константина и несъмнено по-добре е знаелъ не само потеклото на последния, но и изобщо събитията, които сж ставали въ България. Освенъ това, отъ думитѣ на Н. Григора излиза, че Константинъ не билъ избранъ, а по-скоро се натрапилъ за царъ. „Като видѣлъ, пише той, че властѣта на българитѣ изпаднала въ лоши рѣце, той (Константинъ) възстаналъ противъ нея; и като привлѣкъ къмъ

себе си простия народъ и колкото имало знатни и отборни отъ народа, съ согласието на всички тѣхъ, прогласилъ се за владѣтель” (ib., p. 60, (14-18)). Тукъ Григора, очевидно, е объркалъ фактитъ, защото както видѣхме по-горе, не Константинъ Тиховъ, а севастократоръ Калоянъ възставалъ противъ властта: ясно е, че това сж собствени негови домисли, които нѣматъ за насъ значение. Пахимеръ, като пише, че българскитѣ боляри отъ завистъ къмъ Мицо се наклонили къмъ Константина (ib., p. 349, (11-14)), т. е. тѣ отхвърлили узурпатора и избрали Константина, стои по-близо до известието на Г. Акрополита, че „българскитѣ първенци (οἱ προύχοντες) се събиратъ на съветъ и решили, щото Константинъ, синъ на Тиха, да поеме властта надъ тѣхъ” (ib., p. 152, (13-18)). И тѣй, Константинъ не се е налагалъ, а билъ избранъ отъ българскитѣ боляри за царъ.

102. Acropolita, ib., p. 152, (14). — Pachymeres, ib., p. 349, (13-18). — Gregoras, ib., p. 60, 12 sqq.

103. Вж Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, стр. 15, редъ 11. — Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 581: стаго Симешна Неманъ дѣда црвѣ ми. — Л. Ковачевич, Жене и деца Стефана Првовенчаног (Глас срп. Кр. Академије, књ. LX (1901), стр. 51—53) се опита да отнесе думитѣ дѣда црвѣ къмъ следнитѣ: ватацѣ црѣ, но ако той се бѣ обърналъ къмъ стереотипното издание на грамотата, той би се убедилъ, че такава връзка не е възможно да се направи, защото цѣлиятъ изразъ: стаго... црвѣ е поставенъ между срѣдни точки, както и другитѣ собствени имена на царе, а това показва, че въпроснитѣ думи трѣба да се отнесатъ само къмъ Симеона Неманъ. Впрочемъ, това се потвърждава и отъ думитѣ на Пахимера, който казва, че „Константинъ водѣлъ рода си наполовинъ отъ сърбитѣ” (ib., p. 349, (13-14): ἐκ Σέρβων ἐξ ἡμισείας τὸ γένος ἔχοντα). Че той по мъжка линия билъ отъ български родъ, се вижда и отъ думитѣ на Н. Григора, който го нарича право българинъ (ib., p. 60, (12-13) : ἦν δὲ τις ἐν Βουλγάροις ἐπίσημος τῇνικαῦτα). — К. Иречекъ, който приема името Тихъ за презиме, като счита, че Тихъ е съкратено Тихомиръ, Тихославъ, предполага, че споредъ писмата на Димитрия Хоматиана (edit. Pitra, p. 263, nr. 69), това име било въ употреба у първенцитѣ на скопската областъ. „Нѣкой-си, пише той, архонтъ Иванъ Тихомиръ (Ἰωάννης Τειχομοιρός) и царскитъ чиновникъ (βασιλικός) Константинъ били заграбили (ок. 1200 г.) имота на двама малолѣтни братя, които поради това по-късно, когато порастнали, повдигнали тѣжба противъ Тихомировитѣ синове предъ деспотъ Теодора (1217 г.). Не е невъзможно, щото Неманъ да е омѣжилъ една отъ дѣщеритѣ си за тогова Тихомира отъ Скопие, както и дѣщерята на неговия синъ Стефана била омѣжена за албанеца Димитра” (вж. Историја Срба, I, стр. 232). Въпросниятъ документъ е цѣлъ издаденъ отъ П. Никовъ. Материяли за срѣдновѣковната история на България, стр. 6—7, 11—15. Думата βασιλικός П. Никовъ, обаче, приелъ за собствено име, когато тя значи царски чиновникъ, който се назначавалъ да надзирава и управлява недвижимитѣ императорски имоти, дворцитѣ, конфискувани имоти; вж. В. Н. Златарски, История на българската държава, т. II, стр. 8, бел. 1. Тая съпоставка на Иречека, която се явява твърде правдоподобна, защото, споредъ Н. Григора, Константинъ произлизалъ отъ знатенъ родъ (ἐπίσημος), не противоречи на Акрополитовото твърдение, че Константинъ билъ синъ на Тиха, име, което е носѣлъ единъ единъ синовецъ на Ивана Тихомиръ. Нѣма съмнение, че когато българскитѣ боляри сж избирали Константина за царъ, тѣ сигурно сж имали предвидъ не само това, че той, споредъ думитѣ на Н. Григора, „надминавалъ другитѣ съ дълбокото си благоразумие и съ тѣлесната си сила” (ib., p. 60, (14-15)), но и неговия знатенъ произходъ и роднински връзки съ сръбския кралски родъ.

Отношенията към Маджарско и Византия при царь Константинъ Асѣня

Съ избирането на Константина Тиховъ за царь и пристигането му въ Търново билъ нанесенъ съкрушителенъ ударъ на боляритѣ, противници на Асѣневия родъ; обаче съ това не била отстранена опасността откъмъ последнитѣ, защото положението на новоизбрания царь не е могло да се смѣта за напълно закрепено; ако той, споредъ думитѣ на Н. Григора, „надминавалъ другитѣ по дълбокото си благоразумие и тѣлесната си сила“, а следов., и претендента-узурпаторъ Мицо, то последниятъ колкото и да билъ неспособенъ да бжде царь, все пакъ той притежавалъ едно предимство предъ новия царь съ това, че билъ зеть на знаменития царь Иванъ Асѣня II, макаръ и отъ втория му бракъ съ Ирина, — предимство, което несъмнено давало на Мицо наследствено право да се домогва по женска линия до българския престолъ, и ако боляритѣ и да отказали да го признаятъ за царь, все пакъ той при удобенъ случай не ще се забави да се опита да използва това си право, още повече, че партията на Ирининитѣ привърженици все още съществувала и е държала несъмнено страната на узурпатора. Затова, за да могатъ да представятъ своя избраникъ предъ Мицо съ еднакви роднински връзки съ Асѣневия родъ и по тоя начинъ да го закрепятъ на престола, българскитѣ боляри въ Търново още въ сжщата 1257 година се обърнали къмъ никейския императоръ Теодора II Ласкарисъ и му предложили приятелство и съюзъ на условие, той да даде първата си дъщеря Ирина [1], т. е. внучката на Иванъ Асѣня II, за жена на царь Константина, съ когото тя да встѣпи въ законенъ бракъ, а Константинъ, отъ своя страна, се обещавалъ да се разведе съ първата си жена, отъ която, очевидно, не е ималъ деца [2]. Тоя бракъ, освенъ че Константинъ чрезъ него влизалъ въ роднинство съ Асѣневия родъ, ималъ и друго значение за него: ако никейскиятъ императоръ даде дъщеря си на Константина, то той ео ipso го признавалъ за законенъ царь на България, и се отнемала всѣка възможность у Мицо да търси подкрепа и помощъ отъ Никея.

Предложението било прието на драго сърдце отъ Теодора II Ласкарисъ, едно, защото той се осигурявалъ съ миръ откъмъ Европа предвидъ на събитията, които тогава ставали въ Мала Азия, и друго, защото чрезъ тая женитба той се сдобивалъ и съ други не по-малки изгоди за себе си: като ставала дъщеря му българска царица, той получавалъ възможность чрезъ нея винаги да прокарва влиянието си върху вътрешнитѣ работи на българското царство и да отстранява всѣка опасность откъмъ българитѣ. Сватбата на българския царь съ Ирина, както изглежда, още въ края на 1257 год. била изкарана въ Търново, при което Константинъ получилъ още името Асѣнь и по тоя начинъ станалъ продължителъ на Асѣневия родъ по женска линия. Заедно съ брачния съюзъ билъ сключенъ и миренъ договоръ между Никея и Търново, по който Константинъ се задлъжавалъ въ знакъ на своята обичъ къмъ втората си съпруга и като залогъ за мира, да изпрати първата си жена при императоръ Теодора II Ласкарисъ въ Никея, което веднага било изпълнено. „Така стояха работитѣ на българитѣ, завършва Г. Акрополитъ разказа си, и по такъвъ начинъ императоръ Теодоръ се сдоби съ миръ откъмъ тѣхъ, и работитѣ се успокоиха и отъ дветѣ страни“ [3].

Следъ като се закрепилъ по тоя начинъ на престола, царь Константинъ Асѣнь не се забавилъ да се погрижи за възстановяване единството на държавата. Съ избирането си за български царь той

присъединявалъ къмъ нея цѣлата скопска областъ или, както самъ Константинъ я нарича въ споменатата си грамота, долнаѣ зем'ла, която, както се каза, се била така сжщо отцепила отъ българското царство заедно съ сръдешката областъ и се управлявала отъ него презъ царуването на Михаила II Асѣнь, защото, доколкото засега е известно, тая областъ не бѣ преминала следъ 1246 год. подъ властѣта нито на никейския императоръ, нито на епирския деспотъ [4]. Това най-добре се види отъ неговата грамота, въ която той се явява пълень неинъ господарь и потвърждава, когато той лично дошелъ тамъ, всички имоти на мѣнастиря св. Георги на Виргино бърдо [5]. Едновременно съ скопската областъ къмъ царството се присъединила и признала властѣта му и сръдешката областъ, която се бѣ отцепила, когато севастократоръ Калоянъ, както видѣхме, се бѣ отказалъ да признава властѣта на Ирина и нейния синъ, затова и въ Боянския надписъ е казано, че изографисването на църквата презъ 1259 год. е станало „при българско царство“, т. е., когато сжщата областъ отново почнала да признава властѣта на търновския царь [6]. Царь Константинъ Асѣнь ще да е обходилъ и тая областъ веднага следъ присъединението ѝ и посетилъ крепостъ Бояна въ владенията на Калояна. Тамъ той видѣлъ построената, но не изографисана още отъ последния църква и се разпоредилъ отъ благодарностъ, загдето неговиятъ съмишленикъ и приятель севастократоръ Калоянъ се борилъ и дори живота си пожертвувалъ за избавяне на България отъ злополучното управление на Михаила II Асѣня, да се изографисатъ и дветѣ църкви и да се изобразятъ за вѣченъ споменъ ликоветѣ както на Калояна, тъй и на съпругата му Десислава. И наистина, тѣ сж запазени върху северната стена на притвора на долната църква и до днешень. Въ тѣхъ Калоянъ е представень: 1. като севастократоръ, а не царь, — защото, както видѣхме, той не бивалъ прогласяванъ за такъвъ, — въ пълно севастократорско богато облѣкло, отличителнитѣ атрибути на което сж: а) кесарската стемма (τὸ στέμμιον) въ видъ на вѣнецъ, украсень съ скъпоценни камъни и съ кокарда отпредъ, но безъ бисернитѣ висулки отъ странитѣ, както е въ царската корона или стемма, и б) тъй нареченитѣ *instita* съ бисери на ржцетъ надъ лактитѣ, и 2. като ктиторъ съ модель на построената отъ него църква въ ржце, който той поднася споредъ обичая на мѣстния, въ случая на сръдешкия епископъ [7]. Отстрани на образитѣ се четатъ съответнитѣ надписи на полето при главитѣ:

калоѣнь³⁾ сивастократоръ и ктиторъ и десислава сивастократорица и ктиторица⁴⁾.

(3) Въ оригинала стои погрѣшно калоѣнь.

4) А. Грабаръ, п. т., стр. 68—71, №№ 56 и 57; таб. XXIII и XXIV.)

Че изографисването на църквитѣ е станало по заповѣдь на царь Константина и на негови сръдства, свидетелствуватъ неговиятъ и на царицата образи. Обикновено не е било въ обичай презъ сръднитѣ вѣкове въ частнитѣ църкви да се изобразяватъ съвременнитѣ царски образи наредъ съ ктиторитѣ, освенъ само въ случай, че самиятъ царь се явявалъ като ктиторъ; следов., ако въ Боянската църква намираме образитѣ на царь Константина Асѣнь и на царица Ирина, неговата съпруга, то тѣ трѣбало да сж били ктитори, но не за постройката, защото строителъ-ктиторъ билъ севастократоръ Калоянъ, а само за изографисването на дветѣ църкви, затова и надписътъ на

църквата е раздѣленъ на две части, и името на царь Константина се свързва само съ изографисването.

Стр. 479

По-нова литература върху Боянската църква и боянските надписи: *Н. Мавродинов*, Старобългарската живопис, София, 1946, стр. 89—120; *И. Акрадова-Жандова*, Боянската църква, 1960, стр. 1—56 (с библиография); *И. Гълъбов*, Езикови особености в Боянските надписи от XIII в. — Известия на Института за български език, VIII, 1962 г., стр. 27 сл.; *същият*, Надписите към боянските стенописи, София, 1963. От Бояна произхожда известният Боянски поменик — срв. *М. Станчева*, *Ст. Станчев*, Боянският поменик, София, 1963, стр. 1—119.
(*Д. Ангелов*)

Освенъ това самиятъ църковенъ стенописъ, който се отличава съ своята висока художественостъ и самостоятелностъ както въ композициитѣ, тъй и по техниката, право сочи, че неговитѣ автори сж били художници отъ първа степенъ, а такива добри майстори сж могли да бждатъ доведени и ангажирани по волята и съ срѣдствата само на единъ господарь. Царьтъ и царицата сж представени на южната стена въ притвора срещу образитѣ на Калояна и Десислава въ пълно разкошно царско облѣкло по византийски образецъ и съответнитѣ надписи на полето при главитѣ:

**констанѣтинъ | въ хрѣ бѣа кѣрѣ|нъ црѣ и само|дрѣжецъ
всѣ|мъ бѣлгаромъ и брина бѣгоче|стива црѣа ксѣ|мъ бѣлгаро|мъ**

[8]. Съ това дѣло царь Константинъ Асѣнь не само увѣковѣчилъ паметъта на севастократоръ Калояна, но и изказалъ благодарността си къмъ неговитѣ привърженици, които, собствено, го избраха и поставиха на българския престолъ; а за да се изтъкнатъ роднинскитѣ му връзки съ Калояна, въ боянския надписъ е показано, че Калоянъ билъ внукъ на сръбския краль Стефана Първовѣнчани, а не е било посочено и роднинството му съ Асѣневия родъ, едно, защото, може би, не стигало мѣстото на надписа, и друго, защото роднинството му съ Асѣневия родъ е било известно на всички; тукъ главно трѣбало да се изтъкне, че той се намиралъ въ роднински връзки и съ Неманевия родъ, както и самъ царь Константинъ.

Сключениятъ бракъ и миренъ договоръ на българитѣ съ Никея билъ особено полезенъ за Теодора II Ласкарисъ въ даденото време, защото работитѣ въ Македония и Албания взели съвсемъ зловещъ обратъ за никейския императоръ. Извиканъ поради голѣмата опасностъ, която заплашвала никейската империя отъ далечния изтокъ, Теодоръ II Ласкарисъ, преди още да потегли съ войскитѣ си отъ Македония обратно, направилъ следнитѣ разпоредби по управлението на западнитѣ никейски владения: въ Солунъ той оставилъ своя чичо-дѣдо, Михаила Ласкарисъ, съ незначителенъ отредъ за защита на града и неговата околностъ; въ Прилепъ съ неговата околностъ поставилъ за началникъ нѣкого-си скутерия Ксилеа; въ Велесъ — Теодора Калабакъ, а въ Албанонъ — Константина Хаваронъ. А надъ всички тия императорьтъ назначилъ Георгия Акрополитъ съ титла преторъ, който ималъ резиденцията си въ Солунъ. Но страната, наредена по тоя начинъ, не останала дълго време спокойна. Михайлъ II, деспотъ епирски, ползувайки се отъ това, че въ Македония нѣмало достатъчно войски, отъ една страна, а, отъ друга, — че императорьтъ билъ заетъ съ работитѣ на изтокъ, сключилъ съюзъ съ Сърбия и предумалъ албанцитѣ да вдигнатъ възстание и да почнатъ война. Наскоро следъ като получилъ управлението на страната въ 1257 год., Г. Акрополитъ тръгналъ по ревизия въ всичкитѣ области и обиколилъ Верея, гдето останалъ

нѣколко време за уредбата на нѣкои работи, Албанонъ, Дирахий (Драчъ), а оттамъ презъ околноститѣ на Хунавия, и като преминалъ планина Кѣкѣ Пѣтра (Лоша скала), миналъ въ Матисъ, а оттамъ въ Дебъръ. По пѣтя си той влизалъ въ сношение съ всички началници на крепоститѣ и управители и презъ Кичево дошелъ най-сетне въ Прилепъ. Тукъ той се научилъ за възстанието въ Албания. Михаилъ II деспотъ съ помощта на разни любовни интриги, изкусно прокарани отъ сестрата на жена му, сполучилъ да пороби Константина Хаваронъ и открито обявилъ възстание. Г. Акрополитъ веднага съ писмо извикалъ отъ Солунъ Михаила Ласкарисъ, да се яви съ войска въ Пелагония (Битоля), гдето билъ изпратенъ и прилепскиятъ гарнизонъ начело съ управителя му скутерия Ксилеа, за да обмислятъ, какъ да се действува противъ възстаницитѣ. Решено било да се укрепятъ въ Пелагония, защото оттамъ тѣ могли да действуватъ еднакво както противъ възстаналия деспотъ, тъй и противъ сѣрбитѣ. Следъ това Г. Акрополитъ заминалъ за Албанонъ, за да превари тамъ възстанието, но било вече късно: навсѣкжде той срещналъ силенъ отпоръ и презъ Дебъръ, Охридъ, Прѣспа и тъй наречения Сидерокастронъ невредимъ едва пристигналъ въ Прилепъ. Скоро деспотъ Михаилъ успѣлъ да завладѣе всички тия градове и вече подстѣпвалъ къмъ самия Прилепъ, но тукъ той срещналъ силенъ отпоръ и билъ отблъснатъ. Бунтовникътъ, обаче, почналъ да обикаля и другитѣ области и да подбужда населението къмъ възстание [9].

Когато Теодоръ II Ласкарисъ узналъ за възстанието на деспотъ Михаила II, веднага събралъ не особено голѣми войски и ги изпратилъ подъ началството на Михаила Палеологъ, който потеглилъ право къмъ Верея, за да отблъсне нападенията на деспота и да усмири възстаналитѣ. Обаче въ това сѣщото време сѣрбскиятъ кралъ Урошъ I (1243—1276) съ единъ отредъ отъ хиляда души се спуствалъ отъ северъ презъ Кичево направо къмъ Прилепъ, гдето сполучилъ да ограби околноститѣ и да разбие никейцитѣ, които били принудени да се затворятъ въ крепостта. По-сполучливо действувалъ Михаилъ Палеологъ на югъ. Той завладѣлъ Верея и потеглилъ за Воденъ и следъ това въ планинскитѣ проходи разбилъ епирската войска и отблъсналъ нападенията на епирцитѣ. Тогава деспотъ Михаилъ се обърналъ отново къмъ Прилепъ и го обсадилъ. Съ помощта на гражданитѣ, които му съчувствували, следъ нѣколко несполучливи атаки той можалъ да завладѣе града само поради измѣната на гражданитѣ. Г. Акрополитъ, който сега се затворилъ въ крепостта, сѣщо билъ принуденъ да влѣзе въ преговори съ Михаила. Последниятъ клетвено се обещалъ, че нѣма нищо лошо да стори на обсаденитѣ и че ще имъ позволи съ цѣлия си имотъ да се оттеглятъ въ никейскитѣ владения. Обаче деспотътъ не сдържалъ клетвата: щомъ крепостта се предала, той далъ свобода само на ония, които се отмѣтали отъ императора, а всички други, въ това число и самъ Г. Акрополитъ, били оковани въ вериги и ги развеждали отъ едно мѣсто на друго, и най-сетне били хвърлени въ затворъ. Така цѣлото пространство отъ Ионическо море до Вардаръ отново се освободило отъ властта на никейския императоръ, и епирцитѣ останали непокорени [10]. Теодоръ II Ласкарисъ не билъ въ състояние съ нѣщо да помогне. Усилващето се болезнено състояние му побъркала самъ да се яви на военния театъръ и само на основателя на последната византийска династия било сѣдено, при твърде своеобразно сплитане на всички политически отношения, едновременно да нанесе решителенъ ударъ и върху мощта на епирцитѣ, и върху пелопонескитѣ франки, а следъ това и върху латинската империя.

Следъ като наредилъ въ края на 1257 год. отношенията си съ българския царь Константинъ Асѣня чрезъ брака на последния съ дъщеря му Ирина [11], Теодоръ II Ласкарисъ изпадналъ въ тежка болестъ и презъ августъ на 1258 год. се поминалъ. Наследникъ на престола той оставилъ почти 8-годишния си синъ Иванъ IV Ласкарисъ. Поради малолѣтството на сина си, Теодоръ II предъ смъртъта си назначилъ за настойникъ най-близкия си човѣкъ и съветникъ, протовестиария Георгия Музалонъ, а последния, заедно съ патриархъ Арсения, назначилъ за регенти. Обаче, всички тия разпоредби на императора следъ нѣколко време подиръ смъртъта му били съвършено измѣнени. Отъ разпоредбата на императора били крайно недоволни обиденитѣ отъ него никейски аристократи, които не само мразѣли, но и завиждали на Георгия Музалона. Отъ това настроение се възползувалъ единъ отъ най-виднитѣ и способни мъже въ никейската империя, чичата на Музалоновата жена, за да уреди една кръвопролитна революция и да си прокара пътъ къмъ престола, именно знаменитиятъ пълководецъ Михаилъ Комнинъ Палеологъ. Когато Г. Музалонъ приелъ регентството, Михаилъ равнодушно гледалъ на това, какъ знатнитѣ противници на регента чрезъ своитѣ голѣми сръдства повдигнали населението на Магнезия противъ Музалона, което било твърде предано на Ласкарисовия домъ, и разпространявали лъжливъ слухъ, че ужъ регентътъ е виновенъ за смъртъта на Теодора II. Михаилъ главно се опиралъ на войската, между която той билъ твърде популяренъ, и освенъ това той командувалъ и наемнитѣ отреди, които били недоволни отъ регента, защото тоя имъ удържалъ обещанитѣ отъ императоръ Теодора награди. Така било подготвено погубването на Г. Музалона. Когато на деветия день следъ смъртъта на императора се извършвала заукойна литургия въ мѣнастиря Сосандра [12], гдето билъ погребанъ Теодоръ II, произлѣзълъ страшенъ бунтъ; една тѣла разярени войници нахълтала въ мѣнастирската църква и заклали Музалона, двамата му братя, зетя му и секретаря. Разграбването къщата на Музалона завършило бунта. Михаилъ Палеологъ се възползувалъ отъ тая бъркотия и съ подкупъ и съ обещания на разни облаги сполучилъ да привлече на своя страна най-влиятелнитѣ лица въ аристокрацията, армията и духовенството, тъй че той, при всеобщо одобрение, съ титлата деспотъ обявенъ билъ за настойникъ на младия императоръ и билъ туренъ начело въ управлението. На новитѣ монети билъ изобразенъ той съ малко момченце на ржце. Обаче Михаилъ Палеологъ, който ималъ други, по-широки стремежи, не искалъ само съ това да се задоволи. Той достигналъ дотамъ, че на 1. януарий 1259 год. най-тържествено билъ прогласенъ за съуправителъ на императора, при което той далъ клетвено обещание предъ патриарха, че малкия Иванъ IV, следъ като навърши пълнолѣтие, ще влѣзе въ своитѣ права, и че короната нѣма да бѣде предадена на Михаиловитѣ потомци. Но самото стечение на обстоятелствата отваряло пътъ на Палеолога, за да постигне своитѣ властолюбиви намѣрения [13].

Между това, най-силниятъ и най-опасниятъ врагъ на никейцитѣ, епирскиятъ деспотъ Михаилъ II, комуто били добре известни способноститѣ и смѣлостта на Михаила Палеологъ, се приготвилъ да даде нуждния отпоръ, въ случай че срещне съпротива при разширение на своитѣ владения: той сполучилъ да склучи съюзъ съ сицилийския краль Манфреда, който бѣ завзелъ на илирийското крайбрѣжие нѣколко пристанища, между които били Валона і Драчъ, и чрезъ това закрепилъ властта си въ Албания, и съ ахейския князь Вилхелма Вилардуенъ, който, следъ като покорилъ гр. Монемвасия и подчинилъ предъ властта си славянскитѣ милингъ въ Тайгетъ (1246—1249), бѣ станалъ единъ отъ най-силнитѣ владѣтели въ Пелопонесъ, а съ постройката на крепостта

Миситра (сег. Мистра), сев.-западно от старата Спарта, закрепил положението си в областта Лакония. Съюзът с такива двама мощни владетели направил епирския деспот надменен, и той възмечтал да разшири границите на деспотата на изток за сметка на никейските владения, а главно да завоюва Солун, за който и вървела постоянно борба. По този начин, малко по малко се подготвяло да се повтори същото онова съперничество между Никея и Епирския деспотат, както това беше при Ивана Ватаци и Теодора Комнина. Когато Михаил Палеолог, който отначало искал да отклони войната, разбрал, че неговият противник по никой начин не се съгласявал да сключи мир с Никея на възможни условия, той решил с един силен удар да усмири Михаила II. Такъв поход той е могъл да предприеме, защото в дадения момент отнел опасност не заплашвала Никея. Той организирал силна войска и под началството на брата си, севастократор Иван Палеолог, и великия domestik Алексий Стратигопул, и я изпратил против деспота. Тая войска през Тракия навлязла в Македония. Михаил II, който в това време се намирал в Костур, като се научил, че императорските войски преминали равнината при Воден, веднага избягал и незабавно поискал помощ от съюзниците си; след това и всички негови полководци се оттеглили в Епир. Севастократор Иван, без да срещне каквато и да било съпротива, в късо време сполучил да завземе Охрид и Девол, а след тия крепости се предали на никейците и Преспя, Пелагония, Соск, Молиск, и никейските войски се примъкнали към Прилеп и го обсадили [14].

Между това деспот Михаил II, като виждала че работите взимали неблагоприятен за него обрат, решил от своя страна да даде силен отпор на императорските войски. Той събрал цялата си войска, към която се присъединила и помощната войска от Манфред Сицилийски, около 400 добре въоръжени германски конници, и от ахейския княз Вилхелма, който сам лично се явил с силна войска; към тях се причислил и незаконният син на деспота, Иван, князът на Велика Влахия, с които отредил. Със тия големи сили Михаил II възобновил войната, като мислел първо да разбие никейските полководци, да превземе Солун и след това да потегли към Цариград. Със голяма мъка той минал с своите съюзници Стан, Соск и Молиск и мислел да достигне до обсадения Прилеп, за да го освободи. Обаче деспотът не можал не само да изпълни своя грандиозен план, но и изобщо да устои против императорските войски, които почнали да нападат неприятеля от мястото, наречено Борова гора (ἐκ τόπου, οὗ Βορίλλα Λόγγος τοῦνομα), като постоянно ги безпокоили с честите си нападения и много от тях избивали, така че постепенно намалявали силите на деспота. Обаче, вместо да се удари с никейците Михаил II една нощ намърил за добре да напусне лагера си. На следния ден, когато се узнало за бягството на деспота войниците му също се разбягали. Тогава ромейският отред и по-важните му полководци, в тяхното число бил и синът му Иван, преминали на страната на севастократор Иван Палеолог, като му се предали и дали клетва за вярност на императора (октомври 1259 год.) [15]. Севастократорът се впуснал да преследва разпръснатите деспотови войски, като изловил в плен много знатни мъже: при Костур самия княз Вилхелма, и други при Платамон; бил пленен и целият отред на Манфред с оръжието и конете му. Всички пленници били изпратени на императора. След това севастократор Иван Палеолог навлязъл в Тесалия и се разположил на лагер пред Новопатра (Ипати), а Алексий Стратигопул преминал в Пинд, и като оставил един отред да

обсажда Янина, достигналъ до Арта, която и превзелъ. Обаче, когато севастократорътъ отъ Новопатра преминалъ въ Сръдна Гърция, великовлахийскиятъ князь Иванъ му измѣнилъ и преминалъ на страната на баща си заедно съ нѣкои други лица. Тая нова промѣна ободрила Михаила II и, следъ като събралъ своитѣ привърженици и благодарение на това, че епирци и албанци били привързани къмъ рода на Ангелитѣ, явилъ се предъ Арта и изгонилъ никейцитѣ оттамъ, а наскоро принудилъ никейския отредъ да снесе обсадата на Янина. Освенъ това, поддържанъ постоянно отъ Манфреда Сицилийски, Михаилъ II сполучилъ презъ 1260 год. съвсемъ да разбие великия domestikъ, Алексия Стратигопулъ, при Трикорифъ. По тоя начинъ, докато Михаилъ VIII Палеологъ билъ заетъ съ мисълта за освобождението на Цариградъ отъ латинцитѣ, Михаилъ II успѣлъ отново да закрепи властта си въ старовремската ядка на деспотата Епиръ и да я предаде на потомцитѣ си, а синъ му Иванъ — отново да завземе Велика Влахия заедно съ Новопатра. Съвсемъ друга била сѣдбата на князь Вилхелма, който по никой начинъ не искалъ за освобождението си отъ плена да предаде цѣлия Пелопонесъ на Михаила Палеологъ и юнашки пренасялъ пленническата си участь Само въ началото на 1262 год. последниятъ сключилъ миръ както съ епирци, тъй и съ Вилхелма, който билъ принуденъ да даде клетва за вѣрностъ като велики сенешалъ на Романия и заедно съ това да отстъпи пелопонескитѣ крепости Монемвасия, Миситра и Маина; Михаиловиятъ братъ, севастократоръ Константинъ Палеологъ, билъ назначенъ за управител на новата лаконска провинция, която вече трѣбало да стане като ядка за по-нататъшнитѣ византийски завоевания въ Пелопонесъ [16].

Съ тоя миръ вече билъ нанесенъ голѣмъ ударъ на Босфора. Злополучното положение на латинската империя все повече растѣло въ последно време. Балдуинъ II все още пѣтувалъ по Европа, като изпадналъ господаръ, да търси помощъ за защитата на едвамъ дишащата империя. Макаръ венецианцитѣ въ 1256 год., когато вървѣла никео-българската война, и да бѣха сполучили да отнематъ отъ българитѣ черноморската крепостъ Месемврия, тѣ отъ 1255 год. още били заети съ кръвопролитна война съ генуезцитѣ на изтокъ, та твърде кжсно забелязали опасността, която заплашвала тѣхното положение на Босфора откъмъ Никея. Победата надъ епирци и пелопонесци закрепила у Михаила Палеолога надеждата, че най-сетне той може да пристѣпи къмъ изпълнение страстното желание на ромеитѣ — да отвоюва отново Цариградъ. Въ 1260 г. Михаилъ Палеологъ самъ лично преминалъ съ никейска войска презъ Хелеспонтъ, завоевалъ последнитѣ франкски крепости въ Тракия, като достигналъ до Цариградъ и заплашвалъ вече Галата. Сега само венецианцитѣ се изплашили и усърдно приканвали да се въоръжатъ за защита на Цариградъ всички франкски князе въ Гърция и на Егейско море. Но Михаилъ Палеологъ още не се решавалъ да нападне босфорската столица, защото по-напредъ трѣбало да се осигури съ безопасностъ отъ страна на другитѣ си съседи, главно българитѣ, а сѣщо да привлѣче на своя страна враговетѣ на венецианцитѣ [17].

Докато вървѣла епирската война въ Македония, българскиятъ царъ Константинъ Асѣнъ се държалъ на страна по силата на сключения още въ 1257 год. съюзенъ договоръ съ никейския императоръ Теодора II Ласкарисъ. Вниманието както на царя, тъй и на болярството било съсредоточено главно къмъ опаснитѣ врагове отъ северо-западъ — маджаритѣ, които поискали да използватъ разбърканото положение въ България, за да разширятъ владенията си за смѣтка на

българският, и към действията на узурпатора Мицо, който, макаръ на време да се бѣ смирилъ, но, както се види, все още не бѣ се отказалъ отъ претенциитъ си за българския престолъ и чакалъ удобенъ моментъ, за да ги предяви наново.

За отношенията между Маджарско и България презъ даденото време, т. е. следъ акцията на Ростислава въ 1257 г., имаме оскѣдни и неопредѣлени сведения; едническитъ извори сѣ грамотитъ на маджарскитъ крале, които не винаги сѣ точни и автентични, и други случайни известия, достовѣрността на които понѣкога не може да се установи. Обаче, отъ два такива документа, въ автентичността на които не може да има съмнение, се установява, че презъ августъ на 1259 год., по заповѣдь на маджарския престолонаследникъ Стефана (V), сина на Бела IV, билъ предприетъ отъ маджаритъ походъ въ България (in Bulgariam) подъ началството на магистеръ Чака [18]. П. Никовъ, като се опитва да изтъкне, че акцията на Ростислава въ 1257 г. се намирала въ непосредствена връзка съ империалистичната политика на маджарскитъ крале къмъ България, мисли, че походътъ въ 1259 г. билъ насоченъ да подкрепи дѣлото на Ростислава, защото последниятъ презъ сѣщата година все още се наричалъ *imperator Bulgarorum*, а самъ Бела IV носѣлъ титлата си *rex Bulgariae* [19]. Ние вече посочихме, че дѣлото на Ростислава нѣма такова голѣмо значение, каквото му придава г. Никовъ и, ако той си присвоилъ титлата *imperator Bulgarorum*, то това той направилъ не за това, че ималъ претенцията да завоюва България и да стане български царъ, а защото присѣдинилъ една значителна частъ отъ съседната на неговитъ владения българска територия [20]. Затова и цѣлиятъ му походъ въ 1257 г. ималъ епизодиченъ характеръ и се свършилъ съ това, че той отвелъ дъщеря си жива и здрава у дома ѝ, безъ да окаже, каквото и да било влияние върху българско-маджарскитъ отношения. Ако наистина дѣлото на Ростислава е имало такова важно значение за маджарската политика, то походътъ би билъ предприетъ не следъ повече отъ две години време, а веднага следъ несполучливия походъ на Ростислава въ България, и предприетъ би билъ отъ Бела IV, а пъкъ въ похода изстъпва синъ му Стефанъ, владѣтель на Трансилвания отъ 1257 год. [21]. Освенъ това, като се вземе предвидъ, че въ следната 1260 год. царъ Константинъ води война за и въ Северинския банатъ противъ маджаритъ, то ясно става, че маджарскиятъ походъ въ 1259 год. е билъ насоченъ въ отвѣддунавскитъ владения на търновския царъ, следов., подъ in Bulgariam трѣба да се разбиратъ тъкмо тия владения, които се намирали далечъ отъ владенията на Ростислава и непосредствено съседни съ владенията на престолонаследника Стефана, по чиято заповѣдь билъ предприетъ походътъ. Оттука става ясно, че маджарскиятъ походъ въ 1259 г. нѣма никакво отношение къмъ Ростислава и неговото дѣло. Причинитъ за тоя походъ, споредъ насъ, трѣба да се търсятъ другаде.

Ние вече видѣхме [22], че още презъ 30-тъ години на XIII вѣкъ бѣха възникнали на българска територия отвѣдъ Дунава отдѣлни влашки воеводства, като васални на българския царъ, отъ изселници трансилвански власи. Обаче, съ основанието на Северинския банатъ маджаритъ не могли да запратъ това изселническо движение на трансилванскитъ власи и българи. Презъ времето на татарското нашествие то, както изглежда, било прекъснато; но следъ оттеглянето на татаритъ то отново се засилва на югъ отъ трансилванскитъ планини въ българскитъ отвѣддунавски владения, и тѣ минаватъ подъ български протекторатъ, защото религиознитъ притѣснения се почнали отново тамъ отъ страна на маджарската власт. При папа Инокентия IV, както видѣхме,

католишката пропаганда отново се засилила. Още въ 1245 год. тоя папа се бѣ опитвалъ да възобнови унията съ българската църква и същевременно се обръщалъ съ окръжно писмо до „universis patriarchis, archiepiscopis, episcopis in terris Bulgarorum, Blacorum, Qazarorum, Sclavorum, Serviorum... ceterorumque Christianorum Orientis и ги подканвалъ да минатъ къмъ римската църква и да се покорятъ на апостолския престолъ [23]; а Бела IV, както видѣхме, въ 1247 год. бѣ взелъ принудителни мѣрки за засилване на католишката пропаганда между влашкото население въ планинитѣ, като настанилъ по трансилванската граница северно отъ Влашко рицаритѣ отъ Иоанитския орденъ [24], които имали назначение не толкова да пазятъ границата отъ татаритѣ, колкото да разпространяватъ насила католицизма между тамошното българско и влашко население и същевременно да запратъ отново почналото се тогава негово изселване, защото въ казаната грамота на Бела IV се предвиждало, че „рицаритѣ нѣма да пропусчатъ нито единъ човѣкъ отъ държавата, отъ каквато и да било народностъ или отъ каквото и да било положение, безъ специално разрешение на краля”.

[[редове 11—14: „рицаритѣ нѣма да пропусчатъ. . . безъ специално разрешение на краля”; срещу тѣхъ на полето въ рѣкописа (л. 297) е поставенъ въпросителенъ знакъ и „Хурмузаки”. — Ив. Дуйчев.]]

Обаче и тая мѣрка не помогнала, защото емиграционната струя отъ Трансилвания не могла да бѣде спрѣна; презъ времето на българскитѣ размирици следъ смъртъта на Иванъ Асѣня II тя, може-би, е ослабнала, но щомъ властѣта преминала въ рѣцетѣ на такъвъ силенъ на първо време царь, какъвто е билъ Константинъ Асѣнь, емиграцията отново се засилила. Това тѣкмо засилване на изселническото движение на власитѣ отъ Трансилвания, споредъ насъ, е дало поводъ на престолонаследника Стефана да почне война въ 1259 год., която се е водила въ отвѣддунавскитѣ владения на българитѣ, съ цель отново да подчини тия влашки воеводства подъ властѣта си. Какъ се е свършилъ походътъ, остава неизвестно; несъмнено е това, че маджаритѣ сж срещнали отпоръ отъ българи и власи, но да сж останали победители едва ли е допустимо; по-скоро поради натегнатитѣ отношения съ чешкия краль Оттокара II тѣ сж били принудени да прекратятъ похода си въ българскитѣ владения отвѣдъ Дунава и да съсредоточатъ войскитѣ си на западъ, гдето въ следната година избухнала голѣма война съ чешкия краль за бабенбергското наследство.

Отъ това стѣснено положение на маджаритѣ поискалъ сега да се възползува българскиятъ царь. Обезпеченъ съ миръ откъмъ Никея, която била заета съ борбата си противъ епирския деспотъ, Константинъ Асѣнь решилъ да си отмъсти за направеното въ предната година нападение. Въ 1260 год., когато се бѣ вече почнала несполучливата за маджаритѣ война съ Оттокара II, българитѣ нападнали на Северинския банатъ и го опустошили и оплячкосали. „Маджарската властъ тамъ била унищожена, пише П. Никовъ. Напразно Бела IV подканялъ баронитѣ си да се завзематъ съ възстановяването на кралската властъ въ разорената областъ и съ нейната защита; всички отказвали. Най-сетне съ тая задача се заловилъ известниятъ тогава храбъръ магистеръ Лаврентий, който я изпълнилъ съ успѣхъ”. Той събралъ всички способни да носятъ орѣжие отъ своята областъ и сполучилъ да разбие българитѣ и да ги изгони оттамъ, като върналъ цѣлата награбена плячка и взелъ много пленници, часть отъ които за примѣръ заповѣдалъ да обесятъ по брѣга на Дунава. По тоя начинъ Лаврентий отново възстановилъ въ тая областъ значението на маджарската властъ, както по-рано [25].

Тая несполука на царь Константина дала поводъ на неговия съперникъ Мицо, който дотогава се спотаявалъ въ владенията си, да изпита отново щастието си за българския престолъ. Той вдигналъ голъмъ бунтъ въ България и, както изглежда, на първо време ималъ успѣхъ, защото сполучилъ да достигне до околноститѣ на столицата. „Константинъ, пише Пахимеръ, държеше Търново и великолепно водѣше дѣлата на царството, а Мицо, владѣйки околноститѣ, понѣкога се задоволявалъ съ тѣхъ и кротувалъ (соб. мълчалъ), а понѣкога пакъ противодействувалъ на Константина, когото веднажъ, преследвайки (го), затворилъ въ нашия Стенимахъ”. Но съ помощта на тамошния гарнизонъ царь Константинъ сполучилъ не само да се освободи отъ преследванията на своя врагъ, но и скоро да му нанесе такъвъ съкрушителенъ ударъ, че този билъ принуденъ да бѣга и да се затвори заедно съ жена си и децата си въ българския черноморски градъ Месемврия. Оттамъ Мицо се обърналъ къмъ никейския императоръ, или по-вѣрно, къмъ съуправителя на младия императоръ, съ просба да го вземе подъ свое покровителство, за което обещавалъ да му предаде самия градъ. Михаилъ Палеологъ на драго сърдце приелъ предложението на Мица, защото чрезъ него му се давала възможность да се намѣси въ вътрешнитѣ работи на България. Той изпратилъ на кораби доста голъма войска подъ началството на куропалатъ Глава, който завзелъ Месемврия и я запазилъ за ромеитѣ, а самага Мицо по сухо завелъ при императора [26]. Михаилъ Палеологъ приелъ ласкаво Мицо, но въ сѣщото време го укорявалъ съ кротость за постѣпката му и, като му далъ за издрѣжка на него и семейството му единъ земенъ имотъ нейде около старата Троя на р. Скамандъръ, сключилъ съ него договоръ, по който се обещавалъ да даде дъщеря си за жена на по-голѣмия Мицовъ синъ Ивана [27].

Постѣпката на Михаила Палеолога била за царь Константинъ не само лично оскърбение, но и нарушение на мирния договоръ отъ 1257 г. и би трѣбало да се очаква, че българскиятъ царъ не би пренесълъ хладнокрѣвно това безбойно и измѣническо завзимане на българския черноморски градъ, а главно, покровителството, което никейскиятъ императоръ оказалъ на неговия най-вѣрлѣ съперникъ на престола. Обаче, Михаилъ Палеологъ побързалъ да предупреди всички действия откъмъ българския царъ, защото той вече се приготвялъ къмъ решителното дѣло — изгонването на латинцитѣ отъ Цариградъ и въ тоя моментъ най-вече се нуждаелъ да има миръ съ българитѣ. Затова презъ зимата на 1260 год. той изпратилъ при Константина Георгия Акрополитъ, който за това пратеничество пише следното: „Азъ пристигнахъ и останахъ у него (у Константина) нѣколко дена. Понеже въ това време се случиха Христовитѣ праздници — Рождество и Кръщение, а деня на Кръщението българскитѣ господари празнуваха съ особена тържественость, тогавашниятъ царъ на българитѣ, Константинъ, пожела, щото и азъ да остана съ тѣхъ самитѣ и да погледамъ церемонията. Следъ като изпълнихъ всичко, което ми бѣ поръчано, тръгнахъ отъ Търново и пристигнахъ при императора, който тогава бѣше въ Нимфея” [28]. Какво е било това „всичко”, съ което Т. Акрополитъ билъ натоваренъ да извърши и изобщо каква е била целта на неговото пратеничество, самъ нищо не споменува; обаче нѣма съмнение, че той е дохождалъ въ българската столица, за да изглади неприязненитѣ отношения, предизвикани отъ поведението на Михаила Палеологъ къмъ Мицо и отъ безбойното завземане на българския черноморски градъ отъ никейски войски, и изобщо, да възстанови сключения при Теодора II Ласкарисъ миренъ договоръ отъ 1257 г. Отъ своя страна и Константинъ, като знаелъ, колко въ дадения моментъ е билъ нуженъ на Михаила Палеологъ мирътъ съ него, не се забавилъ да използва случая, за да

осигури спокойствието въ държавата чрезъ обещание отъ страна на Михаила Палеологъ, че се отказва да поддържа Мицо въ претенциитъ му върху българския престолъ, както и отъ завзетия градъ Месемврия заедно съ всичкитъ владения на Мицо, като се възстановятъ старитъ граници въ Тракия, гдето, споредъ свидетелството на Пахимера, границата минавала близо до Одринъ [29], а по морския бръгъ достигала до Агатополю [30]. Разбира се, Михаилъ Палеологъ е правѣлъ сега тия отстъпки не поради това, че той е признавалъ правото на българитъ да владѣятъ тия земи и градове, а защото той билъ убеденъ, че стига само да се настани веднажъ въ Цариградъ, лесно ще може да ги отвоюва обратно. Както и да било, но отъ думитъ на Г. Акрополита се ясно види, че всички очаквани откъмъ българския царъ незадоволства били отстранени, и мирътъ билъ възстановенъ.

Стр. 495

Относно годината на превземането на Месемврия от византийците съществуват разногласия. Срв. по този въпрос статията на П. Петров, Българо-византийските отношения през втората половина на XIII в., отразени в поемата на Мануил Фил «За военните подвизи на известния чутовен протостратор», ИИБИ, VI, 1956 г., стр. 552 сл. За разлика от В. Н. Златарски, П. Мутафчиев и други историци, които считат, че бягството на Мицо станало през 1259 или началото на 1260 г. и че тогава той предал на византийците Месемврия, Петров приема, че Мицо капитулирал през 1263 г. по време на войната между Константин Асен и Михаил VIII Палеолог и че тогава именно византийците получили от него този важен черноморски град. Срв. История на България, I, стр. 207.
(Д. Ангелов)

Като се обезпечилъ по тоя начинъ съ миръ откъмъ българитъ, Михаилъ Палеологъ решилъ вече да се приготови за освобождението на Цариградъ отъ латинцигъ, а главното, което било за него отъ първостепенна важностъ за борба съ франкитъ и венецианцитъ, било да привлече на своя страна най-върлитъ имъ врагове — генуезцитъ. Благодарение на своя дипломатически талантъ, той така умело използвалъ враждебнитъ отношения между венецианци и генуезци, че изпратенитъ въ 1261 год. (януарий) въ Нимфея генуезски пратеници сключили на 13. мартъ с. г. съюзенъ договоръ на условия най-изгодни за генуезцитъ, които сега придобивали голъмо надмощие на изтокъ — и по море, и по суша. Но Михаилъ Палеологъ не можалъ да се възползува отъ помощта на генуезцитъ, защото Цариградъ билъ завоеванъ, преди тѣ да се явятъ съ своята флота. — Презъ пролѣтътъ на 1261 год. великиятъ domestikъ Алексий Стратигопулъ, изпратенъ отново за Епиръ, стоялъ на лагеръ наблизо до Босфора съ единъ отредъ отъ 800 витински войници, който трѣбвало да се усили въ Тракия. Тоя отредъ ималъ второстепенна задача, именно, следъ като изтече примирието отъ 1260 год., постоянно да тревожи латинцитъ, докато самъ Михаилъ Палеологъ се яви подъ стенигъ на Цариградъ съ ромеи и генуезци. Но тамъ Алексий Стратигопулъ узналъ отъ ромейскитъ селяни, които живѣли подъ стенигъ на столицата, че цариградскиятъ подеста Марко Градениго съ своята флота и една отбрана частъ отъ градския гарнизонъ излѣзълъ въ морето съ целъ да завоюва близкия о-въ Дафнуса на Черно море. Ромейскитъ селяни дали възможностъ на Михаиловия пълководецъ да влѣзе въ връзка съ нѣкои цариградски ромеи; благодарение на това, презъ нощта на 25 юлий 1261 год. една частъ отъ никейскитъ войници могла да проникне въ града близо до силимврийскитъ врата. Тѣ отвѣтре отворили вратата на своитъ другари, после завзели най-близкитъ укрепления, и на сутринята Алексий Стратигопулъ повелъ отряда си въ града къмъ мѣнастиря Пантократоръ, гдето тогава живѣлъ Балдуинъ II. Следъ краткъ бой латинскиятъ императоръ побѣгналъ къмъ Златния Рогъ, отгдето на една галера на венецианската фамилия Пизаро заминалъ за о-въ Евбея. Отпора на франки и венецианци, които юнашки се

отбраняли въ пристанищните квартали, Стратигопулъ, който се билъ вече убедилъ въ числената слабостъ на защитаващите се, отблъсналъ съ това, че, безъ да имъ пресича пътя къмъ корабитъ, заповѣдалъ да запалятъ кварталитъ имъ. При такова положение и връщането на флотата на Градениго съ 6000 души не могло да побърка на никейцитъ да завладѣятъ старата столица. На латинцитъ не оставало нищо друго, освенъ да сключатъ примирие съ никейцитъ; повечето латинско население, духовенството, патриархъ Джустиниани, като взели по-голѣмата частъ отъ движимия си имотъ, седнали на кораби и заминали за Евбея и за островитъ на Егейско море. Така лесно босфорската столица отново преминала въ ржцетъ на старитъ си владѣтели ромеитъ, благодарение на неуморнитъ 57-годишни трудове на никейскитъ императори. Тържествениятъ входъ на Михаила Палеологъ съ армията въ старата столица на ромейскитъ василевси на 15. VIII. 1261 г. и второто му коронясване въ св. София били въ очитъ на ромеитъ моментъ за възкресението на тѣхното царство. По цѣлия ромейски свѣтъ се раздавали навсѣкжде тържествени и шумни радости и веселби, съ изключение само на две мѣста: само не въ Никея въ стаитъ на младия Ивана IV, който скоро билъ забравенъ, а презъ декемврий на 1261 год. билъ ослѣпенъ по заповѣдта на безсъвѣстния Михаила Палеологъ и отведенъ въ витинската крепостъ Дакивица, и второ, въ срѣдата на ония просвѣтени и предвидливи хора, които се бояли, че ромейскитъ императори отново ще се обърнатъ къмъ старата си политика [31].

Обаче освобождението на Цариградъ отъ латинцитъ и възстановяването на византийската империя сж били събития, които съвсемъ измѣнили политическитъ отношения на Балканския полуостровъ; но особено тѣ имали сждбоносно значение за България. Сега отново възкрѣсвалъ вѣковниятъ врагъ на българитъ, който винаги се стремѣлъ да ги погълне. Съперничеството между Византия и България, което бѣ заглѣхнало на време, докато съществувала латинската империя и се изглаждало подъ булото на общитъ интереси нротивъ неканенитъ опасни гости, сега отново изпъкнало предъ представителитъ на дветъ съседни държави; старата омраза на дветъ нации се възобновила, и борбата за политическо надмощие ставала неминуема, откакъ никейскитъ императоръ седналъ на престола на византийскитъ императори, а още повече, когато като представител на последнитъ изстѣпвалъ Михаилъ VIII Палеологъ, задачата на когото била да възстанови империята на Комнинитъ. По отношение къмъ българитъ тая задача трѣбало най-първо да се изпълни.

Щомъ се прогласилъ за ромейски самодържецъ, Михаилъ VIII обърналъ погледитъ си къмъ България и търсѣлъ само възможностъ и случай да предизвика българския царъ и по тоя начинъ да обяви мира нарушенъ. Собствено, враждата между Константина и Михаила VIII се породила още отъ самото начало следъ възстановяването на византийската империя, или по-добре, следъ узурпирането на властта отъ последния. Българската царица Ирина, като се научила за ослѣпяването на своя братъ Ивана IV Ласкарисъ, не преставала да подканя мъжа си да отмъсти за нейния братъ, което както изглежда, било известно въ Цариградъ, гдето било решено да се отговаря съ сжщата омраза [32]. Но царъ Константинъ не се решавалъ явно да изкаже своята вражда и да наруши мира, защото отъ северозападъ отново опасностъ заплашвала държавата.

Голѣмото поражение, което маджаритъ потърпѣли въ 1260 г. отъ Отокара II Чешки, принудило Бела IV и синъ му Стефана, младиятъ кралъ, да се откажатъ поне на време отъ своитъ

завоевателни стремежи на западъ. Тъ сега насочили вниманието си къмъ България, едно, за да издигнатъ отново престижа си и, друго, за да разширятъ границитъ си за смѣтка на българскитъ владения. Като добъръ поводъ, за да възобновятъ войната съ българитъ, имъ послужило нахлуването и опустошението на Северинската областъ въ 1260 год., които българскитъ царъ бѣ предприелъ въ момента, когато маджаритъ се намирали въ най-стѣснено положение. И наистина, щомъ билъ сключенъ окончателно мирътъ съ Отокара II презъ мартъ на 1261 год., първата работа на маджаритъ била да насочатъ всичкитъ си сили, или съ други думи, да продължатъ войната отъ 1259 год. противъ българскитъ царъ, но вече въ много по-голѣмъ масщабъ. Двамата маджарски крале съединили войскитъ си за решителенъ ударъ и нахлули въ българскитъ владения. Маджарскитъ войски, предвождани отъ самия Стефанъ (V), преминали Дунава и първата българска крепостъ, която превзели, билъ Видинъ. Движейки се близо по дѣсния брѣгъ на рѣката, Стефанъ обсадилъ крепостъта Ломъ и достигналъ до р. Искъръ, а неговиятъ магистеръ Егидий се добралъ съ своя отредъ чакъ до стенитъ на Търново [33]. Отъ това безбойно нахлуване въ България царъ Константинъ, който, както изглежда, не оказалъ никакъвъ отпоръ на неприятеля, билъ спасенъ отъ нова една историческа личностъ, която въ течение на почти двацѣтъ години играла важна роля въ българската история. Това билъ деспотъ Яковъ Светославъ.

Яковъ Светославъ изстѣпва на историческата сцена въ 1261 год. Както се ясно види отъ писмото му до киевскитъ архиепископъ Кирила отъ 1262 год., гдето той се нарича „издѣнка и корень“ на владѣтелитъ на руската земя — негови свети прадѣди, по произходъ билъ русинъ и потомѣкъ на нѣкоя руска княжеска фамилия. Презъ времето на татарското нашествие и поробване на южна Русия (1240 г.), Яковъ Светославъ, подобно на Ростислава и на много други руски князе, побѣгналъ въ България още при царъ Иванъ Асѣня II, който му далъ прибѣжище и го назначилъ за „управителъ на планинскитъ мѣста по Стара-планина въ Мизия“ [34], именно, на планинска областъ въ западна Стара-планина, защото неговитъ владения, както ще видимъ по-долу, на югъ граничили съ Македония, а на северъ съ маджарскитъ владения [35]. По тоя начинъ той влѣзълъ въ броя на българскитъ боляри — областни управители, каквито сж били севастократоръ Калоянъ, севастократоръ Петъръ, узурпаторъ Мицо и Константинъ Тихъ. Следъ смъртъта на Иванъ Асѣня II Яковъ Светославъ, разбира се, е държалъ страната на законния царъ Коломана I и билъ привърженикъ на севастократоръ Калояна, и презъ злополучното царуване на Михаила II Асѣнъ той ще да се е отказалъ да признава властъта на търновскитъ царъ, като се отцепилъ отъ държавата. Следъ въцаряването на Константинъ Асѣня, той, по примѣра на другитъ областни управители, се присѣдинилъ къмъ държавата и отново призналъ властъта на законно избрания въ 1257 год. царъ. Въ 1261 год. Яковъ Светославъ става известенъ съ високата титла „български деспотъ“. Титлата „деспотъ“ презъ срѣднитъ вѣкове както въ Византия, така и у насъ, е следвала по степенъ и значение следъ оная на „севастократоръ“, дори въ XIII. вѣкъ тя е прередила последната и се е давала отъ царетъ и императоритъ обикновено на лица заслужили и които се сродявали съ царскитъ родъ [36]. Ако Яковъ Светославъ се явява съ титла „български деспотъ“ при царъ Константина въ 1261 г., то ясно е, че той я получилъ за нѣкакви особени заслуги предъ последния, и тия заслуги ние ги свързваме именно съ времето на маджарското нашествие презъ сжщата година. Какъ се е свършилъ походътъ презъ 1261 г., не се знае нищо; но по всичко изглежда, че той не е донесълъ нѣкоя решителна промѣна нито въ положението на България, въпрѣки

големите успехи на маджарите, нито въ българо-маджарските отношения, защото тия отношения между двете съседни държави и следъ 1261 год., както ще видимъ по-долу, сж останали сжщо неопредѣлени — по-скоро враждебни, както и преди нея [37], следов., никакъвъ миръ не е последвалъ [38], и походътъ се е свършилъ, както и въ 1259 год., съ безрезултатно оттегляне на маджарските войски отъ българските владения, предизвикано отъ страна на Якова Светослава, който, очевидно, се опиталъ да имъ пресѣче пътя на отстъплението, защото, ако Бела IV почналъ да се безпокои за сждбата на своя синъ Стефана и билъ принуденъ да изпрати специаленъ човѣкъ да го издири и да донесе известие за него [39], то това ясно показва, че положението на маджарските войски и на тѣхния главнокомандуващъ е било доста стѣснено и дори критическо. И тъй, услугите, които Яковъ Светославъ оказалъ на българския царь, се състояли въ това, че той го спасилъ отъ опасния за него разгромъ, за което Константинъ Асѣнь му отблагодарилъ, като го възвелъ въ степенъ „деспотъ“ съ полусамостоятелни права и разширилъ владенията му по двете страни яа западна Стара-планина, а епитетътъ „български“ ясно показва, че Яковъ Светославъ получилъ тая титла отъ българския царь и признавалъ неговата върховна власт. Съ образуването на Яковъ Светославовото деспотство царь Константинъ, очевидно, е мислѣлъ да направи единъ постояненъ стражъ на царството противъ маджарските нападения, каквито той предвиждалъ и за въ бждеще, поради ония все още неопредѣлени отношения, въ които той останалъ и следъ похода отъ 1261 год. Че Яковъ Светославъ е изигралъ тогава такава роля и че неговото деспотство имало такава назначение, се доказва съ това, че най-близката целъ на Стефана (V), както ще видимъ, била да привлѣче на своя страна тая опасна за маджарите личностъ.

Стр. 501

За голямата власт на Яковъ Светославъ в качеството му на деспотъ свидетелствува и обстоятелството, че той издавалъ собствени монети. Срв. Т. Герасимов, Монети на деспотъ Яковъ Светославъ, Год. на Народ. музей в София, VI, 1932/1933 г., стр. 245 сл.; А. Маркос, Един нов екземпляр монета отъ деспотъ Яковъ Светославъ, Известия на Народния музей — Варна, IV (XIX), 1968 г., стр. 225 сл. (Д. Ангелов)

До какво голѣмо значение достигналъ Яковъ Светославъ следъ издигането му въ деспотъ и какъ е гледалъ той самъ на себе си, показва следниятъ фактъ. Презъ сжщата 1261 година той измолилъ отъ търновския патриархъ единъ преписъ отъ номоканона, който той изпратилъ на киевския архиепископъ Кирила заедно съ едно писмо, съдържанието на което гласи следното: „До избрания отъ Бога пастирь и учитель на словесното стадо отъ правѣрната наша вѣра, до духовния мой отецъ, преосвещения архиепископъ Кирила отъ преславния градъ Киевъ, учитель пъкъ на цѣла Русия и свѣтильникъ на църквите въ богоспасаемия градъ Киевъ. Господство ми благодари и за това на твое преподобие въ Христа. Като получихъ писмото на светото ти владичество, благодарихъ за светата ти молитва, преосвещений архиепископе надъ цѣлата руска земя на благо държавния мой родъ и на моите прадѣди, отъ които азъ съмъ издѣнка и корень. Пиша ти, отъ Бога възлюблений прототроненъ архиепископе Кириле, за да се просвѣти руската вселена отъ твоето слово, тая Зонара нийде да се не преписва, защото, както сж установили и ни предали светитѣ отци, така подобава на тая Зонара въ всѣко царство една да бжде на събора. Затова азъ я изпросихъ отъ патриарха и отпущнахъ за поменъ на светопочиналите ми родители заради моята душа. И когато въздигашъ преподобните си ржце въ молитайте си, не забравяй и мене. Затова ти пиша, възлюблений мой архиепископе на цѣлата руска земя. Да бжде вселюбо на твоята светостъ моето писмо, и благослови, Господи, по твоя смисълъ съдържанието по благодатъта божия. Миръ

на тебе въ Господа, преосвещений и превъзлюблений архиепископе!” [40]. Самата кормчая (номоканонъ Зонары) била преписана отъ „худоумния и многогрѣшния Иоанна, зовомъ Драгославъ” за 58 дни отъ 10. ноемврий 1261 до 7. януарий 1262 год., споредъ приписка въ края на преписа, която се завършва съ следнитѣ думи:

**написана же бы^ѣ снѣ Зонара в лѣ^{тѣ}
„ѿѿо ѿ ѿ индиѣ въ дни блговѣрнаго цѣря Константина предѣлѣща
столѣ български. повѣлѣніемъ же и по цѣнѣ великаго гнѣ
И(ко)ва Свѣтѣслава дѣспотѣ българского.**

Отъ посочената тукъ година 6770 отъ С. М., която се е продължавала отъ 1. IX. 1261 до 31. VIII 1262 г., ясно става, че Яковъ Светославъ е писалъ писмото си презъ първата половина на 1262 год. и че той се е намиралъ въ сношение съ търновския патриархъ презъ 1261 год., следов., връзките му съ Търново и търновския царъ са били приятелски, или той е поддържалъ политиката на царъ Константина спрямо Маджарско [41]. Къмъ същата година се отнася и женитбата на Якова Светослава съ третата сестра, Евдокия, на младия отстраненъ императоръ Иванъ IV Ласкарисъ, която женитба Михаилъ VIII устроилъ, преди да го ослѣпи (т. е. преди декемврий на 1261 год.) [42], така че Яковъ Светославъ станалъ баджанакъ на царъ Константина.

Стр. 502

Срв. по въпроса за изпратената от Яковъ Светославъ Кормчая книга И. Снегаров, Духовни културни връзки между България и Русия през средните векове (X—XV в.), София, 1950, стр. 51 сл.; М. Андреев, Д. Ангелов, История на българската феодална държава и право, стр. 37.
(Д. Ангелов)

Между това къмъ срѣдата на 1262 год. политическите отношения на Балканския полуостровъ се съвсемъ измѣнили. Следъ оттеглянето на маджарските войски отъ България, въ Маджарско избухнала гражданска война между Бела IV и сина му Стефана (V), която отклонила за известно време вниманието на маджарските владѣтели отъ България, отъ една страна, а, отъ друга, — развързала ржцетѣ на българския царъ. Ползувайки се отъ незакрепеното положение на Михаила VIII Палеологъ на престола, понеже ослѣпването на младия Иванъ Ласкарисъ предизвикало сериозно възстание въ Мала Азия, Константинъ Асѣнь, подстрекаванъ отъ жена си Ирина да отмъсти за брата ѿ [43], почналъ война съ Византия, както изглежда, съ намѣрение да отвоюва юго-западните български земи въ Македония, вѣроятно, следъ като се споразумѣлъ съ епирския деспотъ Михаила II. Така поне може да се заключи отъ грамотата на Константина, дадена на Виргинския мѣнастиръ св. Георги при Скопие, споредъ която къмъ българското царство въ Македония въ това време принадлежали не само Скопие съ неговата областъ, но и Пологъ (Тетовско), Порѣчие и дори околностите на Прилепъ [44]. Понеже преди 1262 год. царъ Константинъ не е водѣлъ война нито съ никейския, нито съ ромейския императори, то тия земи сж могли да преминатъ къмъ българското царство само презъ тая година, а това показва не само, че е имало война съ Византия въ юго-западните български земи, но и че войната е вървѣла благополучно за българите. Михаилъ VIII Палеологъ, който билъ погълнатъ изцѣло съ уредбата на вътрешните работи на възстановената империя и главно съ усмирението на опасното за него

оъзстание въ Мала Азия въ полза на ослѣпения Ивана IV Ласкарисъ, не билъ въ състояние да предприеме нѣщо противъ българитѣ и само въ 1263 год. той, за да отвлѣче вниманието на Константина отъ Македония, почналъ война, като изпращалъ войски къмъ българската граница. Военнитѣ действия най-първо още презъ пролѣтъта се развили при гр. Виза, гдето българитѣ одържали победа надъ ромейскитѣ войски. Тогава по заповѣдь на императора набързо се явилъ при тоя градъ известниятъ въ него време ромейски пълководецъ, Михаилъ Глава Тарханиотъ, по произходъ славянинъ-българинъ, който одържалъ победа надъ недавнитѣ победители и имъ отнелъ конницата [45]. Следъ това той превзелъ Вризисъ (сег. Бунаръ-хисаръ) и, въодушевенъ отъ тия успѣхи, потеглилъ по-нататъкъ: завладѣлъ Скопо (сег. с. Скопие, сев.-зап. отъ Бунаръ-хисаръ), после завзелъ гр. Петра, не толкова съ оржие, колкото съ хитростъ и сръчностъ, и най-сетне превзелъ Скопелосъ (и дветѣ крепости сев.-зап. отъ Лозенградъ). Следъ като укрепилъ всички тия крепости и оставилъ въ тѣхъ гарнизони, чрезъ което обезпечилъ съ безопасностъ гр. Одринъ, Михаилъ Глава насочилъ движението си къмъ черноморския брѣгъ и почналъ съ завземането на гр. Агатополю (сег. Ахтоболъ), „следъ като бързо прогонилъ преди сражението българския владѣтель Константина“ [46], подиръ това освободилъ Созополь отъ българитѣ, като завзелъ и околнитѣ мѣста, така че направилъ безопасенъ за ромейската войска пѣтя отъ Виза до тоя градъ [47]. Отъ Созополь той навлѣзълъ навътре въ страната и безъ да срещне каквѣто и да било сериозенъ отпоръ, достигналъ до самата областъ Загора, като ограбвалъ и опустошавалъ градоветѣ, а населението настанявалъ въ по-рано завладѣнитѣ градове. Той завзелъ градоветѣ Девелтъ (при с. Якезлий), Канстриционъ и Скафида [48], която добре устроилъ. Дотукъ, както изглежда, при него се намиралъ съ цѣлата си войска (παυοτρατί) деспотъ Иванъ Палеологъ, който билъ изпратенъ отъ императора „като роденъ братъ и победителъ“, и му помогналъ да построи тамъ много здравъ мостъ; но оттамъ деспотътъ се върналъ въ Цариградъ [49], а Глава самъ завзелъ Русокастро и Кримна, която се намирала по пѣтя между Созополь и Анхиалъ [50]. Следъ това той се явилъ предъ Анхиалъ, който завладѣлъ съ неокрилена бързина, „като отдалечилъ кръвожаднитѣ жаби“ и най-сетне отново достигналъ до „хубавата Месемврия, обръщайки въ прахъ безхитростно българския повелителъ, оня сѣщия мощния Константинъ“ [51]. Едновременно ромейски войски нахълтали и въ вътрешността на южно-българскитѣ земи и сполучили да превзематъ Пловдивъ, да завладѣятъ Стенимахосъ и да присъединятъ цѣлата планинска верига, която била вънъ отъ Стара-планина, т. е. Сърнена-гора (тур. Караджа-дагъ) [52].

Въ сѣщата 1263 год. и едновременно съ нахлуването въ Южна България, Михаилъ VIII изпратилъ две експедиции на полуострова начело съ своитѣ братя: една подъ началството на севастократоръ Константина Палеологъ противъ латинцитѣ въ Пелопонесъ, която на първо време имала успѣхъ, и друга подъ воеводството на деспотъ Ивана Палеологъ противъ епирския деспотъ Михаила II, който отново изневѣрилъ на императора и не искалъ да признава властта му. Обаче задачата на деспотъ Ивана Палеологъ, съ когото заминали и други велможи, — между тѣхъ били Михаилъ Кантакузинъ и неговитѣ племенници Тарханиотитѣ, — имала широки планове. Императорътъ му заповѣдалъ да завземе нѣкои мѣста по суша, да мине презъ земята на илиритѣ и тривалитѣ, да проникне до брѣга на рѣка Пеней, да направи нахлуване въ собствена Елада и да воюва съ деспотъ Михаила II. Докато притисналъ Михаила II Епирски и отнемалъ областта му, деспотъ Иванъ на първо време не достигналъ до решителни резултати [53], и само следъ повторното

изпращане на многобройна войска през есента на 1263 год., която почнала да действа по-усилено, Михаил II побързал доброволно да се покори и с клетва да признае властта на императора [54]. Една част от ромейските войски, съгласно с плана, нападнали югозападните български области, които бяха присъединени в предната година, и в движението си на север нахлули в владенията на Якова Светослава, който дотогава все още държал страната на търновския цар.

„Царь Константин“, пише П. Ников, комуто българската историография дължи установяването на събитията и тяхната хронология от дадената епоха, и който не бил в състояние да помогне на себе си, още по-малко е могъл да помогне на Светослава. Притиснат от византийските войски, а още повече примамен от хубавите перспективи, които му се откривали под лъчите на маджарското слънце, Светослав се отнесъл към маджарите и поискал тяхната защита против византийците. Маджарският престолонаследник Стефан, който след Пресбургския мирен договор с баща си в 1262 година бил наречен „по-млад крал“ с пълна сюзеренна власт над цълия изток маджарски [55], това и диръл. Възможността, чрез притегляването на Светослава в маджарската сфера на влияние да създаде в България разцепление и да издигне нов съперник на търновския цар, дохождала тъкмо по неговите смътки и намърения. Така е могло да се ослаби и парализира търновското царство и най-лесно да се запази маджарското влияние и върховна власт върху северозападна България. С готовност той дал на Светослава пълното си покровителство. Една значителна маджарска сила под началството на воеводите Никола, Владислав, Рейнолд и на други маджарски барони се притекла по заповед на Стефана (V) на помощ на Светослава“ [56]. Начело на византийската войска, която действувала срещу последния и маджарите, бил поставен споменатият вече византийски полководец Михаил Глава Тарханиот, който през есента на 1263 год. бил изпратен заедно с втората армия в Македония [57]. Обаче ромейте били разбити от маджарите и през земята на Светослава навлезли в византийските владения [58]. С това намъсване в съдбата на Якова Светослава Стефан (V) турил началото за отцепването на последния от Търново, който оттогава не само преминал в сферата на маджарското влияние, но и попаднал в известна формална зависимост от Маджарско. Тая зависимост се изразявала в това, че под влиянието на разни примамливи обещания на Стефана и под негово покровителство Яков Светослав се отделил от българския цар и, като присъединил към своите владения цълата видинска област, която по-рано била окупирана от маджарите, присвоил си, както по-рано мачванският бан Ростислав, титлата *imperator Bulgarorum*, която била призната от маджарските владетели [59]. В тая постъпка на Якова Светослава ясно проглеждали стремежите му да се отцепи като самостоятелен владетел, разчитайки на една лавираща политика между България и Маджарско, както ще видим по-нататък.

Събитията през 1263 год. поставили цар Константин в едно твърде стъснено положение, което го лишавало от възможност да предприеме каквито и да било действия в една или друга посока. Притиснат откъм юг от ромейте, които бяха завзели по-голямата част от Южна България, ошетен и застрашен от запад и северозапад от положението, създадено от маджарите и Яков Светослава, нему не оставало нищо друго, освен да дочака по-нататъшното

развитие на събитията и да се постарее своевременно да ги използва [60], поне за да може да си отвоюва обратно откъснатите от царството български земи, главно в Южна България. Такива събития донесла следната 1264 год. — В Маджарско отново пламнала борбата между баща и син, между Бела IV и Стефана (V), с още по-голяма жестокост [61], която парализирала маджарските сили в външната политика, от една страна, а, от друга, — освобождавала българския цар от всяка опасност откъм северо-запад и му давала възможност да съсредоточи всичкото си внимание към Византия, още повече, че деспот Яков Светослав през времето на гражданските войни в Маджарско станал наклонен за ново сближение с Търново. Но в приготовленията си за война с Византия особена ценна придобивка за Константина било това, че нему се представил случай да сключи съюз с един опасен за империята неприятел — с татарите, с помощта на които той мислел да нанесе съкрушителен удар на византийския император. Сключването на този съюз станало при следните обстоятелства.

В Цариград в това време живял с семейството и свитата си селджукският экс-султан Изеддин в един вид доброволен плен по следния случай. Селджукското султанство, което в съседство с Византия в Мала Азия е играло значителна роля, се намирало в епохата на своето разложение, която по-сетне се завършила с неговото разпадане на отделни емирства. Неговата сила била съкрушена от татарите. Халаку, ханът на едно от четирите ханства, на които се разпаднала монголската или татарската държава след смъртта на Чингисхана, именно, на онова в Иран, наложил на селджуците своята върховна власт. Селджукският султан Гаязедин бил убит, а на негово място били издигнати малолетните му синове, Рокнадин и Изеддин, под ръководството на един везир, назначен от татарския хан. Между двамата братя, обаче, избухнали недоразумения, подклаждани от татарите, които принудили Изеддина да бяга в Византия с жена, деца, голяма свита и богати съкровища, гдето мислил да намери подкрепа. Михаил VIII го приел добре, но да му помогне нямал намърение, защото се боял да не предизвика с това Халаку. Недоволен, Изеддин почнал да крои заговори против императора, бил, обаче, своевременно заподозрен и, като опасен човек, турен бил под надзор като пленник. Тогава Изеддин почнал да крои планове за освобождението си [62].

Стр. 510, бел. 2

Достоверността на разказа за преселването на турци в Добруджа е отхвърлена категорично в студията на P. Mutafčiev, *Über die angebliche Einwanderung von Seldschuk-Türken in Dobrudscha im XIII Jahrh.*, СпБАН, LXVI, 1943 г., стр. 1—128.
(Д. Ангелов)

Ползвайки се от удобния случай, когато императорът отсъствувал от Цариград, той влезъл в връзки с чича си Сарж-Салтук, главатар на преселените в днешна Добруджа в 1263 год. от Изеддина с разрешението на Михаила VIII Палеолог десет хиляди тюркменски семейства [63], вероятно през времето на големия поход на Михаила Глава Тарханиот в България [64], и го тайно молил за помощ против императора, загдето последният го държал обезоръжен и се преструвал за негов приятел, когато с нищо не се различавал от враг. „Ако искаш да ми помогнеш, прибавил Изеддин в писмото си, то можеш да се срещнеш с Константина, българския цар, и да го убедиш така щом, да нападне на ромеите; а

азъ въ това време ще се навъртамъ около Михаила и ще го хвърля право въ ржцетъ ви, особено ако съ тебе бждатъ не само Константинъ Български, но и тохарцитъ. Щомъ императорътъ по тоя начинъ бжде хванатъ, нападението за васъ ще стане свършено лесно; ако ли не, то вие поне ще съберете най-богата плячка и ще завладѣете царското съкровище: ти ще получишъ отъ него най-доброто. Спомни си само за роднинството и предишната слава. Но, ако сж малко и тия две причини, за да побързашъ, — малко ли е пъкъ роднинството и надеждата, за да се решишъ на велико дѣло — то едно вече желание, да помогнешъ на роднината си и да се смилишъ надъ него, струва да се осъществи то при надлежно съдействие” [65]. Отъ тия думи се ясно види, доколко сериозенъ характеръ е ималъ предполагадения походъ противъ ромейския императоръ.

Докато Изеддинъ се приготвялъ за успѣха на дѣлото си и се домогвалъ да се намира постоянно при императора, който въ това време се намиралъ въ западнитъ провинции противъ деспотъ Михаила II, и дори получилъ разрешението му да се яви съ своята прислуга при него, чичо му ималъ срѣща съ царъ Константина, открилъ му, или по-добре, открилъ на съпругата му Ирина, която била особено враждебно настроена противъ Михаила VIII, за намѣренията на экс-султана противъ императора и „успѣлъ да ги склони къмъ това, за което тѣ отдавна бѣха готови”, забелязва Пахимеръ, т. е. царъ Константинъ отдавна се приготвялъ за война съ Византия и само чакалъ сгоденъ случай, какъвто въ дадения моментъ му се представялъ. Твърде е възможно, щото за бързата готовностъ на Константина да приеме предложението на Изеддиновия чичо да е повлияла не малко и политическата зависимостъ на българския царъ отъ татарския велики ханъ, която, както изглежда, продължавала да съществува и при Константина [66]. Следъ като получилъ утвърдителенъ отговоръ отъ българския царъ, Изеддиновиятъ чичо се обърналъ чрезъ пратеници къмъ кипчакския ханъ Берке да вика татаритъ, собствено тохарцитъ [67], на помощъ, като имъ обещавалъ голѣма плячка, ако тѣ се съединятъ съ него и българитъ. Сщевременно и селджукскиягъ султанъ Рокнадинъ, Изеддиновиятъ братъ, помолилъ мощния ханъ Берке да освободи брата му. Египетскиягъ султанъ Бейбарсъ сжщо се застъпилъ предъ Берке за освобождението на Изеддина. Татаритъ на драго сърдце приели предложението, защото имъ се представялъ удооенъ случай да се обогатятъ. Това ставало презъ втората половина на 1264 год. [68].

Съюза си съ татаритъ Константинъ решилъ да използва и за друго едно дѣло, не по-малко важно за него въ предстоящата война съ Византия, именно, отново да привлече Якова Светослава на своя страна и да го отклони отъ Маджарско. И наистина, тъкмо въ 1264 год. Яковъ Светославъ не само промѣнилъ политиката си спрямо Маджарско, респ. спрямо седмиградския князь или „младия краль” (junior rex) Стефана (V), но и станалъ въ враждебни отношения къмъ него. Докато вървѣла въ Маджарско гражданската война, въ която успѣхътъ билъ на страна на Бела IV, Яковъ Светославъ нападналъ на Северинската област презъ есеньта на 1264 год. и я силно опустошилъ [69]. Едва ли може да се допусне, че това нападение е било предприето отъ Яковъ Светослава на своя глава, безъ знанието на българския царъ; вече самиятъ неговъ обектъ — Северинската област, тая ябълка на раздора между България и Маджарско, — ясно говори, че тукъ Яковъ Светославъ е действувалъ като съюзникъ на българския царъ, като е искалъ да използва настаналитъ междусобици въ Маджарско, за да закрепилъ положението си, като се сдобилъ съ признание и отъ

страна на търновския царь. Ние не знаемъ, на какви условия билъ сключенъ тоя съюзъ между него и царь Константина но мислимъ, че не ще бждемъ далечъ отъ истината, ако приемемъ, че Константинъ призналъ неговата политическа самостоятелностъ, като на владѣтеленъ господарь, а сжщо и присъединението на Видинската областъ къмъ владенията му, съ други думи, търновскиятъ царь призналъ постигнатото съ маджарска помощъ и влияние положение на Яковъ Светослава на условие, че последниятъ ще се откаже отъ Маджарско и въ доказателство на това ще нападне на Северинската областъ, която влизала въ владенията на наследника — младия краль Стефана. Нѣма никакво съмнение, че чрезъ тая акция Константинъ е мислѣлъ да парализира всѣки опитъ отъ страна на последния да завоюва отъвѣддунавскитѣ български владения. Да се съгласи на такава смѣла крачка могли сж да подбудятъ Яковъ Светослава следнитѣ съображения: въ маджарската междусобна война почти до самия ѝ край успѣхътъ билъ на страната на стария краль, и Яковъ Светославъ е смѣталъ, че дѣлото на Стефана е изгубено — това едно, и, друго, — не малко се страхувалъ отъ съюза на Константина съ татаритѣ, които, въ случай на несъгласие съ българския царь, той би могълъ да ги види изпратени и въ неговитѣ владения [70]. Както и да било, но отмѣтането на Яковъ Светослава отъ Маджарско и сближението му съ Търново презъ времето на гражданскитѣ войни въ Маджарско въ 1264 г. билъ фактъ свършенъ.

Само следъ като се осигурилъ по тоя начинъ отъ северозападъ, царь Константинъ се решилъ да почне войната противъ Византия съ своитѣ нови съюзници — татаритѣ. Презъ есеньта на 1264 г. Михаилъ VIII Палеологъ, извиканъ отъ новото движение въ западнитѣ провинции отъ страна на епирския деспотъ, събралъ доста голѣми сили и потеглилъ съ тѣхъ за Солунъ. Но когато стигналъ въ Ксанти, той решилъ да разпусне войската за презимуване. Тѣкмо въ това време татаритѣ, предвождани отъ ханъ Берке, преминали по замръзналия Дунавъ въ Северна България и презъ презъ пролѣтъта на 1265 год., когато императорътъ се връщалъ отъ западъ, царь Константинъ начело на една повече отъ 20-хилядна съюзна армия прехвърлилъ Стара-планина, и татарскитѣ тѣлпи начело съ ханъ Берке се впуснали да грабятъ, убиватъ, поробватъ и причиняватъ всѣкаквъ видъ злини на тракийското население; „тѣ бързо обхванали цѣлата страна подобно на свирепствуващъ огнь“, забелязва Г. Пахимеръ. Известието за това-неочаквано нападение изненадало Михаила VIII, още повече че той нѣмалъ възможностъ да имъ окаже никаквъ отпоръ, понеже се връщалъ съ единъ малкъ отредъ; не било възможно и да бѣга, защото неприятельтъ билъ завзелъ всички проходи и безъ страхъ се явявалъ навсѣкжде, гдето се показвали ромеи. Михаилъ VIII Палеологъ се намиралъ въ голѣма опасностъ и, за да се избави отъ пленъ, билъ принуденъ постоянно да се мѣсти отъ едно мѣсто на друго, като внимателно следѣлъ за неприятеля. Така той можалъ да мами татарскитѣ тѣлпи само благодарение на безредието имъ и отсъствието на всѣка дисциплина у тѣхъ, защото тѣ се прѣскали навсѣкжде, гдето намирали плячка. Тамъ, между другитѣ, се движелъ отдѣлно въ кола и царь Константинъ, който си билъ счупилъ крака преди това и оттогава не могълъ да го владѣе, както трѣбва — вървѣлъ ли пеша, или яздѣлъ на конь [71]. Заобиколенъ отъ българитѣ, той внимателно разпитвалъ, где се намиралъ императорътъ, и се надѣвалъ да го улови живъ, когато последниятъ останѣлъ самъ, защото цѣлиятъ отредъ, който билъ съ Михаила VIII, се прѣсналъ въ разни страни и само нѣколко души останали при него. Но императорътъ съ разни обходи по едва достѣпни пѣтеки и благодарение на тъмнитѣ нощи достигналъ до върха на планината Ганъ, като оставилъ другитѣ си съпѣтници сами

да се спасяват, кой гдето и както е могъл. Що се отнася до задните отреди, при които се намирали императорската хазна и султанъ Изеддинъ, то той съвсемъ се отчаялъ за тяхъ и вече мислѣлъ, че тѣ сж заробени, Отъ върха на планината той изпратилъ едни да наблюдаватъ за движението на неприятеля, а други — да му намѣрятъ нѣкой корабъ, на който той би могълъ благополучно да пристигне по Мраморно море въ Цариградъ. Михаилъ VIII, наистина, позорно се върналъ въ столицата, като оставилъ войниците си сами на себе си; отъ тяхъ повечето попаднали роби въ ржцетъ на неприятеля, и само нѣколко души сполучили да се спасятъ [72].

По-добра била участъта на отредитѣ, които вървѣли съ императорския багажъ и хазна и при които се намиралъ султанъ Изеддинъ. Съ голѣмъ трудъ тѣ избѣгали отъ преследванията на неприятелитѣ и се затворили въ приморската крепостъ Еносъ при устието на Марица. Но скоро подъ стениѣ на града се явилъ царъ Константинъ заедно съ дивитѣ татари и го обсадилъ. Жителитѣ на града се намирали въ крайна опасност и чакали отъ день на день, когато стениѣ ще бждатъ разрушени и неприятелтъ ще нахълта въ града, като го ограби заедно съ императорската хазна, безъ да получатъ нѣкоя помощъ отъ столицата. Обаче царъ Константинъ билъ убеденъ, че и да превземе града, той едвали би могълъ да го удържи въ ржцетъ си, а пъкъ да достигне първоначалната си цель, т. е. да хване императора, била изгубена всѣка надежда; освенъ това, той не би изпълнилъ и задлъжението си — да освободи султанъ Изеддиана. Затова той влѣзълъ въ преговори съ обсаденитѣ, като изпратилъ пратеници да имъ обявятъ за очакващото ги бедствие и да имъ кажатъ, че ако и да не му е мжно да ги надвие и да завладѣе всичко, обаче сега той ще се задоволи само съ предаването на султана наедно съ свитата и паритѣ и че само на тия условия имъ обещавалъ безопасност. На обсаденитѣ, обаче, не се допаднали тия предложения; тѣ решили да потърпятъ още нѣколко време и да чакатъ помощъ, но въ сжщото време да не отнематъ у неприятеля надежда, че тѣ ще се предадатъ. Съ това тѣ искали да забавятъ работата по предаването, докато получатъ помощъ; поради това, ако опасността достигне до крайностъ, тѣ да не отсичатъ главата на султана и да го хвърлятъ задъ стената, както нѣкои предлагали, тъй като съ това още повече ще разгнѣватъ обсадителитѣ и ще нанесатъ голѣми пакости както на себе си, тъй и на околната страна, а да се съгласятъ на тѣхнитѣ условия. Но тоя уклончивъ отговоръ накаралъ българитѣ и татаритѣ да усилятъ нападението си върху стениѣ, а обсаденитѣ. не били въ състояние да ги отбиватъ. Най-сетне, като видѣли, какви сетнини ги очакватъ отъ тѣхното упорство, еноски решили да изпълнятъ предложенитѣ имъ условия. Тѣ пратили пратеници при царъ Константина съ предложение, че сж съгласни да предадатъ султана, ако само обсадителитѣ дадатъ клетва предъ Бога и светията, какво ще ги оставятъ въ покой. Следъ като получили съгласието на неприятеля, жителитѣ се обърнали къмъ мѣстния епископъ да извърши задлъжението. Епископътъ се облѣкълъ въ архиерейскитѣ си одежди и съ светитѣ икони и цѣлия си клиръ отишелъ при българския царъ. Когато Константинъ произнесълъ клетвата предъ Бога и йерарха, обсаденитѣ незабавно предали султана съ цѣлата му свита и имотъ. Следъ това българскиятъ царъ заедно съ съюзницитѣ си отстъпилъ отъ града и потеглилъ назадъ. На обратния си пътъ, обаче, татаритѣ не прекъсвали своитѣ грабежи и напущали Тракия, като откарвали безбройно множество население въ робство, като добитѣкъ. „Затова, бележи Н. Григора, нѣколко време нарѣдко само могло да се види въ Тракия волъ и орачъ — дотолкова опустѣла тя отъ хора и животни” [73]. А императоръ Михаилъ VIII по-сетне писалъ въ своята автобиография: „Българитѣ,

които доскоро бѣха отъ насъ спасени (вѣроятно, тукъ се има предъ видъ помощта на М. Палеолога, изпратена Константину срещу Мицо), се оказаха неблагодарни и дадоха на масагетитѣ свободенъ проходъ за нахлуване въ нашата Тракия и дори имъ оказаха съдействие при нападението” [74]. Ханъ Берке взелъ съ себе си Изеддина, а така сѣщо, минавайки презъ Добруджа, и 10-тъ хиляди туркменски семейства съ водителя имъ Сарж-Салтѣкъ, които Изеддинъ бѣ преселилъ тамъ въ 1263 г. съ позволенieto на Михаила VIII; тѣ всички били преселени въ Кипчакъ [75]. Между това, на втория день пристигнала на еносци помощъ отъ столицата, но било вече късно; всички разкайвания на еносци били напусто. Макаръ тѣ и да спасили хазната и багажа на императора, Михаилъ VIII все пакъ билъ крайно ядосанъ за тѣхното малодушие и не се забавилъ да накаже еносци. Епископътъ билъ извиканъ на сѣдъ предъ църквата, и, обвиненъ, едвамъ не билъ подложенъ на особено наказание, загдето взелъ участие въ предаването на града; императорскитѣ слуги били бити съ прѣчки и, за позоръ, облѣчени въ женски дрехи, били изгонени предъ очитѣ на императора; жената, дъщерята, майката и сестрата на султана, както и другитѣ му деца и всичкитѣ му слуги били изпозатворени въ най-тежки зѣндани, а всичкитѣ му съкровища и предмети на разкошъ били конфискувани [76].

Така се свѣршилъ тоя знаменитъ походъ на Константинъ Асѣня въ сѣюзъ съ татаритѣ противъ Византия. Въ сѣщностъ, както видѣхме, той не донесълъ никаква полза за България; царъ Константинъ при всичкитѣ си успѣхи се оттеглилъ въ България, безъ да сключи миръ или да иска териториални или материални обезщетения за своитѣ успѣхи. Дали той се е посрамилъ за своето варварско нашествие, или пъкъ е считалъ достатѣчно удовлетворено своето честолюбие, а Михаилъ VIII за достатѣчно отмѣстенъ, или най-сетне самъ се побоялъ за своето царство отъ нашествието на сѣюзницитѣ си и е гледалъ часъ по-скоро да се отърве отъ тѣхъ — сѣ въпроси, които засега оставатъ безъ отговоръ поради оскѣдността на известията. Въ всѣки случай, царъ Константинъ Асѣнь не съумѣлъ да извлѣче никаква полза отъ татарското нашествие, защото българскитѣ приморски градове южно отъ Стара-планина останали завинаги изгубени, тѣй както той не можалъ да удържи въ рѣцетѣ си и българскитѣ земи въ Македония. Но злото не се ограничило само съ това: „съ тоя походъ, напълно справедливо казва П. Никовъ, противъ Византия въ сѣюзъ съ татаритѣ Константинъ далъ възможностъ на последнитѣ да се запознаятъ съ богатитѣ за плячка мѣста южно отъ Дунава и имъ посочилъ пѣтя къмъ тѣхъ. За това свое късогледство той билъ по-късно жестоко наказанъ: тия сѣщитѣ татари наченали оттогава често да преминаватъ Дунава за плячка и да опустошаватъ България, като станали по тоя начинъ една отъ главнитѣ причини за падането на царъ Константина” [77]. Най-сетне и промѣната въ българо-маджарскитѣ отношения не донесла очакванитѣ резултати.

Следъ отмѣтането за Яковъ Светослава отъ Маджарско и нападението му на Северинската областъ, съгласно съ условията на сѣюза съ царъ Константина, гражданската война въ Маджарско, противъ очакванията, се свѣршила въ полза на престолонаследника Стефана, който нанесълъ при Ишасегъ, западно отъ Пеща, решително поражение на Бела IV презъ мартъ 1265 год., и го принудилъ да иска миръ. И наистина, между баща и синъ била сключена спогодба, която въ мартъ 1266 год. била допълнена съ ново сѣглашение и одобрена отъ папата на 22. юний с. г. Следъ като се осигурилъ вътре въ държавата съ окончателенъ миръ, Стефанъ се почувствувалъ съ развѣрзани

ржце, едно, за да накаже Яковъ Светослава за отмътането му и сближението съ Търново и, друго, за да си отмъсти изобщо на българитъ за нападението на Северинската област. Ето какъ ни рисува тоя походъ П. Никовъ: „Презъ юний 1266 год. начело на една многобройна войска Стефанъ преминалъ неприятелскитъ граници, явилъ се предъ Видинската крепостъ и я обсадилъ. Видинъ не можалъ да издържи обсадата и наново билъ превзетъ отъ Стефана. Последвали множество сблъсквания и сражения между маджарски и български войски. Въ две такива сблъсквания, въ които водѣлъ маджаритъ лично Стефанъ (V), се отличилъ магистеръ Рейнолдъ. Следъ превземането на Видинската крепостъ Стефанъ (V) самъ се спрѣлъ и се установилъ на квартира въ България . . . Обаче неговитъ барони проникнали доста навътре въ България: тѣ преминали границитъ на Светославовото княжество и нахлули въ предѣлитъ и на търновското царство. Банъ Григорий завладѣлъ Орѣховъ (castrum Vrchoy — днешното Рахово или Орѣхово на Дунава). Много по-дълбоко въ страната проникналъ банъ Паньитъ, който обсадилъ и превзелъ крепостъта Плѣвень (castrum Pleun). Магистеръ Рейнолдъ наново се отличилъ въ три нови сблъсквания съ неприятеля. Българскитъ войски навсѣкжде се оказали по-слаби отъ неприятеля и се принуждавали постепенно и планомерно, следъ чести сражения, да се оттеглятъ въ вътрешността на страната” [78]. Тоя голѣмъ походъ на Стефана Маджарски въ България се свършилъ съ това, че Яковъ Светославъ билъ принуденъ не само да се откаже отъ съюза си съ българския царъ и изобщо отъ сближението си съ Търново, но и фактически да признае върховната властъ на маджарския кралъ и да стане неговъ истински васалъ, защото при голѣмитъ несполуки и явното безсилие на търновския царъ това му сѣ диктували самитъ негови интереси — обособяването на владенията му като отдѣлна държава съ титла *imperator Bulgarorum*, която била призната отъ маджаритъ [79].

Царъ Константинъ, който винаги изказвалъ на дѣло своитъ антимаджарски стремежи, сега не билъ способенъ да ркаже нѣкакво влияние върху развитието на работитъ въ северозападна България и да измѣни създаденото отъ Стефана (V) положение. Следъ нанесеното сериозно поражение въ 1266 год. отъ Стефана, чиито войски бѣха достигнали отвѣдъ Плѣвень, отъ една страна, а, отъ друга, — поради крайно неблагоприятното положение спрямо Византия, недоразуменията съ която далечъ не били изгладени, той трѣбало да се откаже отъ всѣка мисль да измѣня вървежа на българо-маджарскитъ отношения и да се помири съ закрепата на маджарското влияние въ Светославовото княжество [80]. Освенъ това и събитията, които се подготвяли на Балканския полуостровъ, принуждавали, както ще видимъ по-нататъкъ, търновския царъ и правителството да насочатъ всичкото си внимание на югъ къмъ Византия.

Още въ 1265 год., следъ оттеглянето на българитъ и татаритъ отъ Тракия Михаилъ VIII Палеологъ почналъ да търси сближение съ предишния си врагъ, Венеция, защото сключениятъ още въ 1261 год. съюзъ съ Генуа се оказалъ не само безполезенъ, но и вреденъ за империята, особено когато генуезкиятъ подеста въ Цариградъ далъ съгласие на сицилийския кралъ Манфреда, съ когото екс-императоръ Балдуинъ II бѣ сключилъ съюзъ противъ Михаилъ VIII, да съдействува за предаване босфорската столица на латинцитъ. Завързанитъ преговори съ Венеция, които се завършили съ единъ твърде благоприятенъ за републиката договоръ отъ 8. юний 1266 г., насоченъ противъ Генуа, не донесли никакъвъ положителенъ резултатъ, защото венецианскиятъ дожъ не утвърдилъ

тоя договоръ, тъй като не искалъ да се свързва за дълго време съ Михаила VIII, чието падане за него било не далечъ. Между това въ южна Италия произлѣзла политическа промѣна, която въ течение на няколко десетки години се отзовава твърде чувствително върху съдбата на Балканския полуостровъ и, преди всичко, твърде стѣснила положението на Михаила VIII почти до самата му смъртъ. Тогавашниятъ френски държавенъ мъжъ и виденъ пълководецъ Карлъ Анжу, братъ на френския кралъ Людовика IX, подбужданъ отъ папата, следъ като унищожилъ въ 1266 г. следъ боя при Беневентъ държавата на Манфреда Сицилийски и за втори пѣтъ създалъ въ южна Италия много по-силна френска държава, отколкото нѣкогашнитъ нормански авантюристи, станалъ единъ отъ най-опаснитъ врагове на Византия и сериозенъ съперникъ на Михаила VIII Палеологъ. Тая опасностъ се изразила въ това, че бившиятъ латински императоръ Балдуинъ II, който все още раздавалъ части отъ нѣкогашната латинска империя на разни франкски князе, които трѣбало да станатъ негови съюзници, сключилъ въ Витербо, при съдействието на папа Климента IV (1265—1268), съюзъ и съ Карла Анжу (27. май 1267 г.) съ цель отново да покори Византия и възобнови латинската империя [81]. Но колкото и голѣма да била тая опасностъ, която много прѣчела на Михаила VIII, все пакъ той съ своя дипломатически тактъ съумѣлъ да я отстранява. Като знаелъ, че Карлъ Анжу станалъ неаполитански кралъ само съ съдействието на папата, той най-първо влѣзълъ въ преговори съ римската курия за съединението на църквитъ, които преговори той умишлено протакалъ, само за да печели време. После още въ 1267 год. той възобновилъ приятелскитъ си сношения съ Генуа, като върналъ генуезската колония отъ Ираклия въ столицата, и имъ далъ ново предмѣстие на Златния Рогъ срещу разрушената имъ крепостъ въ Галата; сжщо така билъ сключенъ миренъ договоръ съ Венеция въ 1268 год. за петъ години. Но най-главното, което Михаилъ VIII постигналъ, било това, че италианскитъ морски държави нѣматъ право да воюватъ една съ другата нито въ Черно море, нито въ Босфора, нито въ Дарданелитъ и не се съгласилъ да предостави на венецианцитъ опредѣлени квартали въ провинциалнитъ градове инакъ, освенъ подъ наемъ. Най-сетне, и между Венеция и Генуа билъ така сжщо сключенъ миръ въ 1270 год. [82].

Нѣма съмнение, че Михаилъ VIII Палеологъ правѣлъ тия отстъпки на италианцитъ съ цель да ослаби готвещия се противъ него съюзъ начело съ Карла Анжу, който бѣ почналъ вече да разпространява влиянието си върху работитъ на Балканския полуостровъ. Едничката цель на Михаила VIII сега била да парализира това влияние и върху най-близкитъ си съседи, българитъ и сѣрбитъ. Най-първо били привлѣчени сѣрбитъ: уговорено било вториятъ синъ на сѣрбския кралъ Уроша I (1243—1276), Милутинъ, да се ожени за императорската дъщеря Анна и да стане сѣрбски престолонаследникъ вмѣсто по-голѣмия, Драгутина, жененъ за маджарска принцеса. Всичко било приготвено за сватбата, и принцеса Анна била изпратена за Сѣрбия. Но въ това време Урошъ I отворилъ война на Маджарско и нахлулъ съ войска (1268 г.) въ областъта Мачва, лежаща между Драва, Сава и Колубара, но билъ съвсемъ разбитъ отъ маджаритъ и взетъ въ пленъ. Това събитие побъркало на византийскитъ планове за тѣсно сближение и сродяване съ сѣрбския дворъ. Предполаганата женитба не се състояла, и сѣрбско-византийскитъ отношения останали старитъ [83]. Отъ съвсемъ другъ характеръ били опититъ на Михаила VIII за сближение съ българитъ.

Ние видѣхме, че политическитъ отношения между България и Византия следъ татарското нашествие въ 1265 год. се намирили въ твърде неопредѣлено положение: нито миръ билъ

сключенъ, нито войната се прекъсвала, защото, забелязва Пахимеръ, „поради непрестаннитъ войни въ Хемъ, въ Македония и Тракия останало твърде малко войска” [84]. Обаче тая неопределеностъ въ отношенията съ българския царь не особено радвала ромейския императоръ, а при по-голъмо усложнение на работитъ на Балканския полуостровъ той би могълъ да получи не малко пакости откъмъ българитъ. За това Михаилъ VIII търсълъ случай да се помири съ царь Константина и, ако бжде възможно, да сключи дори съюзъ съ него. Въ 1268 год. въ Търново се поминала жената на Константина, царица Ирина Ласкарисъ, заклетъ врагъ на Михаила Палеологъ, която собствено поддържала, както видѣхме, враждебнитъ отношения между България и Византия. Това събитие отново отворило пътъ за Михаила VIII да възстанови приятелскитъ отношения съ българския царь, ако сполучи да се сближи съ него чрезъ роднински връзки. За тая целъ той изпратилъ при царь Константина пратеничество съ предложение, да вземе той за жена сестриницата му Мария, вдовица на бившия великъ доместикъ Алексия Филъ, съ съобщение, че императорътъ ще върне на българитъ приморскитъ градове Месемврия и Анхиалъ като зестра на Мария, „защото, споредъ думитъ на Пахимера, макаръ тия градове да се намирали сега въ ржцетъ на императора, но по-рано тѣ принадлежели на българския царь, та и прилично било да ги върне на предишния имъ владѣтель като зестра” [85]. Константинъ Асѣнь, който най-сетне видѣлъ въ това предложение възможностъ да върне отново тия загубени градове на Черно море, веднага се съгласилъ. Тогава Михаилъ VIII снабдилъ невѣстата съ всичко необходимо по царски; а при изпращането ѝ за Търново самъ императорътъ и патриархътъ дошли до Силиврия, гдето тѣ възложили на нея всичкитъ регалии на „деспина”, т. е. владѣтелка. Мария, обиколена съ голѣма свита, заминала за Търново [86]. Бракътъ на царь Константина съ Мария не може да се отнесе по-късно отъ 1269 год. И тъй, всичко, което се отнася до сватбата, Михаилъ VIII изпълнилъ съ голѣма точностъ, само връщането на обещанитъ градове той отлагалъ, като виждалъ, че съ предаването имъ империята много ще изгуби. Той представялъ предъ Константата разни благовидни предлози, защо той не е могълъ да му предаде споменатитъ градове, и между другото казвалъ, какво ужъ самитъ имъ жители не се съгласявали на това: тѣ сж ромеи, и самитъ градове съставятъ часть отъ ромейската империя, затова не прилича на ромеитъ да служатъ на българитъ. Обаче, безъ да се отказва решително отъ думата си, Михаилъ VIII прибавилъ, че отлагалъ изпълнението ѝ до тогава, докогато Константинъ се сдобие съ потомство и въ такъвъ случай ще има вече причина да предаде ромейскитъ области на наследникъ отъ ромейско племе. Обаче тая смѣшна и хитра лъжа била прикривана само до време. Царь Константинъ съ нетърпение чакалъ, безъ да се реши да наруши съюза, който положително нищо отраднo за България не е могълъ да донесе. Когато царица Мария най-сетне родила въ 1270 год. синъ Михаилъ, и Михаилъ Палеологъ все още не изпълнявалъ обещанието си, тогава царицата почнала настойчиво да убеждава мъжа си да наруши мирнитъ отношения, като обяви война на императора, и изиска приморскитъ градове [87]. Освенъ това враждебнитъ отношения на царь Константина спрямо ромейския императоръ се подбуждали и отъ друго мѣсто.

Стр. 523

Според П. Петров, Към въпроса за българо-византийските отношения през втората половина на XIII в., Ист. пр., XVI, 1960 г., кн. 1, стр. 89 сл., споразумението между България и Византия, скрепено с брака на Константин Асен и Мария, трябва да се отнесе към втората половина на 1269 г. Използувани са в случая данните на една грамота на унгарския крал Бела IV, в която между другото става дума за едно българско посолство в Унгария през 1268/1269 г.

(Д. Ангелов)

Когато около 1270 год. Карл Анжу почнал да се готви за отърваването на Цариград отново от ръцете на ромеите, той не се забавил да влезе в сношения с всички господари на Балканския полуостров. В едно писмо от 12. септември 1271 год., изпратено до секретарите на Апулия, Капуя, Беневент, Калабрия и Сицилия, се ясно види, с какво нетърпение той очаквал да получи отговор от българския цар, а също и от господарите на другите балкански държави. Карл писал: „Ако се случи с течение на времето да навалят към пристанищата или морския брег на твоята територия какви пратеници и вестители от страните Ахайя, Сърбия, България, Албания, или които да носят какви писма или послания от господарите на техните страни или царства, то, без да чакаш каквато и да била наша поръчка, да се погрижиш да доставиш за тях и за техните хора издържки, коне и надежден спътник, за да дойдат при мене без всяка мъжността“ [88]. Но тия български пратеници на *magnifici principis imperatoris Bulgarorum* пристигнали в Неапол само на следната 1272 год., вероятно през пролетта. Какви са били преговорите на Карла Анжу с тях, засега не се знае; известно е само, че когато те трябало да си заминат за България, през юни 1272 год., Карл I назначил за свои пратеници, които да заминат също за България, рицарите Гирация Никотера и Ивана Испанец, както се види от писмото на Карла I до управителя на гр. Бари, отдето българските и неаполитанските пратеници заминали за България през Дубровник или Задар, следов., техният път вървъл през Сърбия, где те също така посетили двора на Стефан Драгутина, който така също бил готов да влезе в коалицията против Византия [89]. Няма съмнение, че тия сношения не малко са повлияли върху цар Константин, за да почне войната. Тая война, обаче, в дадения момент съвсем не била желателна за Михаил VIII, когато той се заплашвал откъм неаполитанския крал и когато той особено се нуждаел, както се каза, от съюза на българите. Но тук Михаил Палеолог си послужил с старата дипломатическа тактика на ромейските императори, именно, той се обърнал към татарите, с помощта на които той мислел да накара българския цар да се откаже от всякакви действия против Византия. Той влезъл в връзки с силния тогава татарски хан Ногай. След смъртта на Чингис-хана, както е известно, огромната монголо-татарска империя почнала малко по малко да се разпада, поради изборителната наредба и неопределеност в престолонаследието, на много отделни ханства. Едно от тия ханства, което се оказало най-силно и било запазило характера на Чингисхановата империя, било Кипчакското ханство, основано от племето или улуса Джучи, начело с хан Батя. То завзело всички Кипчакски степи и разширило властта си далеч на запад, юг и изток. Остатъците от печенъзи, торки и кумани, покорени и обърнати в роби, по-сетне лесно се слели с тях поради родството си по произход и език.

В областите на южна Русия били разположени няколко отделни орди под началството на особени „темници“, т. е. главатари, които отбранили Кипчак и следели за покорността на завоюваната страна. Таврическите и азовските степи Батя предоставил в владение на едно от своите роднини, а оная част от Джучите, която се намирала в югозападния Сибир и северни Туркестан, предал на брата си Тибана. Сам Батя и син му Сартак с главната си орда се разположили в волжките и донските степи. Лътно време татарските орди катунували в северните части на степите, а зиме се спускали по-близо до моретата Черно и Каспийско. Хановите първоначално нямали определено местопребивание и така също чергарствували с своя двор и

войска. Станътъ или ханската орда поради златните си украшения се наричала „Златна Орда“. Това име се прострѣло върху цѣлото Батѣево царство; освенъ това, споредъ предишните владѣтели на кипчашката и куманската степи, то било известно още подъ име „Кипчашка Орда“. Главното седалище на хана се наричало още „сарай“; по-сетне то се закрепило главно въ Ахтуба, единъ отъ важните рѣки на долна Волга, гдето до скоро се намиралъ гр. Царевъ. Тукъ обикновено се явявали за поклонъ Батѣю господаритъ на завоеванитъ отъ него страни. Обаче единството на „Златната Орда“ било свързано само съ живота на Батѣя. Следъ смъртта му въ „Златната Орда“ се почнали вътрешни размирици и последвало нейното разпадане. Още при живота на ханъ Берке, Батѣевъ братъ, единъ отъ ординскитъ ханове — васали, именно, Ногай се отцепилъ отъ Златната Орда и се прогласилъ за самостоенъ ханъ [90].

Ногай билъ отъ рода на великия Чингисъ-хана и племенникъ на ханъ Берке. Чрезъ своята храбростъ, военно изкуство и интригантство, той се издигналъ и придобилъ голѣмо влияние като пълководецъ на кипчашкитъ ханове. Неговото владение се намирало въ южна Русия при р. Днепъръ, гдето той заемалъ едно мощно, полунезависимо положение. Следъ смъртта на силния ханъ Берке († 1265/6 гг.) и особено на неговия наследникъ, ханъ Мангу Тимуръ († 1280/81 гг.), въ ханството Кипчакъ изникнали вътрешни несъгласия, централната власт ослабнала, а въ замѣна на това се засилили сепаратически стремежи. Ногай раздухвалъ враждитъ. Паралелно съ това неговата мощъ растѣла отъ день на день все повече и достигнала своя апогей следъ смъртта на Мангу Тимура, когато той почналъ да сваля и качва кипчашкитъ ханове; той билъ тогава най-мощниятъ човѣкъ въ ханството Кипчакъ, по-силенъ и отъ самитъ велики ханове [91]. Съ своитъ постоянни и страшни нападения той скоро станалъ страшилище за своитъ съседи. Къмъ тоя именно ханъ Ногай се обърналъ въ 1271 г. и Михаилъ VIII съ предложение за съюзъ противъ българския царъ. За да успѣе въ това предложение, Михаилъ Палеологъ влѣзълъ въ роднински връзки съ Ногай, като му далъ за жена незаконнородената си дъщеря Евфросиния, която той изпратилъ въ ханската орда съ много и скъпи дарове [92]. „Имайки тогова (ханъ Ногай), казва Пахимеръ, по тоя начинъ готовъ да нападне на Константина и да ограби страната му, ако тоя нападне владенията на императора, последниятъ здравата държалъ не само Месемврия и Анхиалъ, но и Созополъ и Агатополю, Канстриционъ и други нѣкои крепости, които отново бѣха завоевали за императора неговитъ устроители (οἱ . . . ἐπισκευασάμενοι) и ги държалъ здраво въ рѣце, за да не върне и сѣнка отъ крепостъ“ [93].

На какви условия е билъ сключенъ тоя съюзъ на Михаилъ VIII съ татарина Ногай, ние не знаемъ, но едва ли е останалъ той неизвестенъ на царъ Константина, комуто сега се отнемала всѣка възможностъ да предприеме каквито и да било действия противъ ромейския императоръ поради голѣмата опасностъ, която заплашвала отъ североизтокъ [94]. Затова всичкото внимание на Константина било обърнато къмъ съюза съ неаполитанския кралъ, чрезъ който той мислѣлъ да си отмъсти на Михаила VIII. И наистина, преговоритъ между Търново и Неаполъ за присъединението на царъ Константина къмъ латинската коалиция се продължавали и следъ това, въпрѣки рѣчките и далечното разстояние, вѣроятно, презъ Сърбия, гдето кралъ Драгутинъ усвоилъ сжщата антивизантийска политика, защото следъ една година, презъ пролѣтътъ на 1273 год., въ Неаполъ пристигнало ново българско пратеничество, а сжщевременно и посолство отъ сръбския кралъ

Драгутина. При заминаването си от Италия те били придружени от рицаря Никола де Сентъ Оадеръ, който отивал като пратеник при сръбския и българския дворове, и им било позволено да изнесат от Апулия без мито 60 коня и 30 салми овес за тяхната прехрана [95]. Между това, още в 1272 год. Карл Анжу, ползувайки се от разпадането на епирския деспотат след смъртта на Михаила II († 1271 г.), завзел Драчъ, Бератъ, Валона, Кроя и други места в Албания и по тоя начин се сдобил с една здрава база за война против Византия. В добавък на всичко това, в 1272 год. ослепеният Иван IV Ласкарис сполучил да избъга от заточението си и затвора и намърил прибъжище в гр. Фоджи под покровителството на Карла Анжу. Тук той непрестанно подканял неаполитанския крал да му помогне да си върне бащиния престол. Найсетне, когато в 1273 год. изтекъл срокът на договора с Венеция, венециански корсари отново напълнили Егейско море; републиката, както изглежда, сериозно имала намърение да почне наедно с анжуйците война против Византия. Михаил VIII Палеолог се намирал вече пред явна опасност, против която той едва би бил в състояние да устои. Но в тоя критичен момент той не изгубил присъствие на духа.

Главната му цел сега била да парализира за известно време кроежите и действията на своите врагове, които го заобикаляли от всички страни. Като знаел, че Карл Анжу станал неаполитански крал по желанието и с съдействието на папата и че в дадения момент се намирал под най-силното влияние на последния, Михаил Палеолог почнал да води сдържаните дотогава преговори с римската курия за съединението на църквите така сериозно, че папа Григорий X (1271—1276) удържал италианските врагове на Византия от военни действия, но затова пък императорът трябало да пожертвува православната вяра и да подчини източната църква на папския престол. За формалното извършване на това дело папа Григорий X свикал на 6. юлий 1274 год. църковен събор в Лион, гдето се стекли до 500 католишки епископи. Там пристигнали и представители от страна на Михаил VIII и на цариградската църква около 40 души, между които бил и великият логотет Георги Акрополит. Те донесли писмено изповядание на вярата, съгласно с учението на римската църква, подписано от самия император и сина му Андроника, от 35 митрополити и много други духовни лица. Освен тоя документ те дали на папата пред църковния събор и тържествена клетва от името на императора и църковното ромейско духовенство, че се отричат от схизмата и се присъединяват към римската църква, като приемат учението ѝ.

„Със продаването на православната вяра, пише М. С. Дринов, Палеолог превари опасността, която му се готвеше от страна на силния неаполитански крал и другите латинци, защото папата нямаше вече да им допустне да захващат война с новопросветения син на римската църква. Но чрез това богохулно дело византийският император е имал на ум да извлече и друга още полза, да постигне и друга цел, която засягала другите негови врагове, именно българите и сърбите. След като извършиха тържественото си подчинение на римската църква, византийските представители на Лионския събор от името на императора си отвориха тук, на събора, въпрос за разтурянето на българската патриаршия в Търново и на сръбското архиепископство. Този въпрос беше повдигал Палеолог още няколко години преди свикването на Лионския събор. Още през август на 1272 г. ние гледаме, че той дава на Охридския архиепископ една грамота,

въ която като привожда, колко и какви епархии е имала Охридската църква подъ своя власт около 1020 г., подбужда речения архиепископъ да си прибере всички тѣзи епархии, та пакъ да ги тури подъ властѣта си, каквото Охридското архиепископство да заеме пакъ онова положение, което то е заемало въ 1020 год. — Въ тази грамота Палеологъ не казва право, че желае разтурянето на търновската и сръбска църкви, но това се разумява само по себе отъ съдържанието на грамотата му. Въ 1020 год. нѣмаше ни търновска патриаршия, ни сръбско архиепископство, и епархиитѣ както на едната, тѣй и на другото тогава се намираха подъ властѣта на Охридското архиепископство. Сега Палеологъ, като искалъ да постави последното въ такова исто положение, въ каквото то се намирало въ 1020 г. и като залѣгалъ да си възвърне то всичкитѣ тогавашни епархии, не остава никакво съмнение, че той явно и посѣгалъ на независимостѣта на търновската и сръбската църкви” [96]. Но като излизалъ съ тоя църковенъ въпросъ, Михаилъ VIII Палеологъ, — който гледалъ на църковнитѣ работи, както се види отъ самитѣ му действия, като на срѣдства за постигане политическитѣ си цели, — е ималъ предвидъ своя политически интересъ спрямо севернитѣ си съседи. „Охридъ тогава се намиралъ подъ властѣта на византийската империя, и архиепископътъ ѝ, макаръ да се избираше и поставяше отъ своитѣ епископи, но потвърждението си е получавалъ отъ византийския императоръ и билъ неговъ подданикъ и слуга. При тѣзи условия Охридската църква, която бѣше наследница на старата българска преславска патриаршия и която все продължаваше да се титулува съ българско име, бѣше се съвсемъ погърчила и проникнала съ интереситѣ на византийската империя. Оттука се разбира, какво нѣщо е гонилъ да постигне Палеологъ чрезъ подчинение търновската и сръбската църкви на охридския архиепископъ. Чрезъ това нѣщо той би убилъ самостоятелния духовенъ животъ на българското и сръбското царство и духовно би подчинилъ тия враждебни царства на Византия. Тогава, какво широко поле би се отворило нему за политически интриги” [97].

Стр. 530

През средата на втората половина на XIII в. Охридската архиепископия продължавала да бѣде един отъ важнитѣ църковни центрове в балканските земи. По него време спада дейността на един отъ изтъкнатите охридски архиепископи Яков, който се отличавал и с писателски дарования. Срв. за него *И. Дуйчев*, Последните години на архиепископ Якова Охридски, Проучвания върху българското средновековие, стр. 115 сл.; *сѫщия*, Die letzten Jahre des Erzbischofs Jakobos von Achrida, Byz. Zeitschr., 42, 1943—49, S. 377—383.

(Д. Ангелов)

Но съ споменатата грамота, издадена въ 1272 г., Михаилъ VIII не е могълъ да постигне целѣта си, защото нито българскиятъ царъ, нито сръбскиятъ кралъ биха пожертвували на върлия си политически врагъ духовнитѣ интереси на държавитѣ си. Обаче той така сжщо едвали би могълъ да очаква, че само съ една грамота работата може да се свърши. Чрезъ издаването на този документъ той само е искалъ да повдигне въпросъ за разтурянето на българската патриаршия и на сръбското архиепископство, въпросъ, чието разрешение се надѣвалъ да извърши по другъ начинъ, именно съ помощѣта на папата, съ когото презъ времето, когато бѣ издадена казаната грамота, той вече се намиралъ въ сношения и вече се бѣха почнали преговоритѣ за съединението на църквитѣ, а когато бѣ свиканъ Лионскиятъ съборъ, Михаилъ VIII намѣрилъ за най-добре да предложи нему разрешението на тоя въпросъ. И наистина, щомъ съединението на църквитѣ било произнесено тържествено на събора, представителитѣ на византийския императоръ повдигнали

българския и сръбския църковен въпрос, като привеждали следните доказателства въ полза на Михаила VIII Палеологъ:

„Сърбия и Загория (т. е. България), казвали тѣ, сж се сдобили съ автокефални църкви безъ съгласието на римския първосвещеникъ. Това станало следъ превземането на Цариградъ отъ латинцитѣ: българи и сърби се сдружиха тогава съ гърцитѣ, за да гонятъ латинцитѣ. За тая цель тия народи се сдружиха, правиха и сватби помежду си и съ това заедно се сговориха да направятъ въ Сърбия автокефално архиепископство, а въ България — патриаршия. Това е направено, казвали тѣ, противъ канонитѣ и обичаитѣ на църквата, защото безъ волята на римския престолъ не може да се поставя нито патриархъ, нито пъкъ друго нѣкое църковно достойнство да се дава”. Тия думи на императоровитѣ пратеници сж били, разбира се, толкова искрени, колкото е било искрено самото дѣло за съединението на църквитѣ, както това ще ни покажатъ по-нататъшнитѣ събития. Надали може да се мисли, че тѣ, както и тѣхниятъ императоръ, сж били така дълбоко проникнати отъ идеята, че безъ волята на римския папа не може нито патриархъ, нито архиепископъ да се поставя. Нѣма съмнение, че това сж били едни само фрази, за да могатъ по-лесно да настроятъ папата противъ българитѣ и сърбитѣ, за църковното върховенство надъ които той винаги е изказвалъ своитѣ претенции, и по тоя начинъ по-скоро да се постигне планътъ на Михаила VIII [98].

„Знае се, продължавали византийскитѣ представители, че императоръ Юстинианъ, за да възвиси града Охридъ, който е билъ негово отечество, нарекълъ го по името си Юстиниана, чрезъ което тоя градъ станалъ славенъ и най-главенъ между илирийскитѣ градове. При това той още измоли отъ папа Вигилия (537—555) да направи въ тоя градъ митрополия, подъ която бидоха подчинени България и Сърбия, въ които въ старо време сж се намирали Дакия Срѣдиземна и Прибрѣжна, Дардания, Горна Мизия и Панония”. Въ тия думи явно проглежда изопачение на историческитѣ факти: Охридъ не е Юстиниана, и Охридското архиепископство не било Юстиниановото: това най-ясно се види отъ грамотитѣ на императоръ Василия II, и Михаилъ VIII Палеологъ това е знаелъ твърде добре, понеже той самъ привождатъ съдържанието на тия грамоти въ своята отъ 1272 год., гдето ясно е показано, че Охридското архиепископство е продължение на старата българска преславско-дръстърска патриаршия, затова и архиепископътъ се е именувалъ ἀρχιεπίσκοπος πάσης τῆς Βουλγαρίας [99], но тия известия за Михаила VIII не били тѣй сгодни, та затова предпочелъ възъ основа на фалшифицираната Юстинианова грамота [100] да твърди чрезъ своитѣ пратеници, какво Охридското архиепископство било основано отъ Юстиниана съ благоволенieto и съгласието на папата. Следъ това изложение пратеницитѣ на Михаила VIII Палеологъ молили папата да спомогне да се възвѣрнатъ тия земи на охридското архиепископство, което да се възобнови пакъ въ сжщитѣ размѣри, както въ началото на XI вѣкъ, съ други думи, да се разтурятъ търновската патриаршия и сръбското архиепископство и епархиитѣ имъ да се дадатъ на охридския архиепископъ, който така сжщо се бѣ тогава подчинилъ на римския престолъ [101]. Какъвъ отговоръ е последвалъ отъ страна на папата върху апела на Палеологовитѣ пратеници, не е известно; но несъмнено римската курия си е взела добра бележка отъ предложението на византийския императоръ, защото ней сега предстояло най-сетне да изпълни заветната си мисль — да подчини българската църква подъ своята юрисдикция, — мисль, която при всичкитѣ

предишни опитвания тя не сполучи да осъществи. Но, както изглежда, още тогава не сж били взети решителни мърки за изпълнението на Палеологовото предложение, тъй като на първо време римският папа бил зает изключително съ закрепване унията, която ако успее да заздрави, то лесно ще бжде да разгледа и българския църковен въпросъ.

Веднага следъ закриването на Лионския съборъ, римският първосвещеникъ изпратилъ въ Цариградъ нунции, за да прочетатъ разрешена молитва отъ схизмата, да въведатъ по църквитъ римския символъ на вѣрата и прочее. Но тукъ тѣ скоро се убедили, че работата не била такава, каквато си я представяли Михаилъ VIII Палеологъ и привърженицитъ му отъ висшето цариградско духовенство. Тия последнитъ чрезъ пратеници и писма казвали, че народътъ е склоненъ да се отрече отъ схизмата и да се хвърли въ обятията на римската църква, а пъкъ въ действителность тоя народъ посрещналъ папскитъ легати като нѣкое страшилище, проклиналъ унията и не позволявалъ нищо да се измѣнява въ вѣрата. Михаилъ VIII се намѣрилъ съвсемъ на тѣсно. Като се хвърлялъ въ отчаяната си църковна политика, свързана съ грамадни отстъпки предъ папата, той започналъ една твърде опасна игра; той придобилъ само външна безопасность и чрезъ подчинението си на Римъ предизвикалъ страстно раздражение въ своето духовенство и народъ. Свалянето на патриархъ Арсения (1255—1260), който не искалъ да освободи Михаила VIII отъ наложената върху него църковна отлчка за ослѣпяването на Ивана IV, докато не сHEME узурпаторски облѣчената порфира, възъ основа на лъжливи обвинения докарало това, че твърде силна партия се въоръжила противъ императора; имало дори съзаклатие противъ него. Когато пъкъ Михаилъ VIII поискалъ да прокара унията съ Римъ, той срещналъ ожесточенъ отпоръ, който постепенно го докаралъ до насилствени мърки и скоро увеличилъ враговетъ му не само въ империята, но и вънъ отъ нея. Много ромеи побѣгнали отъ него, една частъ въ Трапезунтъ, друга — при неопатърския и артския владѣтели, които веднага се възползвали отъ случая, за да изпъкнатъ като ревностни покровители на православието. Дори сестрата на Михаила VIII, Евлогия, скжсала съ него отношенията и се впуснала заедно съ дъщеря си Мария, българската царица, въ опасни интриги противъ императора [102].

Стр. 534

Насилствените мерки на византийския император Михаил VIII Палеологъ срещу противниците на унията се изразили между другото в един наказателен поход срещу светогорските манастири, чиято опозиция против църковната политика на владетеля била особено остра. Тогава пострадал най-вече българският манастир Зограф. Възникнал специален разказ за зографските мъченици, който се ползувал с голяма популярност. Срв. съответния текст у *И. Иванов*, Български старини из Македония, стр. 438 сл. Нов препис на същия разказ в статията на *Б. Ангелов*, Три исторически разказа, *ИИИ*, 14—15, 1964 г., стр. 479 сл. (*Д. Ангелов*)

Разбира се, както унията съ Римъ, така особено предложението, направено отъ императорскитъ пратеници на събора въ Лионъ относно българската църква, не сж могли да останатъ неизвестни въ България и да не раздухатъ още повече враждата и омразата както на българското правителство, така и на самия народъ спрямо безсъвѣстния Михаила VIII Палеологъ, а отпорътъ, който оказало населението на империята противъ въвеждането на унията, давалъ възможность на враговетъ на императора въ България открито да действуватъ противъ него като защитници на заплашеното православие. Начело на това църковно-политическо течение въ България застаналъ, отъ една страна, търновскиятъ патриархъ Игнатий, който заедно съ своето паство решително се противопоставилъ на унията съ римската църква, за което билъ нареченъ „стапъ правовѣриа“

[103], т. е. стълпъ, упора на истинската вѣра (1276/7 гг.), а, отъ друга страна, царица Мария, сестриницата, но въ сѣщото време и най-върлиятъ врагъ на Михаила VIII Палеологъ за неговата презрителна обноска къмъ майка ѝ Евлогия, загдето последната взела противната на Михаила VIII страна въ църковнитѣ работи. Евлогия прекъснала всѣко общение съ църквата, обиколила се съ много еретици и ги покровителствувала. Но главното било това, че тя търсѣла помощъ въ борбата съ брата си у българската царица, която постоянно ѝ съобщавала за всѣка постѣпка на императора спрямо нея. Пахимеръ ни разказва, че всѣки день дохождали пратеници отъ Цариградъ при Мария, между които имало и монаси, съ цель да получатъ нѣкоя и друга награда отъ нея и на които тя казвала, че съ отвращение гледала както на постѣпката на императора (за унията), когото считала за най-ужасенъ човѣкъ, тъй и на враждебното му чувство къмъ майка ѝ. Като се намирала Мария по тоя начинъ въ постоянни връзки съ майка си, дветѣ жени — майка и дъщеря почнали да кроятъ страшни планове противъ Михаила VIII [104].

Ние видѣхме вече, какъ усърдно Мария подканяла мъжа си, царъ Константина, да почне въ 1272 год. война противъ императора, като напирала главно на това, че последниятъ не изпълнилъ задълженията на брачния договоръ — да върне Месемврия и Анхиалъ. Обаче това докарало съюза на ромеитѣ съ татаритѣ, а между това следъ Лионския съборъ отношенията на Михаила VIII спрямо майка ѝ ставали все по-лоши и по-непримирими. Тогава царица Мария намислила единъ грандиозенъ планъ противъ вуйка си, — планъ, въ съставянето на който сж взимали участие както Евлогия, тъй и нейнитѣ привърженици въ Цариградъ. Мария сполучила да убеди българското болярство и духовенство да изпратятъ едно посолство начело съ нѣкого-си Йосифа Катаръ въ Палестина, едно, за да извести елийския (иерусалимския) патриархъ за всичко, което императорътъ направилъ по отношение къмъ църквата и, друго, за да предложи съюзъ на египетския султанъ, да нападнатъ едновременно на византийската империя и да я разорятъ. Пратеницитѣ на българската царица пристигнали благополучно въ мѣстоназначението и били приети отъ иерусалимския патриархъ Григория. Разказитѣ на Марийнитѣ пратеници произвели такова силно впечатление върху патриарха, че той дори се обещалъ да действува самъ, въ случай че антиохийскиятъ и александрийскиятъ патриарси взематъ страната на Михаила Палеологъ. Не такъвъ билъ, обаче, резултатътъ отъ преговоритѣ съ египетския султанъ: последниятъ не се отнесълъ тъй довѣрчиво къмъ думитѣ на Марийнитѣ пратеници. Споредъ думитѣ на Пахимера, за него българското посолство било съвършено необикновено явление, тъй като неговитѣ предшественици не били виждали подобно нѣщо; освенъ това ужъ българскиятъ народъ не се ползувалъ съ такава слава, щото да било възможно да се счита той като отдѣлна държава. Поради това българскитѣ пратеници се показали на султана подозрителни, и той ги изпратилъ, безъ да даде нѣкой отговоръ. Така несполучливо се свършили сношенията съ египетския султанъ; па ако и да биха били сполучливи, тѣ не биха могли да бѣдатъ изпълнени, защото въ самата България се почнали вътрешни безредици, които принудили царицата-интригантка да остави на заденъ планъ всичкитѣ си коварни замисли противъ вуйка си, Михаила VIII Палеологъ [105].

Бележки

1. Споредъ N. Gregoras, *ib.*, p. 61, 14 sqq., тя се наричала Теодора и била втора дъщеря на Теодора II Ласкарисъ, което не е вѣрно, защото сестритѣ на Ирина, Теодора и Евдокия, останали моми следъ смъртъта на баща си и били омжжени по-сетне отъ Михаила VIII Палеологъ (вж., тукъ по-долу).
2. Acropolita, *ib.*, p. 152, (15-22). — Pachymeres, *ib.*, p. 349, (14-18), казва, че Константинъ взелъ за жена внучката на Иванъ Асѣня II „следъ като я изпратилъ Иванъ”. Кого той разбира подъ тоя Иванъ, не казва. Не е ли това грѣшка вм. Теодоръ II Ласкарисъ, защото Ирина е била негова дъщеря, и само той е могълъ да я изпрати, както ще видимъ по-долу. — Gregoras, *ib.*, p. 61, 2 sqq.
3. Acropolita, *ib.*, pp. 152, (15) — 153, (3). — П. Никовъ, *каз. съч.*, стр. 85. — N. Gregoras, *ib.*, p. 61, (14-17).
4. Наистина, Акрополитъ, като говори за похода на Ивана Ватаци презъ 1246 год. въ юго-западнитѣ български земи, прибавя и Скопие къмъ градоветѣ-крепости, които тогава се покорили на императора (вж. *ib.*, p. 78, (20)); обаче, следъ като императорътъ заминалъ за Мала Азия, нѣкои отъ тѣхъ отново ще да сж се отметнали, защото презъ походитѣ на Ивана Ватаци въ 1254 г. и на Теодора II Ласкарисъ въ 1255 г., властѣта на никейския императоръ и на деспота епирски на северъ се простирала не по-далечъ отъ Прилепъ или Велесъ (вж. *ib.*, pp. 91, (24) — 92, (1); 143, (7-22)).
5. Г. А. Ильинскій, *п. т.*, стр. 15, p. 5. — Йор. Ивановъ, *п. т.*, стр. 581: съшъсю црв ми въ Долнаѣ зем'ла. ѿбрѣте црв ми манастирь и пр.
6. Вж. подробно В. Н. Златарски, Боянскиятъ надписъ, *п. т.*, стр. 25 сл.
7. А не св. Никола, както мисли А. Грабаръ, Боянската църква. София 1924, стр. 67, бел. 2.
8. Пакъ тамъ, стр. 71—73, № 58 и 59; таб. XXV и XXVI.
9. Acropolita, *ib.*, pp. 138, (21) — 143, (21).
10. Acropolita, *ib.*, pp. 144, (24) — 151, (23).
11. Вж. тукъ по-горе, стр. 476 сл.
12. Тоя мѣнастирь, споредъ Григора (*ib.*, I, p. 50, (22)) билъ построенъ още отъ Ивана Ватаци и се намиралъ въ Магнезия.
13. Г. Ф. Герцбергъ, *Исторія Византии*, стр. 405.
14. Acropolita, *ib.*, pp. 165, (14) — 167, (24).
15. Где собствено сж се развили военнитѣ действия, мжно е да се опредѣли, както не ломалко мжно е и да се опредѣди, где се е намирало ѿ τόπος Βορίλλα Λόγγος, което се свързвало, очевидно, съ името на нѣкой българинъ или куманинъ. К. Норфъ твърди, че сражението станало въ Пелагония (*Griechische Geschichte*, *п. т.*, стр. 283), а у Херцберга четемъ следното: „Когато презъ октомврий 1259 на равнината на Пелагония по горното течение на Черна (Еригонъ) работата дошла до капитално сражение, страшното нападение” и пр. (*Исторія Византии*, стр. 407). За тая война съ епирския деспотъ пишатъ византийскитѣ историци Акрополитъ, Пахимеръ и Григора, обаче нито единъ отъ тѣхъ не споменува, че сражението станало въ или при Пелагония, па изобщо никакво капитално сражение не е ставало, защото, както видѣхме, деспотъ Михаилъ

II го избѣгналь, а никейцитѣ постоянно нападали епирската войска и я изтрѣбвали; самъ князь Вилхелмъ билъ плененъ, споредъ Акрополита, при Костуръ, а други знаменити мъже при Платамонъ (ib., p. 170, (9-11), (17-18)). Преди да съобщи за бѣгството на Михаила II, Акрополитъ пише:

**Βίβ. γούν και μόγις Στανόν και Σωσκόν και Μολυσκόν
παραμείφαντες . . . έκείσε γεγονότες εις οικείαν έκαστος διασκαδαοθέντες βουλήν τόν
περι ψυχής τρέχειν, όπως αν ειχεν ισχύος, βεβούλευται**

(ib., p. 169, (20-25)). Отъ тия думи ясно става, че епирската войска не е отишла по-далечъ отъ страната между Пелагония и Верея, гдето, вѣроятно, сж ставали военнитѣ действия, защото, споредъ Пахимера, никейцитѣ южно достигнали до гр. Верея (ib., p. 83, (11-13)). — Споредъ Григора, сражението е станало негде около Авлона (ib., p. 73, (4) sqq.), което съвсемъ не подхожда.

16. Acropolita, ib., pp. 167, (25) — 172, (23). — Pachymeres, ib., pp. 83, (5) — 89, (22). — Gregoras, ib., pp., 71, (10) — 75, (8). — Герцбергъ, п. т., стр. 407—408.

17. Герцбергъ, каз. съч., стр. 408.

18. П. Никовъ, Българо-унгарскитѣ отношения и пр., стр. 85—88.

19. Пакъ тамъ, стр. 88—91.

20. Вж. тукъ погоре, стр. 469 сл.

21. A. Huber, Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden. Wien 1883, S. 24.

22. Вж. тукъ по-горе, стр. 369 сл.

23. Вж. тукъ по-горе, стр. 427, бел. 1.

24. Вж. тукъ по-горе, стр. 371 сл.

25. Вж. П. Никовъ, каз. съч., стр. 95—93, 196—197.

26. Pachymeres, ib., p. 350, (11-12): τόν δέ γε Μυτζήν διά τού Αἰμου πεζή άγει πρός βασιλέα. Тукъ подъ Хемъ не може да се разбира Стара-планина, защото Месемврия се намира южно отъ тая планина.

27. Ibidem, pp. 349, (19) — 350, (16). — Gregoras, ib., p. 60, 24 sqq. — Вж. Хр. Лопаревъ, Византійскій поэтъ Мануилъ Филъ. Къ исторіи Болгаріи въ XIII—XIV вѣкъ. С. Петербургъ 1891, стр. 20, невѣрно предава, че Мицо сполучилъ при посрѣдството на гръцки военни сили да изгони Константина отъ Търново и да го преследва до Стенимахъ. Подобно нѣщо не намираме нито у Пахимера, нито у Григора. Изобщо трѣба да се забележи, че у Хр. Лопарева е обърканъ хронологическия редъ на събитията.

28. Acropolita, ib., pp. 175, (26) — 176, (10).

29. Pachymeres, ib., p. 210, (8-9).

30. Вж. тукъ по-долу.

31. Герцбергъ, п. т., стр. 409—410.

32. Pachymeres, *ib.*, pp. 182, (17) — 183, (2), 210, (1-8).

33. Подробно за времето и мѣстото на тоя походъ вж. П. Никовъ, *каз. съч.*, стр. 95—108.

34. Pachymeres, *ib.*, p. 181, (5-6): Βουλγάρω τῷ Σφεντισθλάβῳ κατὰ Μυσίαν τῶν κατὰ τὸν Αἴμον ὀρειῶν ἀρχόντι. — Ср. П. Никовъ, *п. т.*, стр. 114, 118.

35. Вж. П. Никовъ, *каз. съч.*, стр. 176—182.

36. G. Codinus, *De officialibus*, ed Bon., p. 6. — Вж. П. Никовъ, *каз. съч.*, стр. 117.

37. Ср. П. Никовъ, *п. т.*, стр. 103—110.

38. П. Никовъ, макаръ и да признава, че не е билъ сключенъ формално миръ, все пакъ предполага, че една частъ отъ северо-западна България заедно съ Видинъ е останала подъ маджарска власт и дори минала несъмнено подъ управлението на *imperator Bulgarorum* Ростислава, владѣтеля на Мачва и Браничево (*п. т.*, стр. 110). Но едвали това предположение с приемливо, защото маджарските хроники, ако е имало такава териториална придобивка следъ такъвъ грандиозенъ походъ въ България, едвали биха пропуснали да я отбележатъ, а пъкъ тѣ дори и за самия походъ нищо не споменуватъ, а това показва, че походътъ не донесълъ никакви териториални придобивки, а само материални — добра, може би, плячка.

39. П. Никовъ, *п. т.*, стр. 102.

40. А. Востоковъ, *Описание рукописей Румянцовскаго Музея*. Петербургъ 1842, стр. 290—291. — И. Срезневскій, *Свѣдѣнія и замѣтки и пр.*, *Записки Императорскаго Академіи Наукъ*, т. 34, приложение № 4. С. Петербургъ 1879, стр. 11—12. — С. С. Бобчевъ, *Старобългарски правни паметници*, ч. I. София 1903, стр. 143—144. — П. Никовъ, *каз. съч.*, стр. 115—116.

41. П. Никовъ, *каз. съч.*, стр. 115—116.

42. Pachymeres, *ib.*, pp. 180, (19) — 181, (6), съобщава, че Иванъ IV ималъ три сестри, отъ които две Михаилъ VIII оженилъ за двама латинци, а третата — за Якова Светослава, следов., Пахимеръ забравилъ да спомене за Ирина, жената на царъ Константина, макаръ да споменува за нея малко по-нататъкъ (*ib.*, p. 183, (1-2)). Н. Григора знае така сжщо за четири сестри на Ивана IV, отъ които първата, Мария, била омъжена за Никифора Ангелъ, сина на епирския деспотъ Михаила II, а втората Теодора (*sic*) — за българския царъ Константина, и останали още две сестри сираци (*ib.*, p. 63, (3-10)), следов., той нищо не знае за брака на една отъ тия две сестри съ Якова Светослава. Но отъ Акрополита ние вече знаемъ, че първата отъ дъщеритъ на Теодора II Ласкарисъ, Ирина, била омъжена за царъ Константина (*ib.*, pp. 152, (18-19), 154, (3)), втората, Мария — за Никифора Ангелъ (*ib.*, pp. 88, (18-20), 133, (3), 134, (4)); за другитъ две не споменува. Отъ всички тия данни редътъ на сестритъ на Ивана IV може да се установи така: Ирина, омъжена за царъ Константина, Мария — за Никифора Ангелъ, третата — за Яковъ Светослава и четвъртата за нѣкого латинецъ.

43. Pachymeres, *ib.*, p. 210, (3-5).

44. Вж. Г. А. Ильинскій, *Грамоты*, стр. 16, pp. 34, 40, 48, 52; стр. 17, p. 56. — Йор. Ивановъ, *Български старини*, стр. 583—584.

45. За тоя походъ на Михаила Глада се научаваме отъ историческата поема на византийския поетъ съвременникъ, Мануила Филъ. Както за Михаила Глада, тъй и за поемата на Мануила Филъ вж. подробно

притурката тукъ накрая: „Μιχαὶλ Γλαυ Ταρχανιότης и поемата на Μανουὶλα Φιλῆ за неіовитѣ подвизи и дѣла”.

46. M. Philes, vers. 91—95:

Τὴν γοῦν Ἀγαθόπολιν ἐλθὼν λαμβάνει, | Τὸν
Βουλγάρων ἄνακτα τὸν Κωνσταντῖνον | Ἐξοστρακίσας εὐχερῶς πρὸ τῆς μάχης, | Καὶ
δεικνύς, ὡς ἔξεστι τοῖς εὐνουστάτοις, | Ἐχθρῶν βασιλεῖς ἐκνικᾶν ἀκινδύνως.

47. Ibidem, vers. 96—101.

48. Кр. Канстриционъ не е известна, но все пакъ тя се е намирала нейде около Мадренското езеро или около Бургашкия заливъ; Иречекъ я поставя до Созополъ и Агатоποлъ (Das christ. Element etc., п. т., стр. 80; ПСп., кн. 55—56, стр. 255), което надали може да се приеме; по-скоро тя трѣба да се търси близо до Скафида, която се е намирала при устието на рѣча Скафида (сег. Факийска рѣка), при днешното село Скефъ.

49. M. Philes, vers. 139—147:

Ποιεῖ δὲ καὶ γέφυραν ἀσφαλεστάτην, | Στοᾶς
ἀνιστάς ἐκ βυθοῦ περιρρύτους, | Καὶ δημιουργῶν καὶ στεγάζων εἰς ὕδωρ, | Συνέντος
αὐτῷ πανστρατὶ τοῦ δεσπότη, | Καὶ δημιουργοῦ καὶ σοφοῦ καὶ τεχνίτου. | Κἄν αὐτὸν
ἔξεπεμψεν ὁ στεφηφόρος | Ὡς χρηστὸν αὐθόμαϊμον, ὡς νικηφόρον. | Ὁ μὲν γὰρ ὑπέ-
στρεψεν εἰς Βυζαντίδα, | Τέως πρὸς ἄλλας ἀσχολούμενος μάχας.

Тукъ подъ ὁ δεσπότης несъмнено се разбира братътъ на Михаила VIII, Иванъ Палеологъ, който билъ издигнатъ въ деспотъ въ 1260 год., следъ похода му противъ Михаила II Епирски (Acropolita, ib., p. 173, (4-7)), на което право сочи думата αὐθόμαϊμος. Той е взелъ участие въ тоя походъ въ началото му и после се върналъ въ Цариградъ, за да предприеме другъ походъ, както ше видимъ по-долу, противъ отново възстаналия епирски деспотъ, и затова за него се казва: τέως πρὸς ἄλλας ἀσχολούμενος μάχας.

50. Споредъ Cantacuzenus, ed. Bon., I, p. 341, (1-2). — Хр. Лопаревъ, п. т., стр. 43, (9). — К. Иречекъ, п. т., стр. 255.

51. M. Philes, vers. 162—165:

Φθάνει δὲ μέχρι τῆς καλῆς Μεσημβρίας | ὁ
καινοφανὴς ἥλιος τῆς ἐσπέρας, | Τερρῶν ἀτεχνῶς τὸν κρατοῦντα Βουλγάρων | Ἐκείνον
αὐτὸν, τὸν πολὺν Κωνσταντῖνον.

52. Pachymeres, ib., p. 210, (17-20): ... καὶ ἠλίσκετο μὲν Φιλιππούπολις, ἐκκρατεῖτο δὲ Στενίμαχον φρούριον, καὶ ἅπας ὁ ἔξω τοῦ Αἰμοῦ ζυγὸς συγκτεῖχето. — П. Никовъ, каз. съч., стр. 134, подъ ὁ ἔξω τοῦ Αἰμοῦ ζυγὸς разбира областъта на Срѣдна Гора; обаче ὁ ζυγὸς не значи областъ, а планинска верига, която била „вънъ отъ Хемъ”, т. е. която не влизала въ структурата на Стара-планина, а това може да бѣде само Сърнена-гора (тур. Караджа-дагъ), която е отдѣлена отъ Стара-планина отъ рѣка Тунджа; за Срѣдна Гора едвали може да се мисли въ даденото време, защото ромеитѣ не биха посмѣли да навлѣзатъ тѣй далечъ въ българската територия.

53. Pachymeres, ib., p. 205, (7-14), (18-21); p. 206, (17-19).

54. Ibidem, pp. 214, (13) — 215, (14). — Че тая втора армия била изпратена през есента на 1263 г., се види от това, че след нападението на Михаила II тя останала да презимува нейде при рѣка Вардаръ съ намѣрение през пролѣта отново да се почнатъ действията (pp. 214, (17) — 215, (1)).

55. А. Huber, каз. съч., стр. 25—26.

56. П. Никовъ, каз. съч., стр. 135.

57. За сблъскването на Михаила Глава Тарханиотъ съ Якова Светослава се научаваме пакъ отъ споменатата поема на Мануила Филъ, гдето въ стихове отъ 166 до 168 четемъ следното: Ὡς φλόξ δὲ θερμός προσβαλὼν Σφεντισθλάβω | Καί τή καί αὐτόν ὀπλομοσχεύτω χλόη | Ποιεῖ Λαχανάν συσσαιπῆναι τή ζέσει, т. е. „Следъ като се нахвърли върху Светослава, като силенъ пламъкъ, и върху натъкания съ оржие като него младежъ, той прави Лахана да изтлѣе заедно съ кипежа” (бунта). Отъ тия думи би могло да се заключи, че Светославъ е ималъ сблъскване съ Михаила Глава и при това не самичъкъ, а въ съюзъ съ Лахана (Ивайло) (вж. Хр. Лапаревъ, каз. съч., стр. 22). Но подобно разбиране е погрѣшно, едно, защото Светославъ никога не е действувалъ заедно съ Ивайло; понеже първиятъ бѣ умрѣлъ преди издигането на втория, и друго, защото Светославъ е влизалъ въ сблъскване съ ромеитѣ само въ приведения едничъкъ случай. Очевидно, Михаилъ Глава е взелъ участие въ похода на деспотъ Ивана Палеологъ въ Македония съ втората армия, изпратена през есента на 1263 год. следъ похода си въ Южна България или направо е заминалъ оттамъ по заповѣдь на императора. Това се подкрепя още съ туй, че приведенитѣ тукъ по-горе стихове следватъ веднага следъ стихове за второто превземане на Месемврия отъ Михаила Глава, презъ сжщата 1263 год. (вж. тукъ стр. 505, бел. 4). Въ случая е интересно още и това, че въ горнитѣ стихове нищо не се споменува за резултата отъ сблъскването на Михаила Глава съ Якова Светослава, защото той не е билъ въ полза на първия, и право се преминава къмъ Лахана, който нѣма никакво отношение, както се каза, къмъ Светослава. Последниятъ стихъ не представя нищо друго, освенъ преходъ къмъ действията на Михаила Глава противъ Лахана или Ивайло (вж. тукъ по-долу).

58. П. Никовъ, каз. съч., стр. 135.

59. Пакъ тамъ, стр. 136—139.

60. Пакъ тамъ, стр. 140—141.

61. П. Никовъ, каз. съч., стр. 142, и посочената тамъ литература.

62. Ср. П. Никовъ, Татаробългарски отношения и пр., стр. 6—7.

63. Ив. К. Димитровъ, Прѣселение на селджукски турци въ Добруджа около срѣдата на XIII вѣкъ. СпБАк., кн. X (1915), стр. 32—33.

64. Вж. тукъ по-горе, стр. 504 сл.

65. Pachymeres, ib., pp. 229, (10) — 230, (6).

66. П. Никовъ, Татаробългарски отношения и пр., стр. 9—10.

67. Тохарцитѣ били едно племе отъ татарскитѣ племена, на които се разпадали тогава татаритѣ и които се управлявали самовластно отъ своитѣ главатари и само признавали върховната властъ на кипчакския велики ханъ. — За това вж. тукъ по-долу.

68. Pachymeres, ib., pp. 230, (7) — 231, (10). — П. Никовъ, рецензията му върху статията на С. Табаковъ, Бележки за югоизточна България презъ епохата на Тертеровци, Псп., кн. LXX (1909), стр. 572. — Отъ сжция, Българо-унгарскитѣ отношения, стр. 142. — Отъ сжция, Татаро-български отношения и пр., стр. 7—8.

69. П. Никовъ, каз. съч., стр. 144—146. — П. Никовъ отнася това нападение къмъ началото на 1265 г. (вж. п. т., стр. 149—150), което едвали може да се приеме, защото сближението на Яковъ Светослава съ Константина е могло да стане само презъ 1264 г. въ най-голѣмия разгаръ на междусобиците въ Маджарско, а оттука и нападението е могло да стане само презъ втората половина на сжщата година и, друго, защото борбата между баща и синъ въ Маджарско се свършила още презъ мартъ на 1265 год, така че едвали Яковъ Светославъ би се решилъ до края на междусобицата да предприеме нападението, още повече че тогава борбата отивала въ полза на младия кралъ Стефана. Най-сетне и самото развитие на събитията презъ 1265 год. не позволявало, както ще видимъ по-нататкъ, да се предприема тогава нападението на Северинската областъ.

70. П. Никовъ, каз. съч., стр. 149—151.

71. Pachymeres, ib., p. 233, (11-13); p. 432, (8-10).

72. Ibidem, pp. 232, (1) — 235, (13).

73. N. Gregoras, ib., pp. 99, (21) — 101, (19), макаръ и да ималъ подъ ржка Г. Пахимера, излага тоя походъ твърде накратко и невѣрно въ сравнение съ Пахимеровия разказъ.

74. И. Е. Троицкій, Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua opusculum. С. Петербургъ 1835, стр. 556, (5):

**Βουλγάρων δ' ἐτέρωθεν ἀνθ' ὧν τῷ
πρὸ τοῦ δι' ἡμῶν ἐσώζοντο χρησάμενων ἀγνωμοσύνης, καὶ μασσαγέταις διείδον κατα-
δραμεῖν τὴν ὑφ' ἡμᾶς Θράκην ὄντων, ἅμα δὲ καὶ αὐτῶν συνεμβάλεῖν ὑποστάτων, οὐ
πολλαῖς ὕστερον ἡμέραις ἐπταπλασίονα εἰς τὸν κόλπον ἀνταπεδώκαμεν**

(вж Христiанское чтенiе, ч. II, 1885). — Ср. Лопаревъ, п. т., стр. 21.

75. Ив. К. Димитровъ, каз. стат., стр. 33—34.

76. Pachymeres, ib., pp. 235, (13) — 240, (22).

77. П. Никовъ, каз. съч., стр. 143.

78. Пакъ тамъ, стр. 159—160.

79. Пакъ тамъ, стр. 160—169.

80. Пакъ тамъ, стр. 169—170.

81. Г. С. Герцбергъ, п. т., стр. 415—416.

82. Пакъ тамъ, стр. 416—417.

83. К. Лиречек, Историја Срба, I, стр. 236. — Никовъ, п. т., стр. 171.

84. Pachymeres, ib., p. 342, (18-20).

85. Ibidem, p. 343, (5-7).
86. Ibidem, pp. 342, (10) — 343, (13).
87. Ibidem, pp. 343, (13) — 344, (7). — П. Никовъ, каз. съч., стр. 171, бел. 4.
88. В. Макушевъ, рецензията му върху Иречековата „История Болгаръ“, ЖМНПр., ч. 197 (1878), стр. 66—67.
89. XXVIII. Junii (XV Indictionis a. D. 1272) Neapoli. Scriptum est Justitiario terre Bari. Karolus etc. Cum Giratium de Nicotera et Johannem dictum Ispanum, dilectos milites et fideles nostros una cum nunciis Magnifici Principis Imperatoris Bulgarorum pro quibusdam nostris negotiis ad ipsius Imperatoris presentiam destinemus etc. . . . vos unum sufficiens et competens, in quo tam nuncio nostri, quam Imperatoris predicti cum XXIV equitaturis usque Jadram vel Ragusium commode transfretare valeant etc. — Впрочемъ, тѣ не ще да сж заминали по-рано отъ 3. юлий с. г., както се види отъ друго едно писмо на Карла I до сжщия барийски управителъ: 3. Julii XV Indictionis. Neapoli. Scriptum est Justiciario terre Bari, quod Giratio de Nicotera et Joanni dicto Ispani, militibus, qui ad Imperatoris Bulgarorum (presentiam) destinantur etc. — Вж. В. Макушевъ, п. т., стр. 67—68. — П. Никовъ, п. т., стр. 173, бел. 6.
90. Д. И. Иловайскій, Исторія Россіи, часть II-ая. Москва 1880, стр. 393.
91. П. Никовъ, рецензията му на статията на С. Табаковъ, п. т., стр. 574. — Отъ сжщия, Татаробългарски отношения и пр., стр. 10—11.
92. Pachymeres, ib., p. 344, (7-12); pp. 347, (12) — 348, (13).
93. Ibidem, pp. 348, (14) — 349, (1).
94. П. Никовъ, Татаробългарски отношения, стр. 12, пише: „Ногай се притекълъ веднага на помощ на своя тестъ и отправилъ силни заплашвания къмъ българския царь, които подействували. Опасявайки се отъ враждата на мощния татарски князь, Константинъ се видѣлъ принуденъ да преустанови своитѣ неприятелства спрямо Византия“, и сочи Pachymeres, I, pp. 348, 427 сл., Gregoras, I, p. 149. Обаче въ посочения мѣста у двамата византийски историци нищо не се говори за нѣкакви заплашвания отъ страна на Ногая къмъ царь Константина, така че едва ли може да се мисли, какво Ногай веднага показалъ своята враждебностъ къмъ българския царь; татаритѣ изстѣпватъ и действуватъ като съюзници на Византия по-късно (вж. тукъ по-долу, стр. 544 и сл.), следъ като избухнала гражданската война въ България и Михаилъ VIII се готвѣлъ да се намѣси въ вътрешнитѣ работи на българитѣ (вж. тукъ по-долу, стр. 544 и сл.).
95. В. Макушевъ, п. т., стр. 68. — П. Никовъ, каз. съч., стр. 174. — Герцбергъ, п. т., стр. 418.
96. М. С. Дриновъ, Въпросъ за Българската и Сръбската църкви прѣдъ сждилището на Лионския съборъ въ 1274 г. — Съчиненията, т. II (1911), стр. 223—224.
97. Пакъ тамъ, стр. 225—226.
98. Ср. пакъ тамъ, стр. 226—227.
99. Вж. Е. Голубинскій, Краткій очеркъ и пр., стр. 106—115.
100. Вж. Изв. Рус. Арх. Ин-та, т. VI (1901), стр. 238—249. — V. N. Zlatarski, Prima Justiniana im Titel des bulgarischen Erzbischofs von Achrida. Byz. Zeitsch. Bd. 30 (1929), SS. 485—487.

102. Г. С Герцбергъ, п. т., стр. 419—420.

я ѿѣ . ѿ . ѿ . ѿ . Прѣ стѣмъ ѿ прѣкысоцѣмъ | црѣи костандинѣ . и црѣи
ѿго марѣи . ѿ ѿра|слѣ (споредъ ѿ. Даничича ѿтѣраслѣ) ѿю мнѣхилѣ порфиророднѣмъ .
ѿ па|трѣарѣск ѿгнатѣи стѣлпоу правокѣрѣнѣ .

104. Pachymeres, ib., pp. 427, (1) — 428, (2).

Гражданските войни въ България и сетнините от тях

Болезненото състояние, въ което бѣ изпадналъ царь Константинъ следъ съпването на крака си, все повече се усилвало и отнемало всѣка надежда за поправка. Това обстоятелство не малко плашило гордата царица Мария, едно, защото синъ ѝ Михаилъ билъ още несъвършенолѣтенъ, и друго, защото въ страната се почналъ нѣкакъвъ кипезъ на духоветѣ. Мария, за да осигури престола за сина си, а сжщо, за да удържи положението и влиянието си върху държавнитѣ работи, тържествено коронясала сина си Михаила за царь, а поради малолѣтството му сама взела въ рцетѣ си властта и управлението. Това е станало не по-късно отъ 1273 год., защото въ приписката на търновското евангелие, писано въ тая година, Михаилъ е означенъ като съуправителъ на Константина:

ЛѢ́ТѢ́ ПѢ́ЛА ЦѢ́ТВЮЩѢ́ БѢ́ГОВѢ́РНОМѢ́ ЦѢ́Ю КОНСТАНДИНОУ́ И МИХАИ́ЛѢ́ СѢ́БЕ Е́ГО . ѠБЛА́ЮЩѢ́ КЪ́СѢ́МН БЪ́ЛГАРЫ

[1], а въ приписката отъ 1277 г. той е нареченъ вече „порфирородний” [2]. Тогава той е билъ на три години и нѣщо. Сега се откривало широко поле за интригите на хитрата и властолюбива царица. Първата грижа на Мария била да се разправи и да се избави отъ ония силни личности въ държавата, които тя считала за подозрителни и опасни за своята власт. Такъвъ на първо мѣсто билъ, както ще видимъ, деспотъ Яковъ Светославъ.

Следъ маджарския походъ въ 1266 год. Яковъ Светославъ, както видѣхме, преминалъ отново на страната на маджаритѣ, като призналъ подъ натиска на самитѣ обстоятелства върховната власт на маджарския кралъ и станалъ неговъ васалъ, което се изразило въ това, че Бела IV отново вмѣкналъ въ титлата си rex Bulgariae. Въ сжщитѣ отношения Яковъ Светославъ останалъ и следъ смъртта на стария кралъ, при Стефана V (1270—1272), както това се види отъ договорната грамота на последния съ чешкия кралъ Отокара II отъ 3, юлий 1271 год., гдето той е поставенъ между приятелитѣ и васалитѣ на маджарския кралъ подъ името Swetizlaus imperator Bulgarorum, а неговата „Bulgaria” между васалнитѣ „regna”, т. е. царства на Стефана V, който така сжщо приелъ титлата „rex Bulgariae” която оттогава останала за винаги въ титулатурата на маджарскитѣ крале [3]. Но скоро въ политическото положение на Яковъ Светослава произлѣзла нова промѣна. Следъ преждевременната смъртъ на Стефана V (августъ 1272 г.) маджарския престолъ завзелъ 10-годишниятъ му синъ Владиславъ IV (1272—1290), за малолѣтството на когото управлението преминало въ ржцетѣ на майка му Елисавета, куманка. Веднага се образували враждебни партии между необузданитѣ и жадни за власт маджарски магнати, и въ държавата избухнали вътрешни смутове и междуособици, които се продължили съ години и докарали бързото падане на маджарската политическа сила. Отъ това разбъркано вътрешно положение въ Маджарско не се забавилъ най-първо да се възползува Яковъ Светославъ, за да постигне това, до като той се домогвалъ още отъ 1265 г. — да се освободи отъ маджарската зависимостъ веднажъ за винаги, а, при растещата слабостъ на търновския царъ и при разбърканото вътрешно и външно положение на българското царство, да се обяви и за самостоенъ владѣтель. Това най-добре се доказва отъ неговата титла „царь”, която не само се срѣща въ маджарскитѣ грамоти, но и у византийския историкъ той се нарича съ това име [4], както и въ домашнитѣ наши паметници: Якова деспота цра; Якѡва цра [5]. Тая титла вече ясно изразявала независимото му положение и отъ търновския царъ.

[1 редове 1—3 отгоре: „Тая титла вече ясно изразявала независимото му положение и отъ търновския царъ”. На полето на ржкописа (л. 328) е отбелязано съ моливъ: „Сѣклъ монети вж. у Мушмовъ, стр. ” Можеби проф. Златарски е ималъ предвидъ книгата на Н. А. Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ . . ., гдето въ показалеца (стр. 194) погрѣшно е указано (стр. 169) за монети на Яковъ Светослава. — Ив. Дуйчев.]

Едновременно съ прогласяването независимостта на Яковъ Светослава ще трѣба да поставимъ освобождението и отцепването на браничевската областъ отъ маджарската власт. Презъ 1272—73 гг. браничевската областъ все още се управлявала отъ маджарски банъ на име Григорий

(Gregorius banus de Boronch [Браничево] et Kuchou [cer. rp. Кучево]) [6]. Обаче наскоро (може би въ 1273 год.) той билъ изгоненъ оттамъ отъ двама братя, Дърманъ и Кудѣлинъ, кумани по произходъ, излѣзли отъ срѣдата на българското болярство, които по примѣра, а можеби, и съ съдействието на царъ Яковъ Светослова основали отдѣлно независимо княжество [7]. Тѣ заседнали въ скалистата тѣснина Ждрѣло по горното течение на р. Млава (сега Горнѣчка Клисура), гдето се намирала и тѣхната непристъпна крепостъ [8]. Оттамъ тѣ съ своитѣ нахлувания почнали оттогава да заплашватъ не само съседната бѣлградска областъ, но и самото Маджарско; противъ тѣхъ напразно били насочени всички маджарски усилия [9]. „Въ успѣшнитѣ сблъсквания, пише П. Никовъ, които ималъ съ тѣхъ (маджаритѣ), Дърманъ уловилъ нѣколко души маджарски знатни въ пленъ. Владиславъ IV се принудилъ да иска миръ и за тая целъ самъ той се отправилъ при Дърмана, за да преговаря съ надежда да склучи едно мирно споразумение. Обаче преговоритѣ се разбили о чрезмѣрнитѣ искания на Дърмана; войната се разгорѣла отново, и на маджаритѣ се удало да пленятъ единъ отъ другаритѣ на Дърмана. Магистеръ Георги (единъ отъ най-храбритѣ маджарски пълководци) потеглилъ начело на една войска, съставена отъ седмоградци и кумани противъ неприятеля“ [10], но браничевскитѣ князе, както изглежда, го разбили и ставали все по-силни и опасни.

По тоя начинъ, следъ загубата на югозападнитѣ български земи и югоизточнитѣ презъ 1263 год., сега една следъ друга се отцепвали и северозападнитѣ области отъ царството и образували отдѣлни политически единици, чиито владѣтели чрезъ това не само ослабвали силата на държавата, но и нѣкои отъ тѣхъ застрашавали и самата управляваща династия. Въ това отношение най-опасенъ се явявалъ царъ Яковъ Светославъ. Заедно съ прогласяването си за напълно независимъ владѣтель съ титла „царъ“ той се поставялъ вече на равни права и значение съ доскорошния си суверенъ — търновския царъ, а това му отваряло пѣтъ къмъ по-голѣми стремежи — да се яви и като съперникъ на царъ Константина, респективно на неговия синъ възъ основа на роднинскитѣ връзки съ династията на Асѣневци.

Както вече знаемъ, Яковъ Светославъ билъ жененъ още зъ 1261 год. за третата сестра на ослѣпения Ивана IV Ласкарисъ, внучка на Иванъ Асѣня II [11], след., той е ималъ еднакви съ Константина права на българския престолъ и много по-голѣми спрямо неговия синъ и наследникъ Михаила отъ втората му жена Мария, която е нѣмала никакво отношение къмъ Асѣневския родъ. Отъ тия предимства на мощния Яковъ Светослава се бояла сега царица Мария: поради безнадеждно болния Константина тя се страхувала и дори подозирала, да не би следъ смъртта на царя, Яковъ Светославъ да се яви като претендентъ на българския престолъ. Затова тя сега решила да се отърве отъ тоя опасенъ за нея и нейния синъ човѣкъ, за което избрала най-низкото и коварно срѣдство. Презъ 1275 год. тя изпратила при Яковъ Светослава пратеници, за да го поканятъ да ѝ дойде на гости, като съ клетва увѣрявала, да не мисли, че го очаква нѣщо лошо. Уповавайки се на тая клетва, Светославъ се явилъ въ Търново. Какви сж били разговоритѣ между Мария и Светослава, ние не знаемъ; известно е само, че като последица отъ тая срѣща било осиновението на последния отъ царицата. Пахимеръ казва, че следъ пристигането си въ Търново Светославъ самъ, безъ да гледа на старостта си, поискалъ да го осинови Мария; но нѣма никакво съмнение, че работата е станала по взаимно съгласие отъ дветѣ страни. Очевидно, Мария е искала

да осинови Яковъ Светослава, като го постави на второ мѣсто следъ сина си и чрезъ това да осигури наследственото право на своя синъ Михаила както това се види и отъ самия обредъ на осиновението, което било извършено най-тържествено въ църквата [12]. Когато свещеникътъ при пълно освѣтление на църквата произнасялъ надлежното молитвословие за царя и неговия домъ, Мария съ двата края на своята мантия едновременно обвила отъ едната страна сина си Михаила, а отъ другата — Светослава, чието име ще да е било произнесено заедно съ царскитѣ имена, и чрезъ това осиновила предъ Бога последния. Следъ като се извършила церемонията Яковъ Светославъ се върналъ въ владенията си подъ името синъ на българската господарка (деспина) следъ Михаила. Обаче не се минало много, и целъта на разиграната въ Търново комедия станала явна; „тая коварна майка, казва Пахимеръ, убива оногова, който повѣрвалъ, че е осиновенъ отъ нея“ [13]. Тогава сжщо пострадали и много отъ боляритѣ, които въ очитѣ на кръвожадната царица се явявали подозрителни.

Но, ако съ убийството на Яковъ Светослава царица Мария сполучила да се избави отъ най-опасния за себе си и своя синъ човѣкъ въ държавата, то съ другитѣ си политически убийства и изобщо съ тиранията си тя успѣла да въоръжи противъ себе си мнозина други, които търсѣли случай да ѝ отмъстятъ. Докато Мария се занимавала съ своитѣ задкулисни интриги, омразата на населението къмъ нея все повече растѣла. Царъ Константинъ поради своята политическа и физическа немощъ не билъ въ състояние нищо да предприеме, за да прекрати своеволията на жестоката царица, а пъкъ всички нему предадени боляри се бѣха вече отдавна отметнали отъ него. Като не срѣщала отъ никого отъ около нея стоещитѣ нѣкакъвъ отпоръ и всецѣло предадена на своитѣ властолюбиви стремежи, царица Мария и нейното правителство съвсемъ не се грижели за отбраната на държавата отъ татаритѣ, които, въ силата на сключения съ Михаила VIII съюзъ противъ българитѣ, почнали постоянно да нахлуватъ въ българскитѣ владения и да оплячкосватъ страната. Най-сетне тираническото управление на Мария станало дотолкова непоносимо, че въ държавата избухнало възстание, и то отъ оная срѣда, отгдето тя най-малко очаквала, отъ срѣдата на най-долния общественъ класъ — отъ свинаритѣ. Начело на възстанието застаналъ нѣкой-си Бърдоква, на което име, споредъ думитѣ на Пахимера, на елински езикъ отговаряла думата *λάχανον*, и затова той се наричалъ още Лахана (*Λαχανᾱς*) [14]. Нѣма съмнение, че нито едното, нито другото име не било собственото име на инициатора на възстанието, а е било само негово прозвище (прѣкоръ) и е билъ нареченъ така поради това, че той се хранѣлъ, както ще видимъ по-долу, само съ тоя плодъ.

Стр. 544

През последните години възстанието на Ивайло бе предмет на нови проучвания, които допринасят да се свърже то по-тясно с условията в средновековна България през втората половина на XIII в. и да се осветли неговата антифеодална същност. Срв. Д. Ангелов, Ивайло, София, 1954, стр. 1—70; П. Петров, Възстанието на Ивайло (1277—1280 г.), ГСУ, Фил.-ист. фак., XLIX, 1955 г., стр. 175—257; същия, Възстанието на Ивайло, София, 1956; П. О. Каршиковский, Востание Ивайла, Виз. врем., XIII, 1958 г., стр. 107—135; История на България, I, стр. 209—214; Д. Ангелов, Богомилството в България, стр. 470—476.
(Д. Ангелов)

Но тогава какъ е било собственото му име? При разрешението на тоя въпросъ ни иде на помощъ приписката къмъ тъй нареченитѣ „Свърлижски листове“ отъ евангелски текстове, които се намиратъ въ библиотеката на Сръбската академия на наукитѣ (№ 63); приписката гласи следното:

азъ рабъ ѿи |

КОСТАДИНЪ ЧѢЦЬ • А ЗОВОМЪ КОСИЛЬ | ГРАМАТИКЪ • ПИСАХЪ КНИГЫ СИН •
 | ПРЕЗВИТЕРЮ ГЕОРГИЮ • А ЗОВОМЪ ПП҃У | РАДОСЛАКОУ • КЪ ГРАДѢ СВРЬ-
 ЛИЗѢ • ВЪ | ДНѢ ЦР҃КѢ ИКАНА • И ПРИ ИППѢ НИШЕ | ВЪСЦѢМЪ НИКОДИМѢ
 К ЛѢ • С • П • П • С • | ИИДѢ • С • ИГИ СТОЯХОУ ГРЦИ ПОДЪ | ГРАДОМЪ
 ТРЪНОВОМЪ •

[15]. И тъй, отъ тая приписка се вижда, че въ 1279 г. български царь въ Търново билъ Ивайло, т. е. тъкмо тогава, както ще видимъ по-долу, и нашиятъ Бърдоква или Лахана билъ вече провъзгласенъ за български царь и се бѣ противопоставилъ на изпратенитѣ въ България ромейски войски противъ него, следов., личността, която застанала начело на възстанието въ България презъ 1277 г. се казвалъ Ивайло съ прозвище Бърдоква или Лахана. Издигането на тоя човѣкъ до историческа личностъ представя въ нашата история едно твърде интересно и рѣдко явление, като едничко въ своя родъ, макаръ и да се дължи изключително на случайно стеклитѣ се обстоятелства.

Ивайло е излѣзълъ, както се каза, отъ най-долния класъ на съвременното нему българско общество; първоначално билъ простъ наемень свинарь. За неговото минало, т. е. преди да изстѣпи като историческа личностъ, ето какво ни разказва Пахимеръ: „Този човѣкъ, като се грижелъ за свинетѣ, за себе си и не помислялъ: той не се грижелъ нито за храна, нито за дрехи, а се хранѣлъ съ единъ само хлѣбъ и дива плодове, изобщо живѣлъ скромно и бедно. Но въ разговора си съ други такива пакъ бедняци той открито изказвалъ за себе си странни мечти, на които тѣ отговаряли повечето съ смѣхъ, отколкото съ увѣреностъ. Като се въодушевявалъ отъ нѣкакви-си, не зная отгдѣ зети надежди, той станалъ по-внимателень къмъ себе си и, както можелъ, молѣлъ се на Бога; защото гдѣ би могълъ той да научи на паметъ божественитѣ молитви, когато въ простата си направа той е живѣлъ почти между сѣщитѣ такива дива хора, каквито сѣ били и пасенитѣ отъ него свине! Като се опивалъ отъ подобни мисли, той наистина си втѣлпилъ въ главата, че промисѣлътъ го назначилъ за нѣква-си властъ, и за това често приказвалъ съ селянитѣ и свинопаситѣ, като твърдѣлъ, че нерѣдко му се явявали светии и го подбуждали да извърши вълнение въ народа, за да почне самъ да управлява. Като слушали много пѣти неговитѣ разкази за това, хората най-после почнали да му вѣрватъ и вече инакъ почнали да гледатъ на него, отколкото по-рано; защото „предназначението, казалъ той, е близо вече къмъ времето, когато да се осъществи“. Единъ день, като обявилъ, че получилъ знакъ да пристѣпи къмъ изпълнението на своитѣ намѣрения, той веднага поканилъ своитѣ съседи да му съдействуватъ, и тѣ му се покорявали, като че ли сѣ въ надежда да извършатъ нѣщо велико. Ето тѣ трѣгватъ по страната и навсѣкѣде разгласятъ името на свинопаса, като твърдятъ, че нему е дадено повеление отъ Бога да стане управитель. Тѣхнитѣ думи произвеждали силно впечатление, и броятъ на неговитѣ привърженици постоянно се увеличавалъ. Сега Бърдоква се понаредилъ: облѣкълъ тънки дрехи, препасалъ мечъ, седналъ на конь и юнашки се впусналъ въ дѣлото, което надминавало неговитѣ сили” [16].

Ето кой е билъ Ивайло и какъ е достигналъ да стане водачъ на възстанието въ България въ 1277 год. Обаче едва-ли трѣба да мислимъ, че неговото появяване на историческата сцена е само една случайность: несъмнено, него сж го създали самитѣ исторически събития, самата епоха, въ която той е живѣлъ, самата срѣда, въ която той се е въртѣлъ. Както обикновено бива, въ такива времена на своеволие и жестока тирания най-голѣмъ ропотъ, най-много негодувания се чуватъ въ народната маса, защото всичката тежина на тираническия гнетъ пада винаги върху нея: тя всѣкога е най-чувствителното мѣрило за всички промѣни въ политическия и социаленъ животъ на единъ народъ. По-заможнитѣ слоеве на обществото, отгдето би трѣбало да се очаква собствено инициатива за противодействие на произвола, въ такива случаи, благодарение на по-обезпеченото си материално положение, се оказватъ по-толерантни и по-износливи, едно, защото всичко ненормално тѣ считатъ за кратковременно и чакатъ естественото му падане, и, друго, защото, поради изключителното си положение въ държавата, която ги туря подъ най-строгъ надзоръ на силнитѣ на деня, и поради вродения си егоизъмъ, който винаги възбужда у тѣхъ властолюбиви стремежи, се стараятъ да запазятъ своитѣ сили, за да грабнатъ при удобенъ случай властѣта. Обаче, народътъ, масата, лишена отъ всѣка възможность да мечтае за властъ, изложена винаги на най-голѣми и ужасни бедствия, не търпи, или пъкъ търпи, докато чашата се прелѣе: въ нея най-първо се проявява чувството за самозащита, отъ нея най-първо излиза гласътъ за противодействие на произвола, стига само да се яви решителенъ мжжъ, въодушевенъ отъ сжщитѣ идеи, за да я поведе. Нѣщо подобно се забелязва да е било въ България презъ разгледваната епоха.

Стр. 548

Прокараното от В. Н. Златарски гледище, че тиранията на Мария е главна причина за недоволството на българското население, не може да се приеме. В действителност, както личи от разволя на събитията, надигналите се през 1277 г. български селяни негодували най-вече срещу боярската аристокрация и феодалния гнет, на който били подложени. Същевременно селяните били раздразнени и от неспособността на Константин Асен да ги защити срещу непрестанните набези на татарите. Такава била обстановката, при която избухнало въстанието на Ивайло. Не би могло да се приеме и твърдението на В. Н. Златарски за Ивайло като човек «с явно. авантюристични наклонности». Такава преценка е в разрез с общо взето, правилното обяснение на автора, че Ивайло се явил, «за да подобри положението на простия народ и себе си да извади от тежкото социално положение на овчарите, на последния клас в държавата» (стр. 549).

(Д. Ангелов)

И наистина, непоносимата тирания на властолюбивата царица Мария и безпредѣлнитъ произволъ на нейното правителство, които вече бѣха парализирали съ своитѣ политически убийства всѣка опозиция откъмъ по-виднитѣ боярски семейства, отъ една страна, и, отъ друга, — опустошителнитѣ и безнаказани нападения на татаритѣ най-сетне напомнили на народа, че той самъ трѣба да се защити; навсѣкжде въ народа, дори и въ последнитѣ колиби на свинопаситѣ, се чували негодувания противъ тежкия гнетъ на несносното Мариино управление и вече се заговорило за свалянето му. Хитриятъ и буенъ Ивайло, съ явно авантюристически наклонности, внимателно се прислушвалъ къмъ тия народни негодувания, къмъ готовността на народа да възстане противъ тираническото правителство, докато единъ день той не обявилъ на своитѣ другари, че е призванъ отъ Бога да извърши великото дѣло на народа, да го избави отъ тежкия режимъ на царица Мария. Това било достатъчно, за да се разпали оня огнь, който изкуствено се таилъ въ срѣдата на народа; и като грѣмотевица се разпространило по страната известието за високата задача на свинопаса Ивайло. Народътъ вѣрвалъ въ неговото предназначение за туй, защото той едничкъъ се явилъ като неговъ защитникъ въ най-тежки времена и скоро го поставилъ

начело на своите тълпи. Ето защо ние трябва да гледаме на Ивайло като на народен герой, защото той е изникнал из самия народ, бил е проникнат от неговите идеи и е бил изразител на неговите желания и стремежи. От друга пък страна, надали ще трябва да отричаме, че Ивайло е действувал до известна степен и от егоистични подбуди, но във всеки случай на първо време тези егоистични подбуди не са отивали така надалеч, както по-сетне са го издигнали самите събития. Наистина, той навсякъде и непрестанно говорел за призванието си от Бога, но не да стане цар, а да подобри положението на простия народ и себе си да извади от тежкото социално положение на овчарите, на последния клас в държавата. Това най-добре се види от първите му действия като исторически деец.

Като се облечъл във войнишки дрехи, препасал меч и седнал на кон, за да поведе събралите се около него тълпи, Ивайло най-първо обърнал внимание върху външните врагове на своя народ — татарите, които все още продължавали нападенията и грабежите си. Във няколко дена той сполучил да ги отблъсне и съвършено да ги разбие, като ги изгонил от пределите на царството [17]. Този пръв успех бил достатъчен при оная бездейност на българското правителство, за да му спечели всеобща слава на народен герой. Под неговото знаме сега се стичали от всички краища на царството хора, за да застанат в редовете на неговите народни тълпи, защото всички се убедили, че той като избраник божий, прекрасно ще поведе работата, за да се освободят и от несносния произвол на царица Мария. „Не се минавал ден, казва Пахимер, щото броят на неговите привърженици да се не увеличи сравнително с предния и щото той да не се отличи с някой нов подвиг“ [18]. Дори цели области се откъсали от официалната власт и се предавали на Ивайло. „Повечето българи, презирайки своя цар, пише Пахимер, се присъединяваха към него“ [19].

Растежът на славата и увеличаването на привържениците и тълпите на Ивайло най-сетне обърнали вниманието на търновското правителство. Царь Константин ясно видял, че всичкото зло излизало от тиранията на жена му, и че духовете са настроени право срещу него, защото не вземал никакви мерки за премахването на Марииното своеволие, и само сега, когато голяма опасност заплашвала самия му престол, той се решил да действа против бунтовника. Но вече било късно. Той не можал да намери поддръжка нито у боярите, защото ония, които по-рано действували в негово полза, какъвто бил Яков Светослав, били изтръбени от коварната Мария, а тия, които били останали живи, те или са били заподозрени в неприязнени замисли, или наистина злоумышлявали, защото отдавна се били отметнали от него и се явно обявили против него, нито у търновските граждани, които поради тиранията на Мария били най-враждебно настроени и чакали само момента, за да си отмъстят за всички злини, които били потърпели през времето на Марииното регенство, така че Константин във даденото време се оказал сам самичък, поддържан само от привържениците на жена си, т. е. от враговете на народа. Между това Ивайло ставал все по-силен и дори почнал да презира царя. Най-сетне с голям труд царь Константин кое-как сполучил да събере една незначителна войска, която той самъ повел във кола против бунтовника. „Той намирал унижително за себе си, пише Н. Григора, гдето единъ нищо и никакъв човек, като събрал във късо време голяма войска, не само причинявал често големи злини на българите, но и заплашвал с голяма опасност и цялото

имъ царство” [20]. Още при първата срѣща на двете партизански войски, обаче, Ивайло неочаквано нападнал и разбил царската войска; самъ царъ Константинъ попаднал въ пленъ и веднага билъ убитъ отъ Ивайло ужъ за това, че не извършилъ нищо достойно въ сражението, за да бѣде все още царъ. Останали безъ царъ и пълководецъ, сега всички царски войници минали на страната на народния воевода. Следъ това всички по-силни градове почнали единъ следъ другъ да се предаватъ на Ивайло и да признаватъ неговата власт, съ изключение на яката столица Търново, гдето царица Мария заедно съ малолѣтния си синъ — който следъ смъртта на баща си ставалъ самодържавенъ царъ подъ регентството на майка си, — и своитѣ привърженици се бѣ затворила. Тѣй като следъ смъртта на царъ Константина фактически владѣтелъ на страната станалъ Ивайло, то и народътъ, който гледалъ на него като на едничкъ избавителъ отъ жестокия режимъ на омразната царица, не се забавилъ да го прогласи за български царъ. По тоя начинъ въ това време България имала двама царе. Това било презъ късна есенъ и зимата на 1277 год. [21].

Бързитѣ промѣни, които ставали въ България, не могли да не обърнатъ вниманието на ромейския императоръ, особено възрастващата сила на Ивайло, който почналъ да внушава страхъ съ военнитѣ си успѣхи и доблести. Разбира се, новиятъ български народенъ царъ съ своитѣ войнствени наклонности не е могълъ да бѣде приятенъ за цариградското правителство, защото той би държалъ винаги нащрекъ своитѣ южни съседи, па и въ Цариградъ не било известно, дали народниятъ царъ нѣма намѣрение да поведе войскитѣ си и по-нататкъ въ предѣлитѣ на империята, защото Ивайло е знаелъ, че татаритѣ нападали на България въ силата на съществуващия тѣхенъ съюзъ съ Михаила VIII; но, отъ друга страна пъкъ, Михаилъ VIII Палеологъ виждалъ въ появяването и издигането на Ивайло най-доброто срѣдство, за да се отърве веднажъ за винаги отъ своя заклетъ врагъ, царица Мария; за него било достатъчно да се сближи само съ българския народенъ царъ. Затова императорътъ, следъ като получилъ известие за първитѣ сполуки на Ивайло, веднага изпратилъ войски на българската граница, за да завзематъ пограничнитѣ крепости, а самъ отишелъ въ Одринъ, за да може по-отблизо да наблюдава за всичко, каквото ставало въ България. Императорътъ, пише Н. Григора, „се боялъ не само за настоящето, но и за бѣдещето, предвиждайки завоевателнитѣ замисли на Лахана, и казвалъ: „малко по малко той ще достигне такава голѣма сила, че на самитѣ ромеи ще бѣде мжно да я надвиятъ. Тия, които искатъ да живѣятъ спокойно, трѣба да предупреждаватъ и предотврѣщатъ опасноститѣ; трѣба още сега отъ коренъ да се изтрѣгне растението, което току-що начева да расте, а да не се бави съ отмъщение за лоши работи, и да не се чака докато то бѣде съединено съ опасностъ, ако може да се отмъсти още сега безъ всѣка опасностъ” [22].

Но щомъ получилъ още по пжта за Одринъ вестъта за поражението и убийството на царъ Константина, Михаилъ VIII Палеологъ веднага промѣнилъ политиката си. Той веднага съобразилъ, че сега е най-сгодниятъ моментъ, за да се разправи съ царица Мария. Незабавно той изпратилъ тайно свои хора въ България, за да разузнаятъ, дали Ивайло е въ състояние да върви съ сщия успѣхъ и по-нататкъ, следъ като е достигналъ така лесно такова величие. Императорътъ дори намислилъ да го направи свой зетъ, като му предложи дъщеря си за жена, ако само на пратеницитѣ му се покаже, че той е способенъ да управлява българския народъ. Обаче чрезъ своитѣ съображения Михаилъ VIII Палеологъ скоро се убедилъ въ противното. „Той помислилъ,

пише Пахимеръ, за непостоянството на щастието, което понѣкога благоприятствува до крайност, а понѣкога, като наклонява везнитѣ на другата страна, отнема и това, което човѣкъ отдавна е притежавалъ: една само добродетель заключава всичко, каквото сѣществува, и има надежда да получи това, което още не сѣществува". Не е известно, отъ какво Михаилъ VIII е заключилъ, че именно тая добродетель, която той считалъ като най-необходимо качество за единъ управителъ, е липсвала у Ивайло, обаче той „силно заподозрѣлъ щастието на Лахана, и то въ това, да не би нѣкакъ то да отнеме по-скоро своитѣ дарове, отколкото да ги даде; защото, гдето нѣма добродетель, тамъ тия дарове бързо повѣхвватъ и не позволяватъ да бързаме нито съ учудване, когато тѣ се получаватъ, нито съ съжаление, когато тѣ биватъ отнемани" [23]. Такива разсѣждения влага Пахимеръ въ устата на ромейския императоръ за Ивайло, — разсѣждения, които, ако трѣба да имъ се върва, сѣ направени възъ основа на донесенията на върналитѣ се отъ България негови пратеници.

Но и тия разсѣждения не спрѣли хитрия Михаила VIII, който по никой начинъ не искалъ да изпусне безъ полза за себе си настаналитѣ въ България бъркотии. За него било твърде ясно, че България не може да остане при двама царе (Михаилъ и Ивайло), отъ които нито единиятъ, нито другиятъ не могли да разчитатъ на трайност. На съвета, свиканъ отъ него, за да обсъди тоя въпросъ съ своитѣ приближени, той решилъ на Ивайло да противопостави Ивана, сина на Мицо, който въ това време не билъ между живитѣ, понеже билъ убеденъ, че „на първия дава право за власть само щастието, храбростъта и благоприятиятъ вървежъ на работитѣ, то той счелъ последния за по-достоеенъ да управлява България, защото неговото право било утвърдено отъ неговия родъ и роднински отношения", т. е. като внукъ на Иванъ Асѣня II по женска линия, Иванъ Мицо ималъ много по-големо право на българския престолъ, отколкото Ивайло, който билъ отъ съвсемъ доленъ произходъ. Въ сѣщностъ, обаче, намѣренията на императора, когато той изтъквалъ Ивана Мицо като кандидатъ на българския престолъ, били съвсемъ други: ако той сполучи да постави на българския престолъ Ивана Мицо, то тоя ще дължи това изключително нему и дори ще се счита като неговъ васалъ, защото първото условие, което му било предложено, както ще видимъ по-долу, било съ клетва да се обещае, че ще бѣде винаги съюзникъ на ромейтъ, т. е. че той винаги минавалъ въ сферата на византийската политика и се задължавалъ да пази строго политическитѣ интереси на Византия; отъ друга пѣкъ страна, като ожени дъщеря си за Ивана Мицо, съгласно съ даденото на баща му обещание [24], и я направи българска царица, той винаги ще има възможностъ непосредно да влияе и върху вътрешнитѣ работи на България. Такива изгоди намислилъ Михаилъ VIII Палеологъ да извлѣче отъ настаналото въ България двущарствие, и затова сега решилъ да изстѣпи само за видъ като защитникъ на наследственитѣ права на Мицовия синъ, „прадѣдитѣ на когото кротко управлявали българския народъ". При това той изказалъ пълно увѣрение, че щастието, което покровителствувало Ивайло, скоро ще му измѣни, стига само да се появятъ ромейски войски въ България, предъ които той ще изгуби надежда и ще се побои, да не би да попадне въ пленъ, и самъ ще избѣга. Мария пѣкъ, заедно съ сина ѝ, търновци на драго сърдце ще предадатъ, защото злинитѣ, които тая царица имъ бѣ причинила, се представятъ не такива, които лесно могатъ да се забравятъ. Този планъ билъ одобренъ отъ съвета и подкрепенъ отъ патриарха и императрицата [25]. Следъ това императорътъ веднага извикалъ въ Цариградъ Ивана Мицо отъ имението на баща му въ Мала Азия на р. Скамандъръ, при стария градъ Троя,

гдето той живѣлъ издържанъ достатъчно отъ императора, облѣкълъ го въ царски дрехи и го нарекълъ свой зеть и български царь. Заедно съ това, дадено му било името на дѣдо му Асѣнь, и това било обявено най-тържествено на цѣлата му свита, която била опредѣлена за него като на царь, подъ страхъ на тежко наказание, ако нѣкой по старъ навикъ би го нарекълъ иначе. Това било наредено, докато императорътъ се намиралъ въ Одринъ, въ началото на 1278 год. [26].

Съставянето на тоя толкова опасенъ за България и българитѣ планъ може да се счита като криза въ политическата дейность на Ивайло. Докато народътъ вървѣлъ съ него и му помагалъ, за да се отърве отъ тежкия режимъ, като го славѣлъ и почиталъ за свой царь, българскитѣ боляри се държали на страна и кроили, какъ да осуетятъ дѣлото на Ивайло, защото то вървѣло въ разрѣзъ съ тѣхнитѣ политически и социални интереси. И наистина, какво би било тѣхното положение, ако народниятъ царь само съ помощта на народа би влѣзълъ въ Търново и би седналъ на българския престолъ? Тогава би произлѣзълъ корененъ превратъ както въ политическия, тъй и въ социалния животъ на българитѣ, и не е мжчно да си представимъ, каква би била участъта на предишнитѣ боляри, на които народътъ гледалъ като на притѣснители. Боляритѣ несъмнено предвиждали всичкото зло, което ги очаквало, но тѣ сами не били въ състояние да станатъ явно въ враждебни отношения противъ разярената тѣлпа и безпощадния ѝ водачъ. Всичко това не е могло да се изплъзне отъ вниманието на Михаила VIII Палеологъ, който постоянно е ималъ свои предани хора въ България и прекрасно е знаелъ за настроението на боляритѣ. Известени за намѣрението и решението на императора, боляритѣ се уловили сега за неговия планъ, като за едничко срѣдство да заграбятъ отново властъта и да завзематъ предишното си положение въ държавата, а главно било това, че тѣ, като иматъ подъ ржка единъ такъвъ претендентъ на българския престолъ, какъвто билъ Иванъ Мицо, който въ всѣки случай ималъ много повече и законни права да бжде царь, отколкото бившиятъ свинопасъ Ивайло, съ помощта на ромейски войски лесно ще се разправятъ съ бунтовника, който само свирепствувалъ по страната и не обещавалъ никакви надежди да се задържи трайно на постигнатото високо положение. Затова на всичкитѣ предложения на императора да признаятъ зетя му за царь, тѣ се отзовали съ пълна готовность, защото той имъ обещавалъ различни благодеяния; и докато той се намиралъ още въ Одринъ, нѣкои отъ тѣхъ по негова покана се явили въ Одринъ, да преговарятъ съ него и да получатъ обещанитѣ награди. При това Михаилъ VIII засилвалъ въ тѣхъ надеждата, че тѣ ще блаженствуватъ, ако се откажатъ отъ Мария и сина ѝ и признаятъ Ивана Мицо за царь и ги подканвалъ съ други обещания, да разположатъ и другитѣ къмъ новия кандидатъ на престола [27].

Като наредилъ по тоя начинъ работитѣ въ България, Михаилъ VIII незабавно се върналъ въ Цариградъ, гдето той трѣбало по-скоро да отпразднува сватбата на дъщеря си Ирина съ Ивана Мицо, когото вече величаели съ името български царь, и, като го снабди съ войска, да го изпрати въ България, за да завземе престола на своя дѣдо. Сватбата била извършена най-тържествено. Пахимеръ забелязва, че Иванъ Асѣнь билъ облѣченъ въ пълна царска премѣна и носѣлъ всички царски знакове; само понпонитѣ на конетѣ му били отъ вѣлна, въ всичко друго той съ нищо не се отличавалъ отъ императора. При това Иванъ Мицо далъ клетвено обещание, че ще носи титлата царь, само ако сполучи съ помощта на византийски войски да се настани въ Търново и да бжде въ

съюзъ съ ромеитѣ; въ противенъ случай той ще си остане пакъ вѣренъ служителъ на императоритѣ като „деспотъ на ромейската империя“ [28]. Но Михаилъ VIII не се ограничилъ само съ това. За да не даде време на царица Мария, поради заплашващата България опасностъ откъмъ Византия, да направи нѣкои постѣпки, които да подобрятъ положението ѝ и по тоя начинъ да осуети всичкитѣ му планове, „той изпращалъ при нея много хора не толкова за неприязнени действия, казва Пахимеръ, колкото кротко да разположатъ българитѣ да предадатъ Мария и да приематъ царскитѣ деца“. Мария твърде добре съзнавала, че се намира въ стѣснено положение, че я заплашвало зло отъ две страни: отъ една страна, все още буйствувалъ Ивайло, който вече бѣ завзелъ близкитѣ околности на Търново, а, отъ друга, — вече настѣпвали къмъ българскитѣ граници ромейски войски, което още повече въоръжавало населението противъ нея; а пакъ боляритѣ, колкото и да сѣ били разположени къмъ политиката на императора, гледали съ неудоволствие къмъ окупирането на страната отъ чужди войски, което заплашвало съ външно разорение на народа. Най-сетне Мария, която се твърде много бояла за себе си и за сина си, като се убедила, че не е въ състояние да се бори нито съ едина, нито съ другия неприятелъ, решила, вѣроятно не безъ съдействието на привързанитѣ къмъ нея боляри, които така сжщо разбрали, накѣде клонѣла работата, да умиловати едина отъ тѣхъ, който ѝ обещае повече изгоди. Най-естествено било за нея, разбира се, да се обърне къмъ Михаила VIII Палеологъ и отъ него да чака помощъ срещу бунтовника. „Къмъ това я задлъжавало, пише Пахимеръ, и приличието, което изисквало отъ нея цѣломѣдрие, и дългътъ предъ покойния ѝ мжжъ, който ѝ забранявалъ да влиза въ връзка съ неговия убиецъ; по-добре би било да търси спасение у оногова, отъ когото бѣ получила царското достойнство“. Така я убеждавали боляритѣ и пратеницитѣ на императора, па и тя самата намирала това за справедливо. Обаче гордата и упорита царица и въ тая критична минута не поискала да трѣгне противъ личнитѣ си убеждения: личната омраза къмъ най-върлия ѝ врагъ — вуйка ѝ, а главно мисълта, че тя, както и нейниятъ синъ Михаилъ ще бѣдатъ принудени да се откажатъ завинаги отъ царския престолъ и властта, и неизвестната сѣдба, която я чакала въ близко бѣдеще, правѣли неприемливи предложения на ромейския императоръ. Колкото и да ѝ било тежко и невъзможно да иска съюза на единъ бивши свинопасъ на условия, щото той да ѝ предостави управлението на страната, Мария най-сетне решила да презре и паметта на покойния си мжжъ и осжжданията на хората и да се предаде на такъвъ простъ човѣкъ, стига само да не попадне въ ржцетѣ на вуйка си и да запази своитѣ и на сина си интереси [29].

Докато пратеницитѣ на императора се намирали още въ Търново, Мария тайно изпратила хора при Ивайло съ предложение, че е готова да му се предаде и да му отвори вратата на столицата и на царството, ако той се съгласи да встѣпи въ бракъ съ нея и да живѣе съ нея като съ царица. Ивайло, като изслушалъ желанието на царицата чрезъ пратеницитѣ ѝ, отначало показалъ гордостъ и неуважение, като казалъ, какъ той е длъженъ да ѝ подари властъ, която още не е успѣлъ да достигне съ мечъ и прекрасна война; но по-сетне той приелъ условието за брачния съюзъ, но при това, забелязва Пахимеръ, „твърде лукаво и двусмислено, да не би нѣкой да го зачете за женолюбецъ и охотникъ до женскитѣ спални“. Той гордо обявилъ на царичинитѣ пратеници, че приема нейното предложение само отъ миролюбие и отъ желание да избѣгне кръвопролитие въ междоусобна война. Обаче въ тоя гордъ отговоръ на Ивайло въ сжщностъ изпѣква характерътъ на неговата личностъ и великата идея, въ името на която той действувалъ. Едва ли може да се мисли,

че нему не е билъ известенъ планътъ на Михаила VIII Палеологъ: той разбиралъ, каква страшна опасностъ очаквала неговия народъ и отечество, ако ромейски войски нахълтатъ въ България въ момента, когато въ нея върлувала междуособна война, и ако византийския императоръ успѣе да въдвори своето влияние въ страната. За него въ тоя моментъ не оставало нищо друго, освенъ да прекрати вътрешнитъ междуособици, и врагове и приятели да се съединятъ наедно, за да действуватъ единодушно съ всички сили противъ общия отечественъ врагъ, опасенъ и за дветъ враждуващи страни. Ето какво собствено принудило Ивайло да приеме предложението на омразната царица и да се примири съ най-върлия си врагъ, а не че се боялъ, да не би нѣкой да го зачете за женкаръ, както ни го представя Пахимеръ, защото той билъ напълно увѣренъ, че ще успѣе скоро да завоюва и Търново. Следъ това сключени били отъ дветъ страни клетвени договори, и вратата на българската столица била отворена за народния царъ. Следъ тържественото влизане на царъ Ивайло въ Търново Мария отпразднувала сватбата съ новия царъ, и съ това всенародно изпълнила желанието на народа. Това било презъ пролѣтътъ на 1278 год. [30]. Обаче, тя скоро трѣбало да разсѣе всичкитъ си илюзии, че съ тая отстъпка предъ Ивайло е намѣрила въ него достатъчна опора за противодействията си противъ своя вуйка-императора.

Когато пратеницитъ на Михаила VIII се върнали въ Цариградъ и донесли известието, че царица Мария отблъснала предложението му и предпочела да се предаде и да търси защита у единъ варваринъ, императорътъ се силно смутилъ, защото той видѣлъ, че всичкитъ му кроежи, всичкитъ му усилия и жертви, които принесълъ, за да постави на българския престолъ своя кандидатъ, потърпѣли пълна несполука. „Той се излѣгалъ въ надеждитъ си, казва Пахимеръ, достоинството му било оскърбено, и изсипвалъ цѣлъ купъ укори върху Мария, като казвалъ, че тя съ своята постъпка обезчестила тѣхния родъ и предала властта на единъ нищо и никакъвъ човѣкъ. Но Михаилъ VIII дори при такива неблагоприятни обстоятелства не се ограничилъ само съ думи. Сега той намислилъ другъ планъ: отъ една страна, да въоръжи противъ Ивайло своитъ съюзници — татаритъ, които, споредъ неговото мнение, незабавно и още по-охотно ще трѣгнатъ противъ него, съ цель да му отмъстятъ за предишнитъ поражения, защото, както предполагалъ императорътъ, тѣ знаели, че той ималъ много врагове въ самата България, а, отъ друга страна, да изпрати Ивана Мицо съ византийски войски едновременно въ предѣлитъ на царството и по тоя начинъ да съкруши силитъ на непризнатия български царъ, когото византийцитъ наричали сатрапъ. „Той го (Ивана Мицо) изпраща, пише Н. Григора, съ голѣма войска, за да освободи българското царство отъ тиранията на Лахана и заедно съ това да получи българския скиптеръ, който принадлежалъ нему, като на законенъ наследникъ” [31]. Ивайло сега разбралъ, каква голѣма грѣшка направилъ, гдето се съгласилъ съ Марииното предложение и се повелъ по ума на една горда и властолюбива жена. Положението му се забърквало и отъ день на день се затруднявало; отъвсѣкжде той се виждалъ заобиколенъ отъ врагове: на севернитъ граници се появили татаритъ, а на южнитъ — ромейски войски. Той се убедилъ, че вмѣсто да принесе полза на своя народъ, като избѣгвалъ междуособната война, той още повече усилилъ опасността откъмъ външнитъ врагове на царството. Като приписвалъ всичкото зло на коварствата и интригитъ на Мария, Ивайло още повече намразилъ въ душата си тая жестока и покварена жена. Въ туй време, когато тя чакала и искала отъ него съпружески нѣжности, той почналъ явно да изказва своето презрение къмъ нея, каралъ се постоянно съ нея и дори я биелъ. Не до съпружески нѣжности му било сега и особено съ

тая омразна нему жена, която му застанала сега на пътя къмъ великото му дѣло; едничката му грижа сега била, какъ да отблъсне страшната опасностъ, която заплашвала държавата отъ дветъ противоположни покрайнини [32].

Стр. 560

Относно похода на Мануил Фил и завладенията от него селища срв. Д. Ангелов, Съобщително-операционни линии и осведомителна служба във войните и външнополитическите отношения между България и Византия през XII—XIV в., Изв. Българ. ист. дружество., кн. XXII—XXIV, София, 1948 г., стр. 227 сл.; П. Петров, Българо-византийските отношения през втората половина на XIII в., ИИБИ, 6, 1956 г., стр. 564 сл.; Българското военно изкуство през феодализма, стр. 558 сл.

(Д. Ангелов)

И наистина, Ивайло най-първо обърналъ вниманието си къмъ североизточните врагове — татаритѣ, въ борбата съ които, както изглежда, той ималъ успѣхъ и, може би, да ги е изгонилъ отъ предѣлитѣ на царството. Много по-мъчно било за него да се противопостави на ромейскитѣ войски, които нахълтали въ България отъ югъ подъ началството на известния пълководецъ Михаила Глава Тарханиотъ. За тоя походъ на последния противъ Ивайло се научаваме пакъ отъ споменатата вече поема на Мануилъ Фила, който изброява много градове и мѣста, завладѣни отъ Михаила Глава. Трѣба да се предполага, че той потеглилъ отъ Цариградъ съ войската на кораби, съ задача да превземе гр. Варна, но следъ като не сполучилъ въ това, направилъ десантъ въ Галата при Варна, защото въ поемата описанието на военнитѣ му действия се почва отъ тоя пунктъ. Отъ Галата (Κάλαθος;) Глава завзелъ крепостъ Петричъ (Πέτριον, при ж. п. ст. Гебедже); оттамъ навлѣзълъ навътре въ страната и дохожда въ Проватъ (τὸ Πρόβατος, бъл. Овечъ, при сег. Провадия) [33], следъ това отново минава къмъ морския брѣгъ и завзема Бича (Βύτζα, при устието на р. Голѣма Камчия) [34]; по-нататкъ той завзема цѣлия Емине (τὸν Αἴμος . . . πάντα . . . τόπον), отгдето превзелъ крепостъ Козякъ (Κόζιακος, при с. Гюзикенъ), гдето станало кръвопролитно сражение, понеже Глава „боядисалъ мечи си съ български кървии; сѣщо оттамъ Глава завладѣлъ равнината Кариа (τὸ Καρύας πέδον, при сег. с. Старо и Ново Орѣхово, южно отъ устието на Г. Камчия) [35], после Стеносъ и мѣстото Пацимискъ или Пачемискъ, засега неизвестни, но все пакъ тѣ ще да сѣ намирали въ областта на р. Г. Камчия [36]. Тия завоевания сѣ имали за целъ или да се закрепятъ ромейската властъ по цѣлото българско черноморско крайбрѣжие до Варна, или пъкъ да се обезпечи тилтъ на ромейскитѣ войски откъмъ морето, защото Глава следъ това навлѣзълъ навътре въ страната, за да завземе по-главнитѣ крепости при проходите и чрезъ това да обезпечи лесното преминаване на ромейскитѣ войски презъ Стара-планина.

Тукъ, обаче, той се натъкналъ на български пълководци-боляри, воеводи на отдѣлни крепости, съ които трѣбало да влѣзе въ борба. Такива били Куманъ (Κόμανος), Кънчо (Καντζής), Момчилъ (Μομτζήλας) [37], а най-силниятъ и смѣлиятъ билъ Станъ (Στάνος), „който изсмуквалъ тогава Загора“, и най-сетне Дамянъ отъ Бѣлградъ, една крепостъ западно недалечъ отъ Преславъ. Всички тия противници на Глава, Мануилъ Филъ нарича „враждебни отстъпници, крадци, изтрѣбителни“ и „дракони, излѣзли отъ дълбинитѣ на земята“. Глава ги поразилъ и завладѣлъ следнитѣ имъ крепости: Овчага (Οὐτζάγκα, старобългар. име на днеш. с. Ченге на Луда Камчия), Върбица (Οὐρβίτζιον, при днеш. с. Върбица въ Герлово) съ околноститѣ, Козякъ (Κοζίακος; на с.-из. отъ Котелъ на пътя за Върбица), Дѣвина (Διαβαίνᾱ, на западната страна на Котленския проходъ при Желѣзнитѣ врата) [38], Грамена, Инокъ, Петровунъ (Петрова могила и върхъ), Теофилактъ (и

четиритѣ сѣ непознати имена; споредѣ насѣ, това сѣ по-скоро имена на мѣстности, отколкото на нѣкои крепости), Ичера (Ἀτζερᾶς, при сег. с. Ичера, южно отъ Котелъ и Жеравна), Гологледъ (Γολογλέντος, старобѣлг. Гологладъ — неизвестно, но и то ще да е име по-скоро на мѣстность; ср. названието Голѣмъ Голешъ по пѣтя отъ Преславъ за Върбица, при с. Иваново), Тича (Ἀθίτζα при сег. с. Тича при горното течение на Г. Камчия) и най-силната крепостъ Бѣлградъ (τὸ κραταῖον ἄστυ τῶν Βελλεγράδων, западно отъ Преславъ на северния склонъ на Преславската планина) и най-сетне Студена (Στούδαινα, при сег. Студински балканъ, сев.-зап. отъ с. Мокренъ). Следъ това се споменува Пиргиционъ съ цѣлата страна (Πυργίτζιον δὲ καὶ τὸ πᾶν τοῦτου μέρους; Иречекъ го сближава съ с. Бургуджии, сег. Горно Александрово на кръстопѣтя, гдето се пресичатъ пѣтищата отъ Сливенъ до Карнобатъ и отъ Ямболъ за Преславъ, при изхода на Мокренския проходъ), гдето Глава, както изглежда, разбилъ „сатрапа Лахана“. Оттамъ той миналъ Камена (Κάμαινα, бѣлг. Камъни — това сѣ, несъмнено, сег. Синитѣ камъни при Сливенъ) [39] и Сотиръ-градъ (Σωτήρος πόλις, при сег. с. Сотиръ, изт. отъ Сливенъ) и завзелъ Мокренъ-Пачово (τῆς Μοκρεάνους τὸν τόπον τῆς Πατζόβου — двойно име на крепостъта при с. Мокренъ въ срѣдата на прохода), а оттамъ миналъ презъ креп. Ктения (τὸ Κτενίων ἄστυ, която Иречекъ се отказва да установи [40]; ние мислимъ, че това е старата креп. Голое при днеш. с. Комарево, защото, споредъ М. Фила, Глава е възобновилъ крепостъта) и завзелъ креп. Айтосъ (τὸν Ἀετόν при днеш. гр. Айтосъ), гдето Глава „хранилъ“, т. е. настанилъ „много птенци“, като родителъ ястребъ, т. е. пленници, които извелъ отъ Устие (вѣроятно Устието на р. Тича при Преславъ), отъ Проватъ и Преславъ и „отъ вдѣлбочената при тѣхъ страна“, защото тѣ не били здраво населени отъ враговетѣ [41]. Завземането на изброенитѣ по-горе крепости и мѣста е имало за цель да се обезпечи съ безопасность изходътъ на Верегавския (Чалджавакския) проходъ, както и Котленския въ всичкитѣ имъ пѣтища, за да не бждатъ презъ тѣхъ ромеитѣ изненадани съ нѣкое нападение откъмъ Северна Бѣлгария.

Отъ Айтосъ Михаилъ Глава преминалъ съ войската си въ долината на горна Тунджа. Презъ Червезище (Τζερβεσίονα (?) непознато мѣсто, но несъмнено западно отъ гр. Сливенъ) дошелъ въ Твърдица (Βερδίτζα, при сег. с. Твърдица на пѣтя отъ Сливенъ за Елена) и оттамъ завзелъ крепоститѣ Мъглишъ (Μοῦκλίτζιον, при с. Мъглишъ, източно отъ Казанлъкъ) и Крънъ (Κρινός и Κρηνός, на западъ, споредъ Иречека, отъ Казанлъкъ при с. Голѣмо село); оттамъ Глава се върналъ въ Верроя (Βερρώ), Βερρόη, бѣлг. Боруй, сег. Стара-Загора) и завзелъ и креп. Колина (Κώλινα, при с. Колена сев.-изт. отъ Ст.-Загора, ἐκ Βεαντίτζης неизвестно) [42]. Тия неприятелски крепости, споредъ Мануилъ Фила, били недостѣпни, но Глава ги завладѣлъ твърде лесно, за да осигури, очевидно, безопасното преминаване на другата ромейска войска, която пристигнала заедно съ Ивана Мицо въ Боруй и се присъединила къмъ войската на Глава, за да минатъ заедно Стара-планина презъ Тръвненския проходъ и да се отзоватъ презъ кжсна есенъ на 1278 год. [43] недалечъ отъ Търново. И тъй, споредъ поемата на М. Фила, Михаилъ Глава ималъ само една срѣща съ Ивайло презъ времето на своя победоносенъ походъ въ Бѣлгария, именно при креп. Пигриционъ, гдето го съвсемъ разбилъ; а между това Пахимеръ ни съобщава за времето преди влизането на Ивана Мицо въ Търново следното: „Нападанъ всѣкидневно отъ тѣхъ, той (Лахана) билъ принуденъ да се сражава по неволя, защото, макаръ и варваринъ, той знаелъ, че при всѣко неразположение къмъ война, да воюва му заповѣдва самата необходимостъ. Поради това

смѣлитъ му битки излизали сполучливи, и тия, които се противопоставяли на неговия безреденъ стремежъ, не били въ сила да го удържатъ, така че и добритъ войници се бояли да се срещнатъ съ него, защото знаели, че тежко на оногова, когото той надвие. Да попаднешъ въ ржцетъ на Лахана било все едно да се изложишъ, поради жестокостта му, на смъртъ, защото никой не бѣ видѣлъ, щото неговото сърдце да се смекчи съ състрадание. Поради това смѣлостта на нашитъ войници често била задържана отъ представата за ужаситъ, ако той вземе нѣкого въ пленъ, и затова тѣ като да сж действували не съ пълни сили” [44]. Отъ тия думи на Пахимера ясно личи, че изложениятъ походъ на Михаила Глава не билъ тѣй победоносенъ и безъ отпоръ отъ страна на Ивайло, както ни го представя Мануилъ Филъ, който означава едничка победа на Глава надъ Ивайло, а последниятъ всѣкакъ се стараелъ да отбива и отбивалъ нападенията на ромеитъ, така че едвали може да се отрича, че Ивайло се е противопоставилъ на Михаила Глава, и то много пжти съ успѣхъ.

Обаче, докато Ивайло тѣй упорито и безпощадно водѣлъ борбата си съ външнитъ врагове, въ самата негова столица се подкопавало неговото положение, и броятъ на вътрешнитъ врагове бърже се уголѣмвявалъ. Гордата Мария не могла да понесе презрителнитъ отношения на новия си мжжъ; тя скоро се убедила, доколко се излѣгала въ надеждитъ си, да остане пакъ господарка на положението и следъ като се омжжи за Ивайло, когото тя мислѣла да омотае въ мрежитъ си. Грубо оскърбявана и незачитана за нищо, тя почнала въ отсъствието на Ивайло да прави интриги и противъ третия си мжжъ между търновското болярство, като искала да подкопае довѣрието къмъ Ивайло. Но, като пушала всевъзможни интриги противъ мжжа си, Мария съ това сжщото подготвяла и края на собствената си властъ. Отъ настаналитъ неприязнени отношения между Мария и Ивайло сега решили да се възползватъ боляритъ, които дотогава водѣли двусмислена политика. Задължени, или по-правилно подкрепени, както видѣхме, отъ ромейския императоръ съ различни подаръци и всевъзможни обещания, тѣ, разчитайки на византийска помощъ и поддържка, решили, че сега при тия враждебни отношения между царя и царицата е най-удобниятъ моментъ, за да се отърватъ завинаги както отъ едина, така и отъ другата и отново да си върнатъ предишното влияние въ държавата. Боляритъ показвали видъ, че се поддаватъ на царицинитъ интриги и дори взели нейната страна, за да могатъ да премахнатъ по-напредъ Ивайло. Тѣ почнали тайно да настройватъ враждебно търновското население противъ Ивайло, като казвали, че сега не може да се очаква отъ него нищо добро, понеже той се съединилъ съ омразната Мария и че тѣ двамата водятъ страната къмъ погибель, защото тѣ сж главната причина за окупирането на царството отъ ромейски войски. Тѣкмо въ това време се прѣсналъ слухъ, че Ивайло билъ разбитъ отъ татаритъ и че не е известно, каква е била сжму. Търновци, подъ влиянието на тоя слухъ и вече достатъчно наелектризирани отъ боляритъ противъ Ивайло, веднага се отметнали отъ него, а враждебно настроени отъ по-рано противъ Мария, тѣ не се забавили и нея да предадатъ на императора. Убедени отъ боляритъ, че отъ дветъ злини трѣба да се избира по-малката, т. е. или доброволно да признаятъ Ивана Мицо като внукъ на славния царъ Иванъ Асѣня II, комуто, следов., по право принадлежи българскиятъ престолъ, или пъкъ да оставятъ страната да стане жертва на чуждото завоевание, сетнинитъ отъ което и за държава, и за народъ лесно било да се предвидятъ, търновци най-сетне презъ февруарий 1279 год. отворили вратата на столицата за ромейскитъ войски начело съ Михаила Глава, които се намирали, както видѣхме, недалечъ отъ Търново заедно съ Ивана Мицо, когото признали за свой царъ, известенъ въ нашата

история подъ името Иванъ Асѣнь III. Мария сега узнала всичката измама, която боляритѣ ѝ бѣха приготвили, но вече било късно: тя била предадена на ромейскитѣ полководци и, бременна отъ Ивайло, заедно съ сина си Михаила била откарана въ Одринъ, гдето билъ отново пристигналъ Михаилъ VIII Палеологъ, и била турена подъ най-строга стража. Следъ това Иванъ Асѣнь III безпрѣчно влѣзълъ въ Търново и билъ приветствуванъ отъ населението като царь, а подиръ нѣколко време по сѣщия начинъ пристигнала и царица Ирина, заобиколена съ голѣма свита [45].

Най-сетне боляритѣ възтържествували отново. Българския престолъ завзелъ сега тъкмо такъвъ царь, какъвто собствено имъ трѣбало и когото тѣ би имали въ ржцетѣ като играчка. Иванъ Асѣнь III се оказалъ човѣкъ слабохарактеренъ, безъ всѣкакви способности да управлява България, особено въ такова бурно време, когато на българския царь предстояло още много борба, докато доведе държавата въ нормалното ѝ положение. Разбира се, фактически властѣта сега преминала въ ржцетѣ на боляритѣ, които и доведоха Иванъ Асѣня III на престола. Между тѣхъ въ това време се издигналъ особено единъ родовитъ българинъ, отъ кумански произходъ, на име Георги Тертерий, човѣкъ уменъ и храбъръ, който се ползувалъ съ голѣма почитъ и уважение между населението [46]. Михаилъ VIII Палеологъ съ съжаление гледалъ на неспособността на своя зетъ да управлява и силно се боялъ, да не би да стане и той жертва на болярскитѣ интриги и домогвания за власт. Твърде подозрителенъ се показалъ нему Георги Тертерий, който особено силно посѣгалъ къмъ царската властъ и между боляритѣ най-вече се домогвалъ до висше значение въ държавата. За да отстрани всѣка опасностъ за новия царь отъ страна на тоя човѣкъ, Михаилъ VIII, признавайки въ него държавни способности и като виждалъ властолюбивитѣ му стремежи, решилъ да го привлече на своя страна, като му даде най-първото мѣсто подиръ царя и го обвърже съ особени задължения спрямо последния; а за да може по-сигурно да закрепятъ отношенията между зетя си и Тертерия и самъ да запази косвеното си влияние върху българскитѣ работи, императорътъ намислилъ да ги сроди. Той обещалъ на Тертерия, че ще го издигне въ деспотъ и ще го постави начело въ управлението на държавата, ако този се съгласи да се ожени за сестрата на Иванъ Асѣня III. Разбира се, Тертерий виждалъ въ това предложение достигане на своитѣ властолюбиви стремежи, именно да стане дѣсна ржка на неопитния царь; но нему бъркало това, че той билъ вече жененъ и ималъ дори синъ Светославъ, а пъкъ жена му, която била българка, — защото, споредъ Пахимера, Светославъ по майка билъ българинъ, а баща му билъ куманинъ [47], — по никой начинъ не искала да се разстане съ мъжа си. Обаче настойчивитѣ искания на императора, отъ една страна, а, отъ друга, — съблазнителното блѣскаво бждеще накарало Тертерия да скжса брачнитѣ връзки съ първата си жена, която била изпратена подъ стража заедно съ сина си въ Никея, гдето се държала подъ строгъ надзоръ, а Георги Тертерий се вѣнчалъ съ Керамария, сестрата на Иванъ. Асѣня III, и двамата били удостоени съ титлитѣ „деспотъ“ и „деспина“ [48].

Но съ вѣдворението на Иванъ Асѣня III въ Търново като царь неговото положение не е могло да се счита напълно закрепено: Ивайло билъ живъ и свободенъ, и всѣка минута е могълъ да се яви съ войска предъ Търново. Затова новата задача на Михаила Глава била да отиде противъ Ивайло и да го унищожи. За да не му се даде възможностъ да заседне въ нѣкоя важна крепостъ, Глава завзелъ отново Преславъ и други по-голѣми и важни крепости, като Ловечъ (Λωφτζόν, при сегашния гр. Ловечъ), Червенъ (Τζερβενός, при днешното село съ сѣщото име, южно отъ Русе) и Видинъ

(Βυδίνη), сегашния Видинъ) и преминалъ Дунавската равнина, отгдето съ мечъ прогонилъ пакъ „самия опасенъ отстъпникъ Лахана“, който най-сетне избѣгалъ и се затворилъ въ крепостъ Пристрия (τὸ Προστρίας φρούριον, което трѣба да се чете, както се досѣща Иречекъ, Δρίστρία, и да видимъ въ него Δρίστρα, старобѣл. Дръстьръ, сегашна Силистра) [49], гдето Глава го обсаждалъ въ течение на три месеца. Споредъ М. Фила, пълководецътъ непремѣнно би превзелъ крепостта, но налегналата го тежка болестъ и повиканъ отъ императора, той билъ принуденъ да се върне въ Цариградъ. Следъ заминаването на Михаила Глава отъ Северна България, настѣпилата сурова зима убила духа въ ромейската войска, и тя била принудена да снесе обсадата на града [50], а това развързало ржцетъ на Ивайло, който, следъ като се освободилъ отъ обсадата, не се забавилъ, както ще видимъ по-долу, да се противопостави на своя съперникъ Иванъ Асѣня III.

Нетрайното положение на Иванъ Асѣня III се показало още на първо време. Като поставеникъ на императора и поддържанъ главно отъ Цариградъ, той не оправдалъ надеждитъ на българитъ, па и самитъ боляри, които го доведоха въ България, гледали съ недобро око на нагнѣздилитъ се въ страната ромейски войски, които щѣли да останатъ тамъ, докато ужъ я усмирятъ и самиятъ Иванъ Асѣнь III се закрепи на престола. Обаче и това не спасило и тъй непопулярния новъ царъ; напротивъ, когато опасностъ се показала откъмъ Ивайло, той окончателно се убедилъ въ несигурното си положение въ България и билъ принуденъ да търси спасение въ бѣгство. Докато въ Търново се радвали и приветствували новия царъ, къмъ когото сега преминали много войници на Ивайло, и докато Михаилъ VIII Палеологъ се стараелъ да закрепи положението на своя зетъ, Ивайло не губѣлъ надежда, ако не да отърве народа отъ боляритъ, а България отъ ромейския императоръ, то поне да имъ отмъсти за коварната постѣпка съ него. Презъ зимата на 1279—80 год. въ североизточна България, въ Добруджа, той събралъ, отгдето можалъ, войска, за да я поведе противъ Търново. Той не губѣлъ надежда, защото неговата популярностъ въ народа не бѣ още съвсемъ изчезнала, мркаръ че боляритъ бѣха пустнали слухъ, че той ужъ загиналъ въ борбата съ татаритъ, и навѣрно все още е ималъ привърженици, съ които се намиралъ въ връзка. Ивайло дори успѣлъ да привлѣче на своя страна едного отъ най-близкитъ хора на Иванъ Асѣня III, именно покръстения татаринъ Касимъ-бега, когото самъ императорътъ удостоилъ съ титла „протостраторъ“ за неговата преданостъ къмъ зетя му. Поддържанъ по тоя начинъ отъ Касимъ-бега и отъ самото население на североизточна България, Ивайло въ началото на 1280 год. неочаквано се явилъ съ голѣма войска подъ стенитъ на Търново и го обсадилъ [51].

Иванъ Асѣнь III затрепералъ отъ страхъ на престола, когато видѣлъ своя съперникъ предъ столицата. Ромейската войска въ България била нѣколко пѣти разбита отъ Ивайло и съвсемъ разнебитена. Щомъ се научилъ за обсадата на Търново и за унищожението на ромейската войска отъ бунтовника, Михаилъ VIII Палеологъ побързалъ да подкрепи зетя си. Той изпратилъ отъ Цариградъ 10-хилядна армия подъ началството на протовестиария Мурина, който трѣбало да унищожи бунтовника. Ивайло, като се научилъ за нахлуването на тая армия, снелъ обсадата на Търново и веднага потеглилъ съ всичката си войска противъ протовестиария Мурина. Тѣ се срещнали при креп. Дѣвина въ Котленския проходъ, гдето на 17. юлий 1280 год. било дадено генерално сражение. Ромеитъ били съвършено разбити и повечето изловени въ пленъ. Следъ тази победа ожесточениятъ Ивайло далъ пълень просторъ на отмъстителното си чувство: „едни той

безпощадно убивалъ на мѣстото, казва Пахимеръ, а други откарвалъ въ пленъ и после ги предавалъ на най-страшна смъртъ”. Наскоро следъ това императорътъ изпратилъ въ България другъ пълководецъ, Априна, съ петъ хиляди души, но и тоя пжтъ ромеитъ били сжщо съвсемъ разбити на 15. августъ, нейде пакъ въ планината, а самъ Апринъ падналъ жертва на Ивайловия мечъ [52]. Подиръ всички тия военни успѣхи на Ивайло, безъ да очаква нѣщо добро на българския престолъ и като се страхувалъ за живота си, понеже въ Търново почнали да поговорватъ за свалянето на чуждото влияние, къмъ което самъ съуправительтъ, деспотъ Георги Тертерий, почналъ да подбужда българитъ [53], малодушниятъ Иванъ Асѣнь III намѣрилъ за най-добре да напустне страната и да бѣга въ Византия. Следъ като ограбилъ българското държавно съкровище, въ което се пазѣли всички драгоценности още отъ времето на Асѣня I Старий [54], и всичко друго, което било удобно за носене, той заедно съ жена си една нощъ излѣзли вънъ отъ столицата тайно, за да не се върнатъ вече. Като се преоблѣкли въ обикновени дрехи, тѣ се впуснали да бѣгатъ, колкото имали възможность скоро. Когато стигнали въ Месемврия, гдето тѣ се считали вънъ отъ всѣка опасность, двамата отново облѣкли царскитъ си дрехи, за да не видятъ въ тѣхъ бѣглеци, седнали на единъ корабъ и се упжтили за Цариградъ. Когато пристигнали при мѣнастиря св. Архангелъ въ предмѣстието Ананълъ (въ Босфора при с. Арнаутъ-къой), тѣ известили императора за своето бѣгство; Михаилъ VIII нѣколко деня наредъ не ги приемалъ и силно се сърдѣлъ за тѣхната постжпка, като ги укорявалъ за тѣхната страхливость и малодушие, чрезъ които тѣ за кжсо време изгубили плодетъ отъ много трудове и походи и понеже не било възможно да ги върне назадъ, той имъ дозволилъ най-после да влѣзатъ въ града и да му се представятъ [55]. Позорното бѣгство на Иванъ Асѣня III дало на боляритъ най-добъръ случай, за да се освободятъ най-сетне отъ византийското влияние. То било достатъчно за тѣхъ, за да оправдаятъ предъ императора всѣка своя по-нататъшна самостоятна постжпка за сдобиването си съ законенъ царъ, което и не се забавили да изпълнятъ. Докато Михаилъ VIII се гнѣвѣлъ на зетя си и не го допускалъ предъ очитъ си, въ дадения моментъ не билъ никакъ въ състояние да върне Иванъ Асѣня отново на българския престолъ, понеже вниманието му било обърнато къмъ италианскитъ му врагове, боляритъ, като заплашвали търновскитъ граждани съ лошитъ последици, които биха настанали за българския престолъ и за България, ако императорътъ отново се яви съ войски, за да върне зетя си на престола, сполучили най-сетне да ги убедятъ да се съгласятъ да предадатъ властта на Георги Тертерия.

Обаче съ това държавата все още не е могла да се счита напълно успокоена. Ивайло билъ още живъ и едвали би се смирилъ предъ омразнитъ му боляри и би призналъ тѣхния поставеникъ, когато той все още съзнавалъ своитъ законни права на българския престолъ, като народенъ избраникъ, и своитъ заслуги за храбрата си борба противъ ромеитъ и византийското влияние; но, отъ друга страна, той твърде добре разбиралъ, че едвали е билъ въ състояние да си върне изгубения престолъ съ ония сили, съ които въ дадения моментъ е разполагалъ. Затова той решилъ да търси външна помощъ. Ивайло се обърналъ къмъ предишния си врагъ — ханъ Ногая, при когото се явилъ съ покорность и го молѣлъ да му помогне противъ българскитъ боляри начело съ Георги Тертерия. Това обстоятелство, обаче, не се изплъзнало отъ наблюдателното око на Михаила VIII. Като нѣмалъ възможность да окаже поддържка на зетя си и въ сжщото време като изгубилъ вече надежда, самъ да му върне доброволно напустнатия престолъ, императорътъ

незабавно снабдилъ Иванъ Асѣня III съ богати дарове и злато и го изпратилъ така също въ ордата на ханъ Ногай, като го молѣлъ въ силата на роднинскитѣ си връзки и въ името на своето приятелство съ него, да не остави безъ внимание наследствения български князь, но да му помогне като на братъ, който се нуждае отъ помощъ, за да защити своитѣ права. При двора на хана се срещнали двамата врагове — претенденти на българския престолъ — Ивайло и Иванъ Асѣнь III, отъ които всѣки искалъ помощъ противъ Георги Тертерия и боляритѣ и доказвалъ своитѣ права на българската корона. Ханъ Ногай приелъ твърде благосклонно както единия, тъй и другия. Той изслушалъ и двамата и имъ приелъ на драго сърдце подарѣцитѣ, но съ това той се поставялъ въ едно деликатно положение. Тогава ханътъ решилъ да ги задържи при себе си подъ строгъ надзоръ, безъ да имъ даде окончателенъ отговоръ, но само гледалъ съ разни обещания както на единия, така и на другия, да печели време, докато намѣри изходъ отъ затруднителното си положение. Между това и двамата изгоненици раболепствували предъ хана, слушали, всѣка негова заповѣдъ и изпълнявали всѣко негово желание съ надежда, всѣки да го разположи къмъ себе си и да се сдобие съ желаното. Но благодарение на роднинството съ Ногай, подарѣцитѣ, интригитѣ и наговоритѣ, въ които се вижда несъмненото участие на императора, Иванъ Асѣнь III най-сетне сполучилъ да оклевети предъ хана Ивайло, който и станалъ жертва на татарския мечъ. Веднажъ ханътъ устроилъ богата гошавка, на която присѣдствували и двамата съперници и Касимъ-бегъ. Когато гоститѣ се доста понапили, Ногай, самъ вѣроятно подъ влиянието на виното, заповѣдалъ на своитѣ хора прехладнокрѣвно да извлѣкатъ Ивайло отъ трапезата, и едвамъ успѣлъ да каже: „Тоя човѣкъ е врагъ на моя баща — императора и е достоенъ не да живѣе, а да бжде закланъ“, и тѣ му извили рѣцетѣ назадъ и всѣки забилъ ножа си въ гърлото на Ивайло. Същата участъ постигнала и Касимъ-бега, неговия преданъ привѣрженикъ. Иванъ Асѣнь III, като видѣлъ тая жестока и страшна сцена, самъ затрепери на мѣстото си, защото мислѣлъ, че и него ще сполети същото; но той билъ спасенъ по ходатайството на Евфросиния, жената на ханъ Ногай, която веднага го изпратила въ Цариградъ. Тамъ Михаилъ VIII снелъ отъ него царската титла и го нареклъ „деспотъ на Ромеида“ поради предишнитѣ договори съ бащата му [56].

Така измѣнически загиналъ народниятъ царъ Ивайло, когото съдбата щадѣла въ толкова страшни и опасни сражения, които той юнашки издържалъ въ непрекъснатата борба за подобрене тежкото положение на своя народъ отъ необузданото българско болярство и за защита политическата му самостоятелност отъ посегателствата на външнитѣ му врагове — ромеи и татари. Издигането на Ивайло, както вече се каза, изъ народната маса било естествено явление: Ивайло билъ създаденъ отъ онова непоносимо политическо и социално-економическо положение, което българитѣ преживявали въ срѣдата на втората половина на XIII вѣкъ, и като такъвъ, той съ своята тригодишна дейность е оказалъ не малко влияние върху вървежа на самитѣ събития. И наистина, Ивайло билъ, както видѣхме, главниятъ факторъ при свалянето на тираническото управление на царица Мария и привѣрженицитѣ ѝ, макаръ самъ и да станалъ жертва на това падане; той билъ оная опозиционна сила, която не позволи на византийското влияние, въ което се оплитало само българското болярство, окончателно да се закрепилъ въ България, като разби и разнебити ромейскитѣ окупационни войски и накара византийския поставеникъ на престола да бѣга отъ Търново. Обаче, Ивайло, увлѣченъ отъ самитѣ събития, които ги обикаляли не можалъ да достигне първоначалната си цель, защото чистъ и откровенъ, както и самата идея, за която се борѣлъ, не

билъ подготвенъ политически и държавнически, за да противостои противъ тънкитъ похвати и подмолни интриги на византийската политика както въ самата България, тъй и вънъ отъ нея; тамъ пъкъ, гдето работата се свързвала съ неговитъ лични достойнства, гдето той е могълъ да развие и да докаже своето патриотично чувство и искрено желание да помогне на своя народъ, Ивайло винаги е вземалъ надмощие надъ своитъ врагове. Поради това неговата политическа дейность съставя само единъ епизодъ въ нашата история, безъ да е оказала каквото и да било решаващо влияние върху развитието на следващитъ събития, или, по-право казано, безъ да е отклонила историческия животъ на българитъ отъ оная наклонена плоскостъ, по която тѣ били тръгнали следъ смъртта на царъ Иванъ Асѣня II. Споменътъ за него въ паметта на нашия народъ се е запазилъ само въ това, че и до днесъ въ много кѣтове на България съ гордостъ се приказва, какъ единъ простъ овчаръ отъ еди-кое-си село станалъ нѣкога-си български царъ, въ което, може би, ще трѣба да видимъ разложение на епическитъ нѣкогашни български пѣсни, въ които се възпѣвали Ивайловитъ юнашки подвизи, каквито пѣсни въ свое време несъмнено сж съществували.

Следъ убийството на Ивайло въ ордата на ханъ Ногая у българския народъ угаснала всѣка надежда за осъществяването на онова велико дѣло, за което се борѣлъ неговиятъ храбъръ царъ. Уморени физически и отпаднали материално и нравствено отъ дългитъ вѣтрешни и външни борби, българитъ сега били принудени да се примирятъ съ настаналия редъ на работитъ въ държавата, едно, защото тѣ не се чувствували въ сила да се борятъ съ силнитъ боляри, които бѣха вече здраво заловили властта и бѣха станали еднички господари на положението въ страната начело съ фактическия управителъ Георги Тертерия; освенъ това и отношенията спрямо ромейския императоръ не бѣха окончателно опредѣлени, макаръ че слабохарактерниятъ Иванъ Асѣнь III не представяше вече никаква опасность, защото той не можалъ да получи отъ ханъ Ногая това, за което той бѣ ходилъ при него, а пъкъ на Михаила VIII Палеологъ не позволява да се застъпи за неспособния си зетъ, въ когото той бѣ изгубилъ всѣка надежда, отново повдигналата се сериозна опасность откъмъ неаполитанския кралъ Карла Анжу. Затова народътъ решилъ да се присъедини къмъ търновскитъ граждани и да признае за свой царъ избрания вече отъ боляритъ Георги Тертерия, който следъ това билъ прогласенъ и коронясанъ за законенъ господаръ на България въ 1280 год. [57].

Съ завземането на българския престолъ отъ Георгия Тертерия въ България се въдворила нова династия отъ кумански произходъ, чрезъ което се турялъ край на всички злоупотрѣбения съ жалкитъ остатъци отъ предишната династия на Асѣня I Старий, а заедно съ това билъ нанесенъ тежъкъ ударъ на нейнитъ привърженици, т. е. на боляритъ отъ българската партия. Най-сетне боляритъ отъ куманската партия възтържествували.

Бележки

1. Въ търновското евангелие, което се намира въ библиотеката на Югославянската Академия въ Загребъ, крайнитъ листове сж така повредени, че приписката на листъ 247 била заличена и отпосле била повторена (презъ XV или XVI в.), и то въ сръбска редакция на сжция листъ току подъ оригиналната приписка. Но въ нея била сбъркана тъкмо годината: написано „с џ . ка, а отпосле нѣкой написалъ надъ последнитъ две букви-цифри на. Основавайки се върху думитъ въ приписката: царствующу... царю Констандиноу и Михаилѣ сынѣ его и върху това, че Константинъ Асѣнь е царувалъ отъ 1257—1277 г., славиститъ обърнали внимание, че

нито ка, нито на не отговарят на сжщинската година; затова, като приематъ, че последната цифра (единицѣтъ) е върна, едни допускатъ, че десетицѣтъ трѣба да бждатъ О (70) (Лескинъ), а други — П (80) (Миклошичъ, Срезневски, Валявецъ и Цоневъ), позовавайки се на това, че десетичната цифра, следъ като е била повредена, по-лесно е могла да бжде прочетена като н или к, отколкото ако е била О (70) (вж. Б. Цоневъ, История на български езикъ, т. I. София 1919, стр. 214—215 и посочената тамъ литература). Че последното четене е върно, доказва се и по другъ начинъ. Михаилъ билъ роденъ отъ втория бракъ на царъ Константина съ Мария, сестриницата на Михаила VIII Палеологъ, а тоя бракъ билъ сключенъ въ 1269 г., следов, Михаилъ се е родилъ не по-рано отъ 1270 г. (вж. тукъ по-горе, стр. 524); оттука ясно става, че приписката е била писана между 1270—1277 г. или отъ С. М. между 6777 и 6785 г., следов., ако цифрата а е върна, то десетицѣтъ могатъ да бждатъ само П = 80, или годината е била отъ С. М. 6781, а отъ Р. Хр. 1273, когато царица Мария е коронясала малолѣтния си синъ Михаила за царъ.

2. Вж. тукъ по-горе, стр. 535, бел. 1.

3. П. Никовъ, каз. съч., стр. 175—176; стр. 204, приложение № 23.

4. Pachymeres, ib., p. 477, (5-7): τὰ πρὸς τὸν Βουλγαρίας Ἰάκωβον. Това име се споменува у Пахимера по поводъ на това, че когато цариградскиятъ патриархъ Иванъ Векъ (1275—1282), който бѣ пригърналъ сключената въ Лионъ църковна уния, се заловилъ да доказва своето убеждение за помирението на църквитъ — цариградска и римска, намѣрилъ едно послание на известния византийски ученъ и философъ Никифора Влеммидъ до императоръ Теодора II Ласкарисъ и друго послание до Яковъ Български, което се почвало съ думитъ: „Имамъ една болестъ, която ще изкажа; защото до свещения лѣкаръ . . .”. Отъ кого е било писано това послание, Пахимеръ не посочва, макаръ че отъ латинския преводъ на това мѣсто: *et aliud ad Jacobum Bulgariae eiusdem viri scriptum*, би могло да се разбере, че е отъ сжщия Н. Влеммида, обаче това едвали може да се приеме по посочената причина. Но кого трѣба да разбираме подъ ὁ Βουλγαρίας Ἰάκωβος — Яковъ Български? Тукъ могатъ да се разбиратъ само или нѣкое висше духовно лице, — респ. български патриархъ, но отъ списъка на българскитъ патриарси презъ второто царство (вж. Синодикъ царя Борила, п. т., стр. 91, §§ 141—149) такъвъ съ име Яковъ не е имало (известенъ е съ това име само единъ браничевски епископъ 'Іаковъ (п. т., стр. 93, § 159), който не може да носи име „български”) — или пъкъ нѣкой български царъ, който въ случая не може да бжде другъ освенъ Яковъ Светославъ, който се противопоставя на императоръ Теодоръ II Ласкариса, и Пахимеръ е избѣгналъ съ посочената формула да го назове съ името βασιλεύς, защото другъ български царъ съ това име е нѣмало; следов., посочениятъ изразъ ше трѣба да се четепрὸς τὸν Βουλγαρίας βασιλέα Ἰάκωβον. Но твърде е възможно, че самъ Пахимеръ не е знаелъ, че тоя Яковъ е сжщиятъ Светославъ ἄρχων и δεσπότης, както го той нарича на много мѣста. За съжаление, Пахимеръ не ни посочва, какво е било съдържанието на това послание; но при все това може да се предполага, че то е било писано въ връзка съ въпроса за унията съ римската църква, следов., преди или презъ 1274 г., защото, както ще видимъ по долу, Яковъ Светославъ се поминалъ въ 1275 г.

5. Йор. Ивановъ, Поменици на български царе и царици. Изв. на истор. д-во, кн. IV (1915), стр. 222 (боянския поменикъ) и 224 (погановския).

6. П. Никовъ, каз. съч., стр. 179—181.

7. П. Никовъ, Къмъ историята на северозападнитъ български земи. Сп. Бъл. Акад., кн. XVI (9) (1918), стр. 60-63. Ние сме наклонни да приемемъ, че това сж били боляри български кумани отъ съседната видинска областъ, които се стремѣли къмъ независимостъ и, можеби, се отказвали да признаятъ властта на Яковъ Светослава.

8. К. Иречек, Историја Срба, I, стр. 246. — П. Никовъ, каз. ст., стр. 55.

9. П. Никовъ, Българо-унгарски отношения и пр., стр. 183.

10. П. Никовъ, Къмъ историята на северозападните български земи, стр. 58.

11. Вж. тукъ по-горе, стр. 502. — Считаме за нужно да отбележимъ тукъ, че маджарскиятъ кралъ Стефанъ V въ грамотата си отъ 10. декемврий 1270 год. (вж. П. Никовъ, Българо-унгарски отношения и пр., стр. 203, приложение № 21) го нарича *Zuetizlaus Bulgarorum Imperator karissimus gener noster*, отъ което би могло да се заключи, че Яковъ Светославъ билъ зеть на Стефана V, т. е. че той се е женилъ втори пътъ, за негова сестра или дъщеря. Доколко трѣба да се върва на това известие, мъчно може да се каже, защото въ другитѣ две грамоти (п. т., стр. 203 и 204, прил. № № 22 и 23) Стефанъ не му дава това име.

12. П. Никовъ, п. т., стр. 185, предполага, че обредътъ билъ извършенъ въ църквата Св. 40 мъченици, но такова предположение едва ли е приемливо, защото въ такъвъ случай Мария би дала голѣма гласностъ на самия актъ, а пъкъ, доколкото може да се сѣди отъ думитѣ на Пахимера, тя тъкмо не искала да му даде официаленъ характеръ; по-скоро той е билъ извършенъ въ нѣкоя дворцова църква.

13. *Pachymeres*, ib., pp. 429, (18) — 430, (17). — Пахимеръ не казва, какъ Мария убила Светослава, но като се вземе въ внимание, че последниятъ се върналъ въ владенията си и тамъ е умрѣлъ, може да се предположи, че той е билъ отровенъ съ бавно действаща отрова.

14. Въ грѣцкия текстъ вм. Бърдоква се чете Корδόκουβας (ib., p. 430, (18-19)). Още И. И. Срезневски, като ималъ предъ видъ обяснението на Пахимера, предложилъ вм. Корδόκουβας да се чете Ворδόκουβας, като по тоя начинъ я сближилъ съ българската дума „брѣдоква“ или „бърдоква“, която така сѣщо означава единъ видъ плодъ, както и τὸ λᾶχανον („Русская Бесѣда“ за 1857, кн. 2, отд. Критика, стр. 16). Впрочемъ „брѣдоква“ е единъ видъ салата, маруля (вж. Геровия речникъ, s. v.), а елинската дума τὸ λᾶχανον значи „градински зеленчукъ“, по което тя се приближава до „брѣдоква“, а после и „зеле“, „кисело зеле“. Както и да било, но остроумната догатка на И. И. Срезневски е, наистина, дотолкова правдоподобна, че тя е приета отъ всички слависти и историци; поне досега никой не е далъ друго обяснение. Сѣществувало само една поправка на К. Иречека. Докато самъ И. И. Срезневски, а следъ него С. Н. Палаузовъ, Юго-востокъ Европы въ XIV столѣтіи. ЖМНПр, ч. 71 (1857) №№ 4 и 10, отдѣленъ отпеч., стр. 59, бел. 75, и В. Макушевъ, Историја болгаръ въ трудѣ К. О. Иречка (ЖМНПр., ч. 197 (1878), стр. 69) видѣли въ грѣцката форма Ворδόκουβας българската дума „Брѣдоквенникъ“, т. е. бърдоквоѣдъ, брѣдокваръ, К. Иречекъ приема право „Брѣдоква“ (Историја Болгаръ, одеско изд., стр. 366, бел. 21), което несъмнено е по-върно, защото въ такъвъ случай грѣцката транскрипция би била Ворδοκουβέννικας. — Вж. Ф. Брунъ, Догатки касательно участія Русскихъ въ дѣлахъ Болгаріи въ XIII и XIV столѣтіяхъ. Черноморье, ч. II, стр. 350. — Прѣкоръ Λαχανᾶς е носилъ нѣкой-си Мануилъ, който защищавалъ градъ Пруса противъ Андроника I Комнинъ, който го нарича „нехранимайко“, „продаженъ Лахана“ и го обесилъ заедно съ други видни лица (*Nicetas*, ib., pp. 372, (6); 374, (14); и 430, (13)). Не се ли е означавало съ тая дума у византийцитѣ презрение, унижение на личността и не трѣба ли да се разбира подъ тоя прѣкоръ „нехранимайко“, „хайдутинъ“?

15. Г. А. Ильинскій, Сверлижкіе отрывки. Сборникъ статей по славяновѣдѣнію, т. II. С. Петербургъ 1906, отдѣленъ отпеч., стр. 10. — Правильно тълкуване на тая приписка прѣвъ даде К. Иречекъ, който опроверга сѣществувашето дотогава мнение, че Брѣдоква-Лахана билъ Иванъ Асѣнь III, синъ на Мицо (вж. I. Шафарикъ, Гласник Срп. Учен. д-ва, кн. XX (1866), стр. 246, бел. 1. — Е. Голубинскій, Краткій очеркъ и пр., стр. 12), като изтъкна, че „Иванъ Асѣнь III никога не е билъ обсажданъ отъ гърцитѣ“ (п. т., стр. 366, бел. 21). Обаче В. В. Макушевъ счелъ това Иречеково възражение за „несъстоятелно, защото въ горепоменатата приписка

съвсемъ не се говори за обсада на Търново отъ гърците: тая приписка съвършено е съгласна съ историята, отъ която ние знаемъ, че презъ пролѣтъта на 1279 г. гърците наистина стояли подъ Търново и че подъ тѣхно покровителство Иванъ Асѣнь III заедно съ жена си Ирина извършилъ тържественъ входъ въ столицата на България. Ивайло народътъ е могълъ да нарече Ивана III въ насмѣшка за неговата слабохарактерность” (п. т., стр. 69). Но В. В. Макушевъ изпусналъ изъ-предвидъ, 1. че Михаилъ VIII никога не женилъ дъщеря си за Лахана, и 2. че, когато Иванъ Асѣнь III стоялъ подъ Търново съ ромейски войски, въ това време Ивайло-Лахана се е борилъ съ татари и ромеи вънъ отъ българската столица, което така сжщо знаемъ отъ историята (за това вж. тукъ по-долу, стр. 560 сл.).

16. Pachymeres, *ib.*, pp. 430, (18) — 432, (8). — Н. Григора, който се е ползувалъ отъ Пахимера, ни представя Ивайло въ съвсемъ другъ образъ. „Между това, пише той, въ тия времена се засилва единъ българинъ отъ овчарски родъ, но човѣкъ хитъръ и извънредно изобретателенъ, на име Лахана. Следъ като привлѣкълъ къмъ себе си много прости и буйни хора, той прекарвалъ разбойнически животъ, чрезъ което въ кжр време събралъ голѣмо богатство и значителна войска” (*ib.*, I, pp. 130, (22) — 131, (4)). И тѣй, споредъ Григора, Ивайло се издигналъ чрезъ разбойничество, което напълно противоречи на Пахимера. Очевидно, той излага тукъ накратко личното си впечатление, произведено нему отъ Пахимеровия разказъ и затова то не може да има историческа стойность.

17. Pachymeres, *ib.*, p. 432, (11-15).

18. *Ibidem*, p. 432, (18-19).

19. *Ibidem*, p. 433, (17-18).

20. N. Gregoras, *ib.*, p. 131, (7-10).

21. Pachymeres, *ib.*, pp. 432, (8) — 434, (15). — Gregoras, *ib.*, pp. 130, (22) — 131, (13).

22. Pachymeres, *ib.*, p. 433, (5-9). — Gregoras, *ib.*, pp. 131, (20) — 132, (6).

23. Pachymeres, *ib.*, pp. 434, (16) — 435, (11).

24. Вж. тукъ по-горе, стр. 493.

25. Pachymeres, *ib.*, pp. 435, (11) — 436, (18); pp. 438, (14) — 439, (10).

26. П. Никовъ, Изправни и пр., п. т., стр. 83, пише, че самъ Г. Пахимеръ „служилъ като пратеникъ и посрѣдникъ между пребиваващия въ Одринъ императоръ и патриарха по въпроса за издигането на Мицовия синъ за български царь, Ив. Асѣнь III” и цитира Pachymeres, I, pp. 436, (15) — 438, (14). Но въ посоченото мѣсто нѣма нищо подобно, тамъ става дума само за посрѣдничеството на Г. Пахимера между императора и Принкипса, иеромонахъ Теодосия, по поводъ избора на последния за антиохийски патриархъ, за което Пахимеръ случайно пише, защото и тоя Теодосий следъ избора си участвувалъ въ съвещанието за издигането на Ивана Мицо за български царь. Нѣма съмнение, че Пахимеръ, като съвременникъ и бидейки близъкъ на императора, е знаелъ твърде добре развиващитъ се тогава събития.

27. Pachymeres, *ib.*, p. 439, (4-10).

28. *Ibidem*, p. 440, (1-9); p. 441, (5-8).

29. *Ibidem*, pp. 441, (9) — 443, (8).

30. Ibidem, pp. 443, (8) — 444, (6). — За датата на това събитие вж. П. Никовъ, Изправки къмъ българската история, п. т., стр. 82—84.

31. N. Gregoras, ib., p. 132, (12-15).

32. Pachymeres, ib., pp. 444, (6) — 445, (8).

33. За определяне на тия географски имена вж. С. Jireček, Das christl. Element etc., S. 80; Псп., кн. 55—56, стр. 256.

34. К. Иречекъ (п. т.) чете това название Вица и вижда въ него Lauiza, Lauiça, Viça на италианскитъ карти отъ 1318 г. и, следов., на северъ отъ Емонския носъ. Ние, обаче, мислимъ, ржководейки се по реда на географскитъ имена, че това трѣба да се чете Вича = Бича и да видимъ въ него съкращение на старобълг. Вичина (Вутѣина) = Вичина, градъ, който се намиралъ при устието на р. Бичина или днешна рѣка Голѣма Камчия.

35. Jireček, ib., SS. 80—81; Псп, п. т., стр. 256, произвежда самото име отъ гръц. дума карύα, която на български значи „орѣхъ” и затова дава това определяне.

36. M. Philes, ib., vv. 174 —193. За географскитъ имена и мѣстонахождението имъ вж. С. Jireček, ib., S. 81; Псп, п. т., стр. 256.

37. Разбира се, тоя Момчилъ не е Момчилъ-воевода отъ XIV вѣкъ, както мисли Хр. Лопаревъ, п. съч., стр. 28, бел. 3. защото последниятъ въ даденото време не е билъ роденъ, или, ако е билъ роденъ, билъ е малко момче.

38. Вж. В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава, т. II стр. 100, бел. 5 и посочената тамъ литература.

39. К. Иречекъ, като поправя погрѣшно написаното у Хр. Лопарева Κόμαινα, чете го Камена — die Steinburg, т. е. „Каменградъ” и пише, че е непознато (ib., S. 83; п. т., стр. 259).

40. С. Jireček, ib., S. 83; Псп, п. т., стр. 259. По-рано сжщиятъ Иречекъ (Archäol. Fragmente aus Bulgarien, п. т., стр. 159) търсѣше Κτένια между Айтосъ и Русокастро.

41. M. Philes, ib., vv. 174—193. — За географскитъ определяния на тия названия вж. С. Jireček, ib., SS. 78, 81—83; Псп, п. т. стр. 254, 257—259.

42. M. Philes, ib., vv. 234—239.

43. За датата на това събитие най-точно ни посочва приведената по-горе (вж. тукъстр. 545) приписка въ „Свърлижскитъ листове”, въ която ясно се казва, че гърцитъ при царъ Ивайло стояли подъ Търново презъ 6787 г. отъ СМ., която се продължавала отъ 1. септемврий 1278 г. до 31. августъ 1279 г. Ако за влизането на Ивана Мицо въ Търново като царъ не може да се отива по-късно отъ февруарий 1279 г. (подробно за това вж. П. Никовъ, Изправки и пр., п. т., стр. 74—82), то не подлежи на никакво съмнение, че ромейскитъ войски „стояли подъ Търново”, т. е., намирали се недалечъ отъ Търново, но не сж го обсаждали, както нѣкои неправилно разбиратъ тоя изразъ, защото работата не дошла до обсада, както ще видимъ по-долу, или тѣ сж пристигнали късно презъ есеньта на 1278 г.

44. Pachymeres, ib., pp. 445, (10) — 446, (6).

45. Ibidem, pp. 446, (12) — 447, (8). — Мануилъ Филъ, следъ като описва военните подвизи и успѣхи на Михаила Глава въ България, както видѣхме по-горе (вж. тукъ, стр. 560 сл.), продължава: „Ако тия (завоеваните отъ Глава крепости) нѣматъ езикъ отдалечъ (т. е. не могатъ да говорятъ отдалечъ за военните му успѣхи), то нека Лахана да не завижда (още) на (своята) сждба. Защото, ако той покрие съ мълчание боевете, то самото Търново високо ще възвести победитѣ. Скоро ще заговори и приведената войска, отъ натрупаните отъ него кости. Ще възвестятъ и устата на царицата и похитениятъ противъ очакване младъ господарь, ако той би могълъ да има по-нелѣжливи свидетели. Защото, като получи свободно (ἀκινδύνως) наедно българската лъвица заедно съ нейното лѣвче (т. е. Мария съ сина и Михаила) изпрати на лѣва вѣнценосецъ (т. е. на императоръ Михаила Палеологъ) приятна плячка на роднинско презрение. А глашатай на дѣлото стана жената на Константина (Асѣня), която видѣ свободната (си) сждба (вече) робска” (M. Philes, ib., vv. 240—254). Тукъ Мануилъ Филъ нарича царица Мария жена на царъ Константина, а не на Лахана (Ивайло), защото това би било унижително за ромеитѣ и особено за пълководецъ Глава. И тъй, споредъ думите на М. Фила, излиза, че Михаилъ Глава билъ главното лице при влизането на новия царъ Иванъ Асѣня III съ ромейските войски въ Търново и въ всичко той се е разпореждалъ, когато Пахимеръ говори само за византийски пълководци, безъ да изтъква Михаила Глава.

46. Pachymeres, ib., p. 447, (8-10): ἦν δ' ἐν τοῖς μάλιστα τῶν προυχόντων καὶ Τερτερῆς, ὃ δὴ καὶ μεγάλως τὸ Βουλγαρικὸν προσεῖχε καὶ παρ' ἐκείνοις ἐμεγαλίζετο. На друго мѣсто Пахимеръ право казва, че той билъ куманинъ; вж. следната забележка. Н. Григора, (ib., p. 133, (1-3)) го характеризира така: „Имаше въ това време между българите единъ благороденъ човѣкъ, твърде уменъ и известенъ между съотечествениците си съ своята сръчностъ въ работите, на име Тертерий”.

47. Pachymeres, ib., II, p. 265, (8-9): Ὁσφεντίσθλαβος, Βούλγαρος ὢν ἐκ μητρός (ὁ γὰρ πατήρ Τερτερῆς ἐκ Κομάνων ἦν).

48. Ibidem, I, pp. 447, (8) — 448, (2); ср. II, p. 267, (12-15).

49. C. Jireček, ib., S. 85; Псп, п. т., стр. 260.

50. M. Philes, ib., vv. 255—275.

51. Pachymeres, ib., p. 466, (3-9).

52. Ibidem, p. 466, (9-19).

53. Пахимеръ (ib., p. 448, (5-10)) пише: „Българскиятъ народъ е всѣкога готовъ за вѣроломство и по-скоро може да се вѣрва на вѣтрено то духане, отколкото на тѣхното разположение. Ясно бѣше, че тѣ (българите) отдавна вече замислили измѣна, а подбуждалъ умовете имъ Тертерий, който скрито се домогвалъ до царската власть. Той, намирайки се явно въ подозрение, прикривалъ се само съ роднинството си съ Асѣня, т. е. какъ той да стане измѣнникъ, когато по родъ е свързанъ съ него (Асѣня)”. — Н. Григора (ib., p. 133, (8-12)) пъкъ пише: „Следъ като се запозналъ съ простотата и недалекогледството на Асѣня, той (Тертерий) въ кжсо време сполучилъ да привлече къмъ себе си умовете на цѣлата войска и на не малко знатни лица. Той ималъ намѣрение дори да умъртви Асѣня, за да стане владѣтель на царството.

54. За българското държавно съкровище Пахимеръ бележи следното: „Съкровищата на българското царство, които били особено драгоценни, се състояли отъ вещи, които бѣха взети отдавна отъ ромеите, когато тия, воювайки подъ началството на императоръ Исаака (II), били побеждавани (отъ българите);

оттогава тия вещи се пазѣли въ царската съкровищница повече за хвалба, нежели за употребяване* (ib., p. 448, (14-17)).

55. Pachymeres, ib., pp. 448, (2) — 449, (11).

56. Ibidem, pp. 466, (20) — 468, (12); II, p. 57, (16-17): τὸν δ' Ἀσάν κατὰ τὰς προτέρας συνθεσίας τοῦ πατρὸς δεσπότην Ῥωμαῖδος ἀποκαθίστησιν. — С. Н. Палаузовъ, Юго-востокъ Европы и пр., п. т., стр. 59, бел. 89.

57. Pachymeres, ib., p. 449, (11-15).

Притурки

1. Образецъ, съ който трѣба да се предава палиумъ на велбуждския и търновския архиепископи

„За слава на всемощния Бога и на блажената Дева Мария, и на блаженитѣ апостоли Петра и Павла, и на господина папа Инокентия, и на римската църква, както и на повѣрената ти църква, предаваме ти pallium, взетъ отъ тѣлото на блажения Петра, въ знакъ тъкмо на пълнотата на първосвещеническата длъжностъ, който ти да употребявашъ въ тържественитѣ служби въ подчиненитѣ на тебе църкви на Рождество, въ празника на първомъченикъ Стефана, на Обрѣзане Господне и Богоявление, на Нураранти, на Врѣбница, на великия четвъртъкъ, на великата сбота, на Великденъ, въ тритѣ празника на св. Мария, на Рождество на Св. Ивана Кръстителъ, въ тържественитѣ празници на всички апостоли, въ (деня на) спомена на всички светии, при освещаване на църкви, посвещаване на епископи, ржкополагане на клирици, въ главнитѣ празници на твоята църква и въ годишнината на твоето посвещение.

И наистина, самъ римскиятъ първосвещеникъ всѣкога и непременно употребява pallium въ тържественитѣ служби, защото той е издигнатъ въ пълнотата на църковната властъ, която се изразява чрезъ pallium'а. Другитѣ, обаче, не всѣкога и всѣкжде, но въ своята църква, въ която сж получили юрисдикция, не трѣба да го употребяватъ въ известни дни, защото тѣ сж повикани да взематъ участие въ грижата, но не и въ пълнотата на властѣта” [1].

Бележки

1. Migne, Pat. lat, t. 215, col. 294 B—D.

2. Образецъ на клетвата отъ архиепископа, търновски предстоятель

„Азъ, архиепископъ търновски, примасть на цѣла България и Влахия, отъ тоя часъ и занапредъ ще бжда вѣренъ и покоренъ на блажения Петра и на светия римски и апостолски престолъ и на моя господарь Инокентия и на неговитѣ католически приемници. Нѣма да бжда въ дѣло или съветъ, или съгласие да бждатъ тѣ лишени отъ жиаотъ или членъ, или да бждатъ пленени или ограбени.

Решение, което биха ми повъррили, за тяхна вреда, когато азъ зная, никому нѣма да открия. На всѣко зло тѣхно, ако узная, ще се старая да попрѣча. Ако на това не ще мога да попрѣча, на тѣхъ, колкото мога скоро, ще се погрижа да известя. Споредъ силитѣ си ще защищавамъ римското папство, честта, достойнството и интереситѣ на апостолския престолъ, докато сжществува моето назначение, противъ всѣки живушъ. Повиканъ въ синода, ще дойда, ако не бѣда възпрепятствуванъ отъ (нѣкоя) каноническа прѣчка. Апостолския прагъ всѣки четири години ще посещавамъ азъ или мой пратеникъ, ако тѣхното своеволие не освобождава. Легата на апостолския престолъ, за когото навѣрно зная, че е легатъ, ще го приемамъ предано и ще помагамъ въ неговитѣ потрѣби. Когато ще посвещавамъ нѣкого отъ моитѣ викарии (за епископъ), ще го накарамъ да ми се закълне, че ще оказва на римския първосвещеникъ и на римската църква постоянна покорностъ и длѣжимата честъ. Впрочемъ, когато нѣкого ще коронясвамъ за кралъ на българитѣ и власитѣ, съгласно съ милостта, оказана на менъ и на моитѣ приемници отъ апостолския престолъ, ще получа отъ него клетвено увѣрение, че той ще пребѣде преданъ и покоренъ на оногава, който тогава би седѣлъ на апостолския престолъ, на неговитѣ приемници и на римската църква, и всички земи и народи, подчинени на неговото царство, ще запази въ покорностъ и преданостъ на апостолския престолъ. Това всичко по чиста съвѣсть ще спазвамъ. Така нека ми помага Богъ и това св. евангелие сега и въ бѣдеще. Аминъ” [1].

Бележки

1. Ibidem, col. 295 A—C.

3. Известията за сѣдбата на латинския императоръ Балдуина I въ българския пленъ

Къмъ тия известия на първо мѣсто ще трѣба да поставимъ подробния разказъ на Алберика, абата на мѣнастиря Triutn Fontium (Три извори) въ Шампанъ, недалечъ отъ Шалонъ въ департамента Марна, който ни разправя една доста любопитна история, напомняща много библейския разказъ за Йосифа и жената на Пентефрия. „За смъртта на Балдуина, пише Алберикъ, не може да се каже нищо друго положително, освенъ това, което се разправя простичко отъ единъ фландърски свещеникъ, който пѣтувалъ за Цариградъ презъ Търново за отечеството си, а именно: докато Калоянъ билъ заетъ съ други работи, жена му пратила на императора въ затвора любовно писмо (verba suasoria), въ което му казвала, че, ако той я вземе за жена и поиска да я заведе съ себе си въ Цариградъ, тя веднага ще го освободи отъ затвора и пленството. Когато императорътъ отхвърлилъ и презрѣлъ тия обещания, тя се оплакала отново на съпруга си, казвайки, какво императорътъ ѝ обещалъ да я заведе съ себе си въ Цариградъ и да я короняса за императрица, ако тя го освободи отъ пленството. И тѣй, когато веднажъ кжсно билъ пиянъ, той заповѣдалъ да го доведатъ и въ негово присѣствие да го убиятъ. И тѣй по негова заповѣдь императорътъ билъ убитъ съ сѣкира и хвърленъ на псетата, и съ публиченъ едиктъ било заповѣдано да се скрива неговата смъртъ. Че императорътъ билъ убитъ въ Търново, съ това се съгласяватъ господинъ архиепископъ Иванъ Митиленски и единъ монахъ магистеръ Албертъ, който въ сжщата година минавалъ презъ Търново; казаниятъ фландърски свещеникъ прибавилъ, че една жена отъ Бургундия, която тогава пребѣждала въ Търново, видѣла презъ нощта да трепти надъ тѣлото на убития нѣкаква свѣтлина,

и го погребала съ почитъ, както било прилично. Сжщиятъ свещеникъ, който пренощувалъ въ кжщата на сжщата жена, съобщилъ, че станали нѣкакви чудеса, както той чулъ отъ нея, и че мжжътъ на сжщата жена тамъ се излѣкувалъ отъ жбоболъ и отъ треска” [1].

Нѣщо по-правдоподобно за причинитѣ на Балдуиновото убийство ни разказва Никита Акоминатъ. Следъ поробването на Балдуина въ сражението при Одринъ, „той, окованъ въ вериги, дълго време се държалъ въ затворъ въ Търново. Най-сетне, когато вдигналъ знамето за възстание Алексий Аспиетъ, това жестоко раздражило Калояна противъ латинцитѣ, така че, като се разпалѣлъ въ злобата си повече и повече, той дошелъ най-после почти до бѣшенство. Въ такова състояние той заповѣдалъ да изведатъ Балдуина отъ тъмницата, да му отсѣкатъ съ сѣкира нозетѣ до колѣната и ржцетѣ отъ китката до самитѣ рамена и после да го хвърлятъ надолу съ главата въ сметна яма за храна на птицитѣ, гдето вече на третия день клетникътъ въ голѣми мжки се простилъ съ живота” [2]. Нѣма никакво съмнение, че Никита тукъ предава сжществувашитѣ тогава слухове за смъртта на Балдуина, разпространявани отъ самитѣ ромеи, за да изтъкнатъ по-ярко Калояновата жестокость.

Георги Акрополитъ пъкъ разказва следното: следъ разбиването на латинцитѣ при Одринъ „и самиятъ имъ императоръ Балдуинъ билъ взетъ отъ тѣхъ (скититѣ = куманитѣ) въ пленъ и въ вериги представенъ на българския царъ Ивана, който, както казватъ, отсѣчената му глава, по варварски обичай, обърналъ въ сждъ (чаша), следъ като я очистилъ отвжтре и украсилъ отъ всички страни отвънъ” [3]. Очевидно, Г. Акрополитъ е ималъ подъ ржка съобщението на Никита, но и той внесълъ въ разказа другъ легендаренъ елементъ. Калоянъ съ своята строгость и неприязнь къмъ ромеитѣ имъ напомнилъ за страшния Крумъ, и поради това Г. Акрополитъ пренесълъ легендата за обръщането на Никифоровата глава въ чаша и върху Калояна, като изразъ на най-голѣма жестокость.

Западнитѣ историци на четвъртия кръстоносенъ походъ нищо установено не съобщаватъ за смъртта на Балдуина I. Така Вилардуенъ само отбелязва, че Ренъ де Три съобщилъ на пристигналитѣ презъ лѣтото на 1206 г. въ Стенимахосъ рицари, цакво „ императоръ Балдуинъ умрѣлъ въ затвора у Калояна” [4], което напълно се сходя съ думитѣ на самия Калоянъ въ писмото му до папата отъ пролѣтътъ на 1206 год., че императорътъ *debitum carnis exsolverat cum carcere teneretur* [5]. — Робертъ де Клари пъкъ пише, че императорътъ изчезналъ презъ време на сражението при Одринъ и че оттогава никога вече нищо не чували за по-нататъшната негова сждба [6], а авторътъ на *l'Estoire d'Eracles* признава, че императорътъ загиналъ на бойното поле при Одринъ, но и при все това разказва следната приказка. „Той (управителътъ на империята) се разпоредилъ да се дири и търси, билъ ли е императорътъ мъртавъ или живъ; той далъ много богатства на гръцки монаси и на други хора, безъ да можеше нѣкога да се чуютъ нѣкои известия, докато единъ човѣкъ дохожда при него и му казва, че той видѣлъ двама човѣци, които отнесли императора: тѣ го завели въ една гора, кждето той (човѣкътъ) ги (Хенриховитѣ разузнавачи) довелъ. Тая гора е на Голѣмото море (Черно море). Когато тѣ стигнали тамъ, тѣ слѣзли отъ конетѣ си на земята и отишли подъ дървото, гдето човѣкътъ видѣлъ императора, и не го намѣрили. Обаче тамъ тѣ намѣрили остатъци отъ хлѣбъ, лукъ и соль, но не узнали, кой е ялъ тамъ. Тоя човѣкъ се заклелъ, че подъ това дърво той оставилъ императора съ двамата души при него. Претърсили

гората, но нищо не се намърило тамъ. Когато (разузнавачитъ) видѣли, че нѣма нищо да намѣрятъ тамъ, тѣ се върнали назадъ за Цариградъ” [7]. По поводъ на това известие Е. Герландъ пише: Wenn diese Geschichte wahr ist, so möchte ich sie ins Fröhjahr 1206 versetzen, denn in dieser Zeit weilten die Bulgaren in der Gegend des Schwarzen Meeres” [8]. Кое съобщение е ималъ предвидъ Е. Герландъ тукъ, остава неизвестно, защото вниманието на българитъ и на тѣхния царъ презъ 1206 г. е било приковано съвсемъ не на Черно море. Но твърде е приемлива мисълта му, че тая история е послужила като основа за образуването на приказката, че Балдуинъ съвсемъ не билъ умрѣлъ.

Най-сетне трѣба да приведемъ и известието на патриархъ Евтимия Търновски, който, като говори за одринския бой въ похвалното си слово за св. Ивана Поливотски, завършва съ думитъ:

И

**авѣѣ ѡтъ вѣсждоу Българѣ сътѣкше сѧ, того (Балдоуина) ѡшѣ и
въ Трънѡвъ привѣдошѣ ѡ смърти прѣдашѣ**

[9]. Тия думи на патриарха отхвърлятъ всѣко съмнение въ това, че Балдуинъ I билъ убитъ въ Търново и при това отъ българи, а това напълно опровергава твърдението на самия Калоян, какво императорътъ умрѣлъ отъ естествена смъртъ въ затвора.

Бележки

1. Chronica Alberici, Pertz, MGH, t. XXIII, p. 885.
2. Nicetas, ib., pp. 847, (15) — 848, (1).
3. G. Acropolita, op. c., p. 22, (9-14).
4. Villehardouin. ed. E. Bouchet, vol. I, ch. 239, p. 315.
5. Вж. Gesta Innocentii III papae: Migne, ib., t. 214. col. CXLII B.
6. Robert de Clari, ed. Ph. Lauer, ch. CXII, 16—22, p. 106.
7. Em. Bouchet, ib., t. II, pp. 261—262.
8. E. Gerland, п. т., стр. 93 бел. 2.
9. E. Kalužniacki, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, S. 197, (20-22).

4. 27-то чудо отъ чудесата на св. Димитрия Солунски за обсадата на Солунъ и смъртъта на царь Калояна

кз'. Ранитъ Бѣ мнѡгаѣи люди свои. и страннымъ зрѣтъ
ⲟⲕⲱ, оустранѣющѣхъсѣ праваго поута ѿже егѡ заповѣденъ. и
смѣратъ и прѣдѣтъ врагомъ. и лѣжаны оубѡ конь на спсѣніе,
гнѣвающѣхъсѣ боу. градове же и приеѣжища тврѣла, и мнѡжества
люди и имѣніемъ, ползѣвши никакоже. ѿко сътрѣтисѣ злобѣ и
пѣсти грѣшнымъ. и въсѣко славленіе и въсѣко вѣголъпѣе. бываеъ
грѣкѡ ѿзва дръжавна кѣнигда прогнѣвати бѣ, и прѣстоупити и
прѣзрѣти оправданіа егѡ. и жъзль попоушаѣ на на^ѡ латинскимъ
и прѣвѣе оубѡ кѣзимитсѣ ѡ вѣжнѡ соудѣвъ, градъ цѣткоюи. вы-
сѡкыи и дръжавныи. и высѡкопѣрныи. и дръжи, вѣгльця, прѣ-
тѣкаеъ ѡ мѣсто на мѣсто заблѡужѣе. и имѣніа оубѡ, скрѡвнища
врагомъ. коин'ства же грѣчѣскаа, прѣтроужѣна. и раз'сѣана и несѣ-
стѣнна. и прѡсто рѣщи, кѣтлѣ бѣлко грѣкѡ кѣщи. и оубѡ дѡи
грѣчѣскон ѿко тако рѣщи тако оубѡгѣши тако окаѣнѣ, въсѣ тѣло

ѡ мѣсть коупно оумрѣтисѣ, и градовъ. и цѣци рѡвыни бывши,
и равѣнымъ мѣтелѣстѡ съѡвѣдошесѣ. тогда же тогда и сѣкрѣе
зѣмлянѣи, ѿже почѣсти ѣзыкомъ начѣліа, цѣтвѣнишомѡу лѣвоу цѣю
гѣю, грѣчѣскыи землѣи ѣзнемѡг'шѡу, лѣшѡу на Ромѣнію. напѣла-
хѡу. пороушахѡу. опѣчѣлахѡу. оубѡгѣлахѡу. Нѣгнѣла, и ѿмѡнѣ,
ѿко^ѡ дрѣвѣи на сѣи ѿнѣвы. нѣ въсѣ сѣмена ѣзыка въсѣкого.
ѿгда и вѣлгарѣ ѿже тогда одръжаашѣ ѿдѣнѣи, ѿдѣница же пѣче
прослѡутѣи даже и до нѣи, сѣго нарицаѣ. ѿѣи, по въсѣкон ѿже
възвѣрающаго поустѡиш коин'ствѡу на грѣкѣ. и въсѡу^ѡ Маки-
дѡнѣи ѡвѣтѣкъ, въсѣи страны вѣзвѣсти тѡритъ. приеѣжища пороу-
шаѣ, и разѣраеъ ѡ самого ѡснѡкѣніа. испровѣзѣтъ. пѣкѣиѣ. прѣ-
сѣлаеъ мнѡжѣство въсѣ. и приеѣжники рѣцѣ Доунаю тѡритъ.
и прѡсто рѣщи, въсѡу^ѡ бѣлкѡу ѡвѣтѣтъ, ѡпоушаеъ. оустрѣмѣетсѣ
и къ солоун'скомѡу градоу, неѡдрѣжаннымъ стрѣмленіемъ. коин'-
ство пѣче пѣска кѡде. ѡ вѣлгарѣ, ѡ дромѣтъ. ѡ тѣтарѣ. ѡ хѣзарѣ.
ѡ грѣкѣ. ѡ алѣнѣ. ѡ роуѣ. въсѣи сѣмен'ство ѡ въсѣкого рѡда, бѣлко
питаѣ сѣвер'наа страна. ѣдроу да оубѡ кѡ рѣчѣтъ тѣмѡгѣвнѡу. ѿи
тѣфѡноу стѡгѣвнѡу. ѿи стѡроуѣчнѣи ѿпѡлины. ѿи ѿнѣхъ нѣко-
торыхъ свѣрѣпѣи. ѣхѣмѣге вѣхѡу тоу. стрѣлѣи. шѣкѣмонѡсѣи. шѣт-
ници. прѣшници. кѡпѣиѡсѣи. и въсѣко ѿно рѣтнаго ѡпѣчѣніа ѿвѣ-
ѡвѣтѣніе. прѣтѣчѣтъ сѣмоу, ѿже коин'ства иго кѡвѡда, Манастрѣ.
коин'ствѣнѣиши же сѣи вѣ ѿже вѣрни, коин'ство тѣмѡчѣслѣноу
въчѣишѣи. оубѡкоѣ [л. 233^а] кѣ сѣи ѿже при рѣцѣ Гѣлѣка тѣрѣкѣми
пѡли въмѣлѣ. посѣмѣи ѿ ѡнѣ ѿже вѣлгарѡмъ цѣи. въдрѡужѣтъ
сѣи съ бѣлкою ѿже коин'ствѣи сѣлоу, въ Лагѣдѣнѣ. мѣсто сѣи,
недалѣче ѡстѡи ѡ града. докѡлно томоу ѡпокойти кѡни, вѡдѣми
же и тѣрѡю многою мнѡжѣствомъ. и тѣко сътичѡтсѣ коин'ства,
ѡ Гѣлѣка же и ѡ Лагѣдѣна. и градъ сѣго вѣликааго Сѡлоунѣ, вѣн-
чаеъ вѣнѣцѣ ноужди, нѣ не похѣлѣи. ѡѣстоуписѣ ѡ въсѡудоу
коин'ствѣи. пѣкѣкоѣ оубѡ ѿпѣкѣишѡхѡуѣ вѣкроуѣтъ. хѣлѣи же вѣсѣи
оубѡвѣишѡхѡуѣ. и землѣи оубѡ дѡлѣ, ѡ ороужѣи кѡнѣскыхъ тѣсѣишѣи.
въздоуѣи же сѣкѣишѣи рѣзѣніемъ сѣихъ съпрѡтѣкоу гѣлѣи ѿпоуѣлашѣи.

И шоука поѣнѣ грѣмѣ оударааше, и тріпѣть иже гражанѣ срѣцѣхѣ
вѣлаааше. Ины нещивааше се Зѣрѣ. Ины Раѣаѣ иже ѿ Исѣри.
Ины Генахѣрнѣ. Онѣ оубѣ на Блѣдоу. Онѣ же на Іоудѣю воин-
ствоующе. Иже зѣо прѣнѣмѣ, ѿгнѣ истаѣе. И иже сѣзѣди ѣгѣ
вѣспѣлѣмѣ плѣмѣнѣ, ѣже вѣтѣнаго пѣсанѣа рѣци. Іако рѣи пици
иже прѣнѣ лицевѣ ѣгѣ. И иже сѣзѣди ѣгѣ полѣ вѣзѣѣсти вѣваѣмо.
Ико оубѣ иже тѣмѣми сѣго воинѣства црѣ Онѣ приспѣ, вражѣьныи,
ѿоноудѣ же сѣвернѣмѣ вѣсѣчѣишѣмѣ хлѣмѣмѣ ѿноудѣже вѣсѣ
градѣ иѣ коупно иѣваѣѣсе, іако сѣ вѣсѣмѣтѣ сѣмѣтраѣ. И домѣмѣ
оубѣ зрѣше величѣство и добрѣтѣ. И црѣкѣмѣ чѣстѣны. вѣпра-
шааше и наоучааше се. Блѣмѣ же и иже великааго Дѣмѣтрѣа домѣ
вѣдѣ. И вѣпрѣси и оубѣдѣ, іако црѣкѣмѣ иѣ Дѣмѣтрѣа мѣнка. Ѧвѣе
ѿ конѣа сѣнѣде и поклѣни се. И тако рѣче. сѣын Дѣмѣтрѣе. поѣаѣтѣ вѣ
непрѣтѣворѣнѣ ѿ чѣсти рѣци карѣварѣскѣи Онѣ глѣсѣ, Ѧще градѣ сѣнѣ
прѣймѣоу, да сѣтѣворѣу ти добѣрѣ монастѣрь. сѣвѣтѣ вѣ и на сѣвѣтѣмѣи
сѣнѣ градѣ сѣвѣѣшѣсе лѣкаѣмѣ. ѣго же бѣ неѣтверѣди сѣвѣшѣ, разѣраѣи
сѣвѣтѣмѣ ѣзыкѣмѣ. Іако да пороушѣтѣ оубѣ градѣ мѣнка. Истѣѣитѣ
же ѿ ѣбѣтающѣи вѣсѣтѣ тѣ. Блѣци же иже ѿ мѣга оубѣтѣ оубѣглѣ
бѣ. И нѣзлѣжитѣ оубѣ на землѣ ѿ ѣсновѣнѣа тѣ. вѣ запоуѣтѣнѣе
блѣго нарѣчитѣаго полѣжѣмѣ, и прослѣутаго и крѣсѣнѣишаго градѣмѣ,
и почрѣнѣѣша и полѣ вѣзѣѣстѣа іакоже хѣтѣше. Нѣ тѣ Дѣмѣтрѣе.
добѣрынѣ мѣнѣче. градохранѣитѣлю, ѿчѣствѣлюѣче. великѣи конѣачѣл-
нѣче, иже вѣжѣа ѣпѣлѣчѣнѣа, иже изоумѣнѣнѣа поѣсмѣаѣшѣсе ѣгѣ. И иже
соуѣтѣмѣ сѣвѣтѣ роуѣаашѣсе. И ѣбоѣрѣишѣ оубѣ ѿроуѣжѣе своѣ нанѣ,
дрѣжаашѣ же ѣбѣче. вѣрѣмѣ дѣваѣ тоѣмоу, ѣдѣ кѣко цѣлоѣмоудрѣнѣ
раскѣѣтѣсе. И ѿстоуѣитѣ ѿ иже помѣшѣлаашѣ злѣбѣи и соуѣтѣства. иѣ
нѣ Онѣ. иѣ блѣко иѣмѣшѣе скѣрѣстѣ схѣдѣникѣ ѣкрѣтѣ вѣсѣгѣ посѣлаѣтѣ
градѣа. И поѣдѣнѣомѣ оубѣ вѣсѣ [л. 234] иѣсчитѣѣ пѣргоѣе. И помѣжѣоу
сѣхѣ иже стѣнѣмѣмѣ растоѣнѣа вѣсѣ. вѣсѣ зоубѣце. вѣваѣтѣ иже ѣ
сѣмѣ вѣскѣрѣтѣ. на сѣвѣтѣ сѣдѣѣ иже тоѣго плѣка вѣсѣ старѣчѣ-
стѣко. И сѣвѣтѣ оубѣстрадаѣтѣ иже вѣрѣни. іако кѣ комѣоужѣо пѣргоу градѣа,
плѣкѣ ѣдѣнѣ иже ѣгѣ воинѣствѣмѣ да поѣстоуѣитѣ. И да кѣждѣо

плакъ, двѣ лѣствици приносить. ꙗко да въкоупѣ късѧ войнѣства
 ѡкрѣсть града. и коупно боривше. тѣчюу гласомъ безмѧла. и
 оудобѣ томоу прѣодоуѣю брани закономъ оудрѣжеть. и имѣше
 оубо въ дѣло изыти емоу ꙗже съкѣта. гдѣ оубо градъ имѣше
 тогда къ толѣкымъ тѣмѧми мнѡжѣствомъ коинѣства въноутрь
 люди двѣины къ брани, ꙗще не и пакы великыи хранитель нашъ
 и военачѣлникъ добрѡпобѣдникъ, скоу сѧлоу побѣдѣлъ бѣ, ꙗждѣ-
 нѣ ꙗздыи ѣже градоу сѧсѣтелное. Ѣлма оубо въсѧко хѡдожѣство
 ѣже блѣгаромъ црѣ ѡнь ѡуаннъ. и въскѣ сѡн съкѣтъ и плакъ
 съ кечѣра оустрѡн. и ѡклопы и ѡроужѣа и лѣкы оѣготѡка. и въсѣ
 оустроѣнѣ ѣно. ꙗко свѣтающоу дѣни оѣже въ оутрѣ. сѧнцоу ѡ
 въстѡка ꙗвлѣшѡсѣ, въ брани и рѧти градъ да ѡкроужеть, на
 сънь ѡбѣрацѣтсѣ. оѣже во оумрѣтѣа прѣидѣ емоу нѡщѣ. и въ
 ꙗкоже прикладно не нѣчто ѣно и нѡщѣю мѣчѣтѣмо развѣ ѣже
 плакъове ѣго градъ рѧтовати. ѣже въсхѡдити тѣмъ лѣствицами на
 стѣны. ѣже зрѣти моужѣоубѣиства. ѣже метѣжъ слышати. ѣже съ
 ѣликою грѣдынию въхѡдити въноутрь къ градъ. и къ сѧ оубо
 томоу, дѧже до полоунощѣа. посѣмѣже заспавшоу. Ѣлма свѣщи то-
 моу тѣмоу нѡщи къ сѣни просвѣщахѡу, ѡношамъ прѣстоѣцимъ
 и бѣдѣшимъ. и стѣгоущимъ стражи ꙗко ѡбѣчѧи не прѣ нѣмъ.
 тогда же тогда, въбезгѡди
 нѡщен. къ конѣцѣ бѣ скоѣ ѣже
 ѡмѣщѣнѣа ѡроужѣе ѡбѡстри ꙗко
 на ѡстрилѣ, рѣкнѡстѣю мѣнка
 и ѡбѣи бѣдѣрыи поѣстинѣ блѡ-
 ст[ит]ель. и градохранитель
 нашъ и великыи ѣже великаго
 црѧ коинъ дѣмитрѣе, конникъ
 на коню бѣлоу, блѣгарѣскомоу
 црѣ ꙗклѣтсѣ. и съмрѣтною
 рѧноу рѧнѣтъ вънѣзаѡпоу ѡка-
 лннаго. ѡнь же вѣлѣми възѣпикъ

Τότε δὲ, τότε ἄνωγ' τῶν νυχτῶν
 εἰς τέλος Θεὸς τὴν ἑαυτοῦ τῆς ἐχδι-
 κήσεως ῥομφαίαν. ἐστίλβωσεν, καὶ
 ὑπέβηξεν ὡς ἐν θηγάνῃ τῷ ζήλῳ
 τοῦ μάρτυρος. Καὶ αἰφνης ὁ ἄγ-
 ρυπνος τῷ ὄντι φύλαξ, καὶ πο-
 λιούχος ἡμῶν, καὶ μέγας τοῦ μέ-
 γαλου βασιλέως στρατιώτης Δη-
 μήτριος ἑφιππος ἐφ' ἵππου λευκοῦ
 τῷ Βουλγαρανάκτι φαίνεται, καὶ
 καιρίαν ἀκοντίζει παραχρῆμα τὸν
 ἄθλιον. Ὁ δὲ μέγα παραυτίχῃ

ѡбѣ, ѡ҃҃караше военачѣльника ѡ҃҃же
коѡнѣ стѣхъ Манастрѣ, ѡ҃҃ко рѣ-
ши ѡ҃҃ ннѣ ѡ҃҃҃звѣлѣнь бѣ^ѡ. сѣго
кѡнѣ нещеваше зрѣти на конѣ.
ѡ҃҃же бл҃городна ѡ҃҃ бл҃га конѣ
ѡ҃҃здѣща, кѡнѣ сѣхъ кѡнѣу҃трѣ
бѣхша, ѡ҃҃ конѣѣ ѡ҃҃же нѡшаше кѡнѣ
сѣр҃ци сѣмоу ѡ҃҃мочѣхша. ѡ҃҃ пакѣ
кѡнѣдѣше на сѣго ѡ҃҃ мнѡгаждѣ.
ѡ҃҃ко ѡ҃҃ тѡмоу ѡ҃҃ клѣча сѣмоу-
тѣти се ѡ҃҃ кѡнѣкочѣти ѡ҃҃ постѣ-
ле. сѣ бл҃зѣ бѡ бѣ^ѡ ѡ҃҃моу сѣхъ.
кѡнѣнѣти ѡ҃҃ кѣдѣти ѡ҃҃ слѣшати,
ѡ҃҃ко тѣ^ѡ ме прѣжѣ мѣла на конѣ
на бл҃гомѣ тѣхѡмѣ пришѣ^ѡ зде
заклѣ конѣемѣ. ѡ҃҃ номоу же бѣхти
кѡнѣ стрѣсѣ ѡ҃҃ рѣши. да не бѡу-
детѣ цѣю. помѣоуѣ ѡ҃҃ пощедѣ.
ѡ҃҃кѣ сѣѣ ѡ҃҃кѣ. прикѣдѣхѣ ти бѣ^ѡ, ѡ҃҃
не ѡ҃҃стина[л. 234^а]. ѡ҃҃нѣже кѡнѣ гл҃-
винноу сѣмрѣтноу прѣемѣ ѡ҃҃зкоу,
прѣвѣшасѣ лѣтѣ. кѡнѣзѣкаше
ѡ҃҃ рѣдаше. — тѣчетѣ ѡ҃҃҃ѡ кѡнѣ
ѡ҃҃трѡбоу ѡ҃҃ѣѣ, ѡ҃҃ токъ докѡльнѣ
чѣстѣ крѣхѣ сѣхънѣзоу ѡ҃҃стѣ-
каетѣ. ѡ҃҃ко ѡ҃҃҃ѡ да ѡ҃҃мѡчитѣ
нѡга тѣѡа Дѣмѣтрѣ кѡнѣ крѣхѣ
врѣгѣ тѣѡѣ, ѡ҃҃ тѣѡемѣ гл҃адѣ
сѣмѣ. ѡ҃҃ начѣнаетѣ ѡ҃҃҃же ѡ҃҃зѣмагѣ-
ти. Сѣдѣ кѣдѣхѣ ѡ҃҃҃же сѣхъ ѡ҃҃҃ѡ на-
чѣлникѣ Манастрѣ. ѡ҃҃анко ѡ҃҃мѣше
скѡро, кѡнѣнѣкѣ сѣго кѡнѣзѣжѣхѣ,

ἀνακραγὼν κατεβοᾶτο τοῦ ἀρχι-
στρατήγου τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ
Μαναστρᾶ, ὡς δῆθεν τρωθεὶς
ὑπ' αὐτοῦ· τοῦτον γὰρ ἐδόκει
δρᾶν ἵππαζόμενον, ὥπερ εὐγενεὶ
καὶ λευκῷ ἵππῳ ἵππάζετο τῆς
σκηνῆς ἔνδον γενόμενον, καὶ λόγ-
χην, ἣν περιέφερε, τῇ καρδίᾳ
τούτου ἐμβάψαντα. Καὶ αὖθις
κατεβοᾶτο τούτου, καὶ πολλάκις,
ὡς καὶ αὐτὸν ταῖς κραυγαῖς θο-
ρυβηθέντα, καὶ ἀναπηδήσαντα τῆς
στρωμνῆς, ἐν γειτόνων γὰρ ἦν
αὐτῷ ἡ σκηνή, εἰσελθεῖν καὶ ἰδεῖν,
καὶ φανῆναι, καὶ ἀκοῦσαι, ὡς
Σὺ με πρὸ βραχέως ἔφιππος τῷ
λευκῷ σου ἵππῳ γενόμενος ἐνταῦ-
θα κατέσφαξας δόρατι· καὶ τὸν
γενέσθαι περιδεᾶ, καὶ εἰπεῖν· Μὴ
σοῦ γε, βασιλεῦ, συμπάθησον, οἴκ-
τειρον, οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστι.
Φάσμα σοι γέγονεν, οὐκ ἀλήθεια·
ἐκεῖνος εἰς βάθος δεξάμενος τὴν
πληγὴν ἐστροβεῖτο δεινῶς, ἐκέ-
κραγε, καὶ ἀνωλόλυξε. νύσσε-
ται οὖν τὴν κοιλίαν εὐθύς, καὶ
ροῦ ἱκανὸν ἀκραιφνεστάτου αἵμα-
τος κάτωθεν ἀπορρεῖ, ὅπως ἂν
βαφῇ ὁ ποῦς σοι, Δημήτριε, αἵματι
τῶν ἐχθρῶν σου ὑπὲρ τῆς σῆς
τῆσδε πόλεως. Καὶ ἀρχεται ἤδη
λειποφυχεῖν. Ταῦτα ἰδὼν ὁ τῆς

повелѣвае бѣжити . ѿ крадомъ,
 съ ѣликою скоростію ѡχόδι . ѿ
 по нѣмъ ѿ съ нѣмъ, вѣсѣ ѡнѡ
 ѣже тѣмъми мнѡжѣственое
 коинѣство . тако вѣскорѣ, ѣко
 ѡце ѿ сѣверници нѣцѣи по
 глѣмѣ, сѣхъ гоними бѣ .
 стрѣхъ бѡ тѣмъ ѿ трѣпетъ прѣи-
 де, по нѣкѣе странномъ ѡбѣ-
 стоанію . нѣ ѡгѣ не надлѣзѣ
 сѣмоу ѣже жити . нѣ вѣ тѣ
 днѣ къ сѣнчному зѣходоу,
 ѣдинѡднѣвно ѡмѣраетъ ноужно
 тако ѡкаанни . сконѣ злѡбы ѿ
 соуѣтѣи сѣвравъ плѡды, до са-
 мѡго дрожѣи чѣшоу гнѣва Гнѣ
 ѿспнѣ . къзврати бо се бо-
 лѣзнь ѣго на главоу ѣмоу . ѿ
 на крѣсѣ ѡгѣвѡ неправа сѣннѣ
 ѣмѡ . къ рѡкѣ же ѣгоже сѣдѣла
 къпаде . ѿ ѣдинѡмѣннѣско ѡуда-
 рѣнѣ, на ѡмѣцѣнѣ доволно
 бѣ ѿже мнѡгымъ злѡбамъ . ѿ
 крѣкѣ ѿзлѣи прѣвѣдно ѡ къноу-
 трѣннѣ сконѣ, мнѡгѣ крѣкен
 неправаднѣ съпрѡтѣкоу ѿспнѣ .

δυνάμει αὐτοῦ ἀρχιστράτηγος
 Μαναστρᾶς, ἡ τάχους εἶχεν ὑπτιον
 τοῦτον ἐπιβιάσας προτροπάδην
 φεύγει, καὶ κλέπτων τὴν σωτη-
 ρίαν, μεθ' ὅσου τάχους ὑποχωρεῖ,
 καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ
 ἅπαν ἐκεῖνο τὸ μυριοπληθὲς στρα-
 τολογικόν, οὕτω ταχέως, ὥσει καὶ
 βορεᾶσαι τινες κατὰ τοὺς θυρῶ-
 λουμένους τούτους ἐδίωκον. Φόβος
 γὰρ αὐτοῖς καὶ τρόμος ἐπῆλθε
 κατὰ τινὰ ξένην ἀντιπερίστασιν.
 ἀλλὰ γὰρ οὐκ εἰς μακρὰν τούτῳ
 τὸ ζῆν, ἀλλ' αὐθυμερὸν πρὸς ἡλίου
 δυσμᾶς κατὰ τὸ ἐν ταῖς ἱστορίαις
 ζῶον μονήμερον θνήσκει βιαίως,
 οὕτως ὁ ἄθλιος τῆς οἰκείας κα-
 χίας καὶ ματαιότητος δρεψάμενος
 τοὺς καρποὺς, μέχρις αὐτοῦ τρυ-
 γίου τὸ κόνδυ τοῦ θυμοῦ ἐκπιῶν,
 καὶ τὸ τῆς ὀργῆς Κυρίου ποτή-
 ριον, καὶ μεμεθυσμένου θεοῦ
 ξυροῦ εἰς πεῖραν ἐλθών. Ἐπε-
 στράφη γὰρ ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς
 κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ κορυφὴν
 μὲν ἡ ἀδικία αὐτοῦ κατέβη· εἰς
 βόθρον δ' ὃν εἰργάσατο, πέπτωκε,
 καὶ μία μαρτυρικὴ βολὴ εἰς ἐκδί-
 κησιν ἤρκεσε τῶν πολλῶν ἐκείνου
 κακῶν, καὶ αἷμα ἐξέχεε δίκαιον
 τῶν ἐγκάτων αὐτοῦ πολλῶν αἱμά-
 των ἀδίκων ἀντίπονον.

Ѡсоудѣ хвалѣ боѣ Ѡ нашего града сѣго, ѣже избавленіа къспѣва-
ющеу мѣноу . Ѡсоудѣ съ веселіемъ, късакъ градохранителю нѣше-
моу, ѣже свокождѣніа оудараашесе тѣмъ пань . днѣ бо радости Ѡнѣ .
днѣ праздника людѣ . Нѣ кто оубо да капле нечѣтѣ' дѣжа, ѣ
пѣськѣ морѣскыи . ѣ днѣ кѣка, ѣ мнѣжѣство звѣздѣ' . кто же ѣ
чюдесѣ мнѣжѣство дѣмитріе ѣже хѣа мѣнка . ѣще бо късѣхѣ нѣ
пѣвѣстѣ' чюдесѣ' мѣнка дали бѣхѣмъ, не оубо доспѣли бѣхѣмъ про-
страннѣише повѣдающе, кнѣгы безмѣрны сълагѣюще . ѣще Ѡбаче
ѣ оумѣ довлѣа бѣ, ѣ лѣто не постигло бѣ насѣ . Ѡбаче нѣ да
почрѣпемъ Ѡ безнѣ ѣже того чюдесѣ . ѣли пѣче рѣши Ѡ мѣрѣтѣч-
ныхѣ истѣчникѣ, ѣ тако слово Ѡ благоуухѣши, да оупокоимъ добрѣ.

5. Търновскиятъ надписъ на Иванъ Асѣня

За съществуването на тоя надписъ стана известно едва въ 1859 година, следъ като познатиятъ нашъ родолюбецъ д-ръ Христо Даскаловъ, родомъ отъ Тръвна [1], презъ времето на своето престояване въ Търново въ 1858 г. сполучилъ, съ разрешение отъ мѣстнитѣ турски власти и придруженъ отъ търновския гражданинъ х. Д. х. Ничовъ [2], който се ползувалъ съ довѣрието на властѣта, да провикне въ тогавашното дервишко теке, т. е. въ бившата царска „велика лавра“ — мѣнастирь, и да влѣзе въ тамошната теке-джамиси — джамия къмъ текето, т. е. въ бившата църква Св. 40 мѣченици, построена и украсена, както се види отъ съдържанието на надписа, отъ царъ Иванъ Асѣня II. Благодарение налюбезността на шейха, настоятеля на джамията, Хр. Даскаловъ тогава внимателно разгледалъ всички паметници, намиращи се въ тая стара българска светиня, и можалъ, между другото, да открие на срѣдния отъ тритѣ, налѣво отъ входа, стѣла нашия надписъ и дори да снесе отъ него почти точно копие, редъ по редъ, съ всичкитѣ му съкращения и лигатури.

Като съзнавалъ голѣмото и важно историческо значение на тоя старобългарски паметникъ, Хр. Даскаловъ веднага следъ завръщането си въ Русия въ сѣщата 1858 год., изпратилъ точно копие отъ своя препись въ Петроградъ най-първо на А. Гилфердинга, който побързалъ да го обнародва въ началото още на 1859 год., но твърде погрѣшно [3], и на проф. И. И. Срезневски, тогавашния знаменитъ славистъ. Въ сѣщата 1859 год. самъ Хр. Даскаловъ въ своето „писмо“ до проф. О. М. Бодянки въ Москва, — който го напечаталъ като статия подъ надсловъ „Открытія въ древней столицы болгарской, Терновѣ“ [4] — като описва всичко, което е видѣлъ въ Търново, и излага всичко, каквото узналъ за запазилитѣ се тамъ дотогава старобългарски паметници, издава и нашия надписъ по своето копие, но за жалость не въ факсимиле, а съ заглавни печатни

старобългарски букви (тъй наречения Шафариковски шрифт) и поради това, при всичкото желание на издателя да се приближи до оригинала, не е можалъ да предаде всичките интересни и характерни съкращения и лигатури [5]. Самото копие на надписа е направено, както се каза, почти точно съ малки пропуски или по-скоро недогледни при преписването; така напр., р. 1 : Іѡаасѣ вм. Іѡасѣ; р. 3 въ края е изпусната w къмъ буквата к; р. 4: мнѣнкъ вм. мнѣкъ; р. 9: тѣ вм. ти; окрѣтъ вм. окрѣтъ. По изданието на Хр. Даскалова въ сжщата още година П. Р. Славейковъ обнародва нашия надписъ въ „Български Книжици“ [6], безъ да посочи, вѣроятно отъ предпазливост ъ, отгдето го заимствувалъ, а само отбелязва, че „памятниците що излагамы по-долу, има ги и до днесъ сжществувать, но дѣ сж и отъ кого сж избродени оставамы за други пжтъ да го кажемъ“ [7]. Но и въ това издание сж се вмѣкнали чудовищни грѣшки, като, напр., годината зѣпли

ВѢДѢМЪ ИМѢЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ
 КАЗНЬ ЖЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ
 ОУДАЯЛА ИМѢЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ
 ВЪ ИМѢЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ
 ВЪ ИМѢЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ
 ПРАЗДНИКЪ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ
 СЪ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ
 ГРѢШНИЦЕ ЖЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ
 ОКРѢПѢ ГРѢШНИЦЕ ЖЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ
 ЦРѢКОВЬ ПОВНОВАЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ
 ИМѢЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ
 ЛѢВШЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ
 СЛАВА ВѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ БѢЖАЮЩЕ

Надписът на Иванъ Асѣня II въ Св. 40 мѣченици споредъ преписа на Хр. Даскаловъ, издаденъ отъ Г. С. Раковски

**вм. ѿѿлѣи; сѣ(жж) вм. сѣж; одрман вм. одрина; нѣ нѣ † вм. нѣ и
ти; окраѣс вм. окръсть,**

и т. н.

Но това, което не направилъ Хр. Даскаловъ, извършилъ въ 1860 г. Г. Раковски: въ книгата си „О Асѣню първому“ той издаде нашия надписъ въ факсимиле по копието на Хр. Даскалова, което му далъ последниятъ „въ лѣто 1858, кога ся вращаше отъ свое путешествіе по Бѣлгаріѣ“ [8]. Но при това и у него се явили нѣкои доста важни грѣшки както въ факсимилето (каквито у Хр. Даскалова не се намиратъ), тъй и при разтварянето на съкращенията и лигатуритѣ; така, напр.,

**р. 4 и 5: вѣ ѿв. лѣтѣ и вѣ неже лѣтѣ вм. лѣто;
р. 7: приахъ вм. прѣахъ; въ р. 8: ище вм. и еше; р. 10: царѣ-
градѣ вм. царѣграда; р. 11: и мноѣ ради данъ своѣ вм. и мѣноѣ
ради д(ъ)ни своѣ; р. 12: съвършаѣтъ вм. съвършаѣтъ**

[9].

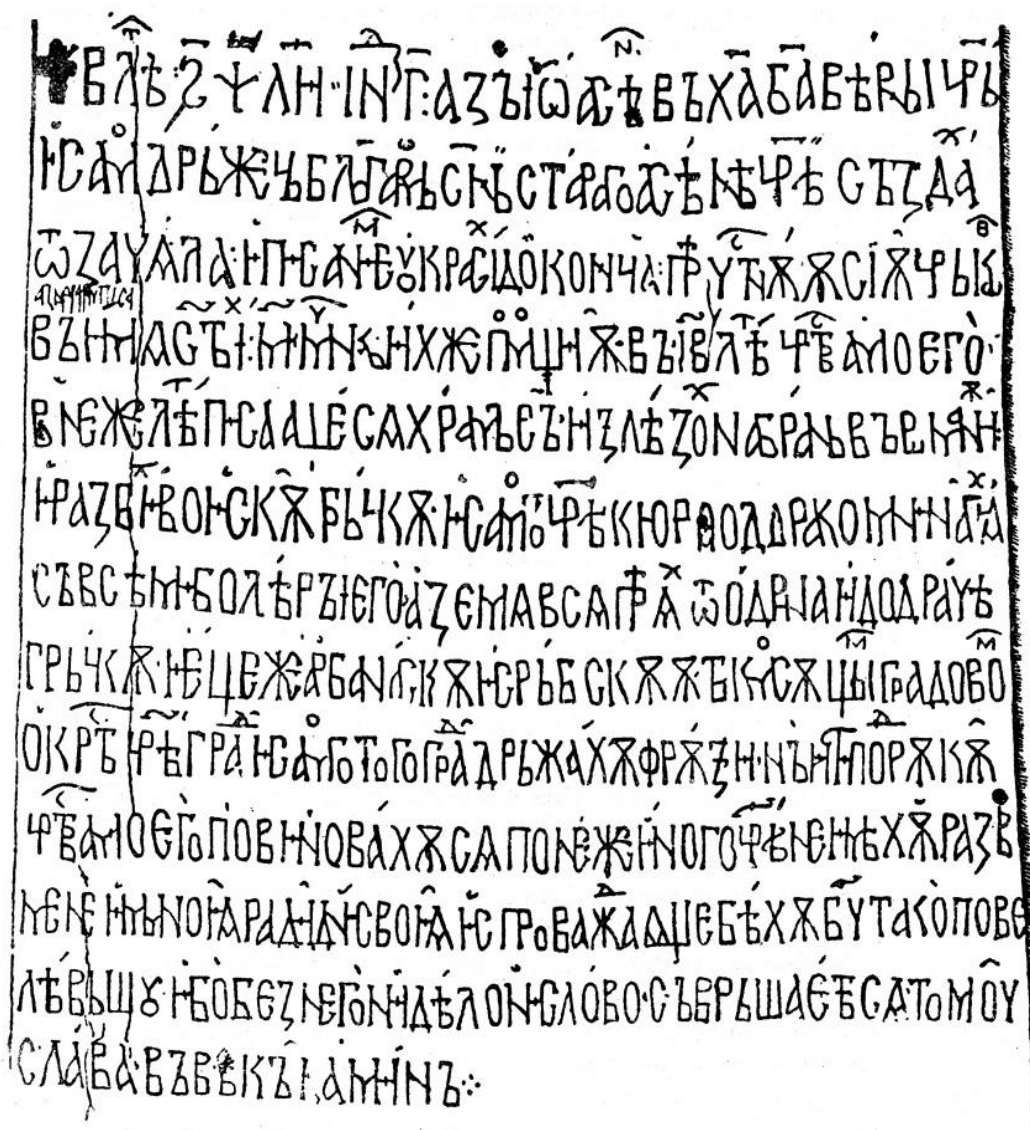
Всички по-сетнешни издатели на нашия надписъ сж се намирали въ зависимостъ отъ изданията на Хр. Даскалова или на Г. Раковски, като предавали грѣшкитѣ на едина и другия, и, отъ своя страна, сж правили нови грѣшки. Така въ 1872 г. В. Макушевъ въ изследването си „Болгарія въ концѣ XII и въ первой половинѣ XIII вѣка“ [10] предава нашия надписъ по Хр. Даскалова, а въ 1879 год. И. Срезневски въ своитѣ „Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ“ № 4 [11] го издава споредъ снимката, съобщена нему отъ Хр. Даскалова още презъ 1858 год.; обаче, макаръ и да увѣрява, че „эта записъ и съобщена здѣсь возможно вѣрно — только не вязью, какъ въ подлинникѣ“, все пакъ той самъ направилъ грѣшки; така, напр.,

**р. 3: прѣуѣжж вм. прѣуѣнжж; р. 4: мѣнкъ вм. мѣнкъ;
р. 5: неже вм. неже; р. 8: ище вм. и еше,**

а пъкъ въ р. 11 пропусната думата дни. — Въ 1886 г. д-ръ В. Х. Стояновъ-Беронъ предаде съдържанието на нашия надписъ по изданието на Г. Раковски, както показватъ еднаквитѣ грѣшки, като изопачилъ и смисъла съ неправилни знакове на препинанието и затова въ р. 5 се чете „съизлѣзохъ“ [12], макаръ да е ималъ възможностъ въ 1886 г. да свѣри текста съ самия оригиналъ. — Най-сетне въ 1892 г. познатиятъ нашъ старъ учитель и общественикъ Т. Н. Шишковъ въ цитираната по-горе статія, именно въ гл. III подъ насловъ „Археологически откритія въ В. Търново (1858)“ въ която като мото издава за пръвъ пѣтъ едно стихотворение на Хр. Даскалова, писано още въ 1844—45 год. „Къмъ бѣлгарскитѣ клеветници“ и обнародва пълния бѣлгарски преводъ (макаръ не навсѣкѣде точенъ) на споменатото по-горе „писмо“ на Хр. Даскалова до О. М. Бодянски [13], като го придружава намѣста съ свои обяснителни бележки, въ мѣстото, гдето се дава текстътъ на надписа, пише: „Старобѣлгар. надписъ въ черквата Св. 40 мѣченици, споредъ Хр. Даскалова въ 1858 год., сега изново възпроизведена въ факсимиле“ [14]; обаче той не дава никакво отново

р. 2: црь вм. црѣ;
р. 3: прѣцѣтнжж вм. прѣцѣтнж; црьк вм. црьк^в; р. 4: кты катѣ вм. іѣ лѣ; р. 5: излѣзот вм. излѣзох; р. 6: конѣж вм. конскж; р. 8: градово вм. градовѣ.

Тукъ даваме това факсимиле възпроизведено.

Надписьтъ на Иванъ Асѣня II въ Св. 40 мѣченици споредъ изданието на Ѳ. Ив. Успенски.

Следъ разтваряне на лигатуритѣ и съкращенията самиятъ текстъ трѣба да се чете споредъ насъ така:

† Б(ѣ) лѣт(о) • ,ѠѢлѣй : инд(икта) ꙗ : Язѣ ІѠ(аннѣ) Ясѣн(ѣ) въ
Х(рист)а б(ог)а вѣрны ц(а)рь
Я самодържець блѣгарѣмъ с(ы)нѣ стараго Ясѣнѣ ц(а)рѣ създах(ѣ)
Ѡ захѣла • и писаниѣм(ѣ) ѡкрасих(ѣ) до конца : прѣх(ѣ)стнѣж
сѣж црѣкѣм(ѣ)
азѣ драган писа
въ имѣ с(вѣ)тѣх(ѣ) : М • м(ж)у(ѣ)н(и)кѣ • нѣже помощиж • въ • їк •
лѣт(о) ц(а)рства моего
5 в(ѣ) нѣже лѣт(о) писахъ сѣ храмъ сѣ • излѣзох(ѣ) на бранѣ въ
Рѣманиж :
и разбѣх(ѣ) войскѣ грѣцкѣ • и самаго ц(а)рѣ кюр(ѣ) Ѳедрѣ
Комнина ѣх(ѣ)
сѣ всѣмн болѣрѣ ѣго • а зѣмѣ всѣ прѣмѣх(ѣ) Ѡ Одрина и
до Драчѣ
грѣцкѣ • и ещѣ же арбанаскѣ и сръбскѣж • тѣкмо сѣшѣм(ѣ)
градоном(ѣ)
окр(ѣ)стѣ Ц(а)рѣград(а) и самого того град(а) държахъ Фрѣ
зи • нѣ и ти под(ѣ) рѣжѣ
10 ц(а)рства моего повинѣхъ сѣ понеже много ц(а)рѣ не имѣхъ
развѣ
мене и мѣноѣ ради д(ѣ)ни своѣмъ испроваждахъ бѣхъ б(ог)ѣ
такѣ поѣ
лѣвѣшѣ • нѣо бѣз(ѣ) него ни дѣло ни слово съврѣшаѣтъ сѣ • томоу
слава • въ вѣкѣ, аминѣ • •

т. е. „Въ лѣто 6738 (отъ С. М., а отъ Хр. 1230), 3-и индиктъ. Азъ Иванъ Асѣнъ въ Христа Бога вѣренъ царь и самодържець на блѣгаритѣ, синъ на стария царь Асѣня, издигнахъ отъ основа и съ живопись украсихъ докрай пречестната тая църква въ името на Светитѣ 40 мѣченици, съ помощьта на които въ дванайсетата година отъ царуването си, въ която година се изписваше (съ живопись) тоя храмъ, излѣзохъ на война въ Романия и разбѣхъ грѣцката войска, а самия царь киръ Теодора Комнина взехъ въ пленъ съ всичкитѣ му боляри. И цѣлата земя отъ Одринъ и до Драчъ превзехъ, грѣцка още и арбанашка (албанска) и сръбска; а пѣкъ градоветѣ (т. е. крепоститѣ), които се намиратъ около Цариградъ, и самия тоя градъ владѣха франкитѣ, но и тѣ се покоряваха подъ рѣжката (подъ скиптъра) на моето царство, понеже нѣмаха други царь освенъ мене, и

благодарение на мене тѣ прекарвах днитѣ.си (т. е. съществувах), тѣй като Богъ така заповѣда, понеже безъ Него нито дѣло, нито слово не се извършва. Нему слава во вѣки, аминь”.

Изданието на Ө. Ив. Успенски има твърде важно значение не само за това, че то ни предава точно съдържанието на нашия надписъ и палеографическитѣ му особености, които се явяватъ извънредно характерни за XIII вѣкъ както по начертанието и свързката на буквитѣ, тѣй и по правописа [16], но още и за това, че то откри въ надписа това, което Хр. Даскаловъ е пропусналъ или не е могълъ да забележи. Въ началото на междуредието между 3. и 4. редове се чете: азъ драган писа, което е тънко надраскано на камъка. Въ тоя изразъ несъмнено трѣба да видимъ името не на майстора-рѣзачъ, както пише Успенски, а на царския писачъ-калиграфъ, а може би и на автора на самия надписъ, който по заповѣдъ на Ивана Асѣня II го е съчинилъ и написалъ върху стѣла, а после майсторътъ-рѣзачъ го е издѣлалъ [17].

Но историко-археологическото значение на нашия надписъ не се изчерпва само съ това. Той ни дава възможностъ да опредѣлимъ точно датата на Клокотнишката победа на Иванъ Асѣня II. Не подлежи на никакво съмнение, че главниятъ предметъ въ съдържанието на нашия надписъ съставятъ тъкмо това събитие и последицитѣ отъ него. Въ него се казва, че Иванъ Асѣнь II трѣгналъ на война противъ епирския деспотъ, т. е. солунски императоръ, Теодора Комнина (1214—1230) на дванайсетата година отъ царуването си, т. е. въ 1230 (= 1218 + 12) година, когато църквата вече била построена и само се изписвала съ живопись, следователно, тя не е била още осветена и наречена въ името на нѣкой светия или свещено събитие [18].

Огтука става ясно, че първоначално църквата не е била издигната за споменъ на Клокотнишката победа, тѣй като несъмнено тя е била почната и построена преди това събитие. Отъ друга пѣкъ страна, като се вземе подъ внимание, че у византийскитѣ императори имало обичай да увѣковѣчаватъ всѣко голѣмо събитие, свързано съ тѣхната личностъ, съ построяване на църкви и наричането имъ въ името на оня светия или светица, въ деня на които то е станало [19], то налага се да приемемъ, че новопостроената и току-що описана съ живопись църква била осветена следъ войната съ солунския императоръ и била наречена въ името на Св. 40 мѣченици, защото, както самъ Иванъ Асѣнь II се изразява, съ тѣхна помощъ той удържалъ победата надъ Теодора Комнина, т. е. въ деня на тѣхната прослава, следов., Клокотнишкиятъ бой е станалъ на 9. мартъ 1230 г., на която напълно отговаря и третиятъ индиктионъ, който се продължавалъ отъ 1. IX. 1229 до 31. VIII. 1230 г. [20]. Тая дата напълно отговаря и на самия вървежъ на събитията: презъ 1229 год. Теодоръ Комнинъ, както видѣхме, на два пѣти се обрѣщалъ къмъ Фридриха II Хохенщауфена да иска материална помощъ, обаче, като не получилъ благоприятенъ отговоръ, а пѣкъ бързо развиващитѣ се на полуострова събития му налагали по-скоро да свърши съ Иванъ Асѣня II, на следната година веднага, преди още да пукне пролѣтъта, неочаквано навлѣзълъ въ българска територия, но тамъ намѣрилъ, както се изразява Георги Акроиолитъ, своята гибель.

Бележки

1. Биографически данни за него вж. Т. Н. Шишковъ, Докторъ Христо Даскаловъ. СНУКн, кн. VIII (1892), стр. 347—388.
2. Вж. писмото на Ив. Д. Гешовъ, търговецъ въ Търново, до Найдена Геровъ въ Пловдивъ отъ 5. X. 1858 г, въ което се съобщава, че му се изпращатъ преписи отъ снети по поржчка на Евл. Георгиева отъ Хр. Даскалова надписи отъ църквата Св. 40 мъченици. Изъ архива на Найдень Геровъ, кн. I, София 1911, стр. 457, № 715; сжщо и стр. 117, № 199.
3. Въ „Извѣстія Импер. Академіи Наукъ по отдѣленію русскаго языка и словесности“, т. VII (1859), выпускъ 5, стр. 374.
4. Въ „Чтенія въ Обществѣ исторіи и древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“ за 1859 годъ, № 2, и отдѣлень отпечатъкъ подъ сжщия надсловъ, Москва 1859, стр. 1—30.
5. Пакъ тамъ, отдѣл. отп., стр. 18; на стр. 19 пакъ текстътъ на надписа е предаденъ въ разредена форма, т. е. отдѣлени сж думитъ и сж разтворени нѣкои съкращения, и при все това има разлики въ четенето на нѣкои думи; така, напр., миѣикъ и мнѣкъ; писаашеса и писашеса; зѣма и зема; и юще и еще, което е по-вѣрно, защото ю не е употребена нийде въ цѣлия надпись.
6. Подъ надсловъ „Четыри паметника“, „Български Книжици“, ч. II, юлія 1859, кн. I. стр. 412.
7. Пакъ тамъ, стр. 410 и 414.
8. Г. С. Раковски, Нѣколко рѣчи о Асѣню Първому, великому царю Българскому и сыну му Асѣню Второму. Бѣлградъ 1860, табл. къмъ стр. 8 и бел. 5 на стр. 109.
9. Пакъ тамъ, стр. 9.
10. Вж. „Варшавскія Университетскія Извѣстія“ за 1872 год., № 3, стр. 56—57.
11. Вж. Приложение къ 34 тому Записокъ Импер. Академіи Наукъ. С.-Петербургъ 1879, стр. 10.
12. Вж. неговитъ „Археологически и исторически изслѣдованія“, Търново 1886, стр. 44, на която той пише следното: „Тоя надпись състои отъ 13 рѣда много правилно разрѣдени, и когато най-напредъ прочетохми тоя надпись въ 1857 год., тія букви и рѣдовѣтъ си стояха цѣли и неповредени, както и — пѣд отсетнѣ въ теченіето на нѣколко години тѣй си тѣ стояха, но следъ освобождението на Българія съ голѣмъ жялость сжглѣдахми, че буквитъ и рѣдовѣтъ на тоя надпись сж до толкова дълбоко изчюжжркани и — развалени, и въ едно такова пространство, щото — не е вѣчь вжзможно да се прочете цѣлія тоя надпись въ связь и уразумително“. И тѣй, д-ръ В. Беронъ влизалъ въ сжщата джамия въ 1857 год. преди Хр. Даскалова, видѣлъ и дори чель нашия надпись. Може би той да е влизалъ въ джамията въ 1857 год., но да е чель нашия надпись се силно съмняваме, защото твърдението му за повредата на надписа не е вѣрно: надписътъ си е запазенъ и днесъ тѣй, както е билъ въ 1857 и 1858 год. и нѣма нищо покжтнато въ него. Ако д-ръ Беронъ бѣ свѣрилъ само преписа на Хр. Даскалова, той не само би се убедилъ въ това, но би и поправилъ неточно преписанитѣ думи.
13. СБНУКн, кн. VIII (1892), стр. 365—386.
14. Пакъ тамъ, стр. 378.

15. Вж. О древностяхъ города Тырнова. Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, Т. VII, выпускъ 1. Софія 1901, стр. 6—7 и табл. № 5.

16. Въ едното и другото отношение близо до нашия надписъ стои надписъ въ Боянската църква отъ 1259 год., писанъ при българския царь Константина Асѣня (1258—1277).

17. Хр. Даскаловъ, описвайки външния видъ на нашия надписъ, между другото пише и следното: „строки равны, и при окончаніи ихъ (всѣхъ строкъ 13) слѣдовали кресты (†), которые были выскоблены такъ, что эта колонна представляетъ продольное вдавленіе, не находимое въ нижней ея части, гдѣ нѣтъ никакихъ надписей” (п. т., стр. 12—13). Въ сжщность, обаче, това не е нищо друго, освенъ една вдълбана линия, прокарана, за да се ограничи полето на надписъ, та началото и краятъ на редоветъ му да не се слѣятъ; при това трѣба да се има предъ видъ и туй обстоятелство, че надписъ е билъ писанъ и дълбанъ върху мраморния стълпъ, когато последниятъ е вече стоялъ на мѣстото си. За това вж. по-долу.

18. За постройката на църквата Св. 40 мченици сжществува още едно известие. Въ проложното житие на св. Илариона Мъгленски се чете следното:

И минѣшиѣ многымъ лѣтѣмъ крѣпкимъ (следъ като раката съ мощитѣ на светеца била пренесена отъ царь Калояна въ Тырново) къспрѣѣ цѣрѣи скѣпстрѣмъ новинъ цѣрѣ Іѡѡ Ісѣнкъ. сѣѣ старѣго Ісѣнкѣ цѣрѣ. И бѣѣ цѣрѣкоу жѣ нѣ ѡбладѣѣмъ наѣ Болгарѣмъ (вм. Българѣмъ) и Гръкъмъ жѣ и Фръгѣмъ. Гръкъмъ жѣ нѣ Ірѣбанѣмъ нѣ къскѣ грады ѡ морѣ нѣ до морѣ. Изколи сѣ томѣ цѣрю Іѡаннѣ Ісѣнѣ. създати цѣрѣкоу къ нѣмѣ сѣѣѣ кѣѣнѣкомѣнкѣ нѣ добропоуѣдѣмъ . мѣ . И тако цѣркѣмъ създанѣ бѣѣши нѣ ѡуѣкрашенѣ бѣѣго-лѣпнѣкѣ. кѣѣнесѣна бѣѣ ракъ съ моуѣмъ бѣѣжнѣнаго сѣѣлѣ Иларѣиѣна

(вж. Иор. Ивановъ, Български старини, стр. 420). Отъ тая цитата би могло да се заключи, че църквата Св. 40 мченици е била построена следъ разширението на българската държава, т. е. следъ Клокотнишката победа. Обаче съставительтъ на въпросното житие не се придържалъ строго о реда на фактитъ; за него било важно това, че следъ като била завършена и украсена църквата, което е станало, както видѣхме, следъ Клокотница, тогава били внесени и положени мощитѣ на св. Илариона въ тая църква; освенъ това, той не свързва постройката и името на църквата съ Клокотнишката победа, а просто пише: „Иванъ Асѣнь благоизволи да съгради църква”, така че и тукъ той не се явява точенъ.

19. Така напр., когато Исаакъ I Комнинъ (1057—1059) билъ спасенъ на 24. септемврий 1059 г. въ време на една страшна буря при Ловечъ, той, следъ като се завърналъ въ Цариградъ, отъ благодарностъ за спасението си, построилъ въ Влахернитѣ църква въ името на св. Текла, празникътъ на която се пада на 24. септемврий. Вж. Skylitzes, ib., II, pp. 645, (17) — 647, (8). — Anna Comnena, ib., I, pp. 115, (18) — 117, (16). — Н. П. Кондаковъ, Византійскія церкви и памятники Константинополя. Одесса 1886, стр. 205—206.

20. Отъ западнитѣ хроники, които споменуватъ за Клокотнишката битка, само една означава месеца. Това е Rycardi de S. Germano notarii Chronica, въ която подъ 1230 година се чете: Eodem mense Aprilis in Grecorum imperio factum est prelium Inter Grecos, in quo Commiano captus est et utroque lumine orbatus (Pertz, MGH, SS. XIX, p. 352). Това е една италианска хроника, която повествува за събитията отъ 1189 до 1234 година; обаче доколко добре е билъ информиранъ авторътъ ѝ за събитията на Балканския полуостровъ, се види отъ това, че той говори, какво сражението станало въ гръцкото царство и между гръцитѣ. Поради това и означениятъ месецъ априлъ за сражението, въ което Комнинъ билъ плененъ и лишенъ отъ двѣтъ очи, не може да се

приеме за вѣрно главно и 1. поради това, че ослѣпяването не е станало веднага следъ сражението, а по-късно, може би презъ априлъ, когато ще да е достигнало въ Италия известието за едното и за другото, и 2. поради ясното и категорично посочване на нашия надписъ.

6. Билъ ли е прогласениятъ въ 1235 г. търновски патриархъ зависимъ отъ цариградския?

Отговорътъ на поставения тукъ въпросъ се намира въ връзка съ съдържанието на една частъ отъ известното послание на цариградския патриархъ Калиста (1350—1354 и 1355—1364) отъ декемврий 1355 год. до търновското духовенство [1]. Въ това послание четемъ следното:

„Търновскиятъ патриархъ носѣлъ искони (ἄνωθεν) и отъ начало името епископъ, подчинявайки се на светата божия велика църква; по-сетне по голѣмото настояване и молбата къмъ тоя нашъ великъ и свещенъ съборъ отъ страна на държащия тогава скиптра на българското царство, отъ почитъ къмъ него и къмъ неговия народъ, който бѣ подчиненъ на нашата светейша божия велика църква, дарувано бѣ по снизхождение на търновския (епископъ) (право) да се нарича патриархъ на България, но не и да бѣде съпричисленъ къмъ другитъ светейши патриарси, и поради това той не се споменува въ свещенитъ диптихи”. При това Калистъ привежда 28-о правило на IV вселенски съборъ и 36-о правило на VI вселенски съборъ, които той почти изцѣло привежда съ малки съкращения и споредъ които цариградскиятъ патриархъ получилъ старшинство надъ другитъ източни патриарси и равноправностъ съ първосвещеника на стария Римъ. По-нататъкъ, като изтъква теорията за пентархията или управлението на църквата само отъ петимата равноправни патриарси [2], Калистъ казва, че следъ отцепването на римската църква отъ източната, старшинството между източнитъ патриарси било предоставено изключително на цариградския, после вече идатъ александрийскиятъ, антиохийскиятъ и иерусалимскиятъ, и четирмата като равноправни се намирали винаги въ общение помежду си и поменуватъ взаимно имената въ всички църковни служби. Обаче отъ това право не може да се ползува търновскиятъ патриархъ, защото той е получилъ отъ цариградската църква, респективно отъ цариградския патриархъ да бѣде и да се нарича патриархъ и поради това се намира въ зависимостъ отъ него, а като такъвъ той трѣба да споменува името му въ свещенитъ служби, да се намира въ постоянни сношения съ него, но не и той да се споменува отъ другитъ патриарси и да се счита равноправенъ съ тѣхъ, а пъкъ ако не извършва тия задължения спрямо другитъ патриарси, той нарушава църковния уставъ. „Нарушавайки непристойно (οὐ καλῶς) това църковно постановление, пише Калистъ, и отбѣгвайки повинованието къмъ нашата мѣрностъ и къмъ съборната божия църква, отъ която, както се каза, можа да бѣде патриархъ по снизхождение, той никакъ не споменува нашата мѣрностъ, вършейки неумѣстни дѣла и вѣнъ отъ първоначалнитъ съглашения, опредѣлени отъ грамотата на светейшия патриархъ господинъ Германа, защото самиятъ патриархъ казва въ едно отъ своитъ съчинения, защищавайки се относно това, „Нашето мнение не е такова, писалъ патриархъ Германъ, не е такова а имайки предъ видъ (ἐλαγγελλόμενον, ὡβѣтоваа) свѣтската (политическата) обща полза то не вписа въ грамотата (οὐκ ἐτομογράφησεν) [3] че почетениятъ (съ патриаршеския санъ) архиерей на българския народъ е напълно автокефаленъ, но все пакъ той плаща данъкъ, т. е. ще дава данъкъ и бери (оброци) на почелия го патриархъ и, като съвносителъ на данъкъ, ще споменува

името му въ църква, като единъ отъ (подчиненитѣ) на Цариградъ митрополити, и ще бжде виканъ за смѣтки и отчети, т. е. на сждъ, ако нѣкога бжде обвинеиъ, че се е отклонилъ отъ плащане на данѣкъ”. Това е обещанието и съглашението на българската църква къмъ Цариградъ, продължава Калистъ, па освенъ това, ако цариградскиятъ престолъ вика на сждъ, изправя и осжда другитѣ патриарси, александрийския, антиохийския и иерусалимския, и имъ дава власть (τὸ κύρος δίδωσι), както божественитѣ правила опредѣлятъ и деяния (фактитѣ) свидетелствувать, то колко още повече трѣба да бжде господаръ на българската църква тоя престолъ, отъ който той (българскиятъ архиерей) бѣ почетенъ да се нарича патриархъ”.

Макаръ въ 1235 год. въ Калиополь да биде тържествено призната българската църква за независима, както е известно, и биде учредена търновската патриаршия, все пакъ цариградскитѣ патриарси не се отказали отъ домогванията си за върховно главенство надъ българитѣ. Презъ XIII вѣкъ самитѣ събития въ Византия не позволявали на цариградската патриаршия да се залови за старитѣ си смѣтки. Обаче въ XIV вѣкъ, когато църковнитѣ работи на Византия били уредени, а патриаршеския престолъ завзелъ патриархъ Калистъ, който изобщо се отличавалъ съ суровостъ, неотстъпчивостъ и властолюбие, отново изпъкналъ на сцената стариятъ въпросъ за отношенията на търновския патриархъ къмъ цариградския. Къмъ това тъкмо време се отнася въпросното тукъ послание, и затова Калистъ, за да обоснове своитѣ домогвания, потърсилъ въ миналото доказателства. Но нека разгледаме, какво той говори.

Преди всичко патриархътъ пише, какво търновскиятъ патриархъ отъ самото начало билъ епископъ и билъ подчиненъ на „светата божия велика църква”, т. е. на цариградската. Това, обаче, не е вѣрно. Първиятъ търновски духовенъ рачалникъ не е билъ само простъ епископъ, защото той отъ самото начало билъ възведенъ въ архиепископъ, а то помимо волята на цариградския патриархъ и затова той, както и неговото паство-българскиятъ народъ съвсемъ не сж били подчинени на цариградската църква, защото последната отъ самото начало дълго време не го е признавала, а следъ въвеждането на унията съ Римъ той е нѣмалъ никакви сношения и общения съ цариградския патриархъ чакъ до 1233 год., когато били почнати преговоритѣ за възобновата на общението съ цариградската църква; но тия преговори не дадоха, както е известно, никакви резултати, и царъ Иванъ Асѣнь II се видѣлъ принуденъ самоволно да прогласи българската църква въ 1234 год. за независима начело съ патриархъ избранъ отъ събора на българскитѣ епископи.

По-нататъкъ: колкото е вѣрно твърдението на Калиста, че издигането на търновския архиепископъ въ патриаршески санъ станало по настояването на „държащия тогава скиптра на българското царство”, т. е. на царъ Иванъ Асѣня II, толкова е противъ истината увѣрението му, какво първото станало по снизхождение отъ страна на цариградския патриархъ, защото то било извършено, както е известно, на събора въ Калиополь съ съгласието и признанието на всички източни патриарси, а не само на цариградския, следов., по съборно решение, а не по снизхождение на последния. Сжщо така не може да се приеме и твърдението на Калиста, че търновскиятъ патриархъ не е могълъ да бжде причисленъ къмъ другитѣ светейши патриарси, защото самъ никейскиятъ императоръ Иванъ Ватаци въ писмото си до източнитѣ патриарси искалъ отъ тѣхъ не само да нарекатъ търновския архиепископъ патриархъ, но и

**ДАРОКАТИ РАВНАГО ВАМЪ СТЕПЕНЕ
ПАТРІАРШЬСКАГО ТЪРНОВА ГРАДА ЦРКВИ ВЪЗНЕСЕНІА ХЪА МТРЕ ЦРКВАМЪ
БЪЛГАРСКАГО ЦАРСТВА**

[4], поради това не може и дума да става за нѣкаква зависимостъ на търновския патриархъ отъ цариградския, защото само свещеноначалникъ на напълно независима църква може да носи името патриархъ, а оттука и самъ той е съвсемъ независимъ.

За да подкрепи своитѣ невѣрни твърдения, патриархъ Клисть се позовава 1. на нѣкаква си грамота на патриархъ Германа II (1226 — 1240), въ която, споредъ думитѣ му, първоначалнитѣ съглашения съ българската църква били точно опредѣлени, и 2. на нѣкакво съчинение на сжщия патриархъ, въ което той се защищавалъ, трѣба да се предполага, противъ укоритѣ на съвременницитѣ му, загдето направилъ такива голѣми отстъпки на българитѣ. Но и тия твърдения на Калиста не издържатъ критика. Преди всичко, досега не е открита такава грамота на патриархъ Германа II съ подобно съдържание, както и до днесъ не е известно казаното съчинение на сжщия патриархъ; но и самъ Калисть е изпадналъ въ противоречие: отъ една страна, той твърди, че въ въпросната грамота били опредѣлени първоначалнитѣ съглашения съ българската църква, когато, отъ друга страна, споредъ приведенитѣ думи отъ съчинението на самия Германа, самъ последниятъ казва, че той не вписалъ въ грамотата, какво почетениятъ съ патриаршески санъ архиерей на българския народъ е напълно автокефаленъ, защото ималъ предвидъ свѣтската обща полза, т. е. политическитѣ тогавашни събития, следов., въ нея не се споменувало за никакви съглашения между дветѣ църкви. Тукъ, очевидно, имаме явенъ признакъ, че това не сж думи на патриархъ Германа II, а измислици на самия Калиста.

Като е знаелъ, че въ съборния актъ, за който ни говори синодиковиятъ разказъ за възобновата на българската патриаршия, не се споменувало нищо за отношенията на новопрогласения търновски патриархъ къмъ цариградския, Калисть използвалъ тая непълнота, за да изведе самъ, че първиятъ плащаль данъкъ на втория. Досега все още не е открито нито едно известие, отъ което би могло да се установи, че наистина българската църква следъ 1235 год. до срѣдата на XIV вѣкъ е плащала данъкъ на цариградската. Опитътъ на Михаила VIII Палеологъ да унищожи на Лионския съборъ въ 1274 год. търновската патриаршия и да подчини българитѣ въ църковно отношение на погърчената Охридска архиепископия, се свършилъ съ пълна несполука; напротивъ, българската църква решително се противопоставила на тогавашната уния на цариградската църква съ римската и не ѝ дала да се закрепи въ самата Византия и изобщо на Балканския полуостровъ. Поради това не само била запазена българската църковна независимостъ, но и тогавашниятъ търновски патриархъ Игнатий билъ нареченъ стлѣпъ правовѣриѣ, т. е. опора на правовѣрието, на православието.

Сжщо така и твърдението за подсъждността на търновския патриархъ подъ цариградския принадлежи пакъ на Калиста, защото Германъ II не е могълъ да говори за нея, особено при живота на Иванъ Асѣня II, тъй като той умрѣлъ преди смъртѣта на последния (въ 1240 г.) и досега нѣмаме никакво известие, въ течение на 120 години търновскиятъ патриархъ да е билъ виканъ на сждъ въ Цариградъ; следов., и това твърдение на Калиста се явява като продуктъ на неговитѣ крайно

преувеличени претенции за някакво особно по-високо положение между всичките източни патриарси и на домогванията му да подчини и тях подъ своята власт, когато неговото по-високо положение между равноправните съ него източни патриарси изтичало от това, че неговото седалище се намирало въ столицата на империята, и поради това никакви „божествени правила това не определят“, и никакви „деяния не свидетелствуват“, защото, ако да имаше такива, Калистъ несъмнено би ги посочилъ, както посочи и съответните правила на вселенските събори за старшинството си надъ другите източни патриарси и за равноправността си съ римския първосвещеникъ [5].

При такива явни противоречия въ посланието на патриархъ Калиста и такива сериозни възражения противъ неговите твърдения не остава никакво съмнение, че патриархъ Германъ II не е издавалъ никаква особна грамота, нито пъкъ е писалъ някакво съчинение за своя защита следъ тържественото признание на българската църковна независимост и възобновата на българската патриаршия на събора въ Калиополъ въ 1235 год.: всичко изложено въ разгледваното негово послание е диктувано отъ неговото крайно властолюбие и главно отъ домогването му да подчини българите въ църковно отношение на цариградския патриархъ и чрезъ това да увеличи приходите на патриаршията [6].

Подкрепа на Калистовите невърни твърдения се търси въ тъй нареченото „Атоно-ватопедско сказание“, споредъ което ужъ между новия търновски патриархъ и цариградския възникнали отъ самото начало сблъсквания поради спора не за вътрешния обсегъ на правата, а за външните предѣли на компетенцията, че търновският патриархъ искалъ да си присвои някакво-си право въ отношение къмъ солунската митрополия и дори фактически осъществилъ своите претенции, като ржкоположилъ въ Солунъ за митрополитъ нѣкого-си Михаила Пратанъ, че най-сетне той, т. е. търновският патриархъ, макаръ не право, а посредствено се стремѣлъ да подчини на своето влияние и атонските мѣнастири [7]. Обаче това атоно-ватопедско сказание не е нищо друго, освенъ единъ грубъ фалсификатъ, който трѣба да се изхвърли отъ срѣдата на историческите паметници и документи, както ние, следъ като анализирахме съдържанието на сказанието, доказахме неговата легендарност, фактически невѣрности и несъобразности, а сжщо и голѣмата му бъркотия въ хронологията и историческите личности. Като изтъкнахме вътрешната връзка на въпросното сказание съ разгледваното тукъ послание на патриархъ Калиста отъ 1355 год., отъ една страна, а, отъ друга, съ грамотата на патриархъ Филотея отъ априлъ 1368 год., ние дойдохме до заключение, че сказанието било съчинено презъ последната четвъртъ на XIV вѣкъ [8].

И тъй, отговорътъ на поставения отъ насъ въпросъ ще бжде: прогласениятъ въ 1235 год. търновски патриархъ е билъ съвършено независимъ отъ цариградския, както и българската църква била призната за напълно автокефална съ всичките права на една самостоятелна църква.

Бележки

1. Това послание е дошло до насъ на грѣцки подѣ надсловъ:

Παραί-
νεσις διδασκαλία καὶ ἀπολογία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κϋρ Καλλίστου καὶ τῆς
περὶ αὐτὸν θείας καὶ ἱερᾶς συνόδου περὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος γενομένη πρὸς τοὺς ἐν
τῷ τόπῳ τοῦ Τρινόβου εὐρισκομένους τιμιωτάτους μοναχοὺς καὶ λοιποὺς ἱερεῖς,

издадено отъ Miklosich et Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitani. Vol. I, Vindobonae 1860, pp. 436—442,
и въ старобългарски преводъ подѣ надсловъ:

Ўбѣщаніе бжѣтвенѣ сѣмнѣ сбора . н оуѣчїтелѣство ѿ стѣкмѣ крѣпїеннї нже к мѣстѣ Тръ-
нога . гра ѿкрѣтаюцимса чѣкѣшемоу же кѣ сѣмнїонноцех . кѣр Θεѡсїо н чѣнѣкѣшемоу кѣ
нїноцѣх кѣр романоу, н кѣ прочнїмѣ сѣмнїнїкѣ,

издадено най-първо, обаче непълно, отъ С. Н. Палаузовъ, Грамота патриарха Каллиста какъ новый источникъ исторїи Болгарской церкви. С. Петербургъ 1858 (въ Извѣстія II-го отдѣленїя Академіи наукъ, т. VII (1853), стр. 155—163) паралелно съ грѣцкия текстъ, който Палаузовъ получилъ отъ Н. И. Надеждина, споредъ преписи, направени въ Виенската библиотека. Пълно издание на старобългарския преводъ направи П. А. Сырку въ „Памятники древней письменности и искусства“, № 172. — Напоследъкъ В. Сл. Киселковъ въ статията си „Патриархъ Калистовата грамота отъ 1355 г.“ (Духовна култура, № 50 (1932), стр. 210—221) дава въ съвремененъ преводъ тая грамота по грѣцкия текстъ (вж. стр. 214—219). Трѣба да се съжалява, че г. Киселковъ, когато е писалъ своята статия, пропустналъ да вземе въ внимание рецензията на М. С. Дринова върху книгата на Сырку, Время и жизнь патриарха Евѡимїя Терновскаго, въ „Съчинения“, т. III (1915), стр. 427—435, а сжщо и нашата статия: „Билъ ли е св. Теодосїй Търновски доносникъ предъ цариградската патриаршия“, въ „Библиотека“, приложение къмъ „Църковенъ вѣстникъ“, кн. VII, VIII и IX (1903), стр. 97—116. — За това послание вж. К. Радченко, Религиозное и литературное движение въ Болгарїи въ эпоху передъ турецкимъ завоеванїемъ. Кїевъ 1898, стр. 180—187. — П. А. Сырку, Время и жизнь патриарха Евѡимїя Терновскаго. С. Петербургъ 1898, стр. 278—292.

2. Вж. В. Н. Златарски, История на българска държава и пр., т. I, ч. 2, стр. 84.

3. Въ старобългарския преводъ отрицанието е пропустнато, и чрезъ това смисълътъ е съвсемъ затъмненъ, а глаголътъ е преведенъ „свиткомъ написано даанїа принести паки“.

4. Вж. Синодикъ царя Борила, стр. 85.

5. В. Г. Васильевскїй, Обновленїе болгарскаго патриаршества при Іоаннѣ Асѣнѣ II въ 1235 го ду, п. т., стр. 212—213, макаръ и да вижда въ думитъ на патриархъ Германа „нѣкоторую двусмысленность и уклончивость“, все пакъ приема, че „дани и оброки, несомнѣнно выговоренные греками, могли имѣть совершенно другой смыслъ, чѣмъ указанїе на всегдашнюю подчиненность, — смыслъ добровольной платы за полезную и желательную уступку“. — П. А. Сырку, каз. съч., стр. 291—322, като изобличава неоснователността на твърде широкитъ претенции на цариградската патриаршия спрямо българската църква, мисли, обаче, че нѣкои отъ предишнитъ задлжжения били оставени въ сила и следъ учредяването на търновската патриаршия, а именно: произнасяне въ службитъ отъ българския патриархъ името на

вселенския патриарх и получаване св. миро от цариградската църква за известно възнаграждение. — М. С. Дриновъ въ каз. рецензия, п. т., стр. 428, намира това мнение на П. А. Сырку за „свършено върно“.

6. Ср. П. Никовъ, Църковната политика на Иванъ Асѣня II, стр. 96—98.

7. Вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 214 и особено бележка 1 на стр. 214—216.

8. Подробно вж. В. Н. Златарски, Единъ гръцки фалсификатъ, който се отнася къмъ българската история, п. т., стр. 240—256.

7. Михаилъ Глава Тарханиотъ и поемата на Мануила Филъ за неговитѣ подвизи

Кой е билъ собствено Михаилъ Глава Тарханиотъ и въ какво роднинство се е намиралъ съ рода на Тарханиотитѣ, не е известно; сжщо нищо не се знае нито за родителитѣ му, нито за времето, кога се е родилъ и кога е умрѣлъ. Очевидно, той е произлизалъ отъ два кръстосани рода — Глава и Тарханиотъ, и, понеже Глава стои въ неговото име на първо мѣсто и самъ Михаилъ се изтъква съ това презиме, то, споредъ насъ, по баща е билъ отъ рода Глава, който билъ отъ български произходъ, както показва и самото презиме [1], а по майка — отъ рода Тарханиотъ, единъ старъ аристократически родъ, известенъ, както и родътъ Глава, още отъ XI вѣкъ [2]. Но нашиятъ Михаилъ Глава Тарханиотъ трѣба да се различава отъ Михаила Тарханиотъ, неговъ съвременникъ, втория синъ на великия domestikъ Никифора Тарханиотъ, жененъ за сестрата на императоръ Михаила VIII Палеологъ [3].

За пръвъ пѣтъ Михаилъ Глава, когото Н. Григора характеризира като „човѣкъ, който дотолкова се издигалъ съ военната опитность, че тогавашнитѣ военоначалници сравнително съ него се показвали като деца“ [4], изстѣпва въ чинъ куропалатъ презъ 1260 год., когато той билъ изпратенъ отъ Михаила VIII, както видѣхме, да приеме гр. Месемврия отъ узурпатора Мицо. [5] Но като виденъ и способенъ пълководецъ той се показалъ презъ войната на Византия противъ българитѣ въ 1263 год., както се научаваме отъ историческата поема на византийския поетъ Мануила Филъ, неговъ съвременникъ и почитател известна подъ надсловъ: Εἰς τὰ τοῦ πρωτοστράτορος ἑκεῖνου τοῦ θαυμαστοῦ στρατηγῆματα, т. е. „За военнитѣ подвизи на известния чутовенъ протостраторъ“, въ 337 стиха, и писана наскоро следъ 1305 г. [6].

Това е единъ исторически паметникъ отъ голѣма важность, който дава извънредно богатъ и цененъ материалъ главно за срѣдновѣковната география на Балканския полуостровъ. Въ тая поема Мануилъ Филъ описва и възхваля военнитѣ подвизи и дѣла на Михаила Глава. Споредъ дѣлението на Хр. Лопарьовъ, което и ние приемаме донейде, поемата се състои отъ три части: уводъ, главна часть и заключение. Уводътъ пѣкъ се състои отъ две части: общи разсжждения на поета (ст. 1—17) и характеристика на пълководеца (ст. 18—40); главната часть (ст. 41—332), въ която сж изложени подвизитѣ и дѣлата на Михаила Глава, съдържа описание на разнитѣ походи, които пълководецътъ предприелъ въ България, Албания и Македония. Той е извършилъ: въ България два похода, единъ въ 1263 год. противъ Константина Асѣня и Якова Светослава, който походъ се описва въ ст. 41—168, и другъ — въ 1278 год. противъ Лахана или Ивайло, който се описва въ ст.

169—281, и по единъ въ Албания противъ пълководеца на неаполитанския кралъ Карла I Анжу, Hugo de Rousseau de Sully презъ 1281 год. [7], който походъ се описва въ ст. 282—300, и въ Македония, противъ сърбитъ въ 1283/4 год. [8], който се описва въ ст. 301—319. — По-нататкъ се отбелязватъ дѣла на Михаила Глава въ отдѣлни случаи, въ които той е взималъ участие не като военачалникъ. Така въ ст. 320—321 се посочва, че той арестувалъ доброволно побѣгналия отъ България въ 1292 год. царъ Георги I Тертерий (1280—1292) и го хвърлилъ въ затворъ [9]. Отъ стиховетъ 322—324, въ които се казва, че „твърде добре познаватъ великия (т. е. Глава) Лахана (Ивайло), самъ Смиль, владѣтельтъ на българската земя, и всѣки другъ отъ жадуващитъ за боеве“, и особено отъ последнитъ два стиха би могло да се заключи, че българскиятъ царъ Смилецъ (1292—1298) е ималъ нѣкои военни спръчквания съ Михаила Глава, за каквито Г. Пахимеръ нищо не съобщава; по-скоро това известие може да се отнесе къмъ татарското нахлуване въ 1297 год. презъ България въ византийскитъ владения, на което право сочи последното изречение [10]. Това нахлуване е станало съ знанието на Смилеца, който, като поставеникъ на тартарския ханъ Ногая, не е могълъ да му откаже; по тояповодъ, очевидно, Михаилъ Глава е ималъ сериозни разправи съ тоя български царъ. Най-после въ следнитъ осемъ стиха — 325—332, които гласятъ:

„Паметникъ безсмъртенъ за победоносния съ (помощта на) Бога вѣнценосецъ правятъ Варна, Проватъ (Овечъ) и Преславъ съ Тича, Рѣхово и Кипиловската долина, Качово и право цѣлата землена граница, после Стѣнискъ и градътъ на Тунджа, въ предѣлитъ на твърде честития Одринъ, наблизю до Диамполь, както и Лардеа“.

Тукъ поетътъ прави единъ видъ рекапитулация на градоветъ и мѣстата, които сж направили безсмъртенъ спомена за неговия герой, като на първо мѣсто турилъ важнитъ крепости Варна, Проватъ (Овечъ) и Преславъ презъ първитъ години на неговата дейность, а следъ това нарежда имената на градове-крепости и мѣста, предъ които той се явявалъ предъ последнитъ години на живота си, обаче не като завоевателъ и изобщо главнокомандуващъ, а като опитенъ въ военното дѣло пълководецъ билъ полезенъ съ съветитъ си, затова и поетътъ не дава никакво описание на това, което е извършилъ пълководецътъ, а преброява само крепости и мѣста. Такъвъ сжцо ни го представя и Г. Пахимеръ въ разказа си за похода на младия императоръ Михаила IX, сина на Андроника II, въ България презъ 1306 год. [11] Че тукъ поетътъ е ималъ предвидъ тъкмо тоя походъ, въ който Михаилъ Глава е участвувалъ като съветникъ на Михаила IX, показва името Ῥεάχοβος, въ което несъмнено трѣба да видимъ Пахимеровата Ῥεάχοβις, т. е. с. Орѣховица, с.-изт. отъ Стара-Загора [12]. Съ тия стихове се завършва главната частъ на поемата. Последнитъ петъ стиха—отъ 333 до 337 — представятъ заключителна частъ на поемата, въ която Мануилъ Филъ нарича своя герой „новъ Хераклъ“, който, „като се подложилъ въ кжсо време на многобройни трудове и одържалъ победи въ всичко, показалъ почти ангелоподобно естество съ своята нѣжна обичъ къмъ повелителя“ (т. е. императора). Тия думи ясно говорятъ, че нашата поема е писана, следъ като Михаилъ Глава, измжчванъ отъ болестта подагра, се оттеглилъ на почивка наскоро следъ 1306 год., следъ една 46-годишна дейность (1260—1306).

И тъй, както походитъ, тъй и дѣлата на Михаила Глава въ поемата сж наредени въ хронологически редъ, и затова ние не можемъ да се съгласимъ съ Хр. Лопарьовъ, който, тълкувайки израза на поета οὐχὶ καὶ ἔκαστον въ смисълъ, че той описалъ подвизитъ на Глава „не въ отдѣльности, т. е. не

такъ, какъ они совершались въ дѣйствительной временной преемственности, потому что иначе, по словамъ писателя, при обилии матеріала природа была бы не въ состояніи выполнить столь трудной задачи, не смотря даже на то, что авторъ, чувствуя сердечное влеченіе къ герою, и могъ бы объять всѣ его завоеванія каждое въ отдѣльности” [13]. Ние мислимъ, обаче, че изразътъ οὐχὶ καθ’ ἑκάστον „не споредъ всѣко дѣло или подвигъ”, „не въ отдѣлность” трѣба да се разбира, наистина, не всѣки отдѣленъ подвигъ или завоевание, а въ тѣхната съвокупность въ отдѣленъ походъ или война, безъ да се нарушава хронологическия редъ. По-нататкъ Хр. Лопарьовъ пише: „Дѣйствительно, поэма послѣ предисловія начинается изложеніемъ событій болгарской-византійской войны 1306 года, но затѣмъ далѣе въ ней находятся извѣстія и изъ болѣе ранняго періода. Скачки и непослѣдовательности поэмы въ хронологическомъ отношеніи яснѣе всего видны на имени болгарскаго царя Константина: о послѣднемъ Филь говоритъ въ двухъ разныхъ мѣстахъ своего сочиненія, средину-же между ними занимаетъ повѣствованіе о событіяхъ гораздо позднѣйшаго времени, когда уже Константина не было въ живыхъ. Авторъ, какъ мы видѣли, самъ заявлялъ, что онъ описалъ походы героя не въ отдѣльности, а смѣшано, и нѣтъ сомнѣнія, что рядомъ съ названіемъ городовъ, взятыхъ въ одну экспедицію, у него стоятъ имена городовъ, занятыхъ въ другую. При внимательномъ изученіи стихотворенія мы однако нашли нѣкоторый порядокъ его изложенія: поэма написана по принципу не временной, а географической послѣдовательности событіи” [14].

За да дойде Хр. Лопарьовъ до такова невѣрно заключение, причината се заключава въ това, че той невѣрно отнесълъ завземането на първитъ градове къмъ кампанията отъ 1306 год., следващитъ къмъ 1273 год., по-нататъшнитъ отново къмъ 1306 год., следващитъ къмъ 1273 год. и пр., когато экспедицията, описана следъ предговора (ст. 41—168), се отнася къмъ войната между Византия и България презъ 1263 год. Това се доказва 1. съ това, че споменатитъ тамъ завоевания на Михаила Глава сж станали при българския царъ Константинъ Асѣня, защото друга война Михаилъ VIII Палеологъ не бѣ обявявалъ на тоя български царъ; 2. съ това, че, докато Пахимерьъ казва, че въ 1260 год. Михаилъ Глава завзелъ само гр. Месемврия, предадена нему отъ Мицо, презъ войната въ 1263 год. били завоевани голѣмитъ градове Месемврия и Анхиалъ и всички тѣхни околности, които, веднажъ изпитали промѣната, на драго сърдце се подчинили на императора [15] — тукъ право се посочва на първото завземане на Месемврия отъ ромеитъ; интересно въ случая е още и това, че поетътъ нарича Михаила Глава ὁ καινοφανής ἥλιος, т. е. че той отново, за втори пѣтъ се явилъ предъ Месемврия, макаръ че за първото завзимане на тоя градъ отъ Глава той не споменува, и 3. съ това, че Михаилъ VIII, както казва Пахимерьъ [16], презъ 1272 год., следъ като сключилъ съюзъ съ ханъ Ногай противъ България, здравата държалъ въ рѣцетъ си не само Месемврия и Анхиалъ, които той трѣбало да върне на българския царъ като зестра на сестриницата си Мария, втората жена на Константинъ Асѣня, но и Созополь и Агатополь и Канстриционъ и нѣкои други крепости, които отново бѣха завоеваели за императора неговитъ пълководци [17], т. е. ония, които Мануилъ Филь изброява въ своята поема, както е показано тукъ по-горе [18]. Не по-малко заблудило Хр. Лопарьова 1. това обстоятелство, че както презъ войната въ 1263 год., тѣй и презъ оная въ 1306 год., сборенъ пунктъ за ромейскитъ войски билъ гр. Виза [19], и 2. и то най-главното, че Хр. Лопарьовъ изпусналъ изъ-предъ видъ известието на Пахимера, че Михаилъ Глава е участвувалъ въ похода отъ 1306 г., както видѣхме, не като главнокомандуващъ

ромейскитѣ войски, а само като съветникѣ на младия императорѣ Михаила IX. И тъй, не подлежи на никакво съмнение, че това, което Мануилѣ Филѣ излага въ първата част на главното изложение въ поемата (ст. 41—168), представя военнитѣ действия на Михаила Глава презъ 1263 год.

Вториятъ походѣ на Михаила Глава въ България Мануилѣ Филѣ почва съ следнитѣ стихове:

Μετὰ δὲ μικρὸν, τὸν Ζυγὸν πάντα στέγει
| Τοὺς πρὶν ἀκαμπεῖς καὶ θρασεῖς καὶ δεσπότας | Ζυγοῖς περισπῶν
δουλικῆς ὑποργίας. | Ἐχρῆν γὰρ αὐτὸν ἐκθερίσαι τοὺς στάχους, | Ἐπεῖτα
καμῆν εἰς τὸ θάψαι τὸν σπόρον

[20], т. е.

„Подирѣ малко (време) той (Глава) покрива (въ смис. обхваща) цѣлия Ζυγὸν, като отвличалѣ преди твърдитѣ и смѣли господари съ връзкитѣ на робската услуга. Защото той трѣбаше да пожъне класоветѣ, после да пригответи плода за погребение”.

Не е лесно да се разбере, какво е мислилѣ авторѣтъ на поемата, когато е писалѣ горнитѣ стихове, но все пакѣ, ако подѣ Ζυγὸν, като собствено име, трѣба да се разбира Стара-планина, то презѣ втория походѣ Глава е завладѣлѣ „цѣлата област на Стара-планина” северно и южно отъ нея и ония български воеводи, които по-рано, т. е. презѣ първия походѣ, били несѣкрушими и дрѣзки, сега той ги откаралѣ като роби. Затова той трѣбало да изтрѣби тия „класове” — важни противници и после да унищожи, да покори самия плодѣ — самото българско племе. Такава е била, споредѣ Мануилѣ Фила, задачата на Михаила Глава презѣ втория му походѣ въ България. Авторѣтъ на поемата го поставя „подирѣ малко време”, което би могло да се разбира въ смисълѣ „не следѣ много време” отъ първия походѣ въ 1263 год.; обаче трѣба да признаемѣ, че цѣли петнайсетѣ години отдѣлятѣ първия походѣ отъ втория, защото Лохана (Ивайло) изстѣпва на историческата сцена само презѣ 1277 год., а намѣсата на Михаила VIII Палеологѣ въ вѣтрешнитѣ работи на България, когато той поискалѣ да унищожи Ивайло и чрезѣ едно окупиране на България отъ ромейска войска да постави на българския престолѣ своя зетѣ Ивана Мицо, се отнася къмѣ 1278 год., както ние излагаме даннитѣ отъ поемата въ връзка съ събитията, които се развивали тогава въ България.

Ние тукѣ нѣма да се спираме върху другитѣ данни отъ поемата за другата дейност на Михаила Глава, защото ние ги разгледваме тамѣ, гдето тѣ се отнасятѣ въ хронологиченѣ редѣ.

Бележки

1. Хр. Лопаревѣ, Византійскій поетѣ Мануилѣ Филѣ. Кѣ исторіи Болгаріи въ XIII—XIV вѣкѣ, стр. 16. — П. Никовѣ, Българо-унгарски отношения, стр. 135 и бел. 3.
2. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. дѣржава и пр., т. II, стр. 34, 100, 103, 213 сл.
3. Pachymeres, I, p. 34, (1-2). — Хр. Лопаревѣ, п. т., стр. 15.

4. N. Gregoras, *ib.*, I, p. 159, (8-11).

5. Вж. тукъ по-горе, стр. 493.

6. Вж. Manuelis Philae Carmina, ed. E. Miller., t. II, Parisii 1857, pp. 240—255, отгдето гръцкиятъ текстъ биде преиздаденъ отъ Хрисанта Лопаревъ, *каз. съч.*, стр. 47—54, обаче съ нѣкои грѣшки; ние се ползуваме отъ това издание, защото изданието на Е. Милера е засега голѣма библиографическа рѣдкостъ. — За поета Мануила Филъ, родомъ отъ Ефесъ, вж. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantin. Litteratur*. 2.Aufl., SS. 774—779, а за самата поема вж. K. Jireček, *Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer*. Wien 1891, SS. 77—78, и българския преводъ въ ПСп, кн. 55-56 (1898), стр. 253—54.

7. Хр. Лопаревъ, *п. т.*, ст. 31—33.

8. Пакъ тамъ, стр. 37—39. — Хр. Лопаревъ отнася тоя походъ къмъ 1282 год., когато той е билъ предприетъ презъ зимата въ началото на 1283 год., следъ смъртта на Михаила VIII Палеологъ, за което ние ще говоримъ на друго мѣсто.

9. Pachymeres, *ib.*, II, p. 254, (10-15).

10. *Ibidem*, p. 257, (12-14).

11. *Ibidem*, pp. 445, (3) — 448, (8).

12. С. Jireček, *ibid*, S. 85; ПСп, кн. 55—56, стр. 261. — За другитъ имена на градове-крепости и мѣста ние ще говоримъ на друго мѣсто.

13. Лопаревъ, *п. т.*, стр. 17.

14. Пакъ тамъ, стр. 19.

15. Pachymeres, *ib.*, I, pp. 210, (20) — 211, (2).

16. *Ibidem*, I, p. 343, (5-7).

17. *Ibidem*, I, pp. 348, (14) — 349, (1).

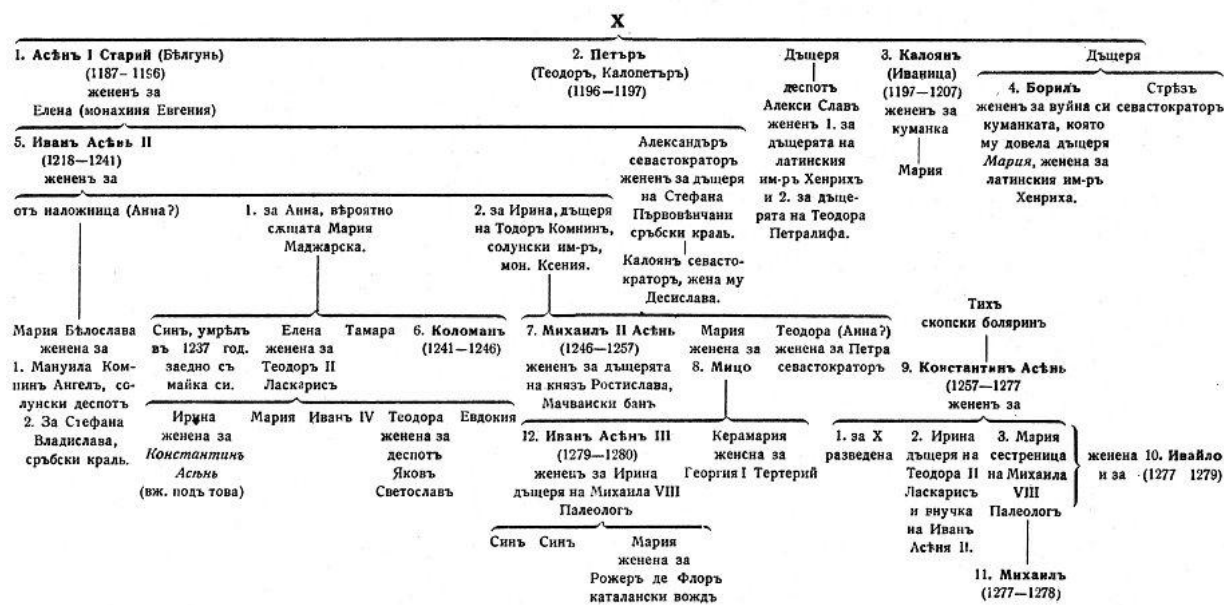
18. Вж. тукъ по-горе, стр. 527.

19. M. Philes. *ob.*, v. 41. — Pachymeres, *ib.*, II. p. 445, (17-19).

20. M. Philes, *ib.*, vv. 169—173.

8. Родословието на Асѣневци

Родословието на Асѣневци.

[[Въ родословната таблица на Асѣневци е указано, че Яковъ Светославъ е билъ жененъ за Иванъ Асѣневата внучка Теодора (дъщеря на Теодора II Ласкариса), докато въ текста (вж. стр. 502) е казано, че Яковъ Светославъ билъ жененъ за сестра ѝ Евдокия. — Ив. Дуйчев.]]